

20 ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ
РОКІВ СПРАВ

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ
Навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Збірник матеріалів
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

12 грудня 2025 року

Львів

УДК 34(477)(063)
Т 33

Рекомендовано до розміщення в електронних сервісах ЛьвДУВС
Вченою радою навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 17 грудня 2025 року № 5)

*За загальною редакцією
Івана Красницького,
кандидата юридичних наук, професора,
директора навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ*

т 33 **Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні :**
матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів,
12 грудня 2025 року) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський
державний університет внутрішніх справ, 2025. 600 с.

У збірнику подано тези доповідей, оприлюднені на ІХ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні», що відбулась у Львівському державному університеті внутрішніх справ 12 грудня 2025 року. Проаналізовано теоретичні та практичні проблеми сучасного стану розвитку правової системи України, а також окремі її елементи.

Для наукових і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та наукових установ, здобувачів вищої освіти, практичних працівників та широкого читачького загалу.

The collection contains abstracts of reports published at the IX All-Ukrainian scientific-practical conference «Theoretical and applied problems of legal regulation in Ukraine», which took place at the Lviv State University of Internal Affairs on December 12, 2025. Theoretical and practical problems of the current state of development of the legal system of Ukraine, as well as some of its elements are analyzed.

For scientific and scientific-pedagogical workers of higher education and research institutions, applicants for higher education, practical workers and the general public.

Опубліковано в авторській редакції.

УДК 34(477)(063)
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2025

ЗМІСТ

ШВЕЦЬ Дмитро ВСТУПНЕ СЛОВО	21

СЕКЦІЯ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ВИКЛИКИ У РОЗРОБЦІ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

АФТАНАСІВ Валерія, ПАНКЕВИЧ Олег КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА МЕДИКО-ЕТИЧНІ ВИМІРИ КОНСТАТАЦІЇ СМЕРТІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, ПРІОРИТЕТИ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ.....	23
БАЛИНСЬКА Ольга СИМВОЛІЧНА ПРИРОДА ДОГОВОРУ	30
ЗАБЗАЛЮК Дмитро, СОЛОВЕЙ Іванна КРОК ДО СТАНДАРТІВ НАТО ТА ПОСИЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ.....	34
ЗАТХЕЙ Олена, ТОПОЛЕВСЬКИЙ Руслан ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	38
КОВБАН Андрій КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В МОРСЬКІЙ СФЕРІ.....	41
КОЛИЧ Ольга РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПРАВОПОРЯДКУ	44
КУЗНЕЦОВА Людмила, РАЗІЛЄВИЧ Анастасія ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ.....	47
МАХНІЦЬКА Діана, БАЛИНСЬКА Ольга УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БЕЗПЕКОВОГО ПРАВА.....	50
ОРОС Поліна, ЦЕРКОВНИК Степан ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЇХ ЗАХИСТІ.....	53

ПАНКЕВИЧ Олег, АФТАНАСІВ Валерія УТИЛІЗАЦІЯ АМПУТОВАНИХ КІНЦІВОК: БІОЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	56
РАБІНОВИЧ Сергій ОСОБИСТІСНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІРИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ.....	62
РОМАНОВА Альона РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	66
СЛИВКА Богдан ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНЯ ЯК СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	69
СТЕЦЮК Наталія, ІЛЬКІВ В., ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	72
СТЕЦЮК Наталія, ФУКАЛ А. ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГАРАНТУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	75
ТАРНАВЧИК Тарас, КОЛИЧ Ольга СОЦІОЛОГІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ: НОВІ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ.....	77
ТОПОЛЕВСЬКИЙ Руслан ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	81

СЕКЦІЯ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

БЕРЕЗЮК Данило ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ.....	83
БОНДАРЕНКО Вікторія, ОГРОДНИК Марта LAW UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS (ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ).....	89

БОРТНИК Надія ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВИДІВ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ.....	95
ВОЛВЕНКО Павло ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА.....	99
ГАБУДА Андрій ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У ЧАС ВІЙНИ.....	102
ГРИЩУК Аліна ГРОМАДСЬКІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	106
ГРИЩУК Аліна, МИСЬО Анна АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	110
ЄРМАКОВ Юрій, БАРАБАШ Ольга ШВЕДСЬКІ СТАНДАРТИ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	114
ЄСІМОВ Сергій ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ.....	120
ЄСІМОВ Сергій, МЕЛЬНИЧУК Дарина ТИПИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЕФЕКТИ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	123
ІЛЮШИК Олена ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ.....	127
КАВЧАК Оксана ПРАВО НА ЗАХИСТ ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВА КАТЕГОРІЯ.....	130
КОВАЛІВ Мирослав, КРІЛЬ Аліна ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОМІРНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ПРИВАТНИМ ВИКОНАВЦЕМ ЗА БОРЖНИКА.....	133
КОВАЛІВ Мирослав, СКРИНЬКОВСЬКИЙ Руслан РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	137

КРАВЦОВА Тетяна АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ: ЗМІСТ, ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	140
КРАВЦОВА Тетяна, СЕВАСТЬЯНОВА Крістіна АТЕСТУВАННЯ ТА КАР'ЄРНЕ ПРОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ, КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ	143
КУМАНСЬКА-НОР Оксана ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПІВ ТА ЗАВДАНЬ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	146
ЛЕПІШ Наталія АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	150
ЛЕПІШ Наталія, КЛЕПАР Ніколетта АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ.....	153
ЛОЗИНСЬКИЙ Юрій ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФУНКЦІЙ.....	156
ЛОЗИНСЬКИЙ Юрій, СИДОР Яна ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	159
ЛУЦЬКИЙ Тарас ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	162
МОРОЗ Надія МАСОВІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ТА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	165

МОРОЗ Надія, САЛОВСЬКА Юлія ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРИСДИКЦІЙНИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИКІВ.....	172
НАВРОЦЬКА Віра ПРАВО НА РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	176
НАЗАР Тетяна, НОВАКОВСЬКА Уляна ІНСТИТУТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	178
ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА Ярина МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	181
ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА Ярина, МИСЬО Анна АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ТА ПІДЗВІТНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	184
ПЕТЕЛЬКА Василь МІСЦЕ ВЕРХОВНОГО СУДУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	187
ПЕТЕЛЬКА Олексій АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО СЬОГОДНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДІАЛОГ І УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ.....	191
ПРОЦЬ Іванна СВІТОВІ МОДЕЛІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ: ПРАКТИКИ, ЩО ФОРМУЮТЬ ПРАВОВУ ПОЛІТИКУ.....	195
ПРОЦЬ Іванна, РОСЯК Софія МЕХАНІЗМИ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМ У КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕВТРУЧАННЯ ТА ОBOB'ЯЗКУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО МИРУ ТА БЕЗПЕКИ.....	199
СИДОР Маркіян РОЛЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	203

СИДОР Маркіян, ДЯЧОК Олеся АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	206
СМУТЧАК Зінаїда ВТРАТИ ТА МОЖЛИВОСТІ НАУКОВОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ.....	209
ТАРАСОВ Сергій ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ: РОЛЬ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	212
ТАЦИШИН Ігор, КУРЧАБА Тетяна ЗВУЖЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ЗАПРОПОНОВАНИХ ЗМІНАХ ДО ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ НА 2026 РІК»: ПРАВОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	215
ФЕДІНА Наталія НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	218
ФЕДІНА Наталія, ОГОРДНІК Аліна ВАЖЛИВІСТЬ РОЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	222
ШОПІНА Ірина ПРАВО ГРОМАДЯНИНА НА АЛЬТЕРНАТИВНУ НЕВІЙСЬКОВУ (ЦИВІЛЬНУ) СЛУЖБУ: ДОСВІД ШВЕЙЦАРІЇ.....	227
ЯРЕМА Оксана ПОНОВЛЕННЯ СТРОКІВ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА МЕХАНІЗМИ.....	231
ЯРЕМА Оксана, НАГИБАЙЛО Тетяна ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ, ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ, ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ЗАГРОЗ.....	235

СЕКЦІЯ 3
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА,
ЕКОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

БАРАБАШ Наталія ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ СЕРВІТУТІВ.....	238
БОЖИК Мар'яна, МОКРИЦЬКА Наталія ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТФОРМНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ.....	242
БОЙКО Вікторія, ЯНОВИЦЬКА Анна ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ПРЕТЕНЗІЙ ЯК СПОСІБ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ	247
БУТИНСЬКА Роксолана ПРИНЦИП РІВНОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПРАКТИКА ДЛЯ УКРАЇНИ.....	250
БУТИРІН Євген ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ПЕРЕРОБКИ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ).....	254
ВАЩИШИН Марія, ФУРДИЧКО Орест ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	257
ГАНДЛЕР Олександра, ІЛЬКІВ Наталія ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ЛІСОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННІЙ ПЕРСПЕКТИВІ.....	261
ГОДОВАНЕЦЬ Юлія ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ.....	266
ДЕРЕФІНКА Наталія, ДОЛИНСЬКА Марія СИСТЕМА «ТРЕМБІТА» ЯК ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ «Е-НОТАРІАТУ» В УКРАЇНІ.....	270
ДОЛИНСЬКА Марія ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	276

ДОЛИНСЬКА Мар'яна ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ НОТАРІУСАМИ ФАКТУ СМЕРТІ ТА ЧАСУ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ.....	281
ЖИРАВЕЦЬКИЙ Тарас ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ.....	285
ІЛЬКІВ Наталія ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ ДО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ НАЙКРАЩИХ ДОСТУПНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ.....	289
ІЛЬНИЦЬКИЙ Олег АСПЕКТИ РЕФОРМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДИ ЩОДО ЇЇ СУБ'ЄКТНОСТІ У РІЗНИХ ГРУПАХ МАЙНОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	293
КОВАЛЬ Ілона ПАРТНЕРСЬКИЙ ДОГОВІР ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАКРІПЛЕННЯ НЕФОРМАЛЬНИХ БІЗНЕС- ДОМОВЛЕНОСТЕЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З КОРПОРАТИВНИМ ДОГОВОРОМ.....	297
ЛАСІЙЧУК Аліна, МАЛИШЕВА Віталіна, КОВАЛЕНКО Артем СТЕРЕОТИПНИЙ ДИЗАЙН В РЕКЛАМІ: ПРАВОВИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....	302
МАЛЕХ Віталій КОРЕЛЯЦІЯ ПРИНЦИПІВ ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ.....	306
МЕЛЕХ Любомира ОСОБЛИВОСТІ РІЗНОВИДІВ ЮРИДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІДГОТОВКИ СУДОВИХ РІШЕНЬ.....	308
МЕЛЬНИК Ярослав ПРАВО НА ВПОДОБАЙКУ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА.....	315
МОКРИЦЬКА Наталія ДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	316

НАГИБАЙЛО Тетяна, БУТИНСЬКА Роксолана РІЗНОВИДИ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛГ ДЛЯ СІМЕЙ ЗАГИБЛИХ (ПОМЕРЛИХ) ВETERANІВ ВІЙНИ, ЗАХИСНИКІВ І ЗАХИСНИЦЬ УКРАЇНИ.....	320
ОЛЕНЮК Андрій ПРОЄКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ.....	325
ОНИСЬКІВ Богдана УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ НА ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	329
ПАВЛІВ-САМОЇЛ Надія ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ЯК ГАРАНТІЯ ДОВІРИ СУСПІЛЬСТВА ДО ІНСТИТУТІВ ПРАВОСУДДЯ.....	334
ПАНЬКОВЕЦЬКА Юлія, ХОМКО Леся ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	337
ПЕТРІВ Софія ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА.....	341
ПОПОВИЧ Наталія РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ.....	346
ПОПФАЛУШІ Неля, БАЇК Оксана ПРО ПРОБЛЕМУ ПОЄДНАННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДОГЛЯДОМ ЗА ДИТИНОЮ.....	350
П'ЯНОВ Сергій, КОРОБЦОВА Дар'я ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ: ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	353
РИМ Олена РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З КЕРІВНИКОМ НА ВИМОГУ ПРОФСПІЛКИ.....	358
РУДАНЕЦЬКА Оксана, КЛІПАРЧУК Богдана ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ В УМОВАХ МАСОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ.....	362

РУДЮК Катерина, БЛЯХАРСЬКИЙ Ярослав СПІВВІДНОШЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ТА КАТЕГОРІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ В СИСТЕМІ МІСТОБУДІВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ.....	365
САВЧИН Михайло ІНСТИТУЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.....	368
СТАСІВ Оксана ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПРАЦІВНИКАМ, ЗАЙНЯТИМ НА РОБОТАХ ЗІ ШКІДЛИВИМИ УМОВАМИ ПРАЦІ, ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ХАРЧУВАННЯ.....	374
СТРУТИНСЬКА Юлія ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	377
ХОМКО Леся НАСЛІДКИ СКАСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ ДЛЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ.....	381
ЧИРИБАН Вікторія, МЕЛЕХ Любомира ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ПРАЦІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРОБЛЕМИ.....	384
ЯНОВИЦЬКА Анна ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА.....	387

СЕКЦІЯ 4

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

АНДРІЄНКО Ірина ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В КОНТЕКСТІ ВОЄННОГО СТАНУ.....	392
БЕРЕЗОВСЬКА Вероніка, ЦЕРКОВНА Олена ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОІМЕНОВАНИХ ДОГОВОРІВ.....	396
БОРИСЛАВСЬКИЙ Ростислав ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	399

ВЕРБА Ольга ПРИНЦИПИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОПОРЯДКАХ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	402
ВЕРЕС Ірина ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	406
ВЕРХОЛА Юлія ПРАВО СПОЖИВАЧА НА НАЛЕЖНУ ЯКІСТЬ ПИТНОЇ ВОДИ ЗА ДОГОВОРОМ НАДАННЯ ПОСЛУГ З ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ВОДОВІДВЕДЕННЯ.....	410
ВОВК Марія ПРАВО ВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ.....	416
ВОРОБЕЛЬ Уляна ЗУПИНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ.....	419
ГЛУШКОВА Дар'я РОЗВИТОК СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ І ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ.....	427
ГЕРЦ Алла ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРІОКОНСЕРВАЦІЇ ТА ЗБЕРІГАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ КЛІТИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	430
ГРАБАР Наталія ВІТЧИМ ТА МАЧУХА ЯК СУБ'ЄКТИ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	433
ГРАБАР Наталія, ЯЦИШИН Тетяна СИСТЕМА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ.....	438

ДЛАЙ Ольга ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НОРМАТИВНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	441
ДУТКО Альона ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	445
ІЛЬІНА Анна, ШИНКАРУК Вікторія ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	448
КЛЕПАР Ніколетта, ВЕРХОЛА Юлія РОЛЬ НОТАРІУСА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	451
МАЙКУТ Христина ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	454
МАКОВІЙ Віктор ДЕФІНІЦІЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	459
МИРОНЕНКО Валентина ПОСМЕРТНА РЕПРОДУКЦІЯ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ.....	463
МИХАЙЛІВ Марія ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ НЕРУХОМОГО МАЙНА ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	467
ПАРАСЮК Василь ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ СПОКІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	471
ПАРАСЮК Василь, ФЕДЬКІВ Іван ЦИФРОВІ ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	475
ПАСАЙЛЮК Ірина ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗАКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ.....	478

ПЕТРОНЧАК Юлія ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ, НА ПРИКЛАДІ СНПК: КОМПАРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	483
ПИЦЬ Андрій ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВИ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ ПРО СТЯГНЕННЯ З БОРЖНИКА ОСНОВНОЇ ВИНАГОРОДИ.....	485
ПОДА Руфіна, ЛИТВИНЕНКО Валентина РОБОЧИЙ ЧАС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	488
РЕПЕЦЬКИЙ Василь ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ТРЕТІМ ОСОБАМ ВЗАЄМОДІЄЮ ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ.....	491
СЕРЕДНИЦЬКА Інга РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ, МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАВОЗАСТОСОВЧА ПРАКТИКА.....	497
ХИЖНИЙ Антон КОНЦЕСІЙНА УГОДА ЯК НОВИЙ ВИД ДОГОВОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	501
ЦЕРКОВНА Олена, ФЛОРЕНКО Ганна ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....	505
ЯНОВИЦЬКА Галина ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ.....	508
ЯНУШЕВСЬКА Яна, ЯНОВИЦЬКА Галина ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ.....	512

СЕКЦІЯ 5
КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ:
УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ

БАЛОБАНОВА Дар'я ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА.....	515
БАХМАТ Ірина ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	521
БОНДАРЕНКО Артем, ФЕДОРЧАК Ірина ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ.....	528
БУРДА Степан ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ ЯК ШЛЯХ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ.....	530
ВИШНЕВСЬКА Інна СТАНДАРТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	532
ДІЛЬНА Зоряна РОЛЬ ПРОКУРОРА В ХОДІ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ ПРИМУСОВОГО ГОДУВАННЯ.....	535
ЄЛАЄВ Юрій ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАПАДУ: ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	539
КОВАЛЬЧУК Микола ОБ'ЄКТ СКЛАДУ «ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ» (СТ. 111-2 КК УКРАЇНИ).....	543
КОВАЛЬЧУК Ольга ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО ШЛЯХУ У РЕФОРМУВАННІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРАКТИЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ.....	547

КОНДРАТ Вікторія, СЕРКЕВИЧ Ірина ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ.....	551
ЛІЛКОВИЧ Микита, МОВЧАН Анатолій КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ НА ЗАМОВЛЕННЯ.....	554
ЛІСЩИНА Юлія ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНЬОЇ МЕТОДИКИ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ.....	560
МАКСИМОВИЧ Роман ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИМАГАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ.....	564
НАВРОЦЬКА Віра БЕЗПІДСТАВНЕ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ПОСТРАЖДАЛОГО У СПРАВАХ, КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ.....	567
НИЖНИК Григорій РЕФОРМА ПРОКУРАТУРИ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИКА: ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ Й УКРАЇНСЬКІ РІШЕННЯ....	570
ПАРАСЮК Марта КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХИСТУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА З НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ.....	574
ПАРАСЮК Наталія ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА КЕРУВАТИ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ЯК ДОДАТКОВЕ ПОКАРАННЯ ЗА ТРАНСПОРТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	578
РОМАНЮК Михайло ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ПРИЙНЯТИХ ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	583
СНІЖКО Софія, ДРОБЕНКО Діна РОЛЬ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ.....	586

СЕРКЕВИЧ Ірина БОРОТЬБА З КІБЕРТЕРОРИЗМОМ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	589
ТОРБАС Олександр ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧИХ СУДДІВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ СТРОКУ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	594
ЮРКЕВИЧ Христина ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	597

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції!

Минув ще один складний для нашої держави рік. Проводячи науково-практичну конференцію «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» торік, ми висловлювали сподівання, що чергова наукова зустріч відбудуватиметься в умовах мирного часу, що дозволило б учасникам зустрітися особисто, обмінятися думками та провести фахові дискусії. На жаль, збройна агресія та повномасштабне вторгнення російської федерації проти України тривають.

Але те, що ми маємо змогу сьогодні зібратися у цій залі, що наші колеги мають можливість поділитися своїми напрацюваннями та долучитися до роботи конференції, засвідчує незламність українського суспільства і насамперед Сил оборони України, яким хочу висловити щирі вдячність і шану, бо власне їх героїзм і надзусилля дають нам можливість реалізувати цьогорічний захід.

Важливість і доцільність проведення наукових заходів та обговорення теоретико-прикладних проблем правового регулювання в Україні в умовах війни є беззаперечними з низки причин, які включають питання безпеки, стабільності держави, захисту прав людини та адаптацію правової системи до сучасних викликів, зокрема:

1. Забезпечення національної безпеки та оборони мусить мати належне правове підґрунтя.

Війна створює ситуації, які неможливо було передбачити у мирний час. Тому чинне законодавство та практика його застосування потребують постійного уточнення або оновлення законодавства для ефективного реагування на воєнні дії, створення правових механізмів швидкого ухвалення рішень при збереженні законності тощо.

2. Адаптація правової системи держави загалом до воєнного стану.

Це є комплексним та багатоаспектним завданням. Нормативно-правове регулювання має забезпечувати належний баланс у запровадженні тимчасових обмежень прав і свобод людини, гарантувати їхню пропорційність та відповідність конституційним вимогам, чітко окреслювати межі компетенції військових адміністрацій, а також визначати прозорі та правово вивірені процедури мобілізації, ведення військового обліку й інших пов'язаних із цим правовідносин.

3. Захист прав людини в екстремальних умовах.

Навіть під час війни Україна зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів, як-от: міжнародного гуманітарного права, загальноновизнаних прав людини, практики ЄСПЛ, спеціальних норм щодо надзвичайних ситуацій.

Власне це – дотримання законодавства навіть в умовах воєнного стану, як видається, відрізняє нашу державу Україну від агресора.

4. Війна спричинила появу нових видів і форм злочинності, які потребують ефективного реагування, а саме: злочинність у сфері кібербезпеки та інформаційної безпеки, колабораціонізм тощо. Водночас виникли й нові сфери, які вимагають правового врегулювання: правовий статус безпілотних систем, штучного інтелекту та сучасних технологій у бойових діях тощо.

Ці сфери недостатньо врегульовані традиційним правом і потребують наукової розробки.

5. Попри тривалі воєнні дії ми усвідомлюємо неминучість їх завершення, а отже – необхідність належної підготовки українського суспільства до процесів відновлення та післявоєнної трансформації. У цьому контексті особливої ваги знов-таки набуває проблема належного правового забезпечення зазначених суспільних процесів.

Війна зумовлює формування комплексу майбутніх викликів, серед яких – відбудова деокупованих територій, притягнення до відповідальності за воєнні злочини та забезпечення механізмів відшкодування завданої шкоди, реінтеграція тимчасово окупованих територій, правове врегулювання статусу ветеранів і осіб, що зазнали ушкоджень чи втрат, тощо.

Очевидно, що перелік чинників, які визначають актуальність проведення сьогоденної наукової конференції, може бути значно розширений, однак масштабність і багатовимірність проблематики простежуються вже й через різноманіття тем, представлених у програмі заходу.

Переконаний, що нинішній захід стане майданчиком для обміну думками між науковцями і практиками, надасть можливість фахівцям поділитися своїми напрацюваннями у вирішенні конкретних питань, виробити та запропонувати шляхи вирішення нагальних проблем правового регулювання в Україні з урахуванням реалій сьогодення.

Щиро дякую кожному, хто зголосився до участі у заході.

Бажаю учасникам конференції плідного спілкування та якісної наукової дискусії.

*Ректор Львівського державного університету
внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент,
полковник поліції, заслужений працівник освіти України*
Дмитро ШВЕЦЬ

СЕКЦІЯ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ВИКЛИКИ У РОЗРОБЦІ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Валерія АФТАНАСІВ

здобувачка вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Олег ПАНКЕВИЧ

професор кафедри теорії, історії та конституційного права

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА МЕДИКО-ЕТИЧНІ ВИМІРИ КОНСТАТАЦІЇ СМЕРТІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, ПРІОРИТЕТИ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ

Смерть – феномен, який, за законодавством, є водночас початком і завершенням: констатація смерті завершує правосуб'єктність особи, але разом з тим породжує певні правові наслідки – від припинення цивільних прав і обов'язків до відкриття спадщини, оформлення військово-медичних документів, відомостей Єдиного реєстру. Більше того, констатація смерті мозку як медико-правового факту набуває якісно нового змісту в умовах повномасштабної війни, оскільки саме такий критерій дає можливість встановити момент незворотної втрати людського буття тоді, коли традиційні клінічні та юридичні ознаки смерті можуть бути недостатніми. Так, з початком російсько-української війни проблема констатації смерті набула не тільки медико-правового, а й конституційного значення, адже йдеться про фактичну межу реалізації права на життя, гарантованого ст. 27 Конституції України від 28.06.1996 р [1].

У вітчизняній конституційно-правовій доктрині життя традиційно визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Основного Закону), що формує онтологічну структуру правового статусу людини [1]. Проте донині не вироблено єдиного концептуального підходу щодо моменту, з якого правовий зв'язок між людиною та державою змінюється, але не зникає. В даному аспекті смерть не може розглядатися виключно як біологічний етап завершення людського буття, оскільки стає юридичним фактом із високим нормативним навантаженням, що визначає як припинення певних суб'єктивних прав, так і породжує нові обов'язки органів публічної влади.

Слід звернути увагу на правову позицію Конституційного Суду України, відповідно до якої людська гідність є фундаментальною конституційною

цінністю, а права і свободи людини мають природний характер та впливають із самої природи людини (Рішення КСУ від 20.12.2023 р. №111-р(II)/2023). Суд підкреслює, що держава зобов'язана забезпечувати охорону та захист людської гідності, і цей обов'язок покладено на всі органи публічної влади. Гарантування прав і свобод людини розглядається як умова реалізації та збереження людської гідності як природної цінності [2]. Характерно, що конституційний імператив захисту людської гідності, закріплений у ст. 28 Конституції України [1], не встановлює корелятивної залежності між фактом життя та фактом гідності. Аксіологічна природа гідності не дозволяє розглядати її як перехідне чи умовне благо: будучи категорією передпозитивного рівня (не створюється державою, а визнається нею), вона не припиняє свого існування разом із біологічним життям суб'єкта. Очевидно, право на гідність змінюється з індивідуального права конкретної людини у публічний обов'язок держави забезпечити неухильне дотримання етичних і правових стандартів поведінки з тілом померлого [3, с. 215].

Беручи до уваги вищенаведене, наголошуємо: констатація смерті не зводиться до медичного протоколу встановлення смерті мозку чи зупинки біологічних функцій. Це своєрідний акт конституційної релевантності, що підтверджує момент, із якого держава припиняє активний захист суб'єктивних прав, але не звільняється від *імперативу охорони людської гідності*. Саме з наведеного підходу впливають вимоги до забезпечення достовірності процедури встановлення смерті, запровадження результативних механізмів ідентифікації загиблих, неприпустимості маніпуляцій органів військового управління зі статусом «зниклого безвісти», а також гарантії належного поховання, захисту праху та уникнення будь-яких форм наруги.

У воєнних реаліях, коли тисячі тіл залишаються неідентифікованими та нерепатрійованими, а констатація смерті нерідко здійснюється у мінімальних діагностичних умовах, забезпечення посмертного виміру людської гідності набуває конституційного значення. Держава, що не фіксує належним чином смерть громадянина порушує власний конституційний обов'язок поважати гідність навіть поза межами фізичного існування людини. З означеного випливає необхідність нормативного переосмислення медико-правових процедур констатації смерті: їх реформування має ґрунтуватися не на технічному підході до фіксації біологічного факту, а на розумінні смерті як точки зміни, проте аж ніяк не припинення обов'язку держави щодо захисту носія гідності.

В національному законодавстві України дефініція констатації смерті подається у підзаконних актах – насамперед у Наказі Міністерства охорони здоров'я «Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини» від 09.11.2020 р. №2559 [4]. Зокрема, в абз. 3 ч. 3 Розділу I зазначеного Порядку констатацію смерті мозку визначено як «медико-правовий факт підтвердження *незворотної втрати функцій головного мозку*, який встановлюється консилиумом лікарів, скликаним відповідальною особою» (*курсив наш – В.А., О.П.*).

Смерть головного мозку, що трактується як повна і незворотна втрата всіх функцій головного мозку, включно зі стовбуровими структурами, при збереженому серцевому ритмі та можливості штучної вентиляції легень (абз. 6 ч. 3 Розділу I Порядку [4]), фактично утворює межу між життям як біологічним процесом і життям як конституційною цінністю. У мирний період ця межа захищена розвиненою системою діагностики та протоколами консилиумного підтвердження, проте війна руйнує звичні медико-правові алгоритми. В польових умовах, коли лікарі працюють під обстрілами, без необхідного діагностичного обладнання, а нерідко й без можливості дочекатися повного складу консилиуму, юридичний аспект констатації смерті мозку стає не менш значущим, ніж сам клінічний. І хоча з одного боку, вимога колегіального підтвердження забезпечує захист від свавільної фіксації смерті, що відповідає конституційному імперативу охорони життя. З іншого ж, - надмірно сувора формальність процедури за умов бойових дій може фактично перетворитися на загрозу правовій визначеності, коли тисячі тіл залишаються юридично «живими» через неможливість оформити належну процедуру. Масові баротравми, мінно-вибухові ураження та краніоцефальні травми високої інтенсивності призводять до такого типу ушкоджень, де клінічна смерть мозку є передбачуваною, але її документальне підтвердження ускладнюється або стає зовсім неможливе. Наведене значною мірою актуалізує наступну проблематику: якщо смерть мозку не отримала належного юридичного статусу, держава де-факто захищає «право на життя» особи, яка вже не існує як біологічний суб'єкт, і водночас позбавляє її родину можливості реалізувати спадкові та соціальні права.

Важливо наголосити, що в теорії медичного права обґрунтовується необхідність нормативного визначення смерті як юридичного факту «*sui generis*», який поєднує у собі медико-біологічний критерій та публічно-правову функцію забезпечення правової визначеності [5, с. 14].

Слід звернути увагу, що медичні критерії смерті охоплюють класичний (зупинка кровообігу і дихання) та неврологічний («*brain death*») підходи [6]. Європейська практика встановлює обов'язкову глибоку кому, відсутність стовбурових рефлексів і апное-тест, а в окремих країнах – доплерографію церебрального кровообігу та електроенцефалографію [7; 8]. Саме юридичний факт смерті, а не сама по собі зупинка фізіологічних процесів, припиняє існування особи як суб'єкта права і тягне за собою припинення її цивільної правоздатності, виконання зобов'язань, спадкові наслідки тощо. Іншими словами, правове значення має не біологічне настання смерті, а належним чином зафіксована констатація її факту, без чого держава не може визнати суб'єктивні права особи такими, що припинилися.

Проте від початку війни наведена теза набула кардинально іншого значення, оскільки фактична констатація смерті на полі бою здійснюється доволі часто не лікарем, а військовим медиком чи навіть командиром підрозділу, що ставить під сумнів юридичну легітимність відповідного акту. Відповідно, постає питання: чи може держава вважати смерть встановленою

без належного медичного підтвердження, і як це співвідноситься з обов'язком гарантувати право на життя навіть після припинення біологічних функцій організму? На наш погляд, така дилема свідчить про необхідність введення особливого правового режиму «тимчасової констатації смерті» - поняття, яке відоме у військовому праві Ізраїлю [9] та США (в «Missing Persons and Unidentified Remains Act of 2019» у розділі §556 уперше з'являється поняття «presumptive finding of death», яке зупиняє, але не остаточно припиняє правовий статус військовослужбовця, даючи змогу розпочати виплати сім'ї, але без відкриття спадщини) [10], але поки відсутнє у вітчизняній системі права.

У практиці Європейського Суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) констатація смерті постає як складне поєднання медико-біологічного факту та юридичного акту, що гарантує права людини та повагу до гідності. Зокрема, у справі «Lambert and Others v. France» [11] Суд визнав, що відмова від підтримки життєвих функцій пацієнта у стані вегетативної коми не порушує ст. 2 Конвенції, за умови прозорого медико-етичного та судового контролю. З наведеного стає очевидним, що юридична констатація смерті не завжди збігається з фактичною біологічною зупинкою організму, а також те, що держава зобов'язана забезпечити процедури, які гарантують повагу до життя та гідності пацієнта, а також права його родини. Подібні принципи знайшли своє відображення й у справі «Pretty v. The United Kingdom» [12], де ЄСПЛ наголосив на необхідності балансу між автономією особи і обов'язком держави захищати життя, що у контексті війни набуває особливого значення для визначення моменту смерті та процедур її констатації.

Водночас слід враховувати, що Женевські конвенції 1949 р. [13] покладають на державу обов'язок забезпечити належне поводження з пораненими, а також із тілами загиблих, включно з достовірним встановленням смерті. Порушення цієї вимоги може розглядатися як негуманне поводження у розумінні ст. 3 Конвенції, що набуває правового значення і для ЄСПЛ. Так, у справі «Surgus v. Turkey» Суд підкреслив, що невизначеність щодо долі зниклих безвісти порушує ст. 3 Конвенції через страждання родичів [14]. Аналогічно, неналежне встановлення факту смерті у військових умовах може тлумачитися як порушення права на повагу до приватного життя [15, с. 49] та повагу до людської гідності [3, с. 216].

В цьому контексті доцільно звернутися до положень вітчизняного законодавства. Станом на сьогодні норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. №389-VIII [16] та Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. №2801-XII [17] мають фрагментарний характер і не визначають ні суб'єкта, ні процесуальний порядок фіксації смерті у разі знищення медичних установ або неможливості проведення експертизи. На наш погляд, така прогалина є не лише технічною, а й світоглядною: держава, яка не має чіткої процедури визнання смерті, фактично не володіє власною юрисдикцією над межами людського буття.

Як зазначалося вище, сучасна біомедицина визнає критерій смерті мозку як остаточний, але цей підхід не є беззаперечним. Частина етиків вважають, що смерть мозку є радше соціальним конструктом, який дає можливість легітимізувати вилучення органів для трансплантації [18]. У мирний час такі дискусії залишаються переважно теоретичними, однак у воєнних умовах вони набувають трагічної конкретності: поранені з тяжкими черепно-мозковими травмами часто перебувають у стані, який складно диференціювати між комою, вегетативним станом і реальною смертю мозку.

Разом з тим, на практиці військові частини досить часто оформлюють смерть бійців через акти службового розслідування, а не через медичні довідки. Наведене певною мірою актуалізує конфлікт між медико-етичною правдою і адміністративною доцільністю. Відповідно, виникає питання: чи не є така «смерть» порушенням права на інформацію – концепції, яку ЄСПЛ неодноразово визнавав складовою ст. 2 і ст. 8 Конвенції [19] (зокрема у справі «Janowiec and Others v. Russia» [20])?

Смерть мозку має бути розглянута не тільки як лікарське рішення, а, насамперед, як інструмент правової стабільності в умовах війни, що дає можливість знизити рівень невизначеності щодо статусу загиблих, зниклих безвісти і тяжкопоранених. Принагідно слід згадати, що в більшості країн ЄС смерть мозку вже давно інтегрована у правову систему як кінцева подія правосуб'єктності, включно з можливістю вилучення органів для трансплантації. В умовах воєнного стану дане питання набуває не лише гуманітарного, а й стратегічного змісту: наприклад, можливість використання органів загиблих для порятунку життя поранених військових прямо корелює з наявністю чіткого механізму фіксації смерті мозку. Якщо ж держава визнає пріоритет захисту життя, вона не може ігнорувати інструменти, які розширюють реальну здатність медичної системи рятувати тих, хто ще може бути врятований.

Саме тому, на наше переконання, юридичне визнання смерті мозку як повної смерті людини повинно бути зафіксовано на рівні закону, а не підзаконних актів. Своєю чергою, пріоритетом має бути удосконалення «воєнного протоколу констатації смерті», де мобільні медичні групи можуть проводити апное-тест, електроенцефалографію або доплерометрію церебрального кровообігу навіть в умовах бойових дій.

Загалом, пріоритети реформування мають бути чітко орієнтовані на захист права на життя і гідність, де мобілізація ресурсів, спрощення процедур і оперативність – це лише засоби, а не цілі.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.11.2025)
2. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою (...) від 20.12.2023 №11-р(II)/2023. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text> (дата звернення: 14.11.2025)

3. Афтanasів В.М. Конституційно-правове забезпечення автономії волевиявлення та гідності загиблих військовослужбовців у контексті посмертного донорства. *Нове українське право*. 2025. Вип. 3. С. 210-218. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.25>

4. Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 09.11.2020 №2559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1260-20#Text> (дата звернення: 14.11.2025)

5. Богомазова І.О. Тест апноетичної оксигенації: юридичний та біоетичний виміри. *Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи*. Київські правові читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 17 вер. 2020 р. / Р.А. Майданик, К.В. Москаленко та ін.; відп. ред. Р.А. Майданик. Львів: ЛОБФ «Медицина і право». 2020. С. 14-17.

6. Bernat J.L. The whole-brain concept of death remains optimum public policy. *Journal of Law, Medicine and Ethics*. 2006. Vol. 34(1). P. 35-43. DOI: 10.1111/j.1748-720X.2006.00006.

7. Wijdicks E.F. Determining Brain Death. *Continuum (Minneap Minn)*. 2015. Vol. 21(5 Neurocritical Care). P. 1411-24. DOI: 10.1212/CON.0000000000000221.

8. Wijdicks E.F. Brain death. *Handbook Clinical Neurol*. 2013. Vol. 118. P. 191-203. DOI: 10.1016/B978-0-444-53501-6.00016-0.

9. Baranowska G. The Rights of the Families of Missing Persons: Going Beyond International Humanitarian Law. *Israel Law Review*. 2022. №55(1). P. 25-49. DOI:10.1017/S0021223721000182

10. S.2174 - Missing Persons and Unidentified Remains Act of 2019. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/2174/text> (date of access: 14.11.2025)

11. Lambert and Others v. France. App 46043/14. Judgement 05.06.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163011> (date of access: 14.11.2025)

12. Pretty v. The United Kingdom. App 2346/02. Judgement 29.04.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60448> (date of access: 14.11.2025)

13. The Geneva Conventions and their Commentaries. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries> (date of access: 14.11.2025)

14. Cyprus v. Turkey. App 25781/94. Judgement 10.05.2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454> (date of access: 14.11.2025)

15. Панкевич О.З. Право на приватність: цarina незалежності особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 2. С. 47-56.

16. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 14.11.2025)

17. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 №2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 14.11.2025)
18. Bowman K.W., Richard S.A. Culture, brain death, and transplantation. *Prog. Transplant.* 2003. Vol. 13(3). P. 211-5. DOI: 10.1177/152692480301300308.
19. European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (date of access: 14.11.2025)
20. Janowiec and Others v. Russia. App 55508/07 and 29520/09. Judgement 21.10.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127684> (date of access: 14.11.2025)

Ольга БАЛИНСЬКА

професор кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СИМВОЛІЧНА ПРИРОДА ДОГОВОРУ

Здебільшого розглядають саме правову природу договору, оскільки за своєю сутністю це юридично зобов'язальна домовленість, що встановлює, змінює або припиняє цивільні/трудові/майнові права та обов'язки сторін. Однак, попри формальне юридичне закріплення згоди сторін щодо певних умов, договір має водночас певні символічні властивості, бо є символічним (паперовим) відтворенням імовірних дій, що наділене символічною (невидимою) законною силою зі символічним потенціалом примусовості (обов'язковості) виконання та скріплений символічними гарантіями (підписами, печатками).

Загалом про символічну природу і сутність договору можна говорити у декількох аспектах.

Передусім варто згадати, що договір – це одна з найдавніших правових конструкцій в історії міжособистісних відносин. Його фактичний зміст виходить далеко за межі самого обміну як такого (речами чи послугами), адже глибина договору не лише у предметі домовленості, а й у символічному супроводженні цієї процедури і явища (ритуали, жести, атрибути, форми тощо). В різні історичні епохи *саме символи договору виконували функції легітимації, довіри, підтвердження намірів і соціальної згоди, взаємного визнання автономії і взаємного зацікавлення кожної зі сторін, а також встановлення соціальної відповідальності.*

У первісному суспільстві угоди *мали характер усних обіцянок, закріплених певними ритуалами.* При цьому символами договору залежно від рівня важливості були: власне обмін (дарами, підношеннями), спільне вживання їжі та напоїв (з одного посуду – як знак довіри, миру, згоди), кровні союзи (змішування крові через порізи на руках для підтвердження нерозривності обіцянки). Така договірна практика сформувала перші соціальні символи: простягнуті назустріч руки – як знак взаємної відкритості, дари – як готовність до жертвовності заради одне одного, рукостискання – як знак єдності. Все це в силу повторюваності до певної міри збереглося донині і стало прототипами сучасного розуміння символізму довіри.

Саме *жест рукостискання* став універсальним символом договору, яким послуговуються і зараз. Історично він демонстрував відсутність зброї і підтверджував мирні наміри через відкриту руку, означав повагу і чесність між договірниками, а також передбачав фізичний контакт як гарантію особистої прихильності, єднання, близькості, спільності, а іноді навіть показував

застереження (якщо застосовувалася надмірна сила стискання руки опонента). Наприклад, у Стародавній Греції через рукостискання фіксувалося укладання угоди між вільними громадянами; у середньовічній Європі це символізувало рівність сторін. Рукостискання при зустрічі досі залишається ознакою відкритості до діалогу та чистоти намірів, а після переговорів – як знак порозуміння, вдячності й довіри опонентів, рівності у спілкуванні й навіть обіцянки щодо подальшої підтримки.

Власне *елемент словесної обіцянки* є змістовним символом договору, бо передбачає публічне засвідчення взяття на себе певного зобов'язання і відповідальності. У багатьох культурах існував ритуал «словесної клятви», що вимагав присутності свідків, здебільшого передбачав сакральні дії (викликання богів або духів померлих родичів як гарантів додержання обіцянки), а за таких умов перетворював приватний намір двох осіб на соціально значущу подію. У давній традиції русичів суб'єкти договорів давали «ряд» – урочисту обіцянку виконати зобов'язання, а порушення такого «ряду» вважалося не тільки правовим порушенням, а сприймалося всім суспільством як моральний злочин, що карався загальним осудом. Обіцянка має декілька синонімічних відповідників: клятва, приречення, присяга, обітниця, зарок, заява, декларація тощо¹. Обіцянка як така досі зберегла символізм серйозних намірів, надійності, вірності, відданості. Причому це вже передбачає сприйняття договірників не як опонентів, а радше як партнерів.

Ще одним важливим атрибутом договору є *підпис як символ авторизації та особистої відповідальності*. Це унікальний знак, що підтверджує особу; особистий (власноручно створений) розпізнавальний знак як символ ідентифікації, засвідчення згоди з умовами, прийняття відповідальності. В історії відома практика заміни підпису іншими символами (наприклад, відбитками пальців рук, іншими графічними знаками); з розвитком писемності підпис стає обов'язковим елементом письмового договору і показником правосуб'єктності особи; а з розвитком цифрових технологій з'являється нова форма цього символу – електронний підпис (цифровий аналог), значущість якого базується на технологічному механізмі гарантування автентичності, юридичному визнанні державою та сталості цифрової ідентифікації особи.

Не менш важливою є *печатка*, яка підтверджує офіційність учасників акту і самої процедури договору. Печатка символізує легітимність (державну, відомчу, корпоративну), офіційність волевиявлення і навіть гарантує захист від підробки документа. «Скріплення печаткою» вважається підтвердженням достовірності паперового документа, а іноді сприймається навіть як еквівалент підпису.

Окремої уваги у символічності договору потребує сам *процес укладання домовленості*. Треба наголосити, що навіть саме слово «договір» належить до категорії перформативів, тобто позначає не лише предмет, а дію, вчинок. На відміну від описових висловлювань, перформативи не можуть бути істинними чи помилковими, натомість їх можна оцінити за ефективністю або

¹ Кравчук О.О., Остащук І.Б. Присяги: монографія. Одеса: Юридика, 2025. 542 с.

«успішністю». Тож укладання договору – це дія, своєрідний ритуал, у якому важливе значення має не тільки зміст (предмет домовленості), а й форма (процедура переговорів, іноді навіть зачитування тексту договору вголос, фіксація моменту підписання й одночасний обмін рівнозначними примірниками). Все це формує цілісну символічну подію, після якої підписанти набувають свого правового статусу як сторони договору з чітко визначеними правами та обов'язками.

При цьому доречно зауважити, що *в різних правових системах існують відмінності таких договірних ритуалів, що відтворюють національні особливості*. Так, до прикладу в Україні договір може мати звичний статус, а може набувати більшої юридичної ваги через участь у цій процедурі державного уповноваженого, тобто через нотаріальне посвідчення. У Сполучених Штатах Америки ключовим моментом вважається сам факт підписання договору сторонами і свідками, інколи навіть саме як публічний акт. У мусульманських країнах вагому роль відіграють певні усні мовленнєві конструкції з релігійним контекстом.

Вербальні конструкції є носіями юридичних символів конкретного змісту договору. Кожне терміно-поняття – це своєрідний знак: «сторони домовилися» – знак консенсусу, згоди; «сторона 1 і сторона 2» – знак автономності; «права та обов'язки» – знак балансу інтересів; «вступає в силу» – знак набуття соціальної ваги тощо. У цьому випадку мова права (або юридична мова) виконує функцію кодування процесу укладання договору, за допомогою цих кодів (усталених юридичних понять) сторони однаково розуміють та інтерпретують зміст домовленості. Мова договору – чітка, лаконічна, структурована і водночас перформативно-символічна, адже демонструє не тільки юридичні властивості, а й формує нові аспекти у правовій дійсності (наділяє суб'єктів правами чи позбавляє їх, зобов'язує чи звільняє від обов'язків, уповноважує чи обмежує залежно від змісту договору).

Якщо говорити в цьому контексті про *міжнародний договір*, то його мова підтверджує суверенітет держав – учасниць договору, визнає їх статус як партнерів, формує правове поле для співпраці та закладає основи для довірливих правовідносин. Процедура підписання міжнародних договорів здебільшого супроводжується додатковими візуальними символами – офіційною державною символікою держав-учасниць (прапори, герби, елементи національного одягу та ін.), урочистою обстановкою з чіткими церемоніальними діями (відбір учасників – представників держав, їх повноваження, спільне фото та ін.). Тут задіюються дипломатичні протоколи, що за своєю суттю також є символічною державною політикою. Тож міжнародний договір є символом не тільки правової згоди, а й політичного жесту порозуміння держав.

Порівняно з національними (цивільними) договорами міжнародний договір має вищий рівень офіційності. Наприклад, на відміну від індивідуального прояву волі сторін у першому випадку – у другому реалізується акт представництва держави; перший засвідчується печаткою

організації чи установи – другий державною символікою; ритуал підписання національного договору має нотаріальний характер – у міжнародному урочисто-протокольний; мова першого національна – другого спільна (здебільшого англійська) задля створення символізму рівності сторін; перший переважно є приватною дією – другий демонструє публічно-дипломатичний акт.

Отже, з огляду на доволі тривалу історію функціонування такого соціального феномену, як договір, можна говорити про його символічну природу, яка зберегла знакову складову (мова, жести, обрядовість, форма) у поєднанні з раціональною складовою (права та обов'язки сторін). Навіть у найбільш «сухих» і «технічних» договорах присутні символічні елементи підписів, печаток, оферти (пропозиції), акцептів (прийняття умов) тощо. *Договір є не лише юридичним документом, а й символічною формою соціальної взаємодії.*

Можливо саме тому розрив або невиконання договору також має символічне навантаження і вважається не лише юридичним фактом, а й знаковим актом зради у соціо-нормативній комунікації. Адже стандартно-договірний символізм взаємної довіри передбачає чесність, добросовісність, справедливість і не допускає відмову, недбалість, віроломність, фальсифікацію тощо. Водночас тут варто зауважити, що, попри такий історико-романтизований лейтмотив, *договір містить також елемент символічного насильства (покарання за недотримання / невиконання домовленостей).* Хоча треба визнати, що саме цей механізм легального примусу покликаний втримувати баланс договірних суспільних відносин.

Дмитро ЗАБЗАЛЮК
завідувач кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Іванна СОЛОВЕЙ
здобувачка вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

КРОК ДО СТАНДАРТІВ НАТО ТА ПОСИЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ

Сучасні війни дедалі більше зміщуються у площину інформаційного та кіберпростору. З початком російської збройної агресії проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, питання кібероборони стало одним із ключових напрямів національної безпеки. Україна стала ціллю тисяч кібератак, спрямованих на знищення критичної інфраструктури, дестабілізацію інформаційного середовища та підлив державних інституцій.

В умовах постійної кіберзагрози держава змушена створювати цілісну систему цифрової оборони, інтегровану з військовими структурами. Відповіддю на ці виклики стало створення законопроекту про Кіберсил Збройних Сил України, що є логічним кроком на шляху до гармонізації оборонного сектору з практиками країн-членів НАТО[2]. Процес який почався майже чотири роки тому, з серпня 2021 року, коли президент України ввів в дію рішення РНБО про «невідкладні заходи з кібероборони держави» [4]. Найголовнішим пунктом цих заходів було створення кібервійськ.

Передбачається створення Кіберсил як окремого роду військ, які безпосередньо підпорядковуватимуться Головнокомандувачу ЗСУ. Згідно із законопроектом, їхніми завданнями будуть нарощування спроможностей кіберстримування, забезпечення переваги ЗСУ в кіберсфері та послаблення можливостей противника через операції в електромагнітному спектрі й кіберпросторі. Простими словами — ці війська відповідатимуть за кібератаки проти ворога та проведення розвідки в мережі.

Кіберсили матимуть певні особливості: до операцій зможуть залучати не лише військових і працівників відомств, а й цивільних хакерів. У разі успішної операції такі фахівці можуть отримати значні премії від держави. Така система оформлюється як «військовий резерв» Кіберсил.

До резерву включатимуться громадяни України і іноземці, які підписали тимчасовий контракт і готові оперативно виконувати завдання в мирний та воєнний час. На службу можуть також приймати осіб, котрі з певних причин (наприклад через стан здоров'я) не підлягають мобілізації.

Інформація про резервістів і проведені ними операції матиме статус державної таємниці. Фінансування Кіберсил здійснюватиметься з державного бюджету, як і для інших підрозділів ЗСУ; додаткові кошти можуть надходити через субвенції, благодійні внески, міжнародну технічну допомогу чи спільні проєкти з кібероборони.

Перед ухваленням законопроекту деякі народні депутати ставили під сумнів доцільність створення Кіберсил через наявність у ЗСУ Військ зв'язку та кібербезпеки, а також через те, що спецслужби (СБУ, ГУР, СЗРУ) вже проводять операції в кіберпросторі. Проте прихильники нової структури зауважують: спецслужби здебільшого працюють над збиранням інформації та виконанням спеціальних завдань, тоді як Кіберсили призначені для операцій, спрямованих на захист територіальної цілісності й суверенітету — наприклад, для дій у напрямку Криму. Кожен рід і вид військ у такій операції виконуватиме свої функції згідно з узгодженим планом у часі та просторі.

Ініціатива створення окремого роду військ у сфері кібероборони закріплена у Стратегії кібербезпеки України (2021–2025 рр.) [3], а також у положеннях Закону України «Про національну безпеку України»[5] та Закону «Про основи національного спротиву» [6].

НАТО ще у 2016 році на Варшавському саміті офіційно визнало кіберпростір окремим доменом ведення бойових дій, нарівні із суходолом, морем і повітрям. У більшості держав-членів Альянсу діють спеціалізовані кіберкоманди — наприклад, U.S. Cyber Command у США або Cyber and Information Systems Division у Великій Британії.

Українська ініціатива створення Кіберсил є прямим кроком до досягнення оперативної сумісності з НАТО.

Кіберсили ЗСУ мають здійснювати:

- моніторинг кіберзагроз і реагування на інциденти в реальному часі;
- аналіз кіберрозвідки щодо дій противника у цифровому просторі;
- розробку засобів активного кіберзахисту;
- використання штучного інтелекту та машинного навчання для ідентифікації атак; співпрацю з приватним ІТ-сектором і волонтерами.

Це вимагає не лише технічного забезпечення, але й створення стійкої правової основи, яка визначатиме межі кібероперацій у відповідності до міжнародного гуманітарного права.

Україна активно співпрацює з партнерами у сфері кібербезпеки, зокрема з ЄС, США, Великою Британією, Канадою та структурами НАТО.

На початку липня Європейська Комісія та уряд України підписали зміни до угоди про участь України в Програмі «Цифрова Європа»[7], що дозволило Україні отримати доступ до Резерву кібербезпеки Європейського Союзу.

Очікується, що надання Україні доступу до Резерву кібербезпеки ЄС суттєво підвищить її спроможність ефективно протидіяти кіберзагрозам. У випадку масштабних кібератак на критичну інфраструктуру — державні інформаційні ресурси, офіційні вебпортали, енергомережі чи інші стратегічні об'єкти — Україна зможе отримати оперативну допомогу від мережі

сертифікованих фахівців ЄС у сфері кіберзахисту. Такі експерти здатні швидко реагувати на інциденти, локалізувати та нейтралізувати атаки, забезпечити збереження даних і відновлення роботи систем. Це сприятиме швидшому подоланню наслідків кіберінцидентів та підвищить стійкість ключових інфраструктур.

Співпраця в межах Резерву кібербезпеки ЄС — ініціативи, передбаченої Законом про кіберсолідарність 2025 року [8], — має на меті не лише посилення національної безпеки України, а й забезпечення безперебійної роботи цифрових сервісів, якими щодня користуються мільйони громадян.

Попри значний поступ, створення Кіберсил супроводжується рядом викликів:

- нестача висококваліфікованих фахівців;
- складність координації між військовими, розвідувальними та цивільними структурами;
- необхідність захисту критичної інфраструктури в умовах війни;
- потреба у стабільному фінансуванні та кіберозброєнні.

Перспективним напрямом розвитку є формування єдиного кіберопераційного простору ЗСУ, інтегрованого з цивільними системами безпеки, а також створення національної школи кібероборони для підготовки спеціалістів за стандартами НАТО.

Створення Кіберсил Збройних Сил України є історичним етапом трансформації української армії у відповідності до євроатлантичних стандартів. Це не лише підвищує ефективність реагування на сучасні виклики, але й посилює довіру міжнародних партнерів до здатності України забезпечувати кіберстійкість у воєнний час.

Кібероборона сьогодні — це не лише питання технологій, а насамперед питання національного суверенітету, безпеки та політичної стабільності. Зміцнення цифрового фронту є невід’ємною частиною загальної стратегії оборони, що наближає Україну до повноправного членства в НАТО.

Список використаних джерел

1. Основи кіберпростору, кібербезпеки та кіберзахисту: навчальний посібник / В. М. Богуш, В. В. Богуш, В. Д. Бровко, В. П. Настрадін; під. ред. В. М. Богуша. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 554 с.
2. Про прийняття за основу проекту Закону України про Кіберсили Збройних Сил України: Постанова Верховної Ради України від 09.10.2025 № 4628-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4628-20#Text>
3. Про затвердження плану заходів на 2025 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки України. Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 07.03.2025 № 204-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2025-%D1%80#Text>
4. Про невідкладні заходи з кібероборони держави РНБО; Рішення від 14.05.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0053525-21#Text>
5. Про національну безпеку: України Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

6. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

7. Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240 URL: https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/digital-europe-programme_en

8. European Union, 2025 - Shaping Europe's digital future (<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en>)

Олена ЗАТХЕЙ

здобувачка вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Руслан ТОПОЛЕВСЬКИЙ

доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Україна переживає один із найтяжчих, але й найважливіших періодів своєї історії – боротьбу за незалежність, територіальну цілісність та збереження суверенітету. За цих умов легітимність державної влади набуває особливого значення, адже саме від довіри громадян залежить здатність суспільства підтримувати обороноздатність країни, брати активну участь у захисті держави та дотримуватися законів. Легітимність означає не лише формальне право ухвалювати рішення, а й реальну довіру населення, яке делегує державі повноваження для захисту власних інтересів.[1, с.118-119] Відповідно до ст. 5 Конституції України носієм державної влади є народ, а органи державної влади лише реалізують делеговані йому повноваження, що підкреслює, що легітимність влади базується на довірі та підтримці громадян.[2]

Однак війна ставить перед державою та суспільством надзвичайно складні виклики, які підривають легітимність влади.[3, с.184-185] Велика кількість втрат, нерозкриті долі загиблих, тисячі людей, зниклих безвісти або перебувають у полоні, а багато дітей депортовані або утримуються у ворожих тюрмах, створюють стан глибокої невизначеності. Багато родин роками не отримують жодної інформації про своїх близьких, а військове керівництво не надає необхідних даних і не впливає на повернення людей додому. Ця невизначеність формує у суспільстві відчуття безпорадності, болю та втрати довіри до державних інституцій, адже люди не бачать, що їхні проблеми та страждання для влади важливі.[4, с.136–141]

Затяжність війни створює ще одну серйозну проблему для легітимності влади. Перші етапи конфлікту були відзначені активними спробами відвоювати окуповані території, але зараз фронт фактично заморожений, а будь-які зміни сприймаються населенням як надто повільні або відсутні зовсім. Люди постійно отримують повідомлення про втрати, але не бачать реальних результатів відвоювання земель, що породжує розчарування і скепсис. Деякі громадяни починають ставити під сумнів мотиви держави, вважаючи, що війна може бути вигідною лише для певних осіб, які наживаються на ній, а не для захисту країни. Це зниження морального духу та віри у здатність влади діяти ефективно створює додаткове навантаження на суспільство та підриває відчуття єдності, яке є критично важливим у воєнний час.

Економічна ситуація додає напруги: зростання цін, нестабільність ринку праці, скорочення можливостей для заробітку та недостатність фінансового забезпечення навіть для базових життєвих потреб створюють у громадян відчуття, що держава не контролює ситуацію. Водночас поширення корупційних схем під час війни, коли частина бюджетних коштів, що мала б іти на забезпечення армії, медичне обслуговування військових та модернізацію техніки, осідає у приватних руках, посилює розчарування та зневіру населення. Контраст між нестачею ресурсів для фронту та демонстративною розкішшю окремих посадовців підсилює відчуття несправедливості.[5]

Процеси мобілізації також викликають серйозне напруження: примусовий характер призову, недосконалі процедури вручення повісток, випадки перевищення повноважень і нерівномірність їх застосування формують у суспільстві відчуття несправедливості та нерозуміння. Часто на війну йдуть переважно бідні, мешканці сіл, тоді як ті, хто має кошти, або родичі й друзі впливових осіб, уникають призову. Така соціальна нерівність ще більше підриває довіру навіть серед тих, хто підтримує оборону країни, і створює враження, що державні механізми діють вибірково і несправедливо.

В умовах війни особливо небезпечними є інформаційні атаки та пропаганда країни-агресора. Поширення фейків, маніпулятивних повідомлень і акцентування на внутрішніх проблемах спрямоване на те, щоб посіяти розбрат, зневіру та сумніви у громадян щодо здатності української влади діяти ефективно. Цей інформаційний вплив підсилює втомленість населення, яке вже пережило величезні втрати, економічні труднощі та соціальну невизначеність.[6]

Неможливість проведення виборів у воєнний час лише підкреслює політичну втому та концентрацію влади у руках президента та його партії. Старі політичні структури, відсутність нових ініціатив і централізація повноважень виглядають для громадян як застій і відсутність демократичних механізмів впливу. Це створює враження, що влада діє для себе, а не для людей, що ще більше підриває довіру і легітимність.[7]

Попри всі ці виклики, легітимність держави можна зберегти через прозору, відкриту та справедливу взаємодію з громадянами. Важливо пояснювати причини ухвалення рішень, відкрито інформувати про мобілізаційні процеси, розподіл ресурсів та заходи безпеки, надавати інформацію про долю полонених, депортованих та зниклих безвісти. Населення має відчувати, що держава здатна захищати його інтереси, забезпечити оборону і ефективне управління навіть у кризових умовах.

Післявоєнне відновлення демократії потребуватиме переходу від мобілізаційного управління до системи підзвітної, відкритої влади. Відновлення виборчих процедур, посилення ролі парламенту, контроль за дотриманням законів і соціальної справедливості, ефективна реакція на потреби населення та прозора політика стануть основою для стабільності, довіри та успішного розвитку України. Легітимність держави в мирний час буде

базуватися на довірі, підзвітності та здатності влади забезпечувати безпеку, справедливість і розвиток для всіх громадян.[8, с.2-4]

Список використаних джерел

1. Суржинський М. І. Легітимність державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства (на прикладі України). Конституційне право. Муніципальне право. 2020. № 1. С. 118–121. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.22>

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
(<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>) (ст. 5)

3.Цокур Є. Проблеми легітимності політичної влади сучасної України. Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип.3 (71). С.172-186. URL:https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_problemy.pdf

4. Вплив війни на соціально-економічні системи: безпековий аспект: колективна монографія [Електронний ресурс] / за заг. ред. д.е.н., проф. М.І. Копитко, д.ю.н., проф. З.Р. Кісіль. Львів: ЛьвДУВС, 2024. 394 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7280/1/Монографія_ВПЛИВ%20ВІЙНИ.pdf

5. Зеленський В. Ніхто не може сказати точно, скільки дітей і дорослих українців перебувають у російському полоні. NV.ua. 26.02.2024. URL: <https://nv.ua/ukr/amp/skilki-ditey-i-doroslih-ukrajinciv-perebuvaют-u-poloni-rf-zelenskiy-vidpoviv-novini-ukrajini-50396247.html>

6.Скібіцький В. Пропаганда кремля націлена на підрив довіри між Україною та нашими партнерами. 5.08.2023. URL: <https://gur.gov.ua/content/propahanda-kremlia-natsilena-na-pidryv-doviry-mizh-ukrainoiu-ta-nashymy-partneramy-vadym-skibitskyi.html>

7. Радь Т. Легітимність української влади в умовах неможливості проведення виборів. ОПОРА. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-politics/3871187-legitimnist-ukrainskoi-vladi-v-umovah-nemozlivosti-provedenna-viboriv.html>

8.Кононенко Н. В. Інституційні механізми легітимації влади в умовах повномасштабної війни. Український політико-правовий дискурс. 2025. № 16. Політологія. С.1-12. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17600359>

Андрій КОВБАН

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В МОРСЬКІЙ СФЕРІ

Згідно з нормами Морської доктрини України [3], національні інтереси на морі – це сукупність матеріальних та інтелектуальних потреб українського народу й держави у сфері морської діяльності, що реалізуються на основі морського потенціалу. У дослідницькій літературі під національними інтересами розуміють стратегічно важливі цілі, що їх ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона розраховує їх досягти.

Теперішній час значно актуалізував саме морський вектор національних інтересів нашої держави. Події, що тривають з 2014 року, не лише на суходільних територіях, але на прибережних морських просторах України проявила вагому недосконалість вітчизняного законодавства у сфері підтримання й захисту національного суверенітету, юрисдикції та суверенних прав держави у внутрішніх водах, територіальному морі, прилеглий, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі.

Аналізуючи наукові аспекти становлення конституційно-правових засад у сфері морської безпеки Української держави, слід зазначити, що вони постають як надзвичайно складний, суперечливий і довготривалий, але вельми важливий та необхідний для сталого розвитку суспільства та держави процес.

Характерні риси Української держави закріплено в розділі I Конституції [1]. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1). Поняття «суверенна» полягає в тому, що вона є самостійною у вирішенні своїх внутрішніх справ, у зовнішніх відносинах є рівною серед рівних, не порушуючи при цьому прав і законних інтересів інших держав, а також загальновизнаних норм міжнародного права. Державна територія України включає в себе кілька складників, це площа суходолу, обмежена державним кордоном, включаючи надра (до технічно доступних для геологічного вивчення й освоєння глибин), внутрішні води та повітряний простір над країною (атмосфера та прилегла частина космічного простору). Та територіальні води. Згідно з Конвенцією ООН з морського права – це акваторія моря, що прилягає до берега в межах 12 морських миль (22,2 км).

Приписами статті 2 Конституції України встановлено, що суверенітет країни поширюється на всю її територію, яка в межах чинного кордону є цілісною та недоторканною. Суверенні права та юрисдикція України щодо морського дна виключної (морської) економічної зони та його надр реалізуються відповідно до законодавства України про континентальний шельф.

Морською доктриною України на період до 2035 року [4] передбачаються наступні напрями регіональної співпраці: 1) її активізація у рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (далі – ОЧЕС); 2) участь у реалізації проектів програми TRACECA, що стосуються транспортної інфраструктури у Чорноморському регіоні та проектів, що стосуються використання транспортної інфраструктури в Чорноморському регіоні та спрямовані на створення надійно функціонуючого транзитного транспортного мосту, який поєднає держави Європи та Азії; 3) активізація участі України у регіональних організаціях з управління рибальством; 4) участь у реалізації проекту ЄС «Екологічний моніторинг Чорноморського регіону», здійснення Україною екологічного контролю на морі відповідно до Рамкової директиви ЄС про морську стратегію.

Отже, розглядаючи Морську доктрину України, можна до системи морської безпеки України [7; 73] віднести ряд взаємопов'язаних складових, які визначають стратегічні напрями та принципи її забезпечення і функціонування. До таких складових слід віднести: забезпечення безпеки людини, суспільства та держави; органи, сили та засоби системи забезпечення морської безпеки; прийняття та реалізація управлінських рішень на загальнодержавному і регіональному рівнях щодо виявлення, попередження, протидії та ліквідації наслідків загроз морської безпеці. Актуальними загрозами національній безпеці у сфері морської діяльності є: дії Російської Федерації як держави щодо дестабілізації обстановки в Азово-Чорноморському регіоні із застосуванням інформаційного, політичного, економічного та військового впливу, спрямовані на: легітимізацію тимчасової окупації території України, втрату суверенних прав і юрисдикції України в її виключній (морській) економічній зоні, а також визнання світовою спільнотою нового територіального розподілу [2]; посягання на національні інтереси України на морі [6; 134]; перешкоджання морегосподарській діяльності України тощо.

Основними принципами реалізації державної морської політики є: провадження морської діяльності з дотримання законодавства України та її міжнародних договорів [8; 89]; об'єднання зусиль, чітке розмежування повноважень та ефективна взаємодія з питань морської діяльності органів виконавчої влади; пріоритет політико-дипломатичних, економічних, інформаційних та інших невоєнних способів протидії загрозам з моря; пріоритет відродження військово-морського потенціалу країни; пріоритет забезпечення безпеки мореплавства, охорони людського життя на морі; підвищення рівня військово-морського потенціалу України до рівня держав Європейського Союзу і НАТО; захист права власності українського народу на природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; провадження морської діяльності державами Чорноморсько-Азовського басейну за принципом рівноправності; поєднання інтересів і взаємна відповідальність держави і суб'єктів морегосподарської діяльності; збереження морського природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги та стале відновлення природних ресурсів моря; дотримання

прав людини, яка працює в морі та на морському узбережжі, її соціальний захист; узгодження засад державної морської політики з інтересами соціально-економічного розвитку приморських регіонів.

У повоєнний час Україна має зосередитися на імплементації системних політико-правових механізмів для гарантування безпеки на морі. Цей процес повинен спиратися на положення Морської доктрини та відповідати стандартам Угоди про асоціацію з ЄС. Ключовими пріоритетами залишаються поглиблення євроатлантичної інтеграції та посилення захисту національних інтересів на Півдні країни.

Архітектура повоєнної морської безпеки базується на трьох ключових векторах. По-перше, це посилення оборонних спроможностей держави на морі. По-друге, системна інтеграція національного законодавства та флоту до євроатлантичних стандартів. І по-третє, забезпечення екологічної стійкості та сталого розвитку морського регіону. Усі ці складові нерозривно пов'язані між собою. Разом вони формують фундамент для становлення України як модерної морської держави — захищеної, екологічно свідомої та повністю інтегрованої у європейську спільноту.

Варто наголосити на прямій кореляції між безпекою на морі та соціальним кліматом узбережжя. Стійкість першої неможлива без добробуту другого, адже місцеве населення — це опора державної морської політики. З огляду на це, соціальна підтримка таких регіонів має базуватися на розумінні їхньої унікальної ролі в системі національної безпеки та відповідати європейським стандартам розвитку.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20060114#Text>
3. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF/ed20091007#Text>
4. Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16.15.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-08#Text>
5. Про Стратегію національної безпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15#Text>
6. Доронін І.М. Національна безпека України в інформаційну епоху: правові аспекти: моногр. Київ: ТОВ Видавничий дім «АртЕк», 2019. 434 с
7. Кузнецов С.С. Морська доктрина України: вимір загальнотеоретичної юриспруденції. Правова держава. 2020. № 37. С. 71–79.
8. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В. О. Антонов; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

Ольга КОЛИЧ

доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПРАВОПОРЯДКУ

У сучасних умовах трансформації українського суспільства формування ефективного правопорядку набуває особливої ваги. Правопорядок розглядається не лише як результат діяльності державних органів, а як складний соціальний феномен, що виникає у взаємодії держави, громадян та інституцій громадянського суспільства. Саме громадянське суспільство, будучи системою добровільних об'єднань, ініціатив та соціальних практик, виступає одним із основних чинників забезпечення захисту прав людини, законності та підзвітності влади.

Україна переживає період глибоких політичних, безпекових та соціально-економічних викликів, посилених збройною агресією РФ. У таких умовах активність громадянського суспільства стає не лише важливим інструментом демократичного розвитку, але й засобом зміцнення державності, захисту прав та свобод та протидії корупції для підтримання суспільної стабільності.

Дослідження ролі громадянського суспільства у формуванні правопорядку дозволяє глибше зрозуміти механізми демократизації, взаємодію між владою та громадянами, а також визначити потенціал суспільних інститутів у забезпеченні сталого розвитку та верховенства права. Саме дана тема має теоретичну та практичну актуальність, вимагає міждисциплінарного підходу та ґрунтовного аналізу сучасних тенденцій та проблем.

Розуміння поняття громадянського суспільства сягає Античності, і набуло особливої актуальності в епоху Просвітництва, коли саме громадянське суспільство розглядалося як елемент демократії, який виступає засобом гарантування участі громадян у прийнятті важливих державних рішень. Дж. Тьюллі визначає громадянське суспільство як сукупність громадян, що об'єднуються у громадські організації задля здійснення своїх прав та обов'язків незалежно від держави [3, с.256]. Інститути громадянського суспільства надають людям можливість об'єднуватися за спільними інтересами, водночас виявляючи свою позицію з питань розвитку суспільства в цілому.

Правопорядок, виступаючи однією з основних юридичних категорій, має важливе значення, оскільки його забезпечення та підтримка функціонально спрямовує діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, має метою створення різноманітних громадських інститутів та виступає чинником їхньої активності [1, с. 80].

Роль громадянського суспільства у формуванні правопорядку не зводиться до локальних акцій чи окремих ініціатив. Це системний та багаторівневий процес, який проявляється через низку механізмів, які здатні впливати на діяльність держави, формування правової культури, розвиток інституційної підзвітності та стабілізацію суспільних відносин.

Громадський контроль виступає інструментом забезпечення прозорості влади, будучи фундаментальним механізмом впливу суспільства на формування правопорядку. В цьому аспекті громадський контроль включає в себе моніторинг діяльності органів влади, участь у засіданні місцевих рад, контроль за дотриманням прав людини у діяльності правоохоронних органів, судів.

Важливий також аспект впливу громадянського суспільства на законотворення через підготовку пропозицій до законодавства, можливості подавати петиції, участь у консультаціях та робочих групах.

Правозахисні організації захищають окремих громадян та групи, права яких порушені або ігноруються. Така діяльність здійснюється через надання юридичної допомоги, захист жертв домашнього насильства, документування воєнних злочинів тощо.

Одним із найпотужніших механізмів впливу є просвітницька діяльність, яка створює основу для сталого правопорядку. Громадські організації реалізують тренінги для молоді, популяризацію правових знань, кампанії проти корупції, насильства, дискримінації. Відтак формується правова культура населення, громадяни стають готові дотримуватися законів, захищати свої права, вимагати підзвітності влади та критикувати зловживання.

Особливо важливими стали в Україні волонтерські ініціативи, такі як підтримка армії, волонтерські місії, організація навчань з громадської безпеки.

Громадянське суспільство забезпечує формування у індивідів у процесі їх соціалізації такі найважливіші якості, як політичну та громадянську відповідальність, навички участі у практиці повсякденних демократичних процедур, самоврядування, використання можливостей правових норм на вирішення своїх питань тощо [2, 34].

Отже, громадянське суспільство відіграє ключову роль у формуванні правопорядку через систему взаємопов'язаних механізмів, які забезпечують прозорість влади, підзвітність посадових осіб та реальний захист прав людини. Громадський контроль, участь у нормотворчих процесах, правозахисна діяльність сприяють формуванню справедливих та ефективних правових норм. Просвітницькі ініціативи та розвиток правової культури підвищують правосвідомість населення. В умовах війни особливого значення набуває волонтерський рух, який зміцнює соціальну солідарність та стійкість суспільства. У сукупності ці механізми забезпечують активну участь громадян у підтриманні законності та зміцненні демократичного правопорядку.

Список використаних джерел

1. Назаренко О., Харченко Н. Співвідношення правопорядку із законністю та дисципліною: теоретико-правовий підхід. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. №2. 2024. С.79-86.
2. Сидоренко Н., Наумик А. Громадянське суспільство і правова держава як феномен психолого-правового розвитку суспільства. Простір, час та інноваційно-психологічний клімат у соціогуманітарному дискурсі : кол. монограф. / наук. ред. В.В. Корнієнко, О.В. Сергієні. Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 30-38
3. Tully J. *Public Philosophy in a New Key : Volume 2, Imperialism and Civic Freedom*. Cambridge University Press. 2007. P.256-266.

Людмила КУЗНЕЦОВА
доцент кафедри історії та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(*Черкаський державний технологічний університет*)
Анастасія РАЗІЄВИЧ
здобувачка вищої освіти
(*Черкаський державний технологічний університет*)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Питання забезпечення національної безпеки є ключовим за будь-яких державно-правових викликів та включено до стратегічних заходів життєдіяльності держави. Під час розробки та впровадження в життя стратегії національної безпеки перед державою постає проблема в організаційно-правовому полі врахувати виклики та небезпеки національного та міжнародного рівня. Особливої актуальності питання забезпечення національної безпеки набуло в умовах введення воєнного стану в країні. Враховуючи, що національна безпека обумовлена різними чинниками, її належне забезпечення можливе лише за умови комплексного підходу до формування її складових.

Сучасна Україна переживає глибоку духовну кризу, що приймає форму духовного геноциду. Саме культура – як система, історично і ментально вивірена модель людського існування, спілкування, виробництва і відтворення духовних і матеріальних цінностей – має бути не тільки головним чинником відродження нації, але й рушієм входження України в світове співтовариство. Поняття “національна культура” за змістом тісно пов’язане з поняттям “націоналізм”, яке увійшло в українську соціальну філософію під впливом німецької філософії доби Просвітництва і раціоналізму [1].

У статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» зазначено, державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності людини; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій; української мови як державної; національної пам’яті Українського народу та культурної спадщини [2].

Події, які зараз переживає наша держава стали поштовхом для відродження національної культури. Саме вона виступає формою та змістом життєдіяльності людини. Перед Україною виникла велика проблеми щодо відродження національної культури з її ідентичністю як цілісного образу держави. Показником розвитку суспільства завжди виступає процес

індивідуального розвитку людини з фокусом на його особливості та унікальність.

Становлення національної культури відбувалося не самовільно. Вона формується як результат свідомої й організованої діяльності політичної та культурної еліти. Остання, в силу різних, часто навіть цілком прагматичних причин, усвідомлюючи необхідність культурної єдності відшукувала в історичному минулому ті елементи культури, які забезпечуючи культурну гомогенність, сприятимуть консолідації суспільства. Конструювання національної культури відбувалося на ґрунті етнокультурної різноманітності аграрного суспільства. Культурна еліта, виокремлювала певні етнокультурні явища та елементи (релігія, міфи, легенди, діалекти, стереотипи тощо, й перетворювала їх та підносила до рівня загальнозначимих [3, с. 13].

Відродження національної культури, та культури в цілому не можливо без державної підтримки та залучення державних органів до процесу централізованої культурної діяльності. Втручання урядових органів у роботу культурних організацій і груп іноді просто необхідне, оскільки без урядової підтримки вони не можуть витримати різних соціально-економічних та правових труднощів.

На думку доцентки Любомири Ілійчук складовою національної культури виступає саме мова та комунікація, а, людина створює та споживає мовні цінності. Лише мова здатна об'єднати в собі культурний сенс держави та виступає як культурний код під час спілкування. Мова виконує функцію перевізника культурних цінностей та виступає механізмом збереження культури. Саме через мову українська нація зберігає, відроджує і представляє світові свою національну культуру, літературу, малярство, пісенність, народну творчість у всьому її багатогранному вимірі. Завдяки мові формуються духовні цінності, а тим самим і духовна культура. Мова – це національна ознака українського народу, саме у мові – наша культура і суспільна свідомість [4].

Запорукою забезпечення національної єдності виступає національна культура, яка досягається шляхом поваги до людини, своєчасним захистом гідності особи та держави, реалізацією національних інтересів держави. Як було раніше зазначено політична культура є складовою національної культури, і, саме вона зараз відіграє ключову роль в питаннях національної безпеки.

Політична культура виступає як засіб відтворення політичного життя соціуму, система світогляду, орієнтацій, моделей поведінки індивідів і груп, а також форм функціонування політичних інститутів, які виявляються у безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу. Політична культура отримує системний характер на національному рівні, адже вона є частиною складного адаптаційного механізму певного народу до умов власної життєдіяльності. Не можна не погодитися з думкою В. Зеленого та С. Беньковського, що політична культура не те саме, що загальна культура, хоча й споріднена до нього. Оскільки політична орієнтація передбачає пізнання, інтелект, і адаптація до зовнішніх ситуацій [5, с.42].

Формування антикорупційних цінностей в суспільстві безпосередньо пов'язано з антикорупційною культурою, яка виступає показником того, наскільки глибоко укорінені в суспільстві прогресивні демократичні політичні цінності. Процес формування в суспільстві антикорупційної культури повинен починатися з виховання та під час освітнього процесу особи. Так, до ключових завдань закладу вищої освіти, як базисного освітньо-виховного осередку належить закладення морально-правових ідей, що включають ідею нетерпимості до антикорупційних проявів в усіх сферах життя суспільства; розроблення антикорупційних стандартів для освітньої програми, на якій здійснюється підготовка здобувача; формування культурних чеснот та державних цінностей. Антикорупційна культура в закладі вищої освіти вбирає в себе не лише правове навчання, практику та вміння реалізувати отриманні антикорупційні знання та навички в подальшій роботі за фахом. В процесі навчання здобувач вищої освіти повинен отримати не лише набір антикорупційних знань, а й вміння використати їх на власній поведінці шляхом дотримання діючого антикорупційного законодавства та на підставі норм права вчасно реагувати на негативні корупційні прояви [6, с.447].

Отже, національна культура є «збірним» поняття, що включає в себе духовну, політичну, правову, антикорупційну культури. Вона відіграє суттєву роль в державотворчому процесі, формує національну ментальність та виступає обличчям України на міжнародному просторі, від стану її сформованості залежать державотворчі процеси.

Список використаних джерел

1. Надибська О. Національна культура в генезі національної самосвідомості. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/eb27e395-d363-47d6-9f9b-9b2bae67b5d8/content>
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
3. Лісовий В. Культура, ідеологія, політика: збірка есеїв. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 352 с.
4. Ілійчук Л. Українська національна культура в умовах сучасних глобалізаційних процесів. URL: <https://lib-old.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/13952/1/>
5. Зелений В.І., Беньковський С.Ю. Політична культура суспільства та її вплив на організацію забезпечення національної безпеки. *Юридичний бюлетень*. 2024. Випуск 32. С. 39-45.
6. Кузнецова Л.В. Філософсько-правові роздуми щодо формування антикорупційної культури в українському суспільстві. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск 5. Ч. 3. С. 444-448.

Діана МАХНІЦЬКА
здобувачка вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Ольга БАЛИНСЬКА
професор кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БЕЗПЕКОВОГО ПРАВА

Сьогодні питання інтеграції України в європейський безпековий простір набуває особливої ваги. Ми живемо в час, коли безпека держави безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно країна взаємодіє з міжнародними партнерами. Цілком очевидно, що Україна не може залишатися осторонь європейської системи безпеки, якщо прагне захистити свій суверенітет і територіальну цілісність.

Правовою основою входження нашої держави до європейського безпекового простору є Угода про асоціацію між Україною та ЄС, підписана 2014 року. Особливо важливим тут є Розділ III “Юстиція, свобода та безпека”, який закладає фундамент для практичної співпраці. Угода передбачає поглиблення взаємодії у боротьбі з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму, організованою злочинністю та незаконним обігом наркотиків [1, с. 10]. На мою думку, саме ці напрями є критично важливими, бо транснаціональна злочинність не знає кордонів, і протидіяти їй можна лише спільними зусиллями.

Важливо розуміти, що євроінтеграція України – це не просто політичне гасло, а чітко визначений курс нашої держави. Закон України “Про національну безпеку України” від 21 червня 2018 року прямо називає інтеграцію в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір одним із фундаментальних національних інтересів [2, ст. 3]. Зі змісту цієї норми зрозуміло, що держава усвідомлює: без європейської інтеграції ми не зможемо забезпечити належний рівень національної безпеки.

Проте шлях до повноцінної інтеграції неможливий без гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Дослідники В. Муравйов та Н. Мушак справедливо зазначають, що Угода про асоціацію створює необхідні передумови для переходу України до наступних стадій інтеграції до Євросоюзу, але цей процес вимагає ретельної узгодженості законодавства [3, с. 12]. При цьому варто усвідомлювати, що гармонізація – це не формальне переписування законів під європейські зразки, а глибока трансформація правової системи, яка має зробити наше законодавство сумісним із європейським.

Ще у 2004 році Україна прийняла Закон “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, визначивши, що адаптація полягає у приведенні законів та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire* [3, с. 14]. Хоча з тих пір минуло чимало часу, цей процес досі триває. Очевидно, темпи адаптації могли би бути швидшими, адже кожен день зволікання – це втрачені можливості для поглиблення співпраці з європейськими партнерами. Однак цьому є ціла низка об’єктивних і, на жаль, суб’єктивних причин.

Гармонізація законодавства у сфері безпеки відбувається шляхом поступового зближення національних документів з директивами та регламентами ЄС. Це стосується різноманітних сфер: від боротьби з тероризмом до охорони навколишнього середовища, від захисту інтелектуальної власності до регулювання трудових відносин [3, с. 14-15]. Дуже важливо, що Україна не просто механічно копіює європейські норми, а намагається адаптувати їх до власних суспільних реалій, зберігаючи баланс між міжнародними зобов’язаннями та національними інтересами.

У сфері юстиції, свободи та безпеки Угода про асоціацію передбачає розвиток співробітництва у наданні правової допомоги у цивільних та кримінальних справах, а також імплементацію європейських стандартів у правоохоронну діяльність [1, с. 10]. Це означає, що наші правоохоронці мають навчитися працювати за європейськими стандартами – поважати права людини, дотримуватися принципу верховенства права, забезпечувати прозорість і підзвітність своїх дій.

Звісно, процес інтеграції не позбавлений складнощів. Україна стикається з численними викликами: необхідність реформування судової системи, боротьба з корупцією в правоохоронних органах, підвищення ефективності роботи спеціальних служб. Однак ці труднощі можна подолати, якщо є політична воля і чітке розуміння кінцевої мети.

Варто також зазначити, що інтеграція до європейської системи безпеки – це не односторонній процес. Україна не просто отримує допомогу від ЄС, а й сама робить внесок у спільну безпеку. Наша держава ділиться досвідом протидії гібридним загрозам, кіберзлочинності, інформаційним війнам. Цей досвід є безцінним для всієї Європи, яка дедалі частіше стикається з подібними викликами.

Отже, можна підкреслити: інтеграція України в систему європейського безпекового права – це не примха чи данина моді, а життєва необхідність. У сучасному взаємопов’язаному світі жодна держава не може забезпечити свою безпеку поодиночі. Тільки через співпрацю, через дотримання спільних правил і стандартів ми зможемо захистити свою державу, свободу і майбутнє наших громадян. Україна вже зробила значні кроки на цьому шляху, але попереду ще багато роботи. Головне – не втрачати темпу і не відступати від обраного курсу, навіть коли це здається складним.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 16.11.2025).
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 16.11.2025).
3. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Наукова бібліотека*. 2013. Вип. 8, частина 6. С. 12–15.

Поліна ОРОС

здобувачка вищої освіти

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Степан ЦЕРКОВНИК

доцент кафедри теорії, історії та конституційного права

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЇХ ЗАХИСТІ

В умовах тривалого воєнного конфлікту Україна зіткнулася з масштабним внутрішнім переміщенням населення, що стало одним із найсуттєвіших соціальних викликів сучасності. Внутрішньо переміщені особи – це громадяни, які вимушено залишили місце свого постійного проживання внаслідок збройної агресії, окупації територій або виникнення загрози їхній безпеці. Формування ефективної системи державного захисту прав ВПО є важливою умовою забезпечення суспільної стабільності, інтеграції переміщених осіб у приймаючі громади та дотримання принципів правової держави [1].

Правовий статус внутрішньо переміщених осіб визначається Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який гарантує збереження всіх конституційних прав громадянина України. Разом із тим, держава встановлює додаткові механізми соціального захисту, які покликані компенсувати негативні наслідки вимушеного переміщення. До таких гарантій належать: право на соціальні виплати, право на реєстрацію місця проживання, право на освіту, право на медичне обслуговування, право на житло, право на правову допомогу, право на участь у державних програмах працевлаштування та підтримки підприємництва [1].

Права внутрішньо переміщених осіб охоплюють декілька основних сфер. Соціальні права забезпечуються у вигляді щомісячної адресної допомоги, компенсацій за оплату житла, гуманітарної підтримки та соціальних послуг. Освітня сфера включає можливість спрощеного вступу до закладів освіти, отримання соціальних стипендій, продовження навчання дистанційно. Медичне забезпечення для ВПО передбачає доступ до первинної та спеціалізованої допомоги – психологічну реабілітацію – лікування за державними програмами. Економічні права реалізуються через програми зайнятості, професійної перепідготовки, грантові програми для розвитку малого бізнесу. Житлові права охоплюють надання тимчасового житла – участь у програмах реконструкції – компенсацію вартості оренди [2].

Основні напрями державного забезпечення прав ВПО:

Соціальні – адресні виплати, компенсації, гуманітарна допомога;

Медичні – первинна допомога, лікування, психологічна підтримка;

Освітні – спрощений вступ, дистанційне навчання, соціальні

Економічні – працевлаштування, перекваліфікація, грантові програми;

Правові – правова допомога, відновлення документів, захист від дискримінації;

Житлові – тимчасове проживання, участь у програмах, компенсація оренди [3].

Роль держави у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб реалізується у кількох напрямках. Насамперед держава здійснює нормативно-правове забезпечення, яке охоплює створення та удосконалення законодавчої бази, спрямованої на захист ВПО. Окремо слід виділити впровадження цифрових сервісів, які дозволяють спростити процедури реєстрації, оформлення документів, отримання соціальних виплат. Через функціонування Єдиної інформаційної бази даних та застосунок «Дія» державні послуги стали більш доступними [4].

Другим важливим напрямом є реалізація державних соціальних програм, які включають забезпечення житлом, підтримку сімей із дітьми, професійну адаптацію, психологічну та соціальну реабілітацію. Важливу роль відіграють органи місцевого самоврядування, які створюють умови для інтеграції ВПО у громади.

Третім напрямом є міжнародне співробітництво з УВКБ ООН, МОМ та ЄС. Міжнародні програми сприяють відновленню інфраструктури, розвитку соціальних послуг, наданню гуманітарної допомоги, реалізації проєктів психологічної підтримки ВПО [4].

Попри значну роботу держави, залишаються проблеми: обмеженість житлового фонду, нерівномірний розподіл ресурсів, складність із працевлаштуванням, бюрократичні процедури, соціальна та психологічна адаптація переміщених осіб.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що система забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є комплексним явищем, що охоплює соціальну, правову, економічну та організаційну складові. Вона потребує узгоджених дій держави, місцевих громад і міжнародних партнерів. Реалізація державної політики має спиратися на принципи законності, гуманності та рівного доступу до послуг, що сприятиме повноцінній інтеграції ВПО у соціальне середовище. Таким чином, роль держави у формуванні дієвої моделі підтримки ВПО є визначальною та стає важливою передумовою зміцнення соціальної стабільності та розвитку українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015). Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 12.11.2025);

2. Конституція України: Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.11.2025);

3. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015;

4. Матеріали Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України URL: <https://www.msp.gov.ua/>.

Олег ПАНКЕВИЧ
професор кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Валерія АФТАНАСІВ
здобувачка вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

УТИЛІЗАЦІЯ АМПУТОВАНИХ КІНЦІВОК: БІОЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Питання правового регулювання поведінки з ампутованими кінцівками, на жаль, стало особливо актуальним тепер, в умовах повномасштабної війни, коли щодня у військових і цивільних госпіталях України проводяться тисячі операцій з ампутації. Наголосимо, що проблема утилізації ампутованих кінцівок не є виключно медико-технічною чи санітарною, як це традиційно сприймається у практичній площині. Вона лежить у самому центрі конституційного права людини на життя, здоров'я та гідність, оскільки післяопераційне поведінка з частинами людського тіла торкається питань не лише епідеміологічної безпеки, а й ціннісної природи людського буття.

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а держава відповідно зобов'язується забезпечувати належні санітарні й епідемічні умови життя, виходячи з положень ст. 49 Основного Закону, яка гарантує право на охорону здоров'я [1]. Очевидним є і те, що воєнна дійсність радикально змінює масштаби та інтенсивність застосування наведених конституційних гарантій. Масові хірургічні втручання, численні евакуації поранених, функціонування польових шпиталів і тимчасових пунктів медичної допомоги формують нову правову ситуацію, у якій питання утилізації ампутованих кінцівок виходить далеко за межі технічної проблематики. Воно стає своєрідним випробуванням конституційного гуманізму в умовах надзвичайних обставин.

Звертаючись до доктрини юридичної науки, слід звернути увагу на слушну позицію О. Фрицького, який зазначає, що «...реальне наповнення принципу верховенства права вимагає його збереження навіть у кризові періоди, коли державна влада схильна підміняти гарантії доцільністю» [2]. З наведеною думкою автора ми цілком погоджуємося, адже спокуса редукувати права людини до технічних стандартів під приводом воєнного стану є надзвичайно небезпечною. Разом з тим, утилізація ампутованих кінцівок у шпиталях має залишатися під контролем не лише медичних, а й правових механізмів - зокрема, у частині дотримання санітарно-епідемічних вимог, визначених Законом України «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 р. №2573-IX [3] та Державними санітарними нормами, затвердженими наказом

Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Порядок управління медичними відходами, у тому числі вимоги щодо безпечності для здоров'я людини під час утворення, збирання, зберігання, перевезення, оброблення таких відходів» від 31.10.2024 р. № 1827 [4].

Відповідно до положень п. 6 чинного правового регламенту [4], видалення відходів шляхом їх спалювання у спеціалізованих установках здійснюється з урахуванням вимог ч. 3 ст. 39 Закону України «Про управління відходами» від 20.06.2022 р. №2320-IX [5], що визначає технологічні, екологічні та безпекові стандарти поводження з небезпечними матеріалами. Законодавець виокремлює відходи, класифіковані за кодом 18 01 02 (частини тіла та органи, включаючи посудини з кров'ю та консервовану кров (крім зазначених за кодом 18 01 03) відповідно до Національного переліку відходів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.10.2023 р. №1102 [6]. Категорія, про яку йдеться, охоплює відходи, «пов'язані з лікуванням людей», зокрема тканини, органи, кров і подібні біологічні матеріали, які мають потенційні інфекційні або токсикологічні властивості. Виходячи з наведеного, слід констатувати, що ампутовані кінцівки підпадають під регламентацію коду 18 01 02, що юридично кваліфікує їх як відходи особливої біологічної небезпеки, утилізація яких повинна проводитися з дотриманням ч. 1 та ч. 2 ст. 39 зазначеного Закону [5], тобто у спосіб, що забезпечує недопущення викидів забруднюючих речовин у повітряне середовище, мінімізацію залишкових продуктів горіння та захист здоров'я населення.

В умовах воєнного стану правове забезпечення утилізації таких відходів набуває подвійного значення: воно виступає інструментом реалізації конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України [1]) і водночас є елементом національної безпеки в частині протидії біологічним загрозам. Так, підвищена концентрація біологічних відходів, утворених унаслідок масових ампутацій серед військових і цивільних, створює загрозу вторинного інфікування, неконтрольованого поширення патогенів і деградації санітарного стану територій, прилеглих до лікувальних закладів. Відтак правові гарантії належного видалення таких матеріалів мають розглядатися не як технічний аспект господарської діяльності, а як публічно-правовий обов'язок держави, що прямо впливає з конституційних положень про захист життя, здоров'я і гідності людини (ст. ст. 3, 27, 49 Основного Закону [1]).

Водночас слід визнати, що законодавець формулює припис ст. 39 Закону [5] у переважно технологічно-екологічному вимірі, не охоплюючи належною мірою антропоцентричний аспект – тобто правовий статус людських решток як об'єктів особливої морально-правової охорони. Тут доречно погодитися з позицією дослідників, що гуманізація екологічного права вимагає інтеграції біоетичних принципів у правове регулювання поводження з відходами біологічного походження [7]. Проте, на нашу думку, подібне розширення тлумачення має ґрунтуватися на поєднанні норм санітарного, екологічного та

медичного права з конституційними засадами поваги до людського тіла, навіть після його біологічного відокремлення. Адже ампутована кінцівка, будучи формально об'єктом утилізації, водночас залишається символом тілесної ідентичності особи, і це має відображатися в етичному підґрунті адміністративних процедур її знищення.

Як зазначалося вище, проблема утилізації ампутованих кінцівок та інших медичних відходів не може бути зведена виключно до технічного або санітарно-екологічного рівня регулювання. У досліджуваному аспекті доцільно опиратися на концептуальні засади захисту екологічних прав, які розвиваються у вітчизняній та міжнародній науковій доктрині. Зокрема, О. Панкевич та М. Гаврильців наголошують на необхідності поєднання екологічного, конституційного та філософсько-правового підходів при забезпеченні права людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Автори обґрунтовують тезу, що захист екологічних прав не може мати формальний характер; він повинен враховувати потенційну шкоду здоров'ю людини та соціально-етичні наслідки [8, с. 63, 66].

У рамках правового регулювання утилізації відходів класу 18 01 02 окреслене передбачає, що державні органи та медичні заклади зобов'язані забезпечувати дотримання не лише санітарно-епідеміологічних стандартів, але й вищого рівня правових гарантій, які безпосередньо реалізують конституційні засади охорони життя, здоров'я та гідності людини. Слід звернути увагу, що інтеграція етичного виміру в екологічне та медичне право значною мірою дозволяє розглядати утилізацію ампутованих кінцівок як системний публічно-правовий інститут, у якому поєднуються технологічні, правові та моральні аспекти, а порушення цих вимог цілком може розцінюватися як потенційне посягання на конституційні цінності.

Однак, як показує практика, воєнна медицина у зоні бойових дій функціонує на межі ресурсу, відповідно, суворе слідування формалізованим вимогам часто виявляється недосяжним. В умовах польових шпиталів та при транспортуванні поранених відсутність достатніх засобів для ізоляції біологічних решток створює реальні ризики вторинного інфікування, тоді як надмірно бюрократизовані процедури здатні паралізувати критично важливу діяльність медичних служб. Очевидно, слід говорити не про жорстку правову регламентацію, а про гарантії гнучкого нормативного реагування, які б дозволяли медичним працівникам діяти в межах закону.

На цьому тлі окрему увагу варто приділити гуманітарному аспекту, оскільки ампутація – це не лише хірургічна процедура, але й *акт екзистенційної втрати*. Для військових це свідчення принесеної жертви, для цивільних – травма, що вимагає суспільного визнання. Саме тому процес утилізації відокремлених кінцівок не може бути редукований до рівня «знищення відходів». Як зазначає І. Сенюта, «...у праві охорони здоров'я людина не є об'єктом дії, а суб'єктом значення» [9]. Видається, із окресленою думкою варто погодитись: навіть після ампутації пацієнт має залишатися суб'єктом, а не «джерелом відходів», і держава зобов'язана забезпечити

дотримання мінімальних морально-правових стандартів при поводженні з його біологічними рештками.

Військові реалії, втім, породжують колізію між публічним інтересом безпеки та індивідуальним правом на гідність. Відомо, що польові шпиталі часто змушені здійснювати знищення біологічних матеріалів на місці, спрощеними методами, без належної системи контролю. З формально-санітарного погляду такі дії можуть бути виправдані необхідністю запобігання епідемічним загрозам. Але з точки зору конституційного права це породжує питання: чи не стає держава байдужою до «символічної вартості» людських решток, коли ставиться до них виключно утилітарно?

Разом з тим, у контексті повномасштабної збройної агресії РФ проти України проблематика утилізації ампутованих кінцівок набуває не лише медико-санітарного, а й *суспільно-правового виміру*. Масовість травматичних ампутацій, зумовлена характером сучасних бойових дій, створює безпрецедентне навантаження на систему охорони здоров'я, водночас актуалізуючи проблему належного дотримання санітарно-епідеміологічних вимог при поводженні з біологічними рештками людини. За даними незалежних аналітичних звітів, станом на 2023 рік щонайменше понад 20 000 осіб в Україні перенесли одну або кілька ампутацій унаслідок бойових поранень [10], а за оцінками експертів компанії «Ottobock» загальна кількість осіб, які втратили кінцівки внаслідок війни, може сягати від 20 000 до 50 000 [11].

Порівняльний аналіз світових тенденцій свідчить, що навіть у глобальному вимірі подібна концентрація травматичних ампутацій є надзвичайною. Так, за результатами міжнародного епідеміологічного дослідження «Global prevalence of traumatic non-fatal limb amputation», кількість осіб, які живуть із наслідками ампутацій, сягала 57,7 млн у світі станом на 2017 рік, причому лише незначна частка з них була спричинена військовими конфліктами [12]. Отже, в умовах сучасної війни Україна формує унікальний прецедент високої щільності випадків ампутації, що зумовлює необхідність переосмислення правових гарантій у сфері поводження з людськими біологічними матеріалами. Не менш важливо, що утилізація ампутованих кінцівок у таких масштабах не може розглядатися винятково через призму медичних процедур – вона перетворюється на питання правового режиму публічної біобезпеки.

На наше переконання, правові гарантії мають бути вибудовані так, щоб не заперечувати воєнну доцільність, але й не руйнувати морально-правову основу людської гідності. Як видається, для реалізації окресленого потрібно законодавчо закріпити спеціальний режим утилізації ампутованих кінцівок, отриманих у результаті бойових поранень. Подібний режим може передбачати централізоване збирання, облік і транспортування біологічних решток військових пацієнтів із дотриманням як санітарних, так і етичних вимог, включно з можливістю ритуального знищення.

Своєю чергою Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [13] дозволяє встановлення спеціальних правил у сфері охорони здоров'я, проте

наразі відсутні будь-які підзаконні акти, що регулюють поведження з біологічними рештками військовослужбовців. На наше переконання, така прогалина є неприпустимою, адже в умовах збройного конфлікту держава повинна демонструвати етико-правову сталість, а не ситуативну реактивність.

Підсумовуючи, зауважимо: правові гарантії у сфері дотримання санітарно-епідеміологічних вимог під час утилізації ампутованих кінцівок у період війни мають подвійну природу. Вони повинні одночасно запобігати епідемічним ризикам і утверджувати цінність людського тіла як елементу правової гідності. Держава, навіть у стані війни, не звільняється від обов'язку діяти гуманно. І саме у ставленні до тілесних решток своїх громадян – військових і цивільних – виявляється справжній вимір правової культури та конституційного гуманізму.

Список використаних джерел

- [illegible]

10. Rudneva O. Over 20,000 Ukrainians have undergone at least one amputation since the beginning of Russia's full-scale war. 2023. URL: <https://rubryka.com/en/2023/09/05/za-period-rosijskoyi-agresiyi-shhonajmenshe-odnu-amputatsiyu-perezhyly-ponad-20-tysyach-ukrayintsiv/> (дата звернення: 26.11.2025)

11. 20-50 thousand Ukrainians have lost one or more limbs since the beginning of the full-scale war. 2023. URL: <https://uacrisis.org/en/20-50-tysyach-ukrayintsiv-vtratyly/amp> (дата звернення: 26.11.2025)

12. McDonald CL., Westcott-McCoy S., Weaver MR., Haagsma J., Kartin D. Global prevalence of traumatic non-fatal limb amputation. *Prosthetics and Orthotics International*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309364620972258>

13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 26.11.2025)

Сергій РАБІНОВИЧ
професор кафедри конституційного права
ЛНУ імені Івана Франка,
доктор юридичних наук, професор
(*Львівський національний університет імені Івана Франка*),
завідувач Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича
(*НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування*
Національної академії правових наук України)

ОСОБИСТІСНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІРИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ

27.10.2025 об'єднана палата Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду залишила в силі обвинувальний вирок громадянину К., обвинуваченого в ухиленні від призову за мобілізацією (справа № 573/838/24). Позиція Суду мотивована, зокрема, тим, що «якщо в разі призову на строкову військову службу для сумлінного відмовника доступна можливість замінити таку службу альтернативною відповідно до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», то в разі призову під час мобілізації закон не передбачає такої можливості й, відповідно, процедури заміни»; «законодавство не допускає відмову від призову під час мобілізації з міркувань релігійних або інших переконань, і така відмова, навіть якщо щирість і послідовність цих переконань не викликає сумніву, зумовлює відповідальність за статтею 336 КК України» [1]. Водночас у спільній окремій думці суддів об'єднаної палати стосовно згаданої постанови сформульовано таку правову позицію: «Положення ч. 4 ст. 35 Конституції України у їх взаємозв'язку із визначеними ч. 3 ст. 8 Основного Закону унеможливають перекладання на людину негативних наслідків відсутності законодавчого механізму реалізації конституційного права громадянина, адже впровадження такого регулювання є сферою відповідальності Держави. Прогалини законодавчого забезпечення реалізації права на сумлінну відмову підлягають усуненню судом на підставі приписів ст. 8 Конституції України <...>» [2]. Уточнивши, що до повноважень суду, строго кажучи, належить *подолання* законодавчих прогалин, а не їхнє усунення, наголошу на конституційній обґрунтованості позиції, викладеної в Окремій думці.

Це є нагодою висловити міркування стосовно деяких взаємопов'язаних питань теорії конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

1. Праволюдні гарантії Розділу II Конституції України за особливостями їхньої дії та механізмами юридичного забезпечення є якісно неоднорідними. Серед них можна вирізнити, зокрема, гарантії здійснення прав та виконання обов'язків; гарантії позитивних і негативних прав (свобод);

гарантії, здійснення яких потребує організаційно-процедурного забезпечення і ті, що такого забезпечення не потребують.

Гарантії, які потребують організаційно-процедурного забезпечення, мають два виміри: особовий та інституційний. Перший стосується гарантованості можливостей вимагати судового захисту прав і свобод людини і громадянина незалежно від існування законодавчих механізмів їхньої реалізації. Інституційний аспект, натомість, стосовний до гарантування створення згаданих механізмів, зокрема у випадках, коли необхідність встановити їх прямо передбачена, або ж впливає зі змісту приписів Конституції України.

Слід наголосити, що об'єктом конституційного гарантування є не тільки реалізація прав людини і громадянина, а і виконання їх обов'язків перед суспільством та державою.

2. Обидва виміри конституційних гарантії втілюють два відносно самостійних та взаємопов'язаних види позитивних обов'язків держави. Виконання інституційного позитивного обов'язку дозволяє забезпечити реалізацію конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина організаційно-процедурно. Натомість, виконання особового позитивного обов'язку дозволяє гарантувати їхній ефективний захист у випадках, коли законодавчий механізм реалізації згаданого права чи свободи відсутній.

З припису ч. 3 ст. 8 Конституції України впливає відносна автономність обох видів позитивних обов'язків держави стосовно людини і громадянина. З іншого боку, така автономність жодним чином не применшує юридичну необхідність для держави виконати кожен із них. Недотримання цього може призводити до порушень конституційних засад статусу людини і громадянина.

3. Повище стосується як конституційних прав людини, так і її свобод. У випадках, коли йдеться про реалізацію свобод чи «прав на свободу» (ст. 23, 28(3), 29, 33, 34–36, 51, 54), особовий вимір гарантії такої свободи розкривається, зокрема, через свободу від примусу в певних питаннях: бути підданим медичним, науковим чи іншим дослідом без вільної згоди людини (ч. 3 ст. 27); бути примушеним до вступу в будь-яке об'єднання громадян (ч. 4 ст. 36) тощо. Сюди ж долучається також і свобода не сповідувати ніякої релігії (ч. ст. 35).

3. Окреме коло проблемних правових ситуацій може виникати під час здійснення конституційного права на свободу світогляду і віросповідання. Йдеться про потенційний конфлікт між окремими юридичними обов'язками людини та/або громадянина з іншими видами обов'язків: морально-етичного (перед собою, перед суспільством тощо) та/або релігійного характеру (перед Богом). Доконечність виконання таких обов'язків може виникати з таких переконань людини, які у міжнародному праві прав людини наділяються низкою юридично-значимих ознак, таких як «серйозність», «глибина», «щирість» тощо (*Campbell and Cosans v. United Kingdom*, §36; *Leela Förderkreis E.V. and Others v. Germany*, § 80; *Bayatyan v. Armenia* (Grand Chamber), § 110). Наголосимо на істотній відмінності власне «переконань» від інших елементів свідомості (уявлення, погляди, гадки, припущення, уподобання тощо), які не

мають конституційно-правового й міжнародно-правового значення в аспекті впливу на можливість заміни одних юридичних обов'язків людини іншими.

Повищі переконання можуть ставати основою принципово нездоланного, непереборного конфлікту в свідомості («сумлінні», «совісті») людини. Нерозривний зв'язок переконань зі збереженням її внутрішньої цілісності людини як особистості та з людською гідністю, яка є об'єктом «поваги», охорони та забезпечення в конституційному й міжнародному праві, зумовлює абсолютну, безвиняткову неприпустимість примусу до зміни переконань.

Саме наявність згаданого вище конфлікту сумління обґрунтовує «природне» (буттєве) право людини на сумлінну відмову (*conscientious objection*) від виконання окремих юридичних обов'язків.

Конституція України закріплює засади розв'язання конфлікту обов'язків, викликаного релігійними переконаннями людини, із її юридичними обов'язками перед державою, зокрема із тими, юридична необхідність виконання яких випливає із законів. Конституційне регулювання згаданих ситуацій здійснено за допомогою двох правил ч. 4 ст. 35. Загальним принципом є *неприпустимість увільнення людини від обов'язків перед державою або відмови від виконання законів за мотивами релігійних переконань*. Інакше кажучи, загальною конституційною нормою є заборона сумлінної релігійно мотивованої відмови. Спеціальне правило (друге речення ч. 4 ст. 35) гарантує заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у випадку, якщо релігійні переконання громадянина сягають ступеня «суперечності» із виконанням військового обов'язку. Оскільки заміна виконання одних юридичних обов'язків іншими розширює перелік правових можливостей людини і громадянина, то, як видається, розширення кола таких альтернативних можливостей у випадках передбачених не тільки самою Конституцією, а й законами України, загалом відповідатиме припису п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України та принципу невичерпності конституційних прав і свобод (ч. 1 ст. 22).

4. З огляду на людиноцентричні засади ст. 3 Конституції України можна вести мову, по-перше, про нерозривний взаємозв'язок повищеного буттєвого права людини із її правом на сумлінну відмову від виконання окремих законодавчо встановлених обов'язків у випадках, прямо передбачених Конституцією та законом. По-друге, може йтися про сутнісні (моральні, «природні») обов'язки держави забезпечити: а) сумлінну відмову людини і громадянина від виконання окремих юридичних обов'язків; б) заміну виконання таких обов'язків іншими, соціально та юридично рівнозначними обов'язками. Такі альтернативні обов'язки є, по суті, законодавчими формами реалізації загальних конституційних обов'язків кожного перед суспільством (ст. 23). В умовах воєнного стану йдеться про забезпечення військової служби та альтернативної (невійськової) служби як *відмінних законодавчих форм виконання обов'язку захисту Вітчизни (ст. 65)*.

5. Ситуації роз'єднання інституційного та особового позитивних обов'язків держави, спричинені бездіяльністю парламенту та інших органів

державної влади, слід розглядати як юридичні аномалії, які підлягають невідкладному усуненню. Попри те, що інституційний та особовий позитивні обов'язки держави (в аспекті гарантій судового захисту конституційного права людини) юридично існують відносно автономно, тим не менш, незабезпечення інституційних гарантій за одночасного виконання державою особових позитивних зобов'язань, як наслідок, фактично призводитиме до дискримінування громадян за ознакою релігійних переконань – в аспекті виконання ними своїх обов'язків перед суспільством та державою. Єдиним конституційно допустимим способом для держави уникнути цього є законодавчо забезпечити виконання альтернативних обов'язків. Натомість таким способом аж ніяк не можна визнати притягнення до юридичної відповідальності відмовників, щирість і послідовність переконань яких не викликала сумніву в органу державної влади.

6. Проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації має бути невідкладно забезпечене законом. За дотримання суто невійськового характеру та інших міжнародних стандартів такої служби, її організація під час війни повинна відповідати конституційним засадам соціальної справедливості та недискримінації, порівняно з умовами відбування військової служби. Мова йде про встановлення тривалості альтернативної служби, про принцип нагальної суспільної необхідності, яка має визначати місце проходження альтернативної (невійськової) служби тощо. Мають неухильно дотримуватися вимоги обов'язковості несення альтернативної (невійськової) служби для відповідної категорії громадян та невідворотності юридичної відповідальності за ухилення від неї.

Список використаних джерел

1. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року (справа № 573/838/24) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C031651>
2. Окрема думка суддів ОСОБА_1 та ОСОБА_2 (справа № 573/838/24) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131537550>

Альона РОМАНОВА

професор кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Безпрецедентні виклики, спричинені повномасштабною агресією росії проти України, загострили низку важливих соціально-правових питань. Одним із ключових серед них стало забезпечення належної реалізації конституційного права на освіту в умовах дії воєнного стану.

До початку війни реформа освітньої сфери в Україні демонструвала відчутний прогрес на всіх рівнях. У шкільній та вищій освіті відбувалися системні позитивні зміни, активно розвивалося міжнародне співробітництво між українськими та закордонними освітніми інституціями. Було ухвалено низку нормативно-правових актів, покликаних забезпечити поетапне впровадження освітніх новацій, що мали сприяти інтеграції українських здобувачів освіти у світовий академічний простір і, у перспективі, професійне середовище.

Після початку російської агресії на перший план вийшли питання безпеки під час освітнього процесу та необхідності максимально реалізувати гарантоване Конституцією України право кожного на освіту. Попри складні умови, в Україні створено максимально можливі умови для отримання освіти, враховуючи всі обмеження воєнного часу.

Конституція України закріплює право кожної людини на освіту та визначає обов'язковість повної загальної середньої освіти. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти у державних і комунальних закладах; сприяє розвитку різних форм навчання; надає стипендії та гарантує пільги учням і студентам. Гарантується також право представників національних меншин навчатися рідною мовою або вивчати її у визначених законом формах [1].

Попри побоювання щодо можливого зниження рівня знань молоді, воєнні реалії продемонстрували інше: учнівська та студентська молодь проявила високу відповідальність, мотивацію та прагнення до навчання – як в Україні, так і за кордоном. Формування особистості в умовах війни посилює їхню свідомість і цілеспрямованість.

Щодо можливості здобувати освіту за межами України, варто підкреслити, що поширені твердження про масовий відтік молоді не відповідають реальності. Багато юнаків і дівчат вступають саме до українських закладів

вищої освіти, беруть участь у захисті держави та пов'язують своє майбутнє з відновленням країни після перемоги.

У контексті російської агресії Міністерство освіти і науки України активно використовує Секторальну робочу групу «Освіта і наука» як платформу для комунікації з міжнародними партнерами та формування глобальної коаліції підтримки. Враховуючи виклики, МОН окреслило ключові пріоритети, реалізація яких має мінімізувати освітні втрати та забезпечити стійкість освітньої системи [2]:

- оперативні проекти для покриття нагальних освітніх потреб;
- забезпечення освітніх закладів комп'ютерною технікою;
- підтримка освітніх закладів, що приймають внутрішньо переміщених осіб;
- надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу.

У сфері вищої освіти збережено можливості академічної мобільності, участі у міжнародних грантах, програм професійного розвитку та навчання за кордоном.

Варто відзначити вагому підтримку міжнародної спільноти, яка надає допомогу не лише військового характеру, а й у соціально-освітній сфері: пільгові умови вступу українських абітурієнтів до іноземних вишів, забезпечення житлом, медичними послугами, можливістю навчатися українською мовою. Багато іноземних освітніх закладів розробили спеціальні програми підтримки українських студентів, зокрема фінансові.

В Україні також діють пільгові механізми вступу до закладів вищої освіти для внутрішньо переміщених осіб, дітей-сиріт, молоді з прифронтових територій та інших соціально вразливих категорій. Держава намагається забезпечити безперервність освітнього процесу та максимально реалізувати право на освіту в умовах війни.

Особливу увагу слід звернути на доступ до освіти осіб з особливими освітніми потребами. Законодавство України визначає інклюзивне навчання як систему освітніх послуг, що ґрунтується на принципах недискримінації, врахування індивідуальних особливостей та створення умов для повноцінного включення кожного учасника освітнього процесу [3].

У сучасних умовах важливо гарантувати таким учасникам не лише доступ до освітнього процесу, а й безпекові умови: можливість укриття під час повітряної тривоги, доступ до зв'язку для дистанційного навчання, участь в освітніх заходах у «пунктах незламності» тощо.

Функціонування освітньої системи значною мірою залежить від людей – студентів, учнів, педагогів та науковців. Злагоджена робота цієї сфери підтримує соціальну стабільність, запобігає хаосу та правовій дезорієнтації, зберігаючи ресурси держави для посилення обороноздатності та наближення перемоги України.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада України. Законодавство України. (1996). *Конституція України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Міністерство освіти і науки України. (2022). *Потреби освіти і науки та отримана допомога*. <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-i-nauki-ukrayini>
3. Верховна Рада України. Законодавство України. (2017). *Закон України «Про освіту»*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Богдан СЛИВКА
(ієромонах Нектарій),
доктор філософії
(Івано-Франківський богословський інститут)

ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНЯ ЯК СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У тезах висвітлено філософсько-правові та педагогічні основи формування правової культури учня в умовах розбудови громадянського суспільства і реалізації національної стратегії сталого розвитку. Правова культура є духовно-моральним феноменом, який поєднує знання права, переконання у його справедливості й активну готовність діяти відповідно до його принципів. Розкрито доктринальні засади формування правосвідомості учнів, її педагогічну роль у становленні правової держави, моральну функцію у вихованні гуманістичного світогляду молоді.

У сучасній парадигмі освіти України одним із центральних напрямів розвитку є формування правової культури учнів, адже саме вона виступає духовним підґрунтям сталого розвитку суспільства. Сталий розвиток – це не лише гармонізація економічних й екологічних інтересів, але й становлення людини як суб'єкта права, здатного діяти згідно з моральними принципами справедливості, солідарності та гідності.

Як підкреслює В. Андрущенко, формування сучасної особистості неможливе без морально-правового орієнтира, який задає напрям ціннісної соціалізації молодого покоління [1, с. 27]. Саме школа є тим соціальним простором, де поєднуються педагогічна діяльність, моральне виховання й елементарна правова освіта як взаємодоповнювальні складові духовного розвитку дитини.

Правова культура як духовний феномен сталого розвитку

Формування правової культури учня – це не лише завдання шкільного курсу правознавства, а насамперед ціннісно-моральний процес, у якому поєднуються духовні, пізнавальні та поведінкові компоненти. Вона є інтегральним результатом олюднення природної дійсності, унаслідок чого право набуває гуманістичного змісту.

На думку Н. Оніщенко, правова культура виступає «засобом самопізнання людиною своєї природи як істоти, покликаної до свободи і відповідальності» [2, с. 45]. Це означає, що правова культура не може бути нав'язана зовні – вона формується через усвідомлення власної гідності, через участь у моральному житті колективу та суспільства.

З позиції філософії сталого розвитку, правова культура є умовою суспільної рівноваги, яка сприяє узгодженню між правом, мораллю та соціальним порядком. Чим глибше вкорінене почуття відповідальності у

свідомості учня, тим більшою мірою суспільство здатне підтримувати внутрішню гармонію без примусу.

Педагогічна місія школи у формуванні правової свідомості

Школа є тією соціальною лабораторією, у якій формується вміння жити за законом добра. Її головна місія – навчити дитину не лише знати норми права, а й відчувати їхню духовну цінність.

Педагогічний процес передбачає олюднення природної дійсності: право стає засобом виховання, а не лише інструментом регулювання. Як зазначає О. Скакун, правова культура у вихованні має сприйматися як «сукупність знань, переконань і вчинків, що виражають ціннісне ставлення людини до права, держави та суспільства» [3, с. 88].

Правова освіта, у своєму розумінні, є не механічним засвоєнням норм, а моральним діалогом учителя й учня. Саме у спілкуванні формується здатність до внутрішнього вибору між добром і злом, справедливістю й безправ'ям.

У контексті сталого розвитку цей процес має на меті виховання громадянина, здатного не лише користуватися своїми правами, а й розуміти їхню моральну природу, приймати рішення, що не порушують гармонію природи і суспільства.

Світоглядні й моральні орієнтири правового виховання

Моральні засади цивільних відносин у філософському вимірі відображають цінності гармонійного співжиття: добро, справедливість, гідність, свободу, солідарність. Вони формують ту «внутрішню конституцію» особистості, без якої неможливий ні громадянин, ні правова держава.

Правова культура сприяє покращенню духовного життя суспільства, оскільки виховує повагу до закону не через страх покарання, а через усвідомлення його справедливості. У цьому сенсі формування правової культури є проявом філософії спадковості – передачі моральних і правових цінностей від покоління до покоління.

Сучасна школа має стати середовищем, де відбувається інтеграція правових знань із моральними цінностями, а педагог – не просто викладач норм, а й наставник, який допомагає учневі усвідомити смисл права у власному житті.

Така філософія освіти дозволяє створити концептуальну основу системи життєвих цінностей. У ній поєднуються традиції української культури, духовний досвід народу, а також здобутки сучасної науки про людину як носія природного права.

Правова культура і духовна спадковість суспільства

Однією з найважливіших умов сталого розвитку є збереження духовної спадковості суспільства. Правова культура, як зазначає С. Максимов, має бути «каналом передання морально-правових орієнтирів між поколіннями» [4, с. 52].

Ця спадковість виражається у неперервності правових і моральних ідей, у збереженні цінностей добра, милосердя, взаємоповаги. Школа виступає головним медіатором цієї духовної трансляції – саме через педагогічну

діяльність здійснюється виховання морально зрілих громадян, які у праві бачать не засіб влади, а спосіб життя у злагоді з ближнім.

Таким чином, правова культура учня є не лише знанням норм, а формою духовного буття. Вона поєднує філософію, мораль, право і педагогіку у цілісну систему виховання громадянина нової доби.

Висновки

Формування правової культури учня – це складний процес духовного зростання особистості, що має філософсько-правову, моральну та педагогічну природу. Правова культура є невід’ємною складовою концепції сталого розвитку України, адже саме вона визначає моральний рівень суспільства, його готовність до справедливості, довіри й гармонії. Сталий розвиток без правової культури – неможливий. Правова культура без моральності беззмістовна. Їх єдність формує основу гуманного майбутнього українського суспільства.

У підсумку можна зазначити, що правова культура у сталому розвитку суспільства є природним наслідком розвинутої християнської культури учнів у школі. Саме вона формує морально відповідальну особистість, здатну діяти за законами совісті, справедливості та любові до ближнього.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти в структурі сучасного, гуманітарного знання. – Київ: Знання України. 2012. 312 с.
2. Оніщенко Н. М. Правова культура: теоретико-методологічні засади формування. – Київ: Наукова думка, 2014. 278 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс). – Харків: Право, 2016. 524 с.
4. Максимов С. І. Правова культура та правова соціалізація в умовах глобалізації в умовах глобалізації. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 296 с.

Наталія СТЕЦЮК
професор кафедри загальноправових дисциплін факультету № 1
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

В. ІЛЬКІВ
здобувач вищої освіти спеціальності «Право»
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Національна поліція України (НПУ) виконує ключову роль у системі забезпечення прав і свобод людини, діючи як орган виконавчої влади, відповідальний за публічну безпеку, протидію злочинності та захист конституційних гарантій. Її діяльність базується на принципі верховенства права, де права людини визнано найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Форми діяльності НПУ включають превентивні, оперативно-розшукові, адміністративні та слідчі заходи, а методи – від ненасильницьких впливів до пропорційного застосування сили, з обов’язковим дотриманням пропорційності, прозорості та негайним відновленням прав після усунення загрози. Офіційні джерела, такі як сайт НПУ та законодавчі акти, підкреслюють інтеграцію стандартів Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), ратифікованої Україною, які мають пріоритет над національними нормами (ст. 9 Конституції).

Конституція України (прийнята 28.06.1996) у Розділі II (статті 21–68) встановлює фундаментальні права: непорушність прав і свобод (ст. 21–22), рівність перед законом і заборона дискримінації (ст. 24), право на життя та здоров’я (ст. 27), заборону тортур і нелюдського поводження (ст. 28), свободу та особисту недоторканність (ст. 29), невинуватість до вироку суду (ст. 62), свободу думки та слова (ст. 34), судовий захист прав (ст. 55). Обмеження прав можливе виключно законом, в інтересах національної безпеки, громадського порядку чи захисту прав інших осіб, без скасування суті права (ст. 64). НПУ зобов’язана інтегрувати ці норми в щоденну практику, забезпечуючи баланс між безпекою суспільства та індивідуальними свободами.

Законодавче регулювання діяльності НПУ

Закон України “Про Національну поліцію” (№ 580-VIII від 02.07.2015, зі змінами станом на 2025 р.) є основним спеціальним актом. Стаття 2 визначає завдання: охорона прав, свобод, життя та здоров’я осіб; запобігання правопорушенням; розкриття злочинів. Стаття 7 закріплює принцип дотримання прав людини: поліція діє на засадах законності, гуманізму, поваги до прав; обмеження прав і свобод допускається лише в обсязі, необхідному для виконання завдань, з пропорційним застосуванням заходів примусу та негайним припиненням обмежень після досягнення мети. Застосовуються стандарти практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Стаття 23 перелічує повноваження: превенція злочинів і адміністративних правопорушень; виявлення причин і умов злочинності; затримання осіб; усунення загроз; надання допомоги. Стаття 45 регулює застосування фізичної сили, спецзасобів і вогнепальної зброї як крайніх заходів з чіткою градацією. Доповнює Закон “Про державне управління у сфері забезпечення прав людини” (№ 4452-VI від 17.11.2011), який координує дії органів влади, включаючи НПУ, через національний механізм моніторингу та реагування на порушення. Закон “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” (№ 776/97-ВР від 23.12.1997) передбачає співпрацю НПУ з Омбудсманом для розгляду скарг.

Форми діяльності Національної поліції

Форми діяльності НПУ класифікуються за функціональними напрямками, з акцентом на права людини:

- Превентивна форма: Спрямована на запобігання порушенням через патрулювання, профілактичні заходи, community policing (співпраця з громадою), інформаційно-роз’яснювальну роботу. Включає моніторинг ризиків для вразливих груп (діти, жінки, ЛГБТ+), антидискримінаційні кампанії, гарячі лінії та програми “Поліція і громада”. Це відповідає ст. 23 Закону “Про НПУ” та Закону “Про засади запобігання та протидії дискримінації” (№ 52-VIII від 06.02.2015).

- Оперативно-розшукова форма: Виявлення та припинення злочинів з використанням негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) виключно за судовим рішенням (ст. 246 КПК України), фіксацією (відеокамери bodycam, ідентифікатори на формі) для захисту приватності (ст. 32 Конституції) та свободи думки (ст. 34).

- Адміністративна та слідча форма: Затримання (ст. 208 КПК, до 72 годин з повідомленням), поверхнева перевірка, доставка до відділу (до 3 годин без підстав), складання протоколів з обов’язковим інформуванням про права, доступом до адвоката (з моменту фактичного затримання) та медичною допомогою. Припиняється негайно після усунення причини.

- Допоміжна форма: Надання допомоги жертвам злочинів, ескорт, розшук зниклих, що реалізує право на безпеку (ст. 27 Конституції).

У воєнний стан (з 24.02.2022) форми адаптуються з посиленням контролем за дотриманням прав (Указ Президента № 64/2022).

Методи забезпечення прав людини

Методи НПУ ґрунтуються на градації сили (ст. 45 Закону “Про НПУ”): 1) вербальні (команди, переговори); 2) фізичний вплив; 3) спецзасоби (газ, кайданки); 4) вогнепальна зброя (останнім). Обов’язкові елементи: ідентифікація поліцейських (шеврони, номери), відеофіксація, повідомлення родичів/прокурора при затриманні >3 годин, заборона катувань (ст. 28 Конституції). Профілактичні методи: щорічне навчання (програми з прав людини за стандартами ЄС), внутрішній контроль (Департамент внутрішньої безпеки НПУ), аналіз скарг через співпрацю з Уповноваженим ВРУ.

Реформи після 2015 р. (демілітаризація, ротація кадрів) зменшили скарги на порушення на 40% (дані НПУ), посиливши громадський моніторинг та цифрові інструменти (мобільний додаток “Поліс” для скарг).

Висновок

Діяльність Національної поліції у забезпеченні прав людини є комплексною системою, де конституційні гарантії (Конституція, Розділ II) конкретизуються спеціальними законами (“Про НПУ”, “Про державне управління...”), формами (превентивна, оперативна, адміністративна) та методами (пропорційна сила, прозорість, профілактика). Ефективність залежить від безперервного вдосконалення через навчання, моніторинг ЄСПЛ та громадський контроль, що сприяє утвердженню верховенства права та демократичних стандартів в Україні, особливо в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Конституція України (28.06.1996), Розділ II.
2. Закон України “Про Національну поліцію” (№ 580-VIII від 02.07.2015, зі змінами).
3. Закон України “Про державне управління у сфері забезпечення прав людини” (№ 4452-VI від 17.11.2011).
4. Закон України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” (№ 776/97-ВР від 23.12.1997).
5. Закон України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні” (№ 52-VIII від 06.02.2015).
6. Офіційний сайт Національної поліції України: Дотримання прав людини.
7. Статті та монографії: “Діяльність національної поліції щодо захисту прав...”; “Становлення стандартів прав людини...”

Наталія СТЕЦЮК
професор кафедри загальноправових дисциплін факультету № 1
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

А. ФУКАЛ
здобувач вищої освіти
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГАРАНТУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Превентивна роль Національної поліції України у системі гарантування конституційних прав і свобод людини полягає в її здатності здійснювати превентивні заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням та охорону громадського порядку. Конституція України закріплює право кожної особи на життя, свободу, особисту недоторканність та безпеку, що визначає пріоритетність попереджувальної діяльності поліції як складової державного механізму захисту людини. Саме превенція, а не реагування на вже вчинені правопорушення, дозволяє мінімізувати ризики порушення прав і забезпечити стабільність у суспільстві.[1]

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», превентивна діяльність є однією з головних функцій поліції, що включає заходи із забезпечення публічної безпеки, надання допомоги громадянам, охорону місць масового перебування людей, здійснення патрулювання, а також профілактику правопорушень серед різних соціальних груп. Ці повноваження спрямовані не лише на фізичний захист особи, а й на забезпечення таких конституційних прав, як свобода пересування, недоторканність житла, право власності та інші.[2]

Особливе значення має інститут превентивних поліцейських заходів, який законодавець визначає як систему правових дій, що застосовуються без порушення прав і свобод людини, але з метою недопущення їх можливого обмеження або шкоди. До таких заходів належать: перевірка документів, опитування особи, поверхнева перевірка, зупинення транспортних засобів, превентивні обмежувальні приписи у випадках домашнього насильства. Правові передумови їх застосування чітко регламентовані законом, що забезпечує дотримання принципу верховенства права.[3]

Ефективність превентивної діяльності поліції тісно пов'язана з дотриманням стандартів Європейського суду з прав людини. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що запобігання злочинності є законною метою, однак превентивні заходи не можуть порушувати фундаментальні права людини без наявності належного правового обґрунтування. Практика Суду підкреслює вимоги щодо пропорційності, необхідності та передбачуваності дій

поліції, що визначає межі допустимого втручання у приватність, свободу пересування чи особисту автономію.[5]

На практиці превентивна діяльність реалізується через роботу патрульної поліції, підрозділів ювенальної превенції, дільничних офіцерів, спецпідрозділів комунікації. Патрульна поліція забезпечує постійний публічний контроль за ситуацією у містах, що сприяє зменшенню кількості злочинів та підвищує рівень безпеки в громадських місцях. Дільничні офіцери поліції виконують індивідуальну профілактичну роботу з особами, схильними до правопорушень, а інспектори ювенальної превенції здійснюють захист прав дітей та попередження правопорушень серед неповнолітніх. Це формує цілісну систему запобігання небезпекам для конституційних прав людини.[3]

В умовах воєнного стану превентивна діяльність набуває особливої значущості, оскільки поліція забезпечує публічний порядок, охорону критичної інфраструктури, контроль за дотриманням комендантської години та перевірку документів для недопущення діяльності диверсійних груп. Хоча такі заходи об'єктивно передбачають можливі тимчасові обмеження прав, їх здійснення має відповідати принципам необхідності та пропорційності, передбачених Конституцією та міжнародним правом.[4][6]

Отже, превентивна діяльність Національної поліції є ключовим інструментом у забезпеченні конституційних прав і свобод людини. Вона поєднує правові, організаційні та соціальні заходи, спрямовані на створення безпечного середовища та запобігання виникненню ситуацій, які можуть загрожувати правам особи. Зміцнення превентивного потенціалу поліції, вдосконалення нормативної бази та посилення співпраці з громадськістю є важливими умовами підвищення рівня правового захисту в державі.[5][7]

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996.
2. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII.
3. Офіційний сайт Національної поліції України.
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII.
5. Кальман О. В. Превентивна діяльність поліції: правові аспекти.
6. Романюк Б. П. Поліція у системі гарантування прав людини.
7. Шевчук В. С. Публічна безпека та превенція правопорушень: теоретичні основи.

Тарас ТАРНАВЧИК

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Ольга КОЛИЧ

доцент кафедри теорії, історії та конституційного права

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СОЦІОЛОГІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ: НОВІ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

В умовах глобальної цифровізації суспільства та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій проблема кіберзлочинності набуває якісно нових характеристик, виходячи за межі суто кримінально-правового чи технічного розуміння. В умовах воєнного стану та гібридної агресії проти України віртуальний простір перетворився на повноцінний театр бойових дій, де інструменти кібервпливу використовуються не лише для отримання незаконного прибутку, а й для дестабілізації соціально-політичної ситуації, знищення критичної інфраструктури та психологічного тиску на населення. У цьому контексті особливої актуальності набуває соціолого-правовий аналіз даного феномену. Соціологія права, як наука про функціонування права в реальному соціальному середовищі, дозволяє виявити глибинні детермінанти трансформації злочинної поведінки, дослідити соціальний портрет сучасного кіберзлочинця та оцінити ефективність правових норм через призму їх суспільного сприйняття.

Як слушно зазначається у фаховій літературі, зокрема у праці О. І. Колич, право слід розглядати не ізольовано, як набір застиглих догм, а як особливий соціальний феномен, що перебуває у постійній динамічній взаємодії із суспільством та трансформується під його впливом. Соціальна обумовленість права означає, що юридичні норми повинні відповідати рівню розвитку суспільних відносин, а їх ефективність залежить від того, наскільки вони здатні впорядкувати реальну поведінку суб'єктів [1, с. 4]. Стосовно кіберпростору ця теза є ключовою, оскільки швидкість технологічних змін значно випереджає темпи законодавчого процесу, створюючи розрив між «правом у книгах» та «правом у дії».

Традиційні моделі кримінальної активності в мережі Інтернет сьогодні проходять етап докорінної трансформації, перетворюючись у складні соціо-технічні конструкти. Безумовно, законодавчою основою протидії цим явищам залишаються Конституція України, Кримінальний кодекс України, Конвенція про кіберзлочинність та Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Зокрема, законодавець визначає кіберзлочинність як

сукупність суспільно небезпечних винних діянь у кіберпросторі, відповідальність за які передбачена законом [2]. Однак соціологічний зріз демонструє, що формально-юридичне визначення не охоплює всього спектру девіантної поведінки в мережі, яка постійно мімікрує та адаптується до нових реалій.

Однією з найбільш значущих тенденцій, яку фіксують дослідники, є зміна мотиваційної сфери кіберзлочинців. Якщо раніше, у довоєнний період, домінуючим мотивом абсолютної більшості кіберзлочинців була корислива мета (фінансове збагачення, крадіжка коштів, продаж даних), то в умовах повномасштабного вторгнення та воєнного стану ми спостерігаємо суттєве зміщення акцентів у бік ідеологічно вмотивованої деструктивної діяльності.

Аналіз емпіричних даних, наведених у сучасних соціологічних дослідженнях, зокрема у роботі А. Р. Лобанової, дозволяє чітко простежити цю динаміку. Статистика свідчить, що хоча фінансова мотивація все ще залишається значною і охоплює близько 50% випадків, загрозливо зростає частка злочинів з іншою метою. Так, суттєву частку (близько 33%) складають дії, спрямовані виключно на нанесення шкоди (саботаж, знищення даних без вимоги викупу, атаки на інфраструктуру), а ще 9% злочинів мають на меті пряму дестабілізацію суспільно-політичної ситуації в країні [3, с. 59].

Ці дані свідчать про формування нової моделі поведінки — так званого «хактивізму» або кібертероризму, коли суб'єкт злочину діє не як класичний кримінальний елемент, а як ідеологічно мотивований комбатант у віртуальному просторі. Це вимагає від правоохоронної системи зміни підходів до профайлінгу злочинців, оскільки традиційні методики, розраховані на корисливих злочинців, можуть бути неефективними проти осіб, які керуються політичними або ідеологічними переконаннями.

Зазначені тенденції корелюються з офіційною статистикою правоохоронних органів. Аналізуючи «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» (Форма № 2) Офісу Генерального прокурора за січень-листопад 2025 року, можна побачити сталу динаміку реєстрації кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, вчинених з використанням цифрових технологій. Зокрема, такі склади злочинів як пропаганда війни (ст. 436 КК України) та виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України (ст. 436-2 КК України) стали основними інструментами ворожих інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) [4]. Соціальна небезпека цих діянь полягає у їхній здатності впливати на масову свідомість, сіяти паніку та підривати довіру до державних інституцій, що в умовах війни прирівнюється до застосування зброї масового ураження.

Окремого наукового аналізу заслуговує зміна поведінки у площині міжособистісної взаємодії приватних осіб. Кіберпростір створює ілюзію анонімності та безкарності, що, згідно з теорією деіндивідуалізації, знижує поріг соціальної відповідальності та породжує нові, більш жорстокі форми

агресії. До таких явищ належать кібербулінг (цькування), кіберсталкінг (переслідування) та секстинг (розповсюдження інтимного контенту без згоди).

У цьому контексті надзвичайно важливим для вітчизняної правової системи є врахування практики Європейського суду з прав людини, яка задає стандарти захисту прав особи в цифрову епоху. Показовим прикладом є рішення ЄСПЛ у справі «Бутуруга проти Румунії» (*Buturugă v. Romania*) від 11 лютого 2020 року. У цій справі Суд розглядав скаргу заявниці на те, що її колишній чоловік незаконно переглядав її електронну пошту та соціальні мережі, а також погрожував їй публікацією приватних фотографій. Національні правоохоронні органи спочатку відмовили у відкритті провадження, вважаючи ці дії незначними. Однак ЄСПЛ у своєму рішенні наголосив на революційній для соціології права тезі: кібернасильство, зокрема незаконний моніторинг електронних комунікацій партнера, має розглядатися не як дрібне порушення таємниці листування, а як форма домашнього насильства [5].

Це рішення підкреслює, що віртуальні дії завдають цілком реальної психологічної шкоди. Як зазначають дослідники, зокрема В. А. Трофименко, метою таких дій є деструктивний вплив на людську психіку, де технічні засоби (смартфони, комп'ютери) виступають лише інструментом досягнення мети приниження та контролю над жертвою [6, с. 89]. Соціологія права вбачає тут проблему високої латентності: жертви кібернасильства часто не звертаються до поліції через сором, страх розголосу або зневіру в тому, що правоохоронці зможуть знайти віртуального агресора.

З точки зору юридичної практики та кримінального процесу, нові поведінкові моделі створюють значні виклики для процесу доказування. Електронні докази є специфічними за своєю природою: вони нематеріальні, легко змінюються та знищуються. Як наслідок, існує нагальна проблема відсутності єдиної, уніфікованої та науково обґрунтованої методики збирання цифрових доказів і верифікації інформації, отриманої з відкритих джерел (OSINT) в ході оперативно-розшукової діяльності. Це призводить до того, що навіть при наявності факту злочину, довести вину конкретної особи в суді буває вкрай складно, що повертає нас до проблеми невідворотності покарання як головного превентивного фактора.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що соціологія кіберзлочинності в сучасній Україні фіксує появу нових моделей злочинної поведінки, які характеризуються трьома ключовими ознаками:

1. політизація та мілітаризація: перехід від суто корисливих мотивів до участі у гібридній війні на боці агресора або, навпаки, використання кіберпростору для хактивізму.

2. психологізація впливу: використання методів соціальної інженерії та кібербулінгу для нанесення шкоди психічному здоров'ю особи, що підтверджується практикою ЄСПЛ.

3. транскордонність та організованість: розмивання кордонів та об'єднання злочинців у стійкі групи з чіткою ієрархією.

Ефективна протидія цим загрозам неможлива лише шляхом посилення кримінальної відповідальності («каральний підхід»). Необхідна комплексна стратегія, що включає імплементацію в слідчу практику сучасних методик профайлінгу кіберзлочинців, підвищення рівня цифрової грамотності населення (як форми віктимологічної профілактики) та врахування прецедентної практики ЄСПЛ щодо захисту приватного життя у цифровому середовищі. Тільки розуміння соціальної природи кіберзлочинності дозволить державі побудувати дієву систему кіберзахисту.

Список використаних джерел

1. Колич О. І. Соціологія права : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 236 с. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/oldSite/library/download.php?file=176e7cd2650cd66fab344885e75d5e08920ad223.pdf&fld=books&usr=reader|1>
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 09.12.2025).
3. Лобанова А. Р. Соціологічний аналіз кіберзлочинності в умовах російсько-української війни : кваліфікаційна робота бакалавра. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 59 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%D0%A0.pdf>
4. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень - листопад 2025 року (Форма № 2). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vcinili-kriminalni-pravoporusennya-2> (дата звернення: 09.12.2025).
5. Справа «Бутуруга проти Румунії» (Buturugă v. Romania) : рішення Європ. суду з прав людини від 11.02.2020 (Заява № 56867/15). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Buturug%C4%83%20v.%20Romania%22\],%22itemid%22:\[%22001-201342%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Buturug%C4%83%20v.%20Romania%22],%22itemid%22:[%22001-201342%22]}) (дата звернення: 09.12.2025).
6. Трофименко В. А. Людина як об'єкт кіберзлочинності. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2024. № 2 (61). С. 89–98. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/304630>

Руслан ТОПОЛЕВСЬКИЙ

доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ),

старший науковий співробітник Лабораторії прав людини

імені академіка Петра Рабіновича

(НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування

НАПрН України)

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Цифрові права на сьогодні все більше набувають значення в системі сучасних прав людини. Це, значною мірою, пов'язане з тим, що основоположні права та свободи все частіше реалізуються в онлайн-середовищі. Це стосується не лише захисту приватності, свободи вираження поглядів чи участі в демократичних процесах, але й доступу до публічної інформації та цифрових послуг. Європейський Союз продовжує формувати комплексну систему захисту цифрових прав, в якій захист персональних даних, кібербезпека, регулювання платформ, штучного інтелекту та персональних даних розглядаються як єдина система гарантій.

Набуття Україною з 23 червня 2022 року статусу кандидата на вступ до ЄС, наголосило на необхідності змін в регулюванні цифрових прав в Україні. Адже цифрові права виступають не лише сферою гармонізації законодавства, а й індикатором реальної готовності до членства: імплементація *acquis* у сфері захисту даних, цифрових сервісів, кібербезпеки і штучного інтелекту прямо пов'язана з виконанням політичних та правових критеріїв інтеграції.[1]

У праві ЄС термін «цифрові права» доктринально охоплює, зокрема наступні права: право на повагу до приватного й сімейного життя в цифровому середовищі, право на захист персональних даних, право на доступ до інформації та інтернету, право на захист від масового спостереження, право на пояснюваність та недискримінацію в алгоритмічних процесах, а також комплекс прав у сфері кібербезпеки й управління даними. [2]

Фундаментальне конституційне закріплення цифрових прав в ЄС забезпечує Хартія основних прав ЄС: стаття 7 гарантує повагу до приватного і сімейного життя, а стаття 8 встановлює автономне, окреме право на захист персональних даних, включно з вимогами до законної обробки та нагляду незалежного органу. [3]

Ключовим актом є Загальний регламент про захист даних (2016/679), відомий також як GDPR), який уніфікує стандарти обробки персональних даних у всіх державах-членах, закріплюючи принципи законності, мінімізації,

цільового обмеження, точності, обмеження зберігання, цілісності та конфіденційності, а також розширені права суб'єктів даних (право на доступ, виправлення, стирання, перенесення, обмеження обробки, заперечення)[4].

Поєднання Digital Services Act (далі – DSA) і Digital Markets Act (далі – DMA) [5] створює єдині правила для онлайн-посередників, платформ та «гейткіперів», спрямовані на захист фундаментальних прав користувачів, прозорість алгоритмів, відповідальність за незаконний контент і протидію маніпулятивним інтерфейсам. DSA вже демонструє практику реального примусу: накладення значних штрафів, зокрема на платформу X (колишній Twitter) за оманливу систему «blue check» і порушення прозорості реклами, свідчить про трансформацію цифрових прав із декларацій у жорсткий регуляторний режим.

Директива NIS2 (Directive (EU) 2022/2555)[6] встановлює високий спільний рівень кібербезпеки для широкого кола «важливих» та «суттєвих» суб'єктів у критичних секторах (енергетика, транспорт, фінанси, охорона здоров'я, цифрова інфраструктура тощо), зобов'язуючи їх запроваджувати управління ризиками, процедури повідомлення про інциденти та координаційні механізми. Цифрові права у цей спосіб «матеріалізуються» через обов'язок держав та провайдерів послуг гарантувати реальну безпеку мереж і систем.

Регламент ЄС 2023/2854 (Data Act) [7] є секторно-нейтральним актом, що встановлює права доступу та використання даних, отриманих з підключених продуктів і пов'язаних сервісів, правила щодо B2B та B2G-обміну даними, а також зобов'язання щодо перемикання провайдерів хмарних послуг. Регламент набрав чинності 11 січня 2024 року та застосовується з 12 вересня 2025 року, доповнюючи GDPR.

Акт про штучний інтелект (AI Act) [8] запроваджує ризик-орієнтовану модель регулювання, у якій для «високоризикових» систем (у тому числі в сфері правосуддя, міграції, критичної інфраструктури, соціальної політики) встановлюються обов'язки щодо оцінки впливу на фундаментальні права, прозорості, якості даних та управління ризиками. Це розширює традиційне ядро цифрових прав за межі приватності, охоплюючи недискримінацію, доступ до справедливого суду, свободу від масового та автоматизованого нагляду.

Реалізація цифрових прав у ЄС спирається на багаторівневу систему інституцій: національні органи з захисту персональних даних, об'єднані в Європейську раду із захисту даних; наглядові органи, відповідальні за виконання DSA/DMA, NIS2, Data Act, AI Act; а також судовий контроль Суду ЄС і ЄСПЛ, які розвивають стандарти пропорційності щодо втручань у цифрові права.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС містить положення щодо наближення українського законодавства до права ЄС, зокрема в частині захисту персональних даних, електронних комунікацій, електронної комерції та інформаційного суспільства.

Базовим актом залишається Закон України «Про захист персональних даних» (2010), який орієнтувався на вже застарілу Директиву 95/46/ЄС і нині не

відповідає повною мірою стандартам GDPR/ Україні притаманний перехідний режим: готуються й розглядаються нові законопроекти, спрямовані на імплементацію принципів GDPR.

В рамках формування системи заходів юридичної відповідальності за порушення вимог захисту цифрових прав, і, зокрема, GDPR, пропонуємо удосконалити інституційну незалежність спеціалізованого органу державної влади з питань захисту персональних даних, передбачивши наступні положення: законодавче регулювання прозорого порядку призначення членів цього органу, їх спеціальний статус, гарантії незалежності та повноваження (зокрема, щодо проведення розслідування, так і надання поради чи внесення обов'язкового припису), етичні та юридичні обмеження щодо їх діяльності, порядок призначення та підпорядкування персоналу цього органу, бюджетного забезпечення. У зв'язку з необхідністю запровадження нового такого незалежного органу вважаємо за необхідне передбачити законодавчо процедуру передачі повноважень щодо контролю дотримання права на захист персональних даних від Уповноваженого Верховної ради з прав людини та подальшу взаємодію з ним.

Список використаних джерел

1. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations. European Council. Conclusions. 23 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022>.

2. The Charter of Digital Rights. A guide for policy-makers. EDRi Papers. 2014. 28 p. URL: https://edri.org/wp-content/uploads/2014/06/EDRi_DigitalRightsCharter_web.pdf

3. Charter of Fundamental Rights of the European Union. EU. Official Journal of the European Union C 303/17 14.12.2007 URL: <https://fra.europa.eu/en/eu-charter>.

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

4. The Digital Services Act package. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>

Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive) URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj>

5. Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data and amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive (EU) 2020/1828 (Data Act)
URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj/eng>

6. Regulation 2024/1689 (Artificial Intelligence Act). EU of 13 June 2024.
URL: <https://www.aiact-info.eu/full-text-and-pdf-download>

СЕКЦІЯ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Данило БЕРЕЗЮК

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Впровадження цифрових технологій у порядок розгляду і вирішення судами справ стає одним із провідних напрямів реформування процесуальних відносин, але не єдиним, оскільки останнє означало витіснення стандартних засобів захисту права інноваційними. Інформатизація судових систем шляхом упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є одним із ефективних способів підвищення рівня доступності та якості правосуддя. Зазначене передбачено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» [1, с. 392].

Аналіз розвитку цифровізації процесуальних відносин, складаються під час відправлення правосуддя, показує, що цифрові елементи виявляються на всіх стадіях процесу, починаючи з порушення провадження у справі і до виконання рішення суду. Захист прав і свобод суб'єктів суспільних відносин зазнає істотних змін. З'являються принципово нові способи передачі юридично-значущої інформації, набуває широкого поширення можливість реалізації права на пред'явлення позову в режимі онлайн, дедалі більше набирає популярності система віддаленого зв'язку між учасниками процесуальних відносин. Незважаючи на розвиток цифровізації суспільних відносин, норми процесуального права залишаються неоднозначними.

Одним із наслідків легалізації цифрових прав і обороту криптовалюти стало виникнення необхідності в реформуванні доказового процесу, який на даний момент, як і раніше, не враховує специфіку цифрових новацій. Поза увагою законодавця залишилися окремі сегменти інформаційного забезпечення судів.

У даний час колізії спостерігаються в порядку ініціювання процесу в режимі онлайн і при реалізації права на участь у судовому засіданні шляхом використання систем відеоконференцзв'язку і веб-конференцій. Неврегульованими залишаються деякі питання електронного документообігу, можливість проведення судових засідань за допомогою засобів комунікації.

Розгляд цивільної, господарської і адміністративної процесуальної форми

в єдиній правовій категорії цифрової процесуальної форми обумовлено загальними рисами цивільного, господарського і адміністративного судочинства, імперативно-диспозитивним методом правового регулювання відносин, що складаються при відправленні правосуддя, близькими за природою підходами до цифровізації процесу. Усі три судочинства можуть бути реалізовані в єдиній процесуальній формі, як у центрі уваги перебувають не відмінності, наприклад, у правовому статусі учасників судового процесу, а однакові змоги реалізації прав і обов'язків стосовно цифрової середовищі.

Відмінності в нормативно-правовому регулюванні процесуальних відносин не стають перешкодою для їх розгляду крізь призму єдиної цифрової процесуальної форми, оскільки диференціація судочинств може лягти в основу цифровізації відправлення правосуддя, забезпечивши єдиний механізм правового регулювання за умови збереження диференційованого підходу.

Застосування цифрових інновацій у судочинстві сприяє підвищенню можливостей фізичних осіб, які не мають юридичної освіти, але здатні використовувати переваги технічного прогресу. Модернізація судочинства істотно впливає на процесуальне законодавство.

Аналогічно модернізуються адміністративні процесуальні правовідносини. Спеціальну процесуальну форму адміністративного судочинства в судах загальних місцевих судах встановлено КАС України та представляє спеціалізовану форму позовного провадження [2]. Процесуальна форма адміністративного судочинства у господарських судах враховує специфіку адміністративних справ і регламентована положеннями ГПК України [3]. Вона відрізняється обмеженням застосуванням процесуальних засобів адміністративно-позовного захисту, але близька за природою до процесуальної форми, що має місце у місцевих загальних судах. Цифровізація адміністративного судочинства здійснюється шляхом цифрової трансформації цивільного та господарського судочинства і має аналогічний напрям цифрового розвитку, надаючи учасникам адміністративного судочинства можливості для реалізації права на звернення до суду з використанням цифрових засобів.

Вищевказана кореляція цифрових новел обумовлюється подібністю та одночасно відмінностями цивільного, господарського та адміністративного судочинства, дозволяючи на основі апробації цифрових новацій кожним з судочинств створити більш удосконалену модель цифрової процесуальної форми, що діє у всіх трьох судочинствах одночасно.

Залежно від способу фіксації та передачі юридично-значущої інформації процесуальна форма поділяється на усну, письмову та цифрову. Цифрова процесуальна форма представляє зовнішній нормативно-правовий вираз порядку розгляду і вирішення судами цивільних, адміністративних справ, економічних спорів із застосуванням цифрових технологій фіксації, обробки та передачі інформації, що має юридичне значення.

Під процесуально-правовою адаптивністю слід розуміти гнучкість процесуальної форми по відношенню до всіх способів розгляду і вирішення судами цивільних, адміністративних справ і економічних спорів.

Останнє свідчить про те, що процесуальна форма адаптується під розгляд судових справ із використанням цифрових технологій та без їх застосування.

Цифрова процесуальна форма базується на принципах процесуального права. Більшою мірою змінюються організаційні принципи, відповідальні за зовнішній устрій судочинства, оскільки виділення цифрової процесуальної форми передусім зумовлене зовнішнім перетворенням порядку судового розгляду і вирішення цивільних, адміністративних справ, економічних спорів. Зокрема, окремі принципи процесуального права (гласність, відкритість, транспарентність) набувають іншого смислового відтінку, пов'язаного із забезпеченням прозорості судочинства за рахунок застосування цифрових технологій.

Стосовно цифрової процесуальної форми в контексті права на звернення до суду, що здійснюється за наявності передумов права на пред'явлення позову, при виконанні попередніх умов реалізації та за дотримання правил звернення до суду, така процесуальна дія суду, як відхилення електронної позовної заяви, знаходиться у безпосередньому зв'язку з правилами звернення до суду. Це пояснюється тим, що єдиною підставою для вчинення судом цієї дії є порушення правил подання електронних документів до суду, тобто недотримання вимог до форми подання електронної позовної заяви та документів, доданих до неї. Така дія не передбачає перевірку наявності передумов права на подання позову, не тягне неможливості повторного звернення з позовною заявою до суду, не передбачає встановлення судом факту виконання заявником попередніх умов для реалізації права на звернення до суду.

Виділення цифрової процесуальної форми спричинило виникнення нових факультативних форм обміну інформацією між судом та учасниками процесу. Стадія підготовки справи до судового розгляду на розсуд суду може бути викрита у форму попереднього судового засідання або форму інформаційно-підготовчої зустрічі, або може пройти без їх проведення. Під проведенням інформаційно-підготовчої зустрічі слід розуміти факультативну дію судді щодо використання спрощеного механізму отримання судом необхідних для правильного розгляду і вирішення справи відомостей у вигляді дистанційного зв'язку з учасниками процесу.

Впровадження цифрових технологій у судочинство призвело до перетворення окремих функціональних принципів процесуального права. У контексті цифрової процесуальної форми мотивується доцільність скорочення свободи суддівського розсуду під час вирішення питання щодо застосування систем веб-конференцій з кореспондуючим йому збільшенням диспозитивних правових можливостей на застосування цифрових технологій для осіб, які беруть участь у справі. Необґрунтоване скорочення диспозитивних правочинів для однієї зі сторін, наприклад, продовження судового засідання у разі виникнення у позивача або відповідача технічних неполадок, слід розглядати як відхід від принципу змагальності.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Господарський процесуальний кодекс: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Вікторія БОНДАРЕНКО
професор кафедри мовної підготовки
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Марта ОГОРОДНИК
здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

LAW UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS

Introduction

Modern Ukraine finds itself in exceptional historical circumstances, as the full-scale aggression of the Russian Federation has led to the introduction of a legal regime of martial law. This situation highlights the importance of understanding how law, state institutions, and mechanisms for protecting citizens' rights and freedoms function under such conditions. During wartime, law becomes the key instrument that regulates the activities of state authorities, the Armed Forces, and law enforcement agencies, while also defining the limits of human rights restrictions.

The purpose of this study is to conduct a comprehensive analysis of the legal foundations of martial law in Ukraine, to clarify the specifics of its implementation, and to assess its impact on citizens' rights, the functioning of state bodies, and Ukraine's international legal obligations.

The objectives of the study are to define the concept and legal basis of martial law;

- examine the constitutional foundations for the introduction of martial law;
- analyse the restrictions of human rights and freedoms during wartime;
- highlight the activities of public authorities and local self-government;
- determine the features of the functioning of the judiciary and notary system;
- consider the correlation between national and international law during wartime.

The Concept and Legal Foundations of Martial Law

Martial law is defined as a special legal regime that grants state authorities, military command, and local self-government bodies additional powers necessary to repel armed aggression and ensure national security. This definition is enshrined in the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law".

Martial law was first partially introduced in 2018 in ten regions following the Russian Federation's aggression in the Kerch Strait. The most extensive implementation occurred after February 24, 2022, when it was introduced across the entire territory of Ukraine.

The legal framework consists of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", the Law "On the Defence of

Ukraine”, as well as international instruments – in particular, the UN Charter and the Geneva Conventions of 1949.

Constitutional and Legal Foundations for the Introduction of Martial Law

The Constitution of Ukraine establishes that the President of Ukraine has the right to issue a decree on the introduction of martial law, which must be approved by the Verkhovna Rada (Parliament) within two days. The Verkhovna Rada approves this decision and determines the legal basis for its operation.

The Presidential Decree No. 64/2022 of February 24, 2022, serves as an example of the application of these constitutional provisions. It defined the territory of martial law, its duration, and the list of restrictions.

It should be noted that Article 64 of the Constitution allows for the restriction of certain rights and freedoms during martial law, but a specific list of fundamental rights remains inviolable (such as the right to life, prohibition of torture, freedom of thought and religion).

These provisions comply with the International Covenant on Civil and Political Rights (1966) and the case law of the European Court of Human Rights.

Restrictions on Human Rights and Freedoms during Martial Law

Wartime conditions require the temporary restriction of certain constitutional rights. In 2022–2025, measures included the introduction of curfews, a ban on the departure of men of conscription age abroad, and restrictions on public gatherings.

Article 64 of the Constitution of Ukraine provides that during martial or emergency law, rights and freedoms may be restricted, except for a defined group of fundamental rights.

The Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” (Article 8) details such measures, including enhanced media control, restrictions on freedom of movement, and the compulsory alienation of property for defence needs with subsequent compensation.

An important safeguard remains the Constitutional Court of Ukraine, which can review whether such restrictions comply with the Constitution. Citizens may also appeal to the European Court of Human Rights after exhausting national remedies.

Public Authorities and Local Self-Government under Martial Law

State authorities continue to function during martial law. However, many functions of local self-government bodies are temporarily transferred to military administrations. According to Article 4 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law,” military administrations are established by Presidential decree and may temporarily perform local governance functions.

An example is the Kyiv City Military Administration (2022), which took over the coordination of local government activities during active hostilities.

This system ensures a unified decision-making centre under threat conditions, allowing rapid and coordinated responses to wartime challenges.

Features of the Judiciary and Notary System under Wartime Conditions

The judicial system continues to operate despite wartime challenges. In some cases, the jurisdiction of courts has been changed due to evacuation. For example,

several courts from Luhansk and Donetsk regions were relocated in 2022–2023, with their jurisdiction temporarily transferred to courts in other regions.

The Supreme Court of Ukraine, in its 2022 case law (Criminal Cassation Court), emphasized the need to uphold the right to a fair trial even under martial law.

The notary system also performs special functions during wartime – certifying wills, powers of attorney, real estate transactions, and conducting field notarial actions for military personnel. The Ministry of Justice of Ukraine issued regular orders on the operation of state registers, including their temporary suspension in dangerous regions, ensuring data preservation and protection from unauthorized access.

Interaction between National and International Law during Wartime

Ukraine adheres to the norms of international humanitarian law, as confirmed by the implementation of the Geneva Conventions and their Additional Protocols.

A key aspect is the documentation of war crimes for further consideration by the International Criminal Court (ICC). In 2022, Ukraine submitted declarations accepting the ICC's jurisdiction over crimes committed on its territory. Moreover, the European Court of Human Rights continues to review cases against the Russian Federation related to armed aggression.

Thus, Ukrainian national law is effectively integrated into the international legal order, ensuring the protection of human rights even in the most difficult wartime conditions.

Conclusions

Law under martial law plays a crucial role in maintaining statehood and public order. It enables the organization of national defence, the mobilization of resources, and the protection of fundamental human rights. Ukraine's experience from 2022 to 2025 demonstrates that even amid large-scale aggression, state institutions can continue to operate based on law, preserving the democratic nature of the political system. The combination of national mechanisms and international legal support ensures the resilience of Ukraine's legal system.

References

1. Constitution of Ukraine, June 28, 1996.
2. Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," May 12, 2015.
3. Law of Ukraine "On the Defence of Ukraine," December 6, 1991.
4. Presidential Decree No. 64/2022 "On the Introduction of Martial Law in Ukraine."
5. International Covenant on Civil and Political Rights, December 16, 1966.
6. Geneva Conventions of August 12, 1949, and Additional Protocols of 1977.
7. Supreme Court of Ukraine. Practice of Applying Legislation during Martial Law (2022–2024).
8. Boiko, M. "Legal Aspects of the Functioning of State Authorities during Martial Law" (2023).

ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ

Сучасна Україна перебуває у виняткових історичних обставинах, оскільки повномасштабна агресія Російської Федерації призвела до запровадження правового режиму воєнного стану. Ця ситуація підкреслює важливість розуміння того, як право, державні інститути та механізми захисту прав і свобод громадян функціонують у таких умовах. Під час воєнного часу право стає ключовим інструментом, що регулює діяльність органів державної влади, Збройних Сил та правоохоронних органів, а також визначає межі обмежень прав людини.

Метою цього дослідження є аналіз правових основ воєнного стану в Україні, з'ясування особливостей його реалізації та оцінка його впливу на права громадян, функціонування державних органів та міжнародно-правові зобов'язання України.

Завдання дослідження: визначити поняття та правову основу воєнного стану;

дослідити конституційні основи запровадження воєнного стану;

проаналізувати обмеження прав і свобод людини під час воєнного часу;

висвітлити діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування;

визначити особливості функціонування судової системи та нотаріату;

розглянути співвідношення між національним та міжнародним правом під час війни.

Поняття та правові основи воєнного стану

Воєнний стан визначається як спеціальний правовий режим, що надає органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування додаткові повноваження, необхідні для відбиття збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Це визначення закріплено в Законі України «Про правовий режим воєнного стану».

Воєнний стан вперше був частково запроваджений у 2018 році в десяти регіонах після агресії Російської Федерації в Керченській протоці. Найбільш масштабне впровадження відбулося після 24 лютого 2022 року, коли його було запроваджено на всій території України.

Правову базу складають Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Закон «Про оборону України», а також міжнародні документи, зокрема Статут ООН та Женевські конвенції 1949 року.

Конституційно-правові основи запровадження воєнного стану

Конституція України встановлює, що Президент України має право видати указ про запровадження воєнного стану, який має бути затверджений Верховною Радою (Парламентом) протягом двох днів. Верховна Рада затверджує це рішення та визначає правові основи його дії.

Прикладом застосування цих конституційних положень є Указ Президента № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. Він визначив територію дії воєнного стану, його тривалість та перелік обмежень.

Слід зазначити, що стаття 64 Конституції дозволяє обмеження певних прав і свобод під час воєнного стану, але певний перелік основних прав залишається непорушним (таких як право на життя, заборона катувань, свобода думки та віросповідання).

Ці положення відповідають Міжнародному пакту про громадянські та політичні права (1966) та практиці Європейського суду з прав людини.

Обмеження прав і свобод людини під час воєнного стану

Умови воєнного часу вимагають тимчасового обмеження певних конституційних прав. У 2022–2025 роках заходи включали запровадження комендантської години, заборону на виїзд чоловіків призовного віку за кордон та обмеження на проведення публічних зібрань.

Стаття 64 Конституції України передбачає, що під час воєнного або надзвичайного стану права і свободи можуть бути обмежені, за винятком визначеної групи основоположних прав.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (стаття 8) детально описує такі заходи, включаючи посилений контроль над ЗМІ, обмеження свободи пересування та примусове відчуження майна для потреб оборони з подальшою компенсацією.

Важливою гарантією залишається Конституційний Суд України, який може перевірити відповідність таких обмежень Конституції. Громадяни також можуть звернутися до Європейського суду з прав людини після вичерпання національних засобів правового захисту.

Органи державної влади та місцеве самоврядування в умовах воєнного стану

Органи державної влади продовжують функціонувати під час воєнного стану. Однак багато функцій органів місцевого самоврядування тимчасово передаються військовим адміністраціям. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військові адміністрації створюються указом Президента і можуть тимчасово виконувати функції місцевого самоврядування.

Прикладом є Київська міська військова адміністрація (2022), яка взяла на себе координацію діяльності місцевого самоврядування під час активних бойових дій.

Ця система забезпечує єдиний центр прийняття рішень в умовах загрози, що дозволяє швидко та скоординовано реагувати на виклики воєнного часу.

Особливості судової системи та нотаріату в умовах воєнного часу

Судова система продовжує функціонувати, незважаючи на виклики воєнного часу. У деяких випадках юрисдикція судів була змінена через евакуацію. Наприклад, кілька судів з Луганської та Донецької областей були переміщені у 2022–2023 роках, а їхня юрисдикція тимчасово передана судам інших регіонів.

Верховний Суд України у своїй практиці 2022 року (Касаційний кримінальний суд) наголосив на необхідності дотримання права на справедливий суд навіть за умов воєнного стану.

Нотаріальна система також виконує спеціальні функції під час воєнного часу – посвідчує заповіти, довіреності, операції з нерухомістю та проводить польові нотаріальні дії для військовослужбовців. Міністерство юстиції України регулярно видавало накази щодо функціонування державних реєстрів, включаючи їх тимчасове зупинення в небезпечних регіонах, забезпечення збереження даних та захисту від несанкціонованого доступу.

Взаємодія національного та міжнародного права під час війни

Україна дотримується норм міжнародного гуманітарного права, що підтверджено виконанням Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них.

Ключовим аспектом є документування воєнних злочинів для подальшого розгляду Міжнародним кримінальним судом (МКС). У 2022 році Україна подала декларації про визнання юрисдикції МКС щодо злочинів, скоєних на її території. Більше того, Європейський суд з прав людини продовжує розглядати справи проти Російської Федерації, пов'язані зі збройною агресією.

Таким чином, національне законодавство України ефективно інтегроване в міжнародний правопорядок, забезпечуючи захист прав людини навіть у найскладніших умовах воєнного часу.

Висновки

Закон у воєнному стані відіграє вирішальну роль у підтримці державності та громадського порядку. Він дозволяє організувати національну оборону, мобілізувати ресурси та захистити основні права людини. Досвід України з 2022 по 2025 рік демонструє, що навіть в умовах масштабної агресії державні інституції можуть продовжувати функціонувати на основі закону, зберігаючи демократичний характер політичної системи. Поєднання національних механізмів та міжнародної правової підтримки забезпечує стійкість правової системи України.

Список використаних джерел

1. Конституція України, 28 червня 1996 р.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р.
3. Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р.
4. Указ Президента № 64/2022 «Про запровадження воєнного стану в Україні».
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р.
6. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та Додаткові протоколи 1977 р.
7. Верховний Суд України. Практика застосування законодавства під час воєнного стану (2022–2024).
8. Бойко, М. «Правові аспекти функціонування органів державної влади під час воєнного стану» (2023).

Надія БОРТНИК
завідувач кафедри адміністративного та
конституційного права,
доктор юридичних наук, професор
(Національний кораблебудівний університет імені адмірала Макарова)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВИДІВ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

Істотною рисою організаційно-правового механізму вирішення адміністративно-правових спорів (далі – спорів) слід вважати забезпечену нормами законодавства можливість вибору заінтересованою стороною державної судової форми захисту чи державної несудової форми. Альтернативну основу в механізмі вирішення спорів визначає Конституція України, гарантуючи право кожного захищати права та свободи всіма способами, які не заборонені законом, право на захист своїх прав у судовому порядку, право громадян на звернення до державних органів і органів місцевого самоврядування [1].

Диференціація державної судової та державної несудової форм забезпечена чинним законодавством, які встановлюють компетентних суб'єктів та їх повноваження щодо вирішення спорів у організаційно-правовому забезпеченні.

Вирішення спорів державними інститутами несудового захисту здійснюється державними органами, органами місцевого самоврядування та посадовими особами, діяльність яких регулюється законодавством, відомчими нормативними актами.

Суди здійснюють правосуддя, вирішують спори та розглядають справи, віднесені до їхньої компетенції на підставі КАС України та КУпАП [2; 3]. Позасудовий порядок вирішення спорів державними органами, органами місцевого самоврядування та посадовими особами врегульовано законом «Про звернення громадян» [4].

У функціональному аспекті діяльність державних інститутів судового захисту та державних інститутів несудового захисту демонструють ознаки подібності. Вони мають єдину мету та спрямовані на вирішення спорів. У повноваженнях реалізують правозахисну функцію держави. Способи вирішення спорів, адекватні для кожної інституційної форми, мають регламентований характер, що у іншому не скасовує відмінності відповідних процесуальних (процедурних) форм.

За критерієм дозвільних органів класифікують адміністративно-правові спори – на які вирішуються в судовому порядку, в адміністративному порядку та вирішені в порядку погоджувальних процедур.

До першої групи спорів, що вирішуються у судовому порядку, відносять: спори, які вирішуються Конституційним Судом України у порядку

конституційного судочинства [5]; спори, що вирішуються загальними місцевими судами та адміністративними судами у порядку провадження у справах, що впливають з адміністративно-правових відносин, у порядку оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення;

До групи спорів, які вирішуються в адміністративному порядку, входять: спори, які вирішуються в порядку альтернативної судово-адміністративної підвідомчості; спори, які вирішуються в адміністративному порядку вищим органом або посадовою особою.

Примирливі процедури характеризують переважно ті випадки, коли учасники спірних адміністративних правовідносин перебувають у договірних відносинах і мають рівний правовий статус, тобто, не підпорядковані одне одному і перебувають у одному владному рівні.

Проте, потужним імпульсом до запровадження примирних процедур послужило розвиток законодавства. Вивчення практики свідчить про аналогічну тенденцію зростання звернень громадян до позасудових органів державного захисту. Врахувати всі звернення, що надходять, практично неможливо.

Неможливо ігнорувати і суб'єктивний (психологічний) компонент, пов'язаний з особистісними якостями та поведінкою суб'єктів спору. Слід враховувати можливість суб'єктивного трактування матеріально-правової претензії деякими учасниками спору, їх ненавмисну помилку щодо предмета спору чи навмисну поведінку.

Сутність спорів, її прояв неспроможні залежати від організаційної чи процесуальної форми діяльності з вирішенням. Беручи до уваги структурні особливості спорів, розглядаючи вирішення у функціональному аспекті, як діяльність, вважаємо за можливе виділити дві функції. Функцію, спрямовану на вирішення об'єктивного (юридичного) компонента спору. Функцію, спрямовану на вирішення суб'єктивного (психологічного) компонента спору.

Говорячи про юрисдикційне вирішення спорів, наголошуємо на юрисдикційному характері інституційної форми та процесуального порядку державного судового та державного несудового захисту прав, тобто не протиставляємо функції за принципом юрисдикції.

З структури спорів, можна назвати два взаємозалежні завдання, завдання вирішення об'єктивного (юридичного) компонента спору і завдання вирішення суб'єктивного (психологічного) компонента. Зазначені завдання лежать в основі диференціації функцій діяльності щодо вирішення спорів. У функціональному аспекті вирішення завдань, досягнення результатів у вигляді дозволених компонентів спору потребує адекватного алгоритму та способів дій. Виникає необхідність чіткої диференціації способів вирішення спорів, причому у аспекті відмежування від понять «форма», «порядок», «процедура», й у аспекті внутрішньої диференціації.

Акцентуючи юрисдикційний характер організаційної та процесуальної форм державного судового та державного несудового захисту, стосовно викладених вище завдань вирішення спорів, вважаємо, що в рамках прийнятих

процедур, може використовуватися широкий арсенал способів: способів встановлення об'єктивних ознак спору, наявності предмета матеріально-правового спору; способів виявлення ознак уявності спору, наприклад, ненавмисної помилки однієї зі сторін щодо предмета спору.

В одних випадках вирішення спору стає можливим шляхом прийняття уповноваженим органом юридично владного рішення з предмету спору. В інших, можуть бути потрібні додаткові роз'яснення, або наявні у сторін протиріччя, можуть бути усунені шляхом використання процедур примирення.

Проведений аналіз виявляє ознаки єдності та диференціації альтернативних форм і способів вирішення спорів. Єдність та взаємне доповнення форм і способів вирішення спорів обумовлено спільними об'єктом, метою та завданнями діяльності органів державної та публічної влади щодо захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Об'єктом діяльності виступають адміністративно-правові спору. Метою є вирішення спорів. Критеріями схожості виступають юрисдикційний характер форми та порядку вирішення спорів.

Відмінність форм і способів вирішення спорів визначається організаційно-правовим механізмом діяльності, що диференціює організаційні, процесуальні форми та процедури вирішення спорів державними судовими органами або державними несудовими органами. В організаційно-правовому механізмі альтернативні способи, в широкому розумінні, можуть бути представлені як ієрархія диференційованих форм, порядку та процедур вирішення спорів. Як: диференційовані за організаційною ознакою (внутрішньою будовою та структурою) на форми державного судового захисту та державного несудового захисту; диференційовані за регульованим законодавством порядком (процесуальною формою) на судовий порядок і позасудовий порядок вирішення спорів.

Організаційна та процесуальна форми державного судового та державного несудового захисту є юрисдикційними, що в аспекті вибору обмежує можливість позначити їх альтернативними способами. Найбільш адекватно критерію альтернативних способів відповідають дії, що виконуються згідно з точним розпорядженням у встановлених процедурах.

У даний час нормами адміністративного і адміністративно-процесуального права встановлено порядок прийняття юридично значущого для сторін спору рішення, згідно з яким дії суб'єкта вирішення спору пов'язані з реалізацією наявних публічно-владних повноважень.

Частина їх спрямовано на об'єктивацію предмета спору, частина – роз'яснення обґрунтованості наявних у сторін спору домагань і їх узгодження. У першому випадку, прийняття юридично значущого для сторін спору рішення прямо і безпосередньо з реалізацією публічно-владних повноважень суб'єкта вирішення спору. У другому – на основі та в сукупності з результатами використання передбачених законом способів вирішення спорів, не пов'язаних із безпосередньою реалізацією публічно-владних повноважень суб'єктами вирішення спорів.

Сторони спору можуть мати публічно-владні повноваження, а реалізація ними можливостей альтернативного вирішення спорів може бути елементом адміністративної компетенції. Викладене дозволяє розглядати альтернативний спосіб вирішення адміністративно-правового спору як врегульований нормами адміністративного і адміністративно-процесуального права порядок, не пов'язаний із безпосередньою реалізацією публічно-владних повноважень суб'єктом вирішення спору.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/8073-X>
4. Про звернення громадян: Закон України від 02.20.1996 р. № 393/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/393/96-%D0%B2%D1%80>
5. Про Конституційний суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2136-19>

Павло ВОЛВЕНКО

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Формування в Україні справжнього конституціоналізму вимагає не лише всеосяжної реформи радянського і пострадянського законодавства. Законодавство – це важлива, але тільки формально-нормативна складова правової системи.

Розгляд зазначеної теми пов'язаний із давньою полемікою між прихильниками позитивізму та природного права, остання з яких відбувалася в другій половині XX ст. в американських університетських колах. Праці Л.Фуллера та Р.Дворкіна, що презентують новітній погляд на природне право та розв'язують фундаментальні питання теорії права в полеміці з позитивістами, залишаються актуальними дотепер.

У межах цієї статті ми спробуємо довести, що пострадянська позитивістська парадигма чинить вочевидь більш вагомий вплив на стан конституційних прав і свобод в Україні, ніж недосконале законодавство.

Традиційний для пострадянського простору позитивістський погляд на право акцентує увагу виключно на законах, як наслідок випадає з простору наукової зацікавленості практика його застосування, що передбачає інтерпретацію положень законів і Конституції. Зміст і сенс Конституції та законів як текстів визначається практикою інтерпретації. Керівними постають практики інтерпретації КСУ, ВСУ та вищих спеціалізованих судів. Таким чином, саме практики інтерпретації норм законів, що відбуваються в процесі вирішення судом справ, презентують фактичне право і визначають реальний правовий порядок держави.

Важливість зазначених практик інтерпретації права вищими судовими інстанціями є відомою. Слід лише акцентувати на їхньому опосередкованому впливові на юридичну освіту і науку, які, у свою чергу, непомітно для поверхового погляду, однак неухильно і безперервно визначають юридичну практику.

Саме тому слід звернути увагу на те, які доктрини панують у юридичній науці та освіті, оскільки від них залежать чинні у правовій системі країни практики інтерпретації законів.

На жаль, тридцять років незалежності не змінили позитивістської у своїй основі радянської теорії права. Керівними теоретичними принципами залишаються такі положення: поняття «право» співвідноситься лише із

законами і підзаконними нормативними актами; «право» інституціоналізується органами державної влади та забезпечується державним примусом.

Негативні наслідки юридичного позитивізму детермінуються неприйняттям у науці та практиці фундаментальних положень теорії природного права. Проте ці положення визначають європейську та американську традиції конституціоналізму, які, незважаючи на численні історичні розбіжності, мають коло спільних фундаментальних правових ідей та принципів, взаємопов'язаних між собою. Усі вони охоплюються тематикою конституційних прав і свобод, верховенства права, правової держави та демократії.

Центральна теза позитивізму, згідно з якою право постає інституцією державних владних органів, по суті знецінює автономію особи та суспільства, знецінює ідею справедливості, нівелює вагу моралі та цінність свободи.

У які способи це відбувається та яким чином це впливає на юридичну практику захисту конституційних прав і свобод?

Розмежування права та моралі, яке панує в українській доктрині, спричиняє не лише теоретичний парадокс (те, що аморальне, є правовим, і навпаки, те, що є моральним, є незаконним), а й постає звичайною та масштабною практикою правотворчості і судочинства в Україні. Найбільш резонансними є кримінальні справи, спори між громадянами та комунальними службами, справи щодо захисту соціальних і політичних прав, свободи підприємницької діяльності, житлові спори тощо. У цих сферах очевидною перешкодою постає відсутність категорії *«справедливості» та морального обґрунтування* юридичних дій чиновників, державних органів та судових рішень. Принцип законності в такий спосіб нагадує сталінську законність тридцятих років.

Таким чином, розмежування сфер моралі і права порушує відповідний принцип конституціоналізму «обмеження державних інституцій правом» («верховенство права»). В умовах пострадянського простору це посилює ідентифікацію двох різних інституцій «права» та «закону» через радянську традицію визнання як джерела права виключно нормативно-правових актів. Йдеться про вагому роль судової практики, правової доктрини та визнання міжнародних договорів джерелами внутрішнього національного права. Разом ці джерела виступають інституційними стримуваннями, противагами та доповненнями законодавству, що зменшує політизацію права, забезпечує часову стабільність і наступність права, робить правову систему відкритою для правових і моральних дискурсів.

Як приклад слід згадати блокування практики Європейського суду з прав людини у правовій системі України: проблема полягає не в тому, що це прецеденти, а, по-перше, у тому, що вона оперує моральними категоріями, моральними оцінками та цінностями, і по-друге, рішення ЄСПЛ оперують розгорнутою аргументацією, необмеженою буквальною посиланнями на статті законів, як це властиво для стилю рішень українських судів та юридичних підручників. Такі саме проблеми стосуються практик КСУ, ВСУ та вищих

спеціалізованих судів, які не лише не спроможні забезпечити верховенство права, але й не виконують свого першочергового завдання щодо забезпечення одноманітності застосування законів.

Фундаментальне порушення, яке спричиняє ототожнення права і закону та розмежування сфер права і моралі, полягає в нехтуванні природного закону соціуму, який існує завдяки спроможності до спонтанного раціонального самовпорядкування, однак замінюється всеосяжним урегулюванням політичними інституціями. Як вказує Л.Фуллер, позитивізм ігнорує той факт, що більшість взаємин між людьми не регулюється законодавством, а підтримується моральною свідомістю на основі взаємного визнання, поваги, узгодження, справедливості.

Таким чином, негативний вплив позитивізму через юридичну науку та освіту на юридичну практику захисту конституційних прав і свобод проявляється в такому:

1. Успадковані радянські традиції позитивізму та стилю інтерпретації законів блокують можливість правильного застосування законів.
2. Ототожнення права і закону та розмежування сфер права і моралі не дозволяє реалізувати принцип обмеження влади правом та Конституцією.
3. Блокується розвиток правової системи, яка залишається закритою для впливу внутрішніх та зовнішніх морально-правових дискурсів.

Андрій ГАБУДА
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького,
кандидат юридичних наук, доцент
(Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»)

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У ЧАС ВІЙНИ

Повномасштабна війна, що розпочалася проти України у 2022 році, поставила перед державою надзвичайний виклик: як зберегти безперервність роботи владних інституцій та гарантувати громадянам реалізацію їхніх прав та законних інтересів. Одним із ключових інструментів у цьому процесі стали електронні сервіси публічної адміністрації, які дозволили зберегти функціональність державних інституцій навіть в умовах збройної агресії. Цифровізація управлінських процесів та доступ до адміністративних послуг онлайн стали не лише проявом інноваційності, а й засобом забезпечення невід'ємних прав громадян.

У цьому контексті особливого значення набуває дослідження адміністративно-правових засад функціонування електронних сервісів публічної адміністрації. Вони виступають не лише складовою механізму реалізації публічної влади, технічним інструментом комунікації між громадянином і державою, а й ефективним засобом забезпечення реалізації прав громадян. Органи публічної влади, використовуючи цифрові платформи, можуть не лише надавати адміністративні послуги, а й створювати прозорі механізми доступу до них, гарантувати своєчасність реагування на запити громадян та забезпечувати контроль за дотриманням законності у процесі надання послуг.

З цього приводу, слушно відзначає А.В. Шмагун про те, що цифровізація публічного адміністрування в Україні демонструє вагомий прогрес та здатність трансформувати взаємодію між державою і громадянами. Впровадження цифрових технологій сприяє підвищенню прозорості, зменшенню корупційних ризиків, полегшенню доступу до адміністративних послуг, а також зміцненню довіри до державних інституцій. Також, як вірно підкреслює автор, цифрові інструменти не лише оптимізують державні сервіси, а й змінюють філософію управління - від орієнтації на апарат до орієнтації на потреби громадянина [1, с. 94-95].

Ефективна комунікація держави та громадянина через цифрові сервіси сприяє реалізації принципів відкритості, підзвітності та рівності, які є ключовими для забезпечення конституційних прав громадян навіть у період воєнного часу.

Разом із цим, у сучасному публічному адмініструванні ключове значення має не лише впровадження цифрових технологій, а й активна участь людини,

яка їх використовує. Саме поєднання технічних інструментів та людського потенціалу визначає ефективність цифровізації адміністративних процесів.

Як зауважує Т.В. Запорожець цифрові технології забезпечують доступ до великих обсягів інформації, спрощують навчання та підвищують ефективність комунікації в різних сферах суспільного життя. Водночас для України у контексті розвитку інтелектуального потенціалу та цифровізації першочергове значення має людський та інтелектуальний капітал, який виступає ключовим фактором ефективного використання цифрових інструментів у публічному управлінні. Розвиток інтелектуального потенціалу ґрунтується, у тому числі на використанні сучасних цифрових технологій [2, с. 200].

Електронні сервіси - це офіційні інтернет-платформи, що забезпечують взаємодію громадян із органами публічної влади в електронній формі. В умовах воєнного стану їх значення зросло у зв'язку з обмеженнями пересування, ризиками для безпеки та необхідністю оперативного прийняття рішень. Найбільш поширеними стали сервіси порталу «Дія», серед яких: «єДопомога» (отримання фінансової підтримки постраждалим від бойових дій), «єВідновлення» (компенсація за пошкоджене житло), «єВорог» (передача інформації про переміщення військ агресора), «єЧерга», а також електронне відновлення документів [3]. Ці інструменти сприяють реалізації права громадян на звернення, на соціальний захист, на доступ до адміністративних послуг навіть у кризових умовах.

Цифрові технології надають доступ до великих масивів інформації, спрощують процес навчання, забезпечують ефективну комунікацію в різних сферах суспільного життя, однак для України у питаннях розвитку інтелектуального потенціалу в умовах цифровізації першочергового значення все ж набувають не технології, а людський та інтелектуальний капітал як його невід'ємна частина.

Функціонування електронних сервісів в Україні регламентується низкою нормативно-правових актів, серед яких: Конституція України, Закони України: «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про публічні електронні реєстри», «Про адміністративну процедуру», постанова Кабінету Міністрів України № 1137 від 04 грудня 2019 р. «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг» та інші.

Координацію у цій сфері здійснює Міністерство цифрової трансформації України. При цьому особлива увага приділяється питанням електронної ідентифікації громадян, застосування кваліфікованого електронного підпису та захисту персональних даних у процесі надання електронних адміністративних послуг.

Попри значні досягнення, впровадження цифрових технологій у публічне управління супроводжується низкою викликів. До них належать загрози кібербезпеці, обмежений доступ до інтернету у прифронтових регіонах, відсутність цифрової грамотності у частини населення. Особливу увагу необхідно приділяти забезпеченню правової визначеності при автоматизованій обробці даних та використанню електронних доказів у адміністративному

процесі. Важливо, щоб електронні сервіси не ставали підставою для обмеження прав осіб через технічні чи процедурні прогалини.

На недоліки цифровізації у публічному адмініструванні вказують В.О. Кучменко та М.В. Ватульєв. Вони зазначають, що цифрова трансформація владної діяльності в умовах воєнного стану в Україні постає як складне соціально-економічне явище, яке має поляризований вплив на розвиток людського капіталу та ефективність державного управління. Ця трансформація носить амбівалентний характер: з одного боку, вона забезпечує модернізацію державних сервісів, підвищує прозорість і ефективність управлінських процесів; з іншого - за відсутності системної політики щодо рівності доступу до адміністративних послуг, вона посилює соціально-територіальні диспропорції, формує «цифровий бар'єр» та ускладнює реалізацію людського потенціалу [4].

З огляду на зазначене, подальший розвиток електронних сервісів вимагає впровадження комплексної адміністративної процедури онлайн, інтеграції державних реєстрів та забезпечення їхньої сумісності. Особливу увагу слід приділити створенню зручних сервісів для внутрішньо переміщених осіб та громадян, які перебувають за кордоном. Важливим напрямом є гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами e-Governance, визначеними Талліннською декларацією про електронний уряд [5] та Європейською цифровою стратегією [6]. Також, необхідно посилювати цифрову інклюзію, правову просвіту громадян та вдосконалювати систему захисту персональних даних.

Отже, електронні сервіси публічної адміністрації стали ефективним інструментом реалізації прав громадян під час воєнного стану. Вони забезпечують оперативність, прозорість і доступність влади, сприяють зміцненню довіри до державних інституцій та підтримують соціальну стабільність у кризових умовах. Використання цифрових платформ дозволяє громадянам своєчасно отримувати адміністративні та соціальні послуги, зокрема фінансову допомогу, відновлення документів та доступ до реєстрів, навіть у регіонах, де фізичне відвідування компетентних органів ускладнене.

Одночасно досвід воєнного часу демонструє, що ефективність цифрових інструментів безпосередньо залежить від рівня цифрової грамотності населення, розвитку людського та інтелектуального капіталу, а також від наявності системної політики цифрової інклюзії. Відсутність таких умов може створювати «цифрові бар'єри» та обмежувати реалізацію конституційних прав окремих груп громадян.

Подальший розвиток цифрових технологій у сфері адміністративних послуг є не лише засобом модернізації державного управління, а й ключовим елементом відновлення та стійкості державних інституцій після усунення кризових явищ, породжених війною. Інтеграція електронних сервісів із державними реєстрами, забезпечення їх сумісності та підвищення безпеки обробки персональних даних сприятимуть підвищенню ефективності функціонування органів управлінських процесів.

Таким чином, цифровізація послуг органів влади не лише сприяє реалізації прав громадян у період воєнного стану, але й виступає фундаментом для розвитку ефективного, прозорого та інклюзивного публічного адміністрування в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Шмагун А.В. Вплив цифрових технологій на ефективність публічного адміністрування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. № 4. Том 36 (75). С. 90-96.
2. Запорожець Т.В. Механізми публічного управління розвитком інтелектуального потенціалу в умовах цифровізації. *Наукові перспективи*. 2024. № 11(53). С. 193-203.
3. Єдиний портал державних послуг Дія. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2025).
4. Кучменко В.О., Ватульєв М.В. Цифрова трансформація публічного управління в умовах воєнного стану. *«Молодий вчений»*. 2025. № 4 (135). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6451/6305> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Талліннська декларація про електронний уряд. URL: https://teamdigitale.governo.it/upload/docs/2017/10/Tallinn_egov_declaration_final_3oct2017.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 13.11.2025).
6. Стратегія єдиного цифрового ринку для Європи. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/8210/DSM_communication.pdf (дата звернення: 13.11.2025).

Аліна ГРИЩУК

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ГРОМАДСЬКІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Корупція є негативним фактором сьогодення, який підриває основні засади правової держави, послаблює якість та ефективність діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та формує сприятливі умови для зловживань і неефективного використання ресурсів, які повинні бути спрямовані на розвиток держави та суспільства в цілому.

Після Революції Гідності розпочався нова хвиля антикорупційних реформ: було прийнято низку нормативно-правових актів, створено спеціалізовані антикорупційні органи такі як Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції тощо, а також налагоджено їхню співпрацю з громадськістю.

Поняття «громадськість» в нормативно-правових актах нашої держави досить часто та широко використовується, проте його визначення міститься, чітко визначено у наказі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля від 18 грудня 2003 року № 168, у якому громадськість визначається як одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, які діють згідно з чинним законодавством України або практикою [1].

У юридичній енциклопедії міститься дещо ширше за змістом визначення поняття, тобто «громадськість», соціально активна частина суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни [2, с.640].

У Конвенції ООН проти корупції, а саме у статті 13 зазначено про те, що: «Кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, у межах своїх можливостей і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею. Цю участь слід зміцнювати за допомогою таких заходів, як:

а) посилення прозорості й сприяння залученню населення до процесів прийняття рішень;

б) забезпечення для населення ефективного доступу до інформації;

с) проведення заходів щодо інформування населення, які сприяють створенню атмосфери неприйняття корупції, а також реалізація програм державної освіти, у тому числі навчальних програм у школах й університетах;

д) повага, заохочення та захист свободи пошуку, отримання, опублікування та поширення інформації про корупцію. Можуть установлюватися певні обмеження цієї свободи, але тільки такі обмеження, які передбачені законом і є необхідними:

і) для поваги прав або репутації інших осіб;

іі) для захисту національної безпеки, або публічного порядку, або охорони здоров'я чи моральності населення» [3].

Громадськість активно долучається до реалізації державно-правових заходів, що є важливою сферою її діяльності. Зокрема, у статті 38 Конституції України закріплено фундаментальне право громадян брати участь в управлінні державними справами [4]. Закону України «Про запобігання корупції» [5] розширює зазначене конституційне положення, визначаючи основні способи та форми залучення громадськості - від громадських організацій до окремих громадян щодо участі у заходах щодо протидії корупції.

Відповідно до статті 21 Закону України «Про запобігання корупції» Громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право:

1) повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості;

2) запитувати та одержувати від державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації», інформацію про діяльність щодо запобігання корупції;

3) проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій;

4) брати участь у парламентських слуханнях та інших заходах з питань запобігання корупції;

5) вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції;

6) проводити, замовляти проведення досліджень, у тому числі наукових, соціологічних тощо, з питань запобігання корупції;

7) проводити заходи щодо інформування населення з питань запобігання корупції;

8) здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать законодавству;

9) здійснювати інші не заборонені законом заходи щодо запобігання корупції [5].

Одним з механізмів залучення громадськості до реалізації заходів запобігання корупції також є створення громадських рад при державних органах. Зокрема, частиною 2 статті 14 Закону України «Про запобігання корупції» громадський контроль за діяльністю Національного агентства з питань запобігання корупції покладається на Громадську раду при Національному агентстві [5]. Безпосередньо пунктом 5 Положення про Громадську раду при Національному агентстві з питань запобігання корупції, Громадська рада розглядає проект національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики та затверджує висновок щодо нього [6].

Також, у частині 1 статті 31 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», зазначено, що з метою забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю при Національному бюро утворюється Рада громадського контролю [7]. Відповідно до п. 5 Положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро, сприяє громадському обговоренню проектів нормативно-правових актів з питань діяльності Національного антикорупційного бюро [8].

Отже, можна підсумувати, що громадський контроль є важливим інструментом забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності органів влади, а відтак — дієвим засобом протидії корупції. Активна участь громадянського суспільства в моніторингу діяльності державних структур допомагає своєчасно виявляти корупційні ризики, підвищує якість управлінських рішень і сприяє формуванню суспільної нетерпимості до корупції. В умовах сучасних реформ та воєнних викликів значення громадського контролю лише посилюється, оскільки саме він забезпечує збалансований вплив суспільства на владу та підтримує довіру громадян до державних інституцій.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 року № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0155-04?utm_source=chatgpt.com#Text

2. Юридична енциклопедія в 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укреникл», 1998. Т.1: А-Г. 672 с.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

6. Деякі питання Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2019 р. № 952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2019-%D0%BF#Text>

7. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

8. Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 р. № 132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-2022-%D0%BF#Text>

Аліна ГРИЩУК

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Анна МИСЬО

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Сучасна Україна перебуває у складному періоді змін, викликаних одночасною необхідністю протистояти зовнішній агресії та реалізовувати стратегічні внутрішні реформи. У таких умовах особливого значення набуває побудова ефективної системи державного управління, здатної забезпечити контроль над ресурсами, підвищити відповідальність органів влади та підтримувати стабільність суспільних процесів. Прозорі механізми управління, надійні інститути контролю та запобігання зловживанням стають фундаментом для розвитку держави, зміцнення довіри громадян та підвищення ефективності прийняття рішень на всіх рівнях влади. У контексті воєнного часу та глобальних інтеграційних процесів ці завдання набувають особливої критичності, адже вони безпосередньо впливають на національну стійкість та стратегічну перспективу України.

Антикорупційна політика України сьогодні є одним із ключових напрямів державного управління, що визначає ефективність реформ, рівень довіри суспільства до влади та здатність держави забезпечити сталий правовий розвиток. У контексті воєнного стану та процесів євроінтеграції боротьба з корупцією стає не лише питанням законності, а й складовою національної безпеки. Корупція підриває верховенство права, гальмує економічне зростання, зменшує інвестиційну привабливість і створює ризики для європейської інтеграції України. Саме тому посилення антикорупційної політики є необхідною умовою зміцнення демократичних інститутів, економічної стабільності та ефективного функціонування системи державної влади [1, с. 82].

Сталий правовий розвиток передбачає не лише стабільність законодавства, а й його реальну дію на практиці. Одним із основних викликів для України є те, що попри формування сучасної нормативної бази у сфері запобігання корупції, її реалізація часто стикається з проблемами правозастосування. За даними Національного агентства з питань запобігання корупції (далі - НАЗК), понад 90 % українців вважають корупцію однією з головних загроз для держави, а більше ніж половина підприємців стикалися з проявами корупційних практик у

бізнес-середовищі. Це свідчить про те, що корупція має системний характер і не може бути подолана лише шляхом прийняття нових законів-потрібна зміна суспільної культури, управлінських стандартів та підвищення відповідальності посадових осіб [2, с. 29].

В умовах воєнного стану антикорупційна політика набуває особливого значення. Під час активних бойових дій державні органи працюють у надзвичайному режимі, що створює підвищені ризики для непрозорого прийняття рішень, зокрема у сфері оборонних закупівель, митниці та використання гуманітарної допомоги. У 2023-2024 роках низка журналістських розслідувань виявила зловживання під час закупівель продовольства та амуніції для військових, що викликало суспільний резонанс і призвело до кадрових рішень на високому рівні. Водночас держава запроваджує цифрові механізми контролю, серед яких — електронні платформи для закупівель, автоматизований аудит та відкритий доступ до фінансової інформації. Такі рішення підвищують прозорість і формують довіру громадян до державних інституцій [3, с. 18].

Євроінтеграційний процес України безпосередньо пов'язаний із боротьбою з корупцією. Одним із семи ключових критеріїв вступу до Європейського Союзу (далі - ЄС) є ефективна система запобігання корупції. Протягом останніх років Україна створила потужну інституційну архітектуру у цій сфері — Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, НАЗК та Вищий антикорупційний суд. Саме вони стали символами реальної протидії корупції та важливим аргументом у діалозі з європейськими партнерами. Проте Transparency International у 2024 році оцінила рівень сприйняття корупції в Україні у 36 балів зі 100, що хоч і є найвищим показником за останнє десятиліття, але все ще далекий від середнього рівня країн ЄС - 66 балів. Отже, на шляху до членства в ЄС Україна повинна не лише створити антикорупційні інституції, а й забезпечити їхню повну незалежність та ефективність [4, с. 25].

Боротьба з корупцією має охоплювати не лише державний сектор, а й приватну сферу, оскільки корупційні прояви у бізнесі, соціальній політиці, екології та освіті формують системні ризики для держави. Особливо вразливою є сфера природокористування, у якій часто фіксуються випадки незаконного видобутку ресурсів, фальсифікації екологічної документації та зловживань під час надання дозволів. Ці правопорушення створюють суттєве навантаження на державу та суспільство через загрози довкіллю, втрати ресурсного потенціалу та перешкоджання сталому розвитку [2, с. 16].

За даними дослідження Львівського державного університету внутрішніх справ (далі - ЛьвДУВС), а саме праці Дяченка Ю.Л., опублікованої у Віснику ЛьвДУВС у 2017 році, визначено, що корупція в екологічно-природоохоронній сфері є однією з найменш контрольованих. У дослідженні передбачено аналіз корупційних схем, таких як маніпуляції екологічною звітністю, незаконний видобуток природних ресурсів та зловживання при видачі дозволів. Дяченко наголошує, що застосування відкритих даних, цифрових сервісів і громадського

моніторингу здатне істотно зменшити масштаби таких зловживань, забезпечивши прозорість адміністративних процедур [2, с. 16-24].

Антикорупційна політика також відіграє важливу роль у соціальному захисті. Під час війни збільшується навантаження на державні програми допомоги, що створює ризики для розподілу ресурсів та субсидій. Впровадження електронних платформ дозволяє громадянам відстежувати рух коштів, а уряду — підвищувати ефективність надання допомоги. Крім того, цифровізація сприяє підвищенню прозорості і мінімізує можливості для зловживань [5, с. 49].

Не менш важливою є роль антикорупційної політики у розвитку підприємництва. Підприємці стикаються з численними корупційними бар'єрами, зокрема при отриманні дозволів, участі в тендерах та укладенні державних контрактів. Усунення таких перепон через прозорі процедури, електронні реєстри та відкритий доступ до інформації дозволяє створювати конкурентне середовище та стимулювати економічне зростання. Крім того, формування корпоративної культури доброчесності та впровадження комплаєнс-систем у приватному секторі сприяє довгостроковій стабільності та зменшує ризики для держави [5, с. 16].

Ключовим елементом антикорупційної системи залишається кримінальна юстиція. В Україні функціонують спеціалізовані органи, які створені для забезпечення невідворотності покарання незалежно від статусу чи політичних зв'язків підозрюваних. Лише у 2024 році Вищий антикорупційний суд розглянув понад 500 справ, у більшості яких винесено обвинувальні вироки. Це свідчить про зростання ефективності інституцій, хоча проблеми тиску на антикорупційних детективів і суддів залишаються. Позитивним прикладом є система «Prozorro. Продажі», яка завдяки відкритому доступу до державних активів зекономила бюджету понад 10 мільярдів гривень. Такі інструменти показують, що технологічні рішення можуть стати дієвим засобом протидії корупції, зменшуючи вплив людського фактору [3, с. 84].

Отже, антикорупційна політика України є не лише інструментом покарання, а фундаментом сталого правового розвитку, умовою економічної стабільності та гарантією демократичних перетворень. Вона сприяє зміцненню державності, формуванню правової культури й забезпеченню євроінтеграційного курсу країни. Подолання корупції неможливе без комплексного підходу, що включає посилення контролю, участі громадськості, виховання нетерпимості до зловживань, незалежність судової системи та невідворотність відповідальності для всіх - незалежно від посади чи статусу. Тільки тоді боротьба з корупцією стане справжнім маркером цивілізованого розвитку України, а не тимчасовим політичним гаслом.

Список використаних джерел

1. Висоцький М.І. Суспільно-правові аспекти запобігання корупції. Вісник кадрового контролю. 2017. № 1. С. 16-28.

2. Дяченко Ю.Л. Запобігання корупції у сфері природокористування: правові аспекти. Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 16-24.
3. Капленко Х.В., Микита О.Б. Антикорупційна політика в органах державної влади в Україні: теоретичний дискурс. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2024. № 4 (168). С. 81-87.
4. Лютий В.М. Антикорупційні механізми в умовах євроінтеграції. SIPL Law Journal. 2024. № 4. С. 10-34.
5. Петренко С.О. Протидія корупції в державних структурах: цифровізація та ефективність. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 12. С. 45-63.

Юрій ЄРМАКОВ

проректор,

доктор юридичних наук, професор

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Ольга БАРАБАШ

завідувач науково-дослідної лабораторії актуальних

проблем правозастосовної та правоохоронної діяльності

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

доктор юридичних наук, професор

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ШВЕДСЬКІ СТАНДАРТИ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У щоденній, часто непомітній взаємодії між поліцейським і людиною матеріалізується відповідь на основоположне запитання: чи здатна держава застосовувати силу, не втрачаючи людиноцентризму, визначеного ст. 3 Основного Закону від 28.06.1996 р [1]. Очевидно, саме така дилема визначає межі довіри до публічної влади, легітимність правових інститутів і, зрештою, стійкість демократичного ладу.

Більше того, повномасштабна війна значною мірою актуалізувала роль Національної поліції як інституції, що одночасно виконує функції правоохоронного органу, елемента сектору безпеки і оборони та першої лінії комунікації між державою і цивільним населенням у кризових ситуаціях. У подібних умовах будь-яка помилка поліцейського – особливо щодо застосування сили, обмеження прав і свобод чи взаємодії з вразливими групами – набуває не тільки індивідуального, а й системного виміру, впливаючи на рівень суспільної довіри до держави загалом.

В контексті обраної тематики шведські стандарти підготовки поліцейських становлять особливий науковий інтерес, оскільки вони формувалися не як реакція на надзвичайні загрози чи політичний тиск, а як результат тривалої еволюції правової культури [2], в якій держава свідомо обмежує власний примус заради пріоритету захисту людської гідності. Так, поліція у Швеції традиційно розглядається як соціальний інститут довіри, що покликаний передусім запобігати конфлікту, а не лише реагувати на його наслідки [3]. Очевидно, тому підготовка поліцейських у зазначеній країні функціонує як інституційно-правовий простір формування правової державності, де майбутній правоохоронець навчається мислити в категоріях відповідальності, пропорційності та етичного вибору.

Для України, яка станом на сьогодні переживає випробування війною, звернення до шведського досвіду не є запозиченням «чужої моделі», а спробою знайти відповіді на власні внутрішні виклики. Адже в умовах, коли правоохоронна діяльність дедалі частіше здійснюється на межі дозволеного, з огляду на воєнні реалії, саме система підготовки поліцейських визначає,

чи стане сила інструментом захисту, чи перетвориться на джерело насильства. Вочевидь, аналіз шведських стандартів підготовки поліцейських відкриває ширший науковий дискурс – осмислення того, яким чином держава може «виховувати» носіїв влади, здатних діяти твердо, але справедливо, рішуче, та з повагою до людини.

Перш за все, доцільно зазначити, що європейська доктрина поліцейської етики базується, передусім, на системі міжнародно-правових актів, серед яких особливе місце посідають Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [4], Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 році [5], а також Європейський кодекс поліцейської етики, прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи у Рекомендації (2001) 10 [6]. Аналогічно, євроатлантичний вимір підготовки поліцейських тісно пов'язаний зі стандартами НАТО у сфері цивільного контролю над сектором безпеки, принципами верховенства права та прав людини, що знайшли відображення у документах Парламентської асамблеї НАТО та відповідних керівних настановах Альянсу. Відтак, етичні стандарти в європейському та євроатлантичному розумінні не є самостійною категорією, а перебувають у тісному взаємозв'язку з правовими гарантіями, демократичними цінностями та інституційною відповідальністю поліції.

Переходячи до особливостей шведської моделі підготовки поліцейських, її основною характеристикою можна виокремити академічний характер поліцейської освіти, оскільки підготовка кадрів здійснюється у співпраці з університетами та ґрунтується на поєднанні юридичної, соціальної та поведінкової наук, що принципово відрізняє її від відомчо-ізолюваних моделей. Своєю чергою, поліцейський у шведській традиції сприймається як носій публічного мандату, що має володіти не лише правозастосовчими компетенціями, а й здатністю до правового тлумачення, морального судження та соціальної комунікації [7]. Подібно до концепції «reflective practitioner», розробленої Д. Шоном [8], навчальні програми орієнтовані на формування рефлексивного мислення, що дає можливість майбутньому поліцейському усвідомлювати наслідки власних рішень у складних кейсах.

Як засвідчує діяльність Поліцейської академії Швеції, підготовка поліцейських триває протягом кількох років і поєднує теоретичне навчання, практичну підготовку та обов'язкову стажувальну практику у підрозділах поліції, при цьому понад 90% навчального часу відведено саме практикоорієнтованим формам навчання, в тому числі із симуляційними тренінгами та аналізом реальних кейсів. Саме у таких форматах, на думку шведських дослідників, формується здатність поліцейського до етичного вибору в умовах оперативної невизначеності та підвищеного стресу, що також виконує превентивну дію щодо зловживання владними повноваженнями [9].

Окремої уваги заслуговує те, що в шведській моделі підготовки значний акцент робиться на розвитку так званих «м'яких навичок» («soft skills»), зокрема комунікативної компетентності, емпатії, психологічної стійкості та

здатності до ненасильницького врегулювання конфліктів [10, с. 83]. За офіційними даними, понад 70 % поліцейських інтервенцій у Швеції здійснюються без застосування фізичної сили, що розглядається як прямий наслідок етично орієнтованої підготовки та внутрішньої інституційної культури [11]. У цьому контексті цілком слушною видається позиція Н. Бейєрота, який, аналізуючи феномен Стокгольмського синдрому, наголошував на вирішальній ролі професійної комунікації та етичної поведінки правоохоронців у кризових ситуаціях [12], хоча, на нашу думку, його підхід дещо недооцінює структурний вплив організаційної культури поліції на індивідуальні рішення конкретного службовця.

Особливий акцент у шведській моделі постановлено на інституціоналізацію етики як наскрізного елементу освітнього процесу. Зокрема, етичні стандарти інтегруються в аналіз конкретних правових ситуацій: затримання, допиту, застосування сили, роботи з жертвами злочинів. Своєю чергою, етика формується не як система заборон, а як *метод ухвалення рішень у межах права*.

Аналогічно, значущою складовою шведських стандартів є переважання превентивного підходу над реактивним. Поліцейська підготовка орієнтує майбутніх службовців на раннє виявлення соціальних ризиків, роботу з громадами, медіацію та деескалацію конфліктів [13, с. 297]. Вбачається, наведений підхід корелює з кримінологічною теорією соціального контролю Т. Хірші, відповідно до якої рівень злочинності знижується не стільки через жорсткість покарань, скільки через ефективність соціальних зв'язків [14]. На наше переконання, саме ця логіка пояснює високий рівень довіри до поліції у Швеції та мінімізацію випадків надмірного застосування сили, що підтверджується офіційними звітами.

Не менш показовим є підхід до психологічної підготовки поліцейських, який у шведських стандартах займає майже рівнозначне місце з юридичною освітою. Курсанти систематично проходять тренінги з управління стресом, емоційної саморегуляції та комунікації в кризових ситуаціях. Відтак, психологічна стійкість розглядається як елемент професійної придатності, а не як індивідуальна риса характеру [15]. У цьому аспекті шведський підхід істотно випереджає традиційні моделі, де психологічна підготовка має допоміжний характер.

В даному аспекті доцільно зазначити, що шведські стандарти підготовки поліцейських послідовно вибудовуються навколо ідеї внутрішньої відповідальності службовця перед суспільством, а не лише перед ієрархічною системою управління. Механізми внутрішнього контролю, професійної рефлексії та етичної відповідальності розглядаються як невід'ємна складова освітнього процесу, а не як елемент дисциплінарного реагування «post factum» [16].

Окремої уваги заслуговує те, що в межах підготовки поліцейських у Швеції суттєвий акцент робиться на формуванні правової культури спілкування з різними соціальними групами, включно з мігрантами, національними

меншинами, особами з психосоціальними розладами та жертвами насильства. Відтак, комунікація розглядається не як допоміжна навичка, а як вагомий інструмент реалізації владних повноважень, що безпосередньо впливає на ефективність правозастосування [17].

Переносячи вище окреслені підходи у площину українських реалій, доцільно зауважити, що чинне законодавство України містить норми, які концептуально узгоджуються зі шведськими стандартами, зокрема принципи верховенства права та поваги до гідності людини, закріплені у ст. 8 та 28 Конституції України [1], а також положення Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. №580-VIII [18] щодо превентивної спрямованості поліцейської діяльності. Водночас, на нашу думку, основним викликом залишається не відсутність відповідних законодавчих приписів, а, перш за все, розрив між проголошеними принципами та реальною освітньою практикою, що зумовлює потребу у переосмисленні філософії поліцейської підготовки.

У досліджуваному взаємозв'язку можна констатувати, що порівнюючи з шведською або загалом скандинавською моделями, вітчизняна система підготовки потребує збільшення використання потенціалу симуляційних технологій, кейс-методу та міждисциплінарного аналізу складних морально-правових ситуацій.

Окремо слід наголосити на значенні євроатлантичних стандартів у контексті демократичного цивільного контролю над поліцією, що прямо впливає зі ст. 17 Конституції України [1] та відповідних положень Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. №2469-VIII [19]. У країнах – членах НАТО підготовка поліцейських невід'ємно пов'язана з формуванням усвідомлення підзвітності суспільству та недопустимості політичної нейтральності лише у формальному розумінні.

Аналогічно до шведської моделі, доцільним є запровадження обов'язкових симуляційних тренінгів, міждисциплінарних курсів з поліцейської етики та прав людини, а також системної психологічної підготовки, що матиме на темі мінімізацію ризиків надмірного застосування сили. При цьому слід погодитися з позицією М. Каппеллетті щодо того, що ефективність правових стандартів безпосередньо залежить від рівня їх інтеріоризації суб'єктами правозастосування [цит. за 20], слід водночас зауважити, що реалізація високих індивідуально-етичних орієнтирів потребує належних інституційних гарантій та організаційної підтримки.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.12.2025)
2. Барабаш О.О. Цінності правової політики та правова культура: утвердження правової держави в контексті заохочувальних норм права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/157>

3. Куцовера Т. Населення Швеції довіряє поліції значно більше ніж пресі, армії, уряду, церкві та іншим соціальним інститутам. НВ розповідає, як їм це вдалося і як цим досвідом може скористатися Україна. 2019. URL: <https://nv.ua/ukr/project/yak-shvedska-policiya-zavoyovuvala-doviru-gromadyan-50006709.html> (дата звернення: 17.12.2025)
4. European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (date of access: 17.12.2025)
5. Code of Conduct for Law Enforcement Officials of 17.12.1979. General Assembly resolution 34/169. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/code-conduct-law-enforcement-officials> (date of access: 17.12.2025)
6. The European Code of Police Ethics of 19.09.2001. Recommendation CM/Rec (2001)10 and explanatory memorandum. URL: <https://rm.coe.int/the-european-code-of-police-ethics-pdf/1680b003e0> (date of access: 17.12.2025)
7. Educating and training police officers requires cooperation – and opens up new opportunities. *Uppsala Universitet* (Sweden). 2025. URL: <https://www.uu.se/en/staff/disciplinary-domain/humanities-and-social-sciences/news/archive/2025-11-03-educating-and-training-police-officers-requires-cooperation---and-opens-up-new-opportunities> (date of access: 17.12.2025)
8. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action (1st ed.). *Routledge*. 1992. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315237473>
9. Ingrell J., Egerius C., Mellgren C. Simulator-Based Driving Training in Low-Speed Maneuvering for Swedish Police Students. *Nordic Journal of Studies in Policing*. 2022. №1. P. 1-13. URL: <https://juridika.no/tidsskrifter/nordic-journal-of-studies-in-policing/2022/1/artikkel/ingrell> (date of access: 17.12.2025)
10. Emsing M., Hansson J., Sundqvist, J. Swedish Police Officers' Perceptions of Conflict Management Training in School and Probationary Training. *Nordic Journal of Studies in Policing*. 2020. Vol. 7. №2. P. 80-98. DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1894-8693-2020-02-02>
11. Statistics from the judicial system. The National Council for Crime Prevention is responsible for the official statistics within the judicial system. URL: <https://bra.se/english/statistics/statistics-from-the-judicial-system> (date of access: 17.12.2025)
12. Bejerot N. The six day war in Stockholm. *New Scientist*. 1974. Vol. 61. P. 486-487.
13. Lidskog R., Berg M. Community Safety Policies in Sweden. A Policy Change in Crime Control Strategies? *International Journal of Public Administration*. 2012. Vol. 35. P. 293-302. DOI: <https://doi.org/10.1080/01900692.2011.646084>.
14. Nickerson C. Hirschi's Social Control Theory of Crime. *Simply Psychology*. 2025. URL: <https://www.simplypsychology.org/hirschi-control-theory-crime.html> (date of access: 17.12.2025)

15. Police Education's Anniversary Week. *Södertörn University*. 15.12.2025. URL: <https://www.sh.se/english/sodertorn-university/news/startpage/2025-12-15-police-educations-anniversary-week> (date of access: 17.12.2025)
16. Police Studies. *Södertörn University*. URL: <https://www.sh.se/english/sodertorn-university/meet-sodertorn-university/this-is-sodertorn-university/organisation/police-studies> (date of access: 17.12.2025)
17. Polisanställda får stärkt kompetens om psykisk ohälsa. URL: <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/nationell/2025/september/polisanstallda-far-starkt-kompetens-om-psykisk-ohalsa/> (date of access: 17.12.2025)
18. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025)
19. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025)
20. Cassese S. In praise of Mauro Cappelletti. *International Journal of Constitutional Law*. 2016. Volume 14. Issue 2. P. 443-448. DOI: <https://doi.org/10.1093/icon/mow029>

Сергій ЄСІМОВ

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Податки поступово перетворилися на визначальний елемент державних фінансів, їхню своєрідну «відправну точку», на потужний механізм регулювання відносин на мікро та макрорівні. Проте, динамічність економічних відносин, мінливість фінансових і податкових систем, процеси їхньої інтернаціоналізації зумовлюють необхідність дослідження нових теоретичних концепцій оподаткування та його практичного використання.

Це стосується щодо податку на додану вартість (далі – ПДВ), який в Україні з'явився наприкінці 20 століття. Слід зазначити, що з погляду держави при оподаткуванні немає необхідності чітко визначати розмір доданої вартості, який пов'язаний з діяльністю компанії або проведенням певної операції.

Ціль держави – визначення суми податку, що підлягає сплаті до бюджету, визначає важливу роль методів розрахунку з практичної точки зору. Використання у податковій практиці податку на доходи фізичних осіб і його теоретичне обґрунтування пов'язане з концептуальним уявленням про додану вартість. У літературі є неоднозначні уявлення, чи вважати амортизацію компонентом доданої вартості; доцільно звернути увагу до зв'язок доданої вартості з кінцевим споживанням. Слід зазначити, що амортизація є перетворенням вартості придбаних основних засобів і нематеріальних активів з метою віднесення на виплат на витрати наступних періодів.

З погляду практики оподаткування податку на додану вартість, придбання довгострокових активів вже принесло раніше створену вартість у вигляді податку на додану вартість, тому можна трактувати амортизацію як компонент. Зазначимо, що вчені часто розглядають непряме оподаткування, зокрема, податку додану вартість як альтернативу прямим податкам.

З погляду прогресивності об'єкта оподаткування податку на доходи фізичних осіб наближається до прямих податків завдяки оподаткуванню доданої вартості, створеної на конкретному етапі руху товару. Окремі характеристики позитивного впливу податку на додану вартість на економічні процеси об'єктивні та постійні, є певним економічним змістом цього податку. До таких характеристик слід зарахувати широку базу, надзвичайно високу фіскальну ефективність.

Однак саме зазначені якості, які формуються насамперед на макрорівні, характеризують саме фіскальну ефективність податку на додану вартість для держави. Серед об'єктивних характеристик з негативним впливом наводиться зростання цін на товари та послуги. Всі інші показники впливу податку на додану вартість на економічні процеси є суб'єктивними і залежать від

конкретних умов економічного середовища в країні, де стягується такий податок, від властивостей системи оподаткування.

За певних умов деякі параметри можуть змінювати напрям дії. Наприклад, твердження про рівномірний розподіл податкового навантаження на всіх етапах виробництва товарів втрачає актуальність у разі, коли на деяких із них використовуються податкові пільги.

Підсумовуючи аналіз теоретичних підходів до змістовних характеристик Організації Економічного Співробітництва та Розвитку податок на додану вартість, зазначимо: визначення податкових зобов'язань з податку на додану вартість у будь-якого економічного агента може не відповідати суті доданої вартості, визначеної академічними концепціями; для податку на додану вартість характерним є відокремлення номінального платника податків від носія податку, що викликає необхідність поглибленого дослідження питання про поділ регулюючої та соціальної функції; принцип каскаду, властивий податку на додану вартість, дозволяє відокремити податок з інших універсальних акцизів, і пов'язує назву податку на додану вартість з економічним змістом доданої вартості. Це відбувається тому, що враховується додана вартість, створена на кожному етапі виготовлення кінцевого продукту. Визнання сукупної доданої вартості як вартості кінцевого споживання свідчить про схожість податку на додану вартість з спродажем, де тягар податку несе кінцевий споживач.

Вибір між податком додану вартість і податком з продажу – це фундаментальне розв'язання податкової системи; її було пройдено при становленні оподаткування шляхом відмови від податку з продажу, який діяв до набуття Незалежності України.

З погляду класифікації податку на додану вартість наведемо позицію Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), яку належить проаналізувати: податок на додану вартість – непрямий податок на загальне споживання. Споживач юридично не вважається платником податків, але є податковим донором. У цьому полягає сенс непрямого оподаткування споживача, у якому суб'єктом податку є виробник-продавець, оскільки він стягує податки та перераховує їх державі.

У правових актах державних органів можна знайти досить розгорнуту характеристику податку на додану вартість. За економіко-правовою природою податок на додану вартість є непрямим податком на споживання товарів (робіт, послуг), що стягується на кожній стадії виробництва та реалізації суб'єктами господарського обороту до передачі споживачеві, виходячи з вартості (ціни), доданої на кожній із зазначених цін їм товарів, робіт і послуг.

Позиціонування податку на додану вартість як непрямого податку є принципово важливим, оскільки окремі компоненти доданої вартості, такі як зарплата, прибуток, є у свою чергу об'єктами оподаткування прямими податками, що могло б призвести до подвійного оподаткування, якби розуміли податок на додану вартість як податок на виробника.

Заробітна плата як об'єкт оподаткування страховими внесками також оподатковується податком на доходи фізичних осіб, але податковим донором виступає працівник; тому щодо податку на доходи фізичних осіб компанія виступає податковим агентом.

Подібним чином слід трактувати податок на додану вартість. Це непрямий податок на споживача, але податок перераховується до бюджету його податковим агентом.

Міжнародні рекомендації з податку на додану вартість від Організації Економічного Співробітництва та Розвитку як фундаментальний принцип податку на додану вартість позначають його нейтральність для бізнесу, що впливає з визначення як податку на споживання, який збирається підприємствами, але не за їх рахунок. Концепція нейтральності щодо податку на додану вартість має низку аспектів, у тому числі відсутність дискримінації і виключення надмірного податкового навантаження та невідповідних чи невідповідних витрат на комплаєнс для підприємств. Нейтральність забезпечується за рахунок повного права на відрахування вхідного податку по всьому ланцюжку поставок, за винятком кінцевого споживача.

Принцип нейтральності встановлюється стосовно підприємств (номінальним платникам податків), але жодного разу не згадується щодо споживачів. У зв'язку з тим, що номінальний платник податків не повинен регулюватися (в сенсі, наприклад, пільг) так само, як фактичний (донор), а всі відносини з ним повинні будуватися як з платіжним посередником або агентом, який не повинен мати ні явної особистої вигоди, ні явних витрат за виконання цієї ролі, оскільки він як агент не отримує винагороди.

Зважаючи на те, що значна частина академічної спільноти воліє трактувати податок на додану вартість як податок на виробництво; а також той факт, що Податковий кодекс України не поділяє податки на непрямі та прямі, проте в даному дослідженні представлено концептуальне розуміння доданої вартості:

- вважати податок на додану вартість непрямим податком споживання, несучим цим соціальну функцію;
- вважати фактичним податковим донором податку на додану вартість кінцевого споживача, і лише стосовно нього застосовувати податкове регулювання встановленням розміру податкового навантаження;
- вважати виробників, які не є кінцевим споживачем, лише номінальними платниками податків, для яких потоки податку на додану вартість є нейтральним грошовим транзитом, а в жодному разі не доходом чи витратою;
- дотримуватися пріоритету економічного змісту над юридичною формою, щоб розібратися в реальній картині і виробити рекомендації для науки, держави та бізнесу щодо розвитку та застосування регулюючої та соціальних функцій податку на додану вартість.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Сергій ЄСІМОВ

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
науково-навчального інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Дарина МЕЛЬНИЧУК

здобувач вищої освіти
науково-навчального інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ТИПИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЕФЕКТИ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Визначення технологій, виходячи з різноманіття технологічних рішень, базується на ідентифікації конкретних технічних проблем, систем і технологічних процесів практичної реалізації, технологія включає знання та навички про ці три складові елементи. Створення, обробка та передачі цифрових даних визначає технічну проблему сфери цифрових технологій.

Таким чином, цифрові технології – це знання, навички, технологічні та технічні рішення для створення, обробки, передачі та використання цифрових даних, системи та процедури для їх практичної реалізації. Масштаби, багатогранність та різноманітність цифрових технологій ускладнюють однакову оцінку всього процесу розгортання цифрової трансформації.

Цифрові технології включають такі елементи: створення цифрового рішення та нової інформації/даних, обробка та аналіз даних за допомогою цифрової технології, передача даних та інформації, застосування цифрової технології та результатів її використання.

Взаємодія цифрових технологій реалізується у трьох формах: людська – люди є одержувачами та трансляторами інформації; фізична - фізичні пристрої (машини, інструменти, інші технології) транслиують, передають інформацію та дані; цифрова – програмне забезпечення, послуги.

Окремим елементом реалізації цифрових технологій є цифрові компетенції, які відображають ефективність та результативність застосування цифрових технологій у соціальному, політичному та економічному житті суспільства. Для успішності реалізації цифрові технології повинні відповідати характеристикам якості (змістовне функціонування технологій, націлене на високу якість та/або високу доступність ринку), продуктивності (розширення функціональної сфери та покращення функціональності) та зручності використання (працездатність цифрового продукту/технології).

Виділяються вісім класів сучасних цифрових технологій:

- технології зв'язку (connectivity) - всі цифрові технології, функціональні можливості яких призначені для надсилання та отримання цифрових даних (технологія зв'язку 5g, Bluetooth та ін.);

- технології зберігання (storage) – цифрові технології для зберігання даних, де сама технологія не вносить змін до даних (бази даних, хмарні технології тощо);

- технології аналітики (analytics) - технології аналізу та оцінки інформації (виявлення залежностей та закономірностей), доступної у формі цифрових даних (машинне навчання, нейронні мережі та ін.);

- технології виготовлення (fabrication) - цифрові технології, які створюють результат, що фізично вимірюється, на основі цифрових даних (адитивне виробництво 3D друк);

- технології візуалізації (visualisation) – технології візуальної презентації цифрових даних (технології доповненої реальності);

- інтерактивні технології (interactivity) - цифрові технології, які підходять для створення та використання цифрових даних, де функціональна спрямованість залежить від конкретного випадку застосування (планшетний комп'ютер може використовуватися людьми, як для введення даних/інформації, для створення цифрових даних, так і для відображення даних на пристрої). Цей клас є перетином технологій візуалізації та технологій інтерфейсу;

- технології інтерфейсів «людина-машина» (human to machine (H2M) interface) – технології «зв'язку» між людиною та цифровим світом для створення цифрових даних на основі інформації, що спочатку доступна людям (наприклад, інтерфейс «мозок-комп'ютер», який створює цифрові дані на основі інформації, що є в людському мозку);

- Сенсорні технології (sensing) – цифрові технології, які генерують цифрові дані на основі фізичної геометрії або фізичних рухів. Використовуючи цей технологічний клас, можна вимірювати як геометрію об'єкта (наприклад, довжину чи ширину), і фізичні (механічні) руху (наприклад, швидкість руху чи переміщення).

Цифрові дані є носіями вимірюваної інформації та доступні як вихідні дані цифрової технології (3D-сканер, який може перетворювати геометрію фізичних об'єктів у цифрову 3D-модель). Альтернативним підходом до класифікації цифрових технологій може бути розгляд їх у концепції рівнів проникнення та взаємодії.

Така типологія виділяє 4 класи технологій: пристрої (device level); мережу (network level); наповнення/зміст (content level); Сервіс (service level). Кожен зазначений рівень поєднує схожі за функціональними властивостями та технічними характеристиками цифрові технології.

Пристрої включають прикладні продукти та інфраструктурні рішення; мережі – технології обміну інформацією та даними між об'єктами; контент – безпосередньо технології «змісту», функціонування яких пов'язане з отриманням (введенням) та подання (висновком) даних, а також їх використання та обробки; сервіс – технології надання послуг за допомогою цифрових майданчиків та платформ.

Сучасні дослідження показують, що цифровізація урядів розвивалася еволюційно та демонструє досить складну структуру. Аналіз такого

еволюційного процесу можливий завдяки вивченню доступності цифрових технологій, впровадження цифрових технологій та інституціоналізації методів цифрового керування.

У цьому випадку вкрай важливо аналізувати цифрові технології не самотійно, а в рамках комплексного (взаємопов'язаного) підходу шляхом визначення ключових технологій, їхньої ролі та значення, а також формулювання значущості технологічних взаємодій у єдиній концепції.

Типологізація та виділення основних (умовно, поширених та ключових) типів цифрових технологій засновано на двох документах: звіт Європейської парламентської дослідницької служби «Десять технологій, які можуть змінити наше життя: політичні наслідки та реалізація політики» та «Звіт про цифрову економіку» ООН.

На підставі чого було виділено такі типи цифрових технологій: великі дані (Big Data); штучний інтелект (Artificial Intelligence); Інтернет речей (Internet Of Things); автоматизація та робототехніка (Automation & Robotics); 3D друк (3D Printing); віртуальна валюта та блокчейн (Virtual Currency and Blockchain); хмарні обчислення (Cloud Computing); технологія зв'язку нової генерації 5G.

Розглянуті типологізації відображають складність та специфічність цифрових технологій. Ця робота зупиняється на найбільш гнучкому підході для отримання більших ступенів свободи в емпіричному аналізі.

Дискусії про концептуалізацію технологій, їх типологізацію можуть дійти зіткнення. Проте теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що цифровізація є політичним процесом (попри значимість технологічної складової); у процесі реалізації значну роль відіграють інститути (їх якість, адаптивність та ін.); сам процес цифровізації безпосередньо пов'язаний і від застосування конкретних типів цифрових технологій.

Результати порівняльного аналізу дозволяють виявити кращі практики адаптації до змін, пов'язаних із цифровими технологіями. По-перше, країни з більш розвиненим державно-приватним партнерством демонструють найкращі результати. Політичні і інституційні можливості залучення технологічних напрацювань від приватних компаній і стартапів дозволяють краще адаптуватися до змін та демонструвати більш узгоджену систему безпеки. Підтвердженням цього є досвід різних країн у застосуванні технологій подвійного призначення.

По-друге, збалансований підхід до придбання технологій та національної розробки дозволяє досягати якісніших результатів у сфері безпеки. Адаптація Швецією найкращих практик і технологічних процесів за рахунок мережі торговельних зв'язків, самотійне стимулювання та підтримка національних розробок дозволяють демонструвати лідируючі позиції за результатами мережевого аналізу.

По-третє, країни, активно залучені до міжнародних зв'язків і інституційної та політичної уніфікації правил і норм, що демонструють політичну волю, досягають більш високих результатів.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

Олена ІЛЮШИК

доцент кафедри медичного права,
кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ

Публічно-правовий спір посідає центральне місце в системі адміністративного судочинства України, оскільки саме такі спори виступають предметом розгляду адміністративних судів. Теоретично під публічно-правовим спором слід розуміти юридичний конфлікт, що виникає у сфері публічних правовідносин між особою (фізичною або юридичною) та суб'єктом владних повноважень, у зв'язку з реалізацією останнім своїх публічних (владних) функцій. Такий спір має односторонній владний характер, тобто одна зі сторін -це орган державної влади, орган місцевого самоврядування або інший орган, уповноважений здійснювати владні управлінські функції.

Нормативне визначення публічно-правового спору закріплене в Кодексі адміністративного судочинства України (КАСУ). Так, згідно з частиною 1 статті 2 КАСУ, завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. Більш конкретно, стаття 19 КАСУ встановлює, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи публічно-правового характеру, в яких однією зі сторін виступає суб'єкт владних повноважень, а спір виник у зв'язку з реалізацією цим суб'єктом своїх повноважень [1].

Суттєвою ознакою публічно-правового спору є наявність владного елемента, тобто ситуації, коли одна сторона (суб'єкт владних повноважень) діє в умовах юридичної нерівності з іншою стороною (фізичною або юридичною особою), з використанням адміністративного інструментарію - видання рішень, вчинення дій, застосування заходів примусу, або навпаки-утримання від дій, що можуть порушити права особи.

Публічно-правові спори виникають, як правило, не з договірних, а з владних адміністративно-правових відносин, що вказує на їх відмінність від приватно-правових спорів. Прикладами таких спорів є: оскарження податкових повідомлень-рішень, рішень виборчих комісій, дій або бездіяльності державних реєстраторів, митниць, поліції, військових адміністрацій тощо [2, с. 20].

Крім того, чинне законодавство розширює розуміння публічно-правового спору, включаючи також спори між суб'єктами владних повноважень, якщо хоча б одна сторона при цьому реалізує публічно-владні функції у відносинах із іншою. Це дозволяє адміністративним судам розглядати справи про компетенційні спори між органами державної влади, що також є важливою гарантією дотримання принципу законності в системі публічного управління.

Таким чином, чинне адміністративне законодавство України встановлює чітке правове підґрунтя для розуміння сутності публічно-правового спору як основи адміністративного судочинства, визначає критерії його відмежування від інших видів спорів, а також забезпечує процесуальні механізми ефективного захисту прав та інтересів осіб у публічних правовідносинах. Це є важливим чинником у контексті реалізації принципів верховенства права, правової держави та підконтрольності публічної влади суду [3, с. 94].

Окремої уваги потребує те, що Кодекс адміністративного судочинства України у чинній редакції передбачає досить широку юрисдикцію адміністративних судів. У межах цієї юрисдикції розглядаються не лише класичні спори «особа - держава», але й справи, пов'язані з виборчим процесом, проходженням публічної служби, реалізацією права на інформацію, соціальним забезпеченням, статусом учасників бойових дій, антикорупційним законодавством тощо.

Значне практичне значення має також право особи на звернення до суду незалежно від формального статусу суб'єкта владних повноважень. Наприклад, відповідно до правових позицій Верховного Суду, не має значення, як саме себе називає орган чи посадова особа - важливо, чи діє вона від імені держави чи органу місцевого самоврядування і чи реалізує вона владні повноваження. Це дозволяє суду оцінювати справжню природу правовідносин, а не лише формальні ознаки.

Крім того, в адміністративному процесі діє принцип офіційності та активної ролі суду, що є характерною рисою публічно-правових спорів. Суд не обмежується лише доводами сторін, а має право самостійно витребувати докази, досліджувати обставини справи, якщо це необхідно для встановлення істини та захисту прав особи. Такий підхід відповідає європейським стандартам, зокрема вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Також важливо зазначити, що публічно-правові спори часто мають превентивну функцію - тобто особа може звертатися до суду не лише у випадку порушення свого права, але й у разі загрози такого порушення. Це положення, закріплене в КАСУ, є важливим для гарантування ефективного захисту прав, адже дозволяє особі реагувати на можливе незаконне втручання до моменту настання негативних наслідків [4, с. 135].

Не менш важливою є роль судової практики у формуванні підходів до визначення публічно-правового спору. Так, Велика Палата Верховного Суду неодноразово звертала увагу на необхідність правильного визначення предметної та суб'єктної юрисдикції, оскільки помилки на цьому етапі ведуть до затягування розгляду справ, відмов у відкритті провадження чи передачі справи до іншого суду. Ці підходи активно оновлюються у зв'язку з новими викликами (воєнний стан, цифровізація, реформи в публічному секторі), що робить вивчення публічно-правового спору актуальним у динаміці правозастосування.

Це доповнення підкреслює, що публічно-правовий спір-не лише формальне юридичне поняття, а дієвий інструмент контролю над владою та захисту особи.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
2. Шевчук С. Європейські стандарти верховенства права та адміністративне судочинство в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 1. С. 19-25.
3. Гришук А.Б., Проць І.М. Проблеми виділення критеріїв підсудності в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81, ч. 2. С. 94-99.
4. Левицька І. Теоретико-правові засади класифікації публічно-правових спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 134-138.

Оксана КАВЧАК

асистент кафедри адміністративного та інформаційного права
навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
(Національний університет «Львівська політехніка»)

ПРАВО НА ЗАХИСТ ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Питання стану захищеності прав і свобод особи в державно-правовій дійсності, в епоху європейської інтеграції, в умовах формування в інформаційного суспільства, в якому інформація та рівень її застосування і доступності кардинальним чином впливають на економічні та соціокультурні умови життя громадян, є аксіологічною серцевиною у вибудовуванні відносин між особою, суспільством і державою. Рівень захищеності прав і свобод особи визначає соціальний клімат правовій державі.

У методологічних контекстах вектор розуміння юридичної природи права на захист істотно змінюється: якщо колись юриспруденція розглядає право на захист як суб'єктивне право (або природне право), то, завдяки досягненням німецької юриспруденції, європейська правова наука приходить до розуміння права на захист від суб'єкта захисту від загальноправового принципу, щодо якого кожному гарантується державою захист від порушення чи перешкоди здійсненню суб'єктивного права.

Це розуміння знаходить найбільший розвиток у державному та міжнародному праві та у відповідних галузевих науках. Однак в окремих галузях юриспруденції – насамперед в адміністративному праві та науках процесуального права – не втрачають актуальності традиційні уявлення про право на захист як про правомочність чи суб'єктивне право.

Зазначені концептуальні аспекти закладають основу для сучасного права на захист як фрагмента дійсності позитивного права та правознавства у континентальній правовій традиції.

У європейській правовій науці кінця XIX – XX ст. затверджується кілька аспектів розуміння права на захист. Відповідно до першого (адміністративного), право на захист представляє самостійне суб'єктивне право, або правомочність у складі суб'єктивного права. Відповідно до другого (процесуального), право на захист розуміється як здатність сторони у процесі захищатися проти пред'явленого звинувачення або позову шляхом реалізації процесуальної правоздатності.

Третій аспект (загальноправовий) ґрунтується на ідеї про те, що термін «право на захист» є науковою метафорою, і ним позначається загальноправовий принцип, через який кожному гарантується захист порушеного права.

Право на захист як правова категорія є основою для правового регулювання суспільного життя, включаючи нові уявлення про право. Особливість категорії права на захист у теорії права виявляється у триєдиному підході до розуміння.

Представляючи сукупність одиничного, особливого і загального в основах, вкладених у виникнення суспільних відносин у різних галузях людської діяльності, декларація про захист дозволяє особі здійснювати захист порушених прав і законних інтересів, а державі – гарантувати й забезпечувати їх реалізацію.

Включеним у теорію права та в систему науково-теоретичних положень про суспільство, право на захист як правова категорія, представляє наукову цінність. Оскільки ідея про право на захист має свої якісно-суттєві ознаки, що отримують відображення та закріплення в нормативно-правових актах. Це впливає на вибір способу захисту та виникає у правосвідомості внаслідок правового виховання.

За якісними особливостями та рівнем конкретності право на захист виражає справжнє знання про правову сферу суспільного життя, оскільки дані знання лежать у державному масштабі поведінки людей і оцінки їх дій.

Право на захист у свідомості особи виражено в узагальненому та цілеспрямованому відображенні дійсності, будучи суб'єктом суспільних відносин, особа усвідомлює дійсність захищеності.

У державно-правовій дійсності, право на захист, як загальноправова ідея, в особи має бути представлена не тільки як знання про право на захист, ставлення до нього, до його цінностей, а й у усвідомленні ідеї як інструмент пізнавальної діяльності, способу розуміння та фіксації правових знань про неї. Усвідомлення та фіксація правових знань про загальноправову ідею права на захист у правовій дійсності зводиться до того, що воно виступає базисом для побудови всієї системи законодавства України, яке має забезпечувати права та свободи особи.

Визнаючи право на захист принципом права, можна заявляти, що це право за сутністю не впливає на дії суб'єктів права, оскільки виступає регулятором подальшого розвитку відповідних правовідносин. Право на захист є основою для формування матеріального та процесуального законодавства, приватного та публічного характеру. Воно відіграє важливу та фундаментальну роль у правозастосовній практиці.

З урахуванням наявної класифікації засад права, право на захист виступає міжгалузевим принципом, оскільки незалежно від правової сфери суспільного життя, законодавець передбачив побудову норм права з урахуванням можливості захисту і охорони державою.

Процесуальне законодавство докладно викладає способи та механізми виконання і забезпечення принципу права на захист органами, наділеними повноваженнями відправлення правосуддя. Тому право на захист як принцип права містить предметні знання про певну правову дійсність і відображає правову реальність взаємозв'язку з іншими принципами, що виділяються в теорії держави та права.

Сутність принципів права полягає у їх ідеї, фундаментальності та функціонування права. Принципи права у тісному взаємозв'язку представляють особливу правову значимість для правотворчості та процесів державно-

правової дійсності у житті, відбивають закономірності розвитку прав та грає значну роль у правозастосовній практиці.

Правотворча діяльність має виходити з певних принципів і основних правових ідей, важливою складовою дослідження права на захист прав і свобод особи як категорії в теорії права є ідея універсальності права на захист у теорії держави і права та збереження аксіологічного значення права на захист у побудові системи законодавства України.

Право на захист представляє фундаментальне пізнання про правову сферу суспільного життя, що розкриває універсальність і практичну значимість у праві, представляючи наукову цінність для теорії права. Права на захист зводиться до того, що право на захист можна визнати загальноправовим принципом, що міститься у всіх галузях права.

Усі процесуальні правовідносини ґрунтуються на принципі права на захист, оскільки сутність процесуальних правовідносин проявляється у здійсненні захисту та відновлення порушених прав і законних інтересів, правила та вимоги яких передбачені процесуальним законодавством, доповнюючи загальноправову сутність міжгалузевим аспектом, який спрямований на захист і відновлення порушених прав і законних інтересів особи.

Розуміння загальноправової ідеї права на захист у свідомості особи зводиться до осмислення потреби її реалізації органами з відправленню правосуддя. У цьому випадку право на захист набуває одиничного підходу до розуміння. Єдність права на захист як ідеї, виражена у невідчужуваному та невід'ємному праві особи як вищої цінності, визнання та дотримання якого є обов'язком держави [1].

Правова ідея в одиничному підході виражена у змістовному значенні, закріпленому у чинному законодавстві України: декларація про судовий захист, декларація про звернення до суду, декларація про законний суд.

Виходячи із сучасного підходу до розуміння права на захист, законодавець передбачив процеси реалізації і дотримання державними органами і іншими суб'єктами права. Проте правозастосовна значимість дотримання цієї правової ідеї зводиться до необхідності вдосконалення чинного законодавства України. Правова ідея права на захист особи повною мірою відповідатиме вимогам міжнародних актів і фундаментальність даної правової ідеї послужить виразу справжнього знання про правову сферу суспільного життя. Право на захист як загальноправова категорія [2].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/ /475/97-%D0%B2%D1%80>

Мирослав КОВАЛІВ

завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Аліна КРІЛЬ

здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОМІРНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ПРИВАТНИМ ВИКОНАВЦЕМ ЗА БОРЖНИКА

Вирішення судом спору і набрання законної сили судового рішення не завжди тягнуть за собою відновлення порушеного права. Навіть ідеальний судовий механізм захисту цивільних прав буде недостатньо ефективним без процедури примусової реалізації. За офіційною статистикою показник виконання за всіма категоріями виконавчих проваджень, порушених виходячи з судових актів, становить близько 50% [1]. Але це показник із виробництва майнового характеру. Ще складніша ситуація з ефективністю виконання вимог до боржника про вчинення певних дій. За окремими видами виконавчих проваджень зазначеної категорії відсоток фактичного виконання в середньому становить лише 20% [1]. Насправді безліч рішень судів, містять вимоги до боржника про скоєння певних дій, тривалий час не виконуються. Часто термін невиконання таких судових рішень сягає 2–3 років із набрання чинності. Вирішенням проблеми здійсненості вимог судових актів про вчинення певних дій могло б стати розширення можливостей їх здійснення приватним виконавцем за боржника на стадії виконавчого провадження.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року передбачає підвищення ефективності виконання судових рішень цивільно-правового характеру, що сприятиме посиленню впливу судової системи на економіку [2]. Стягувач може виконувати за боржника лише судові рішення, які містять вимоги до боржника щодо вчинення певних дій. Якщо в силу судового рішення на боржнику лежить зобов'язання про вчинення певних дій, яке підпадає під умови застосування положень Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) та не потребує особистої участі боржника та боржник його не виконує, то відповідно до ст. 528 «Виконання обов'язку боржника іншою особою» ЦК України стягувач може виконати зобов'язання боржника, що міститься в судовому рішенні, самостійно, або доручити виконання третім особам та згодом стягнути з боржника понесені витрати [3]. Тобто реалізується превентивна функція права. Якщо правове регулювання у функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи у межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має

епізодичний корекційний характер, то на підставі цього підходу можна мовити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання [4, с. 42].

Вступаючи в цивільно-правові відносини та укладаючи договір виконання робіт чи надання послуг, кредитор виходячи з ст. 528 ЦК України у разі невиконання боржником зобов'язань має суб'єктивне право на реалізацію міри цивільно-правової відповідальності стосовно боржника у вигляді самостійного виконання таких зобов'язань за рахунок боржника. Для реалізації зазначеної міри цивільно-правової відповідальності кредитор не зобов'язаний звертатися до суду за підтвердженням правовідносин, що склалися між ним і боржником.

Передбачена у ст. 528 ЦК України міра цивільно-правової відповідальності здатна успішно забезпечувати перехід від невиконання зобов'язання в натурі до грошового зобов'язання на стадії розвитку цивільно-правових відносин до звернення за судовим захистом. Після набрання законної сили підсумкового судового акту спірність матеріальних правовідносин між кредитором і боржником знімається.

Надаючи кредитору право використання міри цивільно-правової відповідальності, що розглядається, до звернення до суду, відсутні розумні підстави забороняти кредитору використовувати такий захід після звернення до судової процедури захисту, в ході якої його права з матеріальних правовідносин отримали підтвердження з боку держави, але не були відновлені в ході процедури примусового виконання. Використання одного способу захисту права, що не спричинило реальне відновлення порушеного права, не повинно бути підставою для позбавлення суб'єкта можливості використання інших засобів захисту цивільних прав.

Виконання судового рішення приватним виконавцем за боржника з урахуванням ст. 528 ЦК України не передбачає жодного насильства стосовно особи боржника та стосовно його майна.

Єдиною умовою правомірності такого виконання судового рішення приватним виконавцем за боржника буде дотримання приватним виконавцем загальних правил сумлінності та розумності при здійсненні прав та неприпустимості зловживання правом, сформульованих у ст. 13 «Межі здійснення цивільних прав» ЦК України.

Наприклад, якщо при ухиленні боржника від виконання ремонтних робіт на виконання судового рішення, стягувач найме для виконання невиконаних боржником робіт підрядника, вартість послуг якого багаторазово перевищує вартість послуг боржника, в даному випадку, ймовірно, можна буде говорити про зловживання приватним виконавцем правом на виконання судового рішення за боржника всупереч вимогам ст. 13 ЦК України.

Складніше ситуація з виконанням судового рішення приватним виконавцем за боржника, яке передбачає вчинення дій, пов'язаних зі знищенням чи іншим впливом на майно боржника. Таке виконання не підпадатиме під зазначені у ст. 528 ЦК України умови її застосування, проте вважаємо, що таке виконання судового рішення приватним виконавцем або за його дорученням третьою особою за боржника у разі його ухилення від

виконання можливе, але на підставі загальних норм про самозахист права (ст. 16 «Захист цивільних прав та інтересів судом», ст. 19 «Самозахист цивільних прав» ЦК України).

У цьому випадку не можемо погодитися зі сформульованими цивілістичною доктриною обмеженнями впливу на майно правопорушника при самозахисті виключно випадками необхідної оборони та крайньої необхідності з підстав.

По-перше, чинне цивільне законодавство не встановлює обмежень використання самозахисту на відновлення права у вигляді на майно правопорушника.

По-друге, застосування категорії необхідної оборони до випадків виконання судового рішення приватним виконавцем за боржника у принципі виключено, оскільки невиконання боржником судового рішення є неправомірна бездіяльність і передбачає активного вторгнення в правову сферу стягувача.

По-третє, використання категорії крайньої необхідності для випадків виконання судового рішення приватним виконавцем за боржника вимагало б визнання допустимості виконання судового рішення приватним виконавцем за боржника, лише в тому випадку, якщо невиконання судового рішення створює суспільну небезпеку, тягне за собою загрозу життю та здоров'ю громадян, навколишньому природному середовищу.

А. Ткачук зазначає, що охоронне суб'єктивне право особи, або право на захист, що одне й те саме, набуває або форми права на позов (вимогу), або форми охоронного права на вчинення односторонньої дії. Однак, якою б формою право на захист не виступало, воно завжди фігурує як вид самостійного суб'єктивного права і не є складовою або особливою стадією розвитку регулятивного суб'єктивного цивільного права [5, с. 268].

Інші судові рішення, невиконання яких не несе безпосередню суспільну небезпеку, за такою логікою слід визнати неприпустимими до виконання приватним виконавцем за боржника. Але це означало, що різні судові рішення мають різний рівень реалізації, і розмивало сутність чинності судового рішення.

До аналогічних наслідків призводило б визнання правомірним у контексті самозахисту лише виконання судового рішення приватним виконавцем за боржника, що передбачає одночасно вплив стягувача з його власного майна та майна боржника, що перебуває в його законному володінні.

Вважаємо, що обмеження умов впливу на майно іншої особи виключно необхідною обороною та крайньою необхідністю є адекватним для позасудового захисту права, але виглядає надмірним для застосування стосовно стягувача, який у правовідносинах з боржником реалізує своє право, попередньо підтверджене судом.

Виконання судового рішення приватним виконавцем за боржника на підставі загальних норм про самозахист, що передбачає вплив на майно боржника, для визнання його правомірним вимагає від стягувача дотримання низки додаткових обмежень та умов.

Окрім необхідності дотримання закріплених у ст. 13 ЦК України загальних правил сумлінності та розумності при здійсненні прав і неприпустимості зловживання правом стягувач при розглянутому виконанні судового рішення за боржника повинен дотримуватись встановлених у ст. 19 ЦК України умов допустимості самозахисту, згідно з якими способи самозахисту мають бути: пропорційними до порушення; не виходити за межі дій, необхідних для припинення порушення [6].

Список використаних джерел

1. Статистика успішності виконання судових рішень. URL. <https://justtictors.com.ua/uk/statystyka-uspishnosti-vykonannya-sudovykh-rishen/>
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 Р. № 179. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
3. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Єсімов С. С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 40-47.
5. Ткачук А. В. Підходи до розуміння самозахисту як способу захисту цивільних прав. *Нове українське право*. 2022. Випуск 2. С. 264-269.
6. Погрібний С. О. Тема: Визначення способу захисту цивільних прав та інтересів. Верховний Суд. URL. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Pogribnyi_sposib_zahistu.pdf

Мирослав КОВАЛІВ

завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, професор

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Руслан СКРИНЬКОВСЬКИЙ

професор кафедри економіки підприємств та
інформаційних технологій,

кандидат економічних наук, професор

(Львівський університет бізнесу та права)

РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Ключовими елементами управлінської діяльності виступають цілі та завдання, які істотно впливають на систему форм і методів відповідної діяльності. Сама постановка цілей та завдань на довгострокову перспективу відображає прагнення державних органів на соціально-економічний та політичний розвиток держави. Ще в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (1994 рік) визначалося, що зусилля держави мають бути спрямовані на вирішення сьогоденних проблем, і на досягнення стратегічних цілей інтеграції в європейський соціально-економічний простір [1].

Вирішення сьогоденних завдань та досягнення стратегічних цілей дозволяє диференціювати види управлінської діяльності залежно від цільових напрямів на тактичне (оперативне) та стратегічне управління, які визначаються в деяких джерелах як рівні управління.

Тактичне (оперативне) управління – управління завданням якого є реагування на проблему для її ефективного вирішення або нейтралізацію, а стратегічне управління – це управління виходячи із завдань досягнення віддаленої в часі мети.

У розвиток наведених положень деякі автори додатково наполягають на диференціації тактичного та оперативного управління. На їхню думку, процес тактичного управління спрямований на забезпечення стабілізації, організаційної стійкості служб та підрозділів, тоді як оперативне управління є організаційним впливом суб'єкта управління на об'єкт з метою забезпечення негайного реагування на ситуаційні зміни в середовищі функціонування.

Названі рівні управління затребувані у діяльності виконавчих органів державної влади. Починаючи з 2000 років в Європейському Союзі значно зросла значимість стратегічного управління, наприклад Європейська стратегія безпеки.

Згодом система стратегій стала значно різноманітнішою. Діяло Управління стратегії реформування економіки та стратегічного планування Департаменту

економічної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України. Стратегічне державне управління не зводиться лише до розробки різноманітних стратегій. У економіці та менеджменті стратегічне управління передбачає розробку власне стратегій, попередній аналіз середовища, виконання стратегій і контроль.

Стратегічне управління включає аналіз та вибір стратегічних позицій (стратегічне планування) та управління в реальному масштабі часу (стратегічне управління). Інформаційне забезпечення є умовою якісного контролю за процесом досягнення планових показників, оцінки ефективності та результативності стратегічного державного управління. Категорію «стратегічне державне управління» не легалізовано.

Законодавчо стратегічне управління нерозривно пов'язане та взаємозумовлене з категорією стратегічного планування. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (2000 р.) визначає, що одним із завдань є координація державного та регіонального стратегічного управління та заходів бюджетної політики [2]. Для забезпечення реалізації відповідного правотворчого повноваження прийнято закон України «Про державні цільові програми» (2004 р.) [3].

Сучасні уявлення про стратегічне управління сформувалися внаслідок тривалого розвитку законодавства, управлінської практики та наукових досліджень, що відображають зміну етапів розвитку стратегічного управління. Зміна відповідних етапів була насамперед нерозривно пов'язана зі зміною методів управлінської діяльності, що використовуються.

Воєнна агресія росії потребує нових системних підходів до питань державного управління, використання сучасних методів стратегічного планування для досягнення якісного прориву у розвитку економіки, інфраструктури, науки та технологій у соціальній сфері, забезпеченні територіальної цілісності та суверенітету. Це ставить на порядок денний науково-практичну та науково-теоретичну розробку нових механізмів державної політики, що пов'язують питання розвитку економіки, соціальної сфери, громадянського суспільства, регіонів, можливості фінансової системи країни, її демографічного, виробничого, інтелектуального та ресурсного потенціалів із завданнями зміцнення національної безпеки. Вирішення цього складного завдання можливе шляхах розвитку та вдосконалення єдиної системи державного стратегічного планування, здатної на основі загальних принципів та підходів вирішувати завдання забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в умовах дії викликів і загроз.

Реалізація державної політики забезпечення національної безпеки, яка ґрунтується на досягненні стратегічних національних пріоритетів, має супроводжуватися підвищенням ефективності державного управління. Це диктує необхідність удосконалення процедур та інструментів стратегічного планування, оптимізації системи забезпечення національної безпеки та стійкості економіки, соціальної сфери, науково-технічного та науково-технологічного потенціалу країни, її інформаційних ресурсів,

підвищення конкурентоспроможності, та пришвидшення європейської інтеграції.

Зростання ризиків та загроз соціально-економічного, політичного, військового, природного, техногенного та іншого характеру є викликом для сучасного суспільства, що знаходить відображення в документах стратегічного характеру, насамперед Стратегії національної безпеки.

Реалізація проектів державних програм у період з 1990-х років дотепер зумовила трансформацію моделей державних програм та проектів в умовах стратегічного планування та стратегічного управління.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10.11.1994 р. № 237/94-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237/94-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-ІІІ. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1602-14>

3. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-ІV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1621-15>

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

Тетяна КРАВЦОВА

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ: ЗМІСТ, ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Адміністративно-правовий статус поліцейського в Україні регламентований нормами Закону України «Про Національну поліцію» [1] і визначає завдання та відповідальність кожного поліцейського. Безпосередньо адміністративно-правовий статус ювенального поліцейського описано в Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка затверджена наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044 [2].

Особливий об'єкт діяльності ювенального поліцейського – дитина, тобто особа до досягнення нею повноліття (18 років) (ст. 6 Сімейного кодексу України [3]). Така обставина вимагає від ювенального поліцейського умінь та певного досвіду спілкування з дітьми, які опинилися у складних життєвих ситуаціях або які перебувають у конфлікті з законом.

Більшість повноважень ювенального поліцейського спрямовані на профілактику дитячих правопорушень. Відомчий наказ визначає одним із основних повноважень ювенального поліцейського є участь у судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого відповідно до статей 496, 500 Кримінального процесуального кодексу України [2]. Також потрібно додати, що основним завданням ювенального поліцейського є визначення місцезнаходження дитини у випадку її безвісного зникнення. [2].

Ще одним удосконаленням адміністративно-правового статусу ювенального поліцейського вважаємо необхідність проведення ними профілактичної роботи не тільки з дітьми, які вчинили кримінальне або адміністративне правопорушення, а й з дорослими особами, які вчинили такі правопорушення щодо дитини. Так, відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України ювенальні поліцейські ведуть профілактичні обліки дітей, які засуджені судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; звільнених за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; яким оголошено повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення; звільнених зі спеціальної виховної установи; які не досягли 18 років і вчинили домашнє насильство у будь-якій формі (дитина-кривдник);

які впродовж року два і більше разів були притягнуті до адміністративної відповідальності; які впродовж року два і більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей [2]

Проаналізуємо положення окремих підзаконних нормативно-правових актів, які стосуються функціонування ювенальної поліції в Україні. Так, Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженою Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 р. N 1044 (з змінами від 25.06.2020 р.) визначено: 1) інституційний склад уповноважених підрозділів Національної поліції з питань захисту дітей шляхом виділення: підрозділу ЮП центрального органу управління поліцією; підрозділів ЮП головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві; підрозділів ЮП територіальних (відокремлених) підрозділів ГУНП; 2) використано спеціально термінологію, яка визначає діяльність ювенальної поліції (наприклад, поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб як превентивний поліцейський захід, що застосовується стосовно неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, з метою забезпечення її прав і свобод та є наслідком передання її батькам, законним представникам або органам опіки та піклування; профілактика адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей як діяльність підрозділів НПУ, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень тощо); 3) особливості застосування спеціальних процедур, що застосовуються ювенальною поліцією (наприклад, ведення профілактичного обліку дітей підрозділами ЮП) [2]

До прояву адміністративно-правового регулювання ювенальної поліції в Україні, слід віднести й положення Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України», яким визначено по-рядок процедури взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, забезпечення контролю за дотриманням кривдником тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку з учиненням домашнього насильства, насильства за ознакою статі [4]

Адміністративно-правовий статус поліцейського ювенальної превенції є комплексною правовою категорією, що визначає місце цього суб'єкта у системі органів Національної поліції, обсяг його повноважень, гарантії правомірної діяльності та межі відповідальності. Цей статус закріплюється нормами Конституції України, Закону України «Про Національну поліцію», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», а також підзаконними актами МВС.

Сутність адміністративно-правового статусу даного поліцейського визначається його спеціальною превентивною функцією — запобіганням правопорушенням серед неповнолітніх, захистом їх прав та законних інтересів, а також усуненням соціально-побутових і правових чинників, що сприяють девіантній поведінці дітей. Поліцейський ювенальної превенції виступає одночасно носієм владних повноважень і гарантом прав дитини, що зумовлює підвищені етичні, психологічні та юридичні вимоги до виконання службових обов'язків.

Адміністративно-правовий статус цього суб'єкта реалізується через чітко визначені юридичні права (вимагати документи, складати протоколи, проводити профілактичні заходи, взаємодіяти з іншими органами), обов'язки (захищати права дітей, реагувати на факти насильства, виявляти причини правопорушень, брати участь у профілактичних програмах) та адміністративну відповідальність у разі перевищення повноважень чи незаконного втручання у сферу прав неповнолітніх. Окреме значення мають правові гарантії, що забезпечують неупередженість і законність його діяльності, а саме: підконтрольність, державний нагляд, процесуальні процедури та дотримання міжнародних стандартів захисту прав дитини.

Отже, адміністративно-правовий статус поліцейського ювенальної превенції є юридичним механізмом, що балансує між владно-примусовою і соціально-захисною природою поліцейської діяльності у сфері дитинства. Ефективність його реалізації безпосередньо впливає на рівень правопорядку серед неповнолітніх, попередження криміналізації дитячого середовища, а також формування правової культури молоді. Значення такого статусу полягає не лише у правовому врегулюванні діяльності окремої категорії поліцейських, а й у забезпеченні сталого превентивного впливу на соціальні процеси, що визначають правову безпеку майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VII. Голос України. 2015. № 141–142.
2. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. Офіційний вісник України. 2018. № 45. Стор. 116. Ст. 1589.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. Голос України. 2002. № 38.
4. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.02.2019 р. No 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Te>

Тетяна КРАВЦОВА
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Крістіна СЕВАСТЬЯНОВА
здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АТЕСТУВАННЯ ТА КАР'ЄРНЕ ПРОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ, КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Атестування поліцейських - це правова й управлінська процедура, що забезпечує вмотивовані кадрові рішення на основі перевірки відповідності займаний посаді, підтвердження професійної компетентності та доброчесності, а також визначення підстав для просування чи ротації. У воєнних умовах важливо перейти від декларацій до вимірюваних критеріїв ефективності, аби кожне рішення комісії можна було перевірити, відтворити й обґрунтувати як у внутрішньому аудиті, так і в суді.

Правова основа атестації та кар'єрного просування окреслена в Законі України «Про Національну поліцію»: він визначає статус поліцейського, принципи служби, структуру органів поліції та загальні правила проходження служби - від добору й оцінювання до переведення та припинення служби [1].

Норми дисциплінарної відповідальності та стандарти службової поведінки, які безпосередньо впливають на атестаційні рішення, деталізує Дисциплінарний статут Національної поліції: у ньому передбачені види проступків і стягнень, вимоги пропорційності, а також процедурні гарантії для поліцейського під час розгляду матеріалів комісією [2].

Вимога бездоганної ділової репутації та відсутності корупційних ризиків спирається на Закон «Про запобігання корупції»: він регулює сумісництво, подарунки, врегулювання конфлікту інтересів і фінансовий контроль - ці пункти доцільно вбудовувати в чек-листи й питання співбесіди для ухвалення рішень про просування [3].

Конкурсний відбір на вакантні посади як елемент кар'єрного зростання проводиться за урядовим порядком: визначаються етапи конкурсу, вимоги до оголошення, стандартизовані інструменти оцінювання, прозорі критерії та порядок апеляції, що зменшує ризики упередженості й формалізму [4].

Технологія атестації конкретизується у відомчих актах МВС: формується пакет документів, встановлюються строки підготовки довідок, визначаються склад і повноваження атестаційних комісій, перелік компетентностей для

перевірки, уніфіковані протоколи й порядок фіксації рішень; обов'язковими є відеофіксація співбесід і зберігання матеріалів в особовій справі [5].

Питання безперервного професійного розвитку і підвищення кваліфікації, включно з періодичним навчанням керівників, також урегульовані відомчими актами: визначені мінімальні годинні нормативи, модульність курсів, критерії зарахування CPD та наслідки невиконання індивідуального плану розвитку для подальшого просування [6].

Старт атестації - це підтвердження базових і спеціальних компетентностей: виконавська дисципліна, знання процесуального законодавства, тактико-спеціальні алгоритми, робота з уразливими групами, дотримання прав людини та пропорційності примусу; у висновку комісії фіксується, які саме компетентності підтверджено/не підтверджено та які заходи розвитку рекомендовано [1].

Підтвердження результатів навчання має бути документальним: сертифікати з номером і датою, програми курсів, результати контрольних модулів; відсутність підтверджень або систематичне ігнорування затвердженого плану фіксується в особовій справі й враховується під час ухвалення кадрових рішень [5].

Врегулювання конфлікту інтересів є обов'язковою умовою роботи комісії: член комісії декларує відсутність приватного інтересу або заявляє самовідвід; порушення цих вимог тягне правові наслідки й ставить під сумнів легітимність рішення [3].

Щоб усі претенденти мали рівні стартові умови, конкурси на керівні посади проводяться за єдиними шкалами, з оприлюдненим переліком компетентностей і фіксацією критеріїв відбору в протоколі; результати зберігаються в електронній системі для аудиту та наступних кадрових рішень [4].

Дисциплінарна історія враховується як індикатор ризику з дотриманням принципу пропорційності: одноразове незначне порушення не нівелює тривалу позитивну службу, тоді як системні або грубі порушення є підставою для обмеження доступу до керівних посад [2].

Перевірка доброчесності охоплює дотримання антикорупційних обмежень, декларування приватних інтересів, належне врегулювання потенційних конфліктів і повідомлення про суттєві зміни в майновому стані; ненадання відомостей або їх приховування кваліфікується як порушення з відповідними наслідками для служби [3].

Оскарження результатів атестації відбувається у два кроки: внутрішньовідомча апеляція з переглядом матеріалів іншим складом та судове оскарження; підставами для скасування типово стають порушення строків, відсутність протоколу або невмотивованість висновку [4].

Система підвищення кваліфікації має поєднувати зовнішні курси, практичні стажування та внутрішні тренінги, а також механізм визнання неформального навчання за результатами; відмова в зарахуванні можлива лише з чітко мотивованих причин, зафіксованих у рішенні [6].

Атестація та кар'єрне зростання повинні діяти як єдина, прозора й відтворювана система, що спирається на вимірювані критерії та доведені компетентності, а не лише на формальні ознаки чи вислугу років; кадрові рішення мають бути обґрунтованими, чітко зафіксованими та придатними до перевірки, щоби захищати одночасно інтерес служби й права поліцейського.

Таким чином, атестування та кар'єрне просування в Національній поліції України є ключовими інструментами формування професійного, доброчесного й ефективного кадрового корпусу. Аналіз чинного законодавства та відомчих нормативних актів свідчить, що сучасна система оцінювання поліцейських ґрунтується на принципах прозорості, вимірюваності, дотримання прав людини та управлінської відповідальності. Ефективність атестаційних процедур значною мірою залежить від уніфікації критеріїв оцінки, належного документування рішень, дотримання антикорупційних обмежень та забезпечення належного рівня професійного розвитку персоналу. Впровадження стандартів доброчесності, цифровізація кадрових процесів та посилення інституційної спроможності атестаційних комісій сприятимуть підвищенню довіри до кадрової політики поліції. У кінцевому підсумку створення взаємопов'язаної та перевірюваної системи атестації є необхідною умовою для підвищення ефективності діяльності Національної поліції України та забезпечення належного рівня безпеки в державі.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19?> (дата звернення: 26.11.2025).

2. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2337-19?> (дата звернення: 26.11.2025).

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18?> (дата звернення: 26.11.2025).

4. Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади: Наказ МВС України від 25 грудня 2015 р. № 1631 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0050-16?> (дата звернення: 26.11.2025).

5. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських: Наказ МВС України від 17 листопада 2015 р. № 1465 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15/card2?> (дата звернення: 26.11.2025).

6. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ МВС України від 26 січня 2016 р. № 50 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (дата звернення: 26.11.2025).

Оксана КУМАНСЬКА-НОР
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПІВ ТА ЗАВДАНЬ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про адміністративні послуги», до основних засад державної політики у сфері адміністративних послуг відносяться: правомірність надання послуг; заявний порядок; правомірність стягування із заявників державного мита; відкритість діяльності органів, які надають адміністративні послуги; доступність звернення за наданням послуг, можливість отримання послуг в електронній формі [1].

Питання про принципи надання адміністративних послуг є одним із ключових, особливо при взаємодії громадянина та держави. Системність принципів надання адміністративних послуг виявляється у їх взаємопов'язаності, а також у їх взаємозалежності [2, с. 427]. Ця важливість пояснюється тим, що в принципах закріплюються доктринальні положення порядку взаємодії, сутнісні положення надання адміністративних послуг.

В інституті адміністративних послуг виділяють принципи: принцип оперативності надання адміністративних послуг; можливість отримання адміністративних послуг у електронній формі; регламентування процедур надання адміністративних послуг; забезпечення якісного рівня надання адміністративних послуг; принцип рівного доступу всім особам, принцип стандартизації адміністративних послуг.

Аналізуючи мету та зміст Закону України «Про адміністративні послуги», концепцій та цільових програм, С. Шийович приходить до висновку, що перелік принципів необхідно розширити, вказуючи на важливу роль принципу гласності у відносинах надання адміністративних послуг [3, с. 434]. У зміст цього принципу закладають відношення підзвітності між фізичними і юридичними особами та державними органами, установами підвідомчими державним органам, що надають адміністративну послугу, за допомогою яких споживачі висловлюють свої переваги та впливають на відповідні державні органи.

Інші автори вказують на такий принцип надання адміністративних послуг як проактивність. На думку Я. Павлович-Сенети, проактивність як принцип надання адміністративних послуг передбачає можливість ініціювання процедури надання державної послуги органом виконавчої самостійно, тобто. до подання заявником заяви про надання державної послуги на основі наявних

у його розпорядженні відомостей та інформації (наприклад, про закінчення строку дії документа), або без заявного порядку [4, с. 330].

Принципи надання адміністративних послуг, закріплені на законодавчому рівні, повинні бути розширені. Одним із проблемних аспектів є необхідність охорони персональних даних і неприпустимість їх розголошення. Необхідність закріплення у Законі України «Про адміністративні послуги» принципу охорони персональних даних працівниками центру надання адміністративних послуг є обґрунтованим.

Обговорення концепції центрів надання адміністративних послуг (далі – Центр) необхідно розпочинати з цілей та завдань, які поставлені перед системою цих установ. Наприклад, Центр надання адміністративних послуг м. Івано-Франківська своїми цілями називає скорочення термінів надання суспільно значимих послуг, спрощення процедур отримання заявниками суспільно значимих послуг, підвищення комфортності отримання суспільно значимих послуг, протидія корупції, ліквідацію ринку посередницьких послуг при наданні адміністративних послуг, підвищення інформованості громадян про порядок, способи і умови отримання адміністративних послуг. Має компетенцією укладання угод з органами виконавчої влади, організацію взаємодії між усіма центрами надання адміністративних послуг області.

Завданнями є: скорочення кількості взаємодій заявників із посадовими особами за рахунок організації міжвідомчої інформаційної та документаційної взаємодії; організація діяльності щодо повного інформування фізичних та юридичних осіб з питань надання послуг; реалізація принципу «одного вікна» створення єдиного місця прийому, реєстрації та видачі необхідних документів; скорочення кількості документів, які надаються заявниками для отримання послуг; оптимізація адміністративних процедур та підвищення якості надання послуг за рахунок впровадження та виконання адміністративних регламентів; створення умов для розвитку інформаційної взаємодії з організацією надання послуг, у тому числі з використанням інфраструктури центру управління міжвідомчим інформаційним обміном; скорочення кількості взаємодій заявників із посадовими особами за рахунок організації міжвідомчої інформаційної та документаційної взаємодії [5].

Метою діяльності Центру надання адміністративних послуг м. Львова є забезпечення комфортності надання адміністративних послуг відповідно до стандартів якості; забезпечення доступності звернення громадян за наданням адміністративних послуг і надання адміністративних послуг, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Важливо відзначити, що Закон України «Про адміністративні послуги» не містить цілей та завдань, однак цілі та завдання діяльності центрів надання адміністративних послуг містяться у стандартах діяльності центрів і у концепціях розвитку. Закон України «Про адміністративні послуги» містить принципи надання послуг, до яких належать: верховенства права, у тому числі законності та юридичної визначеності; стабільності; рівності перед законом; відкритості та прозорості; оперативності та своєчасності; доступності

інформації про надання адміністративних послуг; захищеності персональних даних; раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; неупередженості та справедливості; доступності та зручності для суб'єктів звернень.

Завданнями Центру надання адміністративних послуг м. Ужгорода називається надання адміністративних послуг за принципом одного вікна, тобто надання державної послуги заявнику після його одноразового звернення, коли взаємодія між іншими органами і структурами державної влади відбувається без додаткового звернення заявника, в контексті укладених угод між Центром і даними органами.

До цілей та завдань Центру надання адміністративних послуг м. Рівне віднесено надання адміністративних послуг з мінімальними для заявників витратами часу, організація роботи у максимально зручному для заявників режимі, реалізація принципу «одного вікна», доступність і максимальне охоплення мешканців послугами.

Основними цілями Центру надання адміністративних послуг м. Тернопіль є підвищення комфортності надання фізичним і юридичним особам адміністративних послуг, спрощення процедур отримання фізичним громадянами та юридичними особами адміністративних послуг, скорочення термінів надання адміністративних послуг, протидія корупції та ліквідацію ринку посередницьких послуг при наданні адміністративних послуг.

Як показує аналіз цілей та завдань Центрів надання адміністративних послуг, загалом вони збігаються, що відповідає загальній концепції розвитку цих установ, розробленій відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» та не суперечить цьому закону. Центри покликані забезпечувати якість, відкритість, доступність та комфортність при наданні заявникам адміністративних послуг.

Прогалину у правовому регулюванні цілепокладання Центрів надання адміністративних послуг можливо усунути шляхом внесення до Закон України «Про адміністративні послуги» ст. 12.1 «Мета та завдання діяльності Центрів надання адміністративних послуг» змін, що містять згадку про цілі: скорочення термінів надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам; реалізація принципу «одного вікна» як основи для надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам; впровадження практики інтерактивної та дистанційної взаємодії із заявниками у цифровому електронному форматі при наданні адміністративних послуг; формування доступного цифрового середовища при наданні адміністративних послуг; удосконалення форм міжвідомчої взаємодії між різними державними органами та органами місцевого самоврядування у межах надання заявникам адміністративних послуг.

До завдань Центрів надання адміністративних послуг можна віднести: забезпечення комфортних умов отримання адміністративних послуг; формування задоволеності громадянами та юридичними особами адміністративних послуг шляхом підвищення охоплення населення, що

обслуговується, підвищення якості міжвідомчої взаємодії між державними органами і органами місцевого самоврядування; подальша уніфікація та стандартизація сфери надання адміністративних послуг; ліквідація адміністративних бар'єрів між заявниками та державними органами та органами місцевого самоврядування; формування цифрового інтерактивного середовища надання адміністративних послуг на підставі цифрових платформ для надання адміністративних послуг.

Список використаних джерел

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
2. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. Вид. 2-е, доповнене. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
3. Шийович С. Я. Публічні послуги: теоретико-правові аспекти. Аналітично- порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 431-435.
4. Павлович-Сенета Я. П. Модернізація адміністративних послуг в Україні на основі утвердження нових принципів їх надання. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 83. Частина 2. С. 327-331.
5. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінет Міністрів України від 01.08.2013 р. № 588. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text>

Наталія ЛЕПШ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Взаємодія органів місцевого самоврядування з органами державної влади у сфері національної безпеки виступає важливою складовою забезпечення стійкості держави та реалізації конституційних гарантій безпеки громадян. Локальна влада, будучи безпосереднім носієм інтересів територіальної громади, виконує функції, що доповнюють і конкретизують загальнодержавні механізми забезпечення національної безпеки; водночас ці функції повинні узгоджуватись із повноваженнями і заходами, визначеними на центральному рівні, задля гарантування єдиного державного підходу до захисту державних інтересів. Конституційно закладені принципи державності і демократичного правління створюють правову основу для самостійності місцевого самоврядування, але одночасно накладають на органи місцевої влади обов'язки, які мають сумісно виконуватися з центральними органами влади в умовах загроз національній безпеці [1].

Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування регламентується спеціальними законодавчими актами, які визначають коло їх повноважень, обов'язків і механізмів координації з державними органами у питаннях захисту територіальної цілісності, громадського порядку, цивільного захисту та реагування на надзвичайні ситуації. Законодавчо встановлені повноваження органів місцевого самоврядування охоплюють як превентивні заходи (планування обороноздатності територій, забезпечення готовності цивільної інфраструктури), так і організаційні/операційні функції під час введення спеціальних правових режимів (зокрема воєнного чи надзвичайного стану). Паралельно, центральні органи влади – Кабінет Міністрів, відповідні міністерства та спеціалізовані служби – формують державні політики, нормативи та методичні настанови, які місцева влада повинна впроваджувати на своїх територіях із урахуванням місцевих особливостей [2].

Закон України «Про оборону України» та Закон України «Про національну безпеку України» визначають принципи розподілу повноважень між рівнями влади в умовах загрози, встановлюють порядок взаємодії та координації заходів оборонного і превентивного характеру. У практичному аспекті це означає: планування і реалізація заходів цивільного захисту, створення резервів та координація волонтерської і громадської підтримки – на рівні територіальних громад; стратегічне планування, мобілізаційні рішення та централізоване

управління ресурсами – на рівні держави. Така модель підкреслює принцип комплементарності – місцева ініціатива повинна доповнювати, а не дублювати державні заходи; відповідальність має бути чітко розмежована, але передбачати механізми швидкої комунікації і підпорядкування в кризових режимах [3, 4].

Разом із тим, існують системні правові та адміністративні виклики:

По-перше, нормативно-правова база іноді містить невизначеність щодо меж відповідальності в кризових ситуаціях, що породжує ризики дублювання або, навпаки, «прогалин» у виконанні життєво важливих функцій на місцях.

По-друге, кадрово-організаційна спроможність місцевих рад і виконавчих структур може бути недостатньою для реалізації завдань високої складності (мобілізація ресурсів, координація гуманітарних потоків, забезпечення правопорядку), що вимагає від держави готовності до оперативної підтримки та навчання.

По-третє, інформаційна взаємодія та обмін даними між суб'єктами національної безпеки і місцевими органами іноді ускладнюються відсутністю уніфікованих процедур або технічних каналів зв'язку. Усунення цих проблем потребує як законодавчих уточнень, так і інституційного зміцнення – зокрема, створення міжрівневих координаційних механізмів, регламентованих нормативними актами, які б визначали оперативні алгоритми дій у разі загроз.

Практика свідчить про необхідність впровадження трьох взаємопов'язаних груп заходів у адміністративно-правовій площині: нормативно-правові уточнення – внесення змін або видання підзаконних актів, що деталізують обов'язки суб'єктів на рівні громад у питаннях захисту; інституційне посилення – підготовка фахівців з питань цивільного захисту й управління кризами, створення міжвідомчих штабів на регіональному рівні; технічне і ресурсне забезпечення – розвиток систем оповіщення, цифрових платформ обміну інформацією та логістичної інфраструктури, яка дозволить оперативно реалізовувати державні рішення на локальному рівні. Такі підходи відповідають як принципам місцевого самоврядування, так і державним інтересам у сфері безпеки.

Адміністративно-правове забезпечення взаємодії також має врахувати особливості правового режиму воєнного стану: під час його введення частина повноважень може бути тимчасово передана або скоординована із залученням державних адміністрацій і силових структур, що вимагає чітких процедур делегування, контролю за дотриманням прав людини і механізмів правового захисту для власників прав на місцях [5]. Забезпечення балансу між ефективністю реагування і захистом конституційних прав – ключова юридична вимога, що повинна відображатися у відповідних нормативних актах і практичних інструкціях.

Висновок. Адміністративно-правова модель взаємодії місцевих органів самоврядування та органів державної влади у сфері національної безпеки повинна базуватись на принципах чіткого розподілу повноважень, комплементарності дій і оперативної координації, регламентованих сучасними нормативно-правовими актами. Для підвищення ефективності цієї взаємодії

необхідні цілеспрямовані правові ініціативи (юридичне усунення прогалин), ресурсна підтримка місцевих органів та постійне підвищення їх адміністративної спроможності. Такий комплексний підхід забезпечить не лише оперативну відповідь на зовнішні і внутрішні загрози, але й збереження демократичних гарантій та місцевої автономії в умовах, коли національна безпека України вимагає високого рівня міжрівневої співпраці.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Наталія ЛЕПІШ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Ніколетта КЛЕПАР

здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ

Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану набуває визначальної ролі у забезпеченні внутрішньої безпеки та громадського порядку. У цих умовах поліція виступає не лише як орган превенції та реагування на правопорушення, але й як суб'єкт реалізації спеціального правового режиму, що визначається положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та відповідними указами і наказами, які встановлюють тимчасові повноваження й обмеження для державних органів з метою захисту національної безпеки та громадянського життя [1].

Правове підґрунтя адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції сформовано на основі Конституції України, Закону України «Про Національну поліцію» та Кодексу України про адміністративні правопорушення, які визначають компетенцію, процедури та механізми притягнення до адміністративної відповідальності. У мирний час це забезпечує баланс між гарантуванням прав людини й суспільною безпекою, тоді як у період воєнного стану до зазначених положень додаються спеціальні повноваження та процедурні зміни, що мають чітку законодавчу регламентацію та процедурну прозорість як гарантії правової визначеності [2].

Адміністративно-юрисдикційні повноваження поліції включають фіксацію адміністративних правопорушень, складання протоколів, накладення адміністративних стягнень, забезпечення виконання адміністративних рішень і проведення профілактичної роботи. Реалізація цих повноважень у період воєнного стану ускладнюється необхідністю тісної координації з військовими адміністраціями, органами оборони та місцевого самоврядування, що створює додаткові процесуальні й організаційні виклики для забезпечення законності та ефективного реагування на загрози [3].

Воєнний стан вводить низку правових обмежень як для громадян, так і для органів державної влади: може встановлюватися особливий порядок пересування, комендантська година, обмеження на проведення зборів і публічних заходів. У зв'язку з цим на поліцію покладається завдання

забезпечення їх виконання. Водночас законодавство передбачає, що такі обмеження мають відповідати принципам пропорційності та необхідності, а також підлягають конституційному та міжнародному контролю, зокрема відповідно до Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини [4].

Практичні виклики для Національної поліції України у воєнний час полягають у необхідності переорієнтації ресурсів на виконання критично важливих завдань, що супроводжується ризиками перевантаження через поєднання звичайних адміністративних проваджень із додатковими функціями, кадровими дефіцитами та потребою оперативного прийняття рішень у змінених правових і безпекових умовах. Це нерідко створює підґрунтя для системних помилок, можливого неправомірного застосування повноважень або порушення процесуальних норм, що може мати негативні правові наслідки та призводити до зростання соціальної напруги. У таких умовах Національна поліція активно реалізує свої адміністративно-юрисдикційні функції, зокрема щодо контролю за дотриманням комендантської години, режиму світломаскування, перевірки документів і транспортних засобів на блокпостах. Починаючи з 2022 року, поліція спільно з Національною гвардією та Службою безпеки України здійснює патрулювання територій у межах військових адміністрацій, документує адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням режиму пересування. Як зазначено у методичних матеріалах МВС та Національної академії внутрішніх справ, під час дії правового режиму воєнного стану забезпечується взаємодія підрозділів Національної поліції з Національною гвардією, СБУ, органами державної влади та місцевого самоврядування з метою підтримання публічної безпеки й порядку, у тому числі через несення служби на блокпостах і під час комендантської години. Такі дії відображають практичне втілення адміністративно-юрисдикційної функції поліції – від фіксації правопорушень і складання протоколів до забезпечення виконання спеціальних режимних обмежень, що є важливою складовою реалізації правового режиму воєнного стану.

Існують і суттєві правові обмеження, які мають стримуючий характер: заборона на свавільне затримання, обов'язковість документування рішень, забезпечення доступу до правової допомоги, а також гарантія права на оскарження адміністративних рішень. У воєнний час реалізація цих гарантій ускладнюється, проте саме їх дотримання визначає легітимність дій поліції та рівень суспільної довіри, що є критично важливим для ефективного виконання її функцій [5].

Контроль за адміністративно-юрисдикційною діяльністю поліції під час воєнного стану здійснюється на кількох рівнях: через внутрішні інституційні механізми (дисциплінарний контроль, службові розслідування), судовий нагляд за оскарженням адміністративних рішень, а також незалежні моніторингові місії, зокрема під егідою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та міжнародних організацій. Ефективний контроль запобігає

порушенням прав громадян і сприяє адаптації політики та практик поліції відповідно до актуальних викликів безпеки.

Для підвищення ефективності адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції в умовах воєнного стану необхідно впровадити комплекс заходів: уточнення меж повноважень правоохоронних органів у надзвичайних умовах; розроблення чітких алгоритмів взаємодії з військовими адміністраціями та органами цивільного захисту; підвищення рівня підготовки особового складу в сфері захисту прав людини; впровадження електронних процедур документування для підвищення прозорості прийнятих рішень; а також посилення зовнішнього контролю з метою запобігання зловживанням.

Підсумовуючи, адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану є складним балансом між оперативною необхідністю забезпечення безпеки та обов'язком дотримання правових стандартів. Тема залишається надзвичайно актуальною у 2025 році, оскільки воєнний стан продовжується, законодавство розвивається, а суспільний запит на прозорість і легітимність дій правоохоронців постійно зростає. Ефективність діяльності поліції в цих умовах визначається законодавчою чіткістю, високим рівнем професійної підготовки кадрів, процедурною прозорістю та дієвими механізмами контролю. Це не лише юридичне, а й соціальне питання, від якого залежить довіра громадян і стабільність держави в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 80731-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
5. Європейська конвенція з прав людини (1950): Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Юрій ЛОЗИНСЬКИЙ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФУНКЦІЙ

Цифровізація адміністративних процедур поступово трансформується на ключовий інструмент модернізації системи державного управління. Завдяки впровадженню цифрових технологій стає можливим не лише прискорення обробки звернень громадян, а й суттєве підвищення точності й передбачуваності адміністративних рішень. Використання електронних платформ і реєстрів водночас мінімізує людський фактор та знижує ризики бюрократичних затримок.

Імпульсом для становлення інформаційного суспільства в Україні стали Національна програма інформатизації [1] та Національна економічна стратегія до 2030 року [2]. Ці документи окреслюють необхідність активного використання інформаційних і комунікаційних технологій у діяльності органів влади, бізнесу, а також фізичних і юридичних осіб. У Національній програмі інформатизації подано визначення ключових понять, серед яких інформаційне суспільство, інформаційний простір, технології обробки великих масивів даних та низка інших важливих категорій.

Пункт 3 цієї програми деталізує основні напрями розвитку ІКТ, до яких віднесено обробку великих обсягів даних, штучний інтелект, робототехніку, біотехнології та хмарні обчислення. Важливе місце у формуванні державної політики цифрового розвитку посідає також Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [3]. У ній серед ключових пріоритетів науково-технологічного розвитку на найближчі 10–15 років виокремлено перехід до сучасних цифрових та інтелектуальних виробничих технологій, роботизованих систем, інноваційних матеріалів, а також створення інфраструктури для обробки великих даних, машинного навчання та штучного інтелекту.

Цифровізація процедурної форми публічного адміністрування істотно спрощує й прискорює виконання процедурних дій, оскільки забезпечує можливість оперативного отримання достовірної інформації через інформаційно-комунікаційні системи. Така інформація необхідна суб'єкту публічного адміністрування для вирішення конкретних питань, зокрема для встановлення фактичних обставин, що є підставою для ухвалення адміністративного акта. Процеси збирання, накопичення, захисту, обліку, відображення та оброблення відповідних даних у електронній формі, а також надання їх заінтересованим особам забезпечуються за допомогою

інформаційно-комунікаційних систем, серед яких провідну роль відіграють публічні електронні реєстри.

Ефективність цифрових адміністративних процедур виявляється насамперед у здатності трансформувати механізми державного управління шляхом автоматизації процесів підготовки та ухвалення адміністративних рішень, скорочення строків опрацювання звернень та істотного зменшення ролі людського чинника. Запровадження цифрових технологій забезпечує зниження бюрократичного навантаження, уніфікацію та стандартизацію інформаційних потоків, а також формування умов для своєчасного та послідовного реагування на запити фізичних і юридичних осіб. Інтеграція алгоритмічних та інтелектуальних систем у сферу адміністративного управління сприяє підвищенню точності, передбачуваності та стабільності адміністративних рішень, що набуває особливої значущості в умовах надзвичайного чи воєнного стану, коли оперативність державного реагування має критичне значення.

Прозорість цифрових адміністративних процедур виступає ключовою передумовою забезпечення відкритості та підзвітності органів публічної влади, а також ефективним інструментом запобігання корупційним практикам. Вона реалізується шляхом забезпечення доступності інформації щодо діяльності публічних інституцій, можливості простеження всіх стадій розгляду адміністративних звернень та функціонування електронних реєстрів, що мінімізують ризики маніпулювання службовою інформацією. Зазначена прозорість передбачає не лише технічне забезпечення відкритості, а й формування інституційних механізмів громадського контролю, які підвищують рівень публічної відповідальності посадових осіб.

Безпека цифрових адміністративних процедур є системоутворювальним компонентом процесів цифровізації, оскільки захист інформаційних ресурсів держави, а також персональних даних громадян, набуває стратегічного характеру в умовах гібридних загроз та триваючої воєнної агресії. Забезпечення належного рівня кібербезпеки, застосування криптографічних засобів захисту інформації та впровадження комплексних механізмів автентифікації користувачів формують основу довіри до цифрових адміністративних сервісів. Водночас безпека охоплює і правову складову, що включає гарантування можливості адміністративного та судового оскарження неправомірних рішень, дій або бездіяльності, вчинених у цифровому середовищі, та спрямована на забезпечення належного рівня реалізації та захисту цифрових прав громадян. Умовою здійснення процедурних дій у межах адміністративних процедур із використанням інформаційно-комунікаційних технологій є електронна ідентифікація, тобто застосування електронних ідентифікаційних даних особи, які дають змогу однозначно встановити її особу. Підтвердження такої ідентифікації (автентифікація) забезпечується за допомогою спеціальних засобів електронної ідентифікації – носіїв, що містять відповідні дані в електронному форматі. При цьому зазначені засоби, які використовуються у сфері електронного урядування, повинні відповідати єдиним вимогам щодо

складу ідентифікаційних даних, технічних характеристик та процедур, необхідних для визначення рівнів довіри.

Оцифрування процесів забезпечує прозорість діяльності органів влади, створюючи умови для ефективного контролю та публічної відповідальності. Крім того, цифрові інструменти дозволяють оптимізувати ресурсне навантаження та спрямувати зусилля державних структур на більш комплексні завдання. Для громадян це означає доступ до послуг без зайвих процедур, черг та повторних звернень. Розширення цифрових сервісів поступово формує нові стандарти взаємодії між державою та суспільством. Саме тому цифровізація адміністративної діяльності розглядається як одна з ключових умов підвищення ефективності реалізації державних функцій у сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
3. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>

Юрій ЛОЗИНСЬКИЙ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Яна СИДОР

здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Корупція залишається однією з найсерйозніших загроз для національної безпеки України, оскільки вона підриває авторитет публічної влади та ускладнює інтеграційні процеси. Як слушно зазначають С.В. Кувакін та Ю.В. Борисова, масштаби корупції «досягли критичного рівня, що загрожує інтересам національної безпеки України» та суттєво послаблюють довіру громадян до державних інституцій [1, с. 14]. Це актуалізує потребу посилення відповідальності посадових осіб, від яких залежить ефективність державної політики у сфері запобігання корупції.

Правові засади відповідальності таких суб'єктів визначені Законом України «Про запобігання корупції», який охоплює широке коло посадових осіб державного сектору. При цьому, законодавець структурує це коло на чотири великі групи – осіб, уповноважених на виконання функцій держави; прирівняних до них; службових осіб приватного права з владними повноваженнями; а також кандидатів на вищі виборні посади [2]. Подібний підхід простежується і в кримінально-правових дослідженнях: «особливістю корупційних правопорушень є те, що їх зазвичай вчиняють спеціальні суб'єкти, визначені у Законі України «Про запобігання корупції». Це підкреслює, що ключовою особливістю корупційних правопорушень є саме спеціальний суб'єкт, який володіє владними чи службовими повноваженнями. Водночас оновлена глава 13-А КУпАП, хоч і запровадила чіткі склади адміністративних правопорушень, не усунула проблему невизначеності щодо суб'єкта складання адміністративних протоколів. Зокрема, як підкреслюють науковці, сьогодні все ще існує «законодавча невизначеність кола посадових осіб, які мають право складати адміністративні протоколи», що нерідко стає підставою для визнання протоколів у справах про адміністративні правопорушення недійсними в судах [1, с. 15]. Ця проблема підтверджується й тим, що у публічній сфері «відсутній єдиний склад правопорушення щодо притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб» за порушення порядку надання публічних послуг [3, с. 376]. Така фрагментарність законодавства знижує якість

і результативність правозастосування. Підвищена відповідальність посадових осіб пояснюється тим, що будь-яке правопорушення, вчинене ними, має більшу суспільну небезпеку й «представляє більш суспільну шкідливість», завдаючи шкоди авторитету держави та її інституцій [1, с. 14].

Корупцію можна визначити як «використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди» [4, с. 131]. Такий погляд демонструє, що відповідальність посадовців є не лише юридичною, а й етичною природою, оскільки пов'язана з порушенням принципів публічної служби. У цьому контексті важливо враховувати, що адміністративна відповідальність посадових осіб – це «негативна реакція держави на протиправну поведінку та нерозпорядливість осіб, які обіймають керівні посади» [1, с. 15]. Нерозпорядливість як окрема підстава відповідальності актуалізує питання кваліфікації дій, адже нерідко посадовець відповідає не стільки за прямі порушення, скільки за неналежне управлінське реагування.

Попри значний прогрес у правовому регулюванні, у сфері адміністративної та дисциплінарної відповідальності зберігаються колізії. Проблемою є те, що існує нечітка межа між адміністративним і дисциплінарним стягненням [1, с. 15], а також звільнення з публічної служби все ще залишається «крайнім видом дисциплінарного стягнення», який застосовується при порушенні антикорупційних норм [3, с. 375]. Така ситуація свідчить про необхідність системного перегляду підходів до узгодження різних видів юридичної відповідальності.

Важливою проблемою залишається також формальний характер більшості складів корупційних правопорушень. Ознаки корупційного кримінального правопорушення нерозривно пов'язані зі спеціальним суб'єктом та специфічними ознаками суб'єктивної сторони, що ускладнює доведення вини у практиці [5, с. 130-131]. Це відповідає твердженню про те, що в багатьох складах корупційних проступків вина може бути встановлена лише у формі прямого умислу [1, с. 15], що створює труднощі для судових органів.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що відповідальність посадових осіб у сфері запобігання корупції є ключовим елементом ефективного функціонування системи публічної влади. Наявність спеціального суб'єкта, підвищеного рівня суспільної шкідливості їхніх правопорушень та поєднання адміністративної, дисциплінарної й кримінальної відповідальності потребують чіткого й узгодженого нормативного регулювання. Незважаючи на оновлення антикорупційного законодавства, зберігаються проблеми невизначеності повноважень уповноважених органів, формального підходу до кваліфікації правопорушень та недостатньої якості документування. Комплексне вдосконалення законодавства, гармонізація КУпАП із Законом «Про запобігання корупції», а також підвищення професійної підготовки посадових осіб, які беруть участь у процесі притягнення до відповідальності, має стати пріоритетом державної політики. Дисциплінарні та адміністративні заходи у сфері надання публічних послуг повинні бути дієвими елементами системи

запобігання корупції [3, с. 374-376]. Лише за умови усунення нормативних колізій та забезпечення реальної невідворотності юридичної відповідальності можна очікувати зниження корупційних ризиків, підвищення прозорості публічного управління та відновлення довіри суспільства до державних інституцій.

Список використаних джерел

1. Кувакін С.В., Борисова Ю.В. Суб'єкти адміністративного правопорушення, що пов'язані з корупцією. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2021. № 2. С. 45-52.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 01.11.2025 р.)
3. Грабильникова О.А., Марченко О.В. Правове регулювання відповідальності посадових осіб під час надання публічних послуг як захід запобігання корупції та корупційним ризикам. *Право України*. 2024. № 3. С. 57-74.
4. Савченко А.В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика). Київ: Центр учбової літератури, 2016. 168 с.
5. Харь І.О. Суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: зарубіжний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. № 3. С. 22-34.

Тарас ЛУЦЬКИЙ
доцент кафедри кримінального права та кримінології,
доктор філософії в галузі права, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Сучасні виклики безпеки вимагають від правоохоронних органів використання новітніх технологій, які дозволяють оперативно отримувати інформацію, проводити моніторинг територій та підвищувати ефективність службової діяльності. Одним із найперспективніших технологічних інструментів у сфері правоохоронної діяльності є безпілотні літальні апарати (БпЛА).

В Україні активне застосування дронів Національною поліцією зумовлено як потребами забезпечення публічного порядку, так і викликами, пов'язаними з повномасштабною військовою агресією РФ, що суттєво розширило сфери їхнього використання.

Активний розвиток цифрових технологій зумовлює трансформацію підходів до забезпечення публічної безпеки та протидії злочинності. В останні роки безпілотні літальні апарати (БпЛА) стали одним із найбільш ефективних і гнучких інструментів у сфері правоохоронної діяльності. Їх використання дозволяє здійснювати моніторинг великих територій, проводити повітряну розвідку, забезпечувати оперативну підтримку підрозділів та зменшувати ризики для життя поліцейських.

В умовах повномасштабної агресії російської федерації застосування БпЛА Національною поліцією набуло нового значення: від документування наслідків обстрілів до евакуаційних операцій та пошукових заходів у зонах бойових дій. Отже, використання БпЛА у поліцейській діяльності є не лише актуальним, але й стратегічно важливим для підвищення ефективності правоохоронної системи.

Застосування безпілотних літальних апаратів у діяльності поліції України очевидно має суттєвий потенціал для підвищення ефективності виконання покладених на поліцію повноважень. Однак для його успішної реалізації необхідно вирішити ряд технічних, правових та організаційних питань. Першочергово, на нашу думку, слід визначити чіткі технічні і правові обмеження використання як самих дронів, так і отриманої за допомогою них інформації для мінімізації можливості посягання на приватне життя громадян. Зважаючи на значну корупційну складову і інституційну слабкість правоохоронної системи забезпечення належного правового регулювання сфери застосування БПЛА підрозділами поліції вже зараз стає суттєвим викликом [3, с. 119].

Основними напрямками застосування БпЛА в діяльності Національної поліції є: 1 - при забезпеченні публічної безпеки і громадського порядку (моніторинг масових заходів (концерти, акції, спортивні події), виявлення порушень публічного порядку, координації та контроль піших нарядів поліції, моніторинг дорожнього руху); 2 – при проведенні досудового розслідування та оперативно-розшукових заходів (проведення огляду важкодоступної місцевості, документування злочинів, супроводження спецоперацій, пошуку правопорушників у складних умовах місцевості, переслідування транспортних засобів, створення 3D-моделі місця вчинення кримінального правопорушення); 3 - використання в умовах воєнного стану (документування наслідків обстрілів, огляд деокупованих територій, пошуку зниклих осіб, виявлення замінованих ділянок, забезпечення безпеки гуманітарних організацій та місій).

Перевагами застосування БпЛА Національною поліцією є:

1. Оперативність збору інформації (дрон може покрити площу у 3–5 км² за кілька хвилин).
2. Безпека працівників поліції (зниження ризику у складних операціях).
3. Висока точність відеофіксації (можливість застосування тепловізорів, камер з 30–40-кратним зумом на БпЛА).
4. Економічна ефективність і гнучкість застосування (відносно не дорога вартість).

Але є і недоліки, такі як вразливість до радіоелектронної боротьби, обмежена вантажопідйомність, необхідність складних систем зв'язку. Майбутній розвиток БПЛА пов'язаний з впровадженням штучного інтелекту, автономності бойових технологій, що дозволять БПЛА самостійно приймати рішення і координувати дії в групах, значно підвищуючи ефективність нанесення вогневого ураження. Наразі, в Україні продовжується розробка нових моделей, удосконалюють існуючі і створюють системи протидії ворожим дронам. Також, слід зазначити що БПЛА змінили природу сучасної війни, завдяки унікальним можливостям для розвідки, спостереження та ударів. В Україні вони стали одним з ключових інструментом у протистоянні агресії, поєднуючи вітчизняні розробки та міжнародну співпрацю [1, с. 196-197].

Однак, незважаючи на значний потенціал БпЛА у правоохоронній діяльності, їхнє повномасштабне впровадження стикається з низкою проблем. Серед них – обмежене матеріально-технічне забезпечення правоохоронних підрозділів, нестача навчених операторів, а також відсутність чіткого нормативно-правового регулювання використання БпЛА під час проведення слідчих (розшукових) дій [4, с. 25-26]. Застосування безпілотних літальних апаратів під час проведення слідчих (розшукових) дій повинно відповідати вимогам кримінального процесуального законодавства України. Усі результати аерозйомки, включаючи фото-, відео- та кінозаписи, мають бути належним чином задокументовані в протоколі процесуальної дії.

Незважаючи на ці та інші виклики, технологічний прогрес обіцяє ще більшу інтеграцію БПЛА у діяльність Національної поліції.

БПЛА не лише підвищують ефективність роботи Національної поліції, але й змінюють підходи до виконання поліцією своїх основних завдань визначених в статті 2 Закону України «Про Національну поліцію» [2], роблячи їх більш технологічними та менш залежними від людських ресурсів.

Використання БПЛА у діяльності Національної поліції України є перспективним напрямом розвитку сучасної правоохоронної системи. Розширення функціоналу дронів, модернізація законодавства, підготовка персоналу та інтеграція цифрових технологій дозволять значно підвищити ефективність поліцейських підрозділів, особливо в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Єрмолаш Р. Бойове застосування безпілотних авіаційних систем (БПЛА). *Актуальні проблеми теорії та практики службово-бойової діяльності складових сектору безпеки та оборони в сучасних умовах: матеріали III Всеукр. наук. практ. конф. (м. Київ, 30 травня 2025 року)*. Київ: Київський інститут Національної гвардії України, 2025. С.195- 197.

2. Закон України «Про Національну поліцію» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 27.11.2025 року)

3. Лучак Д., Мазур І., Штома В. Перспективи використання безпілотних літальних апаратів(БПЛА) в діяльності поліції України. *Актуальні проблеми теорії та практики службово-бойової діяльності складових сектору безпеки та оборони в сучасних умовах: матеріали III Всеукр. наук. практ. конф. (м. Київ, 30 травня 2025 року)*. Київ: Київський інститут Національної гвардії України, 2025. С. 116-119

4. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / А. А. Саковський, С. М. Наumenко, С. І. Кравченко, І. М. Єфіменко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2022. 72 с.

Надія МОРОЗ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МАСОВІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ТА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Системні порушення російською федерацією (рф) прав людини в Україні спостерігаються ще з моменту анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і збройної агресії на територіях Донецької та Луганської областей у 2014 році, а згодом із початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року. Права людини на півострові порушуються через переслідування, арешти та політично мотивовані судові процеси, особливо проти кримських татар та українських активістів. В окупованих Луганській та Донецькій областях, які перебувають під контролем окупаційної адміністрації рф, були виявлені факти порушень прав людини: незаконні затримання та обмеження пересування цивільних осіб, порушення прав власності, примусова депортація громадян України та примусове переміщення дітей на територію рф, залучення неповнолітніх до пропаганди. Права людини як на півострові, так і на всій території України грубо порушуються окупантами і донині.

На усіх тимчасово окупованих територіях України спостерігаються масові порушення прав людини: обмеження свободи слова, включно із заборонаю висловлювань на підтримку територіальної цілісності України, переслідування за релігійними та політичними мотивами, свавільні обшуки та арешти, примусове присвоєння російського громадянства, катування, примусова депортація, викрадення українських дітей, насильницькі зникнення та свавільні затримання активних проукраїнських громадян, примусова мобілізація українських чоловіків воювати проти власної держави, а також незаконне ув'язнення.

Як зазначає Кримська платформа, «Російське вторгнення супроводжувалося масштабними репресіями проти всіх, хто виступав на підтримку України.

Почалися арешти активістів, обшуки в будинках кримських татар, тиск на незалежні ЗМІ та переслідування всіх, хто намагався чинити спротив окупації. Викрадення людей, катування, політично вмотивовані вироки стали частиною нової реальності півострова» [1].

За оперативними зведеннями Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим «Оперативна інформація щодо ситуації на

тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя станом на 24 березня 2025»:

- «Станом на 24 березня окупанти незаконно ув'язнили 220 особу, з них 133 – кримські татари.

- Станом на 21 березня 2025 року зафіксовано 1279 випадків складання матеріалів за статтею 20.3.3 КпАП рф на території тимчасово окупованого Криму та інших органах. У 1156 випадках було ухвалено рішення про накладення штрафів або приєднання до інших справ з винесенням сукупних рішень. У 22 випадках розгляд справ ще триває. За статтею статі 561 (49%) постанови винесено щодо жінок, 593 (51%) – щодо чоловіків.

- Незаконно засудженого росією до 18 років колонії суворого режиму політв'язня Руслана Месутова перевели до лікарні після чотирьох місяців утримання в суворих умовах і штрафних ізоляторах. Адміністрація колонії ВК-1 у якутську тривалий час не надавала йому необхідної медичної допомоги, попри регулярні непритомності, відсутність лікування гепатиту та гострий біль у хребті. Замість медичної підтримки адміністрація колонії фабрикувала дисциплінарні порушення, що призвело до суттєвого погіршення здоров'я політв'язня.

- Російські окупанти формують списки українських дітей на літнє «перевиховання» в кримський табір «Артек». Вони планують відправити туди понад 70 дітей із тимчасово окупованої Запорізької області.

- В тимчасово окупованому Генічеську школярів примушують плести маскувальні сітки для «потреб» армії рф. Окупаційні медіа називають це «весняною акцією добра».

- Загинули щонайменше 1864 солдати російської армії з підрозділів, дислокованих в окупованому Криму. 1258 із них, ймовірно, були громадянами України. Кількість загиблих може бути більшою, оскільки росія приховує реальні втрати.

- Підтверджено взяття в полон щонайменше 116 військовослужбовців рф з окупованого Криму, більшість з яких, ймовірно, є громадянами України» [2].

В березні 2023 року в медіа з'явилась інформація Генерального штабу ЗСУ, що військові рф на окупованій частині Херсонської області почали пошуки проукраїнських громадян. «Для цього вони (ред. загарбники) використовують списки учасників АТО, військових пенсіонерів та списки тих осіб, які проходили службу в правоохоронних органах України» – повідомили в Генштабі [3].

В аналітичному дайджесті за 2024 рік «Результати діяльності прокуратури Херсонської області» йдеться, що «з початку повномасштабного вторгнення росії правоохоронці фіксують численні події насильницьких зникнень громадських активістів, волонтерів, журналістів, представників місцевої влади та інших цивільних осіб в окупованих населених пунктах. Виявлено факти викрадення або зникнення 1902 осіб. Наразі слідству відомо про звільнення 958 громадян. Окупанти продовжують незаконно утримувати 895 осіб.

У 4 кримінальних провадженнях 7 особам оголошено про підозру за фактом незаконного викрадення та позбавлення волі цивільного населення, до суду скеровано 5 обвинувальних актів відносно 8 осіб.

На цей час попередньо підтверджено існування 13 катівень, які окупаційні війська облаштували на території Херсонської області, з них 11 на деокупованій території та 2 на тимчасово окупованій території.

За фактами створення військовими збройних формувань рф катівень 30 особам оголошено про підозру у 15 кримінальних провадженнях, до суду скеровано 12 обвинувальних актів стосовно 21 особи» [4].

Україна впроваджує спеціальний «механізм відстеження», призначений для систематичного збору та верифікації всіх наявних даних щодо українських дітей, незаконно депортованих або примусово переміщених рф.

Про це у вересні 2025 року заявив Президент України Володимир Зеленський під час виступу на засіданні Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, що відбулося в Нью-Йорку в рамках 80-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН.

За словами глави держави, у межах ініціативи BringKidsBackUA станом на момент виступу вдалося повернути 1625 українських дітей. Для порівняння: на початку 2025 року (січень-лютий) незалежні джерела, зокрема видання Frontliner, повідомляли про повернення 1200 дітей, що свідчить про прискорення процесу репатріації протягом року.

Запуск механізму відстеження має на меті створення єдиної верифікованої бази даних, яка унеможливить маніпуляції інформацією з боку держави-агресора та сприятиме подальшому поверненню всіх незаконно утримуваних неповнолітніх громадян України. Станом на 2025 рік офіційно задокументовано понад 20 000 випадків примусового вивезення неповнолітніх громадян України на територію рф або до тимчасово окупованого Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

Зазначені дії не мали характеру евакуації чи тимчасового прихистку, а становили систематичне незаконне переміщення дітей без згоди: їхніх батьків або інших законних представників; держави походження (України); у багатьох випадках – самих дітей (з урахуванням віку та здатності висловлювати власну думку) [5].

Такі дії відповідають визначенню примусового переміщення або депортації неповнолітніх як можливого воєнного злочину та злочину проти людяності відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [6].

13 березня 2014 року Україна подала до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) першу міждержавну заяву (справа № 20958/14) щодо систематичних порушень положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що виникли після встановлення рф ефективного контролю над зазначеними територіями з кінця лютого 2014 року за допомогою регулярних та нерегулярних збройних формувань.

Справа «Україна проти Росії (щодо Криму)» (Ukraine v. Russia (re Crimea) [GC], заява № 20958/14 та № 38334/18) є міждержавною справою, розглянутою Великою палатою ЄСПЛ.

Предметом розгляду стали твердження України про наявність з боку рф адміністративної практики систематичних порушень положень ЄКПЛ на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, починаючи з моменту встановлення ефективного контролю над цими територіями внаслідок їхньої окупації та подальшої спроби анексії у 2014 році. Зазначені дії не визнаються переважною більшістю держав-членів ООН та відбуваються в контексті міжнародного збройного конфлікту між рф та Україною.

У своєму остаточному рішенні від 25 червня 2024 року ЄСПЛ визнав рф відповідальною за численні та системні порушення ЄКПЛ на території Криму. Суд встановив, що рф здійснювала ефективний контроль над АР Крим з 27 лютого 2014 року, тобто з моменту, коли її територію взяли під контроль російські військові формування до проведення референдуму 16 березня 2014 року та в подальший період [7].

Дане рішення стало першим остаточним рішенням по суті у міждержавних справах, ініційованих Україною проти рф, та має прецедентне значення для формування практики ЄСПЛ щодо застосування Конвенції в умовах окупації та міжнародних збройних конфліктів.

9 липня 2025 року ЄСПЛ оголосила рішення у міждержавній справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (заяви № 8019/16, № 43800/14, № 28525/20 та № 11055/22), яке вважається одним із ключових прецедентів у практиці міжнародного судового реагування на збройну агресію рф проти України.

Рішення охоплює період з 2014 року до вересня 2022 року та стосується територій Донецької та Луганської областей, що перебували під контролем рф (або підконтрольних їй незаконних збройних формувань) до початку повномасштабного вторгнення.

ЄСПЛ визнав рф відповідальною за численні систематичні порушення положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема статей 2, 3, 5, 8 та 13 ЄКПЛ, а також статей 1 та 2 Протоколу № 1 та статті 2 Протоколу № 4.

Зокрема, ЄСПЛ розглянув такі пов'язані міждержавні скарги:

- Україна проти РФ (заява № 8019/16): систематичні порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей у період з 11 травня 2014 року до 26 січня 2022 року, що здійснювалися через незаконні збройні формування, підконтрольні РФ, включаючи інциденти збиття рейсу МН17, застосування тортур та інших форм жорстокого поводження з цивільним населенням;

- Україна проти РФ (заява № 43800/14): незаконне викрадення та примусове переміщення неповнолітніх громадян України на територію РФ у 2014 році, з ознаками воєнного злочину та злочину проти людяності;

• Нідерланди проти РФ (заява № 28525/20): збиття цивільного авіарейсу MH17 17 липня 2014 року над територією Донецької області, що призвело до загибелі 298 осіб, з визнанням юрисдикції РФ над подією;

• Україна проти РФ (заява № 11055/22): порушення прав людини внаслідок повномасштабного збройного вторгнення, включаючи насильницькі зникнення, свавільні затримання та депортації, у період з 26 січня до 16 вересня 2022 року.

Суд встановив, що дії РФ становили адміністративну практику – тобто організовану, тривалу та масову практику систематичних порушень прав людини, зокрема статей 2 (право на життя), 3 (заборона тортур), 5 (право на свободу та безпеку особи), 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань), а також статей 1 та 2 Протоколу № 1 (захист власності) і статті 2 Протоколу № 4 (свобода пересування) до ЄКПЛ. Ця практика ґрунтувалася на ефективному контролі РФ над окупованими територіями та її збройними формуваннями.

Серед ключових постанов ЄСПЛ:

• негайне звільнення або безпечне повернення всіх осіб, позбавлених волі в порушення статті 5 ЄКПЛ під час окупації, які досі утримуються під вартою;

• обов'язок РФ співпрацювати з міжнародними та незалежними механізмами для ідентифікації, репатріації та возз'єднання з родинами всіх неповнолітніх, примусово вивезених з України до 16 вересня 2022 року, з урахуванням принципів найкращих інтересів дитини (стаття 3 Конвенції ООН про права дитини).

У обґрунтуванні рішення ЄСПЛ неодноразово (чотири рази) посилався на аналітичні звіти, подані як джерела третьої сторони від Центру прав людини ZMINA, які слугували доказовою базою для встановлення систематичного характеру порушень. Зокрема, використано такі матеріали:

• Аналітична записка «Депортація громадян України на територію РФ: ознаки та контекст» / «Deportation of Ukrainian citizens to the territory of the Russian Federation» (квітень 2023 р.);

• Аналітична записка «Примусове переміщення та депортація до РФ дітей із тимчасово окупованих територій України» / «Forcible transfer and deportation of children from the temporarily occupied territories of Ukraine to the Russian Federation» (квітень 2023 р.);

• Звіт «Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в ході повномасштабної російської збройної агресії проти України» / «Enforced disappearances and arbitrary detentions of active citizens during the full-scale armed aggression by Russia against Ukraine (February 2022 – June 2023)» (30 червня 2023 р.);

• Аналітична записка «Депортація жителів Херсонщини: організований та самостійний виїзд в умовах примусу» / «Deportation of residents of Kherson region» (4 липня 2023 р.).

Авторами та редакторами зазначених досліджень є фахівці Центру прав людини ZMINA: правова аналітикиня Онисія Синюк, адвокаційна директорка Альона Луньова, експертка з прав людини Наталія Охотнікова, аналітик-

дослідник Борис Петруньок, менеджер проєктів Олег Гнатюк, а також радниця з прав людини Всесвітньої організації проти катувань (ОМСТ) Марія Квіцинська. Документація окремих кейсів здійснювалася документувальницею Надією Добрянською та журналісткою Еліною Сулімою. Збір даних проводився, зокрема, у співпраці з Коаліцією «Україна. П'ята ранку». Підготовку звітів підтримали Freedom House Ukraine та UCBI (Українська ініціатива зміцнення громадської довіри).

Крім того, у рішенні використано дослідження «Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь», підготовлене Коаліцією «Україна. П'ята ранку» [8].

Дане рішення ЄСПЛ має прецедентне значення як епохальний акт у сфері міжнародного правосуддя, сприяючи встановленню справедливості для жертв російської агресії з 2014 року, підкреслюючи ціну, сплачену Україною, та відповідальність рф. Воно матиме вплив на оцінку подій у інших міжнародних інстанціях.

Список використаних джерел

1. 20 лютого: початок окупації Криму і війни Росії проти України. Кримська платформа. URL: <https://crimea-platform.org/news/20-liutoho-pochatok-okupatsii-krymu-i-viyny-rosii-protu-ukrainy/#> (дата звернення 21.11.2025).

2. Оперативна інформація щодо ситуації на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя станом на 24 березня. Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/operativna-informatsiia-shchodo-sytuatsii-na-tymchasovo-okupovaniy-terytorii-avtonomnoi-respubliky-krym-ta-mista-sevastopolia-standom-na-24-bereznia/> (дата звернення 21.11.2025).

3. Росіяни розшукують проукраїнських громадян на окупованій частині Херсонської області, – Генштаб. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/rosiyani-rozshukuyut-proukrayinskih-gromadyan-1679588723.html> (дата звернення 21.11.2025).

4. Інформація про результати діяльності органів прокуратури Херсонської області у 2024 році. Херсонська обласна прокуратура. URL: https://kherson.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=379191&fp=490 (дата звернення 21.11.2025).

5. Вкрадене майбутнє. Як ворог вивозить українських дітей і чому ми зобов'язані повернути кожного. Frontliner. URL: <https://frontliner.ua/yak-russia-vyvozyt-ukrainskykh-ditei/> (дата звернення 21.11.2025).

6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Статут, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

7. Справа «Україна проти Росії (щодо Криму)» за № 20958/14 та № 38334/18. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/sprava-ukraina-protu-rosii-shchodo-krymu-za--2095814-ta--3833418-0cff9808a21c12019f8f5c3357383f40.html>

8. Звіти Центру прав людини ZMINA стали доказами у справі ЄСПЛ «Україна та Нідерланди проти Росії». Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.ua/event/zvity-czentru-prav-lyudyny-zmina-staly-dokazamy-u-spravi-yespl-ukrayina-ta-niderlandy-proty-rosiyi/#> (дата звернення 21.11.2025).

Надія МОРОЗ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Юлія САЛОВСЬКА

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРИСДИКЦІЙНИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИКІВ

В умовах неефективності загально-соціальних, міжнародно-правових та кримінально-правових заходів боротьби з нелегальним обігом наркотиків зростає актуальність дослідження адміністративно-правових засобів протидії відповідним правопорушенням, основу яких становить адміністративна відповідальність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів. Суспільні відносини у сфері обігу наркотиків належать до публічних майнових відносин, до яких не застосовуються правила, встановлені Цивільним кодексом України [1].

Усі наркотичні засоби, психотропні речовини та їх прекурсори слід відносити до обмежено оборотних здібних об'єктів, володіння, користування та розпорядження якими здійснюється відповідно до правил, встановлених законом, постанов Кабінету Міністрів України та нормативно-правових актів органів виконавчої влади.

Директивні обмеження права встановлюють відповідальність за невиконання (або неналежне виконання) правил володіння, користування та розпорядження наркотичними засобами та психотропними речовинами. Релятивні обмеження права спричиняють публічні провини, що мають опосередкований зв'язок із вищезазначеними правопорушеннями. Про стан законності в країні, її дотримання та забезпечення значною мірою судять з того, наскільки вживані заходи юридичної відповідальності відповідають чинному законодавству, наскільки точно кваліфікуються скоєні адміністративні правопорушення та злочини.

Кваліфікація правопорушення визначається аналогічним чином. Більшість вчених обґрунтовано дотримуються думки про те, що кваліфікація адміністративного правопорушення полягає у встановленні та юридичному закріпленні точної відповідності між ознаками вчиненого діяння та складу адміністративного правопорушення. Стосовно сфери незаконного обігу наркотиків правові приписи мають прямий характер, тобто не виникає необхідність використання інших спеціальних нормативно-правових актів, що регламентують детальніше суспільні відносини,

які охороняються нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – з КУпАП) [2].

Специфіка кваліфікації складів правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків багато в чому зумовлена їхньою кореляцією з кримінальними діями. Слід особливо наголосити на дуалізмі категорій адміністративної деліктності та злочинності, відповідно до яких суспільні відносини, опосередковані незаконним обігом наркотиків, представляють їх єдиний предмет.

При зіставленні норм адміністративного та кримінального права враховується правове встановлення у тому, що порушення загальнообов'язкових правил винні несуть адміністративну відповідальність, якщо ці порушення характером не тягнуть відповідно до чинним законодавством кримінальної відповідальності.

Особливу значущість для кваліфікації правопорушень мають її методи, реалізовані у вигляді діяльності юрисдикційних органів, і відповідно до громадськими процедурами, зумовленими змістом адміністративного делікту. Плюралізм органів адміністративної юрисдикції обумовлений неоднорідністю видів правопорушень у сфері обігу наркотичних речовин.

Відповідно до закону «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» до органів публічної влади, що протидіють незаконному обігу наркотиків, віднесено особливі громадські органи Національна поліція, Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику (Державна митна служба України), центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах захисту державного кордону, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу (Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками) та інші органи виконавчої влади в межах наданих їм законом повноважень [3].

Органи виконавчої влади, уповноважені законом на здійснення контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та вирішення завдань у сфері протидії їх незаконному обігу, у разі виявлення порушень порядку цього обігу застосовують у межах компетенції відповідні заходи щодо усунення таких порушень, і в разі наявності в діях осіб ознак адміністративного чи кримінального правопорушення зобов'язані надіслати інформацію або подати матеріали до відповідних правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Традиційний підхід до класифікації суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності у сфері незаконного обігу наркотиків обмежується простим перерахуванням їх видів. Виділяються такі загальні суб'єкти адміністративної юрисдикції, уповноважені на розгляд адміністративних справ у сфері незаконного обігу наркотиків: судді, органи Національної поліції, органи морського транспорту, органи внутрішнього водного транспорту,

органи державної інспекції з маломірних суден, органи контролю за обігом наркотичних засобів та психотропних.

До відання Національної поліції віднесено правомочність, що передбачає складання протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені: частиною першої статті 44 «Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах» КУпАП та приймати юридичне рішення; статтю 44⁻¹ «Ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження» КУпАП, частині першої статтею 106⁻¹ «Невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки» КУпАП, статті 106⁻² «Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель» КУпАП, статті 130 «Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції» КУпАП, статті 164 «Порушення порядку провадження господарської діяльності» КУпАП.

Найбільше адміністративних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків правомочні розглядати місцеві загальні судді судів. У їх компетенції розгляд справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтями частинами першою - четвертою та сьомою статті 41, статтею 41⁻¹, частиною першою статті 106⁻¹, статтями 106⁻², 130, 164 КУпАП.

Органи, наділені адміністративно-юрисдикційними повноваженнями у сфері незаконного обігу, включають також: органи Державної митної служби України відповідно до Митного кодексу України, та органи охорони здоров'я – Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками та її територіальних органів ст.164 «Порушення порядку провадження господарської діяльності» КУпАП [4].

Адміністративні покарання у вигляді адміністративного штрафу, що встановлюють обмеження майнових прав порушника, використовуються стосовно всіх вищезгаданих правопорушень. Правозастосовна практика виходить з домінанти заходів державного примусу, що включають застосування адміністративних покарань і заходів адміністративного припинення на шкоду превентивним заходам, призначення яких полягає в усуненні соціально-економічних передумов скоєння правопорушення. З цією метою необхідне забезпечення юридичних форм захисту приватних інтересів, передусім, що включають створення належних правових гарантій надання медичних послуг наркозалежним особам, їх ресоціалізації з подальшою соціальною адаптацією.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n815>

3. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 р. № 62/95-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/62/95-%D0%B2%D1%80>

4. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення уповноваженими посадовими особами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками та її територіальних органів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 15.06.2021 р. № 1203. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0974-21#Text>

Віра НАВРОЦЬКА

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Положення п.10 ст.615 КПК України, відповідно до якого «кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, окрім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною було визначено склад суду за участю присяжних», як видається, іде врозріз з низкою положень Конституції України, а саме:

- *ч.2 ст.3 Конституції України* (де йдеться про те, що утвердження й забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. При відмові у доступу до суду присяжних держава ігнорує свій обов'язок – утвердити й забезпечити права особи, гарантовані Конституцією і є непропорційним обмеженням прав людини в умовах воєнного стану);

- *ч.1 та 2 ст.8 Конституції України* (обмеження права на суд присяжних не узгоджується з засадою верховенства права, адже немає безспірної доведеності, що розгляд кримінальних проваджень в умовах воєнного стану у всіх випадках неможливий, таке обмеження не є обґрунтованим належною метою);

- *ч.3 ст.22 Конституції України* (у вказаному положенні Конституції йдеться про те, що при прийнятті нових законів чи внесенні змін до уже чинних не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав та свобод. Такий припис є імперативним та безумовним. Відмова у розгляді провадження судом присяжних, нехай навіть в умовах воєнного стану, є нічим іншим, як оцим звуженням прав, що виходять за межі вичерпного переліку, передбаченого ст.64 Конституції України);

- *ч.1 та 2 ст.24 Конституції України* (положення п.10 ст.615 КПК України є дискримінаційним, адже розгляд проваджень щодо осіб судом присяжних, котрі були визначені до моменту запровадження воєнного стану й обмеження цього права для осіб після введення воєнного стану означає, що права таких осіб є нерівними);

- *ст.55 Конституції України* (ст.31 КПК України, ч.4 ст.124 Конституції України передбачено право на розгляд провадження судом присяжних як одну із форм правосуддя. Причому відмова у доступі до правосуддя не допустима. Залежно від волевиявлення обвинуваченого у провадженнях щодо злочинів,

санкція статті яких передбачає покарання у вигляді довічного позбавлення волі, може застосовуватися одна із двох альтернативних процедур: або загальний порядок розгляду колегією у складі трьох професійних суддів, або ж судом присяжних. Можливість цього вибору зумовлює обов'язок держави забезпечити практичну реалізацію такого вибору. Право на розгляд кримінального провадження судом присяжних є складовою права обвинуваченого на захист, додатковою гарантією справедливого та неупередженого судового розгляду. Позбавлення права на розгляд провадження судом присяжних внаслідок зміни процесуальної процедури порушує право на розгляд провадження саме тим складом суду, що визначений законом);

- *ч.1 ст.62 Конституції України* (відповідно до положень ч.1 ст.62 Конституції країни особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана покаранню доти, поки її вину не буде доведено *в законному порядку* й встановлено обвинувальним вироком. Законний же порядок встановлення вини є судовий розгляд за процедурою, за якої забезпечено усі можливі гарантії обвинуваченого. У ч.3 ст.31 КПК України йдеться про те, що розгляд кримінальних проваджень відповідної тяжкості /категорії може здійснюватися судом присяжних. Цей суд є частиною отого законного порядку встановлення вини. А тому відмова у розгляді провадження судом присяжних внаслідок застосування ч.10 ст.615 КПК України змінює процедуру судового розгляду, встановлену законом);

- *ч.1 та 2 ст.64 Конституції України* (Конституційні права та свободи не підлягають обмеженню, окрім випадків, передбачених Конституцією. Окремі обмеження прав та свобод із зазначенням строку дії цих обмежень можуть бути встановлені в умовах воєнного чи надзвичайного стану. При цьому не можуть бути обмежені права й свободи, передбачені ст.ст.24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55-63 Конституції. Положення ж ч.10 ст.615 КПК України, обмежують право особи на розгляд відносно неї провадження судом присяжних. Це ж є порушенням права на рівність всіх перед законом, права на захист та права на справедливий суд. Ці права гарантовано ст.ст.24, 55 та 63 Конституції України та не можуть бути обмеженими навіть за умов воєнного /надзвичайного стану);

- *ч.1 ст.127 Конституції України* (Визначення складу суду, у т.ч. за участі суду присяжних, є частиною гарантій справедливого й незалежного суду. У ч.10 ст.615 КПК України дозволено змінити склад суду, виключаючи із процесу присяжних. Позаяк присяжні є важливою складовою здійснення у кримінальному процесі правосуддя, то їх усунення без відповідної та належної конституційної процедури слід оцінювати як фактичне привласнення функцій повного складу суду лише професійними суддями. Отож, обмеження права особи на розгляд провадження щодо неї судом присяжних свідчить про порушення права на справедливий суд, про фактичну відсутність правосуддя).

Тетяна НАЗАР

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Уляна НОВАКОВСЬКА

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ІНСТИТУТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сучасний етап розвитку України характеризується глибокими трансформаціями у сфері публічної влади, спрямованими на імплементацію демократичних стандартів Європейського Союзу. Одним із ключових напрямів цих змін є реформування правоохоронних органів, зокрема Національної поліції, діяльність якої має базуватися на пріоритеті прав і свобод людини.

Повноваження Національної поліції ґрунтуються на принципах, визначених у розділі II Закону України «Про Національну поліцію». Згідно з ч. 1 ст. 9 одним із ключових є принцип відкритості та прозорості, що покликаний забезпечити підзвітність поліції суспільству, убезпечити її від політичного впливу та знизити корупційні ризики [1]. Реалізація цього принципу тісно пов'язана з інститутом громадського контролю, адже саме участь громадськості у нагляді за діяльністю поліції формує прозорість та довіру до цього органу.

Проведене у червні 2018 р. соціологічне опитування показало, що рівень довіри суспільства до Національної поліції порівняно з минулими роками зменшився і склав 32,9% взагалі і 35,2% до патрульної поліції зокрема [2]. Така динаміка свідчить про наявність серйозних проблем у сфері взаємодії поліції з громадськістю та ефективності громадського контролю за її діяльністю.

Науковці зазначають, що падіння довіри має під собою системні причини. Так, на думку О. Г. Пухкал, слабкий розвиток громадського контролю зумовлений, по-перше, відсутністю дієвих механізмів прозорості дій державних органів, по-друге, фактичною відсутністю соціальної бази цього інституту, по-третє, елементарним браком знань про сутність, форми, методи та особливості його застосування [3, с. 56].

У законодавстві, що регламентує діяльність поліції, зокрема у Законі України «Про Національну поліцію», закріплені положення щодо громадського контролю. Водночас цей Закон, передбачаючи окремий розділ «Громадський контроль поліції», не розкриває змісту самого поняття, а лише визначає коло суб'єктів та шляхи здійснення такого контролю. У науковій доктрині з цього приводу існують різні підходи. Так, О. Савченко визначає громадський

контроль як активне спостереження представників громадськості (громадян та їх об'єднань) з використанням системи правових, організаційних, інформаційних та інших засобів з метою забезпечення неухильного дотримання законності та реалізації прав і свобод населення [4].

На законодавчому рівні втілення цього інституту здійснюється через низку організаційно-правових форм, закріплених у Законі України «Про Національну поліцію», серед яких: 1) представництво громадськості в колегіальних органах при центральних та територіальних підрозділах Національної поліції; 2) участь громадськості в обговоренні та підготовці нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Національної поліції; 3) безпосереднє звернення громадян та медіа до органів Національної поліції із метою отримання інформації про їх діяльність та її оприлюднення; 4) участь представників громадськості у відборі кадрів в Національній поліції та проходження атестації кадрів; 5) участь представників громадськості при проведенні службової перевірки щодо скарг на дії чи бездіяльність поліцейських; 6) організації опитування громадської думки про діяльність Національної поліції; 7) зобов'язання звітування керівництва підрозділів Національної поліції про результати своєї діяльності перед громадськістю; 8) участь правозахисних громадських організацій у розробці програм діяльності Національної поліції; 9) прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції та інші [1].

Серед закріплених у законодавстві форм громадського контролю найбільш ефективною слід вважати звернення громадян та медіа до органів Національної поліції з метою отримання інформації про їх діяльність та подальшого її оприлюднення. Доцільно звернути увагу на положення Закону України «Про громадські об'єднання», яким передбачено право громадських організацій отримувати від органів державної влади й місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації їхніх цілей і завдань, а також право вносити пропозиції до органів влади. Тобто, зазначений механізм може бути дієво використаний для забезпечення відкритості та прозорості діяльності поліції.

Не менш важливою формою громадського контролю є участь громадськості в колегіальних органах при центральних і територіальних підрозділах Національної поліції та в процесі обговорення нормативно-правових актів, що регулюють її діяльність. Ця форма реалізується насамперед через діяльність Громадської ради при Міністерстві внутрішніх справ України, яка проводить громадську та антикорупційну експертизу актів і проєктів актів, подає пропозиції щодо консультацій з громадськістю та забезпечує врахування суспільної думки у формуванні політики. Основними завданнями таких рад є: здійснення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, налагодження діалогу між поліцією та громадянами, сприяння реалізації конституційного права на участь в управлінні державними справами, а також підготовка та поширення інформації про результати своєї роботи [5].

Важливим механізмом громадського контролю у сфері поліцейської діяльності є залучення громадськості до роботи атестаційних, дисциплінарних

та поліцейських комісій. Атестаційні застосовувались під час переатестації поліцейських у 2015–2016 рр. Дисциплінарні комісії, створені відповідно до ст. 15 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» можуть включати представників громадськості, хоча це не є обов'язковим [6]. Найбільш ефективною та сталою формою є поліцейські комісії, діяльність яких врегульована Законом «Про Національну поліцію» та наказами МВС України. Вони здійснюють відбір кандидатів на службу, конкурсний добір на вакантні посади та можуть визначати пріоритети діяльності поліції. Передбачено створення як центральної, так і територіальних комісій, однак центральна досі фактично не функціонує.

Таким чином, в Україні сформовано нормативну базу для здійснення громадського контролю за діяльністю поліції, однак існують суттєві прогалини у правовому регулюванні. Для підвищення його ефективності доцільним є ухвалення спеціального закону «Про громадський контроль» та внесення змін до чинного законодавства. Громадський контроль є важливим інструментом участі суспільства в управлінні державними справами, спрямованим на підвищення прозорості діяльності поліції та якісне виконання нею покладених завдань. Водночас варто враховувати, що у період воєнного стану відповідно до ст. 90-1 Закону України «Про Національну поліцію» реалізація громадського контролю за діяльністю поліції, визначений ст. 86–88 та ст. 90 цього Закону, обмежується, що суттєво звужує можливості громадянського суспільства у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р № 580-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
2. Довіра громадян України до суспільних інститутів : результати соціологічного дослідження. Центр Разумкова. URL : http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf;
3. Пухкал О. Г. Громадський контроль як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 14. С. 56-58.
4. Савченко О. В. Громадський контроль як вид соціального контролю: підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 6 (2). Т. 1. С. 44–46.
5. Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України : наказ від 16.01.2020 р. № 38. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/gromadska-rada/period-povnovazen-2019-20-21-roki/polozennya-pro-gromadsku-radu>
6. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

Ярина ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Корупція у соціальній сфері – це складне соціально-економічне та правове явище, яке не лише підриває довіру до інституцій, а й істотно знижує ефективність надання соціальних послуг. Соціальна сфера ускладнює антикорупційну діяльність через сервісний характер послуг, високу частоту взаємодії з громадянами та етичні ризики. Тому ефективний механізм має включати освітні й етичні компоненти, розвиток культури доброчесності та підвищення рівня правової обізнаності.

Дослідження механізмів запобігання корупції у соціальній сфері в умовах воєнного стану має особливе значення, оскільки саме соціальна політика стає ключовим інструментом підтримки населення у періоди глибоких суспільних та економічних потрясінь. Під час війни держава здійснює масштабне перенаправлення ресурсів на забезпечення обороноздатності, підтримку внутрішньо переміщених осіб, постраждалих громадян, військовослужбовців і членів їх сімей. У таких умовах будь-які корупційні прояви у сфері соціального захисту призводять не просто до фінансових втрат, а й до реального підриву довіри суспільства до держави.

Соціальна сфера у період війни має високий рівень корупціогенності. Зростає кількість отримувачів соціальних виплат, розширюються бюджетні програми, збільшується обсяг екстреної допомоги, що створює додаткові можливості для зловживань. Тому важливо вивчати, яким чином прогалини у нормативному регулюванні, непрозорість рішень або зловживання дискреційними повноваженнями можуть впливати на доступність допомоги.

Разом з тим, корупція у соціальній сфері під час воєнного стану безпосередньо впливає на соціальну стабільність. Нечесний розподіл допомоги, затримки через хабарництво, упередженість у призначенні статусів чи компенсацій здатні загострювати соціальну напругу, породжувати недовіру до державних інституцій і послаблювати моральну стійкість суспільства. У воєнних умовах це особливо небезпечно, адже моральний і соціальний фронт є так само важливим, як і військовий [1, с. 294].

Крім того, запобігання корупції має вагоме значення для забезпечення ефективного використання міжнародної допомоги. Україна отримує масштабну донорську підтримку, значна частина якої спрямована саме на соціальні програми. Донори висувають високі вимоги до прозорості, підзвітності й

контролю. Тому наукове опрацювання механізмів антикорупційної політики сприяє підвищенню якості управління та зміцненню міжнародної довіри.

Воєнний стан вимагає адаптації наявних антикорупційних інструментів. Частина процедур спрощується або змінюється з міркувань оперативності, що з одного боку дозволяє швидше реагувати на потреби населення, а з іншого — створює ризики для виникнення порушень. Саме тому дослідження має допомогти знайти баланс між швидкістю і прозорістю, визначити нові підходи до контролю, цифровізації та громадського моніторингу [2, с. 242].

Запобігання корупції в цій галузі вимагає системного підходу, що поєднує правові, організаційні, інституційні та соціальні інструменти, які разом складають механізм запобігання корупції, в тому числі і в соціальній сфері.

На думку Б. М. Головкина, «механізм запобігання корупції – це сукупність структурних елементів (цілей, об'єктів, суб'єктів, методів), через які реалізуються антикорупційні функції держави та громадянського суспільства» [3, с. 255]. Цей підхід підкреслює, що заходи запобігання корупції зводяться не лише до покарання, а й повинні включати дії, спрямовані на усунення чинників, що сприяють корупції.

Дослідник виокремлює три ключові засади, які необхідно враховувати у діяльності із запобігання корупції: «чинники, що сприяють корупції», «корупційні ризики в діяльності органів влади» та «неправомірною поведінкою посадовців». Саме це розмежування дає підстави для формування цілеспрямованої антикорупційної політики.

Ключовим елементом механізму запобігання корупції в соціальній сфері є прозорість, підзвітність та доброчесність публічної служби, а також необхідність соціально-економічних реформ, які мінімізують корупційні стимули. Як зазначає В.О. Мандибура «системне запобігання корупції потребує не лише репресивних заходів, але й превентивних механізмів легалізації доходів, декларування майна та підвищення правової обізнаності громадян» [4, с. 70].

Дослідник В.І. Іваній пропонує концептуальну модель механізму запобігання корупційним ризикам, в якій поєднуються правові, організаційні, технічні та соціальні компоненти. Центральними принципами цієї моделі є прозорість, підзвітність, комплексність та превентивність. Автор зазначає, що «використання спеціалізованих підрозділів, цифрових платформ та залучення громадськості сприяє підвищенню ефективності превентивної антикорупційної діяльності» [5].

На наш погляд, можна визначити такі ключові компоненти механізму запобігання корупції в соціальній сфері:

- суб'єкти: органи державної влади, соціальні служби, антикорупційні агенції, громадськість;
- об'єкти: чинники, що сприяють корупції в соціальній політиці, корупційні ризики, неправомірні дії посадовців;
- інструменти: правові норми, етичні кодекси, електронні системи прозорості, громадський моніторинг;

- цілі: мінімізація корупційних проявів шляхом усунення причин, зниження можливостей і стимулів до корупції.

Механізм запобігання корупції у соціальній сфері в умовах воєнного стану має представляти собою комплекс взаємопов'язаних правових, організаційних, управлінських, інформаційних та цифрових заходів, спрямованих на мінімізацію можливостей корупційних зловживань у процесах надання соціальної допомоги, соціальних послуг і розподілу гуманітарних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Мосейчук С. В. Державна політика у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період. *Вісник Херсонського національного технічного університету*, 2025. № 1 (92). Ч. 2. С. 293-297.

2. Біленко В. А. Шляхи удосконалення антикорупційного законодавства в Україні в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. № 3. С. 241-245.

3. Головкін Б.М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*, 2018. № 4. С. 254-260.

4. Мандибура В.О. Умови і механізми дієвого запобігання корупції в Україні. *Економіка України*, 2021. Том 64. № 10. С. 67-91.

5. Іваній В.І. Модель механізму запобігання корупційним ризикам в діяльності органів публічного адміністрування: концептуальний вимір. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, 2025. № 15. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-15-02-01>

Ярина ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Анна МИСЬО

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ТА ПІДЗВІТНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Прозорість і підзвітність органів публічної влади є фундаментальними принципами функціонування демократичної держави. В умовах воєнного стану, коли державна влада отримує додаткові повноваження для забезпечення національної безпеки, особливо актуальним стає питання збереження балансу між ефективністю управління та дотриманням принципів відкритості, законності й підзвітності перед суспільством. Ці засади виступають запорукою довіри громадян до державних інститутів і гарантією захисту їхніх прав та свобод, навіть в умовах обмежень, спричинених війною [1, с. 47].

Згідно з доктриною адміністративного права, прозорість означає відкритість діяльності органів публічної влади для громадськості, доступність інформації про прийняті рішення, бюджетні витрати, кадрові призначення, а також можливість контролю з боку суспільства та медіа. Підзвітність, у свою чергу, передбачає обов'язок посадових осіб пояснювати свої дії, приймати відповідальність за наслідки управлінських рішень і бути підконтрольними громадянам через правові та політичні механізми [2, с. 59].

Воєнний стан значно ускладнює реалізацію цих принципів. Частина інформації набуває статусу обмеженого доступу, а деякі процедури прийняття рішень відбуваються у спрощеному порядку. Водночас саме під час кризових ситуацій важливо зберігати основи правової держави, щоб не допустити зловживань владою. Як зазначають дослідники, прозорість у воєнний час не повинна бути абсолютною, але має забезпечувати суспільний контроль над ключовими сферами – фінансами, оборонними закупівлями, гуманітарною допомогою та соціальними гарантіями для громадян [3, с. 88].

Одним із важливих інструментів прозорості стала цифровізація державного управління. Платформи «Prozorro», «є Допомога», «Дія» створюють можливість для відкритого доступу до публічної інформації, онлайн-спостереження за державними закупівлями та прозорого розподілу соціальних ресурсів. Саме завдяки цифровим інструментам вдалося мінімізувати корупційні ризики під час війни. Наприклад, лише за 2023 рік через систему

«Prozorro» проведено понад 1,2 млн. закупівель на суму понад 800 млрд гривень, з яких майже 90 % були публічно доступні для перевірки громадськості [4, с. 15].

Особливої уваги заслуговує правовий механізм підзвітності органів влади. Він включає як інституційні форми контролю – парламентський, судовий, фінансовий, прокурорський, так і суспільні – громадські слухання, електронні петиції, антикорупційні розслідування. Під час воєнного стану важливо забезпечити ефективність таких форм без шкоди для обороноздатності. Відповідно до практики, впровадження публічної звітності через регулярні брифінги урядових структур, звіти Міністерства оборони та НАЗК стало ефективним механізмом комунікації з громадянами.

Важливо підкреслити, що прозорість і підзвітність не обмежуються лише оприлюдненням інформації. Вони передбачають активну взаємодію влади та громадян. В умовах війни така взаємодія проявляється через волонтерські рухи, громадські ініціативи контролю закупівель, незалежні медіа, які виступають посередниками між суспільством і державою. Саме завдяки громадському моніторингу у 2022-2024 роках було викрито десятки фактів зловживань під час розподілу гуманітарної допомоги, що свідчить про дієвість громадського контролю [5, с. 223]. Важливо також зазначити, що під час воєнного стану питання прозорості має безпосередній вплив на міжнародну підтримку України. Міжнародні партнери, зокрема Європейський Союз, МВФ та Світовий банк, визначають наявність прозорих механізмів управління фінансами як одну з ключових умов надання допомоги. Відкритість у використанні міжнародних коштів сприяє підвищенню довіри донорів і забезпечує ефективність гуманітарних та військових програм. Наприклад, створення Платформи донорської координації у 2023 році дозволило систематизувати звіти про використання міжнародної допомоги й запобігти дублюванню фінансування різних проектів.

Особливу роль у забезпеченні підзвітності відіграє інститут державного аудиту. Державна аудиторська служба України активно впроваджує ризикоорієнтований підхід до перевірок, що дозволяє визначати найуразливіші сфери державних фінансів. У 2024 році проведено понад 900 аудитів, у результаті яких виявлено фінансові порушення на суму понад 12 млрд гривень. Це свідчить про значний потенціал адміністративного контролю як запобіжного механізму, що стимулює органи влади до більшої відкритості та ефективності [2, с. 59].

Не менш важливою складовою адміністративно-правового забезпечення прозорості є розвиток інституту викривачів корупції. Законодавство України передбачає механізми захисту таких осіб, проте їх реалізація вимагає удосконалення, особливо в умовах війни. Часто громадяни, які повідомляють про зловживання, зазнають тиску або переслідувань. Тому необхідно створити додаткові гарантії безпеки викривачів, зокрема через анонімні електронні системи повідомлень, що функціонують у багатьох країнах ЄС.

Окрім того, формування прозорості системи публічного управління неможливе без розвитку адміністративної культури державних службовців. Вона передбачає не лише знання законів, а й усвідомлення моральної відповідальності перед громадянами. В умовах воєнного стану саме службова етика, чесність і відкритість комунікації з суспільством стають критеріями ефективності публічного управління. Підвищення професійної компетентності кадрів, розвиток системи електронного навчання для держслужбовців та запровадження стандартів доброчесності – це ті кроки, які забезпечують реальну підзвітність влади та формують довіру до неї [3, с. 29].

У європейському вимірі принципи прозорості та підзвітності є складовими концепції належного врядування (good governance). Для України, яка рухається шляхом євроінтеграції, дотримання цих стандартів – обов'язкова умова подальшого політичного та правового розвитку. ЄС приділяє особливу увагу саме адміністративно-правовим механізмам прозорості, адже вони гарантують ефективне використання публічних ресурсів і запобігають корупції.

Проблемою залишається недостатня правова регламентація публічної звітності під час воєнного стану. Чинне законодавство передбачає низку виключень щодо публікації даних про оборонні витрати чи персональний склад певних структур. Однак відсутність гнучких процедур, які дозволяли б балансувати між безпекою та прозорістю, створює ризики закритості влади. Науковці наголошують на необхідності вдосконалення правових норм, які регулюють інформаційні відносини у кризових ситуаціях, зокрема через внесення змін до Закону «Про доступ до публічної інформації».

Отже, адміністративно-правові засади забезпечення прозорості та підзвітності органів публічної влади в умовах воєнного стану є ключовим елементом стабільності державного управління. Їх ефективна реалізація сприяє зміцненню довіри суспільства до влади, запобігає зловживанням та створює основу для сталого правового розвитку України. Поєднання правових, інституційних і цифрових механізмів контролю дозволяє забезпечити належне функціонування держави навіть у найскладніших умовах.

Список використаних джерел

1. Борисенко С.І. Прозорість діяльності органів публічної влади як складова демократичного управління. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 75. С. 45-50.
2. Боровик А.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення відкритості органів виконавчої влади. *SIPL Law Journal*. 2024. № 2. С. 58-64.
3. Іщенко О.О. Принципи прозорості та підзвітності в системі публічного адміністрування України. *Актуальні проблеми національного законодавства*. 2023. № 1. С. 86-92.
4. Ковальчук І. Публічне управління в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи цифровізації. *Public Management and Territorial Law*. 2022. № 6. С. 13-20.
5. Скакун О.Ф. Адміністративне право України: теорія і практика. Том 1. Київ: Центр навчальної літератури, 2023. 440 с.

Василь ПЕТЕЛЬКА

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МІСЦЕ ВЕРХОВНОГО СУДУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Згідно ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

У складі Верховного Суду діють:

- 1) Велика Палата Верховного Суду;
- 2) Касаційний адміністративний суд;
- 3) Касаційний господарський суд;
- 4) Касаційний кримінальний суд;
- 5) Касаційний цивільний суд [1].

Таким чином Верховний Суд є органом судової влади, який здійснює повноваження у сфері адміністративного судочинства через Касаційний адміністративний суд та Велику Палату Верховного Суду. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. У Касаційному адміністративному суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо:

- 1) податків, зборів та інших обов'язкових платежів;
- 2) захисту соціальних прав;
- 3) виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян [1].

Переважно перегляд судових рішень місцевих та апеляційних адміністративних судів у касаційному порядку здійснює колегія суддів однієї із палат КАС ВС. Частинами 1 й 2 ст. 346 КАСУ передбачено випадки, коли розгляд касаційної скарги здійснює палата або об'єднана палата Касаційного адміністративного суду. Незважаючи на особливий статус Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду як «суду права» він все ж залишається одним із судів в системі судоустрою України і на нього також покладено завдання щодо розгляду і вирішення адміністративних спорів. Такий висновок впливає із статті 2 КАС України, в якій визначено, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Необхідно погодитися з висновком, що поряд з функцією судової правотворчості, яка полягає у формуванні правових висновків (властиві певні ознаками судового

прецеденту) одним із головних завдань Верховного Суду є також розгляд і вирішення конкретного спору, щодо якого сторони звернулися до суду [2, с. 179].

Згідно ч. 4 ст. 22 КАСУ існує коло справ, які Верховний Суд, а в свою чергу Касаційний адміністративний суд, розглядає як суд першої інстанції: «Верховному Суду як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Рахункової палати, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, рішень, дій чи бездіяльності органів, які обирають (призначають), звільняють членів Вищої ради правосуддя, щодо питань обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя, звільнення їх з таких посад, оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду України у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, а також Дорадчої групи експертів щодо оцінювання таких кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, бездіяльності Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроекту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою» [3].

Також є випадки, коли Касаційний адміністративний суд переглядає судові рішення в апеляційному порядку. Це стосується тих справ, що розглядаються апеляційними адміністративними судами як судами першої інстанції.

Згідно звіту про здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду за 2024 рік на підставі касаційних скарг у КАС перебувало на розгляді усього 58085 скарг і справ; на підставі апеляційних скарг – 27, а на підставі позовних заяв – 790 [4]. Можна зауважити зовсім незначну кількість розгляду апеляційних скарг та позовних заяв, що обумовлено високою суспільною значимістю відносин, спори щодо яких розглядаються по суті не у місцевих адміністративних судах, а відтак непоширеністю.

Велика Палата функціонує як суд касаційної інстанції у випадках, передбачених статтею 346 КАСУ:

- 1) коли колегія (палата, об'єднана палата) вважає за потрібне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах;
- 2) коли КАС ВС передає справу на розгляд ВП ВС, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики;
- 3) коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної юрисдикції [3].

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» закріплене положення, згідно з яким єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема, єдністю судової практики. Також відповідно до положень КАСУ при розгляді справ

суди застосовують норми права з урахуванням правових позицій, сформованих у постановах Верховного Суду. Відповідно до положень статті 346 КАСУ, якщо колегія суддів (палата, об'єднана палата), розглядаючи справу в касаційному порядку, вважає за необхідне відступити від висновку Верховного Суду щодо застосування норми права до подібних відносин, то така справа передається на розгляд Великої Палати.

Верховний Суд займає ключове місце в системі адміністративного судочинства України, забезпечуючи єдність судової практики та остаточне вирішення адміністративних спорів. Його повноваження у касаційному перегляді рішень, тлумаченні норм права та формуванні правових позицій є визначальними для розвитку судової системи. Таким чином, Верховний Суд виступає гарантом верховенства права та ефективного захисту прав і свобод громадян у сфері публічно-правових відносин [5, с. 121].

Повноваження та компетенція адміністративних судів різного рівня є основою ефективного функціонування всієї системи адміністративного судочинства в Україні. Кожна судова інстанція - місцева, апеляційна та касаційна - має чітко визначені законом завдання, що дозволяє забезпечити послідовний, неупереджений та повний розгляд адміністративних справ. Такий розподіл повноважень сприяє дотриманню процесуальних гарантій учасників справ і підвищує якість судових рішень [6, с. 375].

Місцеві адміністративні суди виконують ключову роль у вирішенні більшості публічно-правових спорів як суди першої інстанції. Апеляційні адміністративні суди, у свою чергу, забезпечують контроль за дотриманням принципів законності та справедливості під час перегляду рішень, що набрали законної сили. Верховний Суд як касаційна інстанція гарантує єдність судової практики та здійснює правове тлумачення, яке впливає на стабільність і передбачуваність правозастосування.

Таким чином, структура адміністративного судочинства за рівнями дозволяє ефективно реалізовувати конституційне право кожного громадянина на справедливий суд. Повноваження, закріплені за кожним рівнем судової системи, створюють належні умови для всебічного, об'єктивного та своєчасного вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин, що є важливою складовою правової держави.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
2. Корнієнко А.Г. Завдання та функції Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. № 41. 2024. С. 179-182.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
4. Звіт про здійснення правосуддя касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/1_Zvit_1_VS_2024.pdf

5. Проць І.М. Апеляційне провадження в адміністративних судах. In: *The VII International Scientific and Practical Conference "Problematic questions of science and problems of development"*, October 30-November 01, 2023, Berlin, Germany. С. 121-123.

6. Проць І.М. Співвідношення законодавств про адміністративне судочинство та про адміністративні правопорушення. *Електронне наукове видання Ужгородського національного університету «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Ужгород, 2023. № 1. С. 374–379.

Олексій ПЕТЕЛЬКА

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО СЬОГОДНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДІАЛОГ І УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Інститут адміністративної юстиції є відносно новим елементом національної правової системи, що відображає пріоритет демократичних і правових цінностей в Україні та прагнення до інтеграції в європейське співтовариство.

Адміністративна юстиція є важливою складовою правової держави, яка гарантує захист прав і свобод громадян від неправомірних дій органів публічної влади, насамперед виконавчої, з урахуванням національних соціальних, політичних умов і правових традицій.

Основним завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод і інтересів фізичних та юридичних осіб у публічно-правових відносинах від порушень з боку державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб під час здійснення владних управлінських функцій, через справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд справ (згідно з Кодексом адміністративного судочинства України).

У контексті реформ і євроінтеграційного курсу держави важливо здійснити глибокий аналіз формування та розвитку адміністративної юстиції, досліджуючи її історичні витоки і роль як суспільного та державно-правового феномена [1, с. 95].

У наукових джерелах підкреслюється, що під час реформування адміністративної юстиції слід зосередити увагу на розробці та вдосконаленні теоретичних і нормативних засад діяльності адміністративних судів в Україні; врахуванні позитивного досвіду інших країн у сфері адміністративного судочинства, а також правових стандартів, сформованих на загальноєвропейському рівні; вивченні практики Європейського суду з прав людини.

Із набранням чинності 30 вересня 2016 року судової реформи, що передбачала внесення змін до Конституції України та прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів», постала необхідність подальшого вдосконалення національної системи адміністративної юстиції відповідно до європейських стандартів і вимог у сфері здійснення правосуддя.

Історичний аналіз свідчить, що адміністративна юстиція почала формуватися в Західній Європі у другій половині XIX століття та набула самостійного статусу в системі судочинства. Це було зумовлено специфічними рисами, які вирізняють адміністративну юстицію серед інших видів судового розгляду - цивільного, господарського та кримінального. В межах

адміністративної юстиції вирішуються адміністративно-правові спори між сторонами, що перебувають у відносинах підпорядкування, тобто за наявності субординаційного зв'язку. Правовим результатом розгляду таких спорів є, зокрема, скасування або визнання недійсним неправомірного адміністративного акту [2, с. 92].

У сучасних правових системах деяких країн функції адміністративної юстиції виконують загальні суди, тоді як в інших - існують спеціалізовані адміністративні суди. Розглядаючи питання самостійності адміністративних судів, варто навести приклад європейських країн, де спостерігається тенденція до їх виокремлення через специфіку таких судів: вони розглядають спори проти держави, мають особливий склад та особливий порядок формування

Варто зазначити, що Україна стала однією з перших пострадянських країн, у яких було створено систему адміністративних судів та запроваджено механізм адміністративного судочинства [3, с. 502].

Сучасний стан адміністративної юстиції в Україні демонструє потребу в розв'язанні як теоретико-методологічних, так і прикладних питань. Зокрема, серед наукових проблем важливим є уточнення співвідношення між поняттями «адміністративна юстиція» та «адміністративний процес». Як слушно підкреслює В. П. Юрченко, адміністративний процес охоплює три основні компоненти:

1. адміністративно-судовий процес, у рамках якого розглядаються публічно-правові спори в адміністративних судах;
2. адміністративно-управлінський процес, який охоплює виконавчо-розпорядчу діяльність органів публічної адміністрації;
3. адміністративно-юрисдикційний процес, що передбачає вирішення справ про адміністративні правопорушення і застосування заходів адміністративного примусу [4, с. 109].

Отже, з цієї позиції адміністративна юстиція є складовою частиною ширшого поняття адміністративного процесу.

Водночас, серед практичних проблем функціонування адміністративної юстиції варто виокремити низку актуальних викликів, що перешкоджають її ефективному розвитку в сучасних умовах. Насамперед, це:

- перевантаженість адміністративних судів справами, що ускладнює своєчасний розгляд і призводить до затягування судового процесу;
- кадрові проблеми, зокрема недостатня кількість суддів та недостатній рівень спеціалізації деяких з них у питаннях публічно-правових спорів;
- неоднозначна та суперечлива судова практика, що зумовлена прогалинами та колізіями в адміністративному законодавстві;
- обмежений доступ до правосуддя, особливо для мешканців віддалених або тимчасово окупованих територій;
- виклики цифровізації, які вимагають оновлення інфраструктури судів, підвищення цифрової грамотності учасників процесу та забезпечення кібербезпеки.

Крім того, одним із найсерйозніших викликів залишаються проблеми фактичного виконання рішень адміністративних судів, що підриває довіру до правосуддя та дискредитує ідею державної відповідальності перед громадянином.

Однак паралельно до проблем існують перспективи вирішення та вдосконалення. На даний момент перелік існує та постійно збільшується, сюди входить:

- реформування системи адміністративного судочинства, зокрема розширення повноважень судів першої інстанції та створення спеціалізованих палат;

- покращення законодавчого регулювання адміністративного процесу, у тому числі гармонізація з європейськими стандартами та практикою ЄСПЛ;

- цифрова трансформація судової системи, включаючи розвиток електронного судочинства, дистанційного розгляду справ та електронного документообігу;

- зміцнення гарантій незалежності суддів, а також підвищення їхньої кваліфікації з акцентом на публічне право;

- посилення ролі громадськості та інститутів громадського контролю за діяльністю адміністративних органів і судів;

- розвиток правової культури населення, що сприятиме підвищенню довіри до суду як інструменту захисту прав [5, с. 375].

Таким чином, адміністративні суди залишаються найбільш надійним інструментом захисту прав у сфері публічно-правових відносин. Основними орієнтирами подальшого розвитку системи адміністративної юстиції мають бути: забезпечення єдності судової практики, дотримання процесуальних строків розгляду справ, підвищення ефективності судочинства та професіоналізму суддівського корпусу [6, с. 156].

Сучасне адміністративне судочинство України перебуває на етапі активної трансформації під впливом внутрішніх реформ і міжнародного правового діалогу. Імплементация європейських стандартів та практики ЄСПЛ сприяє наближенню до кращих демократичних зразків. Водночас виклики, зумовлені війною та правовою невизначеністю, вимагають гнучких і рішучих рішень. Подальший розвиток адміністративної юстиції має ґрунтуватися на пріоритеті прав людини, що є ключовим для зміцнення верховенства права в умовах євроінтеграції.

Список використаних джерел

1. Проць І.М., Гришук А.Б. Проблеми виділення критеріїв підсудності в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. Випуск 81.Ч.2. , Ужгород 2024. С. 94-99.

2. Коваль Д. О. Окремі проблеми організації й функціонування адміністративної юстиції в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 2. С. 91–94.

3. Проць І.М. Ознаки й особливості забезпечення підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення. *Електронне наукове фахове*

видання юридичного факультету Запорізького національного університету «Юридичний науковий електронний журнал». Запоріжжя, 2021. № 11. С. 502–505.

4. Юрченко В. П. Адміністративна юстиція в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. № 1. С. 108–114.

5. Проць І.М. Співвідношення законодавств про адміністративне судочинство та про адміністративні правопорушення. *Електронне наукове видання Ужгородського національного університету «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Ужгород, 2023. № 1. С. 374–379.

6. Ковалів М.В., Єсімов С.С. Правова природа суду першої інстанції, що здійснює правосуддя в адміністративному судочинстві. *Наук. записки ЛУБП*. Львів, 2020. № 27. С. 155-160.

Іванна ПРОЦЬ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СВІТОВІ МОДЕЛІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ: ПРАКТИКИ, ЩО ФОРМУЮТЬ ПРАВОВУ ПОЛІТИКУ

У світовій практиці інститут адміністративної юстиції пройшов різні шляхи становлення та розвитку. У кожній державі були сформовані унікальні засоби захисту прав громадян, з урахуванням її історичного розвитку, правової культури й системи. Так, у більшості країн Європи (Франція, Німеччина, Іспанія тощо) адміністративна юстиція функціонує вже століттями. У державах, що розвиваються, цей інститут почав активно впроваджуватись, тоді як в інших країнах ще тривають обговорення його доцільності.

Кожна держава прагне створити ефективну національну модель адміністративної юстиції, що призвело до виникнення значної кількості її організаційних форм. Незважаючи на різноманітність, усі моделі мають спільну мету - забезпечення ефективного контролю за правомірністю дій та рішень органів публічної влади щодо приватних осіб. Це дозволяє здійснювати класифікацію адміністративної юстиції для поглибленого наукового аналізу. Водночас варто зазначити, що така класифікація є умовною і має на меті впорядкування різних форм її організації [1, с. 112].

Науковець Коваль Д.О. запропонував класифікацію організаційних моделей розгляду адміністративних спорів на два основні типи. Перший реалізований у більшості країн континентально-європейської правової системи і передбачає наявність окремої спеціалізованої судової гілки адміністративних судів (наприклад, Франція, Німеччина, Італія, Польща, Туреччина) або ж спеціальних адміністративних палат у межах загальної судової системи (зокрема, Іспанія, Нідерланди, Швейцарія). Безперечною перевагою другої моделі є високий рівень професіоналізму та досвіду суддів, зумовлений їхньою вузькою спеціалізацією. Особливістю цієї системи також є наявність окремої процедури розгляду адміністративних справ [2, с. 91].

У юридичній літературі виділяють чотири основні моделі організації систем адміністративної юстиції:

1. Романська (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія) - адміністративна юстиція представлена специфічними (політичними) органами судової влади з розмитим поділом між загальними і спеціалізованими судами;
2. Германська (ФРН, Австрія) - спеціалізовані адміністративні суди як частина єдиної судової системи, незалежні від адміністративних органів і звичайних судів;

3. Квazісудова (англо-американська) - система спеціальних трибуналів, підконтрольних судам загальної юрисдикції, але поза судовою системою (Велика Британія, США);

4. Змішана (Нідерланди, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Швейцарія) - поєднання рис трьох попередніх типів [3, с. 210].

Питання про те, хто здійснює адміністративну юстицію, залишається відкритим: це можуть бути загальні суди (Ізраїль, Данія), спеціальні адміністративні суди (Франція, Німеччина), адміністративні органи (Велика Британія, США) або змішані структури (Бельгія, Канада, Швейцарія). Вибір залежить від ефективності захисту прав громадян від дій державної адміністрації.

При формуванні системи адміністративних судів в Україні важливим є вивчення досвіду Німеччини та Франції - країн, що близькі до України географічно, геополітично та правовою системою. Вони мають подібну структуру права, схожий підхід до правової норми та джерел права. Оскільки обидві країни є членами ЄС, до якого прагне приєднатися й Україна, врахування їхнього досвіду є особливо актуальним. Адміністративні суди у Франції та Німеччині мають давню традицію та є невід'ємною частиною судової системи.

У Німеччині адміністративна юстиція є одним із п'яти основних напрямів судової системи нарівні з загальними, трудовими, фінансовими та соціальними судами. Вона призначена для розгляду скарг фізичних і юридичних осіб на дії чи акти органів державного управління, а також для вирішення спорів між органами місцевого самоврядування, якщо такі справи не належать до юрисдикції інших судів. Враховуючи федеративний устрій країни, судова система, зокрема й адміністративні суди, побудована на двох рівнях: федеральному та земельному. Найвищою інстанцією в цій сфері є Верховний адміністративний суд.

Англосаксонська модель адміністративної юстиції представлена системою адміністративних трибуналів, які в межах визначеної квazісудової процедури вирішують адміністративно-правові спори між громадянами чи юридичними особами та органами публічної влади.

У Великій Британії діє багато адміністративних трибуналів із різних сфер: земельні спори, страхування, орендна плата, податки, промислові питання, охорона здоров'я, житло [4, с. 108.]. До їх складу входять юристи та фахівці відповідних галузей, часто з державних службовців для забезпечення незалежності. Кожен трибунал працює за власним регламентом, затвердженим парламентом або міністром, і має різні повноваження - від розгляду справ по суті до контролю процедур. Рішення можна оскаржити в апеляції, а діяльність контролює Рада трибуналів, що звітує перед парламентом.

Квazісудовий розгляд безкоштовний, що робить його доступним для громадян. Загальні суди здійснюють контроль над трибуналами, розглядаючи апеляції та адміністративні спори за цивільним процесом, зосереджуючись на

юридичній відповідності, тоді як адміністративні органи оцінюють і правомірність, і доцільність рішень.

У Великій Британії громадяни часто уникають складних судових процедур, звертаючись до депутатів, урядових уповноважених чи консультантів. Переваги адміністративних трибуналів - швидкість, низька вартість, спеціалізація, гнучкість норм і доступність [4, с. 109]. Недоліки - обмежена компетенція трибуналів, велика кількість органів і відсутність єдиних стандартів. Трибунали підконтрольні загальним судам, на відміну від континентальної системи з незалежними адміністративними судами.

У Великій Британії публічно-правові спори розглядають різні органи, але повноцінними органами адміністративної юстиції є лише незалежні суди загальної юрисдикції, що діють за загальними процесуальними нормами.

В США адміністративна юстиція представлена спеціалізованими судовими та квазісудовими органами, що розглядають спори щодо незаконних дій або бездіяльності адміністративних органів, які порушують права громадян і організацій. Процесуальні правила встановлюються на федеральному рівні, що наближає ці органи до загальних судів. Важливо дотримання належної правової процедури.

В квазісудових органах суддівські функції виконує адміністративний суддя з активними повноваженнями допитувати свідків і фіксувати докази. Переваги системи - швидкість, спеціалізація і доступність, а недоліки - велика кількість органів, нестача систематизації та обмежена апеляція. Наразі спостерігається тенденція відокремлення цих органів від виконавчої влади з їх трансформацією у спеціалізовані адміністративні суди.

Дослідники цього питання зазначають, що системи США та Англії перебувають на межі виконавчої та судової влади, поєднуючи співпрацю з адміністрацією та контроль загальних судів, що забезпечує законність рішень [5, с. 78].

У більшості країн Далекого Сходу немає чітко виокремленої системи спеціальних адміністративних судів, однак там простежуються риси романської, германської та квазісудової моделей. У Китаї відсутня окрема система органів адміністративної юстиції, проте в судах загальної юрисдикції функціонують палати (колегії) для розгляду адміністративних справ, а більшість таких справ розглядаються в першій інстанції нижчими народними судами. Конституція Японії у статті 76 чітко визначає: «Вся судова влада належить Верховному суду та іншим нижчим інстанціям, встановленим законом. Не допускається створення особливих судів. Адміністративні органи не можуть здійснювати судову владу із правом винесення остаточних рішень» [6, с. 134].

В Індії, де діє змішана модель адміністративної юстиції, існують кілька способів розв'язання публічно-правових спорів: 1) омбудсмени - посередники між громадянами і владою, що функціонують у більшості штатів і мають різний обсяг повноважень, хоча доступ до них ускладнений через значні фінансові витрати; 2) судові панчаяти - місцеві органи сільського управління, сформовані

з обраних населенням непрофесійних суддів, які застосовують як статутне право, так і місцеві звичаї, традиції й вірування; 3) адміністративні трибунали - органи адміністративної юстиції, що активно створюються останнім часом [6, с. 135].

З аналізу моделей адміністративної юстиції в Україні корисним було б запозичити вузьку спеціалізацію та незалежність германської системи, самостійність романської та доступність американської моделей. Водночас важливо уникати надмірного навантаження правової системи іноземними елементами і враховувати конституційні принципи, судову практику та національні особливості.

Список використаних джерел

1. Ковальчук І. О. Світові моделі адміністративної юстиції: порівняльно-правовий аналіз. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 112–118.
2. Коваль Д. О. Окремі проблеми організації й функціонування адміністративної юстиції в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 2. С. 91–94.
3. Гриценко О. В. Інновації в адміністративному судочинстві: світовий досвід та українські реалії. *Innovations in Modern Education: European and Global Context*. 2024. С. 210–216.
4. Юрченко В. П. Адміністративна юстиція в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. № 1. С. 108–114.
5. Щавінський В. Р. Становлення адміністративної юстиції як державно-правового феномену (український історико-правовий досвід). *Публічне право*. 2013. № 2. С. 78–82.
6. Мельник Т. А. Адміністративна юстиція в умовах цифровізації: міжнародний досвід та українські перспективи. *Вчені записки. Юридичні науки*. 2024. Вип. 5. С. 134–140.

Іванна ПРОЦЬ

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Софія РОСЯК

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МЕХАНІЗМИ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕВТРУЧАННЯ ТА ОБОВ'ЯЗКУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

Міжнародна правова система безпеки базується на поєднанні двох фундаментальних принципів. Перший – це державний суверенітет та похідний від нього – принцип невтручання у внутрішні справи, що гарантується ч. 7 ст. 2 Статуту ООН: «Цей Статут жодною мірою не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання у справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, і не вимагає від Членів представляти такі справи на вирішення у порядку цього Статуту...» [1]. Другим є обов'язок держав співпрацювати у підтримці міжнародного миру та безпеки, що закріплений як одна з основних цілей Організації Об'єднаних Націй у ч.1 ст. 1 цього ж Статуту: «Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й для придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру» [1]. Проблема полягає в тому, що впровадження механізмів контролю над озброєннями часто передбачає втручання у сферу національної компетенції, що викликає питання щодо меж допустимих обмежень державного суверенітету.

Контроль над озброєннями – це правова категорія, що охоплює систему норм, процедур та міжнародних інституцій, спрямованих на обмеження, скорочення або заборону певних видів зброї. Правова природа цього контролю є трансцендентною, оскільки вона передбачає делегування державами частини своїх повноважень міжнародним організаціям, які мають право перевіряти виконання зобов'язань, збирати інформацію та приймати рішення, обов'язкові для держав-учасниць. Це делегування включено до міжнародно-правових договорів, прийнятих відповідними парламентами, що надає йому юридичної сили у внутрішньому правопорядку [2]. Основними дієвими механізмами наднаціонального контролю є Міжнародне агентство з атомної енергії,

Організація із заборони хімічної зброї, Режим контролю за ракетними технологіями та Договір про нерозповсюдження ядерної зброї [3]. Дані структури мають повноваження запитувати звіти, проводити перевірки, фіксувати порушення та повідомляти про результати Раді Безпеки Організації Об'єднаних Націй. У цьому й суть їхнього наднаціонального характеру, оскільки їхні регуляторні функції здійснюються без необхідності отримання спеціальної згоди держави на кожен дію.

Баланс між державним суверенітетом та міжнародним контролем над озброєннями досягається за допомогою концепції добровільного обмеження суверенітету. Держава, укладаючи міжнародний договір, погоджується на певне втручання у свої внутрішні можливості в обмін на гарантії безпеки та міжнародної довіри. Таким чином, юридична легітимність основного обмеження не заперечує суверенітет, а радше перетворює його на форму, обмежену угодою, прийнятою міжнародним співтовариством. Однак на практиці виникають ситуації, коли держави застосовують принцип невтручання, відмовляючись у проведенні інспекцій.

Класичним прикладом є дії уряду Іраку в 1990-1991 роках, коли він оголосив інспекції ООН втручанням у свої внутрішні справи. У своїй резолюції № 687 від 3 квітня 1991 року Рада Безпеки створила Спеціальну комісію ООН (UNSCOM), уповноважену проводити обов'язкові інспекції [4]. Юридично це рішення стало прецедентом, показавши, що принцип невтручання не є абсолютним, якщо поведінка держави загрожує міжнародному миру. Таким чином, право Ради Безпеки діяти відповідно до Розділу VII Статуту ООН має перевагу над суверенними запереченнями держав. Подібний підхід спостерігається в діяльності Міжнародного агентства з атомної енергії, яке проводить інспекційні місії в державах, підозрюваних у порушенні режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Відмова держави надати інспекторам доступ тлумачиться як порушення міжнародних зобов'язань, що може призвести до застосування санкцій Радою Безпеки. Приклад Ірану, який ухвалив низку резолюцій ООН щодо запровадження обмежувальних заходів у 2006 році, підтверджує практичну реалізацію зобов'язання щодо забезпечення миру як правової основи для обмеження державного суверенітету [5].

Проблема полягає в тому, що не існує універсального стандарту для визначення того, коли міжнародна поведінка держави перевищує межі суверенної самооборони та загрожує миру. Відсутність такого стандарту створює ризик політизації контролю, коли окремі держави або групи держав вибірково використовують наднаціональні механізми. Правова оцінка таких дій залежить від принципу «*Pacta sunt servanda*» – Кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись (ст. 26 Віденська конвенція про право міжнародних договорів) [6]. Правовий аналіз взаємозв'язку між принципом невтручання та обов'язком підтримувати мир показує, що обидва принципи, хоча й мають однакову юридичну силу, мають різний функціональний зміст. Принцип невтручання захищає автономію держави в межах її внутрішньої компетенції, тоді як обов'язок підтримувати

мир є колективним і спрямований на збереження загального міжнародного порядку. Тому у разі конфлікту між цими принципами перевагу має обов'язок підтримувати мир, оскільки він спрямований на збереження основоположних цілей та принципів Статуту ООН.

Юридична обґрунтованість наднаціонального контролю також підтверджується практикою міжнародних судових установ. У Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 8 липня 1996 року щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування зазначено, що держави зобов'язані діяти добросовісно для забезпечення ядерного роззброєння під ефективним міжнародним контролем. Це положення юридично визнає міжнародний контроль як елемент зобов'язання держав підтримувати мир. Водночас, міжнародне право не передбачає механізму прямого примусу до участі в режимах регулювання. Держава може вийти з договору, як Кореїська Народно-Демократична Республіка оголосила у 2003 році про вихід з ДНЯЗ [5, с. 14]. Така дія сама по собі не є незаконною, але вона звільняє інші держави від обов'язку дотримуватися режиму співпраці з нею, що призводить до ізоляції. У зв'язку з цим, правові наслідки відмови від міжнародного регулювання мають не каральний, а виключний характер, тобто стають фактичною умовою правової та політичної самоізоляції держави.

Сучасною тенденцією розвитку міжнародного права безпеки є посилення інституційного характеру контролю. Ініціативи щодо створення глобальної системи спостереження на основі супутникових технологій та штучного інтелекту відкривають новий вимір правового контролю, в якому процедури перевірки базуються на об'єктивних даних. Це знижує ризики політичного впливу та сприяє підвищенню довіри між державами. Однак така цифровізація контролю вимагає чіткого правового регулювання, оскільки збір та обробка даних про обороноздатність держави можуть бути класифіковані як втручання.

Принцип невтручання не перешкоджає дії наднаціональних механізмів контролю над озброєннями, якщо втручання здійснюється на основі міжнародно-правових зобов'язань, ратифікованих державою. Зобов'язання забезпечувати мир має пріоритет у випадках, коли порушення державою своїх зобов'язань загрожує стабільності міжнародної системи. Міжнародний контроль у цій сфері слугує правовим інструментом колективної безпеки, забезпечуючи баланс між суверенітетом та міжнародною відповідальністю.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 / (дата звернення: 08.11.2025).

2. Міністерство закордонних справ України. Контроль над звичайними озброєннями та заходи зміцнення довіри і безпеки у військовій галузі в Європі. URL: <https://mfa.gov.ua/pitannya-mizhnarodnoyi-bezpeki/kontrol-nad-zvichajnimi-ozbroyenniyami-ta-zahodi-zmicnennya-doviri-i-bezpeki-u-vijskovij-galuzi-v-yevropi> / (дата звернення: 08.11.2025).

3. Міністерство закордонних справ України. Контроль над озброєннями та нерозповсюдження ЗМЗ. URL: <https://mfa.gov.ua/pitannya-mizhnarodnoyi-bezpeki/kontrol-nad-ozbroyenniyami-ta-nerozpovsyudzhenniya-zmz> / (дата звернення: 08.11.2025).

4. Резолюція Ради Безпеки ООН № 687 від 3 квітня 1991 «Ситуація у відносинах між Іраком і Кувейтом». URL: <https://digitallibrary.un.org/record/110709?gsid=%5B%27%5B%22%5B%5C%27ab3bf815-9e6a-41d9-9e24> / (дата звернення: 08.11.2025).

5. Галака С.П. ООН та нерозповсюдження ядерної зброї. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Випуск 96 (Частина I). С. 11–17

6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 / (дата звернення: 08.11.2025).

Маркіян СИДОР

старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РОЛЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У сучасних умовах цифрової трансформації більшості сфер суспільного життя особливої уваги потребує реформа виконавчого провадження, яке є не найсильнішою ланкою механізму реалізації судового захисту прав осіб. З огляду на потребу забезпечення ефективності правосуддя, недопущення зволікання у виконанні рішень судів та інших юрисдикційних органів, цифровізація стає ключовим інструментом модернізації виконавчого провадження. При цьому застосування штучного інтелекту (далі – ШІ) відкриває нові горизонти автоматизації, прозорості, швидкості та достовірності процедур, що, водночас, вимагає осмислення правової природи новітніх цифрових рішень, зокрема, з позицій правовладдя, доступу до правосуддя, захисту персональних даних та процесуальних гарантій сторін виконавчого провадження.

Відповідно до європейських підходів і вимог цифрової трансформації державного управління, виконавче провадження має бути інтегроване до єдиної цифрової інфраструктури правосуддя, що передбачає як інтеграцію інформаційних систем державної виконавчої служби та приватних виконавців, так і запровадження елементів штучного інтелекту, до прикладу, для аналізу активів боржників, прогнозування ризиків невиконання, управління черговістю дій виконавця тощо.

Сфера виконання судових рішень не залишається осторонь цифрових змін, попри притаманну їй специфіку – насамперед, примусову природу виконання. Сфера примусового виконання відкриває широкі можливості для запровадження інструментів штучного інтелекту. За умови дотримання європейських стандартів (як-от Рекомендація Rec(2003)17, Керівні принципи СЕРЕJ від 17.12.2009 р., а також Настанови щодо належної практики у виконанні судових рішень від 11.12.2015 р.), технології ШІ можуть стати потужним інструментом підвищення ефективності виконавчих дій, при збереженні балансу інтересів боржника і стягувача.

Метою виконавчого провадження є забезпечити реальне виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, реальне поновлення порушених прав осіб, захист прав стягувачів та забезпечення належного процесуального статусу боржників. Саме тому використання штучного інтелекту має розглядатися як в аспекті організації самого виконавчого провадження, так і на підтримку діяльності виконавців та інших суб'єктів процесу.

З метою забезпечення правовладдя особливо важливо, щоб виконавче провадження було не лише ефективним, а й справедливим. Хоча штучний інтелект може значно підвищити оперативність і точність процедур, необхідно забезпечити гарантування справедливості та захисту прав людини у цьому процесі.

Цифрова трансформація виконавчого провадження відкриває нові можливості для підвищення ефективності та прозорості правозастосування. Застосування штучного інтелекту (ШІ) може сприяти автоматизації процесів виконання судових рішень. Зокрема, ШІ здатний покращити процеси пошуку інформації про боржників та їхні активи, що є критично важливим для успішного виконання рішень судів.

Відомо, що ефективне виконання рішень значною мірою залежить від отримання повної та актуальної інформації про активи боржника. Інструменти ШІ можуть полегшити цей процес, забезпечуючи швидкий доступ до різних реєстрів та баз даних, що містять відомості про майно боржника, таких як реєстри транспортних засобів, банківських рахунків та нерухомості. Це передбачає необхідність актуалізації та коректного ведення таких реєстрів, а також розвитку технологій геолокації для точного визначення місцезнаходження активів.

Технології ШІ можуть сприяти прискоренню виконавчого провадження з різних категорій справ: не лише майнового, а й немайнового характеру, зобов'язального характеру, зменшенню витрат та підвищенню продуктивності виконавців. Наприклад, програмне забезпечення може дистанційно автоматично ініціювати арешт банківських рахунків при виявленні відповідних транзакцій.

Проте впровадження ШІ у виконавче провадження потребує вирішення низки правових питань, зокрема, ризиків, пов'язаних із можливими технічними збоями або зловживаннями, та забезпечення механізмів оскарження рішень, прийнятих із використанням ШІ.

Новітні технології дозволяють уникнути виїздів виконавців на місце, підвищуючи їхню продуктивність та знижуючи витрати виконавчого провадження [3]. Крім того, вони можуть прискорити комунікацію з судами у разі виникнення спірних ситуацій під час виконання судового рішення. Такі переваги стають ще більш значними, коли ці технології використовують ресурси штучного інтелекту. Так, інструменти ШІ можуть змінити спосіб здійснення виконавчих проваджень щодо традиційних активів: транспортних засобів, нерухомого майна чи банківських рахунків. Наприклад, технічно можливо, щоб програмне забезпечення дистанційно організовувало автоматичне блокування дверей та запуску підключеного транспортного засобу, придбаного боржником у кредит, строки погашення якого не дотримано. Це відоме як «kill switch» (або «аварійний вимикач»), віртуальна приватна мережа (VPN), яка автоматично відключає електронний пристрій. Аналогічно, технологічні досягнення дозволяють розробити комп'ютерну програму, яка ідентифікує рух коштів на банківських рахунках боржника та автоматично генерує – у найбільш відповідний момент – постанову про арешт

коштів. Крім того, є програми, здатні точно описати, а за необхідності, запропонувати приблизну вартість майна, зображеного на фотографіях, відео зроблених виконавцем.

Аналіз національного законодавства свідчить про відсутність процедур виконання щодо так званих «нових видів майна» або «цифрових активів», таких як підключені об'єкти чи криптоактиви, токени нерухомості, електронні гаманці тощо. Деякі з цих активів є особливо нестабільними і їхня вартість може зазнавати раптових змін. Інструменти ШІ можуть надати цінну допомогу в цій сфері.

Заслуговує на увагу розроблений і прийнятий Міжнародним Союзом виконавців Глобальний кодекс виконання [4], нова переглянута та доповнена редакція якого, складена за ініціативою президента Марка Шмітца, містить принципи, що регулюють цифровізацію у сфері виконавчого провадження.

З огляду на принцип правовладдя, права та законні інтереси боржників мають бути захищені в контексті запровадження інструментів штучного інтелекту. Мають враховуватися фундаментальні права боржників та їхніх близьких, таких як право на гідність або, певною мірою, право на приватне та сімейне життя; до яких додаються фундаментальні процесуальні права, такі як право на справедливий суд, збереження гідних умов життя для боржника та його близьких.

Слід зазначити, що зменшення виконавчих витрат, спричинене використанням інструментів ШІ, зокрема, завдяки обмеженню витрат на поїздки виконавця, є вигідним для боржників, які в кінцевому підсумку мають нести зазначені витрати.

Використання інструментів штучного інтелекту (ШІ) у виконавчому провадженні має відбуватися з дотриманням встановлених обмежень щодо часу та днів проведення виконавчих дій, аби не порушувати права боржника на відпочинок та сімейне життя. У виконавчому провадженні необхідне забезпечення балансу між ефективністю виконання рішень та повагою до приватного життя боржника.

Крім того, важливо враховувати ризики, пов'язані з надмірним розголошенням персональних даних під час використання електронних засобів у виконавчому провадженні. Передача документів в електронному вигляді може наражатися на небезпеку несанкціонованого доступу або перехоплення. Також слід зважати на можливість збереження «прихованих даних» на електронних пристроях, які можуть залишатися навіть після завершення провадження. Тому необхідно запроваджувати надійні механізми захисту інформації та забезпечувати дотримання права на приватність усіх учасників виконавчого процесу.

Список використаних джерел

1. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
2. Global Code of Digital Enforcement. URL : <https://www.uihj.com/downloads-2/global-code-of-enforcement/>.

Маркіян СИДОР

старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Олеся ДЯЧОК

здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Реалізація прав і свобод громадян в умовах воєнного стану набуває особливої значущості для адміністративного права: саме публічна влада через свої виконавчі та розпорядчі органи впроваджує заходи, що прямо впливають на індивідуальні права, і саме адміністративно-правові механізми забезпечують їх законність, пропорційність і судовий контроль. Конституційна модель встановлює, що в умовах воєнного або надзвичайного стану державою можуть запроваджуватися окремі тимчасові обмеження прав і свобод, проте при цьому переліг прав, які не підлягають обмеженню, є чітко визначеним; положення Конституції України прямо передбачають, що обмеження можливі лише в межах, встановлених Конституцією, і що певні фундаментальні права залишаються недоторканими навіть під час воєнного стану [1].

Законодавство про правовий режим воєнного стану надає виконавчій владі та органам місцевого самоврядування повноваження для введення заходів, спрямованих на забезпечення оборони, громадської безпеки та управління ресурсами, серед яких можливі тимчасові обмеження свободи пересування, особливі режими роботи підприємств, обмеження у сфері використання майна та інші заходи безпеки. При цьому Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає процедури запровадження обмежень, їх мотивування та строк дії, що є ключовим адміністративно-правовим ланцюгом, який забезпечує правову визначеність рішень влади та їх відповідність цілям національної безпеки [2].

Адміністративне право і процес у своїй сукупності виконують дві взаємодоповнювальні функції:

по-перше, вони дають публічним органам інструменти для оперативного реагування (адміністративні акти, особливі режими);

по-друге – створюють механізми захисту суб'єктів від можливих надмірних або свавільних обмежень (процедурні вимоги до актів, оскарження дій влади).

Саме наявність чітких процедурних правил, обґрунтування мотивації рішень та можливості судового оскарження зберігає легітимність втручання держави в індивідуальні права. У цьому сенсі Кодекс адміністративного судочинства України забезпечує основу для судового контролю за адміністративними рішеннями навіть у період дії воєнного стану – йому належить ключова роль у відновленні порушених прав та в оцінці відповідності дій органів публічної влади правовим нормам [3].

Практичні випадки застосування адміністративних обмежень під час воєнного стану в Україні демонструють: для мінімізації ризику зловживань необхідна гарантована процедура інформування громадян про підстави та строки обмежень, доступ до адміністративних процедур та можливість невідкладного звернення до суду. Наприклад, встановлення особливого режиму в'їзду/виїзду або обмеження пересування має супроводжуватися нормативними актами, які визначають критерії, підстави та спосіб реалізації таких заходів, – нормативно визначені порядки встановлюють практичні механізми їх реалізації та підзвітності [4]. Урядові порядки, що регламентують обмеження свободи пересування та особливі режими в місцевостях, де введено воєнний стан, показують, що адміністративна регламентація повинна поєднувати оперативність та процедурну прозорість.

Юридична доктрина та практика правозахисних організацій також зазначають: хоча держава має право вводити тимчасові обмеження у воєнний час, ці обмеження мають відповідати принципам пропорційності, необхідності та недискримінації. Адміністративно-правовий контроль має реалізовуватися шляхом внутрішньо-адміністративного оскарження рішень, доступу до інформації про підстави рішень та можливості оперативного судового реагування на порушення. Судова практика й офіційні роз'яснення вказують на те, що право на судовий захист залишається одним із базових гарантів навіть під час воєнного стану, а відповідні органи повинні забезпечувати можливість захисту прав у реальному часі.

З цих міркувань випливають кілька практичних висновків для адміністративного права та адміністрування:

- по-перше, нормативні акти, що запроваджують обмеження, повинні бути максимально конкретизовані (чіткі нормативні критерії, строки, механізми оскарження);

- по-друге, органи, які застосовують обмеження, зобов'язані вести прозору комунікацію з громадянами та забезпечувати доступ до процедури оскарження;

- по-третє, адміністративні суди повинні мати процедурні інструменти для швидкого розгляду справ, пов'язаних із життєво важливими правами (наприклад, свобода пересування, доступ до соціальних виплат, адміністративні рішення про евакуацію чи конфіскацію майна), зважаючи на надзвичайну суспільну значущість таких спорів.

Водночас адміністративне право має забезпечити баланс між оперативністю державних заходів, що потрібні для національної безпеки, та правовими гарантіями, які захищають громадян від надмірного втручання.

Отже, адміністративно-правовий підхід до захисту прав і свобод громадян під час воєнного стану повинен спиратися на конституційні гарантії, спеціальні закони про правовий режим воєнного стану, процедурні норми адміністративного судочинства та конкретні підзаконні акти, що регулюють порядок і механіку обмежень. Лише поєднання детальної регламентації, прозорості дій органів влади та ефективного судового контролю може гарантувати, що необхідні у воєнний час обмеження будуть пропорційними, мотивованими та тимчасовими – і не перетворяться на постійні суспільні деформації. У цьому сенсі адміністративне право виступає не лише інструментом реалізації політики безпеки, а й ключовим механізмом утримання держави в правовому полі навіть у найскладніші періоди її існування.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Порядок встановлення особливого режиму в'їзду/виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text>

ВТРАТИ ТА МОЖЛИВОСТІ НАУКОВОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Людський капітал у сфері науки є стратегічним ресурсом, що визначає інноваційний потенціал держави, її здатність до технологічного прогресу та довгострокової конкурентоспроможності. Високий рівень мобільності науковців сприяє інтеграції у світовий науковий простір і швидкій адаптації до змін. Водночас надзвичайні події – збройні конфлікти, масштабні економічні потрясіння чи природні катастрофи – істотно змінюють траєкторії професійної діяльності дослідників, змушуючи їх шукати більш безпечні та стабільні умови для життя і роботи. За таких обставин еміграція стає не лише вимушеною, а й раціональною стратегією збереження професійного потенціалу.

Варто відмітити, що руйнівний вплив російської агресії на українську науку почався ще у 2014 році з окупації Криму та частини східних регіонів України. Внаслідок цього відбулася втрата наукової інфраструктури, переривання освітніх і дослідницьких процесів, а також відтік кваліфікованих кадрів. Значна кількість університетів і науково-дослідних установ була вимушена евакуюватися, відновлювати роботу в нових локаціях і налагоджувати взаємодію зі співробітниками та здобувачами освіти в умовах обмежених ресурсів [1].

Однак повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року суттєво поглибило наявні кризові явища та спричинило безпрецедентні втрати наукового людського капіталу. Воєнні дії суттєво звузили можливості для проведення фундаментальних і прикладних досліджень, участі в міжнародних проєктах та професійного зростання. Загроза життю, систематичні ракетні обстріли, знищення лабораторного обладнання, окупація територій, скорочення фінансування, нестабільність енергопостачання та цифрових комунікацій фактично паралізували наукову діяльність у багатьох регіонах. Окрему роль відіграє вимушене переміщення науковців, яке супроводжується втратою житла, погіршенням фізичного здоров'я та зростанням психологічного навантаження.

Наслідки війни для наукового людського капіталу проявляються у декількох взаємопов'язаних вимірах. По-перше, йдеться про прямі людські втрати внаслідок загибелі науковців. По-друге, значна частина дослідників тимчасово припинила наукову діяльність через мобілізацію та службу у Збройних силах України. По-третє, масове внутрішнє переміщення й еміграція за кордон унеможливили продовження системної наукової роботи для багатьох фахівців. Варто також підкреслити, що кадрова криза в українській науці мала затяжний характер і сформувалася ще до 2022 року, що підтверджується

статистичними даними про скорочення чисельності науковців і старіння наукових кадрів у попередні роки [5].

За наявними оцінками, станом тільки на весну 2023 року за межами України перебували тисячі науковців, серед яких приблизно 1,5 тисячі становлять співробітники Національної академії наук України (11% кадрового складу). Особливо значні втрати зафіксовано у відділеннях фізики, астрономії, ядерної фізики та енергетики, з яких за кордон виїхали майже 500 науковців. Окрім зовнішньої міграції, близько 705 науковців (приблизно 5% штату) були змушені змінити місце проживання в межах України. За оцінками, майже 40% науковців отримали статус внутрішньо переміщених осіб, тоді як 12–15% емігрували за кордон [2].

Виїзд науковців за кордон має суперечливі наслідки. З одного боку, це означає втрату інтелектуального потенціалу для держави в короткостроковій перспективі. З іншого боку, участь українських дослідників у міжнародних наукових мережах, доступ до сучасної матеріально-технічної бази та нових методологічних підходів створюють передумови для так званої «циркуляції мізків», а не їх остаточного відтоку. Однак результати соціологічних досліджень вказують на високий ризик того, що значна частина наукових мігрантів може не повернутися навіть після завершення війни, що створює додаткові виклики для повоєнного відновлення науки [3].

Під час кризових ситуацій люди стають особливо вразливими, концентруючись на забезпеченні базових потреб і виживанні. Збройні конфлікти завжди завдають шкоди людям, які стикаються із прямою загрозою життю, заборобою займатися науковими дослідженнями, вимушеним переміщенням або втратою роботи. Це спричиняє міграційні потоки, руйнує професійні зв'язки, позбавляє науку молодих перспективних дослідників.

В умовах воєнної нестабільності науковці, як і інші соціальні групи, стикаються з порушенням базових прав людини, зокрема права на безпеку, життя та житло. Обмеження академічних свобод, неможливість доступу до лабораторій, архівів і наукових баз даних, а також розрив професійних зв'язків істотно знижують якість і продуктивність наукової діяльності. Особливо вразливою категорією стають молоді дослідники, для яких війна порушує освітні траєкторії та професійні плани.

Додатковою проблемою є відсутність в Україні комплексної системи моніторингу втрат наукового людського капіталу. Наявна інформація про чисельність емігрантів, внутрішньо переміщених осіб чи зруйновану інфраструктуру є фрагментарною, що ускладнює формування ефективної державної політики у сфері науки та інновацій.

Водночас війна, поряд із руйнівними наслідками, стала чинником глибоких соціальних трансформацій. Для української наукової спільноти цей період актуалізував питання солідарності, суспільної відповідальності та переосмислення ролі науки у відновленні країни. У контексті збереження наукового потенціалу особливої уваги потребують такі напрями як:

- підтримка науковців як носіїв унікальних знань і компетентностей;

- збереження та розвиток наукових шкіл як інституцій передачі досвіду між поколіннями;
- забезпечення безперервності ключових наукових досліджень і тематик, що є основою для формування нового кола дослідників [4].

Повномасштабна війна призвела до суттєвих, а в окремих випадках – незворотних втрат для наукової сфери України, включно з людськими жертвами, деградацією матеріально-технічної бази та масштабною міграцією науковців. Це формує довгострокові ризики для відновлення наукового потенціалу, підсилюючи загрозу дефіциту кадрів і зниження якості підготовки молодих фахівців. Водночас накопичений досвід адаптації, розвиток цифрових навичок, розширення міжнародної співпраці та посилення національної ідентичності створюють передумови для структурного оновлення української науки та її інтеграції у глобальний науковий простір у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Яких втрат зазнає українська наука через російську війну. URL: <http://surl.li/fwXuoh>
2. Науковці під час війни: виявити потреби і впоратись з викликами. URL: <http://surl.li/jjJulgc>
3. Україна має уникнути повоєнної хвилі міграції, коли поїдуть чоловіки. URL: <http://surl.li/mkrjow>
4. Збереження науковців в умовах війни та надзвичайних ситуацій. URL: 8f1f50e5cafe66c19dab35dc800c7b8c6a2ebaf2.pdf
5. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Сергій ТАРАСОВ
старший викладач кафедри військового права
Військового факультету міжнародних відносин та права
Військового інституту,
кандидат військових наук
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ: РОЛЬ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У ст. 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Нині в Україні ведеться активна робота з удосконалення законодавства і правозастосовної діяльності в сфері захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту. Мета цієї роботи – забезпечити всі можливі гарантії безпеки цивільних осіб. Разом з тим слід пам'ятати, що держава-агресор грубо порушує норми міжнародного гуманітарного права, цинічно нехтує принципами людяності і обирає своїми мішенями мирних громадян та об'єкти цивільної інфраструктури [2, с.436].

Одним із дієвих засобів захисту цивільного населення в мовах збройного конфлікту є цивільно-військове співробітництво. На думку фахівців збройних сил передових країн світу, воно є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між збройними силами та суспільством і органами державної влади. Саме тому цивільно-військове співробітництво є функцією збройних сил країн-членів НАТО, яка виконується як органами військового управління – на стратегічному та оперативному рівнях, так і військовими частинами та підрозділами – на тактичному рівні. Окупація Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської області, розв'язана російською федерацією гібридна війна на Сході України змусили Збройні Сили України у 2014 році не тільки до зміни тактики своїх дій, але й до пошуку та втілення в життя абсолютно нового для України комплексного підходу до планування та проведення операцій, який ґрунтується на досвіді та основних принципах збройних сил країн НАТО [3, с.11-12].

За час, що минув, система цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України пройшла через періоди становлення та інституційної розбудови, і сьогодні є потужним важелем захисту цивільного населення під час ведення бойових дій, розпочатих державою-агресором [4]. Досить довго перед структурами цивільно-військового співробітництва стояла проблема легітимізації. Декілька спроб внести зміни до актів військового законодавства з метою закріплення поняття та функцій цивільно-військового співробітництва

виявилися безуспішними. І лише у минулому році Законом України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва» від 20 листопада 2024 року № 4068-IX [5] ч.1 ст.1 Закону України «Про оборону України» було доповнено поняттям «цивільно-військове співробітництво», яке визначено як комплекс заходів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, щодо координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами з метою створення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій, у тому числі на території держави-агресора, а також інших заходів, спрямованих на формування у цивільного населення оборонної свідомості, готовності до національного спротиву [6]. Частину другу статті 3 Закону України «Про основи національного спротиву» було доповнено окремим абзацом, у якому визначено, що цивільно-військове співробітництво виступає ефективним елементом досягнення мети національного спротиву [7].

Збройні Сили України та інші складові сил оборони України під час планування та ведення операцій (бойових дій), мають вживати всі можливі заходи для запобігання, мінімізації або зменшення шкоди цивільному населенню. Захист цивільного населення полягає у: розумінні військовим командуванням стану середовища, в якому воно; зменшенні шкоди цивільним від ведення бойових дій; сприянні діяльності відповідних суб'єктів цивільного середовища щодо забезпечення першочергових потреб цивільного населення; військовому внеску в гуманітарну допомогу; створенні, відновленні або підтриманні безпечного середовища існування для цивільного населення; інформування військового командування про місця розташування осіб і об'єктів, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права [8].

Розуміння військовим командуванням умов, в яких перебуває цивільне населення полягає у застосуванні людиноорієнтованого підходу та передбачає: оцінювання впливу оперативної обстановки в районі ведення операції (бойових дій) на цивільне населення; визначення вразливостей та потенційних загроз для нього; інтеграцію зазначених факторів у процес планування ведення операції (бойових дій). Зменшення завдання шкоди цивільному населенню базується на інтеграції у загальну ситуаційну обізнаність військового командування факторів, пов'язаних з наявністю цивільних в операційній зоні (районі) під час планування та у ході ведення операцій (бойових дій). Внесок військ (сил) у зменшення завдання шкоди цивільному населенню може включати: сприяння органам державної влади та місцевого самоврядування, іншим Суб'єктам цивільного середовища у проведенні заходів з евакуації цивільного населення з району проведення операції (бойових дій); обмін інформацією з органами державної влади та місцевого самоврядування, іншими суб'єктами цивільного середовища про відомі випадки загибелі, поранення цивільних осіб; проведення інших заходів, які належать до компетенції військового командування та

передбачені законодавством України у випадках, коли цивільне населення стає об'єктом протиправних дій (насильства) або піддається загрозі таких дій [8].

Забезпечення першочергових потреб цивільного населення перш за все належить до компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування, інших суб'єктів цивільного середовища. Водночас рівень забезпечення першочергових потреб цивільного населення впливає на рівень стійкості суспільства та, як наслідок, на обороноздатність держави. Виходячи із зазначеного, Збройні Сили України та інші складові сил оборони України, в межах компетенції, можуть брати участь у виконанні завдань щодо: захисту об'єктів критичної інфраструктури, що забезпечують першочергові потреби цивільного населення; створення безпекових умов та сприяння органам державної влади та місцевого самоврядування, іншим суб'єктам цивільного середовища у відновленні об'єктів критичної інфраструктури, що забезпечують першочергові потреби цивільного населення; сприяння у наданні гуманітарної допомоги цивільному населенню за запитом відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування, інших суб'єктів цивільного середовища [8].

Список використаних джерел

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Шопіна І. М., Василенко Т. Ю. Захист цивільного населення України в умовах збройного конфлікту: правові аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. №4. С.432-436. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.71>.

3. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва / кер. авт. кол. О. Ноздрачов. Київ: Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, 2019. 167 с.

4. Кутков О. О. Механізм державного регулювання цивільно-військового співробітництва в умовах змін воєнно-політичної обстановки в державі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. Вип. 5. С. 96–100. URL:

<https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/10019/1/Mechanism%20of%20state%20regulation%20of%20civil-military%20cooperation%20in%20the%20conditions%20of%20changes%20in%20the%20military-political%20situation%20in%20the%20state.pdf>

5. Про внесення змін до деяких законів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва: Закон України від 20.11.2024 № 4068-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4068-20#n8>

6. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 49. Ст. 420.

7. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 41. Ст. 339.

8. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затв. Головнокомандувачем Збройних Сил України 04.10.2025. Київ: Генеральний штаб ЗС України, 2025. 54 с.

Ігор ТАЦИШИН

доцент кафедри гуманітарних дисциплін та олімпійської освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет фізичної
культури імені Івана Боберського),
адвокат

Тетяна КУРЧАБА

завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін та олімпійської освіти,
кандидат фізичного виховання і спорту, доцент
(Львівський державний університет фізичної
культури імені Івана Боберського)

ЗВУЖЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ЗАПРОПОНОВАНИХ ЗМІНАХ ДО ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ НА 2026 РІК»: ПРАВОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій у Висновку до протоколу №191 від 11 листопада 2025 року щодо змін до проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2026 рік» запропоновано ряд змін до чинного законодавства України з питань освіти та зміни до профільних законів «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту».

Структура та зміст запропонованих Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій змін до проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2026 рік» викликають значний науковий і суспільний інтерес, оскільки вони фактично змінюють усталені правові засади функціонування освітньої галузі. Уперше на рівні бюджетного законодавства пропонується масштабне втручання в сферу трудових прав педагогічних працівників, що суперечить принципу спеціальності законодавства та усталеній практиці правового регулювання праці в освіті.

Найбільш резонансною пропозицією є встановлення факту набрання чинності законом про державний бюджет підставою для припинення всіх безстрокових трудових договорів з педагогічними працівниками до 31 серпня 2026 року. З правової точки зору, таке положення суперечить низці норм:

- ст. 22 Конституції України, яка забороняє звужувати існуючі права при прийнятті нових законів;
- ст. 43 Конституції України, що гарантує захист від незаконного звільнення;
- положенням Кодексу законів про працю України, де безстроковий трудовий договір визначається як базова форма трудових відносин.

Також слід зазначити, що запропоновані зміни є прямим порушенням бюджетного законодавства так як ст. 40 Бюджетного кодексу України чітко

визначає предмет регулювання закону про Державний бюджет України, де трудові права та гарантії найманих працівників загалом та педагогічних зокрема відсутні, про що в свою чергу неодноразово наголошував Конституційний суд України у своїх рішеннях № 6-рп/2007, № 10-рп/2008 про неприпустимість змінювати матеріальні норми інших законів через закон про Державний бюджет України.

Укладання строкових договорів строком від одного до п'яти років без конкурсу та звільнення педагогічних працівників, які не погодяться на такі умови, зумовить масовий відтік професійних кадрів та дестабілізацію в освітній галузі, що є несумісним з принципом правової визначеності.

Пропонується підвищення норми педагогічного навантаження з 18 до 22 годин на тиждень, що призведе до скорочення ставок та зменшення штатної чисельності педагогів. Дані нововведення приведуть до зростання кадрового дефіциту, особливо у сільських школах, збільшення навантаження на тих педагогів, які залишаться працювати, погіршення якості освітнього процесу.

Запропоновані зміни щодо оплати праці педагогів свідчать про явне згортання стимулюючої моделі винагороди, передбаченої чинним освітнім законодавством. Зокрема, пропонується: змінити умови нарахування надбавки за вислугу років, ліквідувати підвищення ставок за педагогічні звання, знизити розмір надбавки за престижність праці, передати Кабінету Міністрів України повноваження щодо визначення розмірів доплат та ін.

Зазначені пропозиції приведуть до фактичного зменшення заробітної плати значної частини педагогічних працівників, що суперечить принципу забезпечення гідної оплати праці відповідно до кваліфікації та професійного рівня.

Системний аналіз засвідчує, що запропоновані зміни можуть спричинити: зниження престижності педагогічної професії, поглиблення кадрової кризи в освіті, збільшення трудової міграції педагогів, погіршення доступності та якості освіти, підрив реалізації стратегічних реформ, зокрема Концепції Нової української школи.

Особливу занепокоєність викликає те, що запропоновані зміни відбуваються без належного дотримання принципів соціального діалогу, закріплених у міжнародних документах Міжнародної організації праці. Ці принципи передбачають обов'язкове залучення представницьких організацій працівників до процесу обговорення та ухвалення рішень, які стосуються умов праці та зайнятості. Ігнорування профспілок у такому процесі суперечить ратифікованим Україною конвенціям МОП (зокрема № 87 та № 98) і ставить під сумнів легітимність запропонованих змін, а також відповідність міжнародним стандартам у сфері трудових прав.

Наведене вище дає підстави стверджувати, що запропоновані Комітетом зміни, включені до Висновку до протоколу №191, свідчать про суттєве звуження трудових прав педагогічних працівників та трансформацію існуючої моделі правового регулювання праці в освіті. Вони суперечать конституційним гарантіям, положенням трудового та освітнього законодавства, а також

міжнародним стандартам захисту праці. Їх реалізація здатна спричинити масштабні негативні наслідки для кадрового потенціалу освітньої галузі та функціонування системи освіти загалом.

Список використаних джерел

1. Висновок до протоколу засідання Комітету ВРУ з питань освіти, науки та інновацій (№ 191 від 11 листопада 2025 р.), до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2026 рік» (реєстр. № 14000 від 15.09.2025 року) (друге читання). URL: <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/39160.pdf> (дата звернення: 21.11.2025).

Наталія ФЕДІНА

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану національні підходи до захисту прав і свобод людини включають використання конституційних механізмів, а саме: діяльність органів державної влади (Парламенту, Президента, Кабінету Міністрів), судовий захист, звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та органи місцевого самоврядування. Ключовим елементом є гарантування доступу до правосуддя та забезпечення можливості оскаржити дії влади, яке здійснюється відповідно до закону, що є особливо важливим в умовах воєнного стану.

Система органів державної влади, одним із ключових завдань яких є захист прав і свобод людини, побудована на принципі поділу влади.

Верховна Рада України (ВРУ) – це єдиний орган законодавчої влади в Україні, який через законодавчу діяльність вивчає зміст, спрямованість, межі здійснення кожним його права на повагу до гідності [1]. Імплементуючи в національне законодавство норми міжнародного права, завдання Верховної Ради є не лише визнання та впровадження міжнародних стандартів у справі захисту права людини на повагу до її гідності, а й покращення існуючого механізму охорони цього права. На даний момент, наше законодавство не містить відповідних норм для розуміння цього права у повному обсязі, тож норми міжнародного права відіграють немалу роль у його закріпленні. Міжнародні акти краще характеризують випадки, у яких може порушуватись право людини на повагу до її гідності. Отож це дає можливість краще охопити всю сутність цього права та впровадити у правову систему держави міжнародні стандарти у сфері права людини на повагу до її гідності, його забезпечення та захисту, особливо в умовах воєнного стану [2, с. 85].

Однією з функцій Верховної Ради, яка є не менш важливою у справі захисту права на повагу до гідності, є установча. Від правильності, законності, чіткості та оперативності здійснення установчої функції, залежить рівень гарантованості прав і свобод людини загалом та права кожного на повагу до власної гідності. Верховна Рада України має повноваження на здійснення нормативно-правового регулювання діяльності державних органів, формування органів прокуратури та суду.

В інституційно-організаційному механізмі багато чого залежить саме від Президента України, адже він, згідно з статтею 102 Конституції України, виступає гарантом дотримання прав та свобод людини і громадянина [1]. Від його діяльності залежить додержання особистих, політичних, соціально-

економічних прав людей і громадян, а також забезпечення їхньої безпеки з економічної точки зору та ін.

Президент України володіє різними правовими можливостями вносити корективи до рівня забезпечення та реалізації прав і свобод людей і громадян. Скажімо, через звернення до Верховної Ради України може викласти власну думку проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина та надати пропозицій щодо прийняття першочергових законів для усунення цих проблем [1].

Імплементуючи право Глави Держави на законодавчу ініціативу, може ініціювати прийняття саме тих законів, які будуть спрямовані на підвищення рівня забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення нових, покращення існуючих механізмів захисту прав та свобод. Президент, контролюючи Уряд, має вплив на формування проекту Державного бюджету України, витрату цих коштів, фінансування програм, які мають на меті покращити соціальну підтримку, реалізувати соціально-економічні права громадян, вони в свою чергу мають цілковите відношення до рівня реалізації та забезпечення прав людей на повагу до їх гідності [3].

Кабінет Міністрів України, як найвищий орган виконавчої влади, має обов'язок забезпечувати права та свободи людини і громадянина, їх непорушність, може це здійснювати як безпосередньо так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовуючи та координуючи їх дії. В свою чергу кожне міністерство, кожен центральний чи місцевий орган виконавчої влади вживає усіх заходів, у межах повноважень цих органів, для реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина.

Не менш важливу місію у забезпеченні дотримання та реалізації прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на повагу до власної гідності відіграє судова гілка влади України. Безпосередньо суди розглядають немало кількість справ, пов'язаних із порушенням прав та свобод людини, особливо справи пов'язані із порушенням права кожного на повагу до власної гідності. Суди, виконуючи свої безпосередні обов'язки, здійснюють захист тих чи інших порушених прав шляхом об'єктивного розгляду звернень громадян. Порядок звернення особи до суду зазначений у Конституції України та інших законах України [4].

Не менш важливу місію відіграє Конституційний Суд України. Конституційний суд є органом конституційної юрисдикції, який розглядає питання відповідності законів та інших правових актів Конституції України і надає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Конституційний Суд має гарантувати правову та політичну стабільність суспільства, охороняти права і свободи громадян. В епіцентрі його уваги перебувають основоположні права.

Важливу роль у сфері захисту прав і свобод людини відіграло створення конституційного інституту Уповноваженого з прав людини. Визнання державою неабиякої потреби в незалежному, деполітизованому органі для захисту людини і громадянина від протиправних посягань зі сторони посадових

осіб, захисту від управлінського бюрократизму та свавілля державного апарату привело до конституційного закріплення статусу Уповноваженого з прав людини. Стаття 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» гарантує незалежність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від втручання органів місцевого самоврядування, органів державної влади, посадових і службових осіб, підприємств, організацій тощо [5].

Специфіка діяльності Уповноваженого з прав людини полягає у тому, що його діяльність не передбачає розгляду компетенції державних органів. Уповноважений використовує ті способи і методи, які вважає за потрібні. Уповноважений розглядає справи про порушення конституційних прав громадян. До прикладу, якщо особа вважає, що було порушено її право на повагу до власної гідності. Якщо чинні механізми захисту порушеного права виявилися неефективними, особа має право звернутися до Уповноваженого з прав людини із заявою щодо відновлення та захисту порушеного права. Якщо Уповноважений вважає таке звернення обґрунтованим, то може порушити провадження у відповідних державних органах. Також однією з функцій Уповноваженого є аналіз стану забезпечення прав і свобод, готує щорічні доповіді Парламенту, пропонує різного роду законодавчі заходи для покращення механізму захисту прав і свобод людей від їх порушень та протиправних посягань [6, с. 20].

Отже, можемо сказати, що ефективна державна політика, яка буде вміщувати в себе певну систему заходів, дають змогу забезпечувати права та свободи людини і громадянина. Також зазначимо, що держава створює умови для правової діяльності судової гілки влади, тим самим забезпечує дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина, який є важливим особливо в умовах воєнного стану.

Варто зазначити, що забезпечення та захист прав людини в умовах збройних конфліктів не є простим явищем. Однак, норми міжнародного та національного права мають змогу забезпечувати належний рівень забезпечення прав людини. Проте існують певні труднощі у реалізації цих норм, такі як порушення міжнародних угод, однією з причин яких є відсутність механізмів примусу та неможливість належно застосовувати норми національного права у місцях, де активно проводяться бойові дії.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28. 06. 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
2. Теорія держави і прав : навчальний посібник О.М. Бандурка, О.М. Коваль, В. В. Лук'янець. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2018. 440 с.
3. 5.1.7.1. Законодавча ініціатива. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5171-zakonodavcha-iniciatyva>
4. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 1998 №776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
6. Пирога І., Кадебська Е. Інститут уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*, 1 (64), 2023. С. 19-25.

Наталія ФЕДІНА

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Аліна ОГОРДНІК

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВАЖЛИВІСТЬ РОЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У будь-якій правовій та демократичній державі захист прав і свобод людини є надважливою справою. У той час, коли національні механізми захисту прав та свобод людини не здатні забезпечити порушувані права та свободи, є можливість застосувати норми міжнародного права та міжнародні інституції із захисту прав людини. Однією із таких інституцій виступає Європейський суд з прав людини.

Європейський суд з прав людини можна назвати одним з ефективних органів, діяльність якого серйозно впливає на систему національного права та стан реалізації прав та свобод людини у державах-учасниках Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Тому, важливо розглянути роль діяльності Європейського суду з прав людини та приклади його діяльності.

Важливо відзначити, що Міжнародне правосуддя працює таким чином, коли зазвичай рішення одного судового органу враховують та визнають інші. На сьогодні для світової спільноти, в тому числі і для судових процесів є доведеним фактом, що російська збройна агресія на сході України та російська окупація частини східних областей, яка розпочалася навесні 2014 року, новостворені так звані «ДНР» і «ЛНР» були повністю підконтрольні московитам.

Важливим також є той факт, що визнання відповідальності росії за масові порушення прав людини на території України рішенням ЄСПЛ починаючи з 2014 року є встановлення важливих юридичних фактів міжнародною судовою установою, рішення якої може бути враховане при розгляді справ іншими міжнародними органами. Тому, для майбутньої міжнародної системи безпеки, ці зусилля є життєво необхідними.

Також визнання того, що саме російська федерація юридично відповідальна за події на Донбасі, є важливим для тих українських підприємств, які втратили власність. Зокрема, де-факто влада так званих «ЛНР» та «ДНР» здійснювала експропріацію бізнесу та майна українських власників. Частина майна було знищено, а більша частина обладнання та майна заводів Донбасу

було вивезено до росії. У власників з'явився шлях стягнути завдані збитки з рф, що відкриває дорогу для інвестиційних арбітражів [1].

Водночас, безпрецедентним кроком, спричиненим російським вторгненням в Україну, було виключення російської федерації з Ради Європи [2]. Слід зауважити, що важливим наслідком припинення членства (примусового чи добровільного) є те, що колишні члени більше не можуть бути сторонами так званих «закритих» правових інструментів. В той же день ЄСПЛ вирішив призупинити розгляд усіх заяв проти росії до розгляду правових наслідків Резолюції для роботи Суду. З прийняттям цього рішення виникли проблеми, які вдалося врегулювати з прийняттям Постанови пленарного засідання ЄСПЛ, якою було скасовано призупинення розгляду справ щодо росії. Постановою було також постановлено, що російська федерація залишатиметься учасницею ЄСПЛ до 16 вересня 2022 року, тобто протягом шести місяців після її виключення. ЄСПЛ до того часу зберігає компетенцію розглядати заяви, спрямовані проти росії щодо ймовірних порушень, за умови, що вони мали місце до 16 вересня 2022 року [3, с.110, 111-112].

Однак, після 16 вересня 2022 року відповідні зобов'язання щодо прав людини для російської федерації все ще можуть виникнути принаймні з глобальних договорів про права людини (особливо з Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ICCPR) або звичаєвого міжнародного права.

Очевидно, що у зв'язку з такими обставинами Суд зіткнувся із низкою складнощів у процесі розгляду справ щодо війни в Україні: по-першу, виникають «юридичні» питання щодо майбутнього розгляду таких заяв, а саме, відмова участі росії як сторони, неучасть судді від росії у розгляді справ, невиконання росією рішень, які будуть у майбутньому винесені ЄСПЛ; по-друге, величезне навантаження через вплив індивідуальних заяв [4, с. 374-375].

Після вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році постало гостре питання збереження життя українського населення, збереження суверенітету та відновлення територіальної цілісності держави, забезпечення і реалізації прав і свобод людини та громадянина. При таких обставинах активізувалась діяльність міжнародних інституцій, зокрема правозахисних.

Під час розгляду справ, які стосуються збройної агресії та воєнних дій, Європейський суд з прав людини сформулював низку положень. Однією з найвідоміших справ є справа «Surgus v. Turkey». У цій справі було ухвалено рішення про справедливую сатисфакцію у розмірі тридцяти мільйонів євро (стосовно компенсацію моральної шкоди, яка була заподіяна родичам зниклих безвісти осіб) [5]. В особливих умовах, у тому числі у веденні бойових дій, виникають різного роду труднощі, які потребують вирішення в контексті захисту та забезпечення прав людини. Такий висновок можна зробити проаналізувавши вищезазначену та інші справи Європейського суду з прав людини.

Стаття 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» говорить, що воєнний стан – це особливий правовий режим, який вводиться в Україні або

в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національно безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6].

Якщо проаналізувати підстави, які необхідні для введення воєнного стану згідно із Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, то можна заявити, про те що в цій Конвенції застосовуються такі терміни, як «війна чи інша суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» у діяльності Європейського суду з прав людини не знайдемо визначення терміну «війна», але розуміємо, що будь-яка справа тривалого або серйозного насильства, короточасні збройні зіткнення або масові заворушення можуть бути рівнозначними поняттю «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» [7].

При розгляді справи «Ireland v. United Kingdom» можна визначити, що Суд зазначив, що загроза повинна бути такою, яка справді виникла або неминуче настане. Також можна визначити, що заходи та їх негативні наслідки не повинні перевищувати блага, для захисту якого вони були застосовані, чи створеної загрози заподіяння шкоди (зокрема, рішення у справі «Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece») [8]. Справа стала важливим прикладом того, як держави можуть подавати скарги одна проти одної, і призвела до міжнародного засудження режиму та вплинула на практику збору доказів про катування.

Практики Європейського суду з прав людини не має чітко визначеної вимоги стосовно терміну дії режиму воєнного стану, на відміну українському законодавству (зокрема, справа «Brannigan and McBride v. the United Kingdom») [9] У справі «Ukraine v/ Russia (re Crimea)» Європейський суд з прав людини визнав заяву України прийнятною та визнав, що відповідальність за порушення прав людини в Автономній Республіці Крим несе росія [10].

Також очікується розгляд справи «України та Нідерланди проти росії», усні слухання стосовно прийнятності неї відбулися 26 січня 2022 року; тут саме йдеться про ефективний контроль російської федерації над окупованою територією Луганської та Донецької областей. Згадаємо, що у січні 2023 року Європейський суд з прав людини об'єднав в одне велике провадження справи «Україна та Нідерланди проти росії», де суд вже визнав окупацію східної України з 2014 року та «Україна проти росії (X)» стосовно повномасштабного вторгнення [11] Суд встановив, що РФ здійснювала ефективний контроль над тимчасово окупованими територіями України з 11 травня 2014 року – відтоді, як там утвердився фактичний контроль її військових формувань. У остаточному рішенні від 9 липня 2025 року ЄСПЛ визнав російську федерацію

відповідальною за численні та системні порушення Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) на території України [12].

Питання юрисдикції, тобто яка держава здійснює ефективний контроль на відповідній території, є одним із важливих питань, яке виносить Європейський суд з прав людини при розгляді кожної справи. Також згадаємо, що важливою обставиною, яка вплинула на розгляд справ проти росії, є саме її припинення у вересні 2022 року участі у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

В підсумку варто зазначити, що навіть в умовах війни Європейський суд з прав людини є саме тією інституцією, яка виступає гарантом реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Також у діяльності цієї інстанції розглядаються міждержавні справи і у тому числі індивідуальні. Європейський суд з прав людини можна назвати саме тою інституцією, що виступає гарантом реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Також у діяльності цієї інстанції розглядаються міждержавні справи і у тому числі індивідуальні.

Список використаних джерел

1. Коротко А. Чому проміжне рішення європейського суду про Донбас стало великою перемогою України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/01/26/7154924/>
2. Чому Європейський суд з прав людини залишається ключовою інституцією правосуддя для України щодо притягнення Росії до відповідальності. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/chomu-yevropeyskyy-sud-z-prav-liudyny-zalyshaietsia-kliuchovoiu-instytutsiieiupravosuddia-dlia-ukrainy-shchodo-prytyahnennia-rosii-do-vidpovidalnosti/>
3. Konstantinos D. Magliveras Legal and Procedural Issues arising from the Expulsion of the Russian Federation from the Council of Europe ICLR. 2023. Vol. 23. №. 1. P. 95–116.
4. Іванов А. В., Шаповал В.Д. Роль та значення єспл в аспекті захисту прав людини в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2024. С. 373-376.
5. Judgment in the Case of Cyprus v. Turkey (2001). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=381>
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n199>
7. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004
8. Case of Ireland v. the United Kingdom URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-181585%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-181585%22]})
9. Case of Brannigan and McBride v. the United Kingdom (Application no. 14553/89; 14554/89) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57819%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57819%22]})

10. Case of Ukraine v. Russia (re Crimea) (2021). URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/sprava-ukraina-proty-rosii-shchodo-krymu-za--2095814-ta--3833418-0cff9808a21c12019f8f5c3357383f40.html>

11. ЄСПЛ об'єднав дві справи України проти росії в одне велике провадження URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-obiednav-dvi-spravy-ukrainy-proty-rosii-v-odne-velyke-provadzhenia>

12. Справа «Україна та Нідерланди проти Росії». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%C2%AB%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D1%82%D0%B0_%D0%9D%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97%C2%BB

Ірина ШОПНА
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО ГРОМАДЯНИНА НА АЛЬТЕРНАТИВНУ НЕВІЙСЬКОВУ (ЦИВІЛЬНУ) СЛУЖБУ: ДОСВІД ШВЕЙЦАРІЇ

Необхідність удосконалення законодавства України про альтернативну невійськову службу обумовлюється нині багатьма факторами, серед яких провідне місце займає потреба забезпечити релігійні права і свободи особистості в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності, так, щоб це не стало фактором ослаблення боєздатності військових формувань і не знизило б ефективність відсічі російській збройній агресії [1]. Правовий механізм заміни військової служби на альтернативну невійськову у даний період не працює, а створення нової, орієнтованої на правовий режим воєнного стану, моделі такої служби потребує ретельного аналізу всіх можливих наслідків таких заходів [2]. Вказане обумовлює важливість дослідження досвіду інших держав, особливо в аспекті змін, які вносилися до законодавства про альтернативну невійськову службу внаслідок актуалізації певних геополітичних загроз. Особливий інтерес уявляє досвід Швейцарської Конфедерації, в якій у цьому році відбулося реформування альтернативної цивільної служби.

До ХХ століття Швейцарія не визнавала права на відмову від військової служби з міркувань совісті. Громадяни, які відмовлялися від проходження військової служби, притягалися до кримінальної відповідальності військовими судами, а внесення їх прізвищ до центрального кримінального реєстру супроводжувалося суспільним осудом такої позиції.

Відповідно до ст.59 Федеральної конституції Швейцарської Конфедерації, кожен швейцарець зобов'язаний проходити військову службу. Закон передбачає цивільну альтернативну службу. Для швейцарок військова служба є добровільною. Швейцарці, які не проходять ні військову, ні альтернативну службу, сплачують збір [3]. Конституційні положення знайшли свій розвиток у спеціальному законі про альтернативну цивільну службу (хоча в його назві слово альтернативна не використовується, однак альтернативний характер означеної служби прямо слідує з положень ст.59 Конституції). Федеральний закон про цивільну службу Швейцарії (*Loi fédérale sur le service civil*) було прийнято 6 жовтня 1995 року, останні зміни до нього вносилися 23 січня 2023 року. Відповідно до його положень особи, які підлягають військовій службі та не можуть узгодити цю службу зі своєю совістю, за їхнім проханням проходять альтернативну цивільну службу (цивільну службу) тривалішого терміну, як це визначено цим законом. Цивільна служба діє у сферах, де ресурси недостатні

або відсутні для виконання важливих завдань громади. Вона служить цивільним цілям і відбувається поза інституційними рамками армії [4].

Відповідно до позиції швейцарського законодавця, кожен, хто проходить цивільну службу, виконує суспільно корисну роботу. Робота вважається суспільно корисною, якщо зобов'язана особа проходить свою цивільну службу в державній установі або в приватній установі, що здійснює діяльність суспільного значення. Така служба має наступні завдання (цілі): вона сприяє зміцненню соціальної згуртованості, зокрема шляхом покращення становища осіб, які потребують допомоги, підтримки чи догляду; створенню структур на користь миру та зменшенню потенціалу насильства; збереженню та захисту навколишнього середовища та сприянню сталому розвитку; збереженню культурної спадщини; підтримці шкільної освіти та виховання. Також цивільна служба надає підтримку діяльності Національної мережі безпеки [4].

До сфер, в яких можливе проходження цивільної служби, віднесено наступні: охорона здоров'я; соціальна служба; громадська освіта (від дитячого садка до середньої школи II рівня); збереження культурних цінностей; захист природи та довкілля, догляд за ландшафтом та ліс; сільське господарство; співробітництво у сфері розвитку та гуманітарна допомога; запобігання катастрофам та надзвичайним ситуаціям, ліквідація їх наслідків, відновлення після таких подій. Якщо кількість можливостей для призначення у вказаних сферах діяльності прогнозується нижчою за попит, Федеральна рада може дозволити пробне призначення в інших сферах діяльності на визначений термін для перевірки їхньої відповідності. Цивільна служба, відповідно до потреб, реалізує пріоритетні програми у своїх сферах діяльності та регулярно контролює їх ефективність. Федеральна рада може надавати їй мандати щодо цих програм. Крім того, відповідно до ст. 7 вказаного Закону, можливе розширення таких програм у разі стихійного лиха або надзвичайної ситуації [4].

Хотілося б звернути увагу на низку обмежень до проходження досліджуваного виду служби, встановлених Федеральним законом про цивільну службу Швейцарії. Відповідно до його ст. 4а особа, зобов'язана до проходження цивільної служби, не може бути призначена: до установи, де вона здійснює або, протягом року, що передує призначенню, здійснювала прибуткову діяльність чи брала участь в базовій або подальшій підготовці (навчанні), з якою вона підтримує інші особливо тісні стосунки, зокрема через інтенсивну або довгострокову волонтерську співпрацю чи керівну посаду на громадських засадах, або в якій близькі їй особи можуть мати вплив на її призначення. Заборонено залучення до діяльності, яка приносить вигоду виключно близьким їй особам; до діяльності, спрямованої на вплив на процес формування політичних думок або на поширення чи поглиблення релігійних чи ідеологічних течій; а також до діяльності, яка служить насамперед її власним інтересам, зокрема її базовій або подальшій підготовці. Дуже важливими в аспекті удосконалення українського законодавства про альтернативну невійськову службу уявляються положення ст.5 вказаного Закону, згідно якої звичайна цивільна служба повинна становити для зобов'язаної особи загальне

навантаження, еквівалентне навантаженню, яке становить навчальна служба для солдата [4].

Після початку повномасштабної збройної російської агресії в Україні Швейцарія, як і багато інших європейських країн, почала перегляд свого військового законодавства з метою посилення обороноздатності держави. 19 лютого 2025 року Федеральна рада ухвалила повідомлення про зміну Федерального закону про цивільну службу. Метою таких змін став намір зменшити кількість зарахувань на альтернативну службу. Кількість зарахувань на цивільну службу, як зазначалося у прес-релізі Парламенту, залишається високою в абсолютному вираженні (6754 у 2023 році та 6088 у 2019 році). Федеральна рада вважає цю кількість зарахувань значною, особливо враховуючи кількість військовослужбовців, які закінчили рекрутську школу, а також спеціалістів і командирів армії, які висловили бажання перейти на цивільну службу. Запропоновані зміни закону були спрямовані на виправлення цієї ситуації, оскільки ці заяви на зарахування мотивовані переважно іншими причинами, ніж конфлікт совісті. Зокрема, вона передбачає посилення вимог для осіб, які вже пройшли значну частину своєї військової служби [5].

Очікується, що з моменту набуття чинності, з 1 січня 2026 року, зміна Закону про цивільну службу дозволить зменшити кількість зарахувань до 4000 на рік. У довгостроковій перспективі це означатиме менше людей та днів служби, доступних для виконання робіт цивільної служби на користь суспільства. Федеральна рада вважає цю ситуацію прийнятною, враховуючи необхідність дотримання конституційного положення про відсутність свободи вибору між військовою службою та альтернативною цивільною службою [5]. 24 вересня 2025 року законопроект було обговорено у Раді кантонів, яка підтримала позицію Федеральної і Національної ради, посиливши вимоги до альтернативної цивільної служби. Ці заходи мають сприяти тому, щоб цивільна служба залишалася винятковим рішенням, водночас зберігаючи доступ для людей із конфліктом совісті. Партії лівого спрямування виступили проти такого рішення, оголошено референдум [5].

Аналіз досвіду Швейцарії у сфері правового регулювання альтернативної цивільної служби свідчить про наявність тенденцій посилення вимог до осіб, які можуть проходити таку службу, зменшення підстав для її проходження, повернення скасованої у 2009 році процедури оцінки совісті. При цьому мета таких законодавчих новел відкрито проголошується як скорочення кількості осіб, що можуть проходити цивільну службу, зменшення її привабливості та зміцнення тим самим збройних сил держави. Заслуговує на увагу, що парламентським обговоренням передувала підготовка аналітичних звітів органів влади, у тому числі органів військового управління. В умовах екзистенційної загрози, яку несе агресивна російська політика для всього Європейського континенту, такі заходи уявляються повністю логічними.

Однак система вимог до військової служби навчального характеру економічно розвиненої держави, яка більш ніж 300 років не вела бойових дій на своїй території, має свої відмінності. Загальна тривалість проходження

військової служби в цій країні загалом становить близько 245 днів протягом усього періоду проходження служби (включно з рекрутською підготовкою і повторними курсами). Тривалість альтернативної служби має бути у 1,5 разів більшою. Це непорівнянне з майже чотирма роками участі українських військовослужбовців у бойових діях, як непорівнянні умови такої служби. Отже, корисним для України може бути не пряме запозичення правових норм, а увага до процедур внесення змін до військового законодавства.

Список використаних джерел

1. Шопіна І. Альтернативна (невійськова) служба: проблеми і перспективи. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип.90. Ч.5. С.374-380. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.49>
2. Шопіна І.М. Функціонування релігійних організацій в умовах воєнного стану: адміністративно-правові проблеми. *Академічні візії.* 2024. №33. DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.13240385>
3. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>
4. Loi fédérale sur le service civil (LSC). URL: https://lawbrary.ch/loi/824_0/LSC/v2023.01/fr/loi-federalesur-le-service-civil-lsc/
5. Loi fédérale sur le service civil. Modification. URL: https://ws-old.parlament.ch/affairsummaries/20250033?utm_source=chatgpt.com

Оксана ЯРЕМА

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПОНОВЛЕННЯ СТРОКІВ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА МЕХАНІЗМИ

Воєнний стан в Україні істотно впливає на всі аспекти функціонування правової системи, зокрема й адміністративного судочинства. У такій ситуації питання дотримання строків звернення до адміністративних судів стає особливо актуальним, оскільки громадяни та юридичні особи не рідко стикаються з об'єктивними труднощами вчасного подання позовів.

Строк звернення до адміністративного суду – це проміжок часу після виникнення спору у публічно-правових відносинах, протягом якого особа має право звернутися до адміністративного суду із заявою за вирішенням цього спору і захистом своїх прав, свобод чи інтересів [1].

Відповідно до статті 122 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), звернення до адміністративного суду здійснюється в межах встановлених строків. Так, для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи встановлюється шестимісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Для звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог. Для звернення до суду у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби встановлюється місячний строк [2].

Проте в умовах воєнного стану дотримання цих строків може бути ускладнено через форс-мажорні обставини. В умовах, коли частина території країни є тимчасово окупованою або перебуває в зоні активних бойових дій, виникає питання про забезпечення безперервного доступу до правосуддя. На територіях, які постраждали від бойових дій або перебувають під окупацією, робота місцевих загальних судів та окружних адміністративних судів, які розглядають адміністративні справи суттєво ускладнена або повністю припинена. У регіонах, де ведуться активні бойові дії або є тимчасово окупованими (наприклад, частини Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей), діяльність адміністративних судів призупинена. У цих випадках розгляд справ перенесено до інших судів. Наприклад, до переліку

судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану належить Херсонський окружний адміністративний суд, територіальну підсудність якого передано Одеському окружному адміністративному суду відповідно до розпорядження Верховного суду від 18.03.2022 № 11/0/9-22 [3].

Якщо строк звернення до адміністративного суду було пропущено, стаття 123 КАС України передбачає можливість його поновлення за клопотанням позивача, якщо суд визнає причини пропуску поважними. Умови воєнного стану є об'єктивними підставами для такого поновлення, однак для цього необхідно підтримувати певний процедурний порядок поновлення пропущених строків. Воєнний стан є активною ситуацією, яка може об'єктивно ускладнити реалізацію права на звернення до суду. Це включає такі фактори, як перебування в зоні бойових дій, окупації або евакуації.

Громадяни, які перебувають у зоні активних бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях, часто фізично не можуть відвідати суд або підготувати необхідні документи. Евакуація чи переміщення з небезпечної території часто супроводжуються втратами документів, тривалим відновленням нормальних умов життя, що ускладнює вчасне звернення до суду. Також збройна агресія може призвести до пошкодження чи знищення майна, зокрема документів, які є необхідними для подання позову чи обґрунтування вимоги про поновлення строку на звернення до судової інстанції. Ще з однією з форс-мажорних причин пропуску строків звернення до суду є перешкоди у комунікаціях. Відсутність доступу до поштового, телефонного чи електронного зв'язку через руйнування інфраструктури також може бути підставою для поновлення строку. До інших об'єктивних обставин, спричинених війною можуть належати травми, поранення, втрати працездатності або догляд за особами, які постраждали від бойових дій. Процедура поновлення строків не складна. Разом із позовною заявою подається клопотання про поновлення строку звернення до суду. Однак у клопотанні необхідно детально описати причини пропуску строку; вказати, як саме воєнний стан вплинув на неможливість своєчасного звернення до суду.

Варто звернутись і до судової практики. Так, Верховний Суд у справі №120/359/24 задовольнив касаційну скаргу ветерана війни, який оскаржив повернення його позовної заяви без розгляду судами попередніх інстанцій.

Позивач, мобілізований до Збройних Сил України під час воєнного стану, оскаржив відмову Пенсійного фонду у призначенні йому дострокової пенсії за віком. Суди першої та апеляційної інстанцій відмовили у відкритті провадження, мотивуючи це пропуском шестимісячного строку для звернення до суду, передбаченого статтею 122 Кодексу адміністративного судочинства України.

Позивач вважав, що має право на дострокову пенсію за віком, а відмова Пенсійного фонду порушує його право на соціальний захист. Пенсійний фонд, своєю чергою, стверджував, що рішення про відмову ухвалено в межах законодавства, а позивач пропустив строк для судового оскарження. Суди

першої та апеляційної інстанцій вказали, що відповідно до статті 122 КАС України строк для звернення до суду становить шість місяців, і зазначені у заяві про поновлення строку обставини не є поважними.

Однак Верховний Суд зазначив, що стаття 123 КАС України допускає поновлення строків звернення до суду, якщо заявник доведе поважність причин їх пропуску. Військова мобілізація та участь у бойових діях можуть бути визнані такими поважними причинами, якщо ці обставини об'єктивно унеможливлювали своєчасне звернення до суду.

Верховний Суд скасував рішення судів попередніх інстанцій, а справу направив для продовження розгляду до Вінницького окружного адміністративного суду. Верховний Суд детально роз'яснив у пункті 57 постанови, що проходження військової служби за мобілізацією може бути підставою для поновлення строку звернення до суду з таких причин:

- Обмеження доступу до правничої допомоги. Військовослужбовці можуть перебувати у віддалених або небезпечних місцях, де неможливо отримати правову допомогу або підготувати документи для звернення до суду.

- Виконання службових обов'язків. Служба у Збройних Силах України, особливо в умовах воєнного стану, передбачає повну концентрацію на виконанні військових завдань, що може унеможливлювати звернення до суду.

- Повага до особливого статусу. Військовослужбовці, виконуючи свій конституційний обов'язок, мають право на захист від невинуватеного обмеження доступу до правосуддя, гарантованого статтями 55, 124 та 129 Конституції України.

- Фактор часу. Участь у тривалих військових операціях, навчаннях або відрядженнях може суттєво ускладнювати дотримання строків, передбачених законом [4].

Отже, в умовах воєнного стану строки звернення до адміністративного суду можуть бути пропущені через обставини, які унеможливлюють своєчасне звернення до адміністративного суду.

Поновлення строків звернення до адміністративного суду в умовах режиму воєнного стану є важливим механізмом забезпечення права на судовий захист, закріпленого Конституцією України. Війна створила безпрецедентні виклики для громадян, державних органів і судової системи, однак законодавство та судова практика адаптуються до цих умов, враховуючи специфіку воєнного часу.

Ключовими аспектами є гнучкість судів у оцінці поважності причин пропуску строків та збереження принципів верховенства права й справедливості. Встановлення чітких правових механізмів для поновлення строків дозволяє захистити права осіб, які через форс-мажорні обставини не змогли вчасно звернутися до суду.

У нинішніх умовах ефективне використання електронних сервісів, збирання доказів, обґрунтування об'єктивних причин пропуску строків і розуміння процедур поновлення сприяють забезпеченню доступу до правосуддя навіть у найскладніших обставинах. Це свідчить про здатність

правової системи України діяти в інтересах громадян, незважаючи на виклики воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.10.2018 у справі № 800/304/17 (провадження № 11-458сап18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77286410>

2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

3. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (окремі суди Донецької, Харківської та Херсонської областей): Розпорядження Верховного Суду від 18.03.2022 № 11/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_18_03_2022_1.pdf

4. Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2024 року у справі № 120/359/24. (адміністративне провадження №K/990/14363/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410430>

Оксана ЯРЕМА

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Тетяна НАГИБАЙЛО

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ, ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ, ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ЗАГРОЗ

У сучасних умовах розвитку цифрового суспільства інформаційні ресурси, електронні комунікації та технологічні системи стали невід’ємним елементом функціонування держави, економіки та суспільства. Зростання обсягів обробки даних, розвиток штучного інтелекту, «інтернету речей» (IoT) та хмарних сервісів посилюють залежність критичної інфраструктури від кіберпростору. Це, в свою чергу, відповідно, актуалізує проблему захисту інформаційних та комунікаційних систем, забезпечення їхньої надійності, стійкості до кібератак і несанкціонованого доступу.

Основою правового регулювання у сфері захисту інформації та інформаційно-комунікаційних систем є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017 р.), який визначає правові та організаційні основи захисту кіберпростору держави; Закон України «Про інформацію» (1992 р., із змінами) – встановлює правові засади інформаційних відносин, включно з питаннями безпеки Інформації; Закон «Про електронні комунікації» (2020 р.) – регулює діяльність у сфері електронних комунікаційних мереж і послуг, забезпечує права користувачів та безпеку мережевих технологій; Закон «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» (1994 р.) – визначає порядок створення, експлуатації та захисту державних і корпоративних систем обробки інформації.

Важливим вдосконаленням правового регулювання захисту інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем стало прийняття на виконання деяких положень Закону України “Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах” Постанови Кабінету Міністрів України № 710 від 18 червня 2025 року «Деякі питання захисту інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних, технологічних систем» [1]. Механізм розроблення та затвердження базових, галузевих та цільових профілів безпеки інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних, технологічних систем регулюється «Порядком розроблення та затвердження профілів безпеки

інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних, технологічних систем» затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 710 від 18 червня 2025 року [1].

З метою забезпечення сталого розвитку сфери електронних комунікацій в сучасних умовах з урахуванням сучасних світових тенденцій та особливостей розвитку України, а також потреб у змінах для реалізації державної політики у сфері електронних комунікацій, зокрема щодо міжнародних зобов'язань України Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 червня 2025 р. № 546-р схвалено «Стратегію розвитку сфери електронних комунікацій України на період до 2030 року» (далі – Стратегія) [2].

Оскільки сфера електронних комунікацій постійно розвивається, вкрай важливо, щоб регуляторна база відповідала динаміці ринку електронних комунікацій, сприяла інноваціям та водночас гарантувала довіру і стабільність у сфері електронних комунікацій. Зміна клімату також є важливим питанням для сфери електронних комунікацій. Так розвиток сфери електронних комунікацій сприяє декарбонізації економіки, починаючи від віддаленої роботи до використання розумних пристроїв. Важливим елементом Стратегії розглядається поточний стан інтеграції України до ЄС та наслідки збройної агресії Російської Федерації проти України для електронних комунікацій. Також у даному документі наголошено, що розвиток України та української сфери електронних комунікацій неможливо розглядати окремо від глобальних світових тенденцій, оскільки Україна є частиною глобального світу та тих процесів, що у ньому відбуваються. Світові тенденції розвитку сфери електронних комунікацій впливають на українську економіку, технологічний розвиток, бізнес. У зв'язку з воєнним станом в Україні тимчасово обмежено обов'язок постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг подавати звітність у сфері електронних комунікацій, важливим є питання відновлення на законодавчому рівні (шляхом внесення змін до Закону України “Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни”) подання постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг звітності у сфері електронних комунікацій, що надасть можливість державі аналізувати стан зазначеної сфери та за необхідності вживати відповідних заходів [2].

Також недостатні обсяги власного виробництва обладнання електронних комунікацій призводять до залежності постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг від іноземних виробників обладнання електронних комунікацій. Держава має забезпечити умови для відкриття в Україні центрів досліджень і розробок (далі - R&D-центрів) виробників технологій та обладнання електронних комунікацій та підприємств із власного виробництва елементної бази сучасних електронних комунікаційних мереж [2].

Отже, прийняття Стратегії є важливим етапом адаптації України до сучасних умов розвитку сфери електронних комунікацій, вирішення стратегічних завдань в період повномасштабного вторгнення агресора в Україну й руйнування національного інформаційно-технічного простору.

В умовах військової агресії проти України важливої ваги набули й питання кіберзахисту. Держава стала об'єктом постійних кібератак, спрямованих на

порушення роботи урядових ресурсів, банківської системи, енергетичного сектору та засобів зв'язку.

Інформаційні та технологічні системи постійно піддаються зовнішнім і внутрішнім загрозам, серед яких кібератаки (віруси, фішинг, DDoS, шкідливе ПЗ, програмні «закладки»); маніпулювання інформацією – підrobка даних, дезінформація, вплив на громадську думку через цифрові ресурси; недосконалість захисту критичної інфраструктури, зокрема енергетики, транспорту, фінансів, оборони; людський фактор – неналежний рівень цифрової грамотності, порушення правил інформаційної безпеки.

Зазначені фактори потребують посиленої уваги як фахівців (відповідних органів) у сфері захисту інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем так і законодавця з метою створення належних механізмів захисту та посилення відповідальності за правопорушення у даній сфері.

Важливо відзначити, що сучасне законодавство України активно гармонізується із європейськими стандартами, зокрема з Директивою (ЄС) 2016/1148 NIS (Network and Information Security Directive) та Регламентом (ЄС) 2016/679 (GDPR), які регулюють безпеку мережевих та інформаційних систем та захист персональних даних.

Ефективна система захисту передбачає реалізацію і таких механізмів як криптографічний і технічний захист інформації; розробку політик інформаційної безпеки на рівні організацій; міжнародне співробітництво у сфері кіберзахисту і ін. Тому, вважаємо за необхідне з метою посилення захисту інформаційних систем розробити механізм контролю за реалізацією положень національної «Стратегії розвитку сфери електронних комунікацій України на період до 2030 року», створити єдиний центр реагування на кіберінциденти для органів державної влади а також підвищити рівень кіберосвіти населення.

Отже, захист інформаційних, електронних комунікаційних та технологічних систем є ключовою умовою національної безпеки, сталого розвитку економіки та довіри суспільства до державних інститутів. У сучасних реаліях Україна повинна формувати комплексну політику, яка поєднує нормативне, технологічне, освітнє та міжнародне співробітництво. Ефективне функціонування інформаційного простору можливе лише за умови високого рівня безпеки, правової визначеності та технологічної спроможності держави протистояти загрозам інформаційним та електронним комунікаційним системам.

Список використаних джерел

1. Деякі питання захисту інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних, технологічних систем: Постанова Кабінету Міністрів України № 710 від 18 червня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-2025-%D0%BF#Text>

2. Стратегія розвитку сфери електронних комунікацій України на період до 2030 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 червня 2025 р. № 546-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2025-%D1%80#Text>

СЕКЦІЯ 3

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА, ЕКОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Наталія БАРАБАШ

доцент кафедри соціального права,
кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ СЕРВІТУТІВ

Інститут земельних сервітутів в українському законодавстві продовжує розвиватися, зберігаючи основні елементи римсько-правової конструкції, але водночас стикаючись із сучасними викликами у сфері регулювання землекористування. Норми Земельного та Цивільного кодексів України наводять визначення та юридичні ознаки тільки приватних сервітутів, тоді як публічні сервітути фактично застосовуються, але не мають законодавчо закріпленого поняття та чітко визначеного правового режиму. Таке становище призводить до невизначеності у правозастосуванні, суперечливих підходів до встановлення сервітутів, а також до колізій між інтересами власників землі та суспільними потребами, включно з екологічними. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження правової природи земельних сервітутів, а саме їх публічних різновидів.

Класичне розуміння сервітуту походить з римського права, де він визначався як обмежене право користування іншою земельною ділянкою для задоволення певної потреби. У національному законодавстві визначення земельного сервітуту закріплене у ст. 98 ЗК України як «право власника або землекористувача земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками)» [1]. ЦК України закріплює аналогічний підхід, але передбачає ширше коло об'єктів сервітуту та їх поділ на особисті та земельні (ст. 401 ЦК) [2].

Як доречно зазначає Т. Є. Харитонova, економічна і юридична інфраструктура країн з ринковою економікою базується на двох формах власності: приватній та публічній. Саме такий структурний підхід до форм земельної власності реалізований у Конституції України [3], відповідно до ст. 14 якої право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою. Закріплені в Конституції України (ст. ст. 13, 14) положення щодо землі як об'єкта права власності Українського народу є ключовими для законотворення і правозастосування у практиці регулювання земельних відносин [4].

Земельні сервітути традиційно розглядаються як інструменти забезпечення доступу до чужої земельної ділянки для задоволення потреб, що не можуть бути реалізовані іншим способом. У системі прав на чужі речі, відповідно до Цивільного кодексу України, сервітут є обмеженим речовим правом, зміст якого полягає у встановленні права користування чужим майном (ст. 401-406 ЦК України) [2]. Земельний кодекс України, у свою чергу, визначає особливості встановлення таких прав щодо земельних ділянок (ст. 98-102 ЗК України) [1]. Проте зміст категорії «земельний сервітут» значно ширший, а ніж її буквально формулювання у нормативних актах: він охоплює не лише цивілістичні відносини між власниками суміжних ділянок, але й публічно-правові механізми забезпечення доступу до природних ресурсів, охорони довкілля тощо.

Науковці підкреслюють, що інститут сервіту в українському праві сформований на перетині приватного та публічного регулювання, що зумовлює складність його доктринального осмислення. Так, Н. В. Фролова при дослідженні питання права публічного земельного сервіту вважає, що доцільність введення поняття «публічний земельний сервітут» є очевидною. На її думку вона обумовлена, насамперед, існуванням права земельного природокористування, яке, на жаль, не завжди реалізується безперешкодно. Велика кількість природних ресурсів, зокрема, водних об'єктів, лісів, земель водного фонду є орендованими, та орендарі не завжди сумлінно виконують свої зобов'язання щодо надання можливості громадянам вільно та безперешкодно користуватися природними ресурсами загального користування [5].

Публічний сервітут може встановлюватися в інтересах держави, територіальної громади, суспільства. Він має забезпечувати здійснення права загального природокористування, безкоштовного доступу громадян до природних ресурсів. Публічний сервітут встановлюється в інтересах необмеженого кола осіб або конкретно визначених осіб. Так, вчена вважає, що публічний сервітут може встановлюватися для проходу або проїзду через чужу ділянку, прокладання комунікацій, проведення дренажних робіт, встановлення геодезичних та інших знаків, випасання та водопою тварин, сінокосіння, вільного доступу до пляжів, лісу та інших природних ресурсів, що використовуються в порядку загального природокористування [5]. Однак у цьому переліку не всі види земельного сервіту можуть бути публічними. Зокрема, право проходу або проїзду через чужу ділянку, прокладання комунікацій, проведення дренажних робіт, встановлення геодезичних та інших знаків, випасання та водопою тварин не можуть встановлюватися без згоди власника і носять індивідуальний характер.

І. В. Литвиненко досліджуючи це питання вважає, що відсутність в українському законодавстві категорії «публічний земельний сервітут» створює низку проблем при плануванні та розвитку територій на всіх рівнях – державному, регіональному та місцевому [6].

У світовій правовій практиці, дієвим механізмом, який має вирішувати наведені вище проблеми є земельні сервітути. При цьому в залежності від кола

осіб, на користь яких встановлюються обмеження у користуванні земельною ділянкою, виділяють публічні та приватні сервітути [7].

Проте аналізуючи правову природу публічного земельного сервітуту не можна однозначно стверджувати про необхідність введення такого поняття на рівні з приватним земельним сервітутом. Дане питання підлягає більш детальному дослідженню і врахуванню усіх особливостей, пов'язаних з правом публічного земельного сервітуту. Також доцільним при дослідженні цього питання буде проаналізувати закордонний досвід та можливість імплементації норм у вітчизняне законодавство.

Публічні сервітути мають суттєво іншу природу порівняно з приватними. Відповідно до ст. 99 ЗК України, передбачено невичерпний перелік видів права земельного сервітуту. На відміну від приватного сервітуту, публічний сервітут не пов'язаний із конкретним власником суміжної ділянки та не має індивідуального характеру. Йдеться про забезпечення доступу необмеженого кола осіб до певних об'єктів або про гарантування можливості виконання публічних функцій. Саме тому публічні сервітути мають очевидно виражений публічно-правовий характер. Більше того, публічні сервітути нерідко використовуються як механізм охорони навколишнього природного середовища. Наприклад, доступ громадян до прибережних захисних смуг річок і водойм (ст. 88 Водного кодексу України) [8], право проходу через землі лісового фонду (ст. 66 Лісового кодексу України) [9], доступ до територій природно-заповідного фонду – це різновиди публічних сервітутів, які безпосередньо спрямовані на гарантування екологічних прав громадян. Проблемою публічних сервітутів залишається недостатня визначеність їх змісту в законодавстві та надмірно загальні формулювання у ЗК України, що дозволяють органам місцевого самоврядування встановлювати їх без чітких критеріїв та без належного врахування екологічних, земельних і містобудівних обмежень. І. В. Литвиненко обґрунтовує, що закріплення в українському законодавстві категорії «публічний земельний сервітут», а також порядку його формування, реєстрації тощо є життєво необхідною умовою для подальшого раціонального планування та розвитку територій на всіх рівнях [7].

Публічні земельні сервітути можна розглядати як гарантію екологічних прав громадян. Стаття 50 Конституції України гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля [3]. Забезпечення доступу громадян до водойм, лісів та інших природних ресурсів є практичною реалізацією цього права. Тому встановлення публічного сервітуту може бути інструментом забезпечення екологічної справедливості.

Часто власники земель обмежують доступ до природних об'єктів, створюючи незаконні огорожі або штучні бар'єри. Це призводить до конфлікту між приватноправовими та публічними інтересами. Наразі відсутній чіткий механізм визначення пріоритету екологічної функції землі над інтересами приватного власника. Таким чином, екологічний компонент повинен стати невід'ємною частиною правової природи сервітуту.

Екологічний вимір публічних сервітутів є одним із найменш досліджених, але, водночас, найбільш перспективних напрямів розвитку цього інституту. Сервітуту дедалі частіше розглядаються як інструмент забезпечення екологічних прав громадян, механізм збереження природних ресурсів та гарантія екологічної справедливості. Такий підхід відповідає тенденціям світового співтовариства, де природоохоронний сервітут розглядається як засіб забезпечення публічних інтересів у сфері водокористування, охорони біорізноманіття, збереження природних шляхів міграції тварин, доступу до прибережних територій тощо.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n1462> (дата звернення: 29.11.2025).
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 35-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1897> (дата звернення: 29.11.2025).
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
4. Харитонova Т. Є. Права на чужі земельні ділянки в системі конституційних прав на землю в Україні / Т. Є. Харитонova // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 531-534. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/98c7fa12-23c6-4403-95e1-c23d3cd2070c7>
5. Фролова Н. В. Право публічного земельного сервітуту. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 2. С. 515-517.
6. Литвиненко І. В. Роль приватних та публічних земельних сервітутів при просторовому плануванні територій. Містобудування та територіальне планування. 2018. Вип. 68. С. 316-324. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/handle/987654321/6148>
7. Литвиненко І. В., Проскурка О. О. Практичні аспекти встановлення земельних сервітутів в містах. Містобудування та територіальне планування. 2013. Вип. 50. С. 364-370. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2013_50_52.
8. Водний кодекс України: Закон України від 6 черв. 1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
- Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 29.11.2025).

Мар'яна БОЖИК

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Наталія МОКРИЦЬКА

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТФОРМНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Цифрова трансформація економіки спричинила фундаментальні зміни на глобальному ринку праці, сформувавши принципово новий тип соціально-трудових відносин – платформну зайнятість. Швидкий розвиток платформних бізнес-моделей став ключовим трендом сучасності, генеруючи нові виклики для національних регуляторних систем. Нові бізнес-моделі платформ, засновані на досягненнях цифрової революції, часто прагнуть до відмови від використання традиційних трудових договорів, уникнення зобов'язань щодо соціального забезпечення та стабільних графіків роботи. Таким чином, вони виводять трудові відносини за межі традиційної правової бази, створюючи значні прогалини у захисті прав працівників.

В цілому під цифровими платформами зайнятості ми розуміємо інтернет-сервіс, який допомагає забезпечити взаємодію між роботодавцями, працівниками та іншими учасниками ринку праці щодо підбору, організації та управління трудовими ресурсами [3].

Такі «платформні організації» контролюють працівників за допомогою алгоритмічних методів (включаючи рейтингові системи) та фінансових стимулів, а не через підпорядкування (як у класичних трудових правовідносинах), що допомагає врахувати динаміка ринку та гнучко реагувати на ситуацію попиту на пропозицію [4]. Це особливо критично в контексті повоєнного відновлення, де гнучкі форми зайнятості можуть стати важливим інструментом для швидкого залучення громадян до економічної діяльності, включаючи внутрішньо переміщених осіб та ветеранів.

До характерних ознак цифрових трудових платформ належать зведення до мінімуму запиту компаній щодо внутрішніх трудових ресурсів із одномоментним збільшенням необхідності в залучених спеціалістах; підтримка глобального перерозподілу трудового потенціалу; зростання нетипових форм зайнятості; створення відповідних умов для діяльності щодо обміну трудової послуги на грошову винагороду по суті за рамками регулювання вітчизняних ринків праці; масштабування недоліків вітчизняних ринків праці в онлайн-просторі [5, С. 280].

Проблеми соціальної та правової захищеності платформних зайнятих є пріоритетом для регуляторної політики України, особливо з огляду на підвищені ризики в умовах воєнного стану. Якщо значна частка населення буде залежати від платформної зайнятості як основного джерела доходу, але при цьому не матиме доступу до ключових соціальних гарантій, це перетвориться на системний ризик для соціального бюджету держави. Отже, відсутність адекватного правового врегулювання вимагає невідкладного державного втручання. Крім того, існує стратегічна необхідність адаптації національного законодавства у сфері праці до вимог Європейського Союзу та міжнародних стандартів, визначених Міжнародною організацією праці.

У ЄС розроблено директиву Platform Work Directive (2024), яка спрямована на встановлення прозорості алгоритмічного управління, справедливості та належного визначення трудового статусу працівників платформ. Крім того, Європейська Комісія впроваджує Digital Services Act, що регламентує відповідальність платформ. OECD також активно працює над нормами регулювання та умов праці цифрових платформ [6, С. 246].

У платформній зайнятості характерним є поєднання трудових та цивільно-правових засад, тому заходи державної політики у сфері праці та зайнятості мають сприяти забезпеченню соціально-трудова прав працівників. Основними завданнями прийняття Директиви ЄС 2024/2381 визначено усунення випадків маскування трудових відносин під самозайнятість та регулювання алгоритмічного управління на цифрових трудових платформах [7, С. 92].

Платформна зайнятість, на відміну від традиційної, характеризується тим, що інтернет-сервіси та майданчики виступають не як роботодавці, а як посередники. Вони надають можливість одній стороні розмістити запит на виконання завдання, а іншій – виконати його відповідно до власних компетенцій. Обґрунтовано необхідність введення поняття «платформна зайнятість» в українське наукове та законодавче поле. Наразі існує правовий вакуум, оскільки відносини, що виникають на платформах, не відповідають повною мірою ані ознакам трудових, закріплених у Кодексі законів про працю [1], ані класичним цивільно-правовим відносинам.

На сьогодні у платформному сегменті національної економіки України, єдиною сферою, де здійснюється спеціальне законодавчо-правове регулювання, є сфера інформаційно-комунікаційних технологій, тобто ІТ-сектор... Для підтримки ІТ-індустрії, а також стимулювання платформної зайнятості ІТ-фахівців в Україні, Законом № 1667 [2]. у вітчизняне правове поле впроваджено ряд базових понять, зокрема, такі: «гіг-спеціаліст» – фізична особа, яка за гіг-контрактом є підрядником та/або виконавцем; «гіг-контракт» – цивільно-правовий договір, за яким гігспеціаліст зобов'язується виконувати роботи відповідно до завдань резидента «Дія.Сіті» як замовника, що своєю чергою зобов'язується їх оплачувати та забезпечувати гігспеціалісту належні умови роботи та соціальні гарантії; «резидент «Дія.Сіті» – юридична особа, яка за встановленою законом процедурою набула статусу резидента «Дія.Сіті» та включена до реєстру «Дія.Сіті», ведення якого здійснює Мінцифри [8, С. 11].

Український законодавець визнає необхідність структурних змін. Верховна Рада України продовжить оновлення Кодексу законів про працю з метою запровадження нових видів трудових відносин, включаючи платформну зайнятість. Введення чіткого визначення «платформна зайнятість» у законодавче поле є першим і необхідним кроком.

Проте, враховуючи наявність прецеденту гіг-контракту в Diia City, існує ризик, що просте додавання поняття «платформна зайнятість» до КЗпП без механізму примусу не вирішить проблему кваліфікації. Платформи можуть продовжити використовувати цивільно-правові договори, уникаючи КЗпП.

Ключовим шляхом врегулювання, що відповідає європейському вектору інтеграції, є законодавче закріплення правової презумпції трудових відносин для платформної зайнятості. У законодавство (через зміни до КЗпП або спеціальний закон) має бути введено положення, згідно з яким відносини між цифровою платформою та виконавцем вважаються трудовими.

Запропоновано критерії для розмежування цивільно-договірних і трудових відносин. Це може бути: 1) темпоральний критерій (кількість часу, який витрачає водій, надаючи послуги таксі), 2) ступінь залежності від цифрової платформи (умовний роботодавець) та 3) частка доходу, який отримує працівник, у структурі його місячного доходу. Комплексне застосування цих критеріїв до конкретних ситуацій не лише дає змогу виокремити саме трудові відносини, а й може слугувати їх унормуванню [9, С. 98].

Ефективний правовий захист передбачає як оновлення нормативної бази, так і зміну управлінських, організаційних і освітніх практик. Удосконалення національного законодавства відповідно до норм GDPR та Конвенції 108+ дозволить забезпечити системність та юридичну визначеність у сфері обробки даних. Актуальною є ідея розробки окремого нормативного акту щодо цифрових прав у кримінальному провадженні, який би встановлював спеціальні гарантії захисту особи. Правоохоронці мають отримувати фахову підготовку з цифрової етики, кібербезпеки та прав людини в ІКТ-контексті [10].

Оскільки платформна зайнятість справді має ознаки, які відрізняють її від традиційної праці, доцільно розглянути створення «третьої категорії» зайнятих, які не є ані повноцінними працівниками за КЗпП, ані повністю незалежними підрядниками.

У світі існують різні підходи до вирішення проблеми: у США статус працівників платформ визначається на рівні штатів: у Каліфорнії ухвалено закон (Assembly Bill 5), що зобов'язує компанії Uber та Lyft класифікувати водіїв як найманих працівників, але цей закон оскаржується в судах; у ЄС ухвалено директиву щодо цифрових платформ, яка передбачає презумпцію найманої праці для платформених працівників, якщо вони підпадають під певні критерії; у Великій Британії суд визнав водіїв Uber «працівниками» (workers), що дає їм часткові трудові права, але не всі гарантії, як у стандартному працевлаштуванні. Правова невизначеність статусу працівників у цифровій економіці призводить до того, що вони не мають базових соціальних гарантій і можуть потрапити під ризик експлуатації. Світові тенденції свідчать про

необхідність удосконалення законодавства, щоб збалансувати інтереси працівників і цифрових платформ, створивши нові правові категорії для таких форм зайнятості [10, С. 146].

Хоча ВРУ розглядає внесення комплексних змін до КЗпП, більш ефективним може бути прийняття спеціального закону «Про платформну зайнятість». Це дозволить створити універсальне регулювання, яке не буде залежним від застарілих норм КЗпП [1] та зможе чітко розмежувати проміжний статус від традиційних трудових та цивільно-правових відносин.

Для забезпечення ефективного захисту працівників в умовах цифровізації та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, пропонуються такі ключові регуляторні кроки, як необхідно законодавчо закріпити механізм, згідно з яким відносини між цифровою платформою та виконавцем вважатимуться трудовими, якщо наявні визначені критерії контролю (наприклад, фіксація винагороди або контроль за часом активності). Тягар доказування незалежності має бути перекладений на цифрову платформу. Потрібно запровадити спеціальний правовий статус «платформного виконавця», що гарантуватиме обов'язковий мінімальний пакет соціального захисту.

Реалізація цих пропозицій дозволить Україні створити збалансовану та стійку правову рамку для платформної зайнятості, забезпечуючи гідні умови праці та соціальний захист громадян в умовах цифрової економіки.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
3. Бондар Ю. В. Значення використання цифрових платформ у забезпеченні зайнятості в Україні. № 16. 2024. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-16-03-07/2024-16-03-07>
4. Луценко О. Є. Платформна зайнятість: панорамний погляд через призму сфери дії трудового права. С. 344–350. URL: <https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/d3a71fee-e6d9-4f9a-b165-a6fee6ad5bf0/content>
5. Серьогіна Н. О. Вплив процесів цифровізації на забезпечення продуктивної зайнятості в Україні. Актуальні проблеми у сфері публічного управління. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 34 (73) № 1 2024. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/1_2024.pdf#page=285
6. Ащеулова О. М., Лось В. О., Лобунець Т. В. Взаємозв'язок трансформаційних процесів і зайнятості в умовах цифрової економіки. *Інноваційна економіка* № 2. С. 243–251. URL: <https://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/1492/1642>

7. Самань В. В. Щодо перспектив правового регулювання платформної зайнятості з метою приведення у відповідність законодавства України з acquis ЄС. *Legal Bulletin* № 2 (16). 2025. С. 90–97. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/541/482>
8. Платформна зайнятість: зміст, специфіка і законодавчо-правове регулювання в європейському союзі та світі. *Державна установа «інститут економіки та прогнозування НАН України»*. 2024. С. 52 URL: <https://komspir.rada.gov.ua/uploads/documents/32131.pdf>
9. Шумило М. М. Нестандартні трудо-договірні відносини на цифрових платформах. 2023. С. 94–99. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0cdd4ca3-cb64-480b-bbfb-86371a76e1a4/content>
10. Калюжний Д. Захист інформаційних прав особи в умовах цифровізації правоохоронної діяльності: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 3. 2025. С. 214–219. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341994/329909>
11. Машковська Л. В. Адаптація трудового законодавства до сучасних викликів глобалізації. Трудове право, право соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2025. № 3, том 1. С. 142–147. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_1/22.pdf

Вікторія БОЙКО

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Анна ЯНОВИЦЬКА

професор кафедри господарсько-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ПРЕТЕНЗІЙ ЯК СПОСІБ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ

Одним із базових способів досудового врегулювання господарських спорів є претензійний порядок, який передбачає можливість або обов'язок сторін спробувати врегулювати ділові розбіжності без звернення до суду. Його основна мета полягає у сприянні економії процесуальних ресурсів, скороченні строків вирішення спорів та збереженні ділових відносин між суб'єктами господарювання.

Претензійна робота в Україні має важливе значення в системі альтернативних способів вирішення господарських спорів, адже саме на цій стадії сторони можуть досягнути домовленості шляхом перемовин або компромісу, не вдаючись до судового процесу [1, с.18]. При цьому дотримання встановлених законом вимог щодо форми, змісту та строків пред'явлення претензій має істотне значення для забезпечення їх правової сили та подальшої перспективи врегулювання конфлікту.

На сьогодні, основним нормативним актом, який визначає зміст права на пред'явлення претензій, є Господарський процесуальний кодекс України (ГПК України). Відповідно до ст. 19 ГПК України, сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову [2]. Також певні вимоги щодо претензійної процедури містяться у Цивільному кодексі України (ЦК України), зокрема у нормах, що регулюють виконання договірних зобов'язань із перевезення: до пред'явлення перевізникові позову, що випливає із договору перевезення вантажу, пошти можливим є пред'явлення йому претензії у порядку, встановленому законом, транспортними кодексами (статутами) (стаття 925 ЦК України) [3].

Власне тут варто зауважити, що якраз договірні правовідносини із перевезення вантажів є саме тією сферою, де претензійне врегулювання спору є поширеним, а за певних обставин є обов'язковим. Серед спеціальних нормативних актів слід виділити статут автомобільного транспорту України,

статут залізниць України, Кодекс торговельного мореплавства України, Повітряний кодекс України [4, с. 78]. Таким чином, низка спеціальних законів прямо встановлює обов'язковість пред'явлення претензії перед поданням позову [5].

За суттю, претензія є офіційним письмовим зверненням сторони договору до контрагента з вимогою усунути порушення договірних зобов'язань, відшкодувати збитки чи виконати інші дії. Закон не встановлює єдиної форми до претензії, проте визначає загальні вимоги до її змісту. Сенс претензії полягає в тому, щоб переконати боржника виконати свої зобов'язання добровільно, таким чином уникнувши подальшого звернення до суду. Тому в тексті претензії мають бути викладені як вимоги про погашення заборгованості, так і можливі негативні наслідки для боржника у разі несвоєчасного задоволення вимог. [4, с. 82].

Юридична служба суб'єкта господарювання організовує ведення претензійної роботи та візує проекти претензій. Яка саме схема претензійної роботи на суб'єкті господарювання - має визначатися у локальних актах. Суб'єктом господарювання зазначені процедури передбачаються у наказах або інструкціях про порядок організації та ведення претензійно-позовної роботи. Крім того, має бути належна реєстрація та облік претензій та супровідних документів, відомості про їх рівень задоволення [4, с. 86]. Основою для формування таких локальних актів залишаються розроблені Міністерством юстиції України Рекомендації «Про порядок ведення претензійної та позовної роботи на підприємстві, в установі, організації» №35-14/7 від 23.01.2007р. [6].

Одним із важливих аспектів претензійної процедури є дотримання строків подання та розгляду претензії. Претензія розглядається відповідачем в місячний строк, який обчислюється з дня одержання претензії. В тих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право додаткової перевірки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців [6]. У разі незгоди з відповіддю або відсутності відповіді сторона має право звернутися до суду після спливу цього строку. Водночас сторони можуть у договорі самостійно визначити інші строки подання чи розгляду претензій, що не суперечить чинному законодавству.

Дотримання строків має не лише процесуальне, а й практичне значення. Прострочення розгляду претензії може погіршити ділову репутацію підприємства, а також ускладнити доведення правоти у разі подальшого судового спору. Тому належне документування етапів претензійної роботи є обов'язковою складовою ефективного корпоративного управління.

Порушення претензійного порядку не завжди є підставою для відмови у прийнятті позовної заяви. Суд, як правило, перевіряє лише факт дотримання обов'язкової претензійної процедури, якщо така прямо передбачена законом або договором. У випадках, коли сторони добровільно домовилися про застосування претензійного порядку, але не виконали його, суд може розцінити

це як порушення договірних зобов'язань, проте не як процесуальну перепону [5, с. 38].

На практиці все частіше сторони включають до господарських договорів застереження про досудове врегулювання спорів, що охоплює і претензійний порядок, і можливість подальшої медіації [7, с. 12]. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку альтернативного правосуддя (ADR), що спрямоване на мінімізацію судових витрат і збереження партнерських стосунків.

Таким чином, претензійний порядок у господарських правовідносинах виступає не лише технічною формальністю, а важливою правовою гарантією досудового врегулювання спорів. Він забезпечує баланс інтересів сторін, створює можливість для переговорів та економить ресурси підприємств. Водночас ефективність цієї процедури залежить від грамотного оформлення документів, дотримання строків та чіткого виконання вимог законодавства. У контексті розвитку альтернативних способів вирішення спорів претензійна робота стає фундаментом для подальших форм діалогу - зокрема медіації чи арбітражу [7, с. 14].

З огляду на європейські тенденції, Україна поступово переходить до більш комплексного розуміння претензійної процедури - як інструменту не лише правового, а й комунікаційного впливу на врегулювання господарських спорів.

Список використаних джерел

1. Баранова В. В. Альтернативне вирішення господарських спорів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 232 с.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія / за заг. ред. д. ю. н. М. С. Долинської. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.
5. Кучеренко І. М. Претензійна робота в господарських відносинах: сучасні виклики та практика застосування. *Підприємництво, господарство і право*. 2023. №7. С. 34–40.
6. Про порядок ведення претензійної та позовної роботи на підприємстві, в установі, організації: Рекомендації Міністерства юстиції України №35-14/7 від 23.01.2007р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v14_7323-07#Text
7. Савчук О. М. Досудове врегулювання спорів у господарській діяльності суб'єктів підприємництва. *Вісник господарського судочинства*. 2021. №2. С. 10–15.

Роксолана БУТИНСЬКА

завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРИНЦИП РІВНОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПРАКТИКА ДЛЯ УКРАЇНИ

Згідно ст. 43 Конституції України в Україні охороняється право на працю, зокрема: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується ... Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом» [1]. Принцип рівної оплати праці в Україні ґрунтується на забороні дискримінації за ознакою статі, яка закріплена в статті 2-1 Кодексу законів про працю (КЗпП). Це означає, що за роботу рівної цінності має нараховуватися однакова винагорода, незалежно від статі працівників. Однак, законодавство поки не має чітких механізмів реалізації цього принципу в оплаті праці, тому гендерний розрив в оплаті все ще існує.

Цей принцип на міжнародному рівні проголошений Міжнародною організацією праці (МОП) у Конвенції № 100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності (далі – Конвенція) 1951 р. Згідно ст. 2 Конвенції «Кожний Член Організації за допомогою засобів, що відповідають діючим методам встановлення ставок винагородження, заохочує і в тій мірі, в якій це суміщається із зазначеними методами, забезпечує застосування щодо всіх трудівників принципу рівного винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності. Цей принцип може застосовуватись шляхом: або національного законодавства; або системи визначення винагородження, встановленої чи визнаної законодавством; або колективних договорів між підприємцями і трудівниками; або поєднання цих різних способів» [2].

Рівна оплата праці чоловіків та жінок закріплена у Договорі про функціонування Європейського Союзу 2007 р. (ДФЕС). У статті 157 ДФЕС на держави-члени покладається обов'язок забезпечувати рівну оплату праці, усуваючи гендерну дискримінацію [3]. Нерівність в оплаті праці жінок та чоловіків викликала занепокоєння європейської спільноти, проте довгий час вирішення цього питання залишали на розсуд держав-членів ЄС. З метою вирівнювання Європейська комісія в 2014 р. прийняла рекомендації для держав членів ЄС щодо вжиття добровільних заходів спрямованих на підвищення

прозорості в системах оплати праці та встановлення заробітної плати з урахуванням гендерних аспектів [4].

Рекомендації 2014 р. можна охарактеризувати як набір інструментів, що складається з чотирьох ключових заходів: індивідуальних прав на інформацію про заробітну плату, звітність лише на рівні підприємства, аудиту зарплати і рівної оплати праці за колективним договором [5]. Так, у таких країнах, як Німеччина, Франція, Іспанія, Ірландія, Нідерланди, було розроблено законодавство, яке зобов'язує роботодавців звітувати перед компетентними державними органами чи робітниками про різницю в оплаті праці жінок та чоловіків. У 2021 р. Федеральний суд з трудових спорів Німеччини позбавив працівників від тягаря доведення дискримінації із заробітної плати. Цим країнам справді вдалося на чверть скоротити гендерний розрив в оплаті праці, що стимулювало Європейський Союз до просування досвіду передових держав у інших країнах Союзу; в результаті Європейським парламентом та Радою 10 травня 2023 р. було прийнято Директиву 2023/970, спрямовану на «посилення застосування принципу рівної оплати за рівну працю або працю рівної цінності між чоловіками та жінками через забезпечення прозорості оплати праці та механізмів правозастосування» (далі – Директива) [6]. Директива вирішує безліч нагальних питань, встановлюючи термін для приведення національних законодавств держав у відповідність з її положеннями до 7 червня 2026 р.

Директива також покликана посилити застосування принципу рівної оплати праці за рахунок запровадження двох ключових механізмів: прозорості оплати праці та дотримання вимог щодо рівної оплати праці.

Директива вимагає від роботодавців ЄС забезпечити прозорість оплати праці. Окрім іншого, це означає, що працівники будуть мати право на отримання інформації про середню заробітну плату за конкретну роботу, що має спростити виявлення випадків нерівності та дискримінації в оплаті праці. Такий механізм призначений не тільки для підвищення прозорості, а й для того, щоб працівники могли ефективно захищати свої права у разі виявлення порушень у сфері праці.

Держави-члени зобов'язані накладати санкції за порушення Директиви. Такі санкції включають штрафи, які можуть бути розраховані на основі валового річного обороту роботодавця чи загальної суми заробітної плати. Фактичні штрафи та санкції залежатимуть від реалізації Директиви у національних законодавствах держав.

Індра Нуї – CEO компанії PepsiCo. «Я ніколи не забуду вечір, коли мене призначили Президенткою PepsiCo у 2001. Моя мама гостювала в мене. «Я маю чудові новини!» – вигукнула я. На що мама: «Це може почекати. Нам потрібно, аби ти сходила по молоко». «Отже, я сходила по молоко, повернулась і сказала, що я тільки що стала Президенткою, а все, що хоче вона, – це, аби я пішла по молоко. Мама ж відповіла: «Ти можеш бути президенткою PepsiCo, але коли ти заходиш в цей дім, ти, в першу чергу, дружина і мати» [7].

Часто буває так, що, маючи достатньо робочих годин на тиждень, жінки витрачають ще більше часу на неоплачувану домашню роботу. Розуміння цього

також часто впливає і на кар'єру жінки. І справді, після складного робочого дня саме жінок вдома чекатимуть ще «друга» і «третя» зміни: готування, прибирання, виховання. Працюючі чоловіки витрачають в середньому 9 годин на тиждень на домашні справи, а працюючі жінки – 22 – майже на 4 години більше щодня. На ринку праці це відображається в тому, що більше ніж 1 з 3 жінок переходять на неповний робочий день, тоді як лише 1 з 10 чоловіків. Щодня жінки та дівчата у всьому світі витрачають близько 12,5 мільярдів годин на хатню роботу й догляд за дітьми та людьми похилого віку. Якщо цю неоплачувану роботу оцінити відповідно до мінімальних заробітних плат, то ця сума становила б приблизно 11 трильйонів доларів на рік (що більш ніж у 3 рази перевищує розмір глобальної технологічної індустрії). У всьому світі 42% жінок працездатного віку перебувають за межами ринку праці через свої неоплачувані обов'язки по догляду – і лише 6% чоловіків. Дані показують, що непропорційний тягар домашньої роботи починається рано: дівчата у віці від 5 до 9 років витрачають на домашні справи на 30 % більше часу, або на 40 мільйонів годин більше, ніж хлопчики їхнього віку. А вже у віці від 10 до 14 років цей показник зростає до 50%. Жінки в усьому світі працюють занадто багато, і їхня робота часто неоплачувана, невизнана і невидима [8].

«Рівна оплата – це не просто політична мета. Це основа післявоєнного відновлення України та її євроінтеграції» [9], – зазначила Аїда Ліндмаєр, директорка Офісу МОП в Україні. Низький рівень принципу рівної оплати праці в Україні зумовлений відсутністю культури розкриття інформації з метою забезпечення прозорості заробітної плати. З огляду на це, вітчизняному законодавцю з метою забезпечення виконання принципу рівної оплати за рівну працю необхідно передбачити: зобов'язання роботодавців щодо створення прозорої системи оплати праці та кар'єрного зростання; інформування працівників про заробітну плату всіх штатних одиниць; встановлення презумпції наявності дискримінації у разі надходження відповідної заяви від працівника; жорстку систему мотивації роботодавців з боку держави виконувати трудове законодавство в частині виплати заробітної плати тощо. У цьому напрямі наразі триває робота над вдосконаленням законодавства, яке б закріпило принцип рівної оплати праці та розширило можливості жінок на ринку праці, зокрема через впровадження позитивної дискримінації, гнучкого графіка роботи, надомної або дистанційної роботи, а також надання додаткових гарантій при догляді за дитиною.

Таким чином, державна політика України у сфері оплати праці є важливим інструментом економічного зростання нашої держави, яке спрямоване на регулювання доходів населення та забезпечення соціальної справедливості. Така політика включає різноманітні заходи та інструменти, які дозволяють державі впливати на розподіл доходів у суспільстві. Метою державної політики у сфері оплати праці є створення умов для справедливого розподілу доходів, зниження нерівності та бідності, а також забезпечення соціального захисту населення.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.11.2025).
2. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100. 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (дата звернення: 18.11.2025).
3. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union Protocols Annexes Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007. *Official Journal of the European Union*. 2012. С 326. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 18.11.2025).
4. European Commission. Commission Recommendation on strengthening the principle of equal pay between men and women through transparency, COM(2014)1405 final. URL: https://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/ia_carried_out/docs/ia_2014/c_2014_1405_en.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
5. Towards pay equity: Regulations, reporting and practical application in the Nordic region. The Nordic Council of Ministers. URL: <https://pub.norden.org/temanord2024-548/8-eu-pay-transparency-directive-2023-970-andwork-of-equal-value.html> (дата звернення: 18.11.2025).
6. Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 to strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms (Text with EEA relevance). PE/81/2022/REV/1. *Official Journal of the European Union*. № 132. 2023. P. 21–44.
7. “Leave the crown in the garage”: What I’ve learned from a decade of being PepsiCo’s CEO. https://www.linkedin.com/pulse/leave-crown-garage-what-ive-learned-from-decade-being-indra-nooyi?src=aff-lilpar&veh=aff_src.aff-lilpar_c.partners_pkw.10078_plc.Skimbit%20Ltd._pcrid.449670_learning&trk=aff_src.aff-lilpar_c.partners_pkw.10078_plc.Skimbit%20Ltd._pcrid.449670_learning&clickid=wZW29vyK0xyIUCez3ZXf1X0mUkGU47TU-1XXQQ0&mcid=6851962469594763264&irgwc=1 (дата звернення: 18.11.2025).
8. На 18,6% менше. Що таке гендерний розрив в оплаті праці? *ЮРФЕМ*. URL: <https://jurfem.com.ua/hendernyy-rosryv/> (дата звернення: 18.11.2025).
9. Рівна оплата праці за працю рівної цінності. *Конференція роботодавців України*. 25 лип. 2025. URL: <https://employers.org.ua/news/id2732> (дата звернення: 18.11.2025).

Євген БУТИРІН
доцент кафедри політичних наук та права,
кандидат юридичних наук
*(Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К. Д. Ушинського)*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ПЕРЕРОБКИ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Для вибору найбільш ефективного шляху розв'язання проблеми у сфері збирання, сортування, переробки побутових відходів необхідно звернутися до історичного досвіду. Уперше сортувати сміття в Європі почали, так звані, «старьєвщики», наприклад, у Франції «ганчірники» (фр. les chiffonniers); вони збирали старі ганчірки по домівках ще з XVI століття [1]. Зокрема, централізоване сортування побутових відходів вперше почалося таки у Франції.

Першопрохідцем у створенні сучасної системи сортування сміття став юрист Ежен-Рене Пубель (1831-1907). У 1883 р. він був призначений на посаду паризького префекта Сени (у цей період посада мера у столиці Франції була скасована). Ежен-Рене Пубель своїм наказом зобов'язав власників будинків встановлювати контейнери для роздільного збору побутових відходів.

Обов'язковими стали три ємності: 1) для харчових відходів; 2) для паперу та тканин; 3) для скла, кераміки та устричних черепашок. Такі нововведення спочатку зустріли протидію багатьох верств населення 2-мільйонного Парижа. Власники будинків не бажали нести додаткові витрати, консьєржі ігнорували виконання додаткових обов'язків, а «ганчірники» зовсім втрачали свій заробіток. Тільки після завершення Другої світової війни система Пубеля була розповсюджена по всіх містах Франції. З того часу «вдячні» нащадки й досі називають його прізвиськом бачки для сміття: у сучасній французькій мові la poubelle – це контейнер для сміття [1].

Ще однією країною в Європі, яка почала централізовано сортувати сміття, стала НДР. Тут була встановлена державно-планова економіка, яка постійно перебувала в ситуації нестачі сировини та валюти. Для розв'язання цієї проблеми в 1961 році було засновано Федеральну асоціацію підприємств по поводженню з відходами – BDE, а потім загальнореспубліканську систему збору вторинної сировини через центри закупівель – SERO. Таким чином, східним німцям вдалося реалізувати ідею утилізації відходів у промислових масштабах. При возз'єднанні НДР та ФРН у 1990 році західні німці високо оцінили ефективність SERO та включили її структури до складу загальнонімецької економіки. І саме ця система була запозичена та широко впроваджена в СРСР [1].

Під час входження українських земель до складу Російської імперії на території цієї країни діяли «ганчірники» («старьєвщики»), які скуповували в населення непотрібні жерстяні речі, взуття та інше начиння [2]. Треба додати, що на території Російської імперії функціонували цілі промислові підприємства з роздільного збору сміття та його утилізації як вторинної сировини.

Після Жовтневої революції 1917 р. заготівля вторинної сировини перейшла до державних організацій та частково – до кооперативних та змішаних заготівельних організацій. У перші три роки радянською владою було підписано понад 100 декретів, постанов та рішень із питань раціонального використання сировини та матеріалів, включаючи вторинну сировину.

Організаційні та технічні питання використання вторсировини (макулатури, склотари, трикотажу) вирішувалися на найвищому рівні із залученням висококваліфікованих спеціалістів: з 1923 р. державний орган управління по вторсировині підпорядковувався безпосередньо ВРНГ та Наркомпостачу СРСР, потім – Держплану СРСР, а з 1965 р. «Союзглаввторсировина» була передана в систему Держпостачу СРСР і в 1980 р. перетворена на Головне управління «Союзглаввторресурси» при Держпостачі СРСР, яке функціонувало до 1988 р. [3].

Поводженням із металобрухтом займалося спеціально створене Всесоюзне об'єднання «Союзвтормет» та його територіальні структури. Воно мало всі необхідні елементи: технології, засоби доставки, розгалужену мережу приймальних пунктів і т.ін. [4, с. 5-12]. Масштаби діяльності системи підприємств (пунктів), спрямовані на прийом, перевезення та переробку вторсировини були величезними. Як зазначають експерти, у 1987 р. до обороту залучалося понад 70 % вторинних матеріалів [187]. Розвиток галузі переробки вторсировини було закріплено в системі державних нормативно-правових актів: Постанови Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо збільшення збирання та використання вторинної сировини в народному господарстві» від 9 червня 1970 р. № 411 [5], Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо поліпшення збору брухту чорних металів» від 23 березня 1951 р. № 927 [6] та ін. У цих нормативних актах встановлювалися конкретні виробничі завдання галузевим органам управління щодо здачі вторсировини. З метою мотивації працівників, які зайняті на підприємствах, організаціях та закладах збором, сортуванням, зберіганням та здаванням вторсировини, держава дозволила керівникам підприємств, організацій, закладів направляти до фонду матеріального заохочення до 80 % сум, отриманих за здачу кістки та склабою, до 60 % сум, отриманих за здачу макулатури, та до 40 % сум, отриманих за здачу вторинної сировини інших видів (п. 8) [5].

Збором паперових відходів займалося все населення – від школярів до пенсіонерів. Однак головною контролюючою ланкою в організації видобутку макулатури ставали школи. Держава визначала школам норми здавання паперу. В УРСР кожного макулатурного сезону йшлося зазвичай про 2 тонни паперової вторсировини на кожну школу [7].

Утилізації у вигляді вторинного використання в Радянському Союзі підлягала не тільки папір, а й інші ресурси. Найбільше уваги держава приділяла чорним та кольоровим металам. На території промислових підприємств не могло бути звалищ промислових відходів та брухту металів. Для розв'язання цієї проблеми було створено мережу приймальних пунктів брухту чорних та кольорових металів у рамках системи Держпостачі, де все переробляли та доводили до необхідних промислових кондицій. У Радянському Союзі функціонував цілий комплекс металургійних підприємств, що спеціалізувалися на переробці вторинної сировини з чорного брухту [8].

Список використаних джерел

1. Коли у СРСР почали сортувати сміття вперше. URL : <https://art-mumu.ua/interesnye-materialy/kogda-v-sssr-nachali-sortirovat-musor-vpervye>.

2. По хвилях нашої пам'яті: як ми збирали макулатуру та металобрухт. URL : https://www.stena.ua/blog/film_online/po-volnam-nashej-pamyati-kak-my-sobirali-makulaturu-i-metallolom-hud-film.

3. Боровський А. В. Використання вторинних матеріальних ресурсів: минуле, сучасне, майбутнє. URL : [http://csl.isc.irk.ua/bd/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8B/%D0%A2%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8B%D0%B5%20%D0%B1%D1%8B%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5%20%D0%BE%D1%82%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8B%202019/%E2%84%96%207%20\(157\)/26-30.pdf](http://csl.isc.irk.ua/bd/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8B/%D0%A2%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8B%D0%B5%20%D0%B1%D1%8B%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5%20%D0%BE%D1%82%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8B%202019/%E2%84%96%207%20(157)/26-30.pdf)

4. Сіраждінов Р. Ф. Дослідження досвіду Радянського Союзу в управлінні відходами виробництва та споживання. URL : <file:///C:/Users/User/Desktop/issledovanie-opyta-sovet-skogo-soyuza-v-upravlenii-othodami-proizvodstva-i-potrebleniya.pdf>.

5. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо збільшення збирання та використання вторинної сировини в народному господарстві» від 9 червня 1970 р. № 411, п. 8). URL : <http://www.alppp.ua/law/hozjajstvennaja-deyatelnost/promyshlennost/26/postanovlenie-sovmina-sssr-ot-09-06-1970--411.html>.

6. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо покращення збору брухту чорних металів» від 23 березня 1951 р. № 927. URL : <http://www.consultant.ua/cons>.

7. Кореспондент: Піонерська справа. Як у радянських школах збирали макулатуру – архів. URL : <https://korrespondent.net/ukraine/events/1238998-korrespondent-pionerskoe-delo-kak-v-sovetskih-shkolah-sobirali-makulaturu-arhiv>.

8. Здай макулатуру - стань володарем дефіцитної книги. URL : <http://20th.su/2013/10/22/sdaj-makulaturu-stan-obladatelem-deficitnoj-knigi>.

Марія ВАЩИШИН
професор кафедри соціального права,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський національний університет імені Івана Франка)
Орест ФУРДИЧКО
аспірант кафедри соціального права
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Біологічне різноманіття має важливе екологічне, генетичне, соціальне, економічне, наукове, виховне, культурне, рекреаційне і естетичне значення. Воно відіграє визначальну роль у процесі еволюції та збереження життя і рівноваги усієї біосфери [1]. У Концепції збереження біологічного різноманіття України наголошено, що біологічне різноманіття, як результат багатовікової еволюції, повинно бути передано прийдешнім поколінням у максимально збереженому стані [2].

Розвиток економіки задля задоволення потреб суспільства потребує безперервного ресурсного забезпечення. У цьому контексті раціональне і збалансоване природокористування є неодмінною передумовою сталого розвитку, тому у стратегічних міжнародно-правових документах значна увага зосереджена на проблемах збереження біорізноманіття. Однак останніми десятиліттями спостерігається невпинна тенденція до скорочення чисельності і видового складу біорізноманіття, відтак ключовим напрямом екологічної політики на глобальному і на державному рівнях має бути його правова охорона.

Конвенція ООН про охорону біологічного різноманіття від 1992 року вперше сфокусувала увагу міжнародної спільноти на проблемах комплексного збереження біологічного різноманіття, наголосивши, що всі країни несуть відповідальність за збереження свого біологічного різноманіття і сталого використання своїх біологічних ресурсів [1]. Цей глобальний міжнародно-правовий документ отримав відповідний континентальний резонанс у формі Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття 1995 року.

Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття - це комплексна програма, спрямована на захист та стале використання екосистем та ландшафтів у Європі, яка поєднала новаторський і стимулюючий підходи, щоби зупинити процес деградації біологічного і ландшафтного різноманіття. Новаторський - оскільки Стратегія охоплює усі ініціативи в сфері збереження біологічного і ландшафтного різноманіття в рамках єдиної європейської платформи. Стимулюючий - оскільки вона сприяє

інтеграції заходів, пов'язаних з охороною біологічного і ландшафтного різноманіття, в соціальних та економічних галузях (секторах) [3].

Прикметно, що й на субрегіональному рівні були розроблені й ухвалені міжнародно-правові угоди, зосереджені на консолідацію зусиль щодо збереження біорізноманіття як передумови сталого розвитку, зокрема, Альпійська конвенція 1991 року та Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 року. Ключовими напрямками міжнародно-правового регулювання Альпійської конвенції є питання просторового планування, збереження природних ландшафтів, захист флори та фауни, а також обмеження туристичного навантаження задля охорони біорізноманіття та унікальних природних гірських ландшафтів. Карпатська конвенція вибудовує баланс між потребами економічного прогресу та захистом соціального та навколишнього середовища, дбає про збереження національних традицій, а також спрямована на охорону унікальної й автентичної культурної та природної спадщини карпатського екорегіону для теперішніх та майбутніх поколінь.

У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи "Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту" 2002 року окремо наголошено на потребі підвищення цінності і захисту природних ресурсів і природної спадщини, зокрема, необхідності охороняти й примножувати природні ресурси, які не тільки підтримують баланс екосистем, але й забезпечують привабливість регіонів, підвищують їхню рекреаційну цінність і поліпшують якість життя, що й лежить в основі концепції сталого розвитку. При просторовому плануванні Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту опираються на природоохоронні положення Конвенції про збереження дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (1979) та Загальноєвропейської стратегії збереження біологічного й ландшафтного різноманіття [4].

Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту в політиці просторового планування враховують потребу відновлення і збереження екосистем, включаючи екологічні мережі, а також водно-болотні угіддя, що є компонентами таких мереж. З цією метою виокремлено різноманітні елементи довкілля: частково порушені природні території, водні ресурси, зони здорового клімату, колишні промислові зони, що потребують оздоровлення, а також буферні зони. Створення в рамках Європейського Союзу та держав-кандидатів мережі природних територій особливого охоронного статусу (проект Natura 2000) є одним із заходів, що впроваджується з такою метою. При цьому вживаються адекватні заходи для розвитку таких мереж, що здійснюються в загальноєвропейському масштабі за участі Європейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища (процес "Довкілля для Європи") [4] у формі Всеєвропейської екологічної мережі.

Ці рекомендації є актуальними і через двадцять років після їх ухвалення, адже у Європейському Союзі й надалі планують розширювати площі Natura 2000, зокрема, щонайменше 30 % суходолу та 30 % морських акваторій повинні

стати заповідними територіями. При цьому особлива увага приділяється районам з дуже високою природоохоронною цінністю чи значним потенціалом біорізноманіття, а також територіям, важливим для кліматичної стабільності. Для цього у ЄС активно впроваджуються такі природоорієнтовані рішення: захист та відновлення водно-болотних угідь, торфовищ та прибережних екосистем; забезпечення збалансованого управління морськими акваторіями, лісами, трав'яними екосистемами та сільськогосподарськими ґрунтами, що дозволить скоротити викиди та адаптуватися до зміни клімату [5]. The Nature Fitness Check показав, що вигоди від мережі Natura 2000 вже оцінюються в розмірі 200—300 мільярдів євро на рік, включно з оцінкою екосистемних послуг. Очікується, що інвестиційні потреби мережі Natura 2000 забезпечать до 500 000 додаткових робочих місць.

Україна як потенційний член ЄС, повинна усвідомлювати ці переваги, формуючи національну екомережу, яка є дієвим інструментом у комплексі заходів протидії глобальному потеплінню, а також набуває особливої актуальності завдяки механізму відновлюваних територій екомережі, що буде корисним у процесі розмінування території нашої держави та у повоєнному відновленні України. Крім того варто враховувати важливість екосистемних зв'язків та екокоридорів. Відтак створення правової бази для забезпечення розвитку транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, будівництва об'єктів відновлюваної енергетики повинно відбуватися з урахуванням потреб міграції тварин.

Відомо, що правовими критеріями для визначення безпечного довкілля є не тільки рівень забруднення довкілля у межах допустимих норм, але й збереження стратегічних запасів природних ресурсів з врахуванням їхньої природної здатності до самовідновлення та здатності природи надавати різноманітні екосистемні послуги. Сприятливе для життя людини довкілля безумовно потребує збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, яке дає змогу забезпечити належне задоволення фізичних та естетичних потреб людини.

І навпаки, у результаті скорочення чи позбавлення можливостей задоволення основних життєвих потреб людини внаслідок глобального потепління і погіршення біологічного та ландшафтного різноманіття може формуватися екологічна депривація (від лат. *deprivatio* – втрата, позбавлення). За даними Верховного комісара ООН у справах біженців, в середньому 22.5 мільйона людей були переміщені через кліматичні або погодні явища впродовж 2000-2018 років, а за оцінками Міжнародної організації з міграції, до 2050 року буде 200 мільйонів кліматичних біженців) [6].

Також на пріоритетній цінності біорізноманіття наголошено у проєкті Додаткового протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яким пропонується доповнення каталогу прав людини правом на безпечне, чисте, здорове та стійке довкілля.

На часі в Україні надзвичайно актуальною є потреба оновлення Концепції збереження біологічного різноманіття України, яка була ухвалена ще в 1997

році. Удосконалення національних юридичних механізмів збереження біорізноманіття у формі екологічної мережі та інших інструментів у рамках Стратегії охорони біорізноманіття має відбуватися на основі міжнародно-правових стандартів та з врахуванням невідворотних втрат біорізноманіття України внаслідок збройної агресії рф.

Збереження біорізноманіття є неодмінною передумовою якісного навколишнього природного середовища, сталого (збалансованого) розвитку і реалізації конституційного права на безпечне для і здоров'я довкілля.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про охорону біологічного різноманіття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text
2. Концепція збереження біологічного різноманіття України: постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1997. N 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-%D0%BF#Text>
3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_711#Text
4. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту. URL: <https://rm.coe.int/168070018e>
5. EU Biodiversity Strategy for 2030. Bringing nature back into our lives. URL: https://ec.europa.eu/environment/strategy/biodiversity-strategy-2030_en
6. Кліматична міграція: розуміння проблем і пошук рішень. URL: <https://www.globalrefuge.org/uk/news/climate-migration-understanding-challenges-and-generating-solutions-lirs/>

Олександра ГАНДЛЕР

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Наталія ІЛЬКІВ

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ЛІСОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Збройна агресія російської федерації створила безпрецедентні виклики для системи лісокористування та охорони довкілля в Україні. Масштаб пошкоджень є значним: бойові дії зачепили майже 3 млн га лісових угідь. Негативний вплив воєнних дій на лісові екосистеми виходить далеко за рамки суто економічних збитків, ставлячи під загрозу екологічну безпеку та довгострокову стійкість країни.

Масове знищення лісового фонду призвело до припинення або суттєвого обмеження надання лісами критично важливих екосистемних послуг, що прямо порушує публічний екологічний інтерес. Додатково, уражені території, що характеризуються високою інтенсивністю бойових дій, зіткнулися з проблемою деградації ґрунтів, надмірною розораністю та військовим забрудненням. Орієнтовна шкода, завдана лісогосподарським підприємствам, вже сягнула 19,4 млрд гривень. В умовах таких втрат захист лісів набуває статусу не лише екологічного, але й стратегічного питання національної безпеки, стійкості держави та майбутнього економічного відновлення.

В умовах, коли бойові дії охопили значну площу лісів України, а пряма шкода лісогосподарським підприємствам оцінюється у мільярди гривень, держава була змушена запровадити спеціальний правовий механізм, який дозволив би оперативно вирішувати питання, пов'язані із забезпеченням обороноздатності та пришвидшенням відновлення економіки та інфраструктури. Цей механізм має подвійну мету: по-перше, забезпечити нагальні оборонні та економічні потреби через тимчасові регуляторні дерогації, і по-друге, захистити довгострокові публічні інтереси через фіксацію збитків та зміцнення управлінського контролю.

Цю функцію виконав Закон України від 15 березня 2022 року № 2132-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану».

Ключовим елементом цього закону стало тимчасове скасування низки регуляторних обмежень, які традиційно забезпечували екологічний публічний інтерес. До таких дерогацій належать:

1. Скасування «Сезону тиші»: Закон скасував обмеження щодо виконання робіт, які є джерелом підвищеного шуму та неспокою, що зазвичай діяли з 1 квітня до 15 червня. Це дозволило безперешкодно проводити роботи, пов'язані з обороною та будівництвом, але при цьому створило ризики для біорізноманіття, оскільки «сезон тиші» є критичним для забезпечення репродуктивного циклу дикої фауни.

2. Дозвіл на рубки в захисних категоріях лісів: Найбільш значущою дерогацією є дозвіл на здійснення всіх видів рубок лісових ділянок, які раніше мали найвищий охоронний статус. Це стосується відтворювальних ділянок мисливських угідь, високогірних та приполонинних лісів, лісів у ярах, балках і річкових долинах, ділянок на схилах, берегозахисних ділянок, а також лісів у межах територій природно-заповідного фонду.

Цей закон також скасував проведення експертно-оціночних заходів, зокрема оцінки впливу на довкілля (далі - ОВД) для планових дій, спрямованих на оборону держави, ліквідацію наслідків бойових дій та надзвичайних ситуацій під час воєнного стану та в період відбудови. Однак така норма потребує термінового доопрацювання. Процедура ОВД могла здійснюватися лише на підконтрольних територіях, зокрема в районах, де бойові дії відбуваються в обмеженому обсязі. Це дозволяло попередити можливе погіршення екологічного стану на цих територіях, але скасування цієї процедури може призвести до збільшення негативного впливу на найбільш збережені регіони. [1, с.196] Крім того, відсутність процедури ОВД після завершення війни може порушити баланс між економічними, соціальними та екологічними інтересами, оскільки це може спричинити інтенсивну експлуатацію природних ресурсів у неущоджених областях [2, с.417].

Цей правовий механізм був запроваджений як захід військової необхідності, що забезпечує нагальний публічний інтерес (оборона та економіка), але він створює значний довгостроковий екологічний ризик. Дозвіл на рубки у захисних категоріях лісів прямо знижує їхні водоохоронні та ґрунтозахисні функції, що потенційно може призвести до підвищення ризиків зсувів, повеней та деградації ґрунтів у повоєнний період. Отже, законодавче закріплення тимчасового пріоритету оборонно-економічних інтересів над екологічними вимагає жорсткої правової корекції після припинення воєнного стану.

Суспільні інтереси включають не лише пряме використання деревини, а й вторинні та побічні лісові користування, які забезпечують соціальні та економічні потреби місцевих громад. Відповідно до статей 72-74 ЛКУ, спеціальне використання лісових ресурсів може здійснюватися шляхом заготівлі другорядних лісових матеріалів (живиці, кори, деревних соків) та побічних лісових користувань (заготівля сіна, розміщення пасік, збір дикорослих ягід, грибів та лікарських рослин). Юридичним дозволом на такі види користування

є лісовий квиток, який видається територіальними філіями ДП «Ліси України» після сплати нормативного збору (рентної плати) до місцевого бюджету. Однак, у воєнний час цей механізм зіткнувся із значними викликами. Величезні площі лісів, де бойові дії відбувалися чи тривають, є замінованими або забрудненими вибухонебезпечними залишками. Хоча процедура видачі лісового квитка юридично чинна, фактична відсутність безпечного доступу до лісових угідь через мінування створює правовий вакуум та паралізує економічний публічний інтерес, пов'язаний з побічним користуванням. Чинні порядки не повністю адаптовані до проблеми військової забрудненості. Відсутність чітких, юридично закріплених процедур оцінки безпеки, демінування та сертифікації земель для подальшого лісокористування створює регуляторну латентність небезпеки.

Для забезпечення довгострокового публічного інтересу, пов'язаного з правом на відновлене та безпечне довкілля, держава створила ключовий правовий механізм фіксації та оцінки збитків, заподіяних збройною агресією рф. Цей механізм реалізований через Методику визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії рф. [3] Ця Методика є стратегічно важливим інструментом, оскільки вона забезпечує комплексний підхід до оцінки, що виходить за рамки простих ресурсних втрат. Методика дозволяє обрахувати шкоду, завдану земельним ділянкам лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим розсадникам, лісовим культурам та мисливським угіддям. Категорії збитків, що включаються до обрахунку, охоплюють: втрати лісових насаджень (пряма шкода), втрати від пошкодження заготовленої лісопродукції, неотримані доходи лісокористувачів, що є фіксацією втраченого економічного публічного інтересу, втрати мисливських господарств, включаючи знищення або пошкодження вольєрів та біотехнічних споруд, шкода від знищення чи пошкодження гнізд, нір, іншого житла тварин, бобрових загат, що є прямою оцінкою втрат екологічного публічного інтересу.

Включення до розрахунку неотриманих доходів та, особливо, шкоди, завданої оселищам тварин, відображає прогресивний правовий підхід. Цей підхід дозволяє перейти від оцінки лісу як виключно економічного ресурсу (кубометрів деревини) до оцінки втрати його екосистемних послуг. Це має вирішальне значення для формування вагомих міжнародних вимог про репарації.

Правове забезпечення відновлення суспільних інтересів вимагає розробки чіткого юридичного плану, який передбачатиме механізми автоматичного відновлення скасованих обмежень. Після припинення або скасування воєнного стану має бути негайно відновлений режим «сезону тиші» та заборони на рубки в захисних категоріях (ПЗФ, берегозахисні, високогірні ділянки), щоб повернути пріоритет екологічному публічному інтересу та мінімізувати довгострокові ризики.

Усвідомлення того, що захист лісів є складовою національної безпеки України, вимагає нового стратегічного підходу. Лісові ресурси мають стати одним із драйверів економічного відновлення країни. Для забезпечення сталого

відновлення правові механізми мають бути переглянуті для інтеграції принципів стійкості.

Верховна Рада України та Держлісагентство посилюють зусилля з відновлення лісів, що знайшло відображення у презентації "Дорожньої карти відновлення лісів", постраждалих внаслідок війни. Законодавство має забезпечити імплементацію цієї Дорожньої карти, поєднуючи посилений державний контроль, наукові дані та стратегічне планування.

Слушним є запропонований у науковій літературі план дій з повоєнного відновлення ліку. Так, відновлення лісу після завершення воєнних дій потрібно проводити з послідовним виконанням таких заходів: розмінування територій лісового фонду, прибирання залишків військової техніки та боєприпасів, дослідження лісів та оцінювання ступеня ушкоджень, прибирання сміття, санітарні рубки, перезакоронення тіл загиблих, господарське використання деревини та фрагментів рослин або їх утилізація, рекультивація порушених лісових ландшафтів, а на завершальному етапі – лісовідновлення з урахуванням едафо-кліматичних особливостей територій. [4, с.22]

Розмінування лісів має критичний і переважно позитивний вплив на реалізацію публічних інтересів у лісовій галузі, оскільки воно є необхідною передумовою для відновлення повноцінного функціонування лісового господарства та забезпечення прав громадян.

Вплив розмінування лісів на публічні інтереси можна розглянути за кількома ключовими напрямками:

1. Економічний інтерес - відновлення господарської діяльності, так як розмінування дозволяє відновити доступ до лісових ділянок для проведення лісгосподарських заходів, зокрема санітарних рубок, лісовідновлення, заготівлі деревини.

2. Екологічний інтерес - захист лісів та біорізноманіття, так як розмінування є необхідним для проведення протипожежних заходів, боротьби зі шкідниками та хворобами; відновлення та збереження екосистем, оскільки звільнення територій дає змогу проводити лісовідновлення та заходи зі збереження біорізноманіття, відновлюючи екологічну рівновагу.

3. Соціальний інтерес - безпека населення, так як розмінування забезпечує безпечний доступ громадян до лісових масивів для відпочинку, збору грибів та ягід, що є традиційними формами використання лісу та реалізацією їхнього права на безпечне довкілля, розмінування лісових доріг та прилеглих територій може відновити транспортне сполучення та доступ до інфраструктури для місцевих громад, можливість здійснювати контроль, охорону та використання лісів у відповідності до законодавства відновлює реалізацію публічного права власності на лісовий фонд.

Розмінування є ключовою передумовою для реалізації всіх публічних інтересів у лісовій галузі, оскільки без нього лісові масиви залишаються фактично виключеними з господарського обігу, а їхнє використання та охорона неможливі.

Таким чином, для забезпечення соціального та економічного інтересу необхідно внести зміни до ЛКУ та підзаконних актів, які б регулювали:

1. Процедури повторного лісовпорядкування, оскільки в умовах, коли матеріали лісовпорядкування можуть бути втрачені або пошкоджені, необхідно законодавчо закріпити прискорену, але науково обґрунтовану процедуру інвентаризації та планування лісового господарства на звільнених територіях;

2. Спеціальний правовий режим використання, що передбачав би включення спеціальних норм, що регулюють процедури оцінки придатності ділянок для лісокористування після демілітаризації/демінування. Слід запровадити обов'язкову сертифікацію безпеки ґрунтів та лісових ресурсів, постраждалих від військового забруднення, перш ніж дозволяти відновлення економічної діяльності (як заготівлю деревини, так і побічне користування).

Список використаних джерел

1. Стасюк Н.А., Яра О.С. Правові механізми захисту довкілля в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 86: частина 3. С.190-197.

2. Фоменко В.С. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. *Наука і техніка*. № 6 (6) 2022. С. 407–418.

3. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії російської федерації: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 05 жовтня 2022 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22>

4. Кузик А.Д., Товарянський В.І. Вплив воєнних дій на лісові екосистеми України та їх післявоєнне відновлення. *Вісник ЛДУБЖД*. 2023. №27. С.16-23.

Юлія ГОДОВАНЕЦЬ
провідний фахівець відділу забезпечення діяльності
спеціалізованих вчених рад
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ

Правове регулювання матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові та встановлення умов її настання є одним із важливих питань, вирішення якого слід забезпечити у новому Трудовому кодексі. Це складне завдання необхідно вирішувати в контексті створення ефективного механізму правового захисту трудових прав та законних інтересів працівників. Нагадаємо, що чинний КЗпП України містить низку системно відокремлених положень про матеріальну відповідальність роботодавця, що закріплені у різних його главах. Відтак, керуючись цими положеннями та висновками щодо їх застосування, сформованими Верховним Судом, вона настає за протиправне невиконання чи неналежне виконання роботодавцем своїх трудових обов'язків у вигляді:

- необґрунтованої відмови працівникові у прийнятті на роботу (232 КЗпП) [1], в тому числі, всупереч гарантіям встановленим ст. 22 КЗпП. Якщо внаслідок відмови у прийнятті на роботу або несвоєчасного укладення трудового договору працівник мав вимушений прогул, його оплата провадиться стосовно до правил ч.2 ст.235 КЗпП про оплату вимушеного прогулу незаконно звільненому працівникові [2];

- незаконного відсторонення працівника від роботи (ст. 46 КЗпП) [1]. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати КЦС у справі № 210/3278/22 від 22 травня 2024 року зробив висновок, що особа, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, може бути відсторонена від посади на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження. Якщо працівник не є особою, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину (у кримінальному провадженні він мав процесуальний статус свідка), і відсутнє рішення про його відсторонення від посади, прийняте в порядку ч. 2 ст. 154 КПК України, то наказ роботодавця про відсторонення такого працівника від роботи є незаконним [3];

- незаконного переведення працівника на іншу роботу (ст. 235 КЗпП);
- неправильного формулювання причин звільнення, що перешкоджало працевлаштуванню працівника (ч. 3 ст. 235 КЗпП);
- звільнення без законної підстави чи встановленого порядку звільнення працівника (ч. 1 ст. 235 КЗпП);
- У разі затримки видачі копії наказу (розпорядження) про звільнення (ст. 47 КЗпП, ч. 4 ст. 235 КЗпП);

- затримки виконання рішення органу про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника (ст. 236 КЗпП);
- допуску працівника до виконання роботи без укладення трудового договору, при винесенні рішення про оформлення трудових відносин з працівником та встановленні періоду такої роботи, надання роботи на умовах неповного робочого часу у разі фактичного виконання роботи повний робочий час, установлений на підприємстві, в установі, організації (ч. 6 ст. 235 КЗпП);
- затримки з вини роботодавця проведення розрахунку із звільненим працівником (ст. 117 КЗпП) [1].

Якщо звернутися до законодавства окремих зарубіжних країн, то, зокрема, у Бельгії встановлюються лише загальні умови матеріальної відповідальності роботодавця. Так, відповідно до ч. 4 ст. 18 Закону Бельгії «Про трудові договори», роботодавець зобов'язаний відшкодувати будь-яку шкоду завдану працівнику у зазначеній останнім розмірі, якщо роботодавець не доведе відсутність причинно-наслідкового зв'язку між його діями та заподіяною шкодою або якщо ця шкода були заподіяна не його діями. Крім того, якщо буде доведено, що шкода завдана працівнику його колегою по роботі, а роботодавцем не було створено умов для запобігання заподіяння шкоди одним працівником іншому, роботодавець у такому випадку також буде нести матеріальну відповідальність [4, с. 222].

Цікавою для розгляду, на нашу думку, є ст. 35 Закону про трудовий договір Естонії від 17.12.2008 р. RT I 2009, 5, 35, який передбачає право працівників на винагороду за працю, в тих випадках, коли вони не виконують роботу з тієї причини, що роботодавець не надав роботу, не вчинив необхідну для виконання роботи дію, або іншим чином затримав прийом роботи, виключаючи випадок, при якому причиною ненадання роботи була вина працівника. Обов'язок виплатити винагороду за період ненадання роботи, згідно цієї статті дещо схожий із обов'язком роботодавця виплатити працівникові середньомісячний заробіток за час вимушеного прогулу, який встановлений українським законодавцем. Положення ст. 35 Закону про трудовий договір встановлює для роботодавця наслідки за невиконання обов'язку, передбаченого п.1 ч.2 ст 28 цього Закону, відповідно до якого він, передусім, зобов'язаний забезпечити працівника обумовленою роботою і давати чіткі та своєчасні вказівки [5]. Такий обов'язок міститься і у п. d ч. 2 ст. 10 Трудового кодексу Молдови, відповідно до якого роботодавець повинен надавати працівникам роботу, передбачену індивідуальним трудовим договором та видавати особистий дозвіл на допуск до робочого місця [6].

Трудове законодавство багатьох європейських країн, зокрема трудове законодавство Франції, встановлює відповідальність роботодавця за порушення права працівника на працю та свободу праці [4, с. 221]. У Німеччині право найманого працівника на відшкодування йому шкоди може також виникати через невиконання роботодавцем свого права визначати зміст, обсяг та тривалість роботи, а також давати вказівки щодо її виконання [7, с. 52]. Однак, більшість випадків компенсації роботодавцем шкоди, заподіяної його

працівникові, пов'язана із ушкодженням власності останнього [7, с. 52-53]. В Іспанії матеріальна відповідальність роботодавця врегульована як нормами трудового, так і нормами цивільного права з врахуванням практики Верховного Суду та настає у всіх випадках заподіяння шкоди. У більшості випадків, роботодавець може бути притягнутий до матеріальної відповідальності у зв'язку з обмеженням свободи праці [4, с. 222].

Якщо звернутись до трудового законодавства Молдови, яка, разом з Україною прагне стати членом ЄС, то схожі випадки перелічені у ст. 330 із назвою "Обов'язок роботодавця відшкодувати шкоду, заподіяну особі в результаті незаконного позбавлення можливості працювати". Зокрема, у ній зазначається, що роботодавець зобов'язаний відшкодувати особі не отриману нею заробітну плату в усіх випадках незаконного позбавлення її можливості працювати, а саме: необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу; незаконного звільнення або незаконного переведення на іншу роботу; простою підприємства з вини роботодавця, за винятком періоду технічного простою; затримки видачі трудової книжки; затримки виплати заробітної плати; затримки виплат (всіх або частини) у зв'язку із звільненням; поширення будь-яким способом (у засобах масової інформації, письмових характеристиках та ін.) відомостей, що ганьблять працівника; невиконання у встановлений термін рішення компетентного органу трудової юрисдикції, яким вирішено спір (конфлікт) про позбавлення можливості працювати [6].

Відповідно до положень чинного законодавства Німеччини, роботодавець відповідає за порушення встановлених законом обов'язків щодо забезпечення необхідних умов для збереження майна працівника. Наприклад, роботодавець відповідає за зниклі на підприємстві цінні речі найманого працівника, якщо їм не був йому наданий шапка, що замикається на ключ. Обов'язок відшкодування збитків впливає також із обов'язків роботодавця захищати інтереси найманого працівника та загальних обов'язків забезпечення безпеки руху транспорту. Зокрема, місце стоянки транспортних засобів має бути оформлене таким чином, щоб можна було уникнути заподіяння шкоди автомашинам співробітників підприємства [7, с. 52].

Як стверджує В. Мельник, заслуговує уваги практика, згідно якої на роботодавця може бути покладений обов'язок щодо відшкодування шкоди, навіть, якщо матеріальні збитки виникають у відносинах між найманими працівниками роботодавця. Умовами для цього є та обставина, що роботодавець лише вибірково або зовсім не контролював поведінку своїх найманих працівників, що завдає матеріальних збитків. Відповідальність роботодавця може мати місце також за шкоди приватному автомобілю працівника у ситуації, коли той, дотримуючись вказівки свого роботодавця, використовує свій приватний автомобіль для виконання робочих обов'язків [7, с. 53].

Підсумовуючи викладене, бачимо, що вітчизняне трудове законодавство містить чимало прогалин правового регулювання умов матеріальної

відповідальності роботодавця перед працівником. Через це працівники в багатьох випадках не отримують належної компенсації заподіяної їм шкоди.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
2. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#o4>
3. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 210/3278/22 (провадження № 61-13898св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264963>.
4. Порицька Ю. М. Матеріальна відповідальність роботодавця за законодавством зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія “Право”*. Випуск 77. Ч. 1, 2023. С. 219-223
5. Закон про трудовий договір Естонської Республіки від 17.12.2008 р. URL: [file:///C:/Users/Spam.BUH-NOTE/Downloads/UKR_toolepingu_seadus_01072023%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Spam.BUH-NOTE/Downloads/UKR_toolepingu_seadus_01072023%20(1).pdf)
6. Трудовий кодекс Республіки Молдова від 28 березня 2003 року № 154-XV URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30398053
7. Мельник В. В. Досвід правового регулювання відшкодування шкоди Німеччини. *Юридична наука*. Том. 2. 2020. № 1 (103). С. 50–54. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-103-2.08>

Наталія ДЕРЕФІНКА

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Марія ДОЛИНСЬКА

професор кафедри господарсько-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

доктор юридичних наук, професор

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СИСТЕМА «ТРЕМБІТА» ЯК ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ «Е-НОТАРІАТУ» В УКРАЇНІ

Світовий досвід діджиталізації набув поширення і на теренах України, цьому сприяло прийняття Закону України № 2657-ХІІ від 02.10.1992 року «Про інформацію» [1]. Позитивний досвід країн щодо запровадження інформатизації (діджиталізації) суспільних правовідносин став поштовхом до затвердження Національної програми інформатизації.

На думку Ю. Бисаги, під цифровими технологіями слід розуміти сукупність інструментів, методів та процесів, які використовують цифрові сигнали, а також здійснюють обробку такої цифровою інформації для збереження, обміну та передачі даних [2, с. 11].

Цифровізація нотаріальних правовідносин суттєво змінює нотаріальну сферу діяльності як у світі, так і в Україні. Цифровізація українського нотаріату проходить вже не один рік, оскільки певні складові діджиталізації де-факто уже використовують у нотаріальній практиці українські нотаріуси. Прикладом цього свідчать запровадження в державі Єдиних та Державних реєстрів Міністерства юстиції України, безпосередній доступ до яких мають державні та приватні нотаріуси України [3, с. 90, 91].

Має рацію Ю. Бисага, що в Законі України від 02.09.1993 року № 3425-ХП «Про нотаріат» [4] не має положень щодо використання цифрових технологій [2, с.14].

Першою ластівкою до запровадження діджиталізації нотаріальної діяльності в Україні стало прийняття 12.08.1996 р. наказу Міністерства юстиції України за № 21/5 «Про внесення доповнень до Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» [5, с. 180]. Наказом Мін'юсту № 6/5 від 22.01.1998 року передбачено створення Єдиного державного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів. На підставі наказу Міністерства юстиції України № 36/5 від 29.06.1999 року «Про здійснення заходів щодо захисту нотаріально оформлюваних документів» почав функціонувати спеціальний електронний реєстр — Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів.

Наказом Мін'юсту №21/5 від 6.05.1998 року затверджено Положення про Єдиний реєстр доручень.

Варто нагадати, що в Україні наказом Міністерства юстиції України від 27 травня 1999 року «Про затвердження Інструкції про порядок ведення Єдиного реєстру нотаріусів» було запроваджено Єдиний реєстр нотаріусів, ведення якого покладалося на Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України [6].

Станом на жовтень 2025 року, Єдиний реєстр нотаріусів діє на підставі Порядку ведення Єдиного реєстру нотаріусів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 13 жовтня 2010 року [7].

Тобто врегульовано загальне питання діяльності нотаріальних органів держави, оскільки не лише реєстрація нового приватного нотаріуса в територіальному управлінні юстиції, але й внесення даних про нього - є підтвердженням створення нового нотаріального суб'єкта, та дає можливість пересічному громадянину упевнитися у легітимності такого нотаріуса [8, с. 60].

Розглядаючи становлення та розвиток правового регулювання діджиталізації нотаріальної діяльності в сучасній Україні, М. Долинська виокремлює п'ять основних етапів діджиталізації нотаріальної діяльності в Україні. Перший етап охоплює 1996-1999 роки; другий – 2000-2003 роки, третій – 2004-2012 роки, четвертий 2013-2021 роки, п'ятий етап розпочався у 2022 році та триватиме протягом періоду запровадження системи е-нотаріату [8, с. 58].

Стрімка цифровізація публічних послуг та перехід до режиму «paperless» ставлять перед інститутом нотаріату нові виклики, що обумовлює необхідність впровадження сучасних автоматизованих систем обміну даними. Стандартна процедура отримання інформації через паперові запити, складність перевірки та фізичне обмінювання документами між відомствами є застарілою та не відповідає вимогам сьогодення. Саме тому у контексті подолання визначеної проблематики, провідну роль відіграє система «Трембіта», правові засади функціонування якої регламентовані Постановою Кабінету Міністрів України № 606 від 8 вересня 2016 року «Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів»[9].

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 653 від 23 червня 2021 р. [10], відбулося редагування як назви вищевказаної постанови 606 на «Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів», так і назви Положення про електронну взаємодію електронних інформаційних ресурсів.

Система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» - інформаційно-комунікаційна система, призначена для автоматизації та технологічного забезпечення обміну даними між суб'єктами електронної взаємодії з електронних інформаційних ресурсів на основі єдиних правил та протоколів обміну під час надання публічних (електронних публічних) послуг та здійснення інших повноважень відповідно до покладених на них завдань [9].

Варто підкреслити, що за основу української системи «Трембіта» було взято модель естонської платформи обміну даними X-Road, яка свого часу стала фундаментом для всього цифрового суспільства Естонії та дозволила втілити в життя принцип «єдиного вікна».

Постановою Кабінету Міністрів України № 1244 від 01.10.2025 р. [11] запроваджено суттєві зміни до постанов Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 606 і від 4 грудня 2019 р. № 1137

Система «Трембіта» складається з ядра системи «Трембіта», ядра підсистеми моніторингу доступу до персональних даних, локальних компонентів системи «Трембіта» та локальних компонентів підсистеми моніторингу доступу до персональних даних. Обмін даними здійснюється через шлюзи безпечного обміну та опубліковані на них сервіси та підсистеми, які представляють електронні інформаційні ресурси.

Система «Трембіта» забезпечує обмін відкритою інформацією та інформацією з обмеженим доступом, крім службової інформації та інформації, що становить державну таємницю.

Ядро системи «Трембіта» - організована сукупність програмно-апаратного забезпечення та його налаштувань, що формує середовище обміну даними між суб'єктами електронної взаємодії, у тому числі накопичення та розповсюдження між шлюзами безпечного обміну учасників системи «Трембіта» даних, пов'язаних із забезпеченням функціонування системи «Трембіта».

Зокрема, система забезпечує нотаріусу доступ до таких державних реєстрів: Державний земельний кадастр, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Державний реєстр обтяжень рухомого майна, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний державний демографічний реєстр, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, Єдиний реєстр довіреностей, Єдина державна електронна система у сфері будівництва, Єдиний державний реєстр судових рішень та інших. рухоме майно, Державного земельного кадастру, Єдиного реєстру боржників та багатьох інших. Повний перелік пріоритетних електронних інформаційних ресурсів електронної взаємодії передбачений у Додатку до вищезгаданої Постанови КМУ № 606.

Основні функції системи «Трембіта» регламентовані в пункті 5 постанови КМУ № 606. В тому числі: ведення обліку програмних інтерфейсів електронного інформаційного ресурсу (сервісів) суб'єктів електронної взаємодії, розміщених на шлюзах безпечного обміну учасників системи «Трембіта», за допомогою каталогу системи «Трембіта»; надання суб'єктам електронної взаємодії доступу до програмних інтерфейсів електронного інформаційного ресурсу (сервісів); забезпечення документованого обміну електронними повідомленнями між електронними інформаційними ресурсами суб'єктів електронної взаємодії з використанням електронних комунікаційних мереж загального користування; забезпечення електронної ідентифікації та автентифікації учасників системи «Трембіта», суб'єктів електронної взаємодії

або операторів; фіксація часу відправлення та отримання електронних повідомлень; забезпечення цілісності та автентичності електронних повідомлень та надання відомостей, що дають змогу визначити історію руху електронних повідомлень; забезпечення протоколювання дій учасників системи «Трембіта», суб'єктів електронної взаємодії або операторів під час обміну електронними повідомленнями; забезпечення можливості перегляду користувачами інформації про факти обміну їх персональними даними та сповіщення користувачів про такі факти; обробка персональних даних, необхідних для належної роботи та виконання функцій ядра підсистеми моніторингу доступу до персональних даних, визначених законодавством [9].

З точки зору дослідження вважаємо за необхідне виокремити наказ Мін'юсту від 02.01.2025 №14/5, яким затверджено зміни до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [12]. Частина цих змін спрямована на модернізацію процесів нотаріальної діяльності та інтеграцію електронних систем. Цей наказ набрав чинність 8 січня 2025 року, крім абзаців четвертого-шостого підпункту 2, абзацу восьмого підпункту 3 пункту 1, які набирають чинності з дня, наступного за днем опублікування Міністерством юстиції повідомлення в газеті «Голос України» про початок функціонування Єдиної державної електронної системи е-нотаріату.

Комісія з питань інформатизації, цифрової трансформації та запобігання кіберзлочинності Нотаріальної палати України розробила Роз'яснення щодо подальшого використання системи електронної взаємодії «Трембіта» [13].

Використання системи «Трембіта» в межах нотаріального процесу призначено для перевірки реєстраційних номерів облікових карток платників податків, в межах якої Єдина державна електронна система е-нотаріату забезпечує електронну взаємодію між нотаріусами України та державними реєстрами, шляхом верифікації даних платників податків через інтеграцію з Державним реєстром фізичних осіб в режимі реального часу.

Додатково нотаріусам не потрібно укладати договори про приєднання до системи «Трембіта» чи здійснювати особисте підключення, оскільки електронна взаємодія між реєстрами буде встановлена в рамках запуску Єдиної державної електронної системи е-нотаріату [13].

У роз'ясненні зазначено, що абзац 8 підпункту 3 пункту 1 цих змін, наголошує увагу, що інформацію про реєстраційний номер облікової картки платника податків, отриманий від фізичної особи, нотаріус перевіряє за відомостями Державного реєстру фізичних осіб - платників податків шляхом електронної інформаційної взаємодії з використанням засобів системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта».

Таким чином, узагальнюючи вищезазначену інформацію, можемо підкреслити, що впровадження системи «Трембіта» є безальтернативною основою функціонування механізму «Е-нотаріату» в цілому. Вона забезпечує швидкий обмін даними між державними реєстрами, що сприяє значному підвищенню ефективності роботи нотаріуса, та зокрема дозволяє мінімізувати

додаткові навантаження. Фактично «Трембіта» виступає інструментом, що забезпечує гармонізацію інституту нотаріату з сучасними цифровими стандартами.

Список використаних джерел

1. Про інформацію: Закон України від 02.10. 1992 року № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 48, ст.650).
2. Бисага Ю. Ю. Цифрові технології в нотаріаті: сутність та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 78. Ч. 2. С. 11-16.
3. Долинська М. До питання впровадження в Україні засадничих принципів системи е-нотаріату. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2023. № 4. С. 89-98. DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-11>.
4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
5. Долинська М. С. Зародження діджиталізації нотаріальної діяльності в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (м. Львів, 06 грудня 2019 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького*. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 180-185.
6. Долинська М. С. Деякі аспекти використання електронних сервісів при провадженні нотаріальної діяльності нотаріусами Грузії та України: «Іт-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні» Четверта Міжнародна науково-практична конференція. НУ «Львівська політехніка» Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти 27 листопада 2020 р. м. Львів. URL: <http://aphd.ua/publication-750/>
7. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру нотаріусів: наказ Міністерства юстиції України № 2501/5 від 13.10.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-10>.
8. Dolynska, M. (2023). Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*, Vol. 6, No. 4. 58-68. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.58>
9. Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України № 606 від 8.09.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2016-%D0%BF#Text>
10. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України постанова Кабінету Міністрів України № 653 від 23.06.2021 р. № 653 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2021-%D0%BF#Text>
11. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 606 і від 4 грудня 2019 р. № 1137: постанова Кабінету Міністрів України № 1244 від 01.10.2025р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1244-2025-%D0%BF#Text>
12. Про затвердження Змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України № 14/5 від 2.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-25#n2>

13. Роз'яснення щодо подальшого використання системи електронної взаємодії «Трембіта: Комісія з питань інформатизації, цифрової трансформації та запобігання кіберзлочинності Нотаріальна палата України <https://npu.ua/wp-content/uploads/2025/01/trembita.pdf> (дата входження 27.11.2025 року)

Марія ДОЛИНСЬКА

професор кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Загальновідомо, що у випадку смерті особи у його спадкоємців виникають права на майно спадкодавця. При спадкуванні є дві сторони спадкодавця та спадкоємця (спадкоємці). Спадкодавцями можуть бути лише фізичні особи, як громадяни України, так і особи без громадянства та іноземці. Не можуть бути спадкодавцями юридичні особи [1, с. 334].

Спадкоємцями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, держава, територіальні громади.

Нотаріальне оформлення переходу права власності на успадковане майно здійснюється по місцю відкриття спадщини.

Згідно статті 526 Цивільного кодексу УРСР 1963 року місцем відкриття спадщини визнавалося останнє місце проживання спадкодавця (стаття 17 вищевказаного Кодексу), а якщо воно не відоме – місцезнаходження майна, або його основної частини [2].

У первинній редакції частини першої статті 66 Закону України «Про нотаріат» 1993 року зазначено, що «державним нотаріусом за місцем відкриття спадщини видається свідоцтво про право на спадщину» [3]. Норма вважається правильною, оскільки на той час вправі видавати свідоцтво про право на спадщину праві були тільки державні нотаріуси державних нотаріальних контор.

Наказом Міністерства юстиції України № 51/5 від 17.10.2000 року в Україні запроваджено Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ [4]. Згідно з яким, усі заповіти, заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину із 1 грудня 2000 р. підлягають обов'язковій реєстрації у реєстрі. До вказаного реєстру внесено також відомості й за попередні роки щодо всіх заповітів та заведених спадкових справ [5, с. 60].

Цивільний кодекс України 2003 року у первинній редакції статті 1221 [6] переніс норми щодо місця відкриття спадщини з попереднього Цивільного кодексу УРСР 1963 року. Законодавцем стаття розподілена на дві основні частини. У першій частині зазначено, що місцем відкриття спадщини визнавалося останнє місце проживання спадкодавця. У другій частині врегульовано випадки щодо іншого встановлення місця відкриття спадщини. А саме: коли місце відкриття спадщини невідомо, тоді місцем відкриття спадщини - місце знаходження нерухомого майна або його основної частини; а у випадку відсутності нерухомого майна - тоді місцем відкриття спадщини являється місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Відповідно до статті 29 Цивільного кодексу України [6] місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, тобто певний населений пункт. Якщо спадкодавець мав декілька місць проживання, то місцем відкриття спадщини вважається останнє місце реєстрації спадкодавця. Місце відкриття спадщини може не співпадати з місцем смерті спадкодавця, зокрема, смерть наступила, коли спадкодавець перебував на лікуванні у санаторії або у відрядженні. У цих випадках місцем відкриття спадщини визнається той населений пункт, де громадянин постійно проживав до виїзду або був зареєстрований [7, с. 35].

Істотні зміни щодо порядку оформлення спадкових прав громадян запроваджено наказом Міністерства юстиції України від 11.03.2022 р. № 1118/5 [8]. Зокрема, встановлено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини. Має рацію О. Кухарев, що наказом, в умовах воєнного стану, запроваджено спрощену процедуру заведення спадкової справи [9, с. 224].

Законом України від 8.11.2023 р. № 3449-IX [10], (набрав чинність 30 січня 2024 року) у новій редакції викладено статтю 66 Закону України «Про нотаріат». У частині другій статті вказано, що «свідцтво про право на спадщину видається за місцем відкриття спадщини, крім випадків, встановлених Цивільним кодексом України».

Законом України від 8.11.2023 р. № 3450-IX [11] у новій редакції викладено статтю 1221 «Місце відкриття спадщини» Цивільного кодексу України. Здійснивши порівняльний аналіз норм стаття 1221 з первинною редакцією цієї ж статті Цивільного кодексу вбачається, що перші дві частини не відрізняються. Доповнено статтю новою частиною третьою наступного змісту: «Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» [6].

Також вищевказаним законом № 3450 Прикінцеві та перехідні положення Цивільного кодексу України доповнено пунктом 21. Зокрема встановлено, що у період дії воєнного стану в Україні та протягом шести місяців з дня його припинення або скасування у випадку, якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, територія, на якій ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупована Російською Федерацією територія, щодо яких не визначено дату завершення бойових дій або тимчасової окупації, дату відновлення здійснення своїх повноважень органами державної влади у повному обсязі, то заяви у сфері спадкування в межах спадкової справи подаються нотаріусу незалежно від місця відкриття спадщини. Вищевказані положення застосовуються також до спадщини, місцем відкриття якої є населений пункт, розташований на тимчасово окупованій території України, протягом усього періоду тимчасової окупації такої території та шести місяців після завершення тимчасової окупації.

У випадку якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт або території, щодо яких не визначено дату завершення бойових дій або тимчасової окупації, дату відновлення здійснення органами влади своїх повноважень у повному обсязі, а також у разі заведення спадкової справи не за місцем відкриття спадщини до набрання чинності Законом України від 8.11. 2023 р. № 3450-IX (30 січня 2024 року), вчинення нотаріальних та інших дій нотаріусом щодо спадщини здійснюється за місцем подання першої заяви.

Окрім того, вищевказані положення застосовуються також до спадщини, місцем відкриття якої є населений пункт, розташований на тимчасово окупованій території України, протягом усього періоду тимчасової окупації такої території та шести місяців після завершення тимчасової окупації; до спадщини, яка відкрилася до набрання чинності Законом України від 8.11. 2023 р. № 3450-IX (до 30 січня 2024 року).

Більш детально визначення місця відкриття спадщини, на підставі законодавчих актів у сфері спадкування, врегульовано у підзаконних нотаріальних актах, зокрема у Порядку вчинення нотаріальних нотаріусами України (з наступними змінами та доповненнями) [12].

Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а якщо об'єктів нерухомого майна декілька місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного із об'єктів цього майна на вибір спадкоємця(ів).

За відсутності нерухомого майна місцем відкриття спадщини є місцезнаходження основної частини рухомого майна, наявність якого може бути підтверджено свідоцтвом про реєстрацію транспортного засобу, випискою з реєстру власників іменних цінних паперів, ощадною книжкою, договором банківського рахунку тощо.

Визначено місце відкриття спадщини окремих категорій спадкодавців: військовослужбовців строкової служби, а також осіб, які навчалися в навчальних закладах, що розташовані поза місцем їх проживання - те місце, де вони проживали до призову на строкову військову службу або до вступу до відповідного навчального закладу; фізичної особи, яка проживала у будинку-інтернаті для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, іншому закладі соціального призначення - місцезнаходження відповідного закладу; фізичної особи, що утримувалася в установі виконання покарань - останнє місце проживання до застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відбування покарання; фізичної особи, яка проживала на території монастиря, храму, іншої культової будівлі - місцезнаходження відповідної будівлі [12].

Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право».

Згідно із наказом Міністерства юстиції України № 405/5 від 14.02.2025 № 405/5, Нотаріальний порядок доповнено новими підпунктом 1.13 пункт 1 глави 10 розділу II акту [13]. Встановлено перелік документів, що підтверджують місце відкриття спадщини: витяг з реєстру територіальної

громади; довідка про реєстрацію місця проживання спадкодавця; інший документ, що може підтверджувати відповідний факт (рішення суду, документи, до яких вносились відомості про місце проживання тощо) [13].

При цьому, місце відкриття спадщини не може підтверджуватись свідоцтвом про смерть. У разі відсутності у спадкоємців документа, що підтверджує місце відкриття спадщини, нотаріус роз'яснює спадкоємцям їх право на звернення до суду із заявою про встановлення місця відкриття спадщини. У такому випадку місце відкриття спадщини підтверджується копією рішення суду, що набрало законної сили [12].

Відповідно до частини шостої статті 1 Закону України «Про нотаріат» [3] вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, - на дипломатичні представництва України.

Детальна компетенція консульських установ України щодо вчинення нотаріальних дій визначена у статті 38 вищевказаного Закону. З точки зору теми дослідження слід виокремити повноваження щодо видачі свідоцтв про право на спадщину.

Законодавець окремо виділив повноваження консула щодо спадщини, яка відкрилася на користь громадян України, які проживають в Україні. У такому разі консул зобов'язаний негайно передати Міністерству закордонних справ України всі відомі йому відомості про таку спадщину та можливих спадкоємців [14, с. 44].

Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами дипломатичних представництв та консульських установ детально регламентовано в Положенні про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженому наказами Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ від 27 грудня 2004 р. за № 142/5/310 [15].

Згідно з підпунктом 3.11.4 пункту 3.11 глави 3 вказаного Положення, місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому, у відповідному населеному пункті, в якому спадкодавець проживав постійно, переважно або тимчасово. Місце проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років, фізичної особи, яка досягла чотирнадцяти років, недієздатної особи визначене статтею 29 Цивільного кодексу України [15].

Нотаріус отримуючи витяг із Спадкового реєстру про заведення спадкової справи також володіє інформацією щодо місця відкриття спадщини. Якщо до нотаріуса звернувся спадкоємець із заявою про прийняття спадщини та у випадку виявлення факту про відкриття спадщини іншим спадкоємцем та заведенням спадкової справи іншим нотаріусом, нотаріус скеровує спадкоємця до нотаріуса за місцем заведення спадкової справи або за бажанням заявника пересилає засвідчену нотаріусом заяву щодо оформлення спадкових прав - до нотаріуса по місцю відкриття спадщини.

Таким чином, правильне встановлення місця відкриття спадщини дає можливість визначити, до якої державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса чи консульської установи слід звернутися спадкоємцю за оформленням спадщини.

Список використаних джерел

1. Долинська М.С. Довідник посадових осіб. К.: Юстиніан, 2007. 360 с.
2. Цивільний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
4. Про Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ: наказ Міністерства юстиції України № 51/5 від 17.10.2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0714-00#Text>
5. Dolynska, M. (2023). Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*, Vol. 6, No. 4. 58-68.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Долинська М.С. Спадкування в Україні. *Довідник нотаріуса*. К.: Істина. 2007. № 5. 96 с.
8. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату»: Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 р. № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#n38>.
9. Кухарев О. Є. Актуальні аспекти здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 222-225.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 8.11. 2023 р. № 3449-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3449-20#n11>
11. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 8.11. 2023 р. № 3450-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text>
12. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затв. Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>
13. Про затвердження Змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 14.02.2025 № 405/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0242-25#n38>
14. Долинська М. Консульські установи як учасники українського нотаріального процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Випуск 22. С. 41-45.
15. Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: Затв. спільним наказом Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 р. № 142/5/310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04#Text>

Мар'яна ДОЛИНСЬКА
приватний нотаріус
(Львівський міський нотаріальний округ)

ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ НОТАРІУСАМИ ФАКТУ СМЕРТІ ТА ЧАСУ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ

Оформлення спадкових прав громадян у нотаріальному порядку – це завжди довготривала нотаріальна дія, яка здійснюється шляхом неодноразового звернення спадкоємців до нотаріусів, в тому числі за отриманням правової допомоги.

Одним із прав особи є право на отримання кваліфікованої нотаріальної допомоги від нотаріальних органів (на яких державою покладено такий обов'язок) шляхом учинення нотаріальних дій [1, с. 140], в тому числі при оформленні спадкових прав.

Виникнення спадкових правовідносин чинне законодавство пов'язує з відкриттям спадщини [2, с. 34].

Порядок оформлення спадщини урегульовано законодавчими та нормативно-правовими актами, в тому числі: главами 84 та 87 книги Шостої «Спадкове право» Цивільного кодексу України [3], Законом України «Про нотаріат» [4], Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [5] та іншими.

Спадщина відкривається відповідно до чинного законодавства внаслідок смерті особи або оголошення її померлою [6, с. 343].

У частині другій статті 1220 Цивільного кодексу України, яка станом на 2025 рік діє в оригінальній редакції, встановлено, що часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (частина третя статті 46 вказаного кодексу) [3].

У наступній частині статті наголошено, що у випадку, якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, то спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них.

З прийняттям Верховною Радою України 2 вересня 1993 року Закону України «Про нотаріат» [4], інститут нотаріату отримав нове дихання, оскільки, поряд з державним нотаріатом з'явився новий інститут – приватний нотаріат [7, с. 186].

Хоча лише з 1 червня 2009 року приватні нотаріуси держави згідно із Законом України № 614-VI від 1 жовтня 2008 року «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» [8] отримали право на оформлення спадкових справ.

Відповідно до частин перших статей 68 та 69 Закону України «Про нотаріат» [4] при заведенні спадкової справи, серед іншого, нотаріус перевіряє факт смерті спадкодавця та час відкриття спадщини.

У зв'язку з війною в Україні, значною кількістю загиблих та неможливістю вчасно встановити час смерті особи виникла необхідність у законодавчому регулюванні даного питання.

8 листопада 2023 року прийнято Закон України № 3450-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» [9]. Зокрема актом доповнено новим пунктом 20 Прикінцеві та перехідні положення Цивільного кодексу України. У названого пункту 20 наголошено, що період дії воєнного стану в Україні та протягом двох років з дня його припинення або скасування у випадку, якщо смерть фізичної особи зареєстрована пізніше ніж через один місяць з дня смерті такої особи або дня, з якого її оголошено померлою, строки, що встановлені Цивільним кодексом обчислюються з дня державної реєстрації смерті особи. При цьому часом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або день, з якого спадкодавця оголошено померлим, незалежно від часу державної реєстрації смерті. Вищевказані положення застосовуються також до спадщини, яка відкрилася після введення воєнного стану в Україні - до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини», а також до спадщини, яка відкрилася до введення воєнного стану, строк для прийняття якої не сплив до його введення, за умови, що свідоцтво про право на спадщину не було видано жодному із спадкоємців [3].

Більш детально порядок здійснення нотаріальної перевірки факту смерті особи та часу відкриття спадщини врегульовано Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [5].

Наказом Міністерства юстиції України № 405/5 від 14.02.2025 року [10], в тому числі запроваджено істотні зміни щодо встановлення факту смерті та часу відкриття спадщини.

Факт смерті фізичної особи і час відкриття спадщини нотаріус перевіряє шляхом витребовування від спадкоємця свідоцтва про смерть, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану або шляхом безпосереднього доступу до Державного реєстру актів цивільного стану громадян.

У разі неможливості пред'явлення спадкоємцями свідоцтва про смерть спадкодавця або відсутності інформації в Державному реєстрі актів цивільного стану громадян нотаріус витребовує від органу державної реєстрації актів цивільного стану копію актового запису про смерть спадкодавця або повний витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису про смерть.

Якщо смерть фізичної особи була зареєстрована на території іншої держави, нотаріусу подається відповідний документ, виданий компетентними органами іноземної держави, який є дійсним на території України за умови його легалізації, якщо інше не передбачено законом, міжнародними договорами України.

У разі якщо в свідоцтві про смерть спадкодавця зазначено лише місяць та рік або тільки рік смерті, часом відкриття спадщини слід вважати відповідно останній день зазначеного місяця або 31 грудня поточного року.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або про встановлення факту смерті особи в певний час не може бути прийнято нотаріусом на підтвердження факту смерті.

Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них.

Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

Спадкоємець, який помер хоч і через декілька годин після спадкодавця, але на наступну добу, не вважається померлим з ним одночасно і у нього виникає право на спадщину.

Часом відкриття спадщини після смерті реабілітованих у встановленому порядку фізичних осіб є день прийняття рішення відповідною Комісією з питань поновлення прав реабілітованих про повернення спадкоємцям першої черги майна реабілітованого.

Відповідно до Закону України «Про нотаріат» [3] вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, - на дипломатичні представництва України. У статті 38 вищевказаного Закону, передбачено компетенцію консульських установ, в тому числі щодо оформлення свідоцтва про право на спадщину.

Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами дипломатичних представництв та консульських установ детально регламентовано в Положенні про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженому наказами Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ від 27 грудня 2004 р. за № 142/5/310 [11].

Відповідно до абзацу третього підпункту 3.11.2 пункту 3.11 глави 3 вищевказаного Положення, часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Тобто продубльовано норми загальних положень (спадкових та нотаріальних) щодо визначення часу відкриття спадщини.

Варто зауважити, що спадкоємець, який постійно проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого ст. 1270 Цивільного кодексу України, він не заявив про відмову від неї [12, с. 96].

Перевірка нотаріусом факту смерті та часу відкриття спадщини є підставою для відкриття нотаріального провадження.

Список використаних джерел

1. Долинська М.С. До питання історіографії та методології дослідження інституту українського нотаріату та нотаріального законодавства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 1. С. 136-145.
2. Долинська М.С. Спадкування в Україні. *Довідник нотаріуса*. К.: Істина, 2007. № 5. 96 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
6. Долинська М.С. Довідник посадових осіб. К.: Юстиніан, 2007. 360 с.
7. Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (59). С. 186– 194.
8. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-17#Text>.
9. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 8.11. 2023 р. № 3450-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text>
10. Про затвердження Змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 14.02.2025 № 405/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0242-25#n38>.
11. Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: Затв. спільним наказом Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 р. № 142/5/310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04#Text>.
12. Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

Тарас ЖИРАВЕЦЬКИЙ
доцент кафедри соціального права,
кандидат юридичних наук
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Серед основних стратегічних завдань державної екологічної політики, що постали після підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, є поетапне наближення національного природоохоронного законодавства до відповідних директив ЄС, а також створення демократичної системи управління у сфері охорони довкілля, яка забезпечить збереження та повоєнне відновлення навколишнього середовища для прийдешніх поколінь і сталий розвиток України.

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (додатки XXX та XXXI) передбачено поступове наближення українського екологічного законодавства до *acquis* ЄС у сфері охорони довкілля[1]. Ця Угода створює комплексну правову рамку для гармонізації української екологічної політики з вимогами ЄС, поєднуючи загальні принципи співробітництва з конкретними секторальними зобов'язаннями.

Практична реалізація положень Угоди потребує систематичного моніторингу та оцінки. З метою відстеження прогресу в реалізації угодних зобов'язань Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції (Секретаріат Кабінету Міністрів України) готує офіційні щорічні звіти про виконання Угоди. Останній такий звіт, що охоплює 2024 рік, оприлюднено в жовтні 2025 року[2].

Відповідно до даних цього звіту, рівень виконання зобов'язань України у сфері “навколишнє природне середовище та цивільний захист” сягнув 83%[2]. Такий показник свідчить про значний прогрес у наближенні до європейських екостандартів, хоча динаміка імплементації потребує прискорення.

У 2024 році для виконання Угоди про асоціацію та наближення національного законодавства до права ЄС було прийнято низку важливих нормативно-правових актів України, зокрема:

- Закон України від 16.07.2024 № 3855-IX «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» (імплементація Директиви 2010/75/ЄС)[3]. Цей закон встановлює правові та організаційні засади запобігання, зменшення та контролю промислового забруднення з метою захисту довкілля та конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я середовище. Документ запроваджує інтегрований екологічний дозвіл у сфері охорони довкілля для певних видів діяльності, вимагає обов'язкового застосування найкращих доступних технологій та методів (НДТМ) і передбачає моніторинг викидів та контроль за дотриманням умов такого дозволу.

• Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX «Про основні засади державної кліматичної політики» (на виконання Регламентів ЄС 2021/1119 та 2018/1999)[4]. Цим законом визначено правові та організаційні основи державної політики у сфері зміни клімату, спрямованої на забезпечення низьковуглецевого розвитку, досягнення кліматичної нейтральності, адаптації до зміни клімату та виконання міжнародних зобов'язань України. Закон передбачає створення національної системи інвентаризації викидів парникових газів і системи моніторингу впровадження кліматичної політики та прогнозування, що наближає українське законодавство до права ЄС.

• Закон України від 05.12.2024 № 4139-IX «Про ратифікацію поправок до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля»[5]. Цим актом розширено можливості участі громадськості в ухваленні екологічно значущих рішень і доступу до правосуддя у питаннях охорони довкілля. Зокрема, громадськість отримала ширші права під час прийняття рішень щодо навмисного введення генетично модифікованих організмів у навколишнє середовище та їх допуску на ринок.

Окрім законів, у 2024 році прийнято й інші важливі рішення уряду. Розпорядженням КМУ від 30.05.2024 № 483-р схвалено «Стратегію формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року» та затверджено операційний план заходів на 2024–2026 роки[6]. Також постановою КМУ від 25.10.2024 № 1211 внесено зміни до критеріїв оцінки ступеня екологічного ризику від провадження господарської діяльності та періодичності проведення планових природоохоронних перевірок[7].

У сфері охорони атмосферного повітря постановою КМУ від 07.05.2024 № 513 внесено зміни до Порядку здійснення державного моніторингу повітря[8]. Ці зміни спрямовані на імплементацію раніше неврахованих положень Директиви 2004/107/ЄС (щодо рівнів миш'яку, кадмію, ртуті, нікелю та поліциклічних ароматичних вуглеводнів у повітрі) та Директиви 2008/50/ЄС (про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи). Наразі здійснюються кроки для розбудови мережі спостережень за якістю повітря і модернізації обладнання лабораторій хімічного аналізу.

У сфері управління водними ресурсами затверджено плани управління басейнами головних річок України — Дунаю, Дністра, Дніпра, Дону, Південного Бугу, Вісли, а також річок Приазов'я, Причорномор'я та Криму (для імплементації Директиви 2000/60/ЄС). Крім того, постановою КМУ від 06.09.2024 № 1071 внесено зміни до низки урядових постанов щодо моніторингу вод, що сприяє імплементації вимог Директив 2009/90/ЄС та 2000/60/ЄС[9]. Наказом Міндовкілля від 01.04.2024 № 332 (zareestrovanim у Мін'юсті 29.05.2024) затверджено екологічні нормативи якості поверхневих вод.

У сфері поводження з відходами розпорядженням КМУ від 27.12.2024 № 1353-р затверджено Національний план управління відходами до 2033 року[10]. Також КМУ схвалив проект Закону України «Про управління відходами

видобувної промисловості» (для імплементації Директиви 2006/21/ЄС; зареєстрований у Верховній Раді за № 12180 від 05.11.2024). Важливим кроком у розвиток нової системи регулювання відходів стала постанова КМУ від 17.09.2024 № 1067, якою затверджено Порядок надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів та видачі висновку на транскордонне перевезення відходів[11]. Цей акт забезпечує реалізацію вимог нещодавно прийнятого Закону України «Про управління відходами» та дотримання екологічної безпеки під час трансграничного переміщення відходів. На виконання положень зазначеного Закону Міндовкілля видало наказ від 29.04.2024 № 455, яким затверджено Вимоги до плану приведення місця видалення відходів у відповідність до норм законодавства (зареєстровано в Мін'юсті 18.06.2024 № 911/42256)[12]. Крім того, наказом Міндовкілля від 22.01.2024 № 81 затверджено Вимоги до розділів проекту регіонального плану управління відходами (зареєстровано в Мін'юсті 05.02.2024 № 178/41523)[13].

Аналіз нормотворчої діяльності України у 2024 році свідчить про системний підхід до імплементації європейських стандартів у сфері довкілля. Прийняття Закону про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення є особливо значущим кроком, оскільки впроваджує в Україні концепцію найкращих доступних технологій (ВАТ) і докорінно змінює підходи до екологічного регулювання промисловості. Закон про основні засади державної кліматичної політики закладає інституційну основу для досягнення кліматичної нейтральності; проте ефективність цього рамкового закону залежатиме від якості підзаконних актів та належного фінансування заходів.

Українська екологічна політика наразі переживає кардинальну трансформацію. Якщо у 1990-х роках держава лише декларувала загальні екологічні цілі, то зараз здійснюються конкретні кроки для імплементації положень *acquis* ЄС. Водночас війна створила нові виклики: чинна Стратегія державної екологічної політики до 2030 року (затверджена у 2019 році) не враховує воєнних реалій і потребує термінового оновлення.

Попри високий формальний показник виконання зобов'язань (83%), який демонструє значні зусилля України, кількісні індикатори не завжди відображають реальну якість імплементації. Важливо не лише приймати нормативні акти, а й забезпечувати їх належне виконання на практиці. Загалом Україна рухається у правильному напрямку, проте темпи екологічних реформ слід прискорити. Війна не може бути виправданням для зволікань – навпаки, вона довела критичну важливість сильної екологічної політики для національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: ратиф. Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 83.

2. Звіт щодо виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2024 рік / Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. Київ, 2025. – 100 с.

3. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16.07.2024 № 3855-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 47. Ст. 269.

4. Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. *Голос України*, 2024. 30 жовт. (№ 212).

5. Про ратифікацію поправок до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 05.12.2024 № 4139-IX. *Офіційний вісник України*. 2025. № 4. Ст. 254.

6. Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року: Розпорядження КМУ від 30.05.2024 № 483-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 55. Ст. 3025.

7. Про внесення змін до критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику... у сфері охорони довкілля: Постанова КМУ від 25.10.2024 № 1211. *Офіційний вісник України*. 2024. № 90. Ст. 5521.

8. Про внесення змін до Порядку здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря: Постанова КМУ від 07.05.2024 № 513. *Офіційний вісник України*. 2024. № 44. Ст. 2344.

9. Про внесення змін до деяких постанов КМУ з питань здійснення моніторингу вод: Постанова КМУ від 06.09.2024 № 1071. *Офіційний вісник України*. 2024. № 81. Ст. 5001.

10. Про схвалення Національного плану управління відходами до 2033 року: Розпорядження КМУ від 27.12.2024 № 1353-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 4. Ст. 105.

11. Про затвердження Порядку надання письмової згоди... на транскордонне перевезення відходів: Постанова КМУ від 17.09.2024 № 1067. *Офіційний вісник України*. 2024. № 82. Ст. 5043.

12. Про затвердження Вимог до плану приведення місця видалення відходів у відповідність до вимог законодавства: Наказ Міндовкілля від 29.04.2024 № 455 (zareestrovaniy v Min'yosti 18.06.2024 № 911/42256).

13. Про затвердження Вимог до розділів проекту регіонального плану управління відходами: Наказ Міндовкілля від 22.01.2024 № 81 (zareestrovaniy v Min'yosti 05.02.2024 № 178/41523).

Наталія ІЛЬКІВ

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ
ДО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ
НАЙКРАЩИХ ДОСТУПНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ТА МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ**

У Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схв. Розпорядженням КМУ від 20.10.2021 № 1363-р, що має на меті підвищення рівня екологічної безпеки та зменшення впливів й наслідків зміни клімату в Україні, як завдання, спрямоване на підвищення рівня екологічної безпеки та зменшення впливів та наслідків зміни клімату в Україні, визначено «запровадження системи дозвільних процедур для промисловості відповідно до європейських стандартів (інтегрованого дозволу)».

Необхідність інтегрованого запобігання та контролю забруднення на рівні ЄС відображена у Резолюції Ради ЄС 1993 року, яка зазначала, що такий підхід дозволить досягнути більш сталого балансу між антропогенною діяльністю та соціо-економічним розвитком, з одного боку, та ресурсами та відновлювальною здатністю природи з іншого боку (п. 2 преамбули до Директиви Ради ЄС 96/61/ЄС від 24.09.1996 р. щодо інтегрованого запобігання та контролю забруднення). [1, с.11] Протягом всього періоду аж до сьогодні Директиви з питань інтегрованого підходу до забруднення довкілля багаторазово переглядались.

Оновлена Директива 2010/75/ЄС про промислові викиди набула чинності 4 серпня 2024 року. Окрім того, що у ній значно розширено сферу застосування Директиви, знаковим є те, що нею введено положення про права людини на компенсацію фізичними або юридичними особами шкоди, завданої здоров'ю людини в процесі діяльності установок внаслідок невиконання національних заходів, що були ухвалені відповідно до Директиви.

У Директиві 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) її роль визначається як головний інструмент ЄС, що встановлює екологічні стандарти, щоб запобігати викидам у повітря, води та ґрунти або, якщо це неможливо, скорочувати їх та щоб запобігати накопиченню відходів, для того щоб досягти високого рівня захисту довкілля в цілому. [3]

Попри те, що Україна прийняла зобов'язання з імплементації цієї Директиви ще у 2014 році, однак лише 16 липня 2024 року прийнято ЗУ № 3855-IX «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» (набрання чинності 8 серпня 2025 року) [2]. Забезпечення високого рівня

захисту довкілля та конституційних прав на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом застосування інтегрованого підходу до регулювання забруднення та впровадження найкращих доступних технологій та методів управління є основною метою цього нормативного акту. Закон встановлює правові та організаційні засади щодо запобігання, зменшення та контролю забруднення, що виникає в результаті провадження видів діяльності у таких галузях, як енергетика, виробництво та обробка металів, промисловість з переробки мінеральної сировини, хімічна промисловість, управління відходами, інші види діяльності.

На відміну від системи дозволів у сфері екологічної безпеки та природокористування, що історично склалася на покомпонентному підході, тобто було передбачено видачу окремих дозволів (дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, дозволів на спеціальне водокористування, дозволів та ліцензій у сфері управління відходами) Закон запроваджує інтегрований довкіллевий дозвіл (ІДД). Якщо стара система спиралася на національні нормативи та ДСТУ, нова система ІДД вимагає обов'язкової орієнтації на Висновки найкращих доступних технологій та методів управління (НДТМ) (BAT/BREFs).

Ключовою юридичною відмінністю нового регулювання є перехід від фокусу на «кінці труби» (контроль фактичних викидів) до регулювання, заснованого на застосуванні НДТМ.

Відповідно до ст.1,3,10,11 ЗУ № 3855-IX ІДД як документ дозвільного характеру у сфері охорони довкілля, видається згідно з висновками найкращих доступних технологій та методів управління, та визначає гранично допустимі викиди для речовин, вібрації, тепла, шуму, інших фізичних та біологічних факторів, які вивільнятимуться внаслідок діяльності установи.

Таким чином, інтегрований підхід означає охоплення єдиним дозволом всіх екологічних показників установи, а саме викидів у повітря, води та землі, утворення відходів, використання сировини, енергоефективність, шум, запобігання нещасним випадкам та відновлення промислового майданчика після припинення експлуатації установи. [1, с.20]

На реалізацію норм цього Закону прийнято ряд підзаконних актів, зокрема Порядок ведення Єдиного державного реєстру інтегрованих довкіллевих дозволів, затв. постановою КМУ від 10 вересня 2025 р. № 1128, Порядок організації та проведення громадських слухань у процесі видачі інтегрованого довкіллевого дозволу (внесення змін до нього), затв. постановою КМУ від 21 лютого 2025 р. № 194, Порядок проведення узгоджувальної наради щодо видачі інтегрованого довкіллевого дозволу, затв. постановою КМУ від 28 січня 2025 р. № 89, Порядок розроблення, затвердження висновків найкращих доступних технологій та методів управління, залучення інших органів виконавчої влади до їх розроблення та інформування про них, а також оприлюднення довідкових референтних документів з найкращих доступних технологій та методів управління (BREFs), затв. постановою КМУ від 24 січня 2025 р. № 72, постанови КМУ від 7 січня 2025 р. № 7 «Про затвердження форми та вимог до

змісту висновків щодо видачі інтегрованого довкілльового дозволу (внесення змін до нього)», від 2 липня 2025 р. № 780 «Про затвердження вимог до форми і змісту заяви про отримання інтегрованого довкілльового дозволу (внесення змін до нього)», від 15 липня 2025 р. № 884 «Про затвердження Вимог до форми і змісту інтегрованого довкілльового дозволу».

Все це в сукупності покликано забезпечити докорінну зміну підходу до регулювання промислового забруднення: від фрагментарного до комплексного та запобіжного, що відповідає європейським екологічним стандартам.

Але варто зауважити, що функціонування цієї системи наразі залежить від значного обсягу технічної та юридичної роботи. Так, умовою для того, щоб висновки НДТМ стали правовим базисом для видачі ІДД, необхідно перекласти 26 довідкових документів НДТМ та затвердити 21 висновок НДТМ на урядовому рівні. [4] Несвоєчасне або неповне затвердження цих документів створює значний регуляторний ризик. Доки національні Висновки НДТМ не будуть офіційно затверджені, Міндовкілля не матиме чіткої легальної бази для встановлення граничних викидів, що може заблокувати процедуру видачі дозволів. Тож промисловим операторам необхідно активно моніторити статус затвердження тих BREFs, які стосуються їхніх секторів діяльності.

Тож вже на етапі початкової реалізації закону вбачається ряд прогалин, які можуть перешкоджати його ефективній дії. Т.О.Третяк вказує на необхідність поєднати процедуру видачі інтегрованого дозволу та процедуру оцінки впливу на довкілля. На його думку, це забезпечить зменшення регуляторного тиску на суб'єктів господарювання (замість двох процедур буде проводитися одна); а також підвищить екологічний потенціал процедури. Так, схвалення звіту з ОВД звужує перелік способів здійснення екологічно-небезпечної діяльності, які можуть розглядатися на стадії видачі інтегрованого дозволу. Чим ширший перелік можливих варіантів здійснення екологічно-небезпечної діяльності доступний для розгляду, тим більше можливостей обрати найкращий з екологічного погляду варіант [5].

Впровадження інтегрованого довкілльового дозволу є ключовим кроком для гармонізації національного екологічного законодавства з вимогами Європейського Союзу, що є обов'язковою умовою для євроінтеграції України у сфері охорони довкілля та забезпечення сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Популярний коментар до Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» / Є. Алексєєва та інші [за заг. ред. О. Кравченко, Є. Алексєєвої]. Львів : Компанія «Манускрипт», 2025. 76 с.
2. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16 липня 2024 р. № 3855-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20>
3. Директива Європейського парламенту і Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) від 24 листопада 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-10

4. Закон №3855-IX про промзабруднення: які підзаконні акти варто очікувати найближчим часом. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/zakon-3855-ix-pro-promzabrudnennya-yaki-pidzakonni-akti-var-to-ochikuvati-najblizhchim-chasom/>

5. Третяк Т.О. Інтегрований дозвіл: процедура його отримання та шляхи його впровадження в Україні. С.33. URL: https://uba.ua/documents/presentation/28_04_2015_Tretyak.pdf

Олег ІЛЬНИЦЬКИЙ
дисциплінарний інспектор,
кандидат юридичних наук, доцент
(Вища рада правосуддя)

АСПЕКТИ РЕФОРМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДИ ЩОДО ЇЇ СУБ'ЄКТНОСТІ У РІЗНИХ ГРУПАХ МАЙНОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Чинне конституційне та муніципальне законодавство України схильне наближати розуміння територіальних громад з позицій традиційної триєдиної сингулярності – «влада, населення, територія». Натомість, доконаним є факт, що ця «спільність» за своєю правовою природою істотно більше аніж просто добровільне об'єднання жителів певної території села, селища, міста, які організувалися для спільного вирішення певних питань. Прийнявши таку логіку і формулу, ми б ототожнили цю спільність з певним видом громадських об'єднань. Однак, рівень цієї організації, група питань, значимість у політичній системі, кардинальним чином впливає на сутність такого об'єднання, онтологія якого за природничою теорією походження самоврядування знаходиться у політичному праві осіб здійснювати владу не лише через механізм державного утворення, а, в першу чергу, що стосується актуальних забезпечення щоденного соціального спільного проживання.

Механізм правового регулювання схильний до суб'єкто-об'єктного підходу, розглядаючи певні явища правової дійсності як «особи-суб'єкти» чия поведінка і рішення безпосередньо визначають організацію соціальної взаємодії або ж як об'єкти різного роду – те, з приводу чого і здійснюється вказана поведінка як певний позбавлений інтелектуально-вольової точки зору «матеріалізований» з позицій правового впливу елемент, що піддається впливу поведінки суб'єкта, залежно від правового регулювання.

Безперечно, що це не дає можливості залишати розуміння громади у форматі об'єктної категорії. В той час як гомогенність цього утворення має не лише зовнішні організаційні ознаки, але народжується з єдності інтересів жителів громади, перероджуючи їх у спільний публічний інтерес, носієм і виразником якого вже стає не спільність мешканців, але громада як абсолютно новий автономний суб'єкт права.

Фактично, основа правосуб'єктності громади має своїми засновками ті ж погляди, які ще в римському праві визначили розробку концепцій та теорії юридичної особи як форми суб'єктивізації об'єднання людей для досягнення спільної мети. У подальшому ця концепція розвивалася і була однією з центральних дискусійних тем у вченні про особу як суб'єкта права [див. про це: 1]. Ми погоджуємося з висновком Р. Прилуцького, який відзначив, що розроблене в межах цивілістики вчення про юридичну особу не може залишатися навічно ексклюзивом лише цивільного права. Воно

використовується іншими галузями права зі зрозумілими особливостями. Ортодоксальність цивілістів у цьому питанні й намагання змусити всіх до його універсального застосування далеко не завжди корисне для інших сфер соціального буття. З урахуванням цього й повинна формуватися правова система й система законодавства [2, С. 46].

Тому цілком закономірним є використання саме вказаної юридичної конструкції більшістю європейських держав при визначенні правового статусу громад за національним законодавством. Лише у російській федерації та Білорусі продовжує на нормативному рівні зберігатися невизначеність. Водночас, у рамках виконання індикатору 9.2 Плану України у межах програми Ukraine Facility теж визначена суб'єктивізація громади як юридичної особи публічного права одним з напрямів євроінтеграційних реформ.

Однак, беручи участь в обговоренні концепції відповідної реформи та пропонованих змін до законодавства в рамках роботи робочої групи фахівців з конституційного, муніципального, фінансового та цивільного права [3], авторів неодноразово доводилося чути аргументи в частині існування у законодавстві України на сьогодні норм, які визначають громаду повноважним суб'єктом як публічно-правових, так і приватно-правових відносин, які при цьому є більш відповідними її винятковому правовому статусу як публічно-правового владного утворення, аніж розробка та впровадження щодо громад цивілістичного статусу юридичної особи публічного права.

І справді, навіть частина друга статті 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає територіальні громади учасниками цивільних відносин серед інших «спеціальних» публічних суб'єктів в одному ряді з державою Україною, Автономною Республікою Крим, іноземними державами та відмежовує від осіб, перелічених у частині першій цієї самої статті, до яких відносить фізичних та юридичних осіб.

Згадка про громади як суб'єктів правовідносин міститься і у актах законодавства, яке регулює публічно-правові відносини, наприклад, у статтях 16, 17 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) територіальні громади міст разом з Автономною Республікою Крим в особі керівників місцевого фінансового органу за дорученням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міської ради повноважні на здійснення місцевих запозичень і погашення гарантованого місцевого боргу.

Однак, традиційно питання змісту правового статусу напряду визначається через обсяг прав і обов'язків відповідного суб'єкта та правосуб'єктність як основу їхньої реалізації. Відповідно без «наповнення» статусу цими елементами, їх розкриття у законодавстві, лише декларація наявності «особливої» суб'єктності є неспроможною та номінальною.

Якщо ж ми спробуємо проаналізувати «особливий» правовий статус публічно-правових утворень, серед яких громада цікавить нас першочергово, бачимо, що фактично, поза межами конституційних положень і публічно-правове, і приватно-правове законодавство ототожнює громаду з діяльністю відповідних органів місцевого самоврядування в межах їх компетенції

(наприклад, стаття 172 ЦК України). Аналогічним чином, частина перша статті 143 Конституції України та частина друга статті 372 ЦК України встановлюють, що управління майном, що є у комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування. А за БК України фактичне управління бюджетними коштами здійснюють місцеві фінансові органи, розпорядники та одержувачі бюджетних коштів і навіть визначення бюджету подається через план фінансових ресурсів відповідних органів, а не держави чи громади (пункт 1 частини першої статті 2 БК України).

За відсутності у законодавстві механізмів безпосередньої реалізації громадою своїх повноважень і якщо відповідні органи є самостійними правовими суб'єктами зі статусом юридичної особи, риторичним є запитання, кого вони представляють у відносинах та від чийого імені реально виступають та чию правосуб'єктність реалізують. А громади залишаються фактично усунуті від реального управління публічним майном, на рівні Конституції виступаючи власником з «номінальними» правомочностями за частиною першою статті 142 Основного Закону.

А тому, саме у відносинах, які стосуються публічного майна, концепція застосування моделі громади як юридичної особи публічного права має одне з найбільш прикладних значень, а її впровадження слід вважати узгодженням на рівні спеціального законодавства впровадження конституційно закріпленої концепції системи самоврядування.

Закріплення у законодавстві чіткої та зрозумілої схеми «єдиносуб'єктності» громади з «єдиначальством» в особі голови громади та управи і інших виконавчих органів та підрозділів як винятково робочих механізмів реалізації саме громадою своєї компетенції дозволити стати одним з важливих кроків подолання сьогоденної опосередкованості та різновекторності щодо зв'язку між громадою як суб'єктом права та майном і бюджетними коштами – як об'єктом комунальної власності.

Суб'єктність громади дозволить інтенсифікувати та поглибити застосування договірної форми регулювання між повноцінними легалізованими суб'єктами в публічно-правовій (частина друга статті 142 Конституції України, частина сьома статті 75 БК України щодо об'єднання фінансових ресурсів громад) та приватно-правовій сфері. Такі договори повинні мати значення безумовних зобов'язань між учасниками з можливостями захисту прав та інтересів громади на компенсацію відповідних видатків на користь членів іншої територіальної громади. Одним із важливих елементів забезпечення цих умов на практиці є чітке визначення як суб'єктів і умов відповідальності за виконання публічно-майнових зобов'язань, визначення процесуальної правосуб'єктності за громадою (аж до захисту своїх суверенних майново-фінансових прав у Конституційному Суді України), так і розробка механізму майнової відповідальності самої громади, що виступатиме гарантією за рахунок адресної «персоналізації».

Отож, вимога суб'єктності громади як одного з важливих векторів реформ не сьогодні практично ніким не ставиться під сумнів, хоча дискусії ведуться з приводу моделі такого статусу. Ми послідовно доводимо, що всупереч політичним пересторогам і упередженням, природа і стан нормативно-правового регулювання дозволяють говорити саме про модель громад як юридичної особи публічного права як найбільш перспективну, що дозволить синтезувати напрацювання та логіку традиційного вчення про особи – учасників відносин, ґрунтовно розробленого в рамках цивілістики, полегшивши таким чином її впровадження у приватно-правові відносини, та додатково наповнити відмінними ознаками саме публічно-правового аспекту статусу.

Список використаних джерел

1. Парасюк М.В. Сутність і правова природа юридичної особи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 3. С.76-80. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.14>
2. Прилуцький Р. Основні теорії юридичної особи та їх вплив на розвиток організаційних форм суб'єктів господарювання. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 46.
3. Громада як юридична особа публічного права: Україна в контексті європейського і світового досвіду : монографія / О. М. Бориславська, А. П. Заєць, О. В. Ільницький, В. С. Куйбіда, Р. А. Майданик. За заг. ред. А. П. Зайця. Передмова І. Б. Коліушка. Київ : ЦППР, 2024. 404 с.

Ілона КОВАЛЬ

адвокат,

заступник голови правління з юридичних питань
(ТОВ «ПЛГ «МІСТ ГРУП»), голова АО «АПРІОРИ ГРУП»

ПАРТНЕРСЬКИЙ ДОГОВІР ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАКРІПЛЕННЯ НЕФОРМАЛЬНИХ БІЗНЕС-ДОМОВЛЕНОСТЕЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З КОРПОРАТИВНИМ ДОГОВОРОМ

Історія бізнесу знає чимало прикладів, коли мільйонні угоди починалися з кількох рядків, написаних на серветці в ресторані або кафе. Такі неформальні домовленості, які отримали назву «серветкових», символізували епоху, коли слово і рукостискання значили більше за формальні юридичні документи. Партнери домовлялися про ключові умови співпраці в неформальній обстановці, покладаючись на взаємну довіру та репутацію.

Однак з розвитком бізнесу, ускладненням корпоративних структур та зростанням вартості угод виникла необхідність у більш формалізованих механізмах регулювання відносин між учасниками спільних проєктів. Довіра залишалася важливою, але її потрібно було підкріпити юридичними гарантіями.

Мета дослідження – проаналізувати еволюцію від неформальних бізнес-домовленостей до структурованих договірних механізмів, дослідити співвідношення партнерського та корпоративного договорів, визначити сферу їх практичного застосування в сучасному українському бізнесі.

Характеристика неформальних бізнес-домовленостей. Неформальні бізнес-домовленості (або "серветкові домовленості") характеризуються наступними ознаками:

- спонтанність виникнення, часто під час неформальних зустрічей;
- фіксація на підручних матеріалах без юридичного оформлення;
- попередній, орієнтовний характер домовленостей;
- поширеність у колі досвідчених бізнесменів, готових ризикувати значними сумами;
- пріоритет репутації над формальними гарантіями.

Основним недоліком таких угод було те, що особи, які їх укладали, часто не усвідомлювали необхідності наявності всіх істотних умов договору або можливість визнання таких угод недійсними з інших підстав. Єдиною перевагою залишалася висока ймовірність дотримання домовленостей внаслідок репутаційних ризиків. Проте з часом, коли слова ставало складно дотриматися, сторони намагалися знайти в тексті документів норми, на які можна було б опертися, аби не виконувати серветкові домовленості.

Партнерський договір як перший крок формалізації. Першим кроком до структурування відносин став партнерський договір. Цей інструмент дозволяв сторонам детально врегулювати умови співпраці, розподіл прибутків та збитків, механізми прийняття рішень та порядок вирішення спорів.

Партнерські договори широко використовувалися в різних сферах – від спільної підприємницької діяльності до реалізації інвестиційних проєктів.

Характерними ознаками партнерського договору є:

- фокус на конкретному проєкті або напрямку діяльності;
- гнучкість у визначенні прав та обов'язків сторін;
- можливість укладення між будь-якими суб'єктами господарювання або фізичними особами;
- регулювання переважно зобов'язальних відносин;
- відсутність спеціального законодавчого регулювання, застосування принципу свободи договору.

Партнерський договір за своєю природою є змішаним договором, який може включати елементи різних договірних конструкцій. Практика показує, що такі договори можуть містити широкий спектр умов: від поділу компаній на міжнародні напрямки та оперативного управління до механізмів купівлі-продажі часток, преємптивних прав, особливостей спадкування корпоративних прав тощо.

Корпоративний договір: законодавче визнання. Значною віхою в розвитку договірному регулювання партнерських відносин стало законодавче визнання корпоративного договору 6 лютого 2018 року. Зі зростанням ролі корпоративних прав та необхідністю захисту інтересів міноритарних учасників законодавець створив спеціальний інститут корпоративного договору, введений Законом України «Про акціонерні товариства» та Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Корпоративний договір став важливим інструментом корпоративного управління, що дозволяє учасникам (акціонерам) товариства узгоджувати свої дії щодо управління товариством, продажу часток (акцій) та інших корпоративних питань.

Порівняльна характеристика партнерського та корпоративного договорів. Незважаючи на законодавче визнання корпоративного договору, сторони продовжують на практиці використовувати партнерські договори. Для розуміння причин такої ситуації необхідно проаналізувати ключові відмінності між цими договірними конструкціями.

Суб'єктний склад. Партнерський договір може укладатися між будь-якими суб'єктами господарювання, незалежно від їхньої організаційно-правової форми. Сторонами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи-підприємці, а також фізичні особи як учасники чи потенційні учасники бізнесу.

Корпоративний договір укладається виключно між учасниками (акціонерами) одного і того ж господарського товариства. Сторонами можуть бути тільки особи, які мають корпоративні права в конкретному товаристві. Крім того, стороною договору може бути як саме товариство, так і треті особи. Водночас у корпоративному договорі існує основна умова – обов'язкові сторони – учасники товариства, всі інші є факультативними сторонами.

Предмет договору. Партнерський договір регулює широке коло питань співпраці: спільну діяльність, розподіл ресурсів, координацію дій, обмін

інформацією тощо. Він стосується зобов'язальних відносин між партнерами і за своєю природою є змішаним договором.

Корпоративний договір спрямований на регулювання корпоративних відносин: порядок здійснення прав та обов'язків учасників товариства, управління товариством, розподіл прибутку, відчуження часток (акцій), голосування на загальних зборах.

Правова природа. Партнерський договір належить до договорів про співпрацю, що створює зобов'язання між сторонами за межами корпоративної структури. При цьому сторони намагаються уникати прямого посилання на законодавство про спільну діяльність через імперативні обов'язки, які таке кваліфікування тягне за собою (реєстрація в податкових органах, ведення окремого обліку). Натомість використовується принцип свободи договору, закріплений у Цивільному кодексі України.

Корпоративний договір має особливу правову природу – він впливає на корпоративні права та обов'язки учасників, змінюючи стандартний режим управління товариством, передбачений законом та статутом.

Вплив на третіх осіб. Партнерський договір має юридичну силу тільки для його сторін і не впливає безпосередньо на права та обов'язки інших осіб, включаючи саме товариство.

Корпоративний договір може передбачати умови, які впливають на права та обов'язки товариства, якщо воно є стороною договору. Крім того, відповідно до законодавства, інформація про укладення корпоративного договору може бути розкрита іншим учасникам товариства.

Конфіденційність. Партнерський договір зазвичай є конфіденційним документом, про існування та зміст якого знають тільки його сторони.

Корпоративний договір може підлягати розкриттю. Зокрема, учасники товариства повідомляють про укладення корпоративного договору товариство, а відомості про таке повідомлення вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Механізми забезпечення виконання. Партнерський договір забезпечується традиційними цивільно-правовими механізмами: неустойка, порука, застава, завдаток тощо.

Корпоративний договір може передбачати специфічні механізми: обов'язок голосувати певним чином на загальних зборах, право та обов'язок придбати або продати частку (акції) за певних обставин, заборону на вчинення певних дій щодо корпоративних прав, встановлення особливого порядку розподілу прибутку.

Практичне застосування договірних конструкцій. Розуміння відмінностей між партнерським та корпоративним договорами має важливе практичне значення для правильного структурування бізнесу.

Партнерський договір доцільно використовувати:

- для організації співпраці між різними юридичними особами;
- при реалізації спільних проєктів без створення нової корпоративної структури;

- для координації дій незалежних суб'єктів господарювання;
- коли необхідна максимальна конфіденційність домовленостей.

Корпоративний договір доцільно використовувати:

- для захисту прав міноритарних акціонерів/учасників товариства;
- при організації управління товариством за участі кількох великих учасників;
- для врегулювання порядку відчуження корпоративних прав;
- для запобігання корпоративним конфліктам у межах однієї корпоративної структури.

Практика показує типові ситуації застосування кожного з договорів. Так, партнерські договори часто використовуються для врегулювання складних відносин, що включають поділ компаній на напрямки, поетапну купівлю-продаж часток, особливості спадкування, преємптивні права та інші умови, які виходять за межі суто корпоративних відносин.

Корпоративні договори, натомість, ефективні у вужчих ситуаціях, наприклад, при тимчасовому продажу частки для отримання кредиту з подальшим поверненням учасника через довіреність, або при врегулюванні відносин між учасниками з рівними частками.

Критичні аспекти практичного використання. При використанні корпоративних та партнерських договорів необхідно враховувати низку критичних нюансів:

Конфіденційність та обмеження прав третіх осіб. Корпоративний договір може залишатися конфіденційним, проте умови, що обмежують права третіх осіб, не діють щодо них, якщо вони не знали про існування договору.

Преємптивні права. Додаткові обмеження на відчуження часток, встановлені корпоративним договором понад статутні, можуть створити складнощі при нотаріальному посвідченні угод.

Механізми примусу. Положення про drag-along та tag-along потребують чіткого формулювання умов активації, термінів та порядку визначення ціни, інакше виникають судові спори.

Тупикові ситуації. Необхідно передбачати механізми вирішення deadlock-ситуацій: buy-or-sell, медіацію, арбітраж, розподіл сфер відповідальності.

Взаємодія зі статутом. Якщо в статуті та договорі є різні положення з одного питання, для учасників діє договір, для третіх осіб – статут.

Серед типових помилок при складанні договорів можна виділити: відсутність механізму оцінки вартості частки при виході учасника, занадто загальні формулювання без конкретних процедур, ігнорування можливості зміни складу учасників, відсутність положень про спадкування прав за договором, неузгодженість термінології між статутом і договором.

Висновки. Еволюція від серветкових домовленостей до законодавчо врегульованих корпоративних договорів відображає загальний тренд формалізації та юридизації бізнес-відносин. Партнерські договори зберігають свою актуальність для широкого кола ситуацій, що виходять за межі суто

корпоративних відносин, тоді як корпоративні договори стали спеціалізованим інструментом корпоративного управління.

Незважаючи на законодавче визнання корпоративного договору, партнерські договори продовжують активно використовуватися у практиці завдяки своїй гнучкості, конфіденційності та можливості врегулювання ширшого кола відносин. Кожен з інструментів має своє місце в сучасному бізнесі, і вибір між ними залежить від конкретних цілей сторін, характеру їхніх відносин та організаційно-правової форми ведення бізнесу.

Правильне використання цих договірних конструкцій дозволяє забезпечити баланс інтересів усіх учасників бізнесу, захистити права міноритарних учасників та мінімізувати ризики корпоративних конфліктів. При цьому необхідно враховувати критичні аспекти практичного застосування кожного з договорів та уникати типових помилок при їх складанні.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 – IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. 29
3. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465>
4. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>.

Аліна ЛАСІЙЧУК

студентка спеціальності «Графічний дизайн»
(Фаховий коледж Університету Короля Данила)

Віталіна МАЛИШЕВА

студентка спеціальності «Графічний дизайн»
(Фаховий коледж Університету Короля Данила)

Артем КОВАЛЕНКО

доцент кафедри права ім. Академіка УАН о. Івана Луцького,
кандидат юридичних наук, доцент
(ЗВО «Університет Короля Данила»)

СТЕРЕОТИПНИЙ ДИЗАЙН В РЕКЛАМІ: ПРАВОВИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

У повсякденному житті ми часто сприймаємо рекламні банери, постери та відеоролики у соціальних мережах поверхнево. Проте, у бізнесі реклама залишається одним із ключових інструментів – вона створює попит, задає тренди, формує образ бренду і місце компанії на ринку. Реклама є тим рушієм, який визначає успіх чи провал будь-якого бізнесу, допомагаючи компаніям заявити про себе, привернути увагу покупця та сформувати довіру. Ми звикли бачити рекламу щодня, але якщо придивитися уважніше, можна помітити, що вона не просто продає продукт – вона формує певний світогляд.

Візьмемо рекламу автомобілів: там найчастіше чоловіки за кермом, тоді як жінки постають моделями, що лише демонструють авто. Хоча це здається незначним, такі образи формують обмежувальні уявлення про «правильні» соціальні ролі, підсилюючи дискримінаційні стереотипи. Це створює соціальний тиск, шкодить самооцінці та сприяє наслідуванню нереалістичних ідеалів, особливо серед молоді. Масштаб цієї проблеми був настільки відчутним, що у 2023 році до Закону України «Про рекламу» [1] були внесені зміни для її врегулювання. Попри це, закон часто залишається лише на папері: чимало рекламних агентств ігнорують ці вимоги, вдаючись до провокаційних образів. У результаті суспільство продовжує отримувати рекламу, що принижує певні групи людей та нав'язує стереотипи.

Отож, законодавче регулювання рекламної діяльності в Україні базується на Законі України «Про рекламу» (№ 270/96-ВР від 3 липня 1996 року) та низці подальших змін і доповнень, серед яких виділяються посилені нововведення ухвалені в 2023 році з метою впровадження окремих європейських норм у сфері аудіовізуальної реклами. Зміни, що впроваджуються в цьому законі, охоплюють оновлене та розширене визначення реклами, встановлення критеріїв для таргетованої реклами, заборону розміщення продакт-плейсменту у деяких програмах, обмеження на рекламу товарів, заборонених законом, розширення поняття соціальної реклами та інші важливі механізми [2]. Якщо говорити детальніше то поняття «реклама» розширено таким чином, що тепер

вона охоплює не лише звичайні оголошення чи ролики, а й інтернет-публікації, спонсорські матеріали, продукт-плейсмент у відео та рекламу в соціальних мережах. Крім того, оновлено правила для реклами, що спрямована на дітей, та заборонено використання спам-методів у цифрових комунікаціях.

Стаття 1 Закону України «Про рекламу» [3] визначає дискримінаційну рекламу як твердження чи зображення що принижують чи утискають особу чи групу осіб за такими ознаками як, раса, релігія, стать, вік чи інвалідність; дискримінаційну рекламу за ознакою статі – твердження чи зображення що пропагує перевагу однієї статі над іншою, закріплює стереотипні ролі, об'єктивізує тіло людини як сексуальний об'єкт, якщо це не стосується безпосередньо товару.

Стаття 8 Закону України «Про рекламу» встановлює загальні вимоги, що забороняють розміщувати твердження чи зображення, які дискримінують або розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до будь-яких осіб чи груп (від статі, віку та раси до політичних поглядів і місця проживання). Також реклама не повинна пропагувати перевагу однієї статі, закріплювати стереотипні ролі, принижувати гідність чи демонструвати насильство за ознакою статі. Забороняється використовувати зображення тіла людини виключно як сексуальний об'єкт для привернення уваги споживачів або посилалися на сексуальні стосунки, якщо це прямо не стосується рекламованого продукту чи способу його споживання.

Навіть найкращий закон працює лише тоді, коли він дійсно застосовується, а не просто записаний на папері. Проте, незважаючи на ці оновлення в реальності рекламодавці, брендари та рекламні агентства досить успішно знаходять способи обійти норми закону.

Улітку 2025 року на платформах Instagram та YouTube з'явилася рекламна кампанія бетону від київської компанії «Ковальська». На відео порно-акторка Джозефіна Джексон (Юлії Сенюк) грає роль "експертки з твердості", з гумором та двозначними натяками розповідає про ідеальну міцність бетону (Рис. 1, 2). Ця кампанія стала одним із перших випадків 2025 року, коли державний регулятор публічно назвав рекламу сексистською і наклав штраф. Це був прямий сигнал рекламній спільноті, що іронія чи провокація у комунікації не можуть переступати межі поваги до людської гідності.

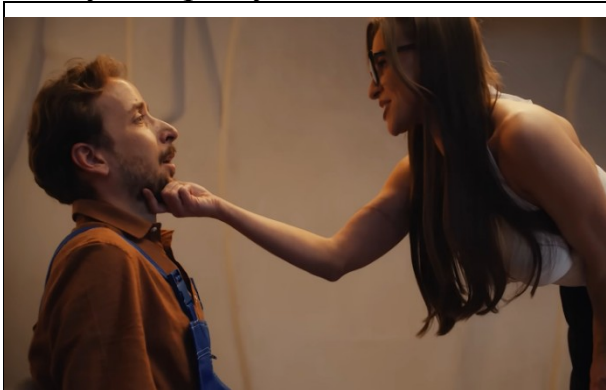

Рис. 1

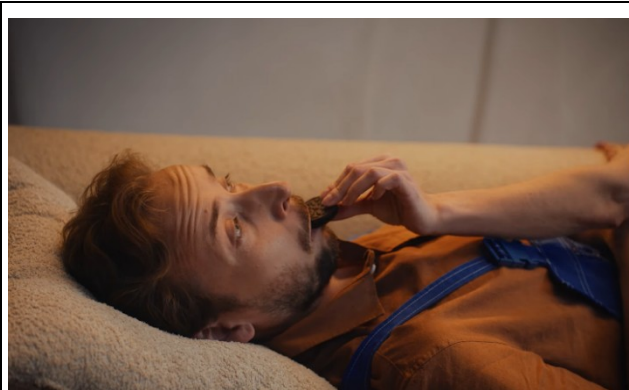

Рис. 2

За висновками Української асоціації маркетингу та підтвердженням Держпродспоживслужби, відео порушувало Статті 7 і 8 Закону "Про рекламу" через використання образу тіла як сексуального об'єкта. На компанію наклали штраф і вимагали зупинити контент, але рекламодавець майже одразу випустив аналогічний ролик. Це свідчить про те, що проблема досі не вирішена.

Публічні дискусії також спровокували плакати «Я люблю третю штурмову» (Рис. 3, 4) із зображеннями жінок: частина аудиторії розцінила їх як сексистські, тоді як інша частина наголошувала на їхній високій ефективності для цільового залучення. На білбордах були представлені сцени, де жінки обіймають військового на мотоциклі, віддзеркалюють його в окулярах, або лежать у військового на колінах, маючи оголений живіт.

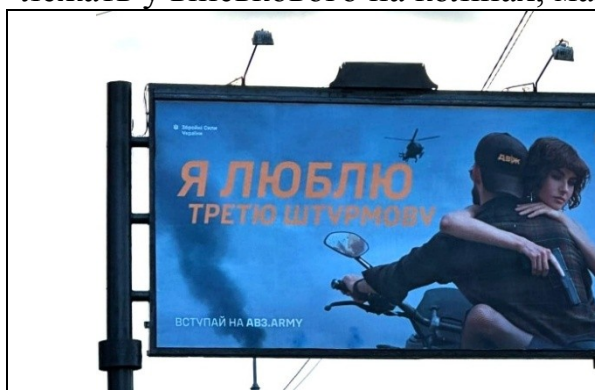

Рис. 3

Рис. 4

Вікторія Арнаутова – психологиня та радниця міністра внутрішніх справ з гендерної політики щодо цієї реклами заявила: «Суть рекламної мобілізаційної кампанії, яка викликає обурення суспільства, полягає в залученні уваги через образи жінок у відвертому одязі або позах, що акцентували увагу на їхньому зовнішньому вигляді та сексуальності» [4].

Юридична відповідальність за використання дискримінаційних елементів у рекламі настає відповідно до Статті 8 Закону України «Про рекламу». Закон забороняє будь-яку об'єктивізацію, приниження за ознакою статі та поширення стереотипів, що порушують рівноправність.

Чудовим прикладом гендерно-свідомого підходу до створення рекламних кампаній є ролик «Ти можеш бути ким захочеш» від бригади «Хартія». Вона запустила кампанію, яка підкреслює роль жінок у війні, показуючи їх рівноправними учасницями бойових дій, і демонструє їхній реальний внесок у захист країни. У цьому ролику показано жінок на різних військових посадах – від бойових медиків до стрільчин та операторок дронів – такими, якими вони є в реальному житті. Назва «Ти можеш бути ким захочеш» закликає жінок самостійно обирати свій шлях, не зважаючи на суспільні упередження.

В результаті, ми робимо висновок, що реклама є однією з найпотужніших сил розповіді історій у світі, що формує сприйняття, спрямовує поведінку та впливає на культуру. Це не лише інструмент просування товарів чи послуг, вона також є потужним соціально-культурним явищем, яке формує уявлення людей про себе, інших і про місце в суспільстві.

Попри існування закону, який забороняє дискримінаційну рекламу, рекламодавці часто ризикують, сприймаючи штрафи як прийнятну ціну або орієнтуючись на слабкість контролю, що вимагає запровадження системних змін для посилення репутаційної, економічної та правової відповідальності бізнесу.

По-перше, закон уже забороняє принижувати людську гідність і дискримінувати за ознаками статі, раси, віку чи інших характеристик (ст. 7), однак не дає рекламодавцю стимулу відповідально дотримуватися цих вимог. Запровадження сертифіката «Етична реклама» стане престижною перевагою для компаній, які демонструватимуть доброчесність у своїй діяльності. Ці пропозиції лише коригують роботу компаній, вимагаючи від них заздалегідь перевіряти рекламу на етичність.

По-друге ми зазначаємо, що процедура скарг зараз занадто складна та недоступна для громадян, що заважає реалізації статті 27 про відповідальність. Тому ми пропонуємо створити простий онлайн-модуль (наприклад, у «Дії») для подання скарг (з фото та геоміткою) та встановити чіткі терміни розгляду – 10 днів на попередню перевірку і 30 днів на офіційне рішення.

По-третє, нинішній рівень відповідальності дуже низький (рекламодавцям дешевше заплатити штраф, ніж змінити стратегію), тому ми рекомендуємо уточнити статтю 27 про всі види відповідальності та запровадити чіткий алгоритм розгляду справ (наприклад, 48 годин на перевірку юрисдикції, 10 днів на збір доказів) із внесенням усіх рішень до публічного реєстру на порталі.

Таким чином, стереотипна реклама чинить суттєвий вплив на формування суспільних установок, закріплюючи гендерні, соціальні та інші упередження, що можуть принижувати гідність людини та погіршувати моральний клімат у суспільстві. Попри наявність законодавчих норм, які забороняють дискримінацію в рекламі, практика свідчить, що подібний контент і надалі з'являється у медіапросторі, часто уникаючи відповідальності через недосконалість механізмів контролю. Проведений аналіз демонструє: стереотипи в рекламі не лише спотворюють образ різних соціальних груп, а й негативно впливають на молодь, формуючи нереалістичні очікування, тиск та нерівність. Тому важливо посилювати як правове регулювання цієї сфери, так і відповідальність рекламодавців.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Закону України "Про рекламу"...Закон України від 30.05.2023 № 3136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3136-20>.

2. Закон про рекламу в Україні оновили: що змінилось. *Головне управління Держспродспоживслужби в Рівненській області*. URL: <https://www.rivneprod.gov.ua/2023/10/10/zakon-pro-reklamu-v-ukrayini-onovyly-shho-zminylos/>

3. Про рекламу. Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. «Я люблю третю штурмову»: навіщо рекрутинговій рекламі сексизм? *Повага*. <https://povaha.org.ua/ya-lyublyu-tretyu-shturmovu-navishho-rekrutyngovij-reklami-seksyzm>.

Віталій МАЛЕХ
аспірант
(Львівський університет бізнесу та права)

КОРЕЛЯЦІЯ ПРИНЦИПІВ ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Незалежність судової влади лежить в основі верховенства права, а ядром судової влади є окремих суддя. Стандарти незалежності судової влади сформульовані в різних документах, спонсорованих міжнародними організаціями та професійними судовими асоціаціями, адресованих урядам та законодавцям, таких як Основні принципи незалежності судової влади Організації Об'єднаних Націй, міжнародні стандарти незалежності судової влади Mount Scopus та інші.

Міжнародні стандарти судової незалежності Mount Scopus, оприлюднені Міжнародною асоціацією судової незалежності та світового миру Вони були прийняті у 2008 році та об'єднані у 2015 році [1]. Однак глобалізований простір розвивається надстрімкими темпами: стандарти зараз переглядаються, оновлюються та адаптуються до реалій європейських юрисдикцій.

У тісній кореляції з незалежністю судової влади знаходиться суддівська доброчесність, що розуміється як здатність судової системи або окремого судді протистояти корупції, поважаючи цінності незалежності, неупередженості, рівності, компетентності та сумлінності. Суддівська етика має ключове значення для суддівської репутації, і судді повинні піклуватися про репутацію всієї судової влади, щоб максимізувати свою індивідуальну репутацію. Сербські науковці доводять, що «судова незалежність як основа верховенства права залишає простір для судової гілки влади для подальшого зміцнення своєї незалежності та доброчесності шляхом встановлення належним чином збалансованих автономних стандартів та правил, що регулюють доброчесність та етику» [2].

В цьому контексті кореляція між принципами незалежності та доброчесності відбувається у Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості [3] де Консультативна Рада Європейських суддів визначає, що «Довіра до судової системи є надзвичайно важливою в контексті все більшої глобалізації спорів та зростання доступу до судових рішень. Також у державі, що керується верховенством права, громадськість очікує прийняття загальних принципів, які відповідали б вимогам справедливого суду та забезпечували б основоположні права. Обов'язки, покладені на суддів, мають визначатися таким чином, щоб гарантувати неупередженість суддів та їхню ефективну діяльність».

Загалом слід визначити взаємодію та взаємопереплетеність принципів доброчесності та незалежності суддів.

Остання є гарантією реальної доброчесної поведінки, оскільки забезпечує можливість суддям приймати рішення без стороннього зовнішнього впливу покладаючись виключно на законодавство та власну правосвідомість. Поряд з цим вимога доброчесності передбачає наявність у представників суддівського корпусу високих морально-етичних стандартів, професіоналізму, чесності в різних сферах життя, що призводить до того, що поведінка суддів формує незалежність всієї системи судової влади.

Доброчесність створює платформу для функціонування принципу незалежності судової влади. Без високих етичних стандартів та доброчесної поведінки судова влада може узурпувати систему правосуддя, виникає суттєвий ризик суддівського свавілля. Таким чином можна підсумувати, що доброчесність створюють внутрішні стандарти незалежності суду, а принцип незалежності виступає зовнішньою гарантією для доброчесності всієї судової системи. Тому досліджувані принципи є взаємопереплетеними та нероздільними.

Список використаних джерел

1. International Project of Judicial Independence of the International Association of Judicial Independence and World Peace. Mount Scopus International Standards of Judicial Independence. Approved March 19 2008. Consolidated 2015 URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/02/Mt-Scopus-Standards.pdf>

2. Knežević Bojović A., Ćorić V., Matijević M. V. Individual judge at the heart of the rule of law—judicial ethics and integrity in the laws of Serbia and Montenegro. Bratislava Legal Forum 2023. February 2024 URL: https://www.researchgate.net/publication/378315141_INDIVIDUAL_JUDGE_AT_THE_HEART_OF_THE_RULE_OF_LAW_-_JUDICIAL_ETHICS_AND_INTEGRITY_IN_THE_LAWS_OF_SERBIA_AND_MONTENEGRO_1

3. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості URL: <https://rm.coe.int/-3-2002-/16807920ae>

Любомира МЕЛЕХ

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ РІЗНОВИДІВ ЮРИДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІДГОТОВКИ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Здійснення правосуддя є складним процесом, який поєднує в собі цілу сукупність технологій підготовки судових рішень, зокрема підготовки як проміжних, так і заключних процесуальних рішень, вчинення юридичних дій різними суб'єктами судового розгляду, здійснення аналізу фактичних обставин справи та необхідного пласту норм права тощо. Оскільки ці всі дії та рішення є взаємопов'язаними між собою і здійснюються в межах відповідних юридичних технологій, то актуальним є питання різновидів таких технологій і їх особливостей, націлених на забезпечення законності, об'єктивності та результативності здійснення правосуддя.

Окремою такою стадією здійснення правосуддя є підготовка судових рішень, яка складається з відповідних юридичних технологій, забезпечуючи послідовність та результативність такої діяльності. З точки зору діалектики людської розумової діяльності фактично вже з моменту отримання матеріалів справи суддя починає за допомогою засобів мислення у власній свідомості проектувати майбутній судовий акт, починаючи з його першої – описової – частини. Після аналізу фактичних обставин справи відбувається формально-юридична складова цього процесу – визначення кола правовідносин, які стосуються судового розгляду та зумовили необхідність ухвалення відповідного судового рішення, а також виокремлення та аналіз норм права, що регламентують відповідні правовідносини, котрі мають бути застосовані в процесі вирішення справи.

Отже, на цьому етапі починає формуватися мотивувальна частина судового акту, де суддею визначається його переконання у фактичних обставинах справи, надається відповідна їм оцінка, а також формується своя позиція щодо правових наслідків, котрі мають бути застосовані за наслідками розгляду цієї справи. За результатами судових дебатів, зваживши всі нюанси конкретного юридичного кейсу, суд, обміркувавши все в нарадчій кімнаті, повертається з остаточно оформленим судовим актом та постановляє відповідне рішення. Вказаний процес відображає особливості розумової діяльності суб'єкту судочинства, який по суті трансформується у зміст юридичних технологій, де засновуючись на комплексі вимог щодо юридичної техніки судових актів та процедур їх формалізації відбувається підготовка самих судових рішень.

Підготовка судових рішення – складний і надзвичайно відповідальний етап здійснення судочинства, який потребує уважної та відповідальної роботи зі сторони суб'єктів судової системи. При чому забезпечення законної та об'єктивної роботи вказаних суб'єктів відбувається за допомогою системи відповідних юридичних технологій, котрі за допомогою алгоритмних процедур та законодавчо встановлених вимог оформлення судових актів забезпечують підготовку відповідного судового документу. За своєю сутністю підготовка судових рішень складається з системи юридичних технологій, поєднання яких дозволяє досягнути правового результату такої діяльності.

Вказана особливість етапу підготовки судових рішень в пізнавальному плані визначає можливість і доцільність аналізу юридичних технологій підготовки судових рішень крізь призму їх різновидів, що дозволить охарактеризувати їх системність, визначити умови і порядок їх органічного поєднання з метою підготовки досконалих судових рішень, спроможних забезпечити реалізацію покладених на відповідні судові інституції функцій. Тому актуальність тематики цього підрозділу дисертаційної роботи насамперед відзначається такою невід'ємною властивістю юридичних технологій як їх системність, котра наявна і при підготовці судових рішень, забезпечуючи послідовність, якість та результативність підготовки судових рішень.

Вироблення цілісної моделі юридичних технологій підготовки судових рішень, складовими якої є їх різновиди та послідовність здійснення, може бути закладено в основу подальшого вироблення шляхів удосконалення технологізації підготовки вказаних рішень та удосконалення всіх видів судочинства в цілому. Вказане особливо вбачається актуальним в умовах поточного реформування судової системи в Україні, підвищення рівня правосуддя.

В свою чергу В.І. Лебеденко, аналізуючи особливості юридичної техніки, її різновиди, все ж таки приходить до висновку про доцільність вживання поняття «юридичні технології», за результатами чого робить висновок про доцільність їх поділу на за напрямками застосування, тобто застосовує прийом видової класифікації. Як наслідок, пропонує поділити юридичні технології на: а) законодавчу (правотворча, нормотворча), тобто сукупність правил, прийомів, способів створення нормативних актів (підготовка, розробка, складання, оформлення) та їх видання (оприлюднення) із дотриманням правил, що встановлені для цього; б) технологію систематизації законодавства, тобто використання таких способів його систематизації, як облік, інкорпорація, консолідація, кодифікація, з метою упорядкування та спрощення відповідного застосування норм права в практичній правничій діяльності; в) технологію правозастосування положень нормативно-правових актів, тобто дії уповноважених суб'єктів щодо належного зовнішнього оформлення відповідного індивідуального правозастосовного акта (назва, суб'єкт видання, час і місце видачі, підпис, печатка, зміст тощо), дотримання формальних ознак нормативного документу (рішення, фіксація юридичного факту, відповідність термінологічного стилю мові законодавства і т. ін.) [1, с. 54–55].

Вказані положення доводять складність та багатовимірність юридичних технологій підготовки судових рішень, що дозволяє застосувати таких засіб пізнання як класифікація, котрі дозволить визначити критерії такої класифікації, узагальнити юридичні технології підготовки судових рішень, виокремити відповідні їх різновиди та надати їх характеристику. Варто звернути увагу на те, що застосування класифікації передбачає вироблення та обґрунтування вичерпного переліку критеріїв класифікації, які будуть спроможні охопити та виокремити всі різновиди юридичних технологій підготовки судових рішень. Маємо підкреслити, що обмежитись одним чи декількома критеріями не вдасться з огляду на складність і багатогранність юридичних технологій підготовки судових рішень, різноманіття судових інституцій та стадійність процесу підготовки судових рішень, а також різноманіттям самих судових рішень, які у свою чергу потребуватимуть різне юридико-технологічне забезпечення. В якості системи критеріїв класифікації хотіли б виокремити наступні [2, с. 75].

В залежності від правового статусу суб'єкта судової діяльності, можливо ідентифікувати юридичні технології підготовки судових рішень міжнародними судовими інституціями, з одного боку, та юридичні технології підготовки судових рішень національними судовими інституціями – з іншого. Система судових органів побудована таким чином, що вони функціонують на різних рівнях правової системи, зокрема на національному та міжнародному, що передбачає застосування різних механізмів судового розгляду, а отже і різних юридичних технологій підготовки судових рішень, що у своїй сукупності вимагає різні підходи до техніко-юридичного та юридично-технологічного забезпечення підготовки судових рішень.

Характеризуючи юридичні технології підготовки судових рішень на національному рівні, ми відразу охоплюємо технології, що використовують національні судові установи різної предметної, інстанційної та територіальної юрисдикції. У той час як характеристика технологій підготовки міжнародних судових рішень не залишає поза межами класифікації велику кількість специфічних технологій підготовки та ухвалення судових актів міжнародними судовими інституціями.

З одного боку, існують національні судові установи, які готують судові рішення, що матимуть юридичну силу на території конкретної держави та будуть визнані, виконані в інших країнах на підставі двосторонніх угод і загального принципу взаємності. З іншого боку, закріплені на рівні Статуту ООН принципи міжнародного співробітництва вимагають від держав створення спільних міжнародних судових інстанцій (наприклад, Міжнародного Суду ООН), які не замінюючи національні інститути правосуддя, покликані вирішувати спори між учасниками міжнародних правовідносин (держави, міжнародні урядові організації тощо), а також спори за участю фізичних осіб та держав, як правило в правоохоронній та правозахисній сфері (наприклад, Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ)).

Порівнюючи технології підготовки судових актів на національному та міжнародному рівнях, можемо відзначити першу відмінність – це різні технології формалізації судових рішень: насамперед наявні відмінності у формі, змісті, структурі та реквізитах судових рішень тощо. Так, технології підготовки судових рішень міжнародного рівня відзначаються тим, що акти за результатами розгляду справи по суті приймаються у формі рішень, а процедурні акти – у формі розпоряджень, директив, наказів. Наприклад, всі судові акти Суду справедливості ЄС поділяються на: власне рішення, висновки та накази. Рішення та висновки ухвалюються Судом ЄС у межах тих чи інших проваджень за результатами розгляду справ, а накази ухвалюються під час вирішення процесуальних питань або з'ясування, що подібне питання вже було винесене в рамках іншого процесу або питання є явно очевидним, враховуючи вже наявну практику. У такому разі Суд виносить наказ, який відсилає до попереднього рішення або практики (ч. 3 ст. 104 Регламенту Суду справедливості ЄС).

Також відрізняються мовні технології підготовки судового акту, а саме його назви: згідно статті 233 ГПК [3] в господарському судочинстві на рівні першої інстанції – це рішення суду. Водночас системний аналіз вказаних положень процесуального законодавства дає змогу стверджувати, що суди апеляційної та касаційної інстанцій при підготовці своїх судових актів мають використовувати назву «постанова» або «ухвала».

У свою чергу юридичні технології підготовки судових рішень національними судовими інституціями, зокрема в Україні передбачають підготовку судового акту чітко визначеної форми, що залежить насамперед від виду судочинства. Так, в Україні формами судових актів можуть бути: рішення суду, постанова, вирок, судовий наказ, ухвала, де останній вид судового акту покликаний вирішити суто процедурне питання, у той час як попередні форми судових актів використовують при ухваленні судового рішення по суті розгляду справи або за результатами апеляційного (касаційного) перегляду судового рішення [4, с. 43].

Аналізуючи вітчизняну правову доктрину, можемо зробити висновок, що на сьогодні відчувається серйозний дефіцит сучасних досліджень різновидів не лише юридичних технологій підготовки судових рішень, але і судових технологій в цілому. Переважно основна увага науковців прикута до законодавчої техніки та визначення її видів, абсолютно недослідженою є класифікація судових технологій (в тому числі і технологій підготовки судових рішень), що є невиправданим як з наукової, так і з практичної точок зору. Можливість класифікації юридичних технологій підготовки судових рішень доводиться наступним: системністю судових інституцій, функціонування яких засноване на використанні різноманітних юридичних технологій, в тому числі і при підготовці судових рішень; складністю судових технологій, які зумовлені широким колом юридико-технічних вимог до формалізації судових рішень, з одного боку, та складними процедурними механізмами підготовки таких рішень – з іншого боку, поєднання і практичне використання яких в результаті

зумовлює побудову різних модифікацій юридичних технологій; наявністю різних видів судочинства, особливості яких визначають специфіку юридичних технологій підготовки судових рішень.

Список використаних джерел

1. Лебеденко В.І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2. С. 52–56.
2. Петренко В.С. Інформаційні технології у судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26. С. 74–78.
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р., №1798-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1798-12>.
4. Суперсон О.О. Юридичні технології підготовки судових рішень: як теоретико-правова та практична проблематика. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики у ХХІ столітті* : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 18–19 березня 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 42–44.

Ярослав МЕЛЬНИК
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС,
доктор юридичних наук
(Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України)

ПРАВО НА ВПОДОБАЙКУ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА

Використання соціальних мереж увійшло в предмет правового регулювання правовідносин у тому чи іншому правопорядку. Як правило, праворегулятивний процес у соціальних мережах стосується сфер цивільного права, інформаційного права, кримінального права, сімейного права та цивільного чи то кримінального процесів тощо. Проте, правове регулювання у відносинах соціального права у реалізації «права на вподобайку» не відстежується. Це і становить актуальність піднятої проблеми.

В Туреччині, Верховний Суд «... установив, що регулярні лайки чоловіка в соцмережах можуть розцінюватися як прояв неповаги до дружини й бути доказом його провини у розірванні шлюбу...» [3]. Однак, стає очевидним, що суд підійшов до питання оцінки доказів зі сторони сімейного права, проте сімейне право у деякому сенсі, є частиною соціального права.

В Білорусії, 28 лютого в суді Пінського району та міста Пінська Климовича засудили до року колонії за веселу реакцію в «Однокласниках» на карикатуру диктатора Білорусі Лукашенка, незважаючи на те, що Климович мав інвалідність серця II групи, переніс інсульт і складну операцію на серці. Зокрема, суд звинуватив Климовича в образі Лукашенка за ст.368 КК Білорусії в сатиричному зображенні, яке він начебто опублікував у соцмережі. В «Однокласниках» блогер поставив реакцію «смішно», тому карикатуру розмістили в стрічці його сторінки. За словами Климовича, він не мав наміру поширювати ці карикатури, а просто посміявся з них. Брестський обласний суд залишив вирок в силі. Згодом, Климович помер у Вітебській колонії №3 [5].

Інший випадок «правозстосування» також стосується Білорусії. Де користувач соціальних мереж отримав до 12 років позбавлення волі за лайк під коментарем в одній із соціальних мереж (в якій саме — не уточнюється). У публікації обговорювали спецоперацію КДБ (Комітету державної безпеки) в Мінську, під час якої загинули програміст Андрій Зельцер і співробітник спецслужби (Комітету державної безпеки). Про це повідомила білоруська редакція інтернет-видання «Радіо Свобода» [2].

Як бачимо, правове регулювання права на вподобайку у Білорусії може бути під заборону та кримінально-карним, що вказує на праворегулятивний механізм, що переходить у «безпекову» площину із політичним контекстом.

Натомість, попри наведені приклади, уявляється, що правове регулювання права на вподобайку має насамперед соціально-правову природу, а не кримінально-правову чи то цивільно-правову, адже уявляється, що правова природа «вподобайки» закладена саме у цій сфері соціально-правових правовідносин, оскільки йдеться про «соціальні мережі», у форматі яких відбувається реалізація «соціальних відносин», власне – такого соціального права як «вподобайка». Остання вказує на вираження волі особи, як носія соціально-правових уподобань прихильності до певної соціальної культури, освіти, течії чи то ідеології, або ж навіть напрямку соціальної філософії тощо.

Відтак, у прикладає, що наведені вище, якщо не тоталітарний то демократичний правовий режим має зважати на цей аспект «соціальності», його природи.

Попри це, право на вподобайку в Україні не врегульоване законодавчо з точки зору соціального права. Якщо з точки зору цивільного права ми можемо вказати на офертно-акцептну схему, правочинну схему вираження волі суб'єктів цивільного права; або ж, з точки зору кримінального права як участь у заклиці до певних дій, що порушують публічний порядок; то соціально-правовий аспект має пояснюватись іншим поглядом на проблему, що пов'язані із такими поняттями, як от: соціальна політика, соціальний ризик, соціальний обов'язок, соціальні права, соціальна держава, складні соціальні обставини, соціальна байдужість, соціальна безпека, тощо [1, с.691, 700, 734, 765, 785, 783].

Ось, до прикладу, термін «соціальна байдужість» в українській юридичній енциклопедії подається як загально-правова, оціночна, соціальна, етико-правова (культурна) категорія, яка пояснює кризовий стан деформації правосвідомості окремої людини, суспільства, відсутності соціальної підтримки та соціальної солідарності, що проявляється в частковому або повному ігноруванні нею (ними) або ж втратою правового інтересу (невизнання, запереченні чи то в іншій асоціальній поведінці, зокрема соціальній шляхом пасивної поведінки у формі нейтральності, соціально-невизначеному суспільстві зокрема), факторів соціальних ризиків та відчутності активних дій до нейтралізації небезпечних станів по відношенню до окремої людини (групи людей), до соціально незахищеної чи то соціально вразливих груп людей (людини), або ж стосовно людини (сім'ї, групи людей), яка (які) опинилися у складних життєвих обставинах [1, с.691].

Тут, варто мати на увазі, що соціальне право /в широкому розумінні/, є самостійним структурним утворенням, на рівні з такими правовими структурами як от приватне і публічне право. Воно формується під впливом соціальних, економічних та інших чинників об'єктивного порядку, що пов'язані із ринковими та перехідними процесами у сфері публічних та приватно-правових інститутів системи права [1, с.707].

У соціальних мережах разом із реалізацією прав приватність, прав на доступ до даних, прав на видалення даних, захисту від зловживань та кібербулінгу, прав на вибір рекламної інформації, прав на відшкодування при тих чи інших порушень [4], є можливість звернутися до служб підтримки,

подачі скарг або повідомлення про порушення, зберегти докази, звернення до захисника прав споживачів, можливість діяти відповідно до політики мережі [4]. Відтак, питання кримінально-правового чи то цивільно-правового характеру може бути передчасним.

Висновки. За таких обставин стає очевидним, що вираження своїх соціальних поглядів є відображенням насамперед соціальної культури людини, тієї чи іншої групи людей, як користувачів соціальних мереж, що однозначно відображає праворегулятивний процес в контексті соціальних обов'язків, соціальної байдужості чи то не байдужості, соціальних прав, соціальної чи то асоціальної культури тощо. А відтак, дані відносини повинні бути врегульовані належним чином в соціальному законодавстві, аби розмежувати суміжні правові відносини (цивільні, кримінальні тощо).

Список використаних джерел

1. Велика українська енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол.: М.І. Іншин (голова), О.М. Ярошенко (заступник голови), Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишенва, Н.М. Вапнярчук. 2020. 912с.

2. До 12 років позбавлення волі за лайк під коментарем: що зараз відбувається у Білорусі?. Новини Здорової Людини. 2021. URL: <https://nzi.theukrainians.org/do-12-rokiv-pozbavlennya-voli-za-lajk-pid-komentarem-shho-zaraz-vidbuvayetsya-u-bilorusi.html> (дата звернення: 02.12.2025)

3. Лайки на фотографіях інших жінок є підставою для розлучення — Верховний суд Туреччини. «Судово-юридична газета».10:55, 22 листопада 2025. URL.: <https://sud.ua/uk/news/abroad/346832-layki-na-fotografyakh-drugikh-zhenschin-yavlyayutsya-osnovaniem-dlya-razvoda-verkhovnyy-sud-turtsii> (дата звернення: 02.12.2025)

4. Мої права в соціальних мережах. URL: <https://moi-prava-v-socialnih-merezah-5.webnode.com.ua/> (дата звернення: 02.12.2025)

5. У Білорусі в колонії помер політв'язень, якого посадили за смішний смайлик до карикатури Лукашенка в «Однокласниках». URL.: <https://novynarnia.com/2023/05/08/u-bilorusi-v-koloniyi-pomer-politvyazen-yakogo-posadyly-za-smishnyj-smajlyk-do-karykatury-lukashenka-v-odnoklasnykah/> (дата звернення: 02.12.2025)

Наталія МОКРИЦЬКА

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Психофізіологічна експертиза є обов'язковою складовою професійного відбору кандидатів на службу в правоохоронних органах України. Її проведення має на меті визначення рівня психофізіологічної придатності особи до виконання службових обов'язків у специфічних умовах правоохоронної діяльності.

Вивчення особливостей психофізіологічних механізмів регуляції функціональних станів правоохоронців стало предметом емпіричного дослідження, проведеного науковцями Кокун О.М., Кодлубовська Т.Б., які прийшли до висновку, що «психологічна готовність значною мірою забезпечує формування особистісного змісту для військовослужбовця його службової діяльності; своєчасність і доцільність поточних оперативних службово-бойових дій; їхню адекватність правоохоронним нормам та умовам службово-бойових ситуацій, стійкість й адекватність дій при зростанні напруженості; фізичне й психічне відновлення після виконання службово-бойових завдань.». [1]

Зазначимо, що в Україні досі немає єдиного законодавчого акту, який би регулював порядок проведення психофізіологічної експертизи, але її застосування до кандидатів на посади у поліцію є обов'язковим.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII (ст. 50), громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, у тому числі психофізіологічне обстеження. Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі. [2]

Отже законодавець розмежовує для працівників поліції психофізіологічне обстеження кандидатів на посаду як умова працевлаштування та добровільність проходження тестування на поліграфі.

Відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядку обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції» від 17.12.2015 р. № 1583 визначено окремий Порядок психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції. [3]

Зі змісту п.1 цього Порядку можна зробити висновок, що психофізіологічного обстеження це проведення професійного

психофізіологічного відбору кандидатів на службу в поліції щодо їх придатності за індивідуальними психофізіологічними особливостями за встановленими у законодавчому порядку вимогами. Психофізіологічна експертиза передбачена не для усіх працівників цього правоохоронного органу, але лише для тих, хто вступають на службу на посади поліцейських таких спецпідрозділів як спеціальна поліція та поліція особливого призначення; патрульна поліція та поліція охорони, але тільки тих, які несуть службу на відкритому повітрі; кримінальна поліція (у тому числі підрозділи оперативної служби), органів досудового розслідування, поліція охорони (крім осіб, які несуть службу на відкритому повітрі); обіймають посаду водія службового автотранспорту. [3]

Суб'єктом здійснення психофізіологічної експертизи є лікарі-психофізіологи (лікарі з функціональної діагностики) закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України. Вони зобов'язані керуватися методиками перевірки придатності до служби у поліції в залежності від категорії працівників. Відповідно до п. 8 Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС, яке затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 р. № 285 такі лікарі-психофізіологи (лікарі з функціональної діагностики) є членами М(ВЛ)К. Зі змісту п. 17 та п. 18 випливає, що психофізіологічна експертиза проводиться за двома методиками, форма яких встановлена Додатком 10 та Додатком 11. [4]

Варто зазначити, що результати психофізіологічної експертизи є інформацією, що не розголошується. Зокрема, відповідно до п. 2. Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС особи, які проходять медичний огляд, мають право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при медичному обстеженні. Створення, поширення, використання та збереження медичної документації, рішень, протоколів, постанов, довідок М(ВЛ)К, інших документів, що містять персональні дані або іншу інформацію з обмеженим доступом, здійснюються відповідно до вимог законодавства. [4]

Про колегіальну форму прийняття рішення у Порядку не йдеться, відтак робимо висновок, що протокол психофізіологічної експертизи є матеріальним результатом прийняття рішення про придатність чи непридатність до служби кандидата на службу у поліції, який оформлюється за встановленою у Додатку формою.

З п. 18 Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС можна зробити висновок, що протокол психофізіологічного обстеження (при обстеженні програмно-апаратним комплексом «Прогноз») (додаток 14) або протокол психофізіологічного обстеження (при обстеженні програмно-апаратним комплексом «Психолот») (додаток 15), заповнений лікарем-психофізіологом (лікарем з функціональної діагностики) із зазначенням порядкового номера обстеження є невід'ємною частиною Акту медичного огляду. [4]

Попри застосування принципу конфіденційності доцільно запозичити ще деякі принципи, які містить Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2017 р. № 449[5], прийнятий на основі Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. № 794-VIII. [6]

Передусім йдеться про такі принципи як добровільність, неупередженість, комплексність та всебічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, добровільність виражається у забезпеченні обов'язкового подання заяви кандидатом на посаду встановленої форми. Також важливим є закріплення принципу неупередженості, що передбачає неупереджене ставлення спеціаліста до об'єкта дослідження. Принцип комплексності вимагав б від лікаря використання всіх наявних методичних можливостей, застосовуваних під час дослідження, для забезпечення повної та всебічної обґрунтованості висновків дослідження. Принцип всебічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина є основним. Особа повинна знати, з якої причини щодо неї проводять дослідження, а також має право відмовитися від дослідження на будь-якому етапі його проведення.

Відтак вважаємо, що норми проаналізованих у дослідженні нормативно-правових актів стосовно правового регулювання проведення психофізіологічного дослідження свідчать про важливість прийняття окремого закону, який би визначив загальні засади використання цього медичного обстеження в Україні на засадах конфіденційності, добровільності, неупередженості, комплексності та всебічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Кокун О.М., Кодлубовська Т.Б. Психофізіологічна регуляція функціональних станів правоохоронців як засіб розвитку їх особистісно-професійних якостей. Актуальні проблеми психології. Том V. Випуск 19. ст. 73-83. 2019 URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721343/1/Kokun_OM_2019_Psychophysiological_regulation_of_the_function.pdf

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

3. Про затвердження Порядку психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядку обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.12.2015 р. № 1583 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-16#Text>

4. Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 р. № 285 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text>

5. Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань :

Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2017 р. № 449 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-%D0%BF#Text>

6. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

Тетяна НАГИБАЙЛО
здобувачка вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Роксолана БУТИНСЬКА
завідувачка кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РІЗНОВИДИ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ ДЛЯ СІМЕЙ ЗАГИБЛИХ (ПОМЕРЛИХ) ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ, ЗАХИСНИКІВ І ЗАХИСНИЦЬ УКРАЇНИ

Український народ, виборюючи свою незалежність у кривавій війні проти країни-терориста, втрачає найцінніше - своїх кращих синів і доньок, які виконуючи свій конституційний обов'язок, встали на захист своєї Вітчизни. У світлі цих трагічних втрат, забезпечення гідної соціальної підтримки сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України є не тільки моральним обов'язком суспільства, а й одним із ключових пріоритетів держави та її політики.

Щоб перейти до безпосереднього аналізу соціальних пільг, хочемо навести правову позицію Конституційного Суду України, який у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 зазначив, що до категорії осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» належать члени сімей осіб, які загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час захисту Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності, та члени сімей померлих ветеранів війни [1].

Детальний перелік осіб, хто саме відноситься до сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України закріплює ключовий законодавчий акт, який і регулює питання соціальних пільг зазначеним категоріям осіб - Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII [2].

А відтак, законодавець в ст. 15 цього Закону, закріплює, що сім'ям загиблих (померлих) надаються такі пільги:

1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів [2];

2) безплатне першочергове зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів) [2];

3) 50-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю) [2];

4) 50-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання [2];

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю [2].

Для сімей, що складаються лише з непрацездатних осіб, надається 50-процентна знижка за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі (42 кв. метри на кожну особу, яка має право на знижку плати, та 21 кв. метр на сім'ю) [2];

5) 50-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення [2];

Пільги щодо плати за житло, комунальні послуги та паливо, надаються сім'ям загиблих (померлих) ветеранів війни, сім'ям загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України та членам їх сімей, які проживають разом з ними, незалежно від виду житла чи форми власності на нього – ч. 2 ст. 15 цього Закону [2].

6) позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і першочерговий поточний ремонт жилих будинків і квартир [2];

7) користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи [2];

8) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів [2];

9) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація [2];

10) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи [2];

11) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час; одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік [2];

12) переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи, організації [2];

13) позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій. Особи, зазначені в цій статті, забезпечуються жилою площею протягом двох років з дня взяття на квартирний облік [2];

Органи виконавчої влади, виконавчі комітети місцевих рад зобов'язані подавати допомогу людям з інвалідністю внаслідок війни і сім'ям загиблих військовослужбовців у будівництві індивідуальних жилих будинків. Земельні ділянки для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва відводяться зазначеним особам у першочерговому порядку [2].

14) одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і підвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України [2];

15) першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту [2];

16) позачергове обслуговування закладами та установами, що надають соціальні послуги з догляду. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за ветераном війни, в порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України [2];

17) вступ поза конкурсом до державних та комунальних закладів вищої та фахової передвищої освіти на спеціальності, підготовка за якими здійснюється за рахунок коштів відповідно державного та місцевих бюджетів тощо [2].

Хочемо звернути вашу увагу й на те, що члени сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України тощо, мають право на щорічну грошову виплату до Дня Незалежності України - ч. 5 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2].

Окрім того, діти ветеранів війни (учасників бойових дій на території інших держав, які загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, пов'язаного з перебуванням там) – мають право на пільгу щодо вступу до закладів вищої та фахової передвищої освіти – ч. 6 ст. 15 цього Закону [2].

Членам сімей ветеранів війни, за рахунок коштів державного бюджету призначається і виплачується одноразова грошова допомога у зв'язку із загибеллю (смертю) члена сім'ї. Однак, законодавець наголошує, що якщо особа у зв'язку із загибеллю (смертю) члена сім'ї одночасно має право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої цією частиною, та одноразової грошової допомоги відповідно до інших законів України, виплата

грошових сум здійснюється за однією з підстав за вибором такої особи - ч. 7 ст. 15 цього Закону [2].

До того ж, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, а саме сім'ї осіб, які загинули (померли) внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі у бойових діях при проведенні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України виплачується одноразова грошова допомога у вигляді 15 мільйонів гривень за загибель, що сталася з 24.02.2022 року - 25.03.2022 року або у зв'язку із загибеллю в період з 26.03.2022 року до дня припинення або скасування воєнного стану, лише за умови участі таких осіб в бойових діях. Виплату можна отримати тільки за однією з підстав, яку обирає сім'я, якщо мова йде про те, що сім'я має альтернативу вибору – ч. 8 ст. 15 цього Закону [2].

Важливим є й те, що дітям, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» органи влади повинні забезпечувати безкоштовне харчуванням у державних і комунальних закладах дошкільної, загальної середньої, професійної чи фахової передвищої освіти – ч. 9 ст. 15 цього Закону [2].

Окрім того, якщо загиблій (померлий) мав право на отримання підвищення та/або надбавки до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії та щомісячної грошової виплати, то сім'я загиблого (померлого) отримує виплату за однієї із таких підстав, яку вона обирає самостійно. Це право гарантується ст. 15-1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2]. Іншими словами, держава не виплачує одночасно всі виплати, які можливо в даному випадку. Право сім'ї, реалізується через обрану підставу, яка раніше належала загиблому (померлому).

Також варто згадати й про конкретні положення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року №2011-ХІІ, адже в ч. 5 ст. 8 цього Закону зазначено, що члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників та Захисниць України мають право на соціальну та професійну адаптацію, тобто на допомогу у відновленні, інтеграції в цивільне життя та працевлаштування, наприклад у зв'язку із втратою члена сім'ї. Окрім того, члени сімей загиблих мають право на безоплатну психологічну допомогу - ч. 1 ст. 11 цього Закону [3].

Зазначений перелік соціальних пільг не є вичерпним і регулюється різноманітними законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами. Однак, як слушно зазначають Кульчій І.О., Черненко О.М. на практиці одним із ключових викликів є своєчасне та повноцінне надання таких пільг, недостатній контроль за реалізацією законодавчих норм та потреба у системному моніторингу. Ефективна реалізація цих заходів потребує узгодження нормативно-правових актів, підвищення прозорості бюджетного

фінансування та розробки механізмів стратегічного планування розвитку системи соціального захисту [4, с. 139].

Вважаємо, що самої наявності багатовекторного законодавства, яке має таку властивість, як «мінливість», тим більше в умовах воєнного стану є недостатньо для виконання державою свого соціального обов'язку. Справжнім мірилом ефективності державної політики є не обсяг законодавчих актів, а їх дієвість, реальна можливість членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України, безперешкодно та гідно реалізувати свої законні права, задля отримання соціальних пільг. Дієвим результатом законодавчої діяльності буде не тільки чергово розширити перелік соціальних пільг, а забезпечити першочергово повноцінне функціонування вже існуючих норм.

Список використаних джерел

1. Конституційний Суд України: Рішення від 18.12. 2018 р. №12-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text>

2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. №3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. 09 лист. (№45). С. 425

3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. №2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. 14 квіт. (№15). С. 190

Кульчій І.О., Черненко О.М. Соціальні та трудові права ветеранів війни. *Право та інновації*. 2024. № 3 (47). С. 130-143.

Андрій ОЛЕНЮК
аспірант кафедри
приватного права Факультету правничих наук
(Національний університет «Києво-Могилянська Академія»)

ПРОЄКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

В умовах глобалізації світової економіки та зростаючих кліматичних викликів, з якими стикається людство, проблема сталого розвитку стає все більш актуальною в різних сферах суспільного життя. Концепція сталого розвитку, яка передбачає необхідність гармонізації економічного зростання суспільств із збереженням збалансованого довкілля для майбутніх поколінь, зародилася на рівні ідеї в 80-их роках XX століття [1], а вже сьогодні характеризується розвиненими міжгалузевими теоретичними обґрунтуваннями та обширним впровадженням у правові та економічні системи розвинутих держав. Тому дослідження питань, пов'язаних із правовими аспектами забезпечення сталого розвитку в правовому регулюванні суспільних відносин в Україні, зокрема у сфері підприємницької діяльності, є доволі актуальним.

Потреба забезпечення сталого розвитку суспільних відносин в Україні у сфері підприємницької діяльності є очевидною з огляду на необхідність здійснення соціально-економічних, правових та інституційних реформ, які впливають міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Так, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС), сторонами було задекларовано відданість посиленню співробітництва у сфері захисту навколишнього середовища та принципам сталого розвитку і зеленої економіки [2]. Крім цього, в рамках Угоди про асоціацію з ЄС було закріплено зобов'язання України стосовно гармонізації законодавства України із вимогами європейського законодавства, у сферах торгівлі та сталого розвитку.

У контексті відновлення та модернізації економіки України в умовах повномасштабного вторгнення та євроінтеграційних процесів, особливого значення набуває необхідність реалізації в Україні інвестиційних проєктів сталого розвитку (далі – проєкти сталого розвитку), які б відповідали критеріям сталого розвитку та були спрямовані на досягнення цілей сталого розвитку України у середньо- чи довгостроковій перспективі. Інвестиції у сталий розвиток можуть стати важливим інструментом післявоєнного відновлення країни, сприяти залученню міжнародної фінансової допомоги, а також створенню нових можливостей для економічного зростання [3, с. 2]. Ми вважаємо, що саме через реалізацію проєктів сталого розвитку повинна здійснюватися відбудова інфраструктури, впровадження енергоефективних

технологій у промисловості та розвиток кліматично нейтральної (зеленої) економіки в Україні.

Як зазначається в науковій юридичній літературі, процес формування правової моделі сталого розвитку України триває та є динамічним [4, с. 12]. Попри те, що в Україні вже прийнято деякі законодавчі акти, які визначають контури сталого розвитку, очевидно, що цього недостатньо для ефективного планування, фінансування та реалізації проєктів сталого розвитку. Звідси виникає потреба у прийнятті правових норм, які б стимулювали інвесторів та компанії спрямовувати свої фінансові та організаційні ресурси у проєкти сталого розвитку і, разом з цим, забезпечити дотримання природоохоронних стандартів, принципів соціальної відповідальності та сталого управління. Тому наявність комплексного правового регулювання в цій сфері повинні сприяти впровадженню компаніями принципів сталого розвитку на практиці.

Поняття проєктів сталого розвитку не є новим у вітчизняній економічній доктрині, а різні його аспекти досліджувались, зокрема, такими вченими, як Ліщинська В.В. [5], Рагуліна Н.В. [3], Слободянюк О.В. [6] та ін.

Економічні дослідження проєктів сталого розвитку можуть бути використані у юридичних пошуках для визначення їх сутнісних ознак та формулювання дефініції поняття проєкти сталого розвитку. Так, одні дослідники виокремлюють ключову ознаку проєктів сталого розвитку – "поєднання екологічних, економічних та соціальних складових у рамках єдиної стратегії, здатної забезпечити тривалий позитивний ефект" [3, с. 3], в той час як інші акцентують увагу на "довгострокових конкурентних перевагах", які можуть забезпечити проєкти сталого розвитку [5, с. 1] або особливостях їх "структурування на засадах принципів сталості" [6, с. 217].

Варто зазначити, що у юридичній літературі проєктам сталого розвитку не приділено належної уваги. Причиною цього є відсутність правового регулювання проєктів сталого розвитку, а відтак недослідженими залишаються питання змісту та ознак проєктів сталого розвитку та можливих правових механізмів забезпечення відповідності інвестиційних проєктів міжнародним стандартам у сфері сталого розвитку, таким як Цілі сталого розвитку ООН [7], Регламент про таксономію ЄС [8], Європейський зелений курс [9] та ін.

Саме тому ми вважаємо за необхідне ініціювати наукові дискусії стосовно доцільності впровадження правового регулювання режиму проєктів сталого розвитку, який, зокрема, передбачатиме:

- 1) визначення проєктів сталого розвитку;
- 2) критерії, яким повинні відповідати проєкти сталого розвитку;
- 3) інтеграцію Цілей сталого розвитку ООН та Регламенту про таксономію ЄС в законодавство України;
- 4) розробку та законодавче закріплення механізмів фінансування та стимулювання реалізації проєктів сталого розвитку;
- 5) ефективний механізм верифікації дотримання особами, які реалізують проєкти сталого розвитку, встановлених критеріїв відповідності;

6) забезпечення прозорості звітування щодо проєктів сталого розвитку з метою мінімізації ризиків, пов'язаних із зловживанням правовим режимом проєктів сталого розвитку;

7) створення інституційної основи для правового регулювання проєктів сталого розвитку, яка б передбачала ефективний моніторинг, оцінку та контроль процесу та результатів реалізації проєктів сталого розвитку; та

8) юридичну відповідальність за недотримання особами, які реалізують проєкти сталого розвитку та користуються механізмами фінансування та стимулювання реалізації проєктів сталого розвитку.

Правове регулювання проєктів сталого розвитку повинно бути гармонізоване із законодавством ЄС та повинне забезпечити інтеграцію принципів сталого розвитку у суспільні відносини, пов'язані із реалізацією проєктів сталого розвитку в Україні.

Впровадження правового регулювання проєктів сталого розвитку не лише сприятиме досягненню цілей сталого розвитку, а може мати значний позитивний вплив в кількох важливих сферах суспільного життя. Очікується, що наявність правового режиму проєктів сталого розвитку стимулюватиме інвесторів спрямовувати інвестиції у проєкти, реалізація яких не тільки збереже якість довкілля для майбутніх поколінь, але й посилить економічне зростання, соціальну відповідальність та підвищення прозорості управління такими проєктами. Окрім цього, відповідне правове регулювання допоможе створити в Україні правову реальність, яка б сприяла розвитку інновацій, зниженню екологічних, соціальних та управлінських ризиків, а також виконання міжнародних зобов'язань України в контексті євроінтеграційних процесів.

Список використаних джерел

1. UN Secretary-General, World Commission on Environment and Development. Report of the World Commission on Environment and Development : note / by the Secretary-General. 1987. 374 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/139811?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 28.11.2025).

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 : станом на 14 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 28.11.2025).

3. Рагуліна Н. Аналіз ризиків інвестування в проєкти сталого розвитку в умовах економічної невизначеності. Академічні візії. 2024. № 38. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1634> (дата звернення: 28.11.2025).

4. Концептуальні аспекти формування правової моделі сталого розвитку України / В. А. Устименко та ін. *Економіка та право*. 2021. № 4. С. 3-17. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.04.003> (дата звернення: 28.11.2025).

5. Ліщинська В., Соснін В. Проєкти сталого розвитку в текстильній промисловості України. *Стратегія економічного розвитку України*. 2024. № 55. С. 71–82. URL: <https://doi.org/10.33111/sedu.2024.55.071.082> (дата звернення: 28.11.2025).

6. Слободянюк О. Структурування інвестиційних проєктів сталого розвитку на засадах інтегрованого управління ризиками та їх страхування. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції “Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України”*, м. Кропивницький, 6-7 листоп. 2025 р. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/items/535c3d3f-1177-40f3-83c8-878de8c68014> (дата звернення: 28.11.2025).

7. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція від 25.09.2015 № A/RES/70/1. URL: <https://files.acquia.undp.org/public/migration/ua/Agenda2030-UA.pdf> (дата звернення: 28.11.2025).

8. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088. 2020. *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj/eng> (дата звернення: 28.11.2025).

9. The European Green Deal : Communication від 11.12.2019 № COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640> (дата звернення: 28.11.2025).

Богдана ОНИСЬКІВ
в.о. начальника Управління персоналом
*(Державне агентство відновлення та
розвитку інфраструктури України)*

УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ НА ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Управління людським капіталом є однією з сучасних тенденцій світового менеджменту. Перехід від управління людськими ресурсами до управління людським капіталом обумовлюється формуванням нової концепції постіндустріального суспільства: зростанням ролі сфери послуг та інформації в економіці, зміною сутності та природи капіталу, автоматизацією та комп'ютеризацією виробництва. Основною конкурентною перевагою компаній стають інформація та накопичений людський капітал, який включає в себе навички та вміння людей, їх професійні знання, мотивацію, досвід, фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості та здібності. Сьогодні людський капітал є основним засобом виробництва, драйвером соціально-економічного розвитку компанії і держави загалом [1].

Україна має значний потенціал людського капіталу, що вирізняється високою освіченістю населення, здатністю до інновацій та високим рівнем мотивації.

Проте повномасштабна війна, розпочата росією, суттєво трансформувала ці характеристики, вплинула на подальший розвиток трудових ресурсів і спричинила істотні втрати як кількісні, так і якісні. У таких реаліях організації та установи вимушені переосмислювати традиційні практики та впроваджувати нові підходи до управління людським капіталом, аби зберегти, підтримати та ефективно використати наявний кадровий потенціал.

Управління людським капіталом у системі публічної служби під час воєнного стану стало одним із визначальних чинників стабільності державного управління та здатності держави ефективно виконувати свої функції в екстремальних умовах. У період, коли органи влади діють під постійною загрозою, працюють у режимі високої динаміки та підвищеного службового навантаження, саме якість людського капіталу – професійні знання, практичні навички, управлінська компетентність, етичні якості, психологічна витривалість і готовність діяти швидко та відповідально – визначає результативність реагування на виклики воєнного часу.

Запровадження воєнного стану суттєво змінило традиційні підходи до кадрової роботи, спричинивши перегляд нормативного регулювання, оновлення механізмів добору, оцінювання та розвитку персоналу, а також адаптацію процедур організації служби до умов підвищеної небезпеки та обмежених ресурсів. З'явилися нові вимоги до державних службовців – від уміння працювати в кризових ситуаціях до високої мобільності, стресостійкості та

здатності виконувати завдання в умовах дефіциту часу. Це зумовило формування сучасної, гнучкої та швидко адаптивної моделі управління людським капіталом, яка відповідає потребам воєнного періоду та забезпечує функціональну спроможність держави навіть у найскладніших умовах.

Формування, розвиток та збереження людського капіталу в умовах війни є важливим завданням кожного підприємства незалежно від форми власності, відомчої, галузевої при належності та ступеня технологічності. Від цього залежить існування України на глобальній карті як незалежної та конкурентоспроможної держави [2].

Через повномасштабне вторгнення Росії роботодавці в Україні зіткнулися з принципово новими викликами в управлінні людським капіталом у воєнний період. Наявний кадровий потенціал виявився неможливо використовувати в повному обсязі, оскільки країна зазнала суттєвих людських втрат, а умови для формування, розвитку та утримання кваліфікованих працівників стали надзвичайно складними. Це створило потребу в адаптації стратегій управління персоналом і пошуку нових підходів до збереження та підтримки людського капіталу в умовах постійних ризиків і невизначеності.

На відміну від періоду стабільності, коли кадрова робота була спрямована на забезпечення стабільності органів влади, формування професійної еліти публічного управління та дотримання принципів прозорості й доброчесності, у воєнний період основний акцент змістився на швидкість прийняття кадрових рішень, оперативність, гнучкість та мобільність персоналу, а також на забезпечення безперервного функціонування державних установ за будь-яких умов. Масштабна мобілізація, переміщення населення, руйнування інфраструктури, релокація публічних органів, загроза ракетних атак та інформаційно-кібернетичний тиск створили обставини, коли традиційні підходи до управління персоналом виявилися неефективними та вимагали негайної адаптації до нових викликів.

В умовах війни людський капітал виступає не лише ключовим ресурсом для підтримки економічної стійкості, а й важливим чинником швидкого відновлення інфраструктури та формування стабільних соціально-економічних систем. Теоретичні концепції людського капіталу, що розглядають його як фактор підвищення продуктивності, розвитку інновацій та зміцнення соціальної згуртованості, підкреслюють необхідність постійних інвестицій у знання, навички та компетенції працівників. Дані щорічних звітів Deloitte Global Human Capital Trends за 2023-2025 роки [3, 4, 5] показують, що саме стратегічне управління людським капіталом, орієнтоване на добробут працівників, впровадження гнучких управлінських практик та використання сучасних моделей роботи, стає фундаментом конкурентоспроможності та стійкості економіки.

Правове регулювання публічної служби зазнало суттєвих трансформацій у воєнний період. Законодавчі зміни надали можливість здійснювати тимчасові призначення без проведення конкурсу, організовувати термінові переведення між органами, застосовувати спрощені процедури добору та функціонування

кадрового резерву. Ці заходи стали вимушеними, проте необхідними для мінімізації ризиків втрат персоналу та оперативного укомплектування ключових посад. Водночас виникла потреба у балансуванні між принципом професіоналізму

та вимогою до швидких кадрових рішень, що стимулювало державні органи до впровадження нових механізмів, здатних поєднувати гнучкість і стратегічність HR-процесів.

Початок повномасштабної війни – для всіх без винятку дуже важкий час. Державні установи не є винятком. У даних умовах важливо організувати роботу державних службовців, забезпечити їх права і законні інтереси, а також створити безпечні умови праці для виконання професійних обов’язків в умовах воєнного стану [6, с. 65].

Україна, яка в даний момент проходить шлях системної адміністративної реформи, визначає одним з ключових напрямків цих реформ модернізацію державної служби та системи управління персоналом, активізацію та спеціалізацію державних службовців, формування новітньої кадрової політики, яка включає в себе застосування передових кадрових технологій, побудову та продуктивне використання людського потенціалу [7, с.122-123].

Система оцінювання діяльності державних службовців також зазнала значної модернізації. Традиційні показники ефективності вже не відображають повною мірою реалії роботи в умовах війни, тому з’явилася потреба у розширенні переліку компетентностей: здатність діяти в умовах стресу та ризику, автономність і відповідальність, навички кризової комунікації, швидке ухвалення рішень у ситуаціях невизначеності, психологічна витривалість та орієнтація на результат із обмеженими ресурсами. Оцінювання дедалі частіше відбувається дистанційно або у спрощеному форматі, що стимулює активне впровадження цифрових інструментів HR-аналітики та підвищує ефективність управління персоналом.

Однією з найскладніших складових управління людським капіталом у публічному секторі під час війни стала підтримка психологічного стану працівників. Постійні ракетні загрози, евакуації, перебої в енергопостачанні, релокації до безпечніших регіонів та особисті втрати створюють додаткове навантаження, що безпосередньо впливає на емоційний та професійний стан службовців. Відтак у системі управління персоналом значно зросла роль психологічного супроводу, програм профілактики вигорання, створення безпечних та гнучких умов праці, а також можливостей для тимчасової ротації та відновлення працездатності.

Не менш важливим напрямом стала цифровізація HR-процесів. Воєнний стан суттєво прискорив перехід публічної служби на використання електронних кадрових систем, платформ дистанційного навчання, електронного документообігу та онлайн-інструментів оцінювання персоналу. Це забезпечує стійкість кадрової системи та гарантує безперервність управлінських процесів незалежно від фізичної присутності працівників. Дистанційна та змішана форми роботи стали нормою, що потребує від службовців нових навичок

цифрової компетентності, самоорганізації та ефективного планування власного робочого часу.

Паралельно триває активна робота над професійним розвитком державних службовців. Попри складні умови, вони беруть участь у програмах підвищення кваліфікації, спрямованих на розвиток лідерських якостей, стратегічного мислення, навичок управління кризами, кібербезпеки, аналітичних здібностей і практичних умінь у правозастосуванні. Особлива увага приділяється підготовці керівників, адже їх здатність ефективно управляти колективами, мотивувати, підтримувати персонал та оперативно приймати рішення визначає результативність роботи всього органу влади.

Важливою тенденцією залишається незмінна євроінтеграційна орієнтація України. Незважаючи на повномасштабну війну, продовжується імплементація європейських стандартів управління людським капіталом, зокрема рекомендацій SIGMA, принципів доброчесності, прозорості, рівності можливостей

і професіоналізації. Це сприяє формуванню нової моделі публічної служби, яка поєднує вимушену гнучкість воєнного часу з високими вимогами до якості управління персоналом.

Отже, управління людським капіталом у публічному секторі в умовах воєнного стану є комплексним процесом, що охоплює правове регулювання, організаційну адаптацію, технологічні інновації, психологічну підтримку та стратегічне планування. Людський капітал перестав бути лише ресурсом для виконання адміністративних функцій і став фундаментом національної стійкості, відновлення та майбутнього розвитку держави. Від ефективності управління персоналом у цей період залежить не лише спроможність державних органів виконувати свої завдання, а й здатність України вистояти, відновитися та рухатися шляхом модернізації й інтеграції до європейського співтовариства.

Список використаних джерел

1. Назарко С.О., Канцур І.Г., Познанська І.В. Управління людським капіталом в умовах війни. Економіка та суспільство. Випуск №41. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1553/1494>
2. Точиліна Ю.Ю. Роль людського капіталу в інноваційному розвитку національної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 26. Ч. 2. 89 с.
3. Deloitte. 2023 Deloitte Global Human Capital Trends. 2023. URL: <https://www.deloitte.com/us/en/insights/topics/talent/human-capital-trends/2023.html>
4. Deloitte. 2024 Deloitte Global Human Capital Trends. 2024. URL: <https://www.deloitte.com/ua/en/about/press-room/human-capital-trends.html>
5. Deloitte. 2025 Deloitte Global Human Capital Trends. 2025. URL: <https://www.deloitte.com/us/en/services/consulting/articles/human-capital-and-hr-trends-thought-leadership.html>

6. Корнута Л.М. Окремі питання провадження державної служби в умовах воєнного стану. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. №2.

7. Маргасова В.Г. Феноменологія управління людськими ресурсами на державній службі в науковому дискурсі та особливості теоретичної концептуалізації. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Том34. (73). № 6.

Надія ПАВЛІВ-САМОЇЛ
доцент кафедри права,
доктор юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій імені С. З. Гжицького)

ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ЯК ГАРАНТІЯ ДОВІРИ СУСПІЛЬСТВА ДО ІНСТИТУТІВ ПРАВОСУДДЯ

Сьогодні, в епоху складних соціальних трансформацій та зростаючих викликів перед демократичними інститутами, питання довіри суспільства до інститутів правосуддя набуває критичного значення. Легітимність судової системи та адвокатури як її невід'ємної частини залежить не лише від дотримання букви закону, а й від здатності правничої спільноти підтримувати високі етичні стандарти.

Реалізація принципів правової держави у великій мірі залежить від діяльності судів, а також забезпечення кожному права на доступ до правосуддя, що забезпечує дотримання прав та свобод громадян, їх захист на випадок порушень та виступає гарантом законності і порядку у суспільстві.

Довіра суспільства до інститутів правосуддя є фундаментальною передумовою їх легітимності та ефективного функціонування правової держави. Ключовим фактором формування цієї довіри виступає не лише дотримання законності, а й високі етичні стандарти поведінки суб'єктів правничої діяльності.

Етичний обов'язок правника перед суспільством, зокрема реалізований через діяльність *pro bono* та правопросвітництво, є критично важливим елементом професійної ідентичності та дієвим механізмом зміцнення соціальної довіри до правової системи.

Правосуддя – це не тільки застосування норм, але й моральна діяльність. Суспільство очікує від правників чесності, неупередженості, поваги до людської гідності та служіння ідеалам справедливості. Ці етичні принципи, закріплені в Основних принципах ООН щодо ролі адвокатів та Кодексі поведінки європейських юристів, формують основу професійної ідентичності.

Довіра суспільства до інститутів правосуддя має безпосередній взаємозв'язок з високими етичними нормами правників та дотримання ними морально-правових принципів, що сформовані суспільством, є усталеними століттями та засвідчують гуманізм, справедливість відповідно до суспільного розвитку розуміння суспільством поняття «законності».

Суспільна мораль, як система неписаних правил поведінки та етичних норм, що формуються в суспільстві на підґрунті спільних духовних, культурних цінностей, уявлень про добро та справедливість, честь та гідність, визначає, які вчинки вважаються прийнятними в суспільстві, а які – ні, та

регулює взаємовідносини між суб'єктами шляхом громадського схвалення чи осуду.

Принципи моралі це світоглядні орієнтири моральної свідомості, що виражають її вимоги у найбільш загальній сталій формі. Вони складають сутність моральних аспектів діяльності і моральних відносин і є стратегією моральної поведінки людини, спільнот, суспільства [1].

Рівень довіри громадян до судів та правоохоронних органів взаємозалежний від професійної діяльності спеціалістів в галузі права та формує у суспільстві поняття «справедливості», «правосвідомості» та загалом дотримання суспільством законності.

Забезпечення права кожного на судовий захист на основі утвердження принципу верховенства права, здійснення правосуддя від імені держави України на підставі Конституції України та законів України встановлюють високі вимоги до моральних якостей судді. Усвідомлюючи значущість (важливість) своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку із чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці [2].

Етичні норми у професійній діяльності правника регулюють поведінку суддів, адвокатів, прокурорів та спрямовані на забезпечення справедливості, неупередженості та законності у вирішенні судових справ. До таких основних етичних норми необхідно віднести: неупередженість, конфіденційність, уникнення конфлікту інтересів, професійна компетентність, незалежність, чесність і правдивість, гідність та повага.

Суддя зобов'язаний, дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів, виявляти повагу до учасників процесу, справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства, не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю ухвалення судового рішення і закритого судового засідання [3].

Етичні стандарти професійної діяльності (незалежність, чесність, конфіденційність, компетентність) виступають основними гарантіями об'єктивності та неупередженості правосуддя. Суспільна довіра прямо пропорційна рівню дотримання цих стандартів усіма учасниками правничої професії.

Етичні стандарти є не просто бажаним додатком до професійної діяльності, а критично важливим елементом професійного стандарту. Вони є тією невидимою, але міцною основою, на якій тримається довіра суспільства до інститутів правосуддя.

Висока мобільність довіри до інститутів правосуддя залежить від поєднання законності та високих етичних стандартів, що формують професійну ідентичність правників та громадське сприйняття справедливості.

Інтеграція етичного обов'язку — зокрема, через систематичну діяльність *pro bono* та активне правопросвітництво — демонструє соціальну зрілість правничої спільноти. Лише тоді, коли суспільство бачить, що правники керуються не лише буквою закону, а й високими моральними принципами та прагненням до справедливості для всіх, ми можемо розраховувати на стійку та непохитну довіру до нашої правової системи.

Реалізація етичного обов'язку через *pro bono* та правопросвітництво сприяє зниженню соціального розриву у доступі до правосуддя та зміцненню соціальної довіри до судової системи.

Правопросвіта як обов'язкова частина професійної підготовки дозволяє громадянам краще орієнтуватися в своїх правах та процедурах, що підвищує легітимність рішень та зменшує рівень невпевненості у правосудді.

Список використаних джерел

1. Професійна етика юриста: підручник / В.О. Лозовой, О.В. Петришин. Харків: Право, 2004. 176 с.

2. Кодекс суддівської етики: затвердж. Рішенням XX чергового з'їзду суддів України від 18 верес. 2024 р. (Зміни внесені Рішенням XIV чергового з'їзду суддів України від 11.03.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4>

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

Юлія ПАНЬКОВЕЦЬКА

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Леся ХОМКО

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Мале підприємництво є важливим елементом національної економіки, оскільки забезпечує гнучкість ринку, створення робочих місць, конкуренцію та інноваційний розвиток. Його функціонування спирається на нормативно-правові й економічні засади, що регулюють статус суб'єктів, податкові стимули та доступ до фінансування, формуючи умови для розвитку підприємницької діяльності та місцевих громад.

У подальшому викладі узагальнюються ключові нормативно-правові документи, які формують державну політику розвитку малого підприємництва та визначають стратегічні орієнтири його підтримки.

Важливим міжнародним орієнтиром виступає Європейська хартія малих підприємств, що задає напрями формування сприятливого підприємницького середовища, розвитку інновацій, цифровізації та професійної підготовки. Україна гармонізує законодавство з її положеннями та адаптує національну політику підтримки малого підприємництва відповідно до європейських стандартів [1].

Центральне місце у державному регулюванні посідає Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва», який визначає принципи підтримки, дерегуляції, полегшення доступу до фінансових ресурсів та розвитку інфраструктури [2].

У сукупності ці документи формують узгоджену систему державної політики, що поєднує нормативні засади з інструментами практичної підтримки малого підприємництва.

Важливо зазначити, що стан малого підприємництва в Україні стримується внутрішніми бар'єрами: обмеженим доступом до фінансів, низькою ефективністю, регіональними диспропорціями та недостатньою державною підтримкою [3, С. 207-212].

Доцільно підкреслити, що потрібно врахувати і зовнішні виклики: пандемія, економічні кризи та повномасштабне вторгнення спричинили спад підприємницької активності й інвестицій. Попри цифровізацію та грантові

програми, більшість проблем, окреслених ще у 2016–2019 роках, залишаються актуальними й у воєнних умовах лише загострюються [4, С. 301-317].

Узагальнення цих чинників разом формує складний сучасний стан та окреслює ключові проблеми розвитку малого підприємництва в Україні.

У країнах Європейського Союзу важливе значення має роль малого підприємництва у формуванні збалансованої та інноваційної економіки. Воно виступає рушієм розвитку людського капіталу, соціальної відповідальності, екологічної модернізації та цифровізації, що підсилює конкурентоспроможність європейських економік і сприяє підвищенню якості життя населення.

Ключовим нормативним документом європейської політики підтримки МСП виступає «Акт з питань малого бізнесу для Європи» (2008 р.), який визначає принципи сприятливого бізнес-середовища, реалізацію підходу «Спочатку думай про мале», розширення доступу до фінансування та участі у публічних закупівлях, а також підтримку інновацій, екологічної трансформації та інтернаціоналізації [5].

З огляду на ці загальноєвропейські підходи, показовим є досвід окремих держав-членів, серед яких Польща та Німеччина вирізняються результативністю своїх моделей підтримки підприємців.

У Польщі важливим кроком стала «Нова Конституція для бізнесу» (2017 р.), що закріпила принципи свободи підприємництва, «мовчазної згоди» та презумпції добросовісності. Ці засади доповнюються роботою кредитно-гарантійних фондів, програмами фінансування та діяльністю агентств технологічного розвитку [6, С. 66-72].

Німеччина впроваджує модель підтримки, засновану на розвитку інновацій, регіональних технопарків і системі пільгового кредитування. Додаткове значення має спрощення звітності відповідно до Директиви 2013/34/ЄС, що підвищує прозорість і довіру інвесторів [7, С. 95-108].

Адаптація європейського досвіду в Україні має ґрунтуватися на поєднанні принципів інноваційності та партнерства з національними економічними реаліями. Європейські моделі довели ефективність завдяки сприятливому бізнес-середовищу та розвиненій інноваційній інфраструктурі, однак для України важливим є не копіювання цих підходів, а їх творче переосмислення.

У цьому контексті доречно окреслити основні національні орієнтири, що визначають подальший розвиток цієї сфери.

Перспективи вдосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в Україні пов'язані з оновленням стратегічних підходів та формуванням цілісної інституційної системи підтримки. У цьому процесі ключову роль відіграє нормативно-правова база, що задає засади відновлення, модернізації та довгострокового розвитку підприємницького сектору.

Передусім важливим орієнтиром виступає Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації МСП до 2027 року, яка визначає ключові пріоритети державної політики - цифровізацію, «зелений» перехід, інклюзивність та інновації. Документ поєднує стратегічні засади з практичними інструментами підтримки, зокрема програмами кредитування, грантами та

діяльністю центрів «Дія.Бізнес», приділяючи значну увагу розвитку людського потенціалу та підвищенню стійкості малого й середнього бізнесу [8].

Ці підходи узгоджуються із Законом України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва», який акцентує на державно-приватному партнерстві, розвитку регіональної інфраструктури підтримки, удосконаленні координації політики та розширенні можливостей для підприємців [9].

Сукупність цих нормативних актів формує комплексний інструментарій модернізації державної політики у сфері малого підприємництва та забезпечує поступове наближення до європейських підходів.

З огляду на зазначені нормативні засади та стратегічні документи, важливо враховувати й ті обставини, які суттєво впливають на практичну реалізацію політики підтримки підприємництва.

Сучасні виклики, спричинені війною та пандемією COVID-19, суттєво ускладнили умови ведення підприємництва, підкресливши його вразливість до зовнішніх потрясінь. У таких умовах необхідним є оновлення державної політики шляхом посилення фінансової підтримки, релокаційних інструментів, цифрових рішень та інклюзивних підходів, що забезпечують стійкість підприємницького сектору [10, С. 45-54].

Тенденції свідчать про перехід від кризового стану до інноваційного зростання. Підприємці демонструють адаптивність, а державні ініціативи - від дерегуляції й грантів до розвитку соціального підприємництва та європейських практик - формують основу сучасної конкурентної бізнес-екосистеми.

Отже, узагальнюючи викладене, європейський вектор розвитку малого підприємництва в Україні дає змогу розглядати цей сектор як стратегічний напрям модернізації держави та її економіки. Поєднання національних реформ із європейськими підходами створює підґрунтя для підвищення інноваційності, розширення підприємницьких можливостей і зміцнення бізнес-культури. У результаті формується більш стійке та орієнтоване на розвиток середовище, що сприяє інтеграції України у європейський економічний простір.

Список використаних джерел

1. Європейська хартія малих підприємств : Хартія Європейського Союзу від 19.06.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_860#Text.
2. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
3. Васюта В., Лобас В., Зубко О. Сучасні проблеми розвитку малого підприємництва в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2024. № 2 (87). С. 207-212.
4. Кизим М.О., Чечетова-Терашвілі Т.М., Хаустова В.Є. Мале та середнє підприємництво в Україні: особливості та проблеми розвитку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 10. С. 301-317.

5. Акт з питань малого бізнесу для Європи (Small Business Act for Europe). URL: http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/small-business-act/index_en.htm

6. Остапенко Ю.І., Бондаревич М.П. Правове регулювання державної підтримки малого підприємства: досвід України та Польщі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2019. Вип. 28. С. 66-72.

7. Семенова С.М., Шпирко О.М. Облікова політика малих підприємств в Україні та Німеччині. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. Серія: Економіка і управління.* 2019. Вип. 46. С. 95-108.

8. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 № 821-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-p#Text>.

9. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України від 21.12.2000 № 2157-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text>

10. Михаліцька Н.Я., Яцик М.Р. Розвиток малого підприємництва в Україні у період воєнного стану: інструменти фінансової та кадрової безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна.* 2023. № 2. С. 45-54.

Софія ПЕТРІВ
керівниця громадської організації «Флора.бай.Петрів»,
головний спеціаліст юрисконсульт
*(Західне міжрегіональне управління лісового та мисливського
господарства)*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Екологічна політика держави є одним із ключових інструментів забезпечення сталого розвитку, екологічної безпеки та реалізації конституційного права громадян на безпечне довкілля. В умовах кліматичних змін, інтенсифікації господарської діяльності та зростання антропогенного навантаження на природні ресурси особливої ваги набуває питання вдосконалення правових механізмів охорони, раціонального використання і відтворення лісів.

Відповідно до статей 16 та 50 Конституції України держава несе обов'язок щодо забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги на території країни, а також гарантує право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1]. Правові основи формування та реалізації державної екологічної політики визначені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», який окреслює систему принципів, суб'єктів та механізмів управління у сфері природокористування [2].

У контексті лісових відносин базовим нормативним актом є Лісовий кодекс України [3], який закріплює правові засади ведення лісового господарства, принципи сталого управління лісами та визначає компетенцію органів державної влади і місцевого самоврядування. Відповідно до його положень, державна політика у сфері лісового господарства спрямована на збереження біорізноманіття, захист лісових екосистем, збалансоване використання лісових ресурсів і посилення контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства.

Системний підхід до розвитку галузі визначено Стратегією розвитку лісового господарства України до 2035 року, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р [4]. Документ орієнтований на модернізацію галузі, впровадження інноваційних технологій, розвиток партнерства між державними структурами, бізнесом і громадськістю, а також на забезпечення прозорості управлінських процесів у лісовому секторі.

Реалізація екологічної політики в сфері лісового господарства ґрунтується на інституційному механізмі, що охоплює державні органи, суб'єкти господарювання, органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства. Важливе місце серед державних суб'єктів належить Державному спеціалізованому господарському підприємству «Ліси України» (далі – ДП «Ліси України») [5], яке забезпечує комплексне управління

лісовими ресурсами, організовує охорону і відтворення лісів, здійснює моніторинг екологічного стану лісових територій, а також впроваджує екологічно орієнтовані стандарти управління.

Разом з тим, стратегічне керівництво лісовою політикою держави здійснює Державне агентство лісових ресурсів України (далі – Держлісагентство) [6] – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економіки, довкілля та сільського господарства України. Його завдання полягає у формуванні та реалізації державної політики у сфері лісового та мисливського господарства, координації діяльності підпорядкованих підприємств, забезпеченні нормативно-правового регулювання, веденні державного обліку лісів, розробленні стратегічних програм розвитку галузі та здійсненні контролю за дотриманням лісового законодавства.

Відмінність між Держлісагентством і ДП «Ліси України» полягає у характері їх повноважень: перше є органом публічної влади, що визначає політику, нормативи і стандарти у сфері лісового господарства, а друге – господарюючим суб'єктом, який безпосередньо реалізує цю політику на практиці. Такий розподіл функцій забезпечує баланс між нормотворчістю і практичною реалізацією, що дозволяє підвищити ефективність управління лісовими ресурсами та сприяє сталому розвитку галузі.

Підвищення ефективності реалізації екологічної політики можливе лише за умови активної участі громадськості. Згідно з положеннями Орхуської конвенції (1998 р.), ратифікованої Україною Законом № 832-XIV (832-14) від 06.07.1999 [7], громадяни та громадські організації мають право на доступ до екологічної інформації, участь у процесі прийняття екологічно значущих рішень і звернення до суду з питань захисту довкілля. На практиці це положення реалізується завдяки діяльності екологічних громадських організацій, які не лише ініціюють природоохоронні заходи, але й сприяють формуванню екологічної свідомості населення.

Одним із прикладів такої ефективної діяльності є громадська організація «Флора.бай.Петрів» (далі – ГО «Флора»), яка в тісній співпраці з лісовими господарствами, навчальними закладами та органами місцевого самоврядування реалізує низку соціально-екологічних проєктів: висадження дерев, прибирання лісових масивів, просвітницькі заходи для дітей і молоді. Такі ініціативи демонструють важливість поєднання державного управління з громадським партнерством у реалізації екологічної політики на регіональному рівні.

Такі ініціативи демонструють важливість поєднання державного управління з громадським партнерством у реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Залучення громадських організацій до природоохоронної діяльності дозволяє створювати додаткові механізми контролю за дотриманням законодавства, підвищує прозорість управлінських процесів і стимулює соціальну відповідальність бізнесу та місцевих громад. Крім того, практична участь громадян у висадженні лісів, прибиранні територій та просвітницьких

програмах формує екологічну свідомість населення та сприяє розвитку культури сталого природокористування. Даний підхід дозволяє досягати не лише швидких результатів щодо відновлення екосистем, але й формує фундамент для довгострокового збереження природних ресурсів, інтеграції екологічних принципів у соціально-економічний розвиток регіонів та підвищення рівня довіри громадськості до державних органів.

Водночас ефективність правового механізму реалізації екологічної політики у сфері лісового господарства України стикається з низкою системних проблем, які потребують комплексного аналізу та вдосконалення.

1. Застаріла нормативно-правова база.

Нормативно-правове регулювання лісового господарства і природокористування в Україні потребує модернізації та узгодження з сучасними екологічними, економічними та технологічними реаліями. Незважаючи на наявність Лісового кодексу та інших законів, багато положень є застарілими, не враховують сучасні стандарти сталого управління лісами, а також інноваційні методи охорони довкілля. Це створює складнощі у тлумаченні норм на практиці, виникають прогалини у правозастосуванні, що іноді призводить до порушень природоохоронного законодавства та неефективного використання лісових ресурсів.

Недосконалість правової бази проявляється також у недостатній деталізації відповідальності за порушення у сфері лісокористування та у відсутності сучасних механізмів стимулювання екологічно відповідального управління. Це обмежує можливості державних органів і підприємств для оперативного реагування на негативні зміни у лісових екосистемах та ускладнює впровадження сучасних програм охорони та відновлення лісів.

Можливими шляхами вирішення можуть бути:

- проведення комплексного перегляду та оновлення нормативно-правових актів з урахуванням міжнародних стандартів і практик сталого управління лісами;
- створення єдиних методичних рекомендацій та стандартів, що деталізують порядок ведення лісового господарства та охорони довкілля;
- формування правових стимулів для екологічно відповідального господарювання, які заохочують підприємства та організації дотримуватися найкращих практик охорони природи.

2. Обмежене фінансування природоохоронних програм та інвестицій у лісове господарство. Недостатнє фінансування призводить до відкладення або часткового виконання заходів з охорони, відновлення та збереження лісів, що негативно впливає на екосистеми та біорізноманіття.

Можливі рішення: розробка правових і фінансових механізмів для залучення державних та приватних інвестицій, використання державно-громадського партнерства, цільове фінансування природоохоронних заходів, а також створення прозорої системи контролю за витрачанням коштів.

3. Недостатня екологічна обізнаність та правова культура населення. Відсутність належного рівня знань про права та обов'язки у сфері охорони

довкілля серед громадян та бізнесу сприяє порушенням законодавства, забрудненню територій та незаконному використанню лісових ресурсів.

Можливі рішення: активне просвітництво та навчальні програми для молоді і дорослих, інформаційні кампанії, підвищення правової грамотності, а також інтеграція громадських організацій у процес контролю та моніторингу стану довкілля.

Комплексне вирішення цих проблем потребує системного підходу, поєднання законодавчих ініціатив, вдосконалення управлінських процедур та активної участі громадськості. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність управління лісовими ресурсами, забезпечити сталий розвиток екологічної та соціально-економічної сфери регіонів та сформувати культуру відповідального природокористування.

Підсумовуючи все вищенаведене можна зробити висновок, що реалізація екологічної політики у сфері лісового господарства України є складним багаторівневим процесом, який вимагає поєднання державного управління, ефективного законодавчого регулювання та активної участі громадськості. Аналіз діяльності ДП «Ліси України» та прикладів ефективної роботи громадських організацій, таких як ГО «Флора», свідчить, що спільні зусилля держави та громадськості дозволяють підвищити ефективність управління лісовими ресурсами, забезпечити їх відновлення та збереження, а також сформувати культуру відповідального природокористування.

У той же час існують системні проблеми, які обмежують повноцінну реалізацію екологічної політики: застарілість та недосконалість нормативно-правової бази, недостатнє фінансування природоохоронних програм, а також низький рівень правової обізнаності населення щодо охорони довкілля. Комплексне вирішення цих проблем можливе лише через оновлення законодавства, впровадження сучасних стандартів управління, стимулювання інвестицій у лісове господарство та підвищення рівня екологічної культури населення.

Таким чином, ефективне правове регулювання у сфері лісового господарства України потребує системного підходу, який об'єднує державні інститути, громадські організації та бізнес. Тільки за умов чіткої нормативної бази, належного фінансування та активної участі громадськості можливо досягти сталого розвитку лісових екосистем, збереження біорізноманіття та забезпечення екологічної безпеки для нинішнього та майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ.
3. Лісовий кодекс України: Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-ХІІ.
4. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року: розпорядження Кабінет Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р.

5. Державне спеціалізоване господарське підприємство «Ліси України». URL: <https://e-forest.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2025).
6. Державне агентство лісових ресурсів України. URL: <https://forest.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2025).
7. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 06.07.1999 р. № 832-XIV (832-14).

Наталія ПОПОВИЧ

головний спеціаліст відділу документального забезпечення та архіву,
кандидат технічних наук
(Львівський окружний адміністративний суд)

РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

В Україні проводяться численні дослідження правових підходів щодо поводження з різноманітними видами відходів, у тому числі побутовими. Основним способом поводження з відходами, нажаль, у нашій державі є складування на сміттєзвалищах, нормативно-правове регулювання функціонування яких потребує перегляду та додаткового аналізу, особливо в сучасних умовах війни. Головними негативними чинниками сортування побутових відходів стали: 1) відсутність інфраструктури; 2) недостатня обізнаність населення; 3) відсутність культури поводження з побутовими відходами; 4) низька мотивація для населення; 5) неузгодженість законодавства; 6) відсутність ефективних меха-нізмів збору та переробки; 7) обмежені фінансові ресурси [1]. Адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави [2]. Адміністративно-правове регулювання сфери поводження з відходами, особливо побутовими, є надзвичайно актуальним питанням в наш час.

Законодавчі акти, які регулюють державну діяльність у сфері поводження з побутовими відходами, становлять акти різної спрямованості. Їх можна поділити на природоохоронні акти, законодавчі акти, що регулюють управлінські відносини та акти, що передбачають юридичну відповідальність за порушення у сфері поводження з відходами [3]. Підкреслено, що впровадження вдалих світових практик та розроблених національних стратегій дає змогу визначити пріоритетні завдання для удосконалення системи управління відходами [4].

Закон України «Про управління відходами» № 2320–ІХ від 20 червня 2022 року, який набув чинності 9 липня 2023 року, регулює відносини, пов’язані із запобіганням утворенню та управлінням відходами в Україні, наближаючи українське законодавство до європейського. Закон визначає правові, організаційні, економічні засади діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновленню з метою запобігання їх негативному впливу на здоров’я людей та навколишнє природне середовище [5]. Побутові відходи не включають відходи промисловості, сільського і лісового

господарства, рибальства та аквакультури, резервуарів для септиків, каналізаційних мереж та відходи їх оброблення, включаючи осад стічних вод, транспортні засоби, строк експлуатації яких закінчився, відходи будівництва та знесення, вуличний змет, медичні відходи. Забезпечення підготовки відходів до повторного використання, рециклінгу та інших операцій з відновлення відходів здійснюється шляхом створення та діяльності об'єктів оброблення відходів, запровадження економічних інструментів та встановлення цільових показників із збирання, підготовки відходів до повторного використання, рециклінгу або інших операцій з відновлення відходів, а також інших заходів. Для вдосконалення підготовки відходів до повторного використання, забезпечення високоякісного рециклінгу та інших операцій з відновлення відходи підлягають роздільному збиранню та не повинні змішуватися з іншими відходами або матеріалами, що мають різні властивості.

У дослідженні [6] наголошується, що нинішня законодавча база, навіть з урахуванням нового Закону України «Про управління відходами», який впроваджує ієрархічний підхід до управління відходами і розширену відповідальність виробника, поки що не містить деталізованих механізмів, що враховували б небезпечну природу відходів війни й необхідність комплексної взаємодії між підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та екологічними інспекціями.

Наукова праця [7] присвячена дослідженню проблемних питань адміністративно-правового регулювання поводження з відходами. Здійснено аналіз діяльності органів державної влади та внесені пропозиції з удосконалення законодавства щодо управлінської діяльності у сфері поводження з відходами.

Сортування відходів як вторинної сировини, що є у складі побутових відходів, допускається на підприємствах сортування та перероблення побутових відходів, які можуть входити до складу споруд полігона побутових відходів. На кожен полігон побутових відходів має бути розроблений, погоджений та затверджений проект, що включає санітарно-технічний паспорт [8].

На полігони побутових відходів дозволяється приймати побутові відходи (окрім рідких побутових відходів та небезпечних відходів у складі побутових відходів) з житлових будинків, адміністративних і громадських установ та організацій, підприємств торгівлі та громадського харчування, закладів культури і мистецтва, навчальних та лікувально-профілактичних закладів та інших підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, вуличний та садово-парковий змет і листя, а також подрібнені будівельні відходи і промислові відходи III та IV класів небезпеки відповідно до санітарних правил та норм, шлак і золу від сміттєспалювальних заводів. Тверді відходи IV класу небезпеки використовують на полігоні побутових відходів як ізолювальний матеріал у середній та верхній частинах полігона, а тверді відходи III класу небезпеки можуть складуватися разом з побутовими

відходами з дотриманням особливих умов відповідно до санітарних правил та норм. Для їх тимчасового складування на полігоні облаштовують відповідні майданчики. При складуванні на полігонах побутових відходів брикетованих відходів потрібно мати спеціальні карти, оснащені підйомними механізмами для укладання брикетів. Складування неущільнених побутових відходів разом з брикетованими на одній карті забороняється. Сортування відходів як вторинної сировини, що є у складі побутових відходів, допускається на підприємствах сортування та перероблення побутових відходів, які можуть входити до складу споруд полігона побутових відходів. Для складування на полігонах побутових відходів відсіву мілкої фракції побутових відходів, що надходить від підприємств сортування та перероблення побутових відходів, слід передбачити окремі карти [8].

Вирішення проблеми утилізації побутових відходів має стати пріоритетним завданням екологічної політики нашої держави, адже від цього залежить збереження сприятливого стану навколишнього середовища та здоров'я нинішнього і майбутніх поколінь українців. Лише спільними зусиллями органів державної влади, бізнесу та громадянського суспільства ми зможемо побудувати дієву та ефективну систему поводження з відходами в Україні [9].

Таким чином, провівши аналіз наукових джерел можна стверджувати, що нормативно-правове регулювання поводження з відходами в сучасних умовах потребує перегляду, де основою мають стати принципи повторного використання та зменшення обсягів утворення.

Список використаних джерел

1. Замрига А.В., Черненко О.В. 2024. Адміністративно-правове регулювання поводження з побутовими відходами в особливих умовах. Київський часопис права. 3. 125-130. <https://doi.org/10.32782/klj/2024.3.18>
2. Галунько В.В., Олефір В.І., Гридасов Ю.В., Іванищук А.А., Короед С.О. 2013. Адміністративне право України : у 2-х т. під-ручник Т. 1. Загальне адміністративне право. Херсон: ХМД. 396.
3. Гаврилюк О.М., Світличний О.П. 2018. Сучасний стан та основні напрями державного регулювання поводження з побутовими відходами: монографія. Національний університет біоресурсів і природокористування. Київ. 194.
4. Storozhuk, V.M., Kshyvetsky, B.Y., Mayevska, O.M., & Ferents, O.B. (2024). Особливості управління відходами в сучасних умовах. Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, 30, 48-55. <https://doi.org/10.32447/20784643.30.2024.05>
5. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-ІХ. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 17.
6. Синчанський, С.О. (2025). Правовий режим відходів війни, що утворилися внаслідок воєнних дій в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2(89), 299-305. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.45>

7. Василенко Л. 2018. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері поводження з відходами. Підприємництво, господарство і право. 3. 74-78.

8. Про затвердження Правил експлуатації полігонів побутових відходів: затв. Наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства від 01.12.2010 No 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1307-10#Text>

9. Жмур, Н.В., Брусило, О.О. (2024). Сучасний стан проблем утилізації побутових відходів. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2(71). 170-177. <https://orcid.org/0000-0001-5462-4482>

Неля ПОПФАЛУШІ

здобувачка вищої освіти

навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

(Національний університет «Львівська політехніка»)

Оксана БАЇК

професор кафедри цивільного права та процесу,

доктор юридичних наук, професор

(Національний університет «Львівська політехніка»)

ПРО ПРОБЛЕМУ ПОЄДНАННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДОГЛЯДОМ ЗА ДИТИНОЮ

Проблема поєднання трудової діяльності з виконанням сімейних обов'язків, зокрема догляду за дитиною, залишається однією з найактуальніших у сучасних соціально-економічних умовах України. Зміни на ринку праці, зростання економічної активності жінок та необхідність забезпечення гендерної рівності ставлять перед державою та роботодавцями завдання створення ефективних механізмів для гармонійного поєднання сімейного та професійного життя [1].

Відповідно до ст. 179 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), жінці за її бажанням надається відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, а після цього – відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Таке право також може бути реалізоване батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною [2].

Крім того, відповідно до ст. 182-1 КЗпП України, працівникам, які мають дітей, надається додаткова соціальна відпустка – до 10 календарних днів щорічно, що є проявом соціальної підтримки сімей із дітьми [2].

Працівники, які вийшли з відпустки для догляду за дитиною і працюють на умовах неповного робочого часу, мають ті самі трудові права, що й інші працівники. Згідно з ч. 2 ст. 56 КЗпП України, встановлення неповного робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень трудових прав, а оплата праці здійснюється пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку [2].

Отже, законодавство формально гарантує можливість для матері чи батька гнучко поєднувати трудову діяльність з вихованням дитини. Проте на практиці ці гарантії не завжди реалізуються ефективно.

Попри наявність нормативних гарантій, проблема поєднання трудової діяльності з доглядом за дитиною залишається гострою через низку системних факторів. Передусім, відсутність достатньої кількості державних та приватних закладів дошкільної освіти, особливо у сільській місцевості, змушує батьків довше залишатися поза ринком праці. По-друге, ставлення роботодавців до працівників із сімейними обов'язками часто характеризується

дискримінаційними практиками – небажанням приймати жінок із малими дітьми, відмовою у гнучкому графіку або дистанційній роботі [1].

Хоча статтею 184 КЗпП прямо заборонено звільнення жінок, які мають дітей віком до трьох років (а в окремих випадках – до шести років), на практиці порушення цього положення залишаються частими [2]. Водночас статтею 17 Закону України «Про відпустки» передбачено право на відпустку для догляду за дитиною без збереження заробітної плати до шести років – у разі, якщо дитина потребує домашнього догляду за медичним висновком.

Крім того, Трудовий кодекс Європейського Союзу (зокрема Директива (ЄС) 2019/1158 про баланс між роботою та особистим життям батьків) встановлює зразкові норми, на які Україна орієнтується в процесі гармонізації трудового законодавства. Згідно з цією Директивою, держава має забезпечити рівні можливості для обох батьків у догляді за дітьми, включаючи оплачувану відпустку для батька. Українська правова система поступово рухається в цьому напрямі, однак питання гендерного паритету у розподілі сімейних обов'язків залишається відкритим [1].

Окрім правових і економічних аспектів, проблема поєднання роботи з доглядом за дитиною має психологічний вимір. Працівники, які повертаються з тривалої відпустки, часто стикаються із професійною дезадаптацією, втратою кваліфікації, почуттям невпевненості та соціальної ізоляції. Особливо це стосується жінок, які, окрім виконання професійних обов'язків, несуть основне навантаження щодо ведення домашнього господарства.

Згідно з дослідженнями Міжнародної організації праці (МОП), жінки в Україні витрачають у середньому вдвічі більше часу на неоплачувану домашню працю, ніж чоловіки, що значно зменшує їхні кар'єрні можливості [1]. Це свідчить про те, що формально закріплені трудові права не завжди відповідають реальним соціальним умовам.

Для ефективного подолання проблеми поєднання роботи з доглядом за дитиною доцільно вжити низку заходів:

1) удосконалити законодавче регулювання дистанційної роботи, забезпечивши рівні гарантії для всіх працівників незалежно від форми зайнятості [3];

2) розширити державну підтримку сімей із малими дітьми, зокрема шляхом створення мережі центрів денного догляду та фінансових пільг для роботодавців, які впроваджують сімейно-дружні політики [3];

3) посилити контроль за недопущенням дискримінації за сімейною ознакою, відповідно до положень Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [3, 4];

4) підвищити роль батьків-чоловіків у догляді за дітьми, забезпечивши реальні механізми використання ними відпустки по догляді за дитиною [3].

Отже, проблема поєднання трудової діяльності з доглядом за дитиною має комплексний характер, охоплюючи правові, соціально-економічні та психологічні аспекти. Незважаючи на наявність значного нормативного

підгрунтя, ефективна реалізація законодавчих гарантій потребує подальшого вдосконалення, у тому числі гармонізації з європейськими стандартами.

Розвиток гнучких форм зайнятості, підвищення соціальної відповідальності роботодавців і створення сприятливих умов для участі обох батьків у вихованні дітей – це ключові умови для формування справді сучасної, соціально орієнтованої моделі праці в Україні.

Список використаних джерел

1. Гончаренко Л. О. Поєднання професійних і сімейних обов'язків у контексті гендерної рівності. Соціально-трудові відносини: теорія і практика. 2024. № 2. С. 39–47.

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (в редакції станом на 2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

3. Петренко І. В. Проблеми реалізації права на відпустку для догляду за дитиною в контексті трудового законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4(58). С. 114–120.

4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

Сергій П'ЯНОВ
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
(*Державний біотехнологічний університет*)

Дар'я КОРОБЦОВА
професор кафедри правового
забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки,
кандидат юридичних наук, доцент
(*Харківський національний університет внутрішніх справ*)

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ: ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Цифрова трансформація формувала розвиток фінансових ринків протягом багатьох років. Однак останні події (війна, зміни в бізнес-моделях та поява нових технологічних рішень) різко прискорили цей процес. Фондовий ринок України поступово переходить у цифровий світ. Хоча цей перехід нерівномірний та далеко не простий. На перший погляд, цифровізація може здаватися не чим іншим, як заміною паперових процедур електронними. Насправді вона впливає на саму логіку корпоративного управління.

Акціонерні товариства більше не можуть працювати у старому форматі. Нове законодавство чітко визначає можливість та порядок проведення дистанційних та електронних зборів акціонерів [1; 7; 8]. Для деяких компаній це стало рятівним колом, особливо у воєнний час. Для інших – викликом, оскільки цифрові процедури вимагають іншого рівня взаємодії з акціонерами, більшої підготовки та більшої технічної відповідальності. За цих умов змінюється і роль корпоративного секретаря: з формального координатора він перетворюється на ключового учасника цифрової комунікації між компанією та її акціонерами і стейкхолдерами [2].

Паралельно відбуваються зміни у професійних учасників фондового ринку. Їхнє корпоративне управління набуває зовсім іншого змісту, оскільки цифрові процеси вимагають стабільної та зрілої системи внутрішнього контролю (СВК). Стандарти НКЦПФР, які регулюють СВК, уже стали основою для ринку [3; 4; 5; 6]. Проте практика показує, що вимоги до ризик-менеджменту, комплаєнсу та внутрішнього аудиту в цифровому середовищі істотно зросли. Тепер ці підрозділи працюють не лише з процесами, а й з технологіями - збої, маніпуляції, швидкість обробки даних, інтеграція платформ, кіберінциденти.

З цієї причини ці дві системи - корпоративне управління акціонерними товариствами та внутрішній контроль професійних учасників ринку - більше не можна розглядати окремо. Вони функціонують в одному цифровому середовищі. Збої в електронних зборах акціонерів впливають на роботу депозитаріїв. Помилки, допущені професійними учасниками під час здійснення

корпоративних дій, створюють проблеми для акціонерів. Інформаційні прогалини між емітентами та посередниками стають джерелами ризиків, які не завжди видно на перший погляд. Тому цифрова трансформація корпоративного управління - це не просто питання модернізації. Це складне поєднання правових, організаційних та технологічних викликів. Ключовим завданням сьогодні є розуміння того, як узгодити вимоги, що пред'являються до емітентів, з вимогами, що пред'являються до професійних учасників ринку, щоб цифрові процеси не створювали додаткової правової невизначеності. Метою цієї роботи є дослідження цих викликів та пропонування напрямків удосконалення правового регулювання, спираючись не лише на формальні норми, а й на реальну практику функціонування фондового ринку.

Однією з головних змін за останні роки для акціонерних товариств стало впровадження дистанційних та електронних загальних зборів акціонерів. Ще кілька років тому такі формати здавалися екзотичними. Зараз вони стали нормою. Порядок їх проведення вже врегульований окремими рішеннями НКЦПФР [7; 8]. Ці процедури справді відкривають нові можливості. Акціонери, які фізично не можуть бути присутніми, все одно беруть участь у голосуванні. Акціонерні товариства мають змогу економити ресурси. Інформація стає доступною одразу всім. Але це має також зворотний бік.

Перша проблема - ідентифікація акціонера. Формально використання КЕП вирішує це питання. Але на практиці ситуації бувають різні. Частина акціонерів не користується електронними підписами. Частина - втрачає доступ до засобів підпису в момент голосування. У дистанційному форматі такі випадки складно відстежити.

Друга проблема - перевірка достовірності волевиявлення. Якщо система дала збій, не завжди зрозуміло, чи був голос врахований коректно. Технічний звіт за результатами зборів не завжди дозволяє встановити реальну картину.

Третя проблема - зміна ролі корпоративного секретаря. У звичайних умовах він відповідає за комунікацію з акціонерами. У цифровому середовищі його функції розширюються. Тепер корпоративний секретар має контролювати цифрові платформи, перевіряти технічні журнали, консультувати акціонерів щодо електронних процедур. Це вимагає нового рівня компетенцій, який поки що не завжди є в компаніях. Кодекс корпоративного управління прямо вказує на зростання вимог до таких посадових осіб [2].

Четверта проблема - ризики маніпуляцій з інформацією. У цифровому середовищі будь-які зміни в документах можна внести швидко. Якщо компанія має низьку внутрішню культуру управління, такі можливості можуть стати інструментом тиску на міноритарних акціонерів.

Єдине реальне рішення - це впровадження чітких технічних стандартів для електронних зборів. Система повинна працювати так, щоб ручне втручання було неможливим на жодному етапі. Це стосується також дистанційних зборів. Проблемою дистанційних зборів часто стає різний рівень доступу акціонерів до цифрових інструментів. Акціонерні товариства мають враховувати це.

Професійні учасники фондового ринку працюють в інших умовах. Вони зобов'язані підтримувати систему внутрішнього контролю, яка складається з системи управління ризиками (СУР), комплаєнсу та внутрішнього аудиту. Стандарти НКЦПФР чітко формулюють ці вимоги [3; 4; 5; 6]. У цифровому середовищі СВК стає ще важливішою. Будь-який технічний збій може призвести до зупинки операцій. Помилка в алгоритмі - до некоректних транзакцій. Недостатній комплаєнс часто стає причиною порушень законодавства. Але суть питання значно ширша. Цифрові процеси потребують не лише формального дотримання правил. Вони вимагають реальної технічної та організаційної готовності. Саме тут починаються ключові проблеми.

Проблема перша - розрив між вимогами стандартів та можливостями компаній. Частина професійних учасників фондового ринку впроваджує сучасні ІТ-рішення. Інші залишаються на рівні систем, які давно не відповідають мінімальним вимогам безпеки. Через це ринок функціонує нерівномірно, а окремі процеси - збоють у найвідповідальніший момент.

Проблема друга - недостатня технологічна стійкість СУР. Управління ризиками часто орієнтоване на традиційні моделі. Цифрові ж ризики - інші. Це втручання у дані, вразливі алгоритми, атаки на інфраструктуру. Багато компаній не мають інструментів, щоб їх правильно оцінити.

Проблема третя - комплаєнс, який не встигає за змінами. Регулятор оновлює стандарти. Ринок - ні. Внутрішні положення змінюють повільно. Команди комплаєнсу змушені працювати в умовах постійного наздоганяння регуляторних змін. Це створює ризик порушень навіть у тих компаніях, які не мають на меті уникати вимог.

Проблема четверта - фрагментарна взаємодія підрозділів внутрішнього контролю. Ризик-менеджмент, комплаєнс та внутрішній аудит іноді функціонують відокремлено одне від одного. У цифровому середовищі такий підхід не спрацьовує. Інформація не передається, ризики не покриваються повністю, а окремі аспекти залишаються без належної уваги.

Проблема п'ята - відсутність єдиного технічного стандарту для ринку. Кожен професійний учасник обирає свою платформу. Вимоги різні. Якість різна. Інтеграції немає. У результаті дані передаються нестабільно, а виконання корпоративних дій інколи залежить від технічних особливостей конкретної системи, а не від норм права.

Що до рішень, то вони лежать у площині практики. Компаніям потрібні уніфіковані технічні стандарти. Не формальні, а реальні. Потрібна спільна методологія оцінки технологічних ризиків. І окремі вимоги до компетенцій фахівців СВК, які працюють у цифровому середовищі.

Питання акціонерних товариств і професійних учасників фондового ринку часто аналізують відокремлено. Але цифрова трансформація робить їх взаємозалежними. Емітенти проводять електронні загальні збори. Професійні учасники забезпечують виконання транзакцій. І ті, й інші працюють у єдиній цифровій екосистемі фондового ринку. Якщо одна ланка дає збій, це відчувають усі. Наприклад, якщо емітент неправильно організує електронні

збори, депозитарна установа отримає некоректні дані про корпоративні дії. Якщо брокер не має належного комплаєнсу, акціонери можуть отримати некоректно оброблені дані щодо своїх прав або корпоративних дій. Перетин цих систем створює нові виклики.

Перший - відсутність єдиного технологічного простору. Кожен учасник фондового ринку використовує свою платформу. Через це дані передаються повільно або з помилками.

Другий - розрив у якості корпоративних даних між емітентами та професійними учасниками. У цифровому середовищі дані про акціонерів, корпоративні дії та транзакції мають проходити через кілька ланок. Частину інформації формує емітент, частину - депозитарна установа, а частину - брокер. Проте якість цих даних різниться. У одних компаній електронні реєстри ведуться коректно, у інших - з помилками або неповними записами. Професійні учасники, своєю чергою, нерідко отримують фрагментовану інформацію, яку складно перевірити. Це створює ризик, що дані, які використовуються для проведення корпоративних дій, будуть неточними або суперечливими. Для цифрових процесів це критична проблема.

Третій - відсутність єдиної системи відповідальності за помилки в цифрових корпоративних процесах. Якщо збій стався на стику систем, не завжди зрозуміло, хто винен. Це серйозна прогалина.

Проблеми, які накопичилися, давно вимагають системної відповіді, і контури цієї відповіді вже досить зрозумілі. Потрібен єдиний технологічний протокол обміну інформацією. Потрібна інтегрована система ризик-менеджменту на рівні ринку. Потрібно узгодити вимоги до корпоративного управління емітентів та СВК професійних учасників. Тільки так можна уникнути збоїв та помилок, які зараз часто виникають на практиці.

Висновки. Цифрова трансформація вже змінила правила корпоративного управління на фондовому ринку. Акціонерні товариства отримали нові інструменти. Професійні учасники - нові обов'язки. Але обидві системи потребують оновлення, щоб працювати узгоджено. Головний ризик полягає не у самих технологіях. Ризик - у прогалинах між різними моделями управління та контролю. Саме на цих стиках виникають основні проблеми: помилки в даних, невизначеність відповідальності, нерівність доступу акціонерів до процедур. Правове регулювання має рухатися в напрямі уніфікації. Це стосується як електронних корпоративних процедур, так і всієї структури внутрішнього контролю профучасників - управління ризиками, комплаєнсу та внутрішнього аудиту. Якщо ці елементи будуть узгоджені, фондовий ринок отримає стабільність.

Список використаних джерел

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 лип. 2022 р. № 2465-IX
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 22.11.2025)

2. Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації: НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/kodeks-korporatyvnoho-upravlinnia-kliuchovi-vymohy-i-rekomendatsii/> (дата звернення: 22.11.2025)

3. Про затвердження Стандарту № 1 «Корпоративне управління в професійних учасниках ринків капіталу та організованих товарних ринків. Основні поняття та терміни»: рішення НКЦПФР від 30.12.2021. № 1288. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0261-22> (дата звернення: 22.11.2025)

4. Про затвердження Змін до Стандарту № 2 «Корпоративне управління в професійних учасниках ринків капіталу та організованих товарних ринків. Організація та функціонування системи внутрішнього контролю в професійних учасниках, які є підприємствами, що становлять суспільний інтерес та які не є банками»: рішення НКЦПФР від 28.03.2023. № 364. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0856-23> (дата звернення: 22.11.2025)

5. Про затвердження Стандарту № 3 «Корпоративне управління в професійних учасниках ринків капіталу та організованих товарних ринків. Організація та функціонування системи внутрішнього контролю в професійних учасниках, які є системно важливими професійними учасниками та які не є банками»: рішення НКЦПФР від 30.12.2021. № 1290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0267-22> (дата звернення: 22.11.2025)

6. Про затвердження Стандарту № 4 «Корпоративне управління в професійних учасниках ринків капіталу та організованих товарних ринків. Організація та функціонування системи внутрішнього контролю в професійних учасниках, які не належать до підприємств, що становлять суспільний інтерес та до системно важливих професійних учасників»: рішення НКЦПФР від 30.12.2021. № 1291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0263-22> (дата звернення: 22.11.2025)

7. Про затвердження Порядку скликання та проведення дистанційних загальних зборів акціонерного товариства: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 06.03.2023 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0236863-23#Text> (дата звернення: 22.11.2025)

8. Про затвердження Порядку скликання та проведення електронних загальних зборів акціонерного товариства: Рішення НКЦПФР від 02.06.2023 р. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0595863-23#Text> (дата звернення: 22.11.2025)

Олена РИМ
професор кафедри соціального права,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З КЕРІВНИКОМ НА ВИМОГУ ПРОФСПІЛКИ

У сучасних умовах воєнного стану, економічної нестабільності та зростаючого кадрового дефіциту особливого значення набуває питання ефективності механізмів профспілкового контролю за управлінськими рішеннями роботодавця. Одним із таких інструментів є стаття 45 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), яка встановлює право первинної профспілкової організації вимагати розірвання трудового договору з керівником підприємства у разі порушення ним законодавства про працю, умов колективного договору чи Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Стаття 45 КЗпП України має тривалу історію. Її поява пов'язана з ухваленням Кодексу законів про працю Української РСР у 1971 році, коли законодавець намагався закріпити ідею «промислової демократії», тобто участі трудового колективу у прийнятті управлінських рішень. У первинній редакції стаття мала прогресивний характер для свого часу, адже визнавала за профспілкою право ініціювати звільнення керівних працівників, у тому числі і структурних підрозділів (завідувачів відділів, майстрів, начальників цехів та ін.), у разі порушення ними трудового законодавства або колективного договору, за прояви бюрократизму, або ж допуск тяганини. Проте у практичній площині ця норма була радше декларативною, оскільки профспілки діяли під безпосереднім контролем партійно-державного апарату й не мали реальної автономії.

Після відновлення Україною незалежності, стаття 45 КЗпП України не втратила чинності, але її зміст поступово змінювався, відображаючи нові соціально-економічні реалії. Зокрема, право вимоги про звільнення було обмежено лише щодо керівника підприємства та запроваджено можливість судового оскарження вимоги профспілки про розірвання трудового договору, що забезпечило баланс інтересів сторін.

Окремого аналізу у контексті реалізації статті 45 КЗпП України потребує питання суб'єкта ініціативи щодо звернення з вимогою про розірвання трудового договору з керівником підприємства. У редакції статті від 1995 року це право було пов'язане з участю профспілки у підписанні колективного договору за дорученням трудового колективу. Такий підхід відповідав радянській моделі колективних трудових відносин, де профспілка визнавалася єдиним представником працівників.

Ситуація змінилася після ухвалення Закону України № 1096-IV від 10 липня 2003 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань діяльності професійних спілок». Цим законом було вилучено вимогу щодо обов'язкової участі профспілки у підписанні колективного договору або входження до спільного представницького органу як передумови для реалізації права вимоги про розірвання трудового договору з керівником. З того часу право ініціювати звільнення отримала будь-яка первинна профспілкова організація, що діє на підприємстві, незалежно від її участі у колективних переговорах. Це зміцнило автономію профспілок та розширило практичні механізми захисту колективних прав працівників, одночасно усунувши надмірні бюрократичні обмеження, властиві попередній редакції. Таким чином, після 2003 року відбувся зсув від договірно-залежної до самостійної моделі профспілкового представництва. А отже множинність профспілок на підприємстві не обмежує право кожної з них окремо ініціювати подання.

Попри очевидну логіку законодавчих змін 2003 року, що надали первинним профспілковим організаціям незалежне право ініціювати звільнення керівника, реалізація цього права неодноразово ставала предметом судових спорів. Дискусійним виявився саме аспект суб'єктності профспілки, тобто питання, чи може вимогу ініціювати будь-яка первинна організація, незалежно від участі у підписанні колективного договору.

Підґрунтям для таких сумнівів стала Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 6 листопада 1992 року «Про практику розгляду судами трудових спорів», у пункті 14 якої міститься згадка про необхідність участі профспілкового органу в укладенні колективного договору як передумови для реалізації права вимоги про звільнення керівника. На момент ухвалення Постанови цей підхід був логічним, адже відображав чинну тоді редакцію статті 45 КЗпП України. Проте з урахуванням пізніших змін до законодавства ця позиція вже не відповідає актуальним нормам.

Попри це, судова практика ще тривалий час опиралася на застарілий підхід, що призводило до неоднозначного тлумачення повноважень профспілок. Найчастіше керівники підприємств у судових спорах обґрунтовували відмову у виконанні вимоги профспілки тим, що така не входила до спільного представницького органу, або не була стороною колективного договору, чи діяла без погодження з іншими профспілковими організаціями, що діяли на підприємстві.

Такі доводи базувалися на нібито порушенні «принципу узгодженості дій профспілок» і логіці, за якою профспілка, що не є стороною колективного договору, не може вимагати контролю за його виконанням, а отже й ініціювати звільнення керівника за порушення його умов. Хоча Верховний Суд неодноразово наголошував, що така позиція не відповідає чинному законодавству, суди нижчих інстанцій ще певний час продовжували її відтворювати, посилаючись на постанову Пленуму 1992 року як на «керівний орієнтир».

Показовим прикладом є справа Маріупольського морського порту (№ 266/4331/17). У ній суди трьох інстанцій визнали дії профспілки незаконними саме через те, що вона подала вимогу про звільнення керівника без погодження з іншими профспілковими організаціями, які діяли на підприємстві. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у рішенні 2019 року залишив без змін висновки попередніх інстанцій, підкресливши, що за наявності кількох профспілок їхні виборні органи повинні узгоджувати свої дії, щоб уникнути конфліктів і рішень, які можуть порушувати права членів інших об'єднань. Якщо детально проаналізувати мотивувальну частину цього рішення, стає очевидним, що суди фактично відтворили аргументацію, закладену ще у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 9 від 6 листопада 1992 року «Про практику розгляду судами трудових спорів», не врахувавши сучасного стану законодавства.

Щоправда згодом судова практика почала формувати інший підхід. Так, у справі ДП «Украерорух» (№ 359/8573/20), господарські суди першої та другої інстанцій виснували, що кожна первинна профспілкова організація, що діє на підприємстві, має самостійне право вимагати звільнення керівника, незалежно від того, чи брала вона участь у підписанні колективного договору або входила до спільного представницького органу. Цей підхід нині проходить перевірку у Великій Палаті Верховного Суду, оскільки Касаційний господарський суд передав справу на розгляд для відступу від правової позиції, сформульованої у справі Маріупольського морського порту (№ 266/4331/17). Очікуване рішення Великої Палати має принципове значення, адже воно або закріпить сучасну європейську модель самостійного профспілкового представництва, або ж поверне судову практику до обмежувального, договірно-залежного підходу, який давно втратив нормативну актуальність.

Одним із проблемних питань, що супроводжує реалізацію статті 45 КЗпП України, залишається також визначення належної судової юрисдикції у цій категорії справ. Судова практика сформувала тут два підходи, що залежать від правового статусу підприємства чи установи. У справах, що стосуються звільнення керівників юридичних осіб приватного права, зокрема, господарських товариств, суди наголошують, що наслідки вирішення відповідних спорів можуть впливати на трудові відносини, водночас це не змінює корпоративного характеру таких спорів. А відтак, вони підвідомчі господарським судам.

Згодом цей підхід почав поширюватися не лише на класичні господарські товариства, а й на державні підприємства, що ще більше ускладнило розмежування трудових і корпоративних спорів. У цьому контексті показовим є розвиток практики на прикладі справи ДП «Украерорух» (№ 359/8573/20), де спочатку позов керівника підприємства було розглянуто судами цивільної юрисдикції, адже він обіймав посаду в державному підприємстві. Проте у травні 2023 року Касаційний цивільний суд несподівано змінив підхід до визначення юрисдикції та закрити провадження у справі, а матеріали передав до господарського суду.

Натомість, коли йдеться про керівників установ соціальної сфери, а саме освіти, охорони здоров'я, культури, то тут судова практика стабільно розглядає такі спори як трудові, тобто в межах цивільного судочинства. Це пояснюється тим, що керівники таких установ перебувають у класичних трудових відносинах підпорядкування з органом державної влади або місцевого самоврядування, який виконує функції роботодавця, видає накази про призначення і звільнення, здійснює контроль за виконанням обов'язків та встановлює умови оплати праці.

Отже, стаття 45 КЗпП України залишається важливим, хоча й складним у застосуванні інструментом профспілкового контролю за дотриманням трудових прав працівників. Подальший розвиток судової практики та законодавства визначить, чи трансформується цей механізм у сучасний європейський інструмент участі працівників в управлінні, чи залишиться вузьким засобом реагування на порушення з боку керівництва.

Оксана РУДАНЕЦЬКА

доцент кафедри права
факультету управління, економіки та права,
кандидат юридичних наук, доцент

*(Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького)*

Богдана КЛІПАРЧУК

здобувачка вищої освіти
факультету управління, економіки та права
(Львівський національний університет

ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького)

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ В УМОВАХ МАСОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Масова міграція, спричинена воєнними діями, економічною нестабільністю та регіональними дисбалансами розвитку, суттєво впливає на реалізацію права на працю, яке згідно зі статтею 43 Конституції України гарантує можливість кожному заробляти собі на життя вільно обраною діяльністю [1]. Зміна місця проживання мільйонами громадян, серед яких внутрішньо переміщені особи та трудові мігранти, створює об'єктивні труднощі щодо фактичного доступу до ринку праці, рівності можливостей та державного забезпечення належних умов працевлаштування. За даними Міністерства соціальної політики України, чисельність внутрішньо переміщених осіб залишається стабільно високою — понад 5 мільйонів людей [6], що посилює навантаження на ринок праці та виявляє низку неадаптованих до цих обставин механізмів державної політики. Водночас масова міграція спричинює підвищення конкуренції за вакансії, що негативно впливає на рівень зайнятості місцевого населення та створює соціально-економічну напруженість у приймаючих регіонах [6].

Міжнародні стандарти, визначені Конвенцією МОП №122 «Про політику в галузі зайнятості» [3], Конвенцією МОП №97 «Про трудящих-мігрантів» [4] та Європейською соціальною хартією (переглянутою) [5], формують комплексні вимоги до держав-членів щодо забезпечення вільного доступу до праці, недопущення дискримінації, гарантування гідних умов праці та створення можливостей для професійного розвитку. Україна, ратифікувавши ці документи, взяла на себе зобов'язання формувати політику зайнятості, здатну реагувати на міграційні виклики. Однак практична імплементація норм міжнародного права залишається фрагментарною, що зумовлює розрив між задекларованими гарантіями та фактичним їх забезпеченням [3; 4].

Однією з ключових проблем є територіальна нерівномірність ринку праці, коли приймаючі регіони не мають достатньої кількості вакансій, а конкуренція серед шукачів значно зростає. Це особливо характерно для великих міст, які

стали центрами концентрації ВПО. Внутрішньо переміщені особи нерідко стикаються з невідповідністю своєї кваліфікації потребам місцевого ринку, відсутністю підтверджувальних документів або досвідом роботи, який складно формально довести, що ускладнює доступ до офіційного працевлаштування [2]. Попри наявні гарантії у Законі України «Про зайнятість населення» [2], система сприяння працевлаштуванню ВПО часто не забезпечує оперативної професійної адаптації.

Значною проблемою є психологічна дезорієнтація, соціальна вразливість та емоційне виснаження, що знижує готовність до повернення у трудовий процес [7]. Багато ВПО стикаються зі складнощами інтеграції в нові громади, що включає не лише професійні, але й культурні та соціальні бар'єри. Відсутність програм психологічної реабілітації, соціальної адаптації та підтримки сімей з дітьми обмежує ефективну інтеграцію переселенців у нове робоче середовище [7].

Зовнішня міграція формує інший спектр проблем. Значна частина українців працює за кордоном без офіційного оформлення, що позбавляє їх соціальних гарантій, страхового захисту та правового супроводу [4]. Вони часто стають заручниками мовного бар'єра, необізнаності із законодавством інших держав та залежності від посередників. Відсутність дієвих механізмів державного контролю та консульської підтримки підсилює ризики експлуатації, трудового шахрайства та порушення прав мігрантів [8].

Важливим викликом є також низький рівень визнання кваліфікацій українських фахівців за кордоном, що призводить до вимушеної зайнятості на низькокваліфікованих роботах [9]. Усередині країни ця проблема посилюється обмеженою доступністю програм перекваліфікації та слабким розвитком інфраструктури професійної освіти дорослих, що стримує інтеграцію мігрантів у нове професійне середовище [9].

Неефективна координація між органами влади, службою зайнятості, громадами та міжнародними організаціями знижує результативність програм підтримки [10]. Існуючі ініціативи часто дублюють одна одну або мають декларативний характер. Низький рівень інформування громадян та бюрократичні процедури ускладнюють реалізацію права на працю в умовах масової міграції.

Важливим напрямом вирішення цих проблем є модернізація державної політики у сфері зайнятості та трудової міграції, оновлення КЗпП та розроблення сучасного Трудового кодексу, який відповідатиме міжнародним стандартам [1; 3]. Необхідним є створення ефективної системи перекваліфікації, розвиток центрів оцінювання та підтвердження кваліфікацій, а також формування єдиної національної електронної платформи зайнятості [2; 6]. Додатково слід впроваджувати регіональні програми стимулювання бізнесу до створення нових робочих місць для ВПО та трудових мігрантів та залучати грантові ресурси міжнародних організацій для підтримки інноваційних підходів у сфері зайнятості [6].

Забезпечення права на працю в умовах масової міграції є комплексним завданням, що потребує узгодженої роботи держави, роботодавців та міжнародних інституцій [1; 2; 3; 5; 6; 10]. Лише поєднання правових, економічних та соціальних механізмів здатне гарантувати реальну можливість кожному громадянину реалізувати власний трудовий потенціал незалежно від обставин переміщення. У перспективі інтеграція сучасних стандартів зайнятості та розроблення цілісної державної стратегії міграційної політики стануть ключовими факторами забезпечення соціальної стабільності й економічного зростання України.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
3. Конвенція МОП №122 «Про політику в галузі зайнятості»: ратифікована Україною 04.08.1994 р. *Офіційний вісник України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005
4. Конвенція МОП №97 «Про трудящих-мігрантів»: ратифікована Україною 11.08.2011 р. *Офіційний вісник України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_006
5. Європейська соціальна хартія (переглянута): Закон України про ратифікацію від 14.09.2006 р. № 137-V. *Офіційний вісник України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
6. Міністерство соціальної політики України. Дані щодо чисельності внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua>
7. Психологічна підтримка ВПО: Національний психологічний центр, 2022. URL: <https://npc.org.ua>
8. Консульська підтримка трудових мігрантів: МЗС України, 2024. URL: <https://mfa.gov.ua>
9. Освіта дорослих та перекваліфікація: ЮНЕСКО, 2022 URL: <https://www.unesco.org>
10. Координація органів влади у сфері зайнятості: Офіційний звіт Кабінету Міністрів України, 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua>

Катерина РУДЮК

здобувач вищої освіти

(Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

Ярослав БЛЯХАРСЬКИЙ

доцент кафедри трудового, земельного та господарського права,

кандидат юридичних наук

(Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

СПІВВІДНОШЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ТА КАТЕГОРІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ В СИСТЕМІ МІСТОБУДІВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ

Питання співвідношення генерального плану населеного пункту та категорії земельної ділянки традиційно привертає увагу як науковців, так і практиків у сфері містобудівного регулювання. Воно охоплює не лише технічні аспекти планування територій, а й важливі питання взаємодії земельного та містобудівного законодавства, меж повноважень органів місцевого самоврядування та забезпечення правової визначеності.

Генеральний план та категорія земель виконують важливі, але різні функції у формуванні режиму використання територій. Саме тому питання їх взаємодії набуває особливого значення при вирішенні спорів щодо забудови, встановлення містобудівних умов і обмежень, зміни цільового призначення земельних ділянок, а також при оцінці законності рішень органів влади.

Традиційно в юридичній літературі акцент робився на тому, що генеральний план як комплексний документ просторового розвитку громади формує стратегічні рамки забудови та визначає функціональне призначення територій. Він є одночасно містобудівною документацією відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та документацією із землеустрою згідно із Законом України «Про землеустрій». Це надає йому інтегративного характеру та дозволяє відображати як планувальні, так і правові аспекти розвитку населених пунктів [2].

Зміст генерального плану включає планувальну структуру населеного пункту, функціональне зонування, території існуючої та перспективної забудови, інженерну і транспортну інфраструктуру, охоронні зони, території обмеженого використання, природоохоронні об'єкти та інші складові. Саме тому його довгострокове значення у розвитку територій громади є очевидним.

Категорії земель, визначені ст. 19 Земельного кодексу України, виконують іншу базову, але більш загальну функцію. Вони встановлюють загальне цільове призначення земельної ділянки та визначають, до якої категорії належить відповідна територія (землі житлової та громадської забудови, землі промисловості, землі сільськогосподарського призначення тощо). Категорія земель не визначає детальних параметрів забудови, планувальних обмежень або

майбутнього напрямку розвитку території, тому її регулююча сила є ширшою за змістом, але менш конкретною у порівнянні з генеральним планом [3].

У судовій практиці питання пріоритетності генерального плану чи категорії земель є предметом активного аналізу. Окремі позиції Верховного Суду вказують на те, що при зміні цільового призначення земельної ділянки органи влади повинні враховувати саме функціональне призначення території за генеральним планом, а отже містобудівна документація виступає орієнтиром для подальших рішень органів місцевого самоврядування [1].

Разом із тим у практиці існує і протилежний підхід, відповідно до якого вирішальне значення має саме категорія земельної ділянки, оскільки вона визначає правовий режим землі як об'єкта цивільних прав. У цій логіці, якщо генеральний план визначає інше функціональне призначення, але категорія земель залишилася незмінною, органи влади зобов'язані враховувати саме чинну категорію як юридично встановлений параметр використання ділянки. Власник не може бути позбавлений можливості використовувати землю відповідно до її цільового призначення виключно через положення генерального плану, який має планувальний, а не правовстановлюючий характер.

Саме тому суди сформувавши важливе уточнення: якщо генеральний план суперечить чинній категорії земельної ділянки та порушує права її власника, такий генеральний план може бути визнаний протиправним і нечинним у відповідній частині. Це особливо актуально у випадках, коли генеральний план було розроблено без урахування факту існування приватних земельних ділянок або коли планувальні рішення істотно обмежують можливість їх використання.

У такій ситуації генеральний план повинен узгоджуватися з категорією земель, а не навпаки, адже категорія визначає юридично значимий режим землі як об'єкта права власності.

Цей підхід сформував обов'язок органів місцевого самоврядування при розробленні та оновленні генеральних планів враховувати наявні земельні ділянки, їхню категорію, цільове призначення та права власників. Недотримання цього принципу може призвести до визнання окремих положень генерального плану незаконними або такими, що порушують права особи.

На практиці виникають ситуації, коли: генеральний план передбачає інше функціональне призначення території, ніж чинна категорія земель; категорія земель була встановлена давно, і орган місцевого самоврядування не врахував її при розробленні містобудівної документації; генеральний план обмежує або фактично унеможливує використання земельної ділянки за її цільовим призначенням або детальний план території розроблено на підставі генерального плану, який не врахував права власника.

У таких умовах застосовуються такі механізми: можливість судового оскарження генерального плану в частині, що порушує права власника; заборона органам місцевого самоврядування надавати містобудівні умови та обмеження всупереч категорії земель; обов'язок погоджувати зміну цільового призначення земельної ділянки з урахуванням як містобудівної документації,

так і чинного правового режиму землі; необхідність узгодження положень генерального плану з існуючими земельними ділянками та їх цільовим призначенням у межах оновлення документації.

Таким чином, співвідношення між генеральним планом і категорією земель не є однозначним та зводиться до пошуку балансу між стратегічними інтересами громади та правами власників. Генеральний план формує просторову модель розвитку території, тоді як категорія земель визначає юридичний режим конкретної ділянки.

У сучасній правозастосовній практиці категорія земель зберігає самостійне значення, а генеральний план не може ігнорувати встановлені законом права власників землі. Це підсилює вимогу до органів місцевого самоврядування забезпечувати узгодженість між планувальною та майновою складовими, що є ключовим елементом правової визначеності у сфері містобудування.

Список використаних джерел

1. Морозов Є. Містобудівна документація: генеральний план населеного пункту. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/55344>
2. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 31.10.2025 р. № 34, ст.343 (дата звернення: 17.11.2025 р.)
3. Хмельницька обласна військова адміністрація. «Розроблення (оновлення) містобудівної документації». URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=16697

Михайло САВЧИН

директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права,
доктор юридичних наук, професор
(Ужгородський національний університет,
Український вільний університет)

ІНСТИТУЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Інституційна стійкість держави полягає її здатності протистояти деструктивним впливам зовнішнього середовища, зокрема з боку політичних інститутів, економічних, глобальних акторів тощо, а також адекватно реагувати на порушення прав людини і гарантувати справедливий судовий захист. З юридичної точки зору інституційна спроможність держави полягає у творенні нового правового регулювання та відтворення і примноження прийнятних та ефективних практик урядування та здійснення ефективного судочинства із належними гарантіями виконання судових рішень.

В Україні для запровадження екстраординарного захисту конституційного порядку необхідно застосувати попередньо через механізм консультацій у рамках Ради національної безпеки і оборони (РНБО) та визначити, які саме права людини, в якому обсязі будуть обмежені та які саме обов'язки будуть покладені на органи публічної влади для подолання загроз та викликів конституційному порядку. Далі такі заходи мають бути обговорені на засіданні РНБО, рішення якої ухвалюється більшістю від її загального складу та схвалюється Президентом. На цій підставі Верховна рада скликається по праву і протягом двох діб має схвалити указ Президента про запровадження воєнного чи надзвичайного стану. Ця доволі громіздка система не дозволяє оперативно реагувати на реальні та незворотні загрози життєздатності нації. При цьому значна частка актів публічної адміністрації не може бути об'єктом судового конституційного перегляду, а лише на рівні адміністративних судів.

Конституція України не визначає відмінностей у процедурі запровадженні воєнного і надзвичайного стану, існує різниця щодо підстав їх запровадження та різного юридичного режиму щодо обмеження основоположних прав. У загальному вигляді запровадження зазначених надзвичайних правових режимів полягає в тому, що ці питання розглядаються на засіданні Ради національної безпеки і оборони України, яка подає відповідні пропозиції Президентові України. Рішення про запровадження воєнного стану затверджується указом Президента, який його передає негайно на розгляд Верховної Ради. Парламент скликається по праву невідкладно і протягом двох днів приймає рішення у формі закону про схвалення указу Президента про запровадження воєнного стану в Україні чи окремих місцевостях (статті 85 (1) (31) та 106 (1) (20) Конституції України, стаття 5 Закону про воєнний стан).[1]

Слід також виокремити проблематику стану війни, який має більше міжнародно-правову конотацію, оскільки з точки зору статті 64 Конституції не передбачає обмеження прав і свобод людини, а тому не надає належних інструментів для мобілізації ресурсів з метою забезпечення обороноздатності України. Слід наголосити також на тому, що в українській доктрині так і не знайшло свого адекватно дослідження проблема співвідношення юридичних режимів воєнного стану та стану війни. З точки зору логіки захисту конституційного порядку та основоположних прав воєнний стан може запроваджуватися з моменту існування реальної загрози посягання на суверенітет і територіальну цілісність України, а стан війни вже запроваджується, коли стався акт агресії проти України та ведуться вже військові дії. Юридичний режим стану війни також пов'язаний із врегулюванням розподілу повноважень у трикутнику Верховна Рада – Президент – міністри оборони та закордонних справ з питань визначення умов та укладення миру та ведення переговорів з цих питань. По суті, стан війни пов'язаний із міжнародними аспектами оголошення війни чи укладення миру. У разі акту агресії чи готування агресії проти України адекватним є оголошення воєнного стану, а оголошення стану війни у такому разі не має якоїсь підстави. Стан війни також гіпотетично бути оголошено країні, з якою Україна не межує, але на підставі статті 85(1)(23) Конституції та міжнародних зобов'язань направляє свій військовий контингент до цієї країни для захисту прав людини та здійснення інших гуманітарних функцій відповідно мандату РБ ООН.

В умовах воєнного стану існує колізія між людською свободою та національною безпекою як цінностями, яка з фундаментальної точки зору виражається у постулаті, згідно з яким наявність життєвої небезпеки нації необхідно вживати невідкладних заходів щодо захисту держави. У світлі приписів статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у взаємозв'язку із принципами, визначеними у статтях 3 і 64 Конституції України національна безпека є, зокрема, станом захищеності прав і свобод людини та створення відповідних механізмів запобігання та усунення таких загроз шляхом забезпечення обороноздатності країни. З цього приводу Конституційний Суд України у своєму рішенні № 1-р(П)/2022 висловився так:

«5.2. Підтримання високого рівня обороноздатності є найвищим державним інтересом і однією з найбільш захищених конституційних цінностей України. Захист суверенітету та територіальної цілісності України є „найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу“ ...

В умовах воєнного стану держава зобов'язана мобілізувати всі доступні їй ресурси для посилення своєї обороноздатності та відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України».

Зазначене положення рішення КСУ заклало юридичні засади балансування цінностями у вітчизняній конституційній юриспруденції. Слід зазначити, що опосередковано КСУ стикнувся з цією проблематикою вперше, розглядаючи у березні 2014 р. справи щодо проголошення референдуму в Автономній

Республіці Крим, на підставі яких формально РФ здійснила незаконну анексію Криму на порушення міжнародних зобов'язань.

Легітимність застосування екстраординарних заходів лежить у двох площинах: по-перше, такі заходи мають бути невідкладними та усувати загрозу конституційному порядку, зокрема життєздатності нації у разі зовнішньої агресії; по-друге, підзвітність і підконтрольність уряду, яка включає парламентський та судовий контроль.

Військовий конфлікт між Російською Федерацією та Україною триває з 20 лютого 2014 р., оскільки з 27 лютого власне розпочався процес незаконної анексії Криму (Автономної Республіки Крим та міста Севастополь) і саме з цієї дати Європейський суд з прав людини пов'язує ефективний контроль РФ над територією Криму. [2] Повномасштабне вторгнення, яке розпочалося 22 лютого 2024 р. масштабувало конфлікт, який набрав характеру конвенційної війни, тобто здійснення збройного конфлікту всіма звичайними видами озброєнь (окрім ядерної зброї), яка доступна згідно із досягненнями технологій для конфліктуючих сторін. При цьому рівень розвитку технологій засвідчує, що наявних технічних досягнень у сфері озброєння із використанням штучного інтелекту та роботизації не дають сторонам вирішальної переваги. Наприклад, на початку вторгнення РФ отримала домінацію свого військово-морського флоту у Чорному морі. Однак використання сучасних досягнень у сфері роботизації зброї призвело до побудови морських дронів з урахуванням нових технічних рішень у ракетобудуванні, буквально через рік дало змогу Україні досягти паритету сил із РФ в акваторії Чорного моря та поновити контроль над островом Зміїним та належним Україні нафтовим і газовим вишкам.

Оскільки не відомо наскільки буде тривалим збройний конфлікт між Московією та Україною, слід також коротко зупинитися на проблемі державного континуїтету, тобто безперервності функціонування державних інституцій.

З першого погляду, ніби немає проблем із безперервністю діяльності Верховної Ради, припинення якої не допускається в умовах екстраординарних режимів, оскільки її діяльність продовжується до обрання нового складу парламенту на повоєнних виборах (стаття 83(4) Конституції). Водночас повноважний склад Ради складає принаймні дві третини від її конституційного складу, тобто не менше ніж 300 членів парламенту (стаття 82(2) Конституції). Насправді на майбутнє це може скласти проблему, якщо війна затягнеться, оскільки на час написання цього матеріалу склад Верховної Ради налічував 397 депутатів. Україна не знає моделі заміщення парламенту у разі втрати ним своєї повноважності на кшталт словацької Законодавчої ради чи німецького Спільного комітету, які здійснюють окремі законодавчі повноваження під час воєнного стану із наступним їх схваленням парламентами, сформованих за результатами повоєнних виборів. Наразі, у випадку втрати Верховної Ради своєї повноважності слід може посилитися правотворчість у формі делегованого законодавства та делегативної демократії, коли парламентські

комітети могли би здійснювати парламентський контроль над правотворчістю уряду, міністерств, відомств, незалежних регуляторів та агентств.

Інше питання також полягає у строках проведення повоєнних виборів, для чого слід ввести у Виборчий кодекс однойменний розділ із регулюванням їх особливостей. На перший погляд тут можна застосувати конструкцію статті 77(2) Конституції для позачергових парламентських виборів, які мають бути проведені протягом 60 днів з моменту опублікування рішення Президента про дострокове припинення повноважень Верховної Ради. Однак цього недостатньо у сенсі конституційних принципів виборчого права (стаття 71), які мають бути вільними, рівними, загальними на основі змагальності політичних платформ. Такі стандарти досягаються за умови досягнення громадської безпеки, можливості вільно виражати свої погляди, вільно вести політичну діяльність та реалізувати політичні свободи. Тому після укладення миру, настання перемир'я чи бойового затишшя буде дуже складно визначити наявності такого ступеня громадської безпеки, який дозволяє провести вільні і демократичні вибори. Це зумовлює певний часовий проміжок між моментом настання миру та призначення виборів до парламенту, а також визначення тривалості їх перебігу.

Щодо строків проведення президентських виборів Конституція не дає прямої відповіді. Однак стаття 108(1) Конституції містить застереження про тривалість мандату Президента до вступу на пост новообраного Президента. Стаття 11(3) Закону про воєнний стан конкретизує цей конституційний припис, прив'язуючи закінчення повноважень Президента після вступу на посаду новообраного Президента за результатами повоєнних виборів. Якщо брати за аналогію, то чеський конституційний закон про державну безпеку містить припис, згідно з яким якщо під час дії надзвичайного стану, стану загрози державі або стану війни умови на території Чеської Республіки не має змоги провести вибори у строки, встановлені для чергових виборів, тоді вони можуть бути продовжені законом, але не більше ніж на шість місяців (стаття 10).

Статтею 19(2) Закону про воєнний стан визначається дев'яностоденний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану, якщо чергові або позачергові вибори до відповідних органів мали бути проведені в період, на який було введено воєнний стан, про прийняття Верховною Радою рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборів. Оскільки Україна не знає категорії конституційних / органічних законів, до яких відноситься зокрема чеський закон аналогічного характеру, не виключено про можливість перегляду такого застереження у порядку звичайної законодавчої процедури. Це зумовлено міркуванням забезпечення правопорядку на звільнених від агресора територіях, усунення від політичного процесу, осіб які співпрацювали із окупаційною владою, та осіб, причетних до підривної діяльності проти України. Звісно, їхня діяльність може бути обмежена за допомогою механізмів, передбачених законами про санкції та запобігання фінансуванню коштами, отриманих неправомірним шляхом, зокрема фінансування із-за кордону.

Нарешті, якщо говорити про правосуддя, то Конституція не містить жодних застережень щодо обмеження доступу до правосуддя. Таким чином, забезпечується безперервність судової влади, на що спрямовані приписи статті 12² Закону про воєнний стан.

Доволі цікава ситуація із Конституційним Судом, оскільки Конституція не визначає ні питання його повноважності, ні процедури прийняття рішення, роблячи застереження про закон (стаття 153). Лише з питань щодо звільнення з посади судді встановлюється вимога про ухвалення такого рішення двома третинами від конституційного складу Конституційного Суду (стаття 149¹(2) Конституції). Тобто це питання віддано на розсуд регулювання законодавцем. Закон про Конституційний Суд визначає, що його склад є повноважним принаймні при наявності 12 суддів (стаття 10), а рішення приймаються Великою палатою більшістю від конституційного складу Суду (стаття 66(10)), а сенати – двома третинами від числа суддів, які розглядали справу, при додержанні правил повноважності Сенату не менше шести суддів (стаття 67(2) і 67(11)) [3]. Вочевидь, що принаймні в умовах воєнного стану чи навіть інших екстраординарних режимів, коли може бути ускладнено процедуру відбору конституційних суддів, така модель не дозволяє забезпечити цілком функціональність Конституційного Суду.

Ці питання можна цілком вирішити шляхом внесення адекватних змін у Закон про КСУ. Напевно, проблема повноважності КСУ в умовах екстраординарних режимів може бути забезпечена тим, що для його проведення засідань Суду достатнім було б принаймні більшість від його конституційного складу. Водночас, якщо воєнний час затягується і немає змоги забезпечити призначення інших суддів, то можна визнати регламентарну самостійність КСУ забезпечити це подвійно або шляхом пролонгації повноважень суддів, строк яких закінчився до призначення на посаду іншого судді, або прийняттям рішень Великою палатою більшістю від присутніх суддів. Так само слід змінити підходи щодо ухвалення рішень сенатами. Навіть на нормальних обставинах, з урахуванням особливостей розгляду сенатами конституційних скарг законодавча вимога щодо ухвалення рішення двома третинами суддів, що розглядають справу у Сенаті, є зневажливою щодо прав людини, а в умовах воєнного стану вона взагалі є нерозумною. Достатньою умовою для ухвалення рішення сенатами навіть при нормальних обставинах є прийняття такого більшістю суддів, які беруть участь у розгляді скарги. Виходячи із цих засад слід внести відповідні зміни до Закону про КСУ.

У випадку законодавчого недогляду, не виключено варіант вирішення такого питання через Регламент Конституційного Суду [4]. Це пов'язано із тим, що ригідні законодавчі приписи не можуть блокувати функціонування конституційних інституцій в умовах життєвої загрози нації, оскільки як видно із аналізу вище, вони не повною мірою відповідають критерію розумності та ефективності у світлі поваги до прав людини. Такі міркування побудовані на концепції правомірності конституційної юстиції робити добудову конституційних принципів з метою забезпечення конституційних цілей –

забезпечення раціонального урядування та ефективного захисту прав людини. Адаже вади законодавства не можуть блокувати діяльність владних інституцій та згорнути структуру конституції, конституційне ядро держави.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII у ред. від. 14.5.2025 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>>
2. Ukraine v. Russia (re Crimea) [GC], app. no. 20958/14 and 38334/18
3. Про Конституційний Суд України: Закон України № 2136-VIII у ред. від 20.8.2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>>
4. Стефанчук Р.О., Петришин О.В., Барабаш Ю.Г. (редкол.) (2024) Конституція України: науково-практичний коментар. Харків: Право, 1091.

Оксана СТАСІВ

доцент кафедри соціального права,
кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПРАЦІВНИКАМ, ЗАЙНЯТИМ НА РОБОТАХ ЗІ ШКІДЛИВИМИ УМОВАМИ ПРАЦІ, ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ХАРЧУВАННЯ

Згідно статті 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Також закріплюється за усіма працівниками право на безпечні та здорові умови праці [1]. Забезпечення цих умов має особливо важливе значення для працівників, які працюють на роботах з шкідливими умовами праці, оскільки шкода завдана їх здоров'ю може бути надмірною з огляду на умови праці, а забезпечення роботодавцем додаткових гарантій, які зорієнтовані на збереження здоров'я є обов'язком останнього, зокрема щодо надання працівникам лікувально-профілактичного харчування.

Обов'язок роботодавця забезпечити працівника лікувально-профілактичним харчуванням закріплюється, зокрема, в статті 7 Закону України «Про охорону праці»[2]. Зазначається, що працівники, зайняті на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, безоплатно забезпечуються лікувально-профілактичним харчуванням. А у разі роз'їзного характеру роботи працівникові виплачується грошова компенсація на придбання лікувально-профілактичного харчування на умовах, передбачених колективним договором.

Так як до втрати чинності на території України всі питання пов'язані із безкоштовною видачею робітникам та службовцям молока або інших рівноцінних харчових продуктів, на основі Переліку хімічних речовин, при роботі з якими в профілактичних цілях рекомендується вживання молока або інших рівноцінних харчових продуктів, затвердженого Міністерством охорони здоров'я СРСР 4 листопада 1987 року № 4430-87[3], врегульовував порядок безоплатної видачі молока чи інших рівноцінних харчових продуктів робітникам та службовцям, зайнятим на роботах з шкідливими умовами праці затвердженого постановою Держкомпраці СРСР і Президиума ВЦСПС від 16.12.1987 р. № 731/П-13, то наразі такий порядок визначається локально на підприємстві, переважно у колективному договорі. Така ситуація склалася через скасування постанови Держкомпраці СРСР і Президиума ВЦСПС від 16.12.1987 р. № 731/П-13, оскільки має місце прогалина у законодавстві.

Для визначення шкідливості умов праці необхідно провести атестацію робочих місць за умовами праці. Її проводять не рідше ніж раз на п'ять років, відповідно до Порядку проведення атестації робочих місць за умовами праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.1992 № 442.

За результатами цієї атестації складають Перелік робочих місць, виробництв, робіт, професій і посад, працівники яких мають право на пільги та компенсації, передбачені законодавством. Зокрема – на безплатне одержання лікувально-профілактичного харчування у зв'язку з особливо шкідливими умовами праці.

Порядок безплатної видачі лікувально-профілактичного харчування можна затвердити у вигляді додатка до Колективного договору підприємства, або оформити його як окремий локальний акт підприємства. Даний порядок обов'язково погоджують з виборним органом первинної профспілкової організації або уповноваженою особою трудового колективу. Крім того роботодавець зобов'язаний ознайомити з ним працівників, які мають право на лікувально-профілактичне харчування, із Порядком його безплатного отримання, під час щорічного спеціального навчання з питань охорони праці.

Лікувально-профілактичне харчування залежить від виду діяльності працівника. Є п'ять раціонів харчування, наприклад Раціон 1 призначається працівникам, які працюють з радіонуклідами та джерелами іонізуючого опромінювання. Він повинен комплектуватися із продуктів, що містять ліпоторпні речовини (метіонін, цистеїн, лецитин), які стимулюють жировий обмін у печінці та підвищують її антитоксичну функцію (молоко, молочні продукти). Також до його складу входять найбільше фруктів, картоплі, капусти, а також додається вітамін С. Раціон 2 призначається при виробництві органічних кислот, лужних металів, сполук хлору, фтору, фосфоровмісних добрив та ціаністих сполук та обов'язково в раціон додають вітаміни С та А. Раціон 2а надається працівникам, які працюють з хромом і хромомісткими сполуками та додаються до раціону вітаміни С, РР, А, U. Профілактичний напрям таких раціонів забезпечується наявністю меншої кількості білків та засвоєних вуглеводів. Також збільшується в раціонах вміст рослинної олії до 20г, свіжих овочів і фруктів: капусти, кабачків, гарбуза, огірків, салату, яблука, груш, сливок, винограду, чорноплідної горобини тощо. Раціон 3 надається працівникам, що працюють з неорганічними та органічними сполуками свинцю та складається з продуктів, які містять білок, лужні елементи, пектин тощо. Раціон 4 призначається працівникам зайнятих на виробництві аміно- та нітросполук, бензолу та його гомологів, хлоровуглеводнів, сполук миш'яку та ртуті, ртутних приладів, телуру, фосфату, іонообмінних смол, склопластиків, а також при роботі з розвантаження та завантаження апатиту та при роботі в умовах підвищеного атмосферного тиску. При такій роботі раціон повинен складатися з продуктів, які збільшують функціональні можливості печінки та кровотворних органів та складається з продуктів багатими на ліпідні речовини (молочні продукти, олія) та обмежують ті продукти, які сповільнюють роботу печінки (наприклад, м'ясо, рибні супи). Додають вітаміни С1, В1. Раціон 5 призначається при контакті з вуглеводнями, сірковуглецем, тетраетил свинцем, барієм, марганцем, фосфорорганічними пестицидами, а також на виробництві каталізаторів на основі хрому та марганцю, перманганату калію, оловоорганічних сполук, тіофосу, карбофосу, метафосу, цираму, цинебу тощо.

В раціон включають закуски і складні гарніри пюре із моркви, буряку, кабачків, гарбуза, сливок, сушених фруктів. Також корисні молоко і молочнокислі продукти. Зменшують в їжі вміст кухонної солі, солоних і жирних продуктів, щоденно вживають близько 150 мг аскорбінової кислоти та 4 мг тіаміну. Робота в умовах зниженого атмосферного тиску. Раціон збагачують вітамінами антиоксидантної дії (аскорбінова кислота, токоферол, ретинол). Рекомендовано вживати близько 3 літрів рідини на добу, а також щоденно – свіжі овочі та фрукти. Бажано надавати перевагу стравам в рідкому і гарячому вигляді.

Список використаних джерел

1. Конституція України в ред. від 01.01.2020 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про охорону праці» в ред. від 12.09.2025 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
3. Перелік хімічних речовин, при роботі з якими в профілактичних цілях рекомендується вживання молока або інших рівноцінних харчових продуктів, затвердженого Міністерством охорони здоров'я СРСР 4 листопада 1987 року № 4430-87 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v4430400-87#Text>
4. Порядок безоплатної видачі молока чи інших рівноцінних харчових продуктів робітникам та службовцям, зайнятим на роботах з шкідливими умовами праці затвердженого постановою Держкомпраці СССР і Президиума ВЦСПС від 16.12.1987 р. № 731/П-13 URL : <https://ips.ligazakon.net/document/FIN1232> (не застосовується на території України згідно розр=порядження КМ України від 18.12.2017 р. № 1022-р)

Юлія СТРУТИНСЬКА

адвокат з військового права

(адвокатське об'єднання «ПРАВДА І ЗАКОН»)

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Сучасний стан приватного права України демонструє глибоку суперечність: з одного боку, існує постійна потреба адаптації до стандартів ЄС, а з іншого — українське законодавство продовжує тягнути за собою значну кількість архаїчних норм, які блокують цю інтеграцію. Саме це поєднання прогресивних вимог і застарілої бази створює складний правовий ландшафт, у якому сьогодні функціонує бізнес, громадяни та суди.

Нижче — поглиблений аналіз ключових проблем, з поясненням не лише “що”, а й “чому” це проблема і що саме лежить у її корені.

У сучасних умовах реформування правової системи України приватне право зазнає масштабної трансформації, зумовленої необхідністю гармонізації законодавства з правом Європейського Союзу. Національна правова система поступово інтегрує положення *acquis communautaire*, що формує нові стандарти захисту прав учасників цивільних правовідносин, вимагає модернізації чинних кодексів та переосмислення правових інститутів. У цих умовах виникає низка проблем теоретичного та практичного характеру, які потребують комплексного аналізу.

Однією з ключових проблем є оновлення Цивільного кодексу України. Попри те, що цей нормативний акт залишається фундаментальним для всієї приватноправової системи, його окремі положення не відповідають сучасним тенденціям розвитку права ЄС. Особливо це стосується регулювання електронних правочинів, відповідальності за порушення договірних зобов'язань, захисту персональних даних та моделювання нових цифрових інструментів, таких як смарт-контракти й цифрові активи. У країнах Європейського Союзу ці питання врегульовані чітко і системно, тоді як в Україні виникає потреба у суттєвому доопрацюванні відповідних нормативних конструкцій.

Окремої уваги потребує проблема правозастосування. Судова практика в Україні часто залишається непослідовною, що призводить до зниження рівня правової визначеності. Європейська модель, навпаки, ґрунтується на стабільності рішень і єдиному підході до трактування норм. Для України важливо сформулювати передбачувану систему правозастосування, що базуватиметься на єдності практики і забезпечить рівень довіри, необхідний для ефективного функціонування ринку та інвестиційного середовища.

Євроінтеграція також вплинула на розвиток корпоративного права. Україна поступово імплементує принципи належного корпоративного

управління, що містяться у директивах ЄС, зокрема щодо прозорості діяльності підприємств, захисту прав міноритарних акціонерів та відповідальності керівних органів. Однак на практиці бізнес все ще стикається з нерозвиненістю інституційного регулювання, частими змінами законодавства та відсутністю достатнього досвіду застосування нових правил.

Не менш важливою є цифровізація приватно-правових відносин. У Європейському Союзі функціонує комплексне регулювання електронної комерції, цифрових послуг, інтелектуальної власності в мережі та захисту персональних даних, зокрема завдяки таким актам, як GDPR, Digital Services Act, Digital Markets Act. Україна рухається в цьому ж напрямі, однак нормативна база залишається фрагментарною. Потребують вдосконалення правові механізми визначення статусу цифрових активів, умов укладення та виконання електронних договорів, а також засобів захисту прав суб'єктів цифрових правовідносин.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що більшість дослідників підтримує концепцію поетапної та структурованої імплементації норм ЄС. Водночас зазначається, що пряме копіювання європейських моделей без урахування українських реалій може призвести до неефективності правового регулювання. Тому важливо розвивати власні приватно-правові традиції, адаптуючи їх до загальноєвропейських стандартів, а не замінювати їх автоматично. Такий підхід дасть змогу забезпечити системність реформ і уникнути правових колізій.

Суттєвим викликом є також вдосконалення правової освіти. Європейський простір правосуддя та права вимагає високого рівня професійної підготовки юристів, які здатні працювати з нормами ЄС, розуміти їх системність і застосовувати з урахуванням українського законодавства. У цьому аспекті реформи повинні включати оновлення навчальних програм, розвиток науки приватного права та активну участь молодих дослідників у формуванні нової моделі правового мислення.

Загалом розвиток приватного права України в умовах євроінтеграції — це процес, який охоплює не лише законодавчі зміни, але й глибоку модернізацію підходів до правозастосування, підвищення культури правового регулювання та зміцнення інституційної спроможності. Усі ці компоненти взаємопов'язані та визначають ефективність реформ. Лише системний підхід, заснований на науковому аналізі, професійному досвіді та європейських стандартах, дозволить сформувати сучасну модель приватного права, що відповідатиме потребам суспільства та викликам євроінтеграційного вектору України.

Розвиток приватного права України в умовах євроінтеграційних процесів демонструє одночасно і значний потенціал, і наявність багаторівневих системних проблем, які вимагають комплексного вирішення. Проведений аналіз засвідчує, що ключові виклики лежать у площині гармонізації законодавства, адаптації правових традицій до європейських стандартів, забезпечення стабільності правозастосування та впровадження сучасних цифрових інструментів.

Оновлення приватного права не може бути механічним перенесенням норм ЄС в українську систему. Європейське право формувалося десятиліттями в умовах усталених інституційних механізмів, незалежної судової влади та високого рівня правової культури. Україна ж перебуває у стані масштабної трансформації — і саме тут виникає ключова проблема: необхідність синхронізувати європейські правові стандарти з українськими умовами, не руйнуючи базові принципи, на яких тримається національна правова система.

Не менш важливим є питання правозастосування. Українські суди демонструють різнобій у підходах до вирішення спорів у сфері приватного права, що суттєво знижує рівень правової визначеності. Для європейського правового простору характерними є стабільність рішень, узгодженість тлумачення та передбачуваність правових наслідків. Отже, реформа приватного права неможлива без реформи судової практики. Навіть найкращі європейські норми не працюватимуть належним чином, якщо правозастосування залишатиметься непослідовним.

Аналіз наукової літератури також вказує на те, що приватне право має модернізуватися не лише через переписування норм, а через переосмислення самої філософії цивільно-правового регулювання. Європейська модель ґрунтується на принципах добросовісності, пропорційності, автономії волі та захисту слабшої сторони правовідносин. Українському законодавству необхідно поглиблювати ці принципи, аби забезпечити реальну, а не декларативну відповідність європейським стандартам.

Важливо також підкреслити роль правової науки й освіти. Підготовка юристів нового покоління, здатних працювати з нормами ЄС та розуміти їх логіку, є стратегічною умовою успішної інтеграції. Приватне право — це не лише текст закону, а й спосіб мислення, тому відсутність належної підготовки стане одним із головних бар'єрів на шляху євроінтеграції.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що розвиток приватного права України в умовах оновлення законодавства та євроінтеграційних процесів потребує:

- системного, науково обґрунтованого оновлення нормативної бази;
- глибокої адаптації національних інститутів до *acquis communautaire*, а не сліпого копіювання;
- зміцнення правозастосовної практики та забезпечення її стабільності;
- комплексної цифровізації приватно-правового регулювання;
- підвищення рівня правової культури та професійної підготовки юристів;
- формування стійких інституцій, здатних підтримувати правову реформу.

Усе це дозволить створити ефективну модель приватного права, що відповідатиме сучасним викликам, забезпечить інвестиційну привабливість держави та гармонійно впишеться в європейський правовий простір. Реформа приватного права — це не лише юридичне завдання, а стратегічний крок до зміцнення державності, економіки та позицій України в Європі.

Список використаних джерел

1. Братусь В. Особливості гармонізації приватного права України з правом ЄС. К.: Юридична думка, 2021.
2. Кравцов М. Модернізація цивільного законодавства: євроінтеграційний аспект. Харків: Право, 2022.
3. Петришин О. Проблеми правозастосування в умовах оновлення законодавства. Львів: СПОЛОМ, 2020.
4. Білик Т. Цифровізація приватного права: виклики та перспективи. К.: Видавництво ЛНУВС, 2023.

Леся ХОМКО

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

НАСЛІДКИ СКАСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ ДЛЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

Із введенням в дію Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [1], втратив чинність Господарський кодекс України. Відтак з 28.08.2025 ухвалено чимало важливих змін, які впливають на різні сфери господарської діяльності.

З огляду на це виникає чимало запитань:, зокрема чим тепер керуватися при укладенні господарських договорів та які суттєві зміни торкнулись саме правового регулювання укладення, зміни чи припинення господарських договорів?

З 28.08.2025 основним нормативно-правовим актом, який регулює ці питання є Цивільний кодекс України [2]. Значну роль відіграє й спеціальне законодавство щодо окремих видів договорів (наприклад, публічних закупівель, перевезень вантажів тощо).

Відтак ЦКУ доповнено деякими правовими нормами. Зокрема ст. 630 ЦКУ містить положеннями про те, що законом або договором може бути встановлено, що окремі умови договорів визначаються відповідно до типових умов договорів (типових договорів) та примірних договорів певного виду. Кабінет Міністрів України, органи державної влади, уповноважені Кабінетом Міністрів України або законом, можуть рекомендувати орієнтовні умови договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках - затверджувати типові договори. Сторони не можуть відступати від змісту типових умов договорів (типових договорів), але мають право конкретизувати їх. Сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст. Зміст договору, що укладається на підставі державного замовлення, має відповідати такому замовленню [2].

За приписами ЦКУ, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Можна відмітити те, що при укладенні господарського договору сторони мають враховувати норми ст. 638 ЦКУ, яка визначає істотні умови договору – умови про предмет, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними

для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. На відміну від ГКУ, перелік істотних умов значно розширився. Тому при укладенні договору варто перевіряти усі аспекти (вимоги) спеціального законодавства та побажання сторін, які конкретно мають бути зазначені у певному договорі.

Що стосується форми договору, відмітимо, за загальним правилом договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Відповідно до п. 2 ст. 639 ЦКУ, якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася.

Варто зазначити ст. 650 ЦКУ, яка зазнала суттєвих змін, і в редакції від 28.08.2025 визначає особливості укладення договорів на організованих ринках капіталу та організованих товарних ринках, аукціонах (публічних торгах), конкурсах. Відтак, договори купівлі-продажу, найму (оренди) майна державної та комунальної власності, а також майна господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, іншій юридичній особі, у статутному капіталі якої більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, Автономній Республіці Крим або територіальній громаді, майна юридичних осіб інших організаційно-правових форм, єдиним учасником (засновником) яких є держава, Автономна Республіка Крим або територіальна громада, укладаються за результатами проведення електронних аукціонів (публічних торгів) в електронній торговій системі з урахуванням особливостей, визначених законом.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» [3], електронна торгова система (ЕТС) - це дворівнева інформаційно-телекомунікаційна система, що включає центральну базу даних та електронні майданчики, які взаємодіють з центральною базою даних через інтерфейс програмування додатків такої центральної бази даних. ЕТС забезпечує можливість створення, розміщення, оприлюднення та обміну інформацією і документами в електронному вигляді, необхідними для проведення аукціону в електронній формі.

Заслуговує на увагу й застосування штрафних санкцій у випадку порушення господарського зобов'язання. При нарахуванні штрафних санкцій потрібно керуватися положеннями ЦК України, умовами договору та враховувати, що термін позовної давності про стягнення неустойки (штрафу, пені) становить один рік.

У той же час ч.3 ст. 549 доповнено абз. 2: Боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити на користь кредитора пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня. Договором може бути визначено менший розмір пені [3].

Підсумовуючи нагадаємо, що відповідно до ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Керуючись цим положенням, відмітимо, що господарські договори, які були укладені до скасування Господарського кодексу України (до 28.08.2025) не анулюються автоматично, а залишаються й надалі чинними до закінчення свого строку дії. До них застосовуються аналогічні за змістом правовідносин норми ЦКУ, з урахуванням загальних принципів цивільного права. Крім того, сторони можуть за взаємною згодою внести відповідні зміни до господарського договору в письмовій формі шляхом укладення додаткової угоди, в якій прописати необхідні приписи, що будуть відповідати чинним та актуальним нормам законодавства.

Список використаних джерел

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Про приватизацію державного та комунального майна: Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#top>

Вікторія ЧИРИБАН

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Любомира МЕЛЕХ

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ПРАЦІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРОБЛЕМИ

Право працівника на належні, безпечні й здорові умови праці закріплене у ст. 43 Конституції України, яка встановлює обов'язок держави створювати умови для повного здійснення цього права [1]. Це право не може бути скасоване навіть під час дії особливих правових режимів. Відповідно до ст. 153 Кодексу законів про працю України, роботодавець зобов'язаний забезпечувати безпечні й нешкідливі умови праці, а також систематично впроваджувати заходи щодо запобігання виробничим ризикам [2].

Основні вимоги охорони праці містяться у Законі України «Про охорону праці». Згідно з ст. 13 Закону, роботодавець зобов'язаний створити на кожному робочому місці умови праці, що відповідають нормативно-правовим актам з охорони праці, а також забезпечити працівників засобами індивідуального захисту, інструкціями та навчанням [3]. Таким чином, навіть в умовах воєнного стану роботодавець має виконувати всі вимоги щодо безпеки праці.

Особливості функціонування підприємств під час війни врегульовані Законом України «Про правовий режим воєнного стану», яка встановлює перелік заходів, що можуть бути запроваджені військовим командуванням та військовими адміністраціями [4]. Відповідно до п. 1 ст. 8 Закону, у період воєнного стану може встановлюватися або посилюватися охорона об'єктів критичної інфраструктури та вводиться особливий режим їх роботи, визначений Кабінетом Міністрів України. Відповідно до п. 2 ст. 8, може бути запроваджена трудова повинність для працездатних осіб, не зайнятих у сфері оборони, з метою виконання робіт оборонного характеру або ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, при цьому за такими працівниками зберігається попереднє місце роботи. Крім того, згідно з п. 3 ст. 8, допускається використання потужностей та трудових ресурсів підприємств усіх форм власності, зміна режиму їхньої роботи та умов праці відповідно до законодавства про працю. Усі ці правові механізми мають на меті забезпечення обороноздатності держави та захисту населення, однак їх запровадження безпосередньо впливає на організацію праці, трудову дисципліну та умови безпеки працівників.

У період дії воєнного стану забезпечення безпечних умов праці регулюється спеціальними нормами Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [5]. Відповідно до ст. 3 цього закону, роботодавець має право переводити працівника на іншу роботу без його згоди лише за умови, що така робота не протипоказана за станом здоров'я, що є прямою гарантією охорони праці. Норми ст. 6 змінюють порядок встановлення робочого часу: тривалість роботи може бути збільшена до 60 годин на тиждень для працівників критичної інфраструктури, а щотижневий безперервний відпочинок може бути скорочений до 24 годин. Водночас законом прямо встановлено, що ці норми не застосовуються до неповнолітніх, що є важливою гарантією безпеки праці. Згідно зі ст. 8, у нічний час без згоди не можуть залучатися вагітні жінки, матері дітей до одного року та особи з інвалідністю, яким така робота протипоказана за медичними рекомендаціями. У ст. 9 визначено, що жінки (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) можуть залучатися до важких, шкідливих чи небезпечних робіт лише за їхньою згодою, що забезпечує добровільність виконання робіт підвищеного ризику.

В умовах воєнних загроз особливого значення набуває забезпечення своєчасного та безпечного доступу працівників до захисних споруд, зокрема укриттів. Відповідно до Наказу МВС України, роботодавець, який виступає як балансоутримувач або користувач приміщень, зобов'язаний забезпечувати утримання укриття у стані, що придатний для використання за призначенням [6]. Це передбачає, зокрема, регулярну перевірку конструктивних елементів укриття та контроль їхньої технічної придатності, щоб у разі необхідності працівники могли швидко та безпечно зайти в приміщення.

Також нормативний акт визначає обов'язок підтримувати в робочому стані евакуаційні виходи, систему вентиляції та освітлення укриттів. Забезпечення функціонування цих систем є критично важливим для збереження життя та здоров'я людей під час надзвичайних ситуацій. Своєчасне обслуговування вентиляційних систем гарантує надходження свіжого повітря, а ефективне освітлення та утримання евакуаційних шляхів у безпечному стані сприяє оперативній евакуації персоналу. Таким чином, вимоги законодавства щодо утримання укриттів спрямовані на створення безпечних умов для працівників та мінімізацію ризиків під час надзвичайних ситуацій.

Психічна безпека працівників також є важливою складовою охорони праці. Наказ МОЗ України від 03.03.2022 № 405 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання першої психологічної допомоги та профілактики посттравматичного розладу» визначає основні підходи до забезпечення психічної безпеки працівників у надзвичайних та стресових ситуаціях, зокрема в умовах воєнних загроз [7]. Методичні рекомендації наголошують на необхідності організації першої психологічної допомоги, профілактики професійного стресу та зниження ризику розвитку посттравматичних розладів серед персоналу. У контексті охорони праці це означає, що роботодавець повинен створювати умови для доступу працівників до психологічної

підтримки, впроваджувати заходи з профілактики психоемоційного виснаження та інтегрувати психічну безпеку у загальну систему охорони праці на підприємстві. Реалізація таких заходів дозволяє не лише захищати фізичне здоров'я працівників, а й підтримувати їхню працездатність, підвищувати ефективність роботи та зменшувати ризики виробничих і психосоціальних травм.

Незважаючи на наявність нормативного регулювання, у практиці виникають проблеми: недостатня кількість облаштованих укриттів, порушення вимог щодо зупинення роботи під час повітряних тривог, відсутність систематичної оцінки ризиків та брак фахівців з охорони праці у постраждалих регіонах.

Отже, охорона праці в умовах воєнного стану є комплексним завданням, що охоплює фізичну та психічну безпеку працівників. Держава гарантує збереження права на безпечні умови праці, а роботодавець зобов'язаний забезпечувати дотримання вимог щодо захисту життя та здоров'я персоналу, особливо працівників критичної інфраструктури. Забезпечення доступу до укриттів, належного функціонування систем безпеки та організація психологічної підтримки сприяють збереженню здоров'я, працездатності та ефективності роботи підприємств у складних умовах.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кодекс законів про працю України : Закон № 322-VIII. 1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
6. Наказ МВС України № 579 від 09.07.2018 «Про затвердження вимог щодо утримання, облаштування та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, здійснення обліку фонду захисних споруд цивільного захисту, визначення критеріїв неможливості подальшого утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту, оформлення документів, що підтверджують таку неможливість». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#Text>
7. Наказ МОЗ України від 03.03.2022 № 405 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання першої психологічної допомоги та профілактики посттравматичного розладу». URL: https://moz.gov.ua/uploads/7/36128-dod_405_03032022.pdf

Анна ЯНОВИЦЬКА

професор кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА

Поняття “процедури банкрутства” можна вважати узагальнюючим. Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ) [1] встановлює і регулює широкий спектр можливостей для відновлення платоспроможності різних категорій суб’єктів, а також, безпосередньо саму процедуру банкрутства.

Передовсім, суб’єкт, який постав перед загрозою неплатоспроможності, може вдатись до процедури превентивної реструктуризації. Ця процедура може бути ініційована боржником - юридичною особою або фізичною особою - підприємцем, крім юридичних осіб, провадження у справах про банкрутство яких не допускається згідно з КУПБ, а також юридичних осіб, які надають фінансові послуги.

Щодо суб’єкта, який є неплатоспроможним, КУПБ передбачає можливість застосування низки судових процедур. Відповідно до статті 6 КУПБ, щодо боржника - юридичної особи застосовуються такі судові процедури:

- ✧ розпорядження майном боржника;
- ✧ санація боржника;
- ✧ ліквідація банкрута.

Щодо боржника - фізичної особи застосовуються такі судові процедури:

- ✧ реструктуризація боргів боржника;
- ✧ погашення боргів боржника.

Незважаючи на те, яка процедура застосовується, обов’язковими суб’єктами цього процесу будуть господарський суд, сам боржник, його кредитори, а також арбітражний керуючий, роль якого буде змінюватись, залежно від застосовуваної процедури.

Варто зауважити, що господарські суди розглядають справи про банкрутство (неплатоспроможність) у порядку, передбаченому Господарським процесуальним кодексом України (ГПК України) для позовного провадження, з урахуванням особливостей, встановлених КУПБ [2]. Тому, як слушно зазначають Т. Степанова та Л. Ніколенко, модулі, бази, реєстри та інші інформаційні системи, які використовуються при розгляді справ про банкрутство (неплатоспроможність), можна поділити на ті, які використовуються для всіх або більшості видів та форм проваджень, а також ті, які використовуються лише при провадженні у справах про банкрутство (неплатоспроможність). До перших науковиці відносять всі модулі Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), оскільки вони

необхідні для ефективного відправлення правосуддя: Офіційний веб-портал “Судова влада України”; Єдиний державний реєстр судових рішень; Електронний кабінет; Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами; Єдиний контакт-центр судової влади України; Модуль “Автоматизований розподіл”; Підсистема “Електронний суд”; Модуль “Судова статистика” [3, с. 285].

1 червня 2024 року в дослідну експлуатацію введено програмне забезпечення автоматизованої системи “Банкрутство та неплатоспроможність”. Це був ще один з кроків на шляху євроінтеграційних процесів, оскільки запровадження такої системи відповідає Регламенту (ЄС) № 2015/848 [4].

Статтею 1 КУПБ визначено: автоматизована система “Банкрутство та неплатоспроможність” - сукупність програмно-технічних і телекомунікаційних засобів, що забезпечують збирання, зберігання, облік, пошук, узагальнення, надання відомостей про хід провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) та фінансово-економічні показники боржника, формування Єдиного реєстру боржників, відносно яких відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), Єдиного реєстру арбітражних керуючих України, функціонування електронного кабінету арбітражного керуючого та захист від несанкціонованого доступу. Право доступу до інформації про боржника, що міститься у закритій частині Єдиного реєстру боржників, відносно яких відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), мають конкурсні кредитори, забезпечені кредитори, інвестори, а також поточні кредитори (з моменту прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом) у порядку, визначеному державним органом з питань банкрутства.

Вебпортал електронних сервісів автоматизованої системи “Банкрутство та неплатоспроможність” на тепер містить п’ять лінків:

- ✧ відомості про фінансовий стан боржника та провадження у справі (закрита частина реєстру боржників у справах про банкрутство для суб’єктів спеціального доступу);
- ✧ відомості (інформаційна довідка) про перебування суб’єкта у процедурі банкрутства (відкрита частина реєстру боржників у справах про банкрутство для суб’єктів загального доступу);
- ✧ електронний кабінет арбітражного керуючого;
- ✧ єдиний реєстр арбітражних керуючих України;
- ✧ доступ до системи для реєстраторів [5].

Вебпортал функціонує у цілодобовому режимі та є доступним усім користувачам мережі Інтернет. Він забезпечує інформаційну взаємодію з іншими реєстрами та базами даних державних органів. Порядок доступу до такої інформації з баз даних та реєстрів встановлюється Мін’юстом разом із державними органами, які забезпечують їх ведення.

Наказом Мін’юсту від 18 лютого 2020 року № 594/5 затверджено Порядок функціонування автоматизованої системи “Банкрутство та неплатоспроможність”. Порядок визначає організаційні та технологічні засади

функціонування даної автоматизованої системи за допомогою технічних засобів електронних комунікацій, її складові, а також порядок розміщення, розкриття та оприлюднення відомостей у ній.

Доступ до інформації про боржників з Реєстру боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність) мають реєстратори, суб'єкти загального доступу через відкриту частину спеціалізованої сторінки та суб'єкти спеціального доступу через закриту частину спеціалізованої сторінки.

Доступ до Реєстру боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність) є безоплатним, здійснюється цілодобово із забезпеченням можливості пошуку, перегляду, копіювання та роздрукування інформації.

Користувачами електронного кабінету арбітражного керуючого є фізичні особи, які отримали в установленому порядку свідоцтво про право на здійснення діяльності арбітражних керуючих та інформація про яких внесена до Реєстру арбітражних керуючих. За допомогою електронного кабінету арбітражний керуючий, відповідно до його прав доступу, має можливість створювати, переглядати, обмінюватися інформацією та документами в автоматизованій системі, а також взаємодіяти з іншими інформаційними системами [6].

Незважаючи на проблеми експлуатації автоматизованої системи “Банкрутство та неплатоспроможність”, уже можна говорити про її вплив на судочинство та застосування у процесі розгляду справ. Так, факт функціонування даної системи було враховано Господарським судом Черкаської області, який зазначив, що за допомогою вебпорталу “Банкрутство та неплатоспроможність”, відділ ДВС міг отримати інформацію щодо суб'єктів, відносно яких відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) [7]. Східний апеляційний господарський суд при розгляді справи врахував те, що за допомогою вебпорталу “Банкрутство та неплатоспроможність” ліквідатором вносились необхідні відомості про банкрута [8]. У іншій справі, Східний апеляційний господарський суд звернув увагу, що арбітражний керуючий постійно подає інформацію про фінансовий стан боржника до автоматизованої системи “Банкрутство та неплатоспроможність”, а кредитор має право доступу до автоматизованої системи “Банкрутство та неплатоспроможність” щодо інформації про фінансовий стан боржника [9].

Оскільки процедури банкрутства на сучасному етапі правового регулювання включають у себе передовсім можливості відновлення платоспроможності, то тут варто звернути увагу на технології попередження банкрутства. Застосування сервісів раннього попередження банкрутства розвивається в Україні, а зважаючи на євроінтеграційний шлях - варто звернути увагу на досвід інших країн. Так, О. Синегубов аналізуючи імплементацію положень Директиви (ЄС) 2019/1023, звернув увагу, що Люксембурзька модель імплементації також характеризується інтеграцією з електронним реєстром, який, зокрема, пропонує, спеціалізований механізм повідомлення кредиторів

(ст. 21 Закону), а також в якому здійснюються публікації всіх судових рішень у справах про неплатоспроможність та банкрутство (ст. 67 Закону) [10, с. 173].

На міжнародному ринку, як зазначає А. Сіньковський, існує значна кількість сервісів, спрямованих на визначення рівня ризику банкрутства підприємства. Ці сервіси використовують різні моделі та інструменти для оцінки фінансового стану компаній, що дозволяє інвесторам, кредиторам і керівникам ухвалювати обґрунтовані рішення щодо подальших дій. Наприклад, система SAP S/4HANA for Financial Products Subledger (FPSL) є спеціалізованим програмним рішенням, яке було розроблено для задоволення потреб фінансових установ, зокрема банків, страхових компаній та інших фінансових організацій. Risk Management Solutions від Dun & Bradstreet як комплексне рішення, для управління ризиками, пропонує можливість прогнозування фінансових ризиків, зокрема банкрутства підприємств, на основі глобальної бази даних та аналітичних моделей. Сервіс CreditEdge від Moody's Analytics забезпечує досить точне прогнозування кредитних ризиків та надає глибокий аналіз як окремих підприємств, так і портфелів. Система FICO Xpress Insight є платформою для оптимізації процесів управління ризиками та прогнозування фінансових показників, яка використовує методи математичного моделювання та алгоритми штучного інтелекту [11, с. 60-65].

Як видно, інформаційні технології стають важливою складовою моніторингу господарської діяльності суб'єктів. У подальшому, очікується, що автоматизовані системи щодо неплатоспроможності і банкрутства будуть активніше застосовуватись усіма суб'єктами відповідних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
3. Степанова Т. В., Ніколенко Л. М. Сучасний стан та перспективи застосування інформаційних технологій в процедурі банкрутства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 284-287.
4. Про провадження у справах про неплатоспроможність: Регламент (ЄС) 2015/848 Європейського парламенту і Ради від 20 травня 2015 року. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 141. 2015, С. 19-72.
5. Вебпортал електронних сервісів автоматизованої системи "Банкрутство та неплатоспроможність". Мін'юст України. URL: <https://asbn.minjust.gov.ua/dashboard>
6. Про затвердження Порядку функціонування автоматизованої системи "Банкрутство та неплатоспроможність": Наказ Міністерства юстиції України від 18.02.2020 № 594/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0186-20#Text>
7. Рішення Господарського суду Черкаської області у справі № 925/338/24(925/465/25) від 28 серпня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130956036>

8. Постанова Східного апеляційного господарського суду у справі № 5006/27/1746/2012 від 19 червня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128483088>

9. Постанова Східного апеляційного господарського суду у справі № 917/1738/23 від 2 липня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128624273>

10. Синегубов О. В. Реструктуризація та раннє попередження неплатоспроможності: транспонування директиви (ЄС) 2019/1023 у межах різних правових традицій країн-членів ЄС. *Нове українське право*, 2025, №2. С. 168-185.

11. Сіньковський А. П. Інформаційна технологія оцінювання рівня ризику банкрутства підприємства в умовах невизначеності та нечіткої інформації: дис. док. філософії з комп. наук. Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, 2025. 249 с.

СЕКЦІЯ 4

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ірина АНДРІЄНКО

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки,
кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В КОНТЕКСТІ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасні виклики, спричинені повномасштабною військовою агресією проти України, зумовили докорінні зміни суспільного життя та соціально-економічних відносин. Однією з найбільш актуальних сфер, що зазнала суттєвих трансформацій, є система соціального захисту населення. Воєнний стан, масове переміщення населення, зростання рівня вразливості окремих соціальних груп та збільшення навантаження на державні інституції сформували потребу в удосконаленні механізмів надання соціальної підтримки та забезпеченні базових соціальних прав громадян.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю адаптації системи соціального захисту до нових умов воєнного часу, забезпечення належного рівня підтримки військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), сімей загиблих, осіб з інвалідністю, безробітних та інших груп населення, які опинилися у складних життєвих обставинах. Питання дієвості правових механізмів соціального захисту в умовах воєнного стану є ключовим чинником збереження соціальної стабільності, підтримки обороноздатності держави та забезпечення соціальної справедливості.

За даними міжнародних організацій, Україна наразі є однією з найбільших зон гуманітарної кризи у світі, де масштаби соціальних потреб населення порівнювані з найбільшими конфліктними регіонами сучасності. У цих умовах система соціального захисту повинна не лише виконувати традиційні функції, а й швидко адаптуватися, реагувати на нові виклики, забезпечувати адресну, своєчасну та ефективну підтримку. Особливої важливості набуває нормативно-правове регулювання, здатне забезпечити стабільність і гнучкість механізмів надання соціальної допомоги.

Принципове значення у визначенні права на соціальний захист відіграє ст. 46 Конституції України, що передбачає право громадян на соціальний захист, а саме право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової

втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Важливим є те, що воєнний стан в Україні не може виправдати надмірні чи дискримінаційні обмеження конституційних соціальних прав, скасування їхньої сутності. У Доповіді Верховного комісара ООН із прав людини про захист економічних, соціальних і культурних прав у ситуаціях збройних конфліктів йдеться про те, що держави, які перебувають у стані таких конфліктів, не можуть відкладати або переносити на мирний час реалізацію сутності прав на здоров'я, їжу, житло, доступ до води, освіту; регресивні заходи щодо реалізації сутності економічних та соціальних прав не можна виправдовувати, базуючись лише на наявному конфлікті: держави повинні продемонструвати, що будь-який регрес був неминучим і що було вжито всіх можливих заходів; держави також повинні розподілити максимум наявних ресурсів, базуючись на принципі недискримінації [1].

Правове регулювання соціального захисту у період дії воєнного стану здійснюється на основі Конституції України, законів України та підзаконних нормативно-правових актів ключовими з яких є: Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII; Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII; Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» від 26.02.2022 р. № 162; Постанова Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28.02.2022 р. № 168; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» від 20.03.2022 р. № 332; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб» від 19.03.2022 р. № 333; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах» від 21.10.2022 р. № 1195 тощо.

Поряд з необхідністю впровадження соціального захисту широкому колу постраждалих осіб, надзвичайно актуальним залишається питання продовження отримання уже призначених соціальних виплат, допомог, пенсій. 7 березня 2022 року Кабінету Міністрів України прийняв Постанову № 214 «Про деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану», основною метою якої стало врегулювання зазначеного питання, тобто продовження призначення та виплати соціальної допомоги, пільг після запровадження воєнного стану. Зокрема, були продовжені виплати таких видів соціальної допомоги, як: допомога малозабезпеченим сім'ям; допомоги на дітей одиницею матерям; допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи

підкування; допомоги на дітей, хворих на тяжкі хвороби, яким не встановлено інвалідність; щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу; тимчасової державної допомоги дітям, батьки, яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме; тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату.

Разом з тим поява нових видів соціальних ризиків, зумовлених воєнними діями, передбачає додаткові напрямки соціального захисту населення до яких слід віднести: адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам; соціальний захист військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей; підтримку сімей загиблих (померлих) військовослужбовців; підтримку осіб, які втратили роботу через війну.

Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб включає систему організаційних, правових, економічних, фінансових заходів, спрямованих на забезпечення зазначеної особи від негативних наслідків настання соціального ризику (військові дії, окупація чи анексія територій, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру) [2, с.4].

Нормами чинного законодавства визначено наступні види соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: житлова субсидія; адресна грошова допомога для покриття витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг; державна допомога сім'ям з дітьми; пенсійне забезпечення; державне соціальне страхування у випадку безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинило втрату працездатності; соціальні послуги і соціальна допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні інші види соціальних виплат; медична допомога; надання медичних препаратів та лікарських засобів; соціальні стипендії студентам-переселенцям; тимчасове проживання у спеціальних закладах (осіб похилого віку, дітей, родин осіб з інвалідністю); пільги у сфері освіти (зарахування дітей до дошкільних закладів, здобуття середньої освіти); гуманітарна допомога.

Водночас фахівцями права та практиками неодноразово зверталась увага на ряд недоліків соціального захисту ВПО, а саме: на відсутності комплексного підходу до фінансування, проблемах з соціальним захистом на окупованих територіях, неповноті законодавства та недостатності щомісячної допомоги [3, с. 20–22], а також бюрократичні перешкоди та труднощі інтеграції в умовах децентралізації [4, с. 105].

Соціальний захист військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей включає грошове забезпечення та додаткові винагороди; медичне забезпечення та реабілітацію; компенсації у разі поранення, загибелі чи зникнення безвісти; державні програми реінтеграції ветеранів тощо. Система підтримки сімей загиблих (померлих) військовослужбовців передбачає виплати одноразової

грошової допомоги, пенсії у зв'язку з втратою годувальника, пільги на оплату житлово-комунальних послуг, першочергове забезпечення житлом тощо.

Важливою складовою соціального захисту у воєнний час стали програми соціальної підтримки окремим категоріям громадян, що опинилися у скрутному матеріальному становищі. До них слід віднести Міжнародні програми від ООН, ЮНІСЕФ, UNHCR, Червоного Хреста, які надають грошову та гуманітарну допомогу конкретним категоріям осіб. До означених програм належать і виплати безробітним, які втратили роботу внаслідок бойових дій або окупації. Держава у співпраці з міжнародними партнерами започаткувала низку спеціальних заходів: допомога по безробіттю, включно з виплатами переселенцям; гранти на започаткування малого бізнесу («Робота»); програми перекваліфікації та навчання для людей, чий професії зникли через руйнування економічної інфраструктури.

Таким чином, соціальний у контексті воєнного стану є критично важливим елементом державної політики, що забезпечує підтримку найуразливіших груп населення та формує фундамент національної стійкості. Його особливості полягають у пріоритетності підтримки військовослужбовців та їхніх сімей; збільшенні ролі екстрених соціальних заходів; швидкому оновленні нормативно-правової бази; масштабному залученні міжнародних ресурсів; необхідності оперативного реагування на гуманітарні виклики.

Список використаних джерел

1. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Protection of Economic, Social and Cultural Rights in Situations of Armed Conflict. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-201559.pdf#:~:text=During%20emergency%20situations%2C%20such%20as%20armed%20conflicts%2C%20the,health%20care%20or%20other%20services%20necessary%20for%20livelihood>

2. Басова І.С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н.: 12.00.05. Одеса, 2019. 21 с.

3. Боняк В. О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: сучасний стан та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 20–22. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/1>

4. Селіхов Д. А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 1. № 84. С. 103–108. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14>

Вероніка БЕРЕЗОВСЬКА
здобувач вищої освіти Інституту права та безпеки
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

Олена ЦЕРКОВНА
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки,
кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОІМЕНОВАНИХ ДОГОВОРІВ

У сучасному цивільному праві України важливе місце займає категорія непоіменованих договорів – договірних конструкцій, можливість укладення яких прямо не передбачена в актах цивільного законодавства. Прикладами таких договорів можуть бути угоди про надання медичних, освітянських, аудиторських, маркетингових, рекламних, ритуальних та інших послуг. Хоча Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не оперує терміном «непоіменовані договори», їх правова природа впливає із загальних засад приватного права, зокрема принципу свободи договору (статті 6, 627 ЦК України). Це надає можливість сторонам вільно визначати зміст договору, включаючи навіть ті правовідносини, які не мають прямого законодавчого регулювання [4].

Непоіменовані договори у цивілістичній науці ще називають нетиповими, аномальними або договорами незвичайного змісту. Однак найбільш усталеним позначенням є саме термін «непоіменовані», що обумовило поділ договорів на поіменовані (тобто передбачені законодавством) та непоіменовані. Така класифікація дозволяє враховувати розвиток договірних відносин у відповідь на зміну суспільних потреб, зростання ролі нематеріальних активів і розширення сфери приватного регулювання.

Особливої уваги набуває питання укладання непоіменованих договорів у сфері інтелектуальної власності. Незважаючи на широке використання подібних договорів, наукове осмислення їх правової природи, мети та ознак залишається фрагментарним. Проблематика визначення таких договорів значною мірою спирається на розуміння їх неврегульованості в нормативних актах. При цьому неврегульованість має стосуватись не лише назви чи загального опису договору, а й конкретного змісту, предмету та правової мети. Окрема складність виникає при розмежуванні непоіменованих договорів та змішаних. Відповідно до частини 2 статті 628 ЦК України, змішаним визнається договір, що містить елементи різних договорів [4]. Проте така конструкція може включати також і елементи непоіменованих договорів, що створює перетин між цими двома категоріями.

Доцільним є поділ непоіменованих договорів на унітарні (єдині нові конструкції) та змішані непоіменовані договори (комбінації елементів різних договорів без визначення у законі) [1, с. 149].

Ще однією особливістю є існування комплексних договірних конструкцій, які поєднують ознаки різних правових режимів – цивільного, трудового, корпоративного тощо. Прикладом є договір між роботодавцем і працівником, який виконує трудову функцію зі створення об'єкта інтелектуальної власності, що згодом передається до статутного капіталу юридичної особи. У такому випадку аналіз непоіменованого договору має враховувати не лише ЦК України, але й спеціальні акти, що поширюють свою дію на суміжні сфери приватного права [4].

Непоіменовані договори – це результат реалізації принципу свободи договору у поєднанні з динамікою цивільного обороту. Їх існування виправдане з практичної точки зору, оскільки дозволяє врегульовувати правовідносини, не охоплені існуючими договірними конструкціями. Відсутність законодавчого врегулювання щодо назви, предмету або істотних умов договору є ключовою ознакою його непоіменованості. Подальший розвиток доктрини та правозастосовної практики потребує уточнення ознак, класифікації та методології регулювання таких договорів [3, с. 15].

Так, Ігнатенко А.А. зазначає, що застосування непойменованих договорів пов'язане з деякими проблемами. Одна з проблем полягає в тому, що сторонам непойменованого договору необхідно самостійно визначати його зміст, включаючи його назву, предмет, умови, права та обов'язки сторін. Це може призвести до виникнення спорів між сторонами договору в майбутньому. Інша проблема полягає в тому, що в разі виникнення спору між сторонами непойменованого договору суду може бути важко визначити, які норми права слід застосовувати для вирішення цього спору [1, с. 149].

Природним продовженням загальної характеристики непоіменованого договору є визначення загального підходу до застосування норм чинного законодавства щодо таких договорів. У науковій юридичній літературі висловлюються різні думки щодо того, які саме цивільно-правові положення слід застосовувати: спеціальні норми, що регулюють окремі види договорів, загальні положення цивільного законодавства, або ж за аналогією – закону чи права [2, с. 35–38]. В першу чергу до таких договорів слід застосовувати загальні норми про цивільно-правові договори. Що стосується норм, які регулюють окремі типи договорів, то вони можуть бути використані при регулюванні змішаного непоіменованого договору – за умови, що такі положення не суперечать його суті.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на необхідності закріплення у законодавстві визначення поняття «непоіменований договір» із чітким зазначенням його характерних рис і основ регулювання. Таке нормативне закріплення створить підґрунтя для формування цілісної теоретичної концепції непоіменованих договорів у межах цивільного права, а також сприятиме спрощенню їх укладення та виконання на практиці. Подальше дослідження цієї

проблематики дозволить ідентифікувати ті договірні моделі, які завдяки широкому застосуванню та усталеній практиці можуть у перспективі бути включені до переліку поіменованих договорів із відповідним законодавчим регулюванням у межах Цивільного кодексу України.

Список використаних джерел

1. Ігнатенко А.А. Непоіменовані договори у цивільному праві України. *Договори в умовах миру та війни (до 90-річчя з дня народження В. Луця): матеріали Всеукр. наук. конф.*[Електронне видання]. за заг. ред. Є. Харитонova, І. Давидової; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. С. 148-151.
2. Коваленко І.А. Змішані та непоіменовані договори в міжнародній торгівлі. *Innovations and prospects of world science. Perfect Publishing*, 2022. С. 16.
3. Пилипенко С. Особливості правового регулювання відносин за договором, укладеним в електронній формі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. С. 48-53.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Ростислав БОРИСЛАВСЬКИЙ
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор філософії в галузі права
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вимогу надати особливий захист дітям можна знайти в багатьох положеннях Четвертої Женевської конвенції і в додатковому протоколі. Ці статті стосуються надання продовольства, одягу і зміцнювальних засобів, а також турботи про дітей, які осиротіли або розлучені зі своїми сім'ями, поводження в разі позбавлення волі і розподілу предметів гуманітарної допомоги, Додатковий протокол I містить і більш загальне положення: «Діти користуються особливою повагою».

Численні військові статuti і настанови вимагають особливої поваги до дітей і їх захисту. Ця норма визначається і в законодавствах кількох держав. Вона підтверджується також офіційними заявами та іншою практикою. Така практика включає посилення на загальну вимогу до особливої поваги і захисту, які були зроблені державами, які не є або не були на відповідний момент сторонами Додаткового протоколу I.

Першим найважливішим документом у галузі захисту прав дітей прийнято вважати Загальну декларацію прав людини 1948 року, у якій зазначається, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги. Декларація прав дитини, прийнята ООН у 1959 році, проголошує соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. У преамбулі Декларації відзначається: «...приймаючи до уваги, що дитина, через її фізичну, розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження» [1].

20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Конвенція про права дитини [2], яка вважається світовою конституцією прав дітей. Конвенція визначає політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до 18 років, проголошує право дитини на їх захист та обов'язковість створення для цього необхідних умов. Дбаючи про захист прав дитини, держава має не тільки створити скоординовану систему їх реалізації, але й забезпечити застосування особливих механізмів їх впровадження, про що відповідно до ст. 44 Конвенції, усі країни-учасники, що ратифікували Конвенцію, повинні періодично – раз на чотири роки – звітувати про прогрес у впровадженні цього міжнародного правозахисного інструменту, а також про виклики, які унеможливають повне забезпечення захисту прав дитини. Цей документ є основою інституту міжнародно-правового захисту прав дитини в міжнародному праві прав людини, проте деякі його положення торкаються захисту прав

дитини в сфері міжнародного гуманітарного права. З огляду на це, вважаємо, що його зобов'язання щодо положення дітей повинні застосовуватись не лише в мирний, але й в період збройних конфліктів.

Технічний прогрес та поява нових видів зброї та методів ведення бойових дій у минулому столітті докорінно змінили хід сучасних збройних конфліктів. Це призвело не лише до різкого зростання кількості жертв, але й розмило межі між воєнною і цивільною сферами. Частка жертв серед цивільного населення збільшилася від п'яти відсотків на початку XX століття до 90 відсотків наприкінці. Близько половини жертв – діти. За даними ЮНІСЕФ, у світі понад мільярд дівчаток і хлопчиків живуть у країнах чи на територіях, що зазнають впливу збройних конфліктів; близько 300 мільйонам цих дітей ще не виповнилося п'яти років.

Попри існування численних міжнародно-правових норм, що діють в умовах збройного конфлікту, права мільйонів дітей у всьому світі досі порушуються. Держави зобов'язані покласти край цій ситуації. Тому національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей в зонах конфлікту.

Наразі Закон України «Про охорону дитинства» – основний закон України, що регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів. Згідно з ним, дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цих дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон).

Приклади національного законодавства іноземних держав:

- У 1993 році в своїй першій доповіді Комітету з прав дитини, Філіппіни повідомляли, що:

- Закон про спеціальний захист дітей оголошує «зони миру». Цей закон передбачає, що діти не повинні бути об'єктом нападу і мають бути об'єктом особливої поваги. Вони повинні бути захищені від будь-якої загрози, нападу, тортур або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження.

- В будь-якому регіоні, де відбувається збройний конфлікт, голова цього регіону повинен забезпечити соціальний захист і списки імен всіх дітей, які проживають в регіоні протягом 24 годин з моменту початку конфлікту.

- В будь-якому випадку, коли дитина заарештована з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, він або вона має право на негайну повну правову допомогу.

- В підтримку закону про спеціальний захист, Збройні сили Філіппін видали в 1991 році меморандум про захист дітей під час військових операцій.

•У 1994 році в своїй першій доповіді Комітету з прав дитини, Шрі-Ланка повідомила, що для дітей-жертв збройних конфліктів і біженців «є кілька нагальних потреб, які повинні бути виконані [включаючи] спеціальні питання здоров'я і потреби в харчуванні немовлят і дітей дошкільного віку...; догляд і реабілітація дітей, травмованих насильством»;

•В Аргентині Кодекс військової юстиції карає «будь-якого солдата, який, в разі збройного конфлікту порушує положення, що регулюють особливий захист дітей»;

•Закон Азербайджану щодо захисту цивільного населення та прав військовополонених передбачає, що в разі евакуації цивільних осіб з окупованої зони, «особлива увага приділяється дітям, і їм повинна надаватись особлива турбота».

Державам, як основним відповідальним суб'єктам за життя, безпеку їх населення, необхідно підвищувати рівень координації і взаємодії щодо потреб дітей і молоді під час збройних конфліктів і в постконфліктних ситуаціях. Сторони збройного конфлікту повинні чітко дотримуватися зобов'язань, щодо захисту цивільних осіб загалом, дітей, зокрема, не тільки за міжнародним гуманітарним правом, а і за нормами загального міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція про права дитини 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Ольга ВЕРБА

доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Львівська політехніка»)

**ПРИНЦИПИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ
У НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОПОРЯДКАХ
УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Виконавче провадження є невід'ємною частиною будь-якого правопорядку. Без виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів та примусу система правового захисту була би недосконалою. Як слушно зазначає проф. А. Марціняк, лише формалізоване виконавче провадження, охоплене авторитетом державної влади, стає найкращою гарантією такого захисту [2, с. 26]. Таке примусове втілення правових норм індивідуального характеру шляхом виконавчого провадження може належати виключно державі, є атрибутом державної влади, є виразом волі держави. Воно не створює якогось нового правового порядку, проте істотно впливає на суспільні відносини та функціонування економіки.

Розуміння сутності й правової природи виконавчого провадження потребує аналізу базових ідей і засад, які лежали в основі формування виконавчого провадження з його нормами.

Принципи права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства та визначають зміст і спрямованість правового регулювання [6, с. 102].

Ці основні ідеї й засади, виражені в нормах виконавчого провадження, визначають як принципи виконавчого провадження. Засади чи принципи окреслюють базові закономірності організації, функціонування та діяльності. Призначення принципів права – упорядковувати правові явища та забезпечувати їх комплексне осмислення.

У польській правничій доктрині принципи виконавчого провадження традиційно розглядають крізь призму принципів цивільного процесу. Останні визначають як провідні ідеї або основоположні засади цивільного судочинства, виражені в нормах процесуального права, що стосуються цивільного процесу в цілому й прийняті законодавцем з метою забезпечення максимально повної реалізації функцій цього судочинства [2, с. 26]. Таке традиційне розуміння засад виконавчого провадження має певне функціональне й нормативне обґрунтування. Виконавче провадження «живе» не лише в колі власних ідей, а й відповідає ширшим засадам, властивим цивільному процесу загалом. Основна мета цивільного процесу притаманна і виконавчому провадженню. Нормативне

врегулювання усіх стадій процесу в одному кодексі дає змогу певною мірою їх уніфікувати та зблизити там, де це можливо. Доповненням норм виконавчого провадження є, зрештою, всі ті положення про процес, які не вступають у колізію з природою виконавчого провадження. Водночас специфіка та відмінність особливих функцій різних стадій процесу зумовлюють те, що дія окремих принципів цивільного процесу у виконавчому провадженні є неможливою (наприклад, принцип істини, принцип безпосередності). Натомість, інші засади цивільного процесу набувають істотного значення у виконавчому провадженні (наприклад, принцип формалізму). Важко, зрештою, уявити однакові засади як для розгляду справи й ухвалення рішення, так і для накладення арешту та продажу майна боржника, властивих виконавчому провадженню. Юрисдикційна діяльність суду відрізняється від діяльності судового виконавця [2].

Польські науковці, передусім, виокремлюють дві основні засади виконавчого провадження, а саме засаду диспозитивності та засаду формалізму провадження.

Диспозитивність виконавчого провадження є проявом його основної мети – задоволення вимог стягувача. Виконання є інструментом захисту суб'єктивного права стягувача на одержання належного за рішенням. З огляду на це, воно перебуває у так званому розпорядженні стягувача. Про це свідчать не лише приписи щодо відкриття виконавчого провадження, які, щоправда, обмежують диспозитивність стягувача на користь засади офіційності (ст. 796 ЦПК РП [1]), але, перш за все, норми про обов'язкове зупинення та припинення виконавчого провадження за заявою стягувача (ст. 820, 825 п. 1 ЦПК РП), які не мають відповідників у нормах про позовне провадження. Принцип диспозитивності виконавчого провадження, на думку польських науковців, проявляється у можливості стягувача розпоряджатися предметом провадження та вимагати правового захисту, а передусім, у можливості домогтися задоволення своїх вимог. Здійснення виконавчого провадження стає інструментом такого задоволення, а відтак – інструментом одержання належного виконання (одержання присудженого / належного за зобов'язанням) [3, с. 18].

Формалізм виконавчого провадження за законодавством Польщі є, без сумніву, процесуальним наслідком конституційно-організаційного виокремлення органів примусового виконання та позбавлення їх повноважень щодо вирішення спору (так званих когніційних повноважень), притаманних суду. Такі інституційні рішення, у поєднанні з потребою захисту основоположних прав і свобод громадян, зумовили формалізацію всього виконавчого провадження, зокрема й насамперед передумов, що обумовлюють відкриття примусового виконання. Досконалою ілюстрацією цього формалізму є обсяг і детальність правового регулювання виконавчого провадження. У виконавчому провадженні в обмеженому обсязі проявляються також інші принципи цивільного процесу, зокрема принцип істини, змагальності, рівноправності сторін або учасників провадження, безпосередності, концентрації процесуального матеріалу, усності й письмовості, а також ініціативи процесуальних та виконавчих органів щодо перебігу провадження.

Аналіз норм законодавства Польщі про виконавче провадження дозволяє виокремити також певні засади, що стосуються окремих (фрагментарних) питань

виконавчого провадження. До них належать засади розподілу суми, отриманої в результаті виконання, засади відшкодування витрат виконавчого провадження, засада видачі стягувачеві лише одного виконавчого титулу, а також засада концентрації виконання, за якою щодо одного складника майна боржника може здійснюватися лише одне виконання, навіть якщо задоволення з цього складника домагаються кілька стягувачів, між якими не існує жодної спільності прав (вимог). Виходячи з цього, ЦПК РП встановлює, що після арешту певного складника майна боржника з метою задоволення вимоги одного стягувача будь-який інший стягувач, який пред'являє свої вимоги на таке майно, приєднується до вже відкритого виконання (див. ст. 851, 881 § 3 п 2, ст. 882 § 1 п. 3, ст. 896 § 2 п. 2, ст. 910 § 1 п. 2 і ст. 927 ЦПК РП). На цій самій zasadі ґрунтуються й норми, що регулюють конкуренцію (збіг) кількох виконань, спрямованих на той самий складник майна боржника, шляхом передачі таких проваджень для спільного ведення одним органом примусового виконання.

Відповідно до українського законодавства виконавче провадження здійснюється з дотриманням таких засад:

- 1) верховенства права;
- 2) обов'язковості виконання рішень;
- 3) законності;
- 4) диспозитивності;
- 5) справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- 6) гласності та відкритості виконавчого провадження;
- 7) розумності строків виконавчого провадження;
- 8) співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями;
- 9) забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців [5].

Як бачимо з аналізу наведених вище положень Закону України, законодавець здебільшого відтворює загальноправові (конституційні) та міжгалузеві принципи, уникаючи формулювання таких засад, які є іманентними саме інституту примусового виконання рішень юрисдикційних органів. На нашу думку, подібне дублювання не має самостійної нормативної цінності: відповідні принципи вже об'єктивовані в інших джерелах права – або у вигляді прямих нормативних приписів, або як імпліцитні орієнтири, що виводяться шляхом логічного, лексичного та системного тлумачення.

Якщо виходити з телеології законодавчого закріплення переліку принципів права, тобто з його призначення слугувати методологічним «компасом» для подолання прогалин у правовому регулюванні через застосування аналогії права, то продуктивнішим видається інший підхід. Натомість доцільно було б нормативно фіксувати, насамперед, ті принципи, які характеризують виконавче провадження як комплексний міжгалузевий інститут, визначають його внутрішню логіку, межі допустимого примусу та баланс між ефективністю виконання і гарантіями прав людини. Саме такі спеціальні засади мають потенціал реально спрямовувати правозастосування у ситуаціях нормативної невизначеності й підвищувати якість виконавчого процесу, тоді як повторення

загальних принципів лише розмиває регулятивний сенс переліку і підміняє зміст формою [4].

На основі здійсненого аналізу, пропонуємо українському законодавцю перетворити принципи виконавчого провадження з декларацій на норми-директиви з операційним змістом. Для кожного спеціального принципу варто передбачити: коротке нормативне визначення; типові процесуальні наслідки; мінімальні гарантії. Слід також нормативно закріпити принцип пріоритету менш обтяжливих заходів. Співмірність як загальна теза потребує уточнення: примус має бути застосований за мінімального втручання, але достатнім для реального результату. Доцільно визначити: обирається захід, який забезпечує виконання з найменшим втручанням у права боржника та третіх осіб за умови збереження реальної ефективності. Варто запровадити принцип процесуальної добросовісності сторін у виконавчому провадженні; інституціоналізувати принцип результативності (ефективності) як вимірювану мету, але з правозахисними запобіжниками. Ефективність має бути не гаслом, а стандартом належної процедури: своєчасність, передбачуваність, завершеність виконання, раціональність витрат. Водночас, слід прямо зазначити межі: ефективність не може легітимізувати непропорційне втручання, порушення права на справедливую процедуру та права власності. Пропонуємо закріпити принцип правової визначеності виконавчих дій. Критично важливою є передбачуваність дискреції виконавця. Доцільно закріпити принцип інтеграції добровільного врегулювання у примусове виконання (медіація на стадії виконання).

Список використаних джерел

1. Kodeks postępowania cywilnego: Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. (Dz. U. 1964 Nr 43 poz. 296). URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640430296/U/D19640296Lj.pdf>.
2. Marciniak A. Sądowe postępowanie egzekucyjne. Sopot: CURRENDA, 2017. 364 s.
3. Monarcha-Matlak A., Skoczylas D. Zasady postępowania egzekucyjnego a standardy wykonywania zawodu komornika sądowego. Sopot : Currenda Sp. z o.o., 2021. 189 s.
4. Верба-Сидор О. Б., Федик С. Є. Принципи виконавчого провадження за новими законопроектами № 2507 а та 2506 а. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 21–24. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2016/6.pdf.
5. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n617>.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-те зі змінами / Петро Мойсейович Рабінович. Львів: Край, 2007. 192 с.

Ірина ВЕРЕС
доцент кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Інститут позбавлення батьківських прав є одним із найбільш чутливих інститутів сімейного права, оскільки прямо пов'язаний із реалізацією конституційного обов'язку держави забезпечувати захист прав та найкращих інтересів дитини. Зазначений інститут виконує функцію крайнього заходу сімейно-правового примусу, застосовується виключно за рішенням суду й лише за наявності підстав, прямо встановлених Сімейним кодексом України (далі – СК України) [1]. Такий обмежувальний підхід покликаний забезпечити баланс між правом батьків на повагу до сімейного життя та необхідністю захисту дитини від неналежного виконання батьківських обов'язків.

СК України встановлює **виключний перелік підстав**, за наявності яких суд може ухвалити рішення про позбавлення батьківських прав. Судова практика Верховного Суду демонструє послідовну орієнтацію на вузьке й виважене тлумачення цих підстав, що відповідає стандартам Європейського суду з прав людини щодо пропорційності втручання в сімейні відносини.

Підстави для позбавлення батьківських прав:

1.1. Не забрали дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини та протягом шести місяців не виявляли батьківського піклування. Сімейне законодавство визнає право батьків залишити дитину в пологовому будинку лише за наявності об'єктивних, істотних обставин, зокрема тяжких вад фізичного чи психічного розвитку дитини (ч. 3 ст. 143 СК України). Правові підходи до визначення цієї підстави сформульовані у постанові Верховного Суду від 08.12.2021 [2], де наголошено на необхідності встановлення саме тривалого невиявлення піклування та відсутності поважних причин.

1.2. Ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти. Ухилення охоплює систематичну відсутність турботи про фізичний, моральний та духовний розвиток дитини, її навчання та соціалізацію. Вирішальним є наявність винної, свідомої та тривалої поведінки батьків. Ця позиція відображена у постанові Верховного Суду від 26.01.2022 року [3].

1.3. Жорстоке поводження з дитиною. СК України забороняє застосування фізичних покарань та будь-яких методів виховання, що принижують гідність дитини (ч. 7 ст. 150). Поняття домашнього насильства визначено у ст. 1 Закону

України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4]. Верховний Суд у постанові від 23.12.2019 року [5] підкреслює, що необхідним є доведення неодноразового, систематичного насильства, а не лише неналежних побутових умов.

1.4. Хронічний алкоголізм або наркоманія. Підстава має бути підтверджена належними медичними документами, на чому наголошено в абз. 3 п. 16 Постанови Пленуму ВСУ від 30.03.2007 року [6].

1.5. Експлуатація дитини. СК України узгоджується з положеннями Конвенції ООН про права дитини [7], зокрема: ст. 32 – захист від економічної експлуатації; ст. 34 – захист від сексуальної експлуатації.

1.6. Засудження за умисне кримінальне правопорушення щодо дитини. До відповідних кримінальних правопорушень належать, зокрема: ч. 3 ст. 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [8] (доведення до самогубства), ч. 1 ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження), ст. 126 та 126-1 КК України (побої, мордування, домашнє насильство), ст. 135 КК України (залишення в небезпеці). Позбавлення батьківських прав у таких випадках є виправданим, оскільки відображає високий рівень суспільної небезпеки діяння.

Аналіз судової практики підтверджує, що окремі обставини не є достатніми для позбавлення батьківських прав.

1. Наявність заборгованості зі сплати аліментів. Борг сам по собі не свідчить про свідоме ухилення від виховання. Позиція ВС викладена у постанові від 23.04.2020 року [9].

2. Перебування на тимчасово окупованій території. Верховний Суд розглядає це як об'єктивну перешкоду, яка ускладнює спілкування з дитиною та участь у її вихованні [9].

3. Взяття під варту. Така обставина не є підставою для позбавлення прав, оскільки не визначає ставлення особи до дитини. Позиція ВС викладена у постанові від 08.06.2022 [10].

4. Визнання позову відповідачем. ВС зазначив у постанові від 29.11.2023, що суди не вправі покласти в основу свого рішення лише факт визнання позову відповідачем, не дослідивши водночас обставини справи [11].

Варто проаналізувати процесуальні аспекти розгляду справ про позбавлення батьківських прав.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років (ст. 165 СК України). Щодо прокурора, потрібно враховувати, що відповідно до ст. 131-1, в Україні діє прокуратура, яка здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Тому прокурор не може звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав [12].

Враховання думки дитини. Відповідно до ч. 2 ст. 171 СК України дитина, здатна висловити думку, має бути вислухана судом. ВС у постанові від 13.07.2022 [13] зазначає, що думка дитини враховується, але не є абсолютною.

Участь органу опіки та піклування. Участь цього органу у цій категорії справ є обов'язковою (ч. 5 ст. 19 СК України). Суд не зобов'язаний погоджуватися з висновком органу опіки, якщо той суперечить інтересам дитини (ч. 6 ст. 19).

Щодо можливості позбавлення батьківських прав стосовно особи, яка досягла повноліття. Законодавство не містить заборони щодо позбавлення батьківських прав у випадку, коли на момент розгляду справи дитина вже досягла 18 років. Підстави для позбавлення батьківських прав мають виникнути та існувати в період неповноліття дитини, адже саме цей період є визначальним для оцінки виконання чи невиконання батьками своїх обов'язків [14].

Важливо з'ясувати правові наслідки позбавлення батьківських прав. Відповідно до ст. 166 СК України, особа, позбавлена батьківських прав: втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; перестає бути законним представником дитини; втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування); б) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною. У ст. 219 СК України зазначено, що усиновлення дитини провадиться без згоди батьків, якщо вони позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється. Одночасно, особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини (ч.2 ст. 166 СК України).

Позбавлення батьківських прав не є остаточним та безповоротним рішенням, оскільки сімейне законодавство України передбачає механізм поновлення батьківських прав. Відповідно до ст. 169 СК України, мати чи батько, позбавлені батьківських прав, можуть звернутися до суду з позовом про їх поновлення, якщо доведуть зміну своєї поведінки, способу життя та здатність забезпечувати дитині належні умови виховання і розвитку. Поновлення допускається лише тоді, коли це відповідає інтересам дитини.

Позбавлення батьківських прав є винятковим заходом, який повинен застосовуватися з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини та обов'язкового доведення винної поведінки батьків. Аналіз національної судової практики свідчить про сталу тенденцію до індивідуалізованого, пропорційного підходу, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав дитини.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Постанова Верховного Суду від 08.12.2021 року у справі № 311/563/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

3. Постанова Верховного Суду від 26.01.2022 року у справі № 203/3505/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
5. Постанова Верховного Суду від 23.12.2019 року у справі № 454/142/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
6. Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30.03.2007 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>
7. Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Постанова ВС від 23.04.2020 року у справі № 420/1075/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
10. Постанова ВС від 08.06.2022 у справі № 362/4847/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
11. Постанова Верховного Суду від 29.11.2023 у справі № 607/15704/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
12. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Постанова Верховного Суду від 13.07.2022 у справі № 705/3040/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
14. Постанова Верховного Суду від 29.01.2024 у справі № 185/9339/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

Юлія ВЕРХОЛА

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО СПОЖИВАЧА НА НАЛЕЖНУ ЯКІСТЬ ПИТНОЇ ВОДИ ЗА ДОГОВОРОМ НАДАННЯ ПОСЛУГ З ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ВОДОВІДВЕДЕННЯ

На сьогодні доступність належної якості питної води, питного водопостачання є актуальним питанням для життєдіяльності людини. Якість води впливає на здоров'я та життя людини. Тому, споживання належної якості води, є одним із пріоритетним завданням та викликом сьогодення. На проблему якості води впливають різні фактори, зокрема: стрімкий розвитком промисловості, технологій, порушення законодавчих норм з питань щодо володіння, користування та розпорядження водними об'єктами, наявність високого рівня зносу систем водопостачання, а також наслідки спричиненні введенням Війни за Незалежність України.

З 24 лютого 2022 року системи водопостачання населених пунктів зазнали значних руйнацій та пошкоджень. Повністю зруйновано близько 262 об'єктів системи централізованого водопостачання та 287 кілометрів мереж водопостачання. Руйнування греблі Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. стало однією з найбільших техногенних катастроф в історії України. Внаслідок підриву греблі відбулося зневоднення ряду регіонів, зупинення водозаборів, пошкодження водогонів, забруднення артезіанських джерел питного водопостачання. Спричинене військовими діями переміщення підприємств та населення в безпечні регіони призводить до розбалансування систем водопостачання. За даними дослідження Світового банку, збитки в секторі водопостачання та водовідведення оцінюються в 12,7 млрд. доларів США. З метою поліпшення стану питного водопостачання в Україні терміново необхідно реконструювати 30 тис. кілометрів аварійних мереж водопостачання, 5 тис. насосних станцій та 100 водоочисних споруд, а також для забезпечення централізованим водопостачанням сільські населені пункти збудувати 30 тис. кілометрів нових мереж водопостачання та влаштувати 10 тис. водозабірних свердловин. Україна взяла на себе зобов'язання з імплементації ряду європейських директив, норм, стандартів, зокрема Директиви (ЄС) 2020/2184 Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2020 р. про якість води, призначеної для споживання людиною (далі - Директива (ЄС) 2020/2184) [1].

Директива (ЄС) 2020/2184) використовує термін «вода, призначена для споживання людиною», що включає як воду, призначену для безпосереднього споживання (пиття, приготування їжі) незалежно від її походження, так і воду, що використовується у харчовій промисловості для виробництва, переробки, зберігання, чи маркетингу харчової продукції. Питна вода повинна відповідати

бактеріологічним та хімічним показникам, передбаченим директивою (мінімальним стандартам якості питної води). Держави мають забезпечити використання так званого ризик-орієнтованого підходу до процесів постачання, обробки, та розподілу питної води, який охоплює весь ланцюг постачання води (від водозбору до кінцевої точки постачання), проведення оцінки ризиків та управління ризиками на ділянках, де здійснюється водозбір, систем водопостачання та розподілу. Окрім того, директива встановлює вимоги до матеріалів, які контактують з питною водою. Держави мають забезпечити моніторинг якості питної води, що постачається споживачам у відповідності до вимог директиви, також повинні намагатись забезпечити доступ до питної води для кожної людини. Директива також вимагає створення інформаційних систем щодо її впровадження та інформування громадськості [2].

Відповідно до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» споживачем питної води є юридична або фізична особа, яка використовує питну воду для забезпечення питних фізіологічних, санітарно-гігієнічних, побутових та господарських потреб.

Державні гарантії захисту прав споживачів, у сфері питної води, питного водопостачання регламентуються законодавчими нормами, зокрема: 1) забезпечення кожної людини питною водою нормативної якості в межах науково обґрунтованих нормативів питного водопостачання залежно від району та умов проживання; 2) державної підтримки, регулювання та нагляду у сфері питного водопостачання; 3) здійснення заходів організаційного, науково-технічного, санітарно-епідеміологічного, природоохоронного, економічного, правового характеру щодо поліпшення якості питної води, розвитку питного водопостачання, охорони джерел і систем питного водопостачання, відновлення запасів питної води; 4) зобов'язання підприємств питного водопостачання здійснювати заходи щодо забезпечення нормативів питного водопостачання; 5) задоволення потреб населення у питній воді шляхом пріоритетного розвитку систем централізованого питного водопостачання, створення резервних систем питного водопостачання; 6) зобов'язання центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій дотримуватися екологічних вимог та санітарного законодавства під час проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації систем питного водопостачання; 7) здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері питної води, питного водопостачання, проведення державного моніторингу стану води і систем питного водопостачання, оцінки впливу на довкілля і державної експертизи господарської та іншої діяльності, пов'язаної з використанням джерел питного водопостачання; 8) забезпечення відшкодування в установленому порядку шкоди, заподіяної споживачам питної води підприємствами питного водопостачання внаслідок порушення законодавства у сфері питної води, питного водопостачання; 9) обмеження, тимчасової заборони (зупинення) в установленому порядку функціонування систем питного водопостачання, які не забезпечують нормативної якості питної води, а

також діяльності, що негативно впливає на якість питної води, порушує режим функціонування систем питного водопостачання; 10) встановлення екологічної броні питного водопостачання. Також, законодавець регламентує право споживача на інформацію щодо якості питної води та питного водопостачання, науково обґрунтованого нормування якості питної води, нормативів її споживання та формування тарифів на послуги централізованого водопостачання; встановлення порядку ведення та забезпечення моніторингу якості питної води і технічного стану об'єктів централізованого питного водопостачання [3]. Однією із проблемою, на сьогодні визначається те, що окремі, вище зазначені державні гарантії не реалізуються на практиці через доступні для споживачів механізми.

Водний кодекс України визначає поняття якість води, як характеристику складу і властивостей води, яка визначає її придатність для конкретних цілей використання. Водокористувачем є фізична або юридична особа, яка здійснює водокористування, тобто використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів). У Водному кодексі України закріплене право водокористувачів вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної системи підтримання належної якості води за умовами водокористування. Для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення використовуються води, якісні характеристики яких відповідають встановленим нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам. Водокористувачі мають право вимагати від власника вод (водопостачальника) відомості про якість питної води. У разі невідповідності якісних характеристик цих вод встановленим нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам їх використання припиняється за рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів [4].

Забезпечення споживача належною якістю питної води є одним із важливих прав споживача за договором надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення, котре, часто порушується чи неналежно виконується.

Львівське міське комунальне підприємство «Львівводоканал» у своїх договорах визначає право споживача на належну якість питної води, зокрема: споживач має право на: «забезпечення питною водою, якість якої відповідає державним санітарним нормам та правилам, кількість і режим подання якої визначаються на договірних засадах в обсязі, не меншому від нормативів питного водопостачання» та право споживача на «зменшення у встановленому законодавством порядку розміру плати за послуги у разі їх ненадання, надання не в повному обсязі або зниження їх якості». Саме виконавець договору забезпечує якість питної води відповідно до вимог державних санітарних норм і правил з тиском питної води відповідно до параметрів, встановлених

державними будівельними нормами, на межі внутрішньобудинкових систем багатоквартирного будинку та інженерно-технічних систем приміщення споживача [5]. Проте, найчастіше у договорах надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення виконавці не визначають чіткі показники вимог якості питної води, визначення поняття «належна якість питної води», а також порядку відповідальності за неналежну якість питної води.

Для визначення якості води, потрібно провести аналіз, котрий визначає її безпеку, якість та склад. Особлива увага приділяється шкідливим домішкам, серед яких: бактерії та мікроорганізми, іони важких металів, солі, хлор, інші хімічні сполуки та елементи, домішки механічного характеру. Деякі забруднювачі можуть потрапляти в водойми в результаті зливу промислових відходів. Зараз очевидна потреба людини у чистій, прозорій, без неприємного запаху та смаку воді. Сучасна система контролю якості води в Україні базується на ретельному визначенні різних хімічних і мікробіологічних показників, порівнянні їх концентрації з нормативами. Окрім основного фізико-хімічного аналізу, який оцінює жорсткість, сухий залишок та інші компоненти, нові правила передбачають додаткові тестування для виявлення конкретних речовин у воді [6, с. 76-77].

Згідно з даними лабораторії Львівського міського комунального підприємства «Львівводоканал», вода у всіх районах відповідає стандартам на питну воду за мікробіологічними, органолептичними (колір, запах, присмак), санітарно-токсикологічними (важкі метали, нітрати та токсиканти) показниками. Твердість і лужність води, а, відповідно, і вміст кальцію і магнію незначно підвищені в Личаківському та Сихівському районах. Загальний рівень мінералізації відповідає нормі тільки у Франківському районі. Важливо відзначити, що дані на сайті водоканалу не містять ніякої інформації про дату, точку та частоту відбору проб. Щоб розв'язати або підтвердити показники львівського водоканалу та проаналізувавши дані отримані в лабораторії Ecosoft. Варто відзначити, що водоканали зазвичай відбирають воду на тестування безпосередньо після очищення. Що ж стосується результатів аналізу води, які відбираються в лабораторії Ecosoft, то клієнти лабораторії набирають воду у себе вдома, коли вона вже пройшла по трубопроводу. У процесі руху води, вона змиває на себе частину домішок, які формують наліт на поверхні труб, що призводить до зниження її якості. Аналіз води у Львові в лабораторії Ecosoft визначає те, що приблизно в 10% проб Львівської води підвищена каламутність, локації знаходяться переважно в Личаківському та Сихівському районах. Твердість підвищена приблизно в 4, залізо в 3, а лужність в 1 з 10 аналізів Львівської води. Щодо рівня заліза, то воно підвищене у всіх районах в однакових межах. Також важливо розуміти, що усі зафіксовані перевищення гранично-допустимих концентрацій знаходяться на рівні 10 - 20%, що не є критичним показником [7].

За даними Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання та водовідведення в Україні за 2023 рік, система

централізованого водопостачання України складається з 113,5 тис. кілометрів мереж, 9 тис. насосних станцій та майже 500 споруд очищення питної води. Третина населення держави не має доступу до систем централізованого водопостачання. У розрізі населених пунктів централізованим водопостачанням забезпечено 97,2 відсотка міст (відсутнє у 10 містах), 89 відсотків селищ (відсутнє у 63 селищах) та 26 відсотків сільських населених пунктів (відсутнє у 18048 сільських населених пунктах). Значна частина споруд системи централізованого водопостачання відпрацювала нормативний строк і потребує оновлення. На сьогодні у 30 відсотків мереж централізованого водопостачання закінчився строк експлуатації, оскільки вони експлуатуються більш як 40 років, 36 відсотків мереж централізованого водопостачання є фізично зношеними і потребують повної заміни та мають високий показник аварійності, 70 відсотків насосних станцій та майже всі споруди очищення питної води потребують реконструкції, вдосконалення технологічного процесу або невідкладної заміни обладнання. У 2023 році якість джерел питного водопостачання в Україні залишалася проблемною: до 30 відсотків проб підземних вод і понад 70 відсотків проб поверхневих вод не відповідали гігієнічним нормативам, встановленим ДСТУ 4808:2007 «Джерела централізованого питного водопостачання. Гігієнічні та екологічні вимоги щодо якості води і правила вибирання» [1].

Реалізація права споживача на належну якість питної води за договором надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення покладена на виконавця договору, що у свою чергу, вимагає від виконавця чітких умов договору та визначення у договорі поняття «належна якість питної води». Досить значні зниження показників якості питної води кінцевому споживачу здійснюється через водопостачальні системи термін експлуатації яких закінчився, та котрі потребують заміни, тому варто звернути увагу на модернізації систем водопостачання, що у свою чергу за певними показниками поліпшить якість питної води.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми покращення питного водопостачання України на період до 2035 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2025 р. № 1271-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1271-2025-%D1%80#Text>
2. Директива (ЄС) 2020/2184 про якість води, призначеної для споживання людиною. URL: <https://compass27.info/dyrektyva-yes-2020-2184-pro-yakist-vody-pryznachenoji-dlya-spozhyvannya-lyudynoyu/>
3. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10 січня 2002 року № 2918-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text>
4. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Договір з індивідуальним споживачем про надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення (з обслуговуванням внутрішньобудинкових систем). URL: https://lvivvodokanal.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/Dohovir_indyvidualnyi_z_obslyhovuvanniam.pdf

6. Шестопапов О.В., Сакун А.О., Лізантав П.С., Кануннікова Н.О., Гайдучек О.Г., Томашевський Р.С., Воробйов Б.В. Аналіз показників якості води: сучасні аспекти і виклики. *Науково-практичний журнал. Екологічні науки* №3(54) URL: https://www.researchgate.net/profile/Oleksandr-Haiduchok/publication/383814923_Analysis_of_water_quality_indicators_contemporary_aspects_and_challenges/links/66e14045fa5e11512cb108fa/Analysis-of-water-quality-indicators-contemporary-aspects-and-challenges.pdf

7. Якість води у Львові. *Ecosoft*. URL: https://ecosoft.ua/ua/blog/kachestvo-vody-vo-lvove/?srsltid=AfmBOorD6CFT7780r7QAQM3sHY_T9Kwr5uV4Cnp-nlZdkAl52hsDg4rG

Марія BOBK

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО ВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ

У сучасному українському праві термін «володіння» розуміють по-різному: 1) як одну з правомочностей у «тріаді» права власності; 2) як вид речового права на чуже майно. Останнім часом завдяки правовим позиціям Верховного Суду набуває популярності концепція «книжкового володіння» [1]. Однак вона не має доктринального підґрунтя, оскільки здебільшого заперечується вченими [2; 3].

Правовій регламентації права володіння чужим майном присвячена глава 31 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), в якій перераховано суб'єктів, підстави виникнення та припинення права володіння, а також передбачено обов'язок недобросовісного володільця повернути майно власнику або добросовісному володільцеві. О. В. Ільків зауважує, що відповідна глава ЦК України ґрунтується на ідеї про існування двох типів володіння – права володіння як виду прав на чужі речі та фактичного володіння як поняття, що позначає знаходження речі в якоїсь особи [4, с. 15].

Володіння чужим майном відповідно до ч. 1 ст. 397 ЦК України означає фактичне утримання особою його у себе [5].

Право володіння чужим майном визначається такими критеріями: 1) об'єктивним – фактичне володіння майном, яке проявляється у здійсненні особою як суб'єктом права реального контролю над ним. Відсутність контролю над майном позбавляє можливості ним користуватися; 2) суб'єктивним – ставлення особи до відповідного майна як до свого із переконанням у тому, що воно належить саме їй, а не іншому учаснику цивільних відносин. Для визнання володіння необхідно, щоб була не лише фактична наявність речі в особи, а й присутня воля особи вважати річ своєю.

Суб'єктом фактичного володіння є володілець чужого майна, який фактично тримає його у себе. Натомість суб'єктом права володіння чужим майном фактично є будь-яка особа, якій належить чуже майно на певному правовому титулі. Це можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і інші учасники цивільних відносин, визначені у ст. 2 ЦК України. Право володіння може мати не лише одна особа, а дві і більше осіб одночасно.

Об'єктом права володіння виступає чуже майно, тобто не власне майно володільця. Це може бути будь-яка річ, стосовно якої можливе встановлення права власності.

Володіння прийнято поділяти на законне (правомірне) та незаконне (неправомірне). Володіння є законним, якщо воно виникло на відповідній правовій підставі (юридичному титулі), наприклад, договорі. Таке володіння ще називають титульним. Володіння є незаконним, якщо воно виникло без правового титулу (безтитульне володіння) або на неправомірній підставі. Наприклад, незаконними володільцями є особи, які знайшли загублену річ і не вчинили дій, передбачених ЦК України, зокрема, не заявили про знахідку Національній поліції або органів місцевого самоврядування. Законодавцем встановлено презумпцію законності фактичного володіння майном (ч. 3 ст. 397 ЦК України). Зокрема, фактичне володіння майном вважається законним, якщо зацікавлена особа не доведе зворотнє і це буде встановлено в судовому порядку. Незаконне володіння може бути добросовісним та недобросовісним. Незаконне, проте добросовісне володіння має місце тоді, коли володілець не знав і не міг знати, що володіє чужою річчю і не має права володіти нею. Якщо ж володілець знав або мав би знати, що неправомірно володіє певною річчю, то таке володіння є незаконним недобросовісним. Практичне значення такого поділу незаконного володіння полягає у розподілі між власником та незаконним володільцем доходів та збитків з утримання зазначеного майна, а також у разі набуття майна за набувальною давністю. Фактичне володіння може бути і законним, і незаконним. Натомість правове володіння є завжди законним (правомірним).

У ст. 400 ЦК України передбачено обов'язок недобросовісного володільця негайно повернути майно особі, яка має його на праві власності або іншому праві відповідно до договору або закону, або яка є добросовісним володільцем цього майна. У разі невиконання недобросовісним володільцем цього обов'язку заінтересована особа має право пред'явити позов про витребування цього майна [5].

Перелік підстав виникнення права володіння чужим майном міститься у ст. 398 ЦК України та є невичерпним. Зокрема, за наявності таких підстав може виникнути це право:

1) договору з власником або особою, якій майно було передано власником. Договірними конструкціями, які опосередковують таку передачу є договір найму, лізингу, перевезення, позички, зберігання та інші;

2) інших, законодавчо встановлених підстав. Такими підставами, як зазначається у цивілістичній доктрині [6, с. 667], можуть бути:

- односторонні правочини (наприклад заповіт, за яким спадкодавець передає спадкоємцям своє право володіння);

- приписи закону. Наприклад, на підставі положень ч. 3 ст. 337 ЦК України в особи виникає право володіти знайденою річчю до встановлення власника. Аналогічні правила передбачають і положення ч. 2 ст. 340 ЦК України щодо затримання бездоглядної тварини. Титульне володіння чужою річчю виникає в особи й у випадку наявності в неї на підставі ч. 1 ст. 594 ЦК України права притримання речі. Право володіння не може виникнути у разі виявлення скарбу, оскільки ст. 343 ЦК України не вказує на будь-які строки для набуття

права власності на нього. Право власності на скарб виникає відразу ж після його виявлення. Тому особа, яка виявила скарб, стає саме його власником, а не володільцем [7, с. 38];

- адміністративний акт. Наприклад, положення ч. 3 ст. 337 ЦК України надають Національній поліції або органу місцевого самоврядування право самостійно визначити особу, якій може бути передана знахідка для зберігання, у разі якщо особа, яка знайшла загублену річ, не має наміру залишити її у себе;
- рішення суду.

Перелік підстав припинення права володіння чужим майном міститься у ст. 399 ЦК України. Законодавцем вказані такі найпоширеніші підстави припинення цього права: відмова володільця від володіння майном; витребування майна від володільця власником майна або іншою особою; знищення майна. Це право може припинятися і за наявності інших, законодавчо встановлених підстав, а саме: поєднання в одній особі володільця і власника майна, звернення стягнення на майно за боргами володільця, смерті володільця, вилучення майна з метою суспільної необхідності тощо [8, с. 251].

Список використаних джерел

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц (провадження № 14-2цс21) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985>.

2. Кулинич П.Ф. Права на землю і володіння землею у земельному праві України. *Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки*. 2022. Вип. 92. Ч.1. С. 119-130.

3. Ніколов Д.П. Володіння земельною ділянкою в практиці Верховного Суду: зміна парадигми чи підміна понять? *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. Т. 1. С. 43-50.

4. Ільків О. В. Право володіння як юридична категорія. *Юридична Україна*. 2020. № 11. С. 15-21.

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

6. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 3: Право власності та інші речові права / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2023. 808 с.

7. Касілова Д. Ю. Підстави виникнення і припинення володіння. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 35-40.

8. Цюра В. В. Правова природа категорії володіння чужим майном. *Речове право: пріоритети та перспективи*. Матеріали Київських правових читань (Київ, 22 березня 2019 р.). / Р. А. Майданик, Я. М. Романюк та ін.; відп. ред. Р. А. Майданик. Київ: Алерта, 2019. С. 248-251.

Уляна ВОРОБЕЛЬ

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор філософії в галузі права, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗУПИНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ

З початком широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання здійснення правосуддя в умовах воєнного стану набуло особливої гостроти. Значний відсоток громадян був мобілізований до Збройних Сил України (далі – ЗСУ), а відтак суди зіткнулися з численними клопотаннями про зупинення провадження з мотивів неможливості участі сторони у судових засіданнях. Масова мобілізація та залучення військовозобов'язаних до оборони держави поставили перед судами питання: чи є достатнім фактом перебування на військовій службі для обов'язкового зупинення провадження, чи суд має з'ясовувати додаткові обставини – місце служби, участь у бойових діях, фактичну можливість участі особи у судових засіданнях?

Слід зазначити, що однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства є розумність строків розгляду справи (п. 10 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК України) [1]. Дотримання розумних строків розгляду справи є важливим та одним з пріоритетних принципів цивільного судочинства. Поряд із цим існують обставини, за яких суд має право або ж зобов'язаний зупинити провадження у справі [2, с. 187–192].

Зупинення провадження у справі – це тимчасове припинення всіх процесуальних дій у справі, зумовлене настанням певних визначених законом обставин, що перешкоджають подальшому руху справи до їх усунення. Зупинення провадження у справі не повинне розглядатися як невинуватене затягування строків розгляду справи і застосовується лише за обставин, визначених процесуальним законом в інтересах виконання завдань судочинства. Дотримання судом процесуальних норм під час зупинення провадження у справі сприяє дотриманню принципу юридичної визначеності, оскільки сторони мають право очікувати, що ці норми будуть застосовані [3].

У цивільному процесі підстави зупинення провадження регламентовані ст. 251 та 252 ЦПК України. Стаття 251 ЦПК України встановлює обов'язок для суду зупиняти провадження у справі на відміну від ст. 252 ЦПК України. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції [1].

Зазначена норма права забезпечує дотримання фундаментальних засад правосуддя, гарантованих як Конституцією України, так і ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме: права на доступ до суду та права на справедливий розгляд справи. У цьому випадку це стосується реалізації процесуальних прав військовослужбовців у судочинстві. Особи, які мобілізовані на військову службу у період воєнного стану, виконують конституційний обов'язок із захисту України від збройної агресії. Військові формування у період воєнного стану діють у єдиній організаційній структурі з метою виконання завдань, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [3].

Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 року прийнята в межах спору щодо встановлення порядку користування житлом стала ключовою для формування єдиного підходу до застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України [4]. Вона порушує фундаментальні питання: баланс між правом особи на участь у судовому процесі та правом іншої сторони на своєчасний розгляд справи, межі дискреції суду, а також принцип правової визначеності; стандарти доказування.

Фактичні обставини спору та процесуальна історія справи зводяться до того, що позивачка гр. А звернулася до суду з позовом щодо встановлення порядку користування квартирою, співвласником якої є гр. Б. Суд першої інстанції позов задовольнив. Дружина відповідача – гр. В – оскаржила рішення до апеляційного суду та подала клопотання про зупинення провадження, мотивуючи це тим, що гр. Б. проходить військову службу. Суд першої інстанції відмовив у зупиненні через недостатність доказів (гр. Б було пред'явлено лише копію повістки про виклик гр. Б. до військкомату для уточнення облікових даних та копію військового квитка гр. Б. з відміткою від 14.09.2022 року про те, що він є військовозобов'язаним, що на думку суду не доводить факт перебування його у ЗСУ). Натомість апеляційний суд, отримавши довідку військової частини, зупинив провадження, що стало підставою для касаційного оскарження.

Колегія Третьої судової палати Касаційного цивільного суду з цими підходами не погодились та ухвалою від 30.04.2025 року передала справу на розгляд Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду для відступу від висновку, викладеного в постановах Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 09.11.2022 року у справі № 753/19628/17, від 29.03.2023 року у справі № 756/3462/20 (шляхом уточнення переліку можливих доказів) та від 13.03.2025 року у справі № 557/1226/23. Висновок полягав у тому, що доведення підстави застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України можливе лише на підставі доказів залучення відповідної особи, військової частини, у якій вона проходить військову службу, до воєнних (бойових) дій у відповідному районі, а довідка військової частини про перебування військовослужбовця на військовій службі у цій частині під час дії воєнного стану, запровадженого Указом, складена відповідно до чинної Інструкцією з діловодства ЗСУ, затвердженої

наказом Головнокомандувача ЗСУ від 07.04.2017 року, зокрема за формою № 5, не є належним або достатнім доказом.

Відтак, передача справи обумовлена неоднаковою судовою практикою застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, який передбачає обов'язкове зупинення провадження у разі перебування сторони у складі ЗСУ в умовах воєнного стану чи антитерористичної операції. Так, у різний час касаційні суди формували суперечливі підходи, зокрема: вимога доводити не лише факт служби у ЗСУ, але й участь у бойових діях; невизнання довідки за формою № 5 належним доказом; вимога надання наказу по особовому складу; врахування поведінки сторони у процесі (наявність представника, можливість участі у засіданнях).

Колегія суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду не погодилася з наведеною вище правовою позицією судів касаційної інстанції у складі Верховного Суду, виходячи з таких мотивів.

Колегія суддів, здійснивши аналіз таких нормативно-правових актів як Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VIII, Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 року № 1932-XII, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 року № 2232-XII, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 року № 3543-XII та Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», та враховавши взаємозв'язок норм права, дійшла висновку, що введення на території України воєнного стану для забезпечення відсічі та стримування агресії російської федерації, зокрема можливостями ЗСУ, передбачає, що настає особливий період, упродовж якого, зокрема здійснюється мобілізація. У зв'язку з цим з оголошенням воєнного стану на всій території України ЗСУ починає функціонувати на всій території України в умовах особливого періоду, який передбачає переведення ЗСУ у повному складі на території усієї України на воєнний стан, зокрема організацію і штат воєнного часу. Відповідно, будь-який військовослужбовець в Україні, мобілізований до ЗСУ, який здійснює військову службу у конкретній військовій частині під час воєнного стану, введеного Указом, є таким, що перебуває у штаті воєнного часу ЗСУ, які переведені на воєнний стан. Військовослужбовець може перебувати у військовій частині ЗСУ, яка незадіяна до ведення воєнних (бойових) дій, але це не виключає його оперативного відрядження до іншої військової частини, яка задіяна у відповідних діях. На переконання колегії суддів, у цьому й полягає одна зі складових функціонування ЗСУ в умовах особливого періоду. Це саме стосується, наприклад, військовослужбовців, які відряджені до військових адміністрацій.

Тому, з урахуванням процесуальних прав військовослужбовця, у п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України йдеться саме про переведення ЗСУ на воєнний стан. Ця норма процесуального права не містить виключень щодо ситуацій, коли здійснення конкретних завдань військовослужбовцем, який перебуває на військовій службі у військовій частині ЗСУ під час воєнного стану, об'єктивно

не перешкоджають йому приймати участь у судових засіданнях. У цьому випадку, до внесення змін у процесуальне законодавство, використання військовослужбовцем свого права, залежить від його власної совісті. Це не позбавляє суд права оцінювати ці дії з точки зору добросовісності учасника процесу.

Колегія суддів також зазначила, що згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VIII, командир військової частини наділений повноваженнями видавати довідку за формою № 5, передбачену Інструкцією, про проходження військовослужбовцем військової служби у ЗСУ. А факт дії введеного Указом воєнного стану та пов'язаного з ним особливого періоду вказує на те, що у цей період ця довідка є достатнім, допустимим та належним доказом перебування цього військовослужбовця у складі ЗСУ, які переведені на воєнний стан. Водночас ця довідка за формою № 5 не може бути єдиним можливим відповідним доказом, оскільки довідки, надані у справі, також жодним чином не протирічать підтвердженню факту перебування відповідного військовослужбовця у складі ЗСУ, переведених на воєнний стан.

Наведені вище аргументи колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду демонструють правову позицію, відмінну від тієї, якої дотримуються касаційні суди у складі Верховного Суду щодо застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України та вирішення питання щодо зупинення провадження у справі.

У зв'язку з цим, Велика Палата Верховного Суду констатувала наявність підстав для прийняття справи до розгляду, зазначивши, що єдність судової практики є фундаментальною засадою здійснення судочинства і визначається тим, що має гарантувати стабільність правопорядку, об'єктивність і прогнозованість правосуддя. Застосування ж судами різних підходів до тлумачення законодавства, навпаки, призводить до невизначеності закону, його суперечливого та довільного застосування. Також єдність судової практики є складовою вимогою принципу правової визначеності [4].

Розглянувши касаційну скаргу, Велика Палата Верховного Суду зазначила, що з моменту введення в Україні воєнного стану і до моменту його скасування чи припинення Збройні Сили України та інші утворені відповідно до закону військові формування в цілому потрібно вважати такими, що «переведені на воєнний стан» для цілей застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України та аналогічних процесуальних норм. Упродовж дії воєнного стану в Україні та проведення загальної мобілізації для застосування судом п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України суд має отримати докази (військовий квиток, накази командира військової частини тощо), що містять інформацію про перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, на військовій службі.

Велика Палата Верховного Суду звернула увагу на те, що системне тлумачення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України та ст. 254 ЦПК України дозволяє зробити висновок про те, що підставами для поновлення зупиненого на підставі

цієї процесуальної норми права провадження у справі можуть бути: припинення, у тому числі призупинення, перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, на військовій службі у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань під час дії воєнного стану в Україні; припинення воєнного стану в Україні, навіть якщо відповідні особи продовжують військову службу у певній військовій частині, якщо тільки ця військова частина не залишається переведеною на воєнний стан через запровадження / збереження цього стану для певної території України або не залучена до проведення антитерористичної операції.

Велика Палата Верховного Суду зазначила, що для тлумачення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України має застосовуватися телеологічне (цільове) тлумачення. Тобто визначити, якою була мета законодавця у запровадженні цього припису. Є зрозумілим, що мета законодавця у формулюванні такої конструкції була в тому, щоб гарантувати недоторканність прав тих осіб, які у запровадженій в Україні воєнний стан виконують конституційний обов'язок, пов'язаний із захистом Батьківщини від ворога, – військовослужбовців.

За нинішньої редакції п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України в суду є обов'язок, а не право зупинити провадження у справі в разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

Тож норма п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, яка встановлює обов'язок суду зупинити провадження, є спеціальною захисною гарантією для військовослужбовців, які через виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 65 Конституції України) об'єктивно позбавлені можливості брати активну участь у судовому процесі, захищати свої права, свободи та інтереси. За таких умов розсуд суду є доволі обмеженим у тому, щоб не застосовувати таке обов'язкове зупинення провадження у судовій справі. Виняток для суду з наведеного правила складає ситуація, коли дотримання приписів ст. 251 ЦПК України вступає у суперечність із загальними засадами цивільного процесуального законодавства, як-от верховенство права, елементом якого є право на доступ до суду, та, у другу чергу, диспозитивність цивільного процесу. Отже, під час застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України суди мають забезпечити дотримання, зокрема, основних засад (принципів) цивільного судочинства.

Принципи змагальності сторін та диспозитивності цивільного судочинства (ст. 12, 13 ЦПК України) надають учасникам справи право вільно розпоряджатися своїми процесуальними правами. Водночас обов'язок суду зупинити провадження не повинен тлумачитися всупереч волі та інтересам військовослужбовця як учасника цивільного процесу. Тож застосовувати п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України не можна тоді, коли це безпосередньо суперечить інтересам військовослужбовця, який звернувся до суду як позивач та вимагає

судового захисту його прав, свобод та/або інтересів, а так само військовослужбовця як відповідача чи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, який прагне продовження розгляду справи по суті за його відсутності.

Тобто ключовим під час вирішення питання про зупинення провадження у справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України є саме воля військовослужбовця як сторони чи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. За таких обставин прохання військовослужбовця, який є стороною або третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, продовжити розгляд справи, незважаючи на його військову службу, суд має врахувати як достатню підставу не зупиняти провадження у справі. Тобто якщо учасник справи, права якого захищають положення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, висловлює власну волю проти зупинення провадження у справі та прагне продовжувати розгляд справи (особисто або через представника), суд має врахувати його волевиявлення та продовжити здійснювати судочинство. У такий спосіб суд забезпечить баланс між вимогами процесуальних норм права, справедливістю та ефективністю правосуддя.

Велика Палата Верховного Суду звернула увагу на те, що про своє волевиявлення проти зупинення провадження та прагнення продовжувати розгляд справи військовослужбовець – сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, може заявити у позовній заяві, апеляційній чи касаційній скарзі, відзиві на них або відповіді на відзив, а також у будь-якій іншій заяві або клопотанні у справі, адресованих суду. Проте в будь-якому разі така його воля до продовження судового розгляду має правове значення винятково для суду певної судової інстанції, в якій було здійснене це волевиявлення.

Ураховуючи викладене, Велика Палата Верховного Суду зробила висновок, що коли суд вирішує питання щодо зупинення провадження у справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, в оцінці процесуального обов'язку щодо зупинення провадження йому потрібно враховувати особисту думку сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, яка перебуває на військовій службі у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції. Якщо військовослужбовець наполягає на розгляді справи без його участі чи за участю його представника, то в суду немає підстав для зупинення провадження у справі.

Застосування правила, сформульованого у п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, всупереч волі особи, на захист якої воно спрямовано, становитиме прояв надмірного формалізму. Таке застосування перетворить захисну гарантію на перешкоду в доступі до правосуддя, стане наслідком невиправданого затягування судового процесу та порушення права особи на своєчасний судовий розгляд, що є несумісним із завданнями судочинства та стандартами ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такий стан

речей має зберігатися до тих пір, поки військовослужбовець – сторона у справі чи третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, не повідомить суду про бажання скористатися гарантією, визначеною п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України.

Отже, під час застосування правил п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, судам потрібно виходити з такого:

1) з моменту введення в Україні воєнного стану і до моменту його скасування чи припинення Збройні Сили України та інші утворені відповідно до закону військові формування потрібно вважати такими, що «переведені на воєнний стан»;

2) упродовж дії воєнного стану в Україні та проведення загальної мобілізації належними для застосування судом згаданих вище норм процесуального права є докази (військовий квиток, накази командира військової частини тощо), що містять інформацію про те, що військовослужбовець (сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору) перебуває на військовій службі;

3) якщо військовослужбовець (сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору), права якого захищають положення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, висловлює власну волю проти зупинення провадження у справі та прагнення продовжувати розгляд справи (особисто або через представника), суд має врахувати його волевиявлення та продовжити здійснювати судочинство у відповідному провадженні [3].

Отож, у своїй правовій позиції Велика Палата Верховного Суду надала системне тлумачення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, визначивши, що із запровадженням воєнного стану всі військові формування мають вважатися «переведеними на воєнний стан» для цілей обов'язкового зупинення провадження. Такий підхід дозволяє забезпечити належний захист прав військовослужбовців, які через виконання конституційного обов'язку об'єктивно обмежені у можливості брати участь у судових процесах. Суд підкреслює, що ця норма має телеологічний характер і слугує гарантією реалізації прав учасників бойових дій.

Серед позитивних аспектів такої позиції слід виокремити її гуманістичну орієнтацію, що спрямована на реальний захист учасників процесу, які несуть військову службу. Суд забезпечує баланс між процесуальним формалізмом та принципами доступу до правосуддя, визнаючи, що застосування норми всупереч волі військовослужбовця перетворює гарантію на перешкоду. Важливим є й чітке окреслення доказів, необхідних для встановлення факту військової служби.

Разом із тим така правова позиція фактично передбачає можливість розширювального тлумачення підстав для обов'язкового зупинення провадження, що здатне спричинити різнотлумачення та неоднорідність судової практики, особливо з огляду на різні форми проходження військової служби. Також надмірна залежність від волевиявлення військовослужбовця може ускладнити процес для судів, якщо така воля не виражена явно або

суперечить інтересам правосуддя. Проте загалом позиція Великої Палати Верховного Суду сприяє зміцненню принципу правової визначеності та справедливості.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618- IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Навроцька Ю. В., Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (у схемах і таблицях) / за заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 388 с.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі № 754/947/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125540055> (дата звернення: 01.12.2025).
4. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 16 липня 2025 року у справі № 754/947/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128962690> (дата звернення: 01.12.2025).

Дар'я ГЛУШКОВА
доцент кафедри правоохоронної
діяльності навчально-наукового інституту № 5,
доктор філософії
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

РОЗВИТОК СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ І ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Сім'я є одним із найважливіших соціальних інститутів, що визначає духовний, культурний та моральний розвиток суспільства. Від того, наскільки ефективно держава забезпечує правовий захист сімейних відносин, залежить рівень соціальної стабільності, довіри до влади та добробуту громадян. У сучасних умовах глобалізації та європейської інтеграції Україна стоїть перед необхідністю оновлення своїх правових систем, у тому числі сімейного права, відповідно до європейських стандартів захисту прав людини, рівності та справедливості.

Сучасний етап розвитку сімейного права України характеризується активним оновленням нормативно-правової бази, що спрямоване на імплементацію європейських стандартів рівності, захисту прав людини та демократичних цінностей. Європейська інтеграція України зумовила необхідність переосмислення підходів до регулювання сімейних відносин, зокрема у питаннях гендерної рівності, розподілу сімейних обов'язків, правового статусу дітей, партнерства та протидії домашньому насильству.

В умовах сучасних соціальних трансформацій сім'я перестає бути виключно інститутом традиційних ролей, і дедалі більше розглядається як правова спільнота рівних осіб, які реалізують свої права та обов'язки на основі взаємної поваги та відповідальності. Відповідно, сімейне право України повинно забезпечувати рівність подружжя, справедливий розподіл майна, рівні права у вихованні дітей та захист від будь-яких форм дискримінації.

Правові засади рівності жінок і чоловіків у сімейних відносинах закріплені у статті 24 Конституції України, яка гарантує рівні права громадян незалежно від статті. Відповідно до статті 51 Конституції, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка, а подружжя має рівні права та обов'язки у сім'ї [1].

Ці норми корелюють із міжнародними документами, учасницею яких є Україна, - насамперед Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, Європейською конвенцією з прав людини 1950 року та Стамбульською конвенцією 2011 року, яку Україна ратифікувала у 2022 році. Впровадження положень цих актів вимагає не лише формальної гармонізації законів, а й зміни правозастосовної практики, підвищення гендерної чутливості суддів, юристів та працівників органів опіки.

Прикладом успішної імплементації є поява у національному законодавстві поняття «домашнє насильство», яке охоплює не лише фізичний, але й економічний, психологічний та сексуальний примус. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017) став одним із перших, що втілює європейські стандарти прав людини у сімейній сфері.

Сімейний кодекс України (СК) визначає правові засади шлюбу, сім'ї, опіки та батьківства. Уже в його статтях 7 і 51 задекларовано рівність прав та обов'язків подружжя. Проте на практиці існують певні розбіжності між проголошеними принципами та фактичним становищем жінок і чоловіків у сім'ї [2].

Оновлення сімейного законодавства має відбуватися із врахуванням таких європейських принципів: рівність у розподілі домашніх обов'язків та догляду за дітьми; спільна участь батьків у прийнятті рішень щодо виховання дитини після розлучення; недискримінаційний підхід до майнових відносин у шлюбі; визнання різноманіття форм сімейного життя (у тому числі партнерських відносин без реєстрації шлюбу).

Наприклад, у країнах ЄС (Франція, Нідерланди, Чехія) законодавство визнає «цивільні партнерства», які надають сторонам права й обов'язки, подібні до шлюбу. В Україні такі відносини наразі не врегульовані, однак суспільний запит на їх правове визнання зростає, особливо в умовах воєнного стану, коли питання спадкування чи медичного доступу до партнера набули особливої ваги.

У 2023 році Міністерство юстиції України представило концепцію Закону «Про інститут реєстрованих партнерств», який має на меті створити правову основу для партнерів, що не перебувають у шлюбі, - крок, який відповідає практиці ЄСПЛ, де суд визнає, що держава повинна гарантувати захист для всіх форм сімейного життя [3].

Воєнні події 2022-2025 років посилили соціальну роль сім'ї, водночас загостривши проблеми насильства, розлуки батьків із дітьми, міграції та адаптації родин, розділених війною. У таких умовах держава має забезпечити правову підтримку сімей військовослужбовців, одиноких матерів і батьків, а також гарантії рівного доступу до соціальної допомоги незалежно від статі.

Одним із важливих напрямів реформування є гендерний аудит законодавства, започаткований Міністерством юстиції у 2024 році в межах проекту «Право і рівність». Метою є аналіз усіх нормативних актів на предмет наявності дискримінаційних положень та приведення їх у відповідність до європейських принципів.

Позитивним прикладом є ініціатива «Рівність у дії», що впроваджується за підтримки Ради Європи: вона передбачає навчання суддів і працівників органів юстиції з питань гендерної рівності, а також створення методичних матеріалів для сімейних судів. Це підтверджує, що розвиток сімейного права неможливий без формування нової правової культури рівності та недискримінації.

Розвиток сімейного права України у контексті європейських цінностей і гендерної рівності є процесом комплексним і багатовимірним. Його зміст полягає не лише у вдосконаленні законодавчих норм, а й у трансформації

правосвідомості суспільства, зміні ставлення до ролі жінки й чоловіка у сім'ї, виховання дітей, розподілі обов'язків і соціальній відповідальності.

Подальше реформування має базуватися на поєднанні національних традицій сімейного права з європейськими стандартами, що забезпечують реальну рівність, повагу до особистості, гуманізм і демократизм. Україна поступово рухається до створення сімейного права нового типу – права, у центрі якого стоїть людина, її гідність і право на щасливе сімейне життя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 04.11.2025).

2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 04.11.2025).

3. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств : офіційна сторінка законопроекту № 9103 від 13.03.2023. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41497> (дата звернення: 05.11.2025).

Алла ГЕРЦ
професор кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРІОКОНСЕРВАЦІЇ ТА ЗБЕРІГАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ КЛІТИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Медична наука і практика за останні десятиріччя досягла значних успіхів. Одним з наочних прикладів є репродуктивні технології, що особливо бурхливо розвиваються в останні роки. Основним стимулом до такого стрімкого розвитку і поширення подібного виду технології є прагнення людей мати дітей, з тих чи інших причин позбавлених такої можливості. Для такої категорії осіб репродуктивні технології здатні стати рятувальним колом, який дозволить відчувати радість материнства (батьківства).

Репродуктивні технології - це методи терапії безплідності, при яких окремі або всі етапи зачаття і раннього розвитку ембріонів здійснюються поза організмом. У Наказі МОЗ України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 9 вересня 2013 року № 787 [1] дано визначення поняття допоміжних репродуктивних технологій: як методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro*.

У науковій літературі допоміжні репродуктивні технології розглядались загалом у контексті права на життя чи права на здоров'я або ж в аспекті репродуктивних прав. Україна належить до числа держав, у яких допоміжні репродуктивні технології дозволені на законодавчому рівні.

У ст. 290 Цивільного кодексу України гарантовано право людини на донорство репродуктивних клітин і, зокрема, положенням ч. 7 ст. 281 Цивільного кодексу України закріплено право на проведення ДРТ, де зазначено: «Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством» [2].

Основи законодавства України про охорону здоров'я у ст. 48 визначають, що на прохання дієздатної жінки можуть бути застосовані методи штучного запліднення й імплантації ембріона [3]. Умовами правомірності реалізації цих методів медичного втручання згідно законів є:

- суб'єкт реалізації права - повнолітня дієздатна жінка;

- письмова згода подружжя;
- забезпечення анонімності донора;
- збереження медичної таємниці.

На сьогоднішній день у світі існує велика кількість видів допоміжних репродуктивних технологій (далі ДРТ), що застосовуються при лікуванні безпліддя.

На сьогоднішній день до основних причин кріоконсервації репродуктивного матеріалу належить бажання і можливість мати дітей у майбутньому для військовослужбовців.

Кабінетом Міністрів України від 24 січня 2025 року був затверджений Порядок здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства [4].

Безумовно, даний Порядок відіграє велике значення, адже він визначає механізм надання медичної послуги, необхідної для здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їх репродуктивних клітин, на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони України для:

1) військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, Служби зовнішньої розвідки, розвідувального органу Міноборони, Держприкордонслужби, Держспецзв'язку, які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів - громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України;

2) осіб рядового і начальницького складу ДСНС, осіб начальницького складу управління спеціальних операцій Національного антикорупційного бюро, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії;

3) поліцейських, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, або виконують свої службові завдання в районах воєнних (бойових) дій.

Заслужовують на увагу наступні норми:

- У разі загибелі (смерті) або оголошення судом померлим в установленому порядку військовослужбовця, особи рядового, начальницького складу та поліцейського, репродуктивні клітини якого зберігаються, їх безоплатне зберігання здійснюється протягом трьох років з дати смерті такої особи або оголошення судом її померлою.

- Після закінчення зазначеного строку подальше зберігання таких клітин може бути продовжене за рахунок іншої особи, визначеної у заповіті

військовослужбовця, особи рядового, начальницького складу та поліцейського щодо власних репродуктивних клітин, а у разі відсутності заповіту - за бажанням другого з подружжя або особи, з якою загинув (померлий) військовослужбовець, особа рядового, начальницького складу та поліцейський проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою.

Вважаю, що дані норми важко буде реалізовувати на практиці. Перш за все, законодавець не звернув увагу на строк використання репродуктивних клітин, який (на мій розсуд) повинен починати спливати через рік з часу відкриття спадщини. Після безоплатного зберігання репродуктивних клітин протягом трьох років з дати смерті військовослужбовця, особи рядового, начальницького складу та поліцейського або оголошення судом цієї особи померлою, використати репродуктивні клітини можуть ті особи, які наділені таким правом протягом часу, за який було здійснено платіж за зберігання репродуктивних клітин. Після спливу часу, за який проведено останній платіж за зберігання, невикористані репродуктивні клітини військовослужбовців, осіб рядового, начальницького складу та поліцейських повинні підлягати утилізації.

Правове регулювання кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців в Україні перебуває на стані формування. В умовах війни та підвищених ризиків для життя військовослужбовців особливого значення набуває забезпечення їхнього права на батьківство, тому мають бути розроблені правові механізми.

Отже, удосконалення правового регулювання у даній сфері потребує інтеграції вимог медичної практики, фундаментальних засад цивільного права та спеціальних гарантій, спрямованих на забезпечення правового захисту сімей військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Наказ МОЗ «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09.09.2013 №787. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82 (01.11.2013). ст. 3064.

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. ст.19

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 року «Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-п#Text>

Наталія ГРАБАР

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВІТЧИМ ТА МАЧУХА ЯК СУБ'ЄКТИ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Інститут вітчима та мачухи у сімейному праві України характеризується допоміжним, «похідним» характером правового статусу таких осіб. Відповідно до статей 261–262 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [1], права та обов'язки вітчима і мачухи щодо пасинка чи падчерки виникають лише за умов спільного проживання та фактичної участі у вихованні та утриманні дитини. Значить законодавець виходить із моделі фактичної батьківської участі, а не юридично самостійного статусу.

Сімейно-правовий статус вітчима, мачухи належить до категорії спеціального правового статусу особи та характеризується такими ознаками: по-перше, вітчимом, мачухою є особа, яка перебуває в зареєстрованому шлюбі з біологічним батьком (матір'ю) пасинка, падчерки, отже – це пов'язано із сімейним станом особи; по-друге, правовий статус вітчима, мачухи пов'язується із виконанням ними функцій щодо виховання та утримання дитини, з якою вони не пов'язані кровною родинністю; по-третє, такий статус зберігається за вітчимом, мачухою на період, коли вони фактично проживають з дитиною та наділені щодо неї певними правами і обов'язками; по-четверте, сімейно-правовий статус вітчима – це права і обов'язки, які включають індивідуальні якості, особисту культуру та соціальну свідомість вітчима, мачухи, що впливають на виховання пасинка, падчерки та ґрунтуються на приписах СК України, однак не обмежені ним [2, с. 21].

Проте, проблемним є те, що законодавство не встановлює комплексної моделі участі вітчима і мачухи у вихованні, утриманні чи здійсненні інших особистих немайнових прав дитини. Права вітчима та мачухи виникають лише у випадках спільного проживання з дитиною або фактичного здійснення ними батьківських функцій, що створює значні труднощі у правозастосуванні. Відсутність чіткого визначення обсягу їх компетенції призводить до колізій у взаємодії з біологічними батьками та іншими членами сім'ї, а також ускладнює захист найкращих інтересів дитини.

Водночас, чинне регулювання зазначених відносин має низку істотних недоліків. По-перше, закон не визначає чіткого переліку прав, які можуть бути реалізовані вітчимом і мачухою при виконанні повсякденних батьківських функцій. Стаття 262 СК України лише окреслює право на звернення до суду щодо стягнення аліментів з батьків дитини за наявності певних умов, однак не

регламентує їх участь у вирішенні питань щодо освіти, медичного лікування, визначення місця проживання чи виїзду дитини за кордон. Це створює практичні труднощі, про що свідчить судова практика Верховного Суду, зокрема щодо допустимості представництва інтересів дитини «соціальним батьком» у випадках фактичного виховання [3].

По-друге, ще однією проблемою, на сьогоднішній день стало те, що звільнення вітчима (мачухи) від виконання військового обов'язку (проходження військової служби) не може відбуватися на підставі виконання обов'язків вітчима чи мачухи для пасинка чи падчериці з інвалідністю.

З цього приводу Верховний Суд вважає, що вітчим дитини з інвалідністю, який її утримує та виховує, не має права на відстрочку. Зокрема, Верховний Суд зазначає, що оскільки обов'язок по вихованню дитини з інвалідністю, приписами частини другої статті 157 СК покладено на її рідного батька, а відповідно до частини першої статті 260 СК вітчим реалізовує таке право на добровільних засадах, відсутні обґрунтовані підстави вважати, що на позивача, за обставин цієї справи, розповсюджуються положення абзацу 6 частини першої статті 23 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4].

Варто зазначити, що ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово підкреслював важливість забезпечення найкращих інтересів дитини та права на повагу до сімейного життя. Хоча конкретних рішень, які б безпосередньо стосувалися правового статусу мачухи чи вітчима, небагато, загальні принципи, встановлені судом, можуть бути застосовані до таких ситуацій.

Очевидним є те, що сьогодні судова практика послідовно виходить із засад недопустимості зловживання процесуальними правами та неприпустимості використання сімейно-правових механізмів захисту прав і інтересів дитини як способу уникнення виконання військового обов'язку вітчимом чи мачухою. Суди підкреслюють, що заявлення вимог про визначення місця проживання дитини, встановлення опіки, участі у вихованні або інших форм батьківської участі не може спрямовуватися на штучне формування підстав для звільнення від проходження військової служби, якщо такі вимоги не ґрунтуються на реальних потребах дитини.

Одночасно у процесі формування правової позиції представникам у сімейних справах необхідно враховувати аксіоматичний принцип пріоритетності найкращих інтересів дитини. Саме цей принцип має бути визначальним критерієм оцінки доводів сторін, правомірності їх процесуальної поведінки та допустимості обраних ними способів захисту. Таким чином, будь-яке звернення до суду має переслідувати не утилітарну мету зміни правового становища вітчима чи мачухи, а реальне забезпечення належного розвитку, безпеки та добробуту дитини.

По-третє, суттєвою прогалиною є також відсутність ефективного механізму залучення вітчима чи мачухи до вирішення питань щодо утримання дитини, її освіти чи медичного забезпечення у випадках, коли саме вони фактично виконують основні функції з догляду та виховання. Нормативне

регулювання не забезпечує їх достатніми повноваженнями, що може створювати перешкоди для реалізації дитиною своїх прав та інтересів.

На думку Я. М. Шевченко, якість і обґрунтованість цього регулювання – як у правовому, так і в соціальному вимірі – безпосередньо впливають на стан сімейних зв'язків у суспільстві, на правову визначеність поведінки його учасників, їхнє соціальне становище, правовий статус, а також на загальне сприйняття ними навколишнього світу і життя взагалі [5, с.122].

Тому зміст майнових прав та обов'язків вітчима і мачухи по відношенню до пасинка, падчерки слід розглядати у широкому значенні, в першу чергу, через надання утримання, тобто – забезпечення дитини необхідними першочерговими речами (їжа, одяг, медикаменти, житло), речами, необхідними для повноцінного розвитку і виховання (спортивний одяг та приладдя, музичний інструмент та інш.), кошти (організація культурного дозвілля, оплата додаткових освітніх послуг та навчання).

Обов'язок щодо утримання малолітніх, неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних пасинка, падчерки, може бути покладено на вітчима, мачуху за відсутності у них осіб, на яких за законом у першу чергу покладається обов'язок утримання або ж якщо вони з поважних причин не можуть надавати такого утримання, а також за умови, що вітчим, мачуха спроможні надати таку матеріальну допомогу [2, с.120].

Вітчим і мачуха також, наділені правом здійснювати управління майном пасинка або падчерки та спрямовувати отримані доходи на забезпечення їхнього виховання, навчання та розвитку. Реалізація цього права відбувається на умовах і в порядку, передбачених договірними відносинами про спільне управління майном дитини з біологічним батьком або матір'ю, що відповідає принципу партнерського управління майном та забезпечує баланс між правами усіх учасників сімейних відносин. У разі відсутності біологічних батьків порядок управління майном визначається за погодженням з органами опіки та піклування, що дозволяє реалізувати принцип найкращих інтересів дитини.

Судова практика підтверджує, що вітчим або мачуха можуть законно розпоряджатися майном дитини лише у межах, визначених договором або погодженням із органами опіки, і отримані доходи мають обов'язково спрямовуватися на потреби дитини. Наприклад, у постанові Верховного Суду від 15.04.2021 у справі № 522/1916/19 було підтверджено, що управління майном дитини в інтересах її розвитку та виховання не може бути використане з метою особистої вигоди дорослих осіб [6].

Порівняльно-правовий аналіз демонструє, що українське регулювання значно поступається за ступенем деталізації та захисту прав дитини моделям європейського права. Наприклад, у Німеччині §1687b Цивільного кодексу (BGB) передбачає можливість делегування частини батьківських прав особі, яка проживає з дитиною у «соціально-батьківській» ролі, включно з правом вирішувати питання щоденної опіки.

Французьке право (ст. 377–1 Code civil) допускає оформлення «партіципативної батьківської відповідальності», що дозволяє партнеру або

новому подружжю одного з батьків брати юридично закріплену участь у вихованні дитини.

Своєю чергою, англійське право через інститут *parental responsibility order* надає вітчиму або мачусі право бути офіційним суб'єктом батьківської відповідальності за рішенням суду або за нотаріальною угодою з біологічними батьками.

На відміну від цих юрисдикцій, українське законодавство не містить інституту делегування чи розподілу батьківських повноважень між біологічними батьками і вітчимом/мачухою. Це призводить до дисфункцій у випадках, коли саме вітчим або мачуха фактично здійснюють основну турботу про дитину (особливо в сім'ях, де один із біологічних батьків відсутній, проживає окремо або не виконує своїх обов'язків). Наявна модель не сприяє повній реалізації принципу найкращих інтересів дитини

Аналіз сучасного українського сімейного законодавства демонструє, що відсутність інституту делегування або розподілу батьківських повноважень між біологічними батьками та вітчимом і мачухою створює значні прогалини у правовому регулюванні. Зокрема, у випадках, коли саме вітчим або мачуха фактично виконують основні функції виховання та утримання дитини, відсутність чіткої нормативної бази призводить до дисфункцій у забезпеченні прав та інтересів дитини. Така модель не дозволяє повною мірою реалізувати принцип найкращих інтересів дитини, оскільки юридичне становище соціальних батьків залишається невизначеним, а механізми їх участі у прийнятті рішень обмежені.

Тому, в контексті даного дослідження, потребує модернізації і механізм правового захисту вітчима і мачухи. Оскільки, у випадках розірвання повторного шлюбу або смерті біологічного батька закон не передбачає можливості збереження юридичних зв'язків між дитиною та особою, яка фактично виконувала батьківські функції протягом тривалого часу. Зарубіжні моделі, зокрема, практика Європейського суду з прав людини (справи *Moretti and Benedetti v. Italy*, *Nazarenko v. Russia*), уже давно визнають соціальне батьківство частиною сімейного життя, яке підлягає захисту за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7].

Отже, українське сімейне законодавство потребує впровадження сучасних підходів до правового статусу вітчима та мачухи, які б враховували реальну соціальну роль цих осіб, а також відповідали б міжнародним стандартам захисту прав дитини. З огляду на це, обґрунтованим є запровадження інституту часткової «батьківської відповідальності» для вітчима та мачухи, що дозволить юридично закріпити їх участь у вихованні, навчанні та розвитку дитини відповідно до фактичної ролі у сім'ї. Необхідно встановити чіткі процедурні механізми визначення обсягу повноважень соціальних батьків, включно з питаннями освіти, медичного забезпечення, участі у витратах на утримання дитини та управління її майном.

Важливим є також регламентування взаємодії між біологічними батьками та вітчимом і мачухою у випадках розділеного проживання або неповного

виконання обов'язків біологічними батьками, що забезпечить узгоджене прийняття рішень в інтересах дитини.

Рекомендується впровадження судового контролю за делегуванням батьківських повноважень, який гарантуватиме законність дій соціальних батьків та захист прав дитини. Крім того, доцільна гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами, зокрема з положеннями Конвенції ООН про права дитини та практикою Європейського суду з прав людини, що сприятиме підвищенню ефективності правового захисту соціальних батьків та стабільності сімейних правовідносин у сучасних умовах.

Такі зміни сприятимуть гармонізації сімейних правовідносин, зміцненню правового статусу дитини та приведенню українського законодавства у відповідність із європейськими стандартами.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 25.11.2025).
2. Калінюк А.Л. Сімейно-правовий статус вітчима і мачухи в Україні: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 235 с.
3. Постанова Верховного Суду від 11 березня 2020 у справі № 127/15672/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
4. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 3 жовтня 2024 року у справі №160/17962/23 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
5. Шевченко Я.М. Проблеми правового регулювання сімейних відносин. *Українське право*. 1998. № 1. С. 121-130.
6. Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2021 року у справі № 522/1916/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 04 листопада 1950 р. : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.11.2025).

Наталія ГРАБАР

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Тетяна ЯЦИШИН

здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СИСТЕМА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ

Визнання та виконання рішень іноземних судів є ключовим інструментом забезпечення міжнародної правової взаємодії, стабільності цивільного обороту та реалізації принципу доступу до правосуддя в умовах глобалізації. Ефективний механізм транснаціонального судового співробітництва є необхідною умовою для функціонування міжнародної торгівлі, захисту приватних прав та забезпечення передбачуваності правового середовища. У сучасній доктрині цивільного процесу наголошується, що міжнародне визнання рішень іноземних судів ґрунтується на поєднанні принципів взаємності, суверенітету та поваги до юрисдикції інших держав.

Н. Кузніцова доречно звернула увагу на те, що в умовах посилення міжнародних правових зв'язків і глобалізації економічних процесів надзвичайного значення набуває питання визнання та виконання рішень іноземних судів. Зростання обсягу транскордонних приватноправових відносин зумовлює потребу у створенні ефективного міжнародного механізму забезпечення юридичної сили таких рішень у державах, відмінних від держави їх походження [1, с. 57].

Відповідно до положень статті 427 Цивільного процесуального кодексу України, порядок визнання та виконання на території України рішень іноземних судів, у тому числі судів загальної юрисдикції та арбітражних інституцій, визначається виключно міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такий підхід відображає принцип міжнародно-правової кооперації та взаємності у сфері цивільного судочинства.

У зв'язку з цим, у разі відсутності міжнародного договору, що передбачає взаємне визнання і виконання судових рішень між Україною та відповідною іноземною державою, українські суди позбавлені правових підстав для розгляду клопотань про визнання та виконання рішень судових органів такої держави. У ситуації подання подібного клопотання суд зобов'язаний застосувати положення пункту 1 частини першої статті 186 ЦПК України,

відповідно до яких відмовляється у відкритті провадження у разі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Отже, за відсутності міжнародно-правового інструмента, що регулює відповідні відносини, суд постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження щодо розгляду клопотання про визнання та виконання рішення іноземного суду. Така відмова здійснюється незалежно від суб'єкта, на користь якого ухвалено іноземне судове рішення, оскільки правовою підставою є виключно відсутність міжнародно-правового зобов'язання України щодо його виконання.

О. Дрозд слушно зауважив, що загальний принцип міжнародного права полягає в тому, що рішення іноземних судів не мають автоматичної сили поза межами держави, де вони були ухвалені. Їх визнання та виконання можливе лише на підставі міжнародного договору або принципу взаємності, що забезпечує баланс між суверенітетом держави та ефективністю правосуддя [2, с. 109].

Одним із ключових міжнародних інструментів у сфері визнання судових рішень є Гаазька конвенція 1971 року про визнання та виконання рішень іноземних судів у цивільних і торгових справах. Її метою є створення уніфікованих правил для держав-учасниць щодо взаємного визнання судових рішень, що виникають із приватноправових спорів [3, с. 214].

Конвенція визначає три основні критерії, за якими рішення підлягає визнанню: компетенція суду, який ухвалив рішення; забезпечення належного повідомлення сторін про процес; відсутність суперечності публічному порядку держави виконання [4, с. 91].

Відповідно до статей 4–8 Конвенції, рішення визнаються та виконуються без необхідності перегляду справи по суті, якщо вони набрали законної сили у державі походження. Такий підхід є важливим кроком до міжнародного правового співробітництва у сфері цивільного судочинства, зменшуючи ризик дублювання процесів і підвищуючи стабільність приватноправових відносин.

Іншим фундаментальним міжнародним актом є Конвенція ООН 1958 року (Нью-Йоркська конвенція), яка стосується визнання та виконання іноземних арбітражних рішень. Вона стала одним із найуспішніших документів у сфері міжнародного приватного права, оскільки її учасниками є понад 160 держав світу [6, с. 173].

Конвенція встановлює, що кожна держава-учасниця зобов'язана визнавати арбітражні рішення як обов'язкові та виконувати їх на своїй території за тих самих умов, що й власні арбітражні рішення. Відмова у визнанні можлива лише у виняткових випадках - коли сторони не були належним чином повідомлені, коли угода про арбітраж є недійсною або коли рішення суперечить публічному порядку держави виконання [7, с. 221].

Хоча обидві Конвенції – Гаазька 1971 року та Нью-Йоркська 1958 року – мають спільну мету забезпечення визнання та виконання рішень, між ними існують суттєві відмінності. Гаазька регулює судові рішення державних судів, тоді як Нью-Йоркська – рішення приватних арбітражних органів.

У правозастосуванні Конвенція 1958 р. виявилася більш ефективною завдяки універсальному визнанню, чітким процедурним нормам і передбачуваності

практики. Натомість Гаазька конвенція залишається важливою в історичному аспекті як перша спроба уніфікації правил у цій сфері [8, с. 92].

На відміну від деяких правових систем (наприклад, США чи Великої Британії), де допускається автономне внутрішнє регулювання без договору, український цивільний процес не передбачає можливості визнання іноземних рішень без міжнародної угоди.

Таким чином, якщо з певною державою відсутній міжнародний договір, український суд не може розглядати клопотання про визнання чи виконання її судових рішень. У цьому випадку застосовується п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України – відмова у відкритті провадження, оскільки справа не підлягає розгляду судом у порядку цивільного судочинства. Це підкреслює формалізований характер української моделі, яка повністю залежить від договірних відносин.

Міжнародно-правова система визнання та виконання рішень іноземних судів становить багаторівневу систему, що поєднує універсальні, регіональні та двосторонні договори. Україна дотримується моделі, у якій визнання можливе виключно за наявності міжнародного договору, що гарантує правову визначеність, але водночас обмежує гнучкість механізму транскордонного правосуддя. Подальша уніфікація, зокрема приєднання до нових Гаазьких конвенцій, може значно підвищити ефективність та передбачуваність системи міжнародного виконання судових рішень.

Отже, міжнародно-правова система визнання та виконання рішень іноземних судів становить один із наріжних каменів міжнародного цивільного процесу. Гаазька конвенція 1971 р. заклала основу правової співпраці між державами у сфері цивільного судочинства, тоді як Нью-Йоркська конвенція 1958 р. забезпечила ефективність та універсальність механізму арбітражного вирішення спорів.

Список використаних джерел

1. Кузнєцова Н. С. Міжнародне приватне право. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 356 с.
2. Дрозд О. М. Визнання і виконання іноземних судових рішень у міжнародному праві. Харків: Право, 2021. 280 с.
3. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil and Commercial Matters (The Hague, 1971).
4. Коментар до Гаазьких конвенцій у сфері міжнародного цивільного процесу / За ред. В. Тertiшника. Київ: Алерта, 2022. 544 с.
5. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters (The Hague, 2019).
6. United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958).
7. Михайленко О. І. Міжнародний комерційний арбітраж: практика застосування Нью-Йоркської конвенції. Київ: Право України, 2022. 312 с.
8. Gaillard E., Savage J. Fouchard Gaillard Goldman on International Commercial Arbitration. Kluwer Law International, 2015. 1138 p.

Ольга ДІЛАЙ

професор кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НОРМАТИВНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Забезпечення гарантій незалежності адвоката у кримінальному провадженні є невід'ємною умовою реалізації права на захист. Їх ефективність визначає не лише обсяг професійної свободи адвоката, але й реальність права особи на отримання кваліфікованої правничої допомоги в умовах протидії публічному обвинуваченню. Особливої уваги в цьому контексті набувають кримінально-процесуальні гарантії, покликані мінімізувати ризики неправомірного втручання у професійну діяльність адвоката під час здійснення слідчих (розшукових) дій. Саме вони формують межі допустимої активності органів досудового розслідування та прокуратури в ситуаціях, коли процесуальний інтерес держави стикається з необхідністю охорони адвокатської таємниці та недоторканності адвокатської діяльності. До того ж, важливість кримінально-процесуальних гарантій підвищилась із огляду на збільшення в умовах воєнного стану кількості випадків затримання адвокатів та проведення у них обшуків [1].

Кримінально-процесуальні гарантії адвокатської діяльності знаходять свій прояв насамперед у встановлених законодавцем особливостях проведення таких слідчих (розшукових) дій як обшук, огляд житла чи іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює свою професійну діяльність, тимчасового доступу до належних йому речей і документів. Таким чином, обраний законодавцем підхід узгоджується із усталеною практикою Європейського суду з прав людини про те, що національне законодавство може передбачати обшуки у адвокатів, однак тільки при одночасному забезпеченні при їх проведенні спеціальних гарантій [2].

До прикладу, у частині 2 статті 23 профільного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (надалі – Закон № 5076-VI) в імперативній формі закріплено обов'язок суду конкретизувати у відповідному рішенні перелік речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити у адвоката [3]. Існування цієї норми покликане попередити ймовірне розголошення в процесі проведення обшуку чи огляду інформації, що входить до обсягу адвокатської таємниці.

Попри розміщення цитованої вище гарантії у законі, що регулює діяльність адвокатури, вона не має характер виняткової, оскільки кримінальний процесуальний закон теж містить скеровану до слідчого судді і суду вимогу зазначати в прийнятій ними ухвалі про обшук відомості про речі та документи, для виявлення яких проводиться відповідна слідча (розшукова) дія [4]. Разом із

цим, положення частини 2 статті 23 Закону № 5076-VI характеризуються вищим рівнем нормативної визначеності порівняно із відповідним приписом кримінального процесуального закону, а відтак становлять ефективніший інструмент запобігання розголошенню адвокатської таємниці.

Окрім цього, до участі у огляді, обшукові житла, іншого володіння чи місця здійснення діяльності адвоката, тимчасового доступу до його речей і документів, залучається представник адвокатського самоврядування. Для реалізації цієї гарантії службова особа органу досудового розслідування чи прокуратури, відповідальна за організацію та проведення слідчої (розшукової) дії, повинна сповістити про це раду адвокатів регіону. В свою чергу, рада адвокатів регіону, де здійснюватиметься планована слідча (розшукова) дія, забезпечує явку та присутність свого представника. Його основним завданням є недопущення розкриття адвокатської таємниці.

Відсутність представника ради адвокатів регіону під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії не перешкоджає її проведенню, але виключно за умови дотримання вимоги про завчасність повідомлення ради адвокатів. Вже на цьому етапі можна виснувати, що обговорюване законодавче положення не відповідає стандартам правової визначеності, оскільки «завчасність» неможливо оцінити із використанням об'єктивно визначених критеріїв – це поняття є оціночним.

У цьому контексті ми солідарні із позицією С. В. Оверчука, який зауважує, що відсутність законодавчої конкретизації форми, способу та терміну повідомлення ради адвокатів регіону про проведення слідчої дії може створювати певні проблеми для забезпечення реалізації гарантій адвокатської діяльності [5, с. 29]. Показовою є ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду, в якій констатовано відсутність підстав для арешту вилучених в адвоката під час обшуку речей і документів, виходячи із мотивів недоведеності стороною обвинувачення своєчасності повідомлення ради адвокатів регіону про обшук у житлі адвоката та початку його проведення за відсутності такого представника [6].

Вочевидь формальне повідомлення ради адвокатів регіону про проведення у адвоката обшуку, огляду чи тимчасового доступу до речей і документів, апріорі не може забезпечити дієвість передбаченої законодавством гарантії адвокатської діяльності. Водночас питання про своєчасність такого повідомлення не можна розглядати однобічно: окрім потреби надати об'єктивно достатній для залучення та приїзду представника ради адвокатів регіону час, не можна залишати поза увагою необхідність проводити слідчі дії, особливо обшук, неочікувано, задля унеможливлення знищення чи приховування відшукуваних речей та документів.

Отож, визначальним при визначенні моменту повідомлення органу адвокатського самоврядування про плановану слідчу (розшукову) дію є дотримання балансу між потребами ефективного виконання завдань кримінального провадження, з одного боку, і гарантуванням непорушності прав адвоката – з іншого. Однак, необхідність швидкого, повного та неупередженого

розслідування кримінального правопорушення за жодних умов не може використовуватися як фактор, що виправдовував би нехтування гарантіями адвокатської діяльності, навіть у випадках, коли є підозра у причетності адвоката до його вчинення.

Ще одним аспектом, на який слід звернути увагу, є обсяг повноваження представника ради адвокатів регіону. Норми закону обмежені вимогою його обов'язкової присутності та не передбачають для нього жодних процесуальних повноважень. Між тим, у Рішенні Ради адвокатів України № 123 від 15-16 грудня 2023 р. зазначено, що представник ради адвокатів користується правами учасника відповідної процесуальної дії та, крім того, має можливість ставити запитання, висловлювати зауваження щодо порядку її проведення, фіксувати обставини тощо [7]. Більше того, це рішення містить деталізований покроковий алгоритм дій залученого до участі у слідчій (розшуковій) дії представника.

З огляду на іманентну роль представника ради адвокатів у забезпеченні реальної дії гарантій незалежності адвоката, згадувані положення доцільно закріпити безпосередньо в законі. Саме тому ми поділяємо позицію В. В. Заборовського, який обґрунтовано вважає, що ключові повноваження представника ради адвокатів, присутнього під час проведення щодо адвоката слідчої (розшукової) дії, мають бути чітко визначені і у Законі № 5076-VI, і в КПК України [8, с. 154].

Аналіз наведених положень дозволяє констатувати, що сучасна модель кримінально-процесуальних гарантій адвокатської діяльності містить як переконливі нормативні інструменти, так і низку недоліків, здатних нівелювати їх практичну дієвість. Найсуттєвішими серед них є відсутність чітких, формалізованих критеріїв своєчасності повідомлення ради адвокатів регіону про плановані в адвоката слідчі (розшукові) дії, а також недостатня процесуальна визначеність статусу її представника. Ці прогалини створюють потенційну можливість для формального виконання обов'язків органами досудового розслідування та, відповідно, обмеження змістовного наповнення гарантій, покликаних убезпечувати адвоката від неправомірного втручання. Разом із тим, аналіз судової практики демонструє, що неналежне повідомлення представника адвокатського самоврядування може мати істотні правові наслідки, до прикладу, визнання недопустимими отриманих доказів. Це підтверджує, що гарантії, закріплені законодавцем, не можуть розглядатися як номінальні: за своєю природою вони спрямовані на реальний захист адвокатської таємниці та професійної автономії адвоката.

Список використаних джерел

1. Дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення. *Офіційний веб-сайт Національної Асоціації Адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/publications/10234-dotrimannya-garantij-advokats-koi-diyalnosti-v-ukraini-v-umovah-voennogo-stanu-problemi-ta-shlyahi-ih-virishennya.html>

2. The European Court of Human Rights. Case of André and another v. France (Application no. 18603/03). *Judgment*. 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87938>

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 05.07.2012 р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17>

5. Оверчук С. В. Обшук житла адвоката та приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність: прецедентна практика Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2018. № 2(18). С. 1-53.

6. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі №991/5681/23 від 23.07.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112539739>

7. Порядок дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів (нова редакція): Рішення Ради адвокатів України №123 від 15-16.12.2023 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2023-12-15-poryadki-123_65ae8cbe01144.pdf

8. Заборовський В. В. Деякі практичні проблеми реалізації гарантій адвокатської діяльності в контексті проведення обшуку відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. №50 (2). С. 152-156.

Альона ДУТКО

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Визнання та утвердження загальнолюдських цінностей, центральне місце серед яких посідають ті, які визначають статус фізичної особи, регулюють та охороняють її права та свободи, є неодмінною умовою функціонування правової держави. Захист територіальної цілісності держави та її національних інтересів, історично є однією з основних функцій будь-якої держави. Пріоритетами національних інтересів України в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації є відстоювання незалежності та державного суверенітету, захист прав, свобод громадян України. Найважливіша роль у вирішенні цих завдань належить військовослужбовцям.

Об'єктивним результатом розвитку свободи людини, її природних прав і гуманізації громадянського суспільства, є законодавче регулювання особистих немайнових прав військовослужбовців – що знайшло своє необхідне правове закріплення в міжнародному праві, Конституції України, Цивільному кодексі України та інших нормативно-правових актах.

Проблема особистих немайнових прав військовослужбовців, їх правового врегулювання викликає жвавий науковий інтерес, стає надзвичайно актуальною на тлі суспільних процесів, які сьогодні відбуваються в Україні. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України був закріплений основоположний принцип пріоритетності людини та її внутрішніх (духовних) благ порівняно з іншими соціальними цінностями [1]. Увібравши в себе основні положення Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з відповідними додатковими протоколами, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та інших міжнародних актів у сфері прав людини Конституція України вибудувала власний каталог фундаментальних та непорушних прав людини, забезпечивши їх при цьому дієвими правовими гарантіями здійснення та захисту.

Цивільний кодекс України забезпечив найбільш повний галузевий розвиток указаних вище конституційних положень.

У зв'язку з цим аналіз змісту особистих немайнових прав військовослужбовців, цивільно-правових основ інституту захисту особистих немайнових прав військовослужбовців є, безумовно, актуальним завданням та нагальною потребою сьогодення. У цьому напрямі досить плідним є дослідження проблем визначення сутності та змісту інституту цивільно-

правового захисту прав військовослужбовців; вплив правового статусу військовослужбовців на механізм захисту їхніх суб'єктивних прав.

Під цивільно-правовим захистом прав військовослужбовців слід розуміти здійснювану, як правило, з ініціативи військовослужбовця, права якого порушені, невизнані або оспорювані, діяльність суду, самого військовослужбовця, а в передбачених законом випадках – органів держави – щодо застосування військовослужбовцями форм захисту своїх суб'єктивних прав, усунення наслідків їх порушення шляхом застосування способів, передбачених Цивільним кодексом України чи іншим законом.

Розвиток законодавства, що регулює правовий статус військовослужбовців, особистих немайнових прав військовослужбовців та механізму захисту їхніх прав, свобод та інтересів, сприятиме підвищенню гарантій правового захисту військовослужбовців. Ефективна взаємодія держави та армії на всіх історичних етапах розвитку української державності була б неможливою, якби держава не вживала значних зусиль щодо забезпечення інтересів військовослужбовців.

Для належного законодавчого врегулювання питань захисту прав військовослужбовців необхідно враховувати міжнародний досвід із цього питання, використовувати напрацювання інших країн у цій сфері, особливо враховуючи євроатлантичні вектори організації ЗСУ, впровадження протоколів і стандартів НАТО у мілітарну систему України. А також враховуючи намір країни до інтеграції з ЄС й іншим цивілізованим світом.

Безумовно, права військовослужбовців лише тоді перетворюються на соціальну цінність, коли їх реалізація підкріплена комплексом юридичних гарантій, найважливішою з яких є нормативно закріплене право військовослужбовців на захист. І, як показує практика, військовослужбовці останніми роками дедалі більш активно вдаються до різних способів захисту своїх суб'єктивних прав. Своєю чергою, у правовій науці проблема захисту суб'єктивних прав військовослужбовців також викликає значний інтерес.

Як зазначає О. Сафончик «цивільно-правовий захист цивільних прав військовослужбовців означає застосування заходів захисту, зокрема й заходів цивільно-правової відповідальності, визначених лише актами цивільного законодавства або цивільно-правовим договором» [3, с. 38].

Закріплення права військовослужбовця на захист покладає на державу відповідні зобов'язання щодо створення необхідних умов здійснення даного права. За порушення особистих немайнових прав військовослужбовців передбачено відповідальність. При цьому, за допомогою цивільно-правових способів захисту військовослужбовці можуть найбільш повно захистити свої порушені права, відшкодувати завдану майнову шкоду та моральні збитки.

У сучасних умовах інститут цивільно-правового захисту є одним із основних у цивільно-правовій галузі. Будучи правовою соціальною державою Україна посилює увагу до питань захисту прав військовослужбовців від неправомірних дій будь-кого, що є однією із гарантій демократії та свободи. Способи захисту цивільних прав військовослужбовців – це закріплені в законі,

Цивільному кодексі України, матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких можуть бути досягнуті: припинення, запобігання, поновлення порушених прав військовослужбовців.

Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців завжди передбачає наявність конкретних засобів та способів захисту, які встановлюються державою та закріплюються виключно у нормах ЦК України. Особливості військової служби, а також характер покладених на військовослужбовців обов'язків не повинні впливати на порядок звернення військовослужбовців до суду за захистом своїх прав.

На нашу думку, слід посилити захист особистих немайнових прав військовослужбовців. Одночасно потрібно вжиття низки заходів організаційного характеру, пов'язаних з розвитком правової освіти військовослужбовців, поширення серед них знань про особисті немайнові права, про способи та форми їх захисту. Система поновлення та захисту особистих немайнових прав військовослужбовців повинна стати більш доступною.

Отже, незважаючи на те, що окремі питання, пов'язані з проблемою правового статусу військовослужбовців, отримали розробку в працях учених, необхідно проведення додаткових досліджень, здатних зробити внесок у подальший розвиток вчення про цивільно-правовий статус військовослужбовців шляхом конкретизації законодавства про особисті немайнові права цієї категорії фізичних осіб. Для ефективного регулювання, реалізації та захисту особистих немайнових прав військовослужбовців необхідно, по-перше, нормативне закріплення суб'єктивних прав військовослужбовців; по-друге, правореалізаційна діяльність щодо використання цих прав та виконання обов'язків; по-третє, ефективний механізм відновлення та захисту порушених прав; по-четверте, підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців, рівня їхньої обізнаності з правами, свободами, інтересами та способами і формами їх захисту.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.11.2025)
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.11.2025).
3. Сафончик О. Особисті немайнові права: актуальні проблеми цивільно-правового захисту. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 32-39.

Анна ІЛІЇНА
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки
(Одеський державний університет внутрішніх справ)
Вікторія ШИНКАРУК
здобувач вищої освіти Інституту права та безпеки
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Станом на сьогодні, воєнні дії, що тривають з 24 лютого 2022 року та стали підставою для запровадження в Україні правового режиму воєнного стану, істотно вплинули на всі сфери суспільних відносин, включно з правовими. Особливого значення цей вплив набув у сфері цивільних правовідносин, зокрема спадкових, які становлять окрему категорію через свою специфіку. Спадкові правовідносини вирізняються тривалим характером, структурною стадійністю та обмеженим суб'єктним складом. У воєнний період ці характеристики ускладнюються зовнішніми факторами, зокрема: масовим переміщенням громадян, втратою документів, обмеженим доступом до державних органів, окупацією частини територій України, а також зростанням кількості випадків загибелі населення.

Загальні норми, що регулюють право на спадкування, визначені Цивільним кодексом України та іншими підзаконними актами, які зберігають чинність у частині, що не суперечить спеціальним нормативним актам, прийнятим на виконання правового режиму воєнного стану. Спадкоємець має право звернутися із заявою протягом всього періоду дії воєнного стану, а також використати частину строку, що залишалася станом на 24 лютого 2022 року [1, с. 9].

Водночас, реалізація спадкових прав у нинішніх умовах ускладнена через інші чинники. У регіонах, де ведуться активні бойові дії або зберігається ризик для життя населення, процес оформлення спадкових прав є об'єктивно ускладненим або навіть неможливим. Це, в свою чергу, призведе до значного зростання кількості судових спорів щодо продовження строків прийняття спадщини. Слід звернути увагу й на зміни Постанови КМУ № 164, яка на початковому етапі воєнного стану передбачала зупинення перебігу строку для прийняття спадщини. Саме ця норма спричиняла колізію зі ст. 1298 Цивільного кодексу України, відповідно до якої свідоцтво про право на спадщину може бути видане лише після спливу шестимісячного строку від моменту її відкриття. Однак чинна редакція Постанови КМУ № 164 вже не містить положення про зупинення строків. Натомість вона передбачає можливість поновлення пропущеного строку у випадках, коли його дотримання було неможливим через бойові дії, окупацію, переміщення чи інші обставини

воєнного часу. Це означає, що шестимісячний строк, визначений Цивільним кодексом України, продовжує спливати, а спадкоємець може звернутись до суду за його поновленням у разі поважних причин пропуску. Таким чином, зазначені зміни частково усунули правову невизначеність, яка виникала на початку етапі дії воєнного стану, та наблизили регулювання спадкових правовідносин до загальних норм цивільного законодавства [4; 5].

Особливу складність реалізація права на спадкування набуває в умовах тимчасової окупації частини територій України. Якщо спадкодавець на момент смерті проживав на окупованій території, виникають численні труднощі з визначенням місця відкриття спадщини, подачею заяв, реєстрацією спадкових справ, отриманням документів тощо. Відповідно до практики, місце відкриття спадщини визначається не за місцем останнього проживання спадкодавця, а за місцем подання першої заяви від спадкоємця або вимоги кредитора. При цьому нотаріус, незалежно від своєї територіальної юрисдикції, має право приймати спадкову справу. Це, з одного боку, розширює можливості спадкоємців, а з іншого – створює додаткове навантаження на нотаріальні органи в безпечніших регіонах [2, с. 35].

Надзвичайно складним є й питання підтвердження факту смерті спадкодавця. В умовах, коли особа померла на непідконтрольній Україні території, офіційні документи про смерть, видані незаконними органами, не визнаються такими, що породжують правові наслідки. У таких випадках підтвердження факту смерті можливе виключно в судовому порядку, що значно затягує процес оформлення спадкових прав. Крім того, 7 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», що регламентує механізм націоналізації активів РФ та її резидентів у зв'язку з суспільною необхідністю. Закон передбачає вилучення майна таких осіб на користь держави, що теоретично може торкнутися й питань спадкування за участю іноземного елементу. Водночас відсутність докладних роз'яснень щодо співвідношення положень цього закону із спадковим правом, зокрема у частині спадкування громадянами РФ, залишає відкритими питання щодо правових наслідків прийняття спадщини в подібних випадках. До того ж, Конституція України (ч. 5 ст. 41) дозволяє примусове вилучення об'єктів права приватної власності лише за умови повного відшкодування їхньої вартості, що створює потенційний конфлікт норм [3, с. 25].

Одним з основних проблемних аспектів є визначення місця відкриття спадщини у випадках, коли спадкодавець постійно проживав на тимчасово окупованій території. Відповідно до статті 1221 Цивільного кодексу України, місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Проте на практиці реалізувати це положення неможливо, адже на окупованих територіях відсутні дієві механізми правозастосування українського законодавства, а також державні нотаріальні органи, що унеможлиблює відкриття спадкової справи на таких територіях [4].

Запровадження спеціального правового режиму для відкриття спадщини у випадках, коли останнє місце проживання спадкодавця знаходиться на окупованій території. Можна передбачити альтернативне місце відкриття спадщини – наприклад, за місцем проживання спадкоємця або місцем знаходження основної частини спадкового майна на підконтрольній території.

Таким чином, функціонування спадкового права в умовах воєнного стану характеризується численними юридичними, процедурними та гуманітарними труднощами, які потребують термінового нормативного врегулювання, гнучкого підходу з боку держави, а також адаптації нотаріальної та судової практики до реалій воєнного часу. Забезпечення реалізації спадкових прав на тимчасово окупованих територіях вимагає системного, законодавчо врегульованого підходу, що ґрунтується на принципах верховенства права, справедливості та доступності правосуддя. Впровадження спрощених процедур, розширення юрисдикції нотаріусів, цифровізація спадкових процесів та створення спеціальних механізмів захисту прав громадян в умовах воєнного стану є ключовими інструментами для подолання наявних викликів.

Список використаних джерел

1. Дума Т.П. Проблемні аспекти спадкування під час воєнного стану. *Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф.*(Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонova, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. 1004 с.
2. На час дії воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється. *Юридична газета онлайн*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/nachas-diyi-voennogo-stanu-perebig-stroku-dlya-priynyattya-spadshchinizupinyaetsya.html>
3. Печений О. Війна як фактор впливу на спадкові правовідносини. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vijna-yak-faktor-vplyvu-na-spadkovipravovidnosyny/>
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
5. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 : станом на 6 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-p#Text> (дата звернення: 26.11.2025).

Ніколетта КЛЕПАР

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Юлія ВЕРХОЛА

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РОЛЬ НОТАРІУСА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

В умовах тимчасової окупації значення забезпечення прав власності на майно, розташоване на тимчасово окупованих територіях, зростає критично. Нотаріус виступає ключовим інститутом – він може забезпечити офіційне засвідчення волевиявлення сторін, фіксацію договорів, видачу спадкових свідоцтв та довіреностей, особливо у випадках, коли звичайні державні інститути не можуть функціонувати на місці. Нотаріуси, які діють на підконтрольній Україні території, можуть приймати документи, пов'язані з майном, що знаходиться в окупації, і надавати їм юридичну силу для подальшої реєстрації чи судового захисту, навіть за умови неможливості безпосереднього доступу до самої території чи реєстрів. Згідно із статтею 34 Закону України «Про нотаріат», нотаріуси уповноважені посвідчувати правочини (договори, заповіти, довіреності) й видавати свідоцтва про право на спадщину [1].

Наукові дослідження наголошують, що засоби доказування у нотаріальному процесі мають специфічні риси: у цьому контексті письмові докази, пояснення сторін і висновки експертів мають свою роль, але оцінюються з урахуванням особливостей нотаріального провадження [2, с. 3-4]. Крім того, аналіз ролі функцій нотаріату в правовій системі України вказує на те, що документи, оформлені нотаріусами, мають підвищену юридичну вірогідність, і нотаріат виконує функції підтвердження правових фактів і запобігання спорів [3, с. 182-184].

Згідно з чинним законодавством, нотаріуси, які залишили окуповані території, можуть продовжувати здійснювати нотаріальні дії на підконтрольній Україні території за умови, що зберегли свої повноваження та актуальні реєстраційні дані в Єдиному реєстрі нотаріусів. Вони виконують ключову функцію, спрямовану на забезпечення неперервності цивільного обігу документів: підтвердження дійсності права власності, відновлення втрачених правоустановчих документів, засвідчення підписів на заявах щодо компенсацій або визнання шкоди. Особливо важливими є нотаріальні дії у процесі спадкування: коли особа помирає на тимчасово окупованій території або залишає там майно, спадкоємці на вільній території мають право звернутися до

українського нотаріуса, подати правовстановлюючі документи, які підтверджують володіння, і отримати свідоцтво про право на спадщину [4].

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII також закріплює, що набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованих територій [5]. Це зобов'язує нотаріусів на контрольованій території приймати документи, пов'язані з майном на окупованій території, і забезпечувати юридичну силу цих дій згідно з українським законодавством. Крім того, законодавство встановлює, що протягом одного місяця з дня припинення або скасування воєнного стану реєстрація прав на нерухоме майно здійснюється незалежно від місцезнаходження такого майна (тобто навіть якщо воно знаходиться на території, яка була окупована). Це означає, що нотаріуси мають право проводити нотаріальні посвідчення чи реєстраційні дії, пов'язані із тим майном, без урахування географічного розташування об'єкта.

На сучасному етапі нотаріуси беруть участь і в компенсаційних механізмах за зруйноване чи втрачене майно внаслідок бойових дій. Наприклад, при відновленні об'єктів нерухомості нотаріуси відіграють роль при фіксації права власності, в оформленні компенсаційних угод та зафіксованих документів у Державному реєстрі майна, пошкодженого або знищеного [6].

Проте на практиці нотаріальна діяльність на самій тимчасово окупованій території України фактично зупинена. Немає жодного українського нотаріуса, який міг би законно здійснювати нотаріальні дії на тимчасово окупованих територіях, оскільки фактично вони не діють під юрисдикцією української держави [7]. Ця обставина створює правовий вакуум, через який зловмисники чи окупаційна влада можуть проводити незаконні реєстрації, переписувати власність, примушувати власників до «признання» нових титулів тощо.

Показовим є приклад міста Маріуполя, відбуваються численні порушення прав власності, що ілюструють, наскільки критичною є роль нотаріуса. Зокрема, окупаційні структури видали рішення про «націоналізацію» квартир, власники яких не встигли підтвердити право власності у встановлений ними термін. В Маріуполі також проголошувалися квартири «безхазяйними», а власників закликали звернутися для підтвердження документів, інакше майно «переходитиме» до муніципальної чи окупаційної власності [8].

Разом із тим, нотаріуси повинні діяти в рамках конституційних та міжнародно-правових гарантій – зокрема, захист майна як фундаментального права людини, неможливість того, щоб окупаційна влада легітимно переписувала приватну власність на свій розсуд.

Втім, існують суттєві ризики та перешкоди: складність доведення факту володіння майном в умовах воєнних дій, руйнувань або виселення власників; знищення правовстановлюючих документів, архівів, реєстраційних записів на окупованих територіях; відсутність доступу нотаріусів та громадян до самої території; тиск, фальсифікації з боку окупаційної адміністрації та ризики

корупції; необхідність електронної та цифрової трансформації нотаріату, щоб уникнути фізичного ризику втрати архівів і документів.

У відповідь на ці виклики, державні органи в Україні повинні підтримати нотаріат через законодавчі зміни, створення нормативних механізмів для нотаріальних дій, приналежність до програм захисту архівів, забезпечення цифрової безпеки документів, а також інформаційну підтримку громадян щодо можливості оформлення прав на майно з тимчасово окупованих територій через нотаріусів на підконтрольній території.

Отже, роль нотаріуса у забезпеченні прав власності на тимчасово окупованих територіях є стратегічною ланкою захисту прав власності: через нотаріальні дії можна фіксувати волевиявлення власників, узаконювати права спадкування, забезпечувати документи довіреності, брати участь у компенсаційних механізмах тощо. Нотаріуси допомагають мінімізувати правові наслідки окупації, захистити юридично права громадян і зберегти основи цивільного обороту навіть за екстремальних умов, виступаючи єдиним легітимним інструментом правового захисту власності в умовах фактичної неможливості фізичного контролю.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

2. Баранкова В. В. Особливості засобів доказування у нотаріальному процесі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Вип. 2024. с. 3-4. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/7.pdf?utm_source=chatgpt.com

3. Кияниця Л. Роль і значення функцій нотаріату в правовій системі України. *Часопис Київського університету*. Вип.2023. с. 182-184. URL: https://chaspravva.com.ua/index.php/journal/article/view/982?utm_source=chatgpt.com

4. Як успадкувати майно, яке залишилось в окупації? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-uspadvaty-mayno-i-ake-zalyshylos-v-okupatsii/>

5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

6. Практичні аспекти участі нотаріусів у компенсаційних механізмах (компенсації за пошкоджене чи знищене майно). URL: https://www.vinnotariat.com.ua/images/news/Dopovid_2.pdf?utm_source=chatgpt.com

7. Тимчасово окупована територія України: які проблеми виникають у нотаріальній практиці. URL: <http://yuradnik.com.ua/stati/timchasovo-okupovana-teritoriya-ukrayini-yaki-problemi-vinikayut-u-notarialniy-praktitsi/>

8. Адвокатська діяльність в окупації: забезпечення права на захист чи колабораціонізм? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/advokatska-diialnist-v-okupatsii-zabezpechennia-prava-na-zakhyst-chy-kolaboratsionizm/>

Христина МАЙКУТ
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Важливою складовою системи загальних прав людини є репродуктивні права, позаяк вони охоплюють основні права та свободи, які забезпечують індивідуальну автономію, здоров'я у контексті репродуктивних функцій людини. Вказана категорія поєднує права на вільний вибір методів планування сім'ї, доступ до медичних послуг, повагу до приватного життя, самостійність у прийнятті рішень в репродуктивній сфері, зокрема і в аспекті відмови від материнства, батьківства.

Репродуктивні права, як комплексна сукупність можливостей фізичної особи, що спрямовані на забезпечення її репродуктивної функції щодо відтворення собі подібних [1, с. 68] у вітчизняному цивільному законодавстві віднесені до групи особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Правові засади здійснення репродуктивних прав знайшли своє закріплення й у низці положень Сімейного кодексу України, Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

Виняткової ваги проблема належної регламентації репродуктивних прав набуває в умовах воєнного стану. Як слушно зазначається в науковій літературі, активні бойові дії на території України негативно вплинули на демографічну ситуацію. Скорочення частки чоловічого населення репродуктивного віку особливо гостро ставить питання можливості реалізації свого права на батьківство й після смерті, відтворення собі подібних [2, с. 448].

У такій ситуації на державу покладаються важливі завдання щодо створення належного механізму охорони та захисту репродуктивних прав тих осіб, які, ризикуючи власним життям, протидіють агресору.

Заслуговує на увагу те, що зазначеній сфері спостерігається активна законодавча робота. Так, 23.03.2024 набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» [3], спрямований на створення державних гарантій щодо збереження можливості біологічного батьківства (материнства) для захисників та захисниць України у разі їх загибелі чи отримання поранень, що впливають на їх репродуктивні функції. У другому випадку йдеться про, так зване, посттравматичне батьківство (материнство) осіб, причетних до виконання ними свого військового (службового) обов'язку, позаяк навіть при імовірності

повернення їх живими ризик розвитку безпліддя у таких осіб є значно підвищеним. Це зумовлено комплексом чинників, серед яких високий рівень травматизму, вплив хімічних та токсичних речовин, поширеність інфекційних захворювань, вплив екстремальних температур (перегрів або переохолодження), недостатній сон, постійний стрес, загальне фізичне й психічне виснаження. Всі ці та інші фактори разом вкрай негативний вплив на репродуктивне здоров'я людини [4, с. 92].

Зазначеним нормативно-правовим актом доповнено п. 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» положенням, яке гарантує військовослужбовцям у період дії воєнного стану право на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із захисту Вітчизни, оборони держави та інших покладених на них обов'язків згідно законодавства, в порядку встановленому Урядом України [5].

Ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» підкреслює не лише прагнення вітчизняного законотворця розв'язати наявну проблему, забезпечивши правовий захист репродуктивних прав військовослужбовців, але й піклування про збереження української нації. Нормативне закріплення зазначених прав також є важливим з точки зору соціального захисту та психологічного благополуччя військовослужбовців, позаяк визнає та гарантує їм можливість реалізувати своє право на батьківство (материнство), що є значущою частиною їх життя. Врегулювання репродуктивних прав на законодавчому рівні не лише сприяє психологічній стійкості військовослужбовців, а й підкреслює важливість підтримки суспільства та демонструє соціальну відповідальність держави перед своїми громадянами.

Механізм надання у період воєнного стану військовослужбовцям закладами охорони здоров'я медичної послуги, необхідної для здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їх репродуктивних клітин, а також скерування для отримання вказаної медичної послуги визначає Порядок здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 78 (далі – Порядок) [6].

Слід зазначити, що положення вказаного Порядку не поширюють свою дію на надання медичних послуг, які пов'язані з використанням репродуктивних клітин, лікуванням безпліддя, включаючи застосування допоміжних репродуктивних технологій. Тобто Кабінет Міністрів України в

своїй постанові чітко розмежував ці категорії медичних прав та присвятив її винятково питанню збереження репродуктивних клітин, що здійснюється через низку послідовних етапів: забір, кріоконсервація та подальше зберігання.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» передбачив повне державне фінансування послуг здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин, проте лише в межах дії воєнного стану.

Згідно п. 14 Порядку після припинення чи скасування воєнного стану зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців, здійснюється за рахунок їх власних коштів. Якщо ж протягом шести місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану військовослужбовець не звернувся до закладу охорони здоров'я із заявою в довільній формі про продовження зберігання репродуктивних клітин за власний кошт або про їх використання (за винятком випадків, передбачених п. 12 цієї ж Постанови), зберігання припиняється. У такому разі репродуктивні клітини підлягають утилізації відповідно до Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами, затверджених Міністерством охорони здоров'я України.

У випадку смерті (загибелі) військовослужбовця чи оголошення судом його померлим безоплатне зберігання відібраного матеріалу здійснюється впродовж трьох років (п.п. 3 п. 2 розділу II Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)»). Після закінчення вказаного строку подальше зберігання репродуктивних клітин може бути здійснено коштом інших осіб, коло яких є нормативно окресленим:

- 1) особи, визначеної в заповіті особи щодо власних репродуктивних клітин, які зберігаються згідно законодавства, на випадок її смерті чи оголошення судом її померлою (п.п. 3 п. 2 розділу II Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)»);

- 2) другого з подружжя або особи, з якою загиблий (померлий) військовослужбовець проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою – у разі відсутності заповіту (п. 12 Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства).

Вказані законодавчі норми створюють належні передумови для реалізації та поступової імплементації в практичну площину постмортальної (посмертної) репродукції.

Запровадження постмортальної (посмертної) репродукції у нормативну площину, породжує низку проблем, які підлягають своєчасному вирішенню. Попри те, що чинне законодавство дозволяє військовослужбовцям розпоряджатися своїми репродуктивними клітин на випадок своєї смерті,

Постанова не містить чітких процедур щодо: оформлення та реєстрації таких розпоряджень; порядку використання біоматеріалу після смерті військовослужбовця; правового статусу та соціального забезпечення дітей, зачатих після смерті батька або матері. А це створює правову невизначеність для родин загиблих військових [7, с. 100].

Варто розглянути випадки, коли гине військовослужбовиця. Адже в такій ситуації єдиним можливим способом реалізації посмертної репродукції з використанням жіночих репродуктивних клітин є застосування методу сурогатного материнства. Важливо зазначити, що послуги сурогатного материнства зазвичай доступні лише для подружніх пар, оскільки копія свідоцтва про шлюб є обов'язковим документом. Отому процес залучення сурогатної матері в разі посмертної репродукції також потребує правового регулювання у вигляді доповнення вищезазначеного Порядку відповідним положенням [4, с. 94-95].

Поза межами законодавчого унормування також залишається спадково-правовий статус особи, зачатої й народженої після смерті спадкодавця із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Іншими словами, враховуючи положення ч. 1 ст. 1222 ЦК України, можливість спадкування особами, зачатими після відкриття спадщини, за українським законодавством виключається, що своєю чергою, свідчить, що спадкове право неповною мірою враховує досягнення сучасної медичної науки.

Список використаних джерел

1. Стефанчук Р. О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 66-72.

2. Мусієнко А. В., Мусієнко М. А. До проблеми нормативно-правового забезпечення постмортальної репродукції: Україна та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 10. С. 448-450.

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22.11.2023 № 3496-IX: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3496-20#Text>

4. Островська Б.В. Посмертна репродукція для військових і цивільних: засади й перспективи правової реформи в умовах війни. *Нове українське право*. Вип. 4. 2025. С. 90-99.

5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

6. Порядок здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства: постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-%D0%BF#Text>

7. Москалюк Н. Б. Актуальні проблеми дотримання прав військовослужбовців на зберігання репродуктивних клітин в системі реалізації прав на батьківство та материнство. С. 99-101. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1582>

Віктор МАКОВІЙ
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки,
кандидат юридичних наук, професор
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

ДЕФІНІЦІЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Вирішення теоретико-прикладних проблем правового регулювання темпоральних обмежень здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків має значиму роль у будь-які часи існування суспільства. Наведене набуває особливого значення на межі становлення державності, відновлення державних та громадянських інститутів, коли мова йде про наявність певних екзистенціальних викликів, інтенсивних перетворень суспільного буття, що має місце на тепер в Україні й моделюється у поступальних кроках повоєнного відновлення й трансформації всіх процесів життєдіяльності суспільства до потреб євроінтеграційних процесів.

У полі зору цивілістів останніх часів є реалізація змісту Концепції оновлення Цивільного кодексу України (далі – Концепція), в рамках якої чітко простежуються основні передумови поступального руху цивілістичної доктрини сучасності: трансформація суспільства в умовах всеосяжної діджиталізації, формування реальної та ефективної ринкової економіки, євроінтеграційна спрямованість всіх компонентів суспільства. Зазначені перспективи трансформації Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), а разом з ним і всього цивільного законодавства, свідчать про повну їх релевантність потребам часу – адаптація та відновлення правового регулювання приватних відносин в умовах воєнного стану та за часів повоєнної доби.

Саме одним із кроків в межах наведеного процесу є подання на розгляд Верховної Ради України перших двох книг вже оновленого ЦК України, проєкт однієї з них й стане предметом даного дослідження у розрізі саме детермінації основних категоріальних аспектів позовної давності як різновиду строків.

Проєкт Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої від 21 вересня 2025 року № 14056 (далі – Проєкт) відтворив у своєму змісті норми, які визначають як загальні положення щодо строків та термінів, так і спеціальні норми стосовно одного із строків захисту цивільних прав та інтересів – позовної давності.

Аналіз Концепції свідчить про приділення уваги колективом її розробників в питомій вазі саме нормативному закріпленню позовної давності, а також певним аспектам усунення наслідків безсистемної нормотворчості в межах темпоральних обмежень здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків, узгодженню правового регулювання таких відносин з принципами міжнародних комерційних договорів UNIDROIT.

Проектом запропоновано певні новели у розділі V книги першої ЦК України, які реалізують викладені міркування вже у нормативних приписах, які стосуються строків, термінів та позовної давності. Зокрема, Проектом узгоджено положення щодо обчислення та перебігу строків у статтях 253-255 з відповідними положеннями ст. 1.12 принципів UNIDROIT.

В контексті змісту даного виступу більш доречноше зупинитись на питаннях унормування позовної давності у главі 19 Проекту. При цьому вартим окремої уваги є питання визначання позовної давності та правил початку її перебігу, на що вже зверталась увага раніше [1, с. 111-114]. Дійсно, наявна редакція ст. 256 ЦК України, згідно якої позовною давністю є строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.). Не можна назвати таке визначення вдалим, оскільки особа з урахуванням положень ч. 2 ст. 267 ЦК України може звернутися до суду і після спливу позовної давності. Не вдаючись до деталей у цьому питанні треба тільки зауважити, що визначення, хоча й опосередковане, у ст. 71 ЦК 1963 року є більш прийнятним, де під позовною давністю розуміється строк, який надається для захисту права за позовом особи, право якої порушене. Даний підхід у розумінні позовної давності з огляду на положення судової практики та судження науковців має відповідне підґрунтя за умови, що позовна давність повинна бути пов'язана не з правом на пред'явлення позову, а з правом на його задоволення.

Викладене зауваження до чинної дефініції позовної давності відповідним чином підтримане й авторами Концепції. У фарватері цих міркувань є наукові пояснення природи позовної давності як різновиду давності, зокрема у співвідношенні з набувальною давністю. Позовна давність, за деякими виключеннями, застосовується у всіх видах спірних відношень (зокрема речових та зобов'язальних). Набувальна давність діє обмежено тільки у сфері речового права, і для вітчизняного законодавства це – як одна з обставин, що у юридичному складі є підставою для виникнення права власності.

Набувальна давність породжує право, а закінчення позовної давності спричиняє втрату можливості примусово здійснити домагання. Позовна давність нерозривно пов'язана з порушенням права. При набувальній давності наявність правопорушення може виключати набуття права власності [2, с. 13 131].

Проект у ст. 256 сутність позовної давності, як різновиду строку, безпосередньо пов'язує з втратою права на судовий або інший юрисдикційний захист цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу. До того ж проаналізована норма прямо вказує уповноважену особу, яка втрачає таке право – суб'єкта приватних відносин, яким у контексті ст. 2 Проекту є фізична та юридична особа. Зазначена дефініція узгоджена зі ст. 10.1 глави 10 принципів UNIDROIT, якими строком позовної давності є строк, зі спливом якого припиняється здійснення права, визначеного в цих Принципах. До наведеного необхідно додати потребу у термінологічній однозначності, коли мова йде про використання певних термінів та логічних предикатів у конструкції релевантної норми. Тому, очевидно, варто висловитись стосовно потреби використати термін «припинення», який поширено втілений у правилах обчислення та перебігу

строків (глава 18 Проекту), замість поняття «втрачає». Тоді ст. 256 Проекту буде відтворена у наступній редакції: Позовна давність – це строк, після спливу якого у суб'єкта приватних відносин припиняється право на судовий або інший юрисдикційний захист свого цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу. До того ж, з урахуванням висловленого щодо диспозитивного аспекту застосування позовної давності за ініціативою контрагента особи, чие право на захист обмежено позовною давністю, відтвореного у ч. 3 ст. 267 ЦК України та ч. 3 ст. 267 Проекту, доречно вказати у наведеному визначенні позовної давності доповнення наступного змісту «у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 267 цього Кодексу».

Другим актуальним питанням стосовно позовної давності, на що необхідно звернути увагу у зв'язку з дефініцією позовної давності за ЦК України, є питання початку перебігу спливу такого виду давності.

За загальним правилом будь-який цивільно-правовий строк починає спливати з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок (ст. 253 ЦК України). Подібне правило, але більш конкретизоване у розрізі порядку обчислення відповідних темпоральних величин, відображене й у ст. 253 Проекту.

Для позовної давності такий початковий момент визначений у ст. 261 ЦК України. Згідно останньої позовна давність почне спливати тільки з наступного дня за днем, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Визначення початкового моменту перебігу позовної давності у наведеній редакції, як на нашу думку, є не досить вдалим. Диспозиція ст. 261 ЦК містить три обставини, які є умовами початку спливу позовної давності, зв'язок між якими ґрунтується на диз'юнкції. На відміну від ст. 76 ЦК 1963 року вказана норма чинного ЦК України доповнена ще одним суб'єктивним елементом, що вимагає й знання особи про порушника її права. У цивілістиці розтлумачено таке положення наступним чином: якщо особа дізналась про порушення її права, то строк позовної давності починає спливати від дня, коли вона дізналась про суб'єкта, яким порушено її право [3, с. 631-638].

Однак таке тлумачення не відповідає дійсному формулюванню даної диспозиції, адже в ній наявний зв'язок між обставинами, що є початком перебігу позовної давності, через прийменник “або”, в той час як викладене вище тлумачення можливе тільки при наявності кон'юнкції тобто в разі наявності прийменника “і”. Останні пропозиції знайшли опосередковану підтримку й у юридичній літературі [4, с. 298-299].

Необхідно вказати, що така позиція не має позитивної перспективи застосування у зв'язку з наступним. Згідно ст. 9 Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів початковим моментом спливу строків позовної давності визначено день виникнення права на позов, подібні твердження прийнятні й у цивільно-правовій науці [1, с. 111]. Право ж особи на позов виникає з моменту, коли вона дізналась або повинна була дізнатися про

порушення свого права, в останньому відображено суб'єктивний момент виникнення права.

З огляду на викладене та те, що значення строків позовної давності полягає в стабілізації і впорядкуванні цивільно-правових відносин, відсутня потреба у встановленні додаткової обставини, що є підставою для початку спливу строку позовної давності незалежно від типу її зв'язку з іншими обставинами. Дійсно, варіант запропонований ст. 261 ЦК України, дає привід говорити про непотрібність даного елементу, оскільки знання про суб'єкта, який порушив цивільне право уповноваженої особи не може бути без знання про сам факт порушення. В той же час при застосуванні прийменника "і" у сполученні вказаних обставин матимемо варіант, коли у зв'язку з неможливістю встановлення безпосереднього порушника суб'єктивного права строки позовної давності спливати не будуть, що суперечить викладеним вище положенням стосовно призначення позовної давності.

Ст. 261 Проекту усуває наведене протиріччя, де вже мова йде про застосування прийменника "і" у сполученні вказаних обставин, однак залишаються не вирішеними окремі складові піднятого питання. Так, Проект оперує поняттям «завершення календарного року» в якості початкового моменту для початку перебігу загальної позовної давності, у той час як у ньому наявні термін «календарна дата» використовується для започаткування загального порядку перебігу строку, що вносить певну невизначеність у використанні цих категорій. Водночас, згадані принципи UNIDROIT у ст. 10.2 прямо вказують на початковий момент перебігу позовної давності – наступний день за днем, коли кредитор дізнався або повинен був дізнатися про факти, внаслідок яких його право може бути здійснене, тобто саме право на захист, що більш раціонально враховує викладені вище міркування.

Тим не менш, викладені у Проекті оновлені положення щодо позовної давності забезпечують стабільність цивільних правовідносин, усувають певну невизначеність, стимулюють уповноважену особи до активних дій, а також розчищають правове поле для застосування інших видів давності, як різновиду строків, зокрема набувальної, у контексті співвідношення вказаних темпоральних величин. Хоча, висловлене створює передумови до удосконалення правового регулювання позовної давності з огляду на зміст Проекту.

Список використаних джерел

1. Маковій В.П. Сутність позовної давності за КТМ та ЦК України. *Морське право: актуальні питання теорії та практики*. 2014. № 8. С. 105-114.
2. Маковій В.П. Набувальна давність у цивільному праві: теорія та практика: Монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 225 с.
3. Ярема А.Г. та ін. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] Т.1. Київ: АСК; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. 928 с.
4. Цивільне право України: Підручник : У 2-т. Том 1. [Під ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького]. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 480 с.

Валентина МИРОНЕНКО

доцент кафедри цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ)

ПОСМЕРТНА РЕПРОДУКЦІЯ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Кожного року людство звітує про свої досягнення: успішне випробовування вакцини від вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ); відкриття японськими ученими механізму, за допомогою якого можна позбутися клітин, що старіють та істотно пригальмувати старіння; розробка американцями гвинтокрилу, який спроможний працювати в атмосфері Марсу; створення австралійськими ученими установки, в якій замість вуглекислого газу під час спалювання палива, виробляється чистий кисень; розроблення українськими винахідниками відстрілювальної капсули, яка відділяється від літака за лічені секунди та дозволяє врятувати пасажирів та багато-багато іншого.

Сучасні технології, і зокрема, в галузі медицини, в тому числі репродуктивної, вже давно перетнули межу неможливого: від здійснення аналізу крові без забору крові та проведення хірургічних втручань за допомогою гідроструменевого скальпелю, який ріже тканину, не пошкоджуючи великі судини до народження дітей через роки після смерті їхніх біологічних батьків чи одного із них. І. Рубець, досліджуючи питання правового регулювання посмертних репродуктивних програм, справедливо підкреслює, що новітні високорозвинені наукові технології дають можливість розглядати проблему народження дітей після смерті їх батьків, по новому [1, с. 245].

В юридичній літературі, народження дитини після смерті будь-кого з батьків, отримало назву «постмортальної» (посмертної) репродукції.

Варто наголосити, що питання посмертної репродукції має дуже глибоке коріння. Концепція посмертного донорства була закріплена в таких первісних, всесвітньо відомих джерелах права, як Закони XII таблиць (Закони Хамурапі) та Дигестах Юстиніана. При цьому, вже в цих джерелах розглядалася окремо можливість народження дитини не лише після смерті батька, але і після смерті матері. Це, як правило, могло мати місце у випадках смерті матері під час пологів або внаслідок нещасного випадку.

Варто також зауважити, що раніше під посмертним донорством розумілося лише народження дитини. Нині, розглядається і як один із варіантів зачаття дитини. На думку деяких науковців, посмертну та постмортальну репродукції, взагалі слід розглядати як окремі правові категорії, оскільки механізм їх реалізації суттєво відрізняється. Так, Ю. Тріпак та Т. Михайліна, під посмертною репродукцією пропонують розуміти проведення маніпуляцій із генетичним матеріалом, вилученим до моменту смерті особи-донора, задля запліднення особи-реципієнта. Постмортальна репродукція визначається ними

як проведення маніпуляцій із генетичним матеріалом шляхом його вилучення протягом певного часу із тіла померлої особи-донора задля запліднення особи реципієнта [2, с. 222-223].

Як бачимо, сучасні досягнення в галузі репродуктивної медицини розширили і юридичний зміст поняття посмертної репродукції, під яким слід розуміти не лише народження дитини після смерті будь-кого із батьків, але і зачаття, і народження дитини після смерті одного чи обох з батьків.

Як будь-який вид донорства, здійснення посмертної репродукції, повинно відповідати певним умовам, недотримання яких, може поставити під сумнів законність здійснення даних маніпуляцій. Такі умови зводяться до необхідності переконатися в тому, що репродуктивні методи мають місце з дійсного волевиявлення особи і до моменту настання її смерті.

Після смерті відібрані генетичні матеріали одним із зазначених вище методів вживляються до тіла жінки-реципієнта задля її запліднення. Вагомим аспектом у процесі здійснення посмертної репродукції є той факт, що, як правило, волевиявлення не обмежене бажанням однієї особи-донора і у своїй сутності корелюється з волевиявленням партнера-реципієнта. До того ж часовий період здійснення кріоконсервації сперми становить близько 7–10 років, а іноді навіть більше. Для проведення постмортальної репродукції необхідні як констатація біологічної смерті людини, так і вилучення самого генетичного матеріалу у вже померлої особи (витяг сперми померлого можливий протягом 24–36 годин), що здійснюється зазвичай шляхом видалення репродуктивного органу [2, с. 222].

Що стосується зарубіжної практики, то питання правової регламентації постмортальної репродукції на рівні закону визначені у таких країнах, як Бельгія, Великобританія, Ізраїль, США. Німеччина, Данія, Франція, Швейцарія, Швеція поки що ідею посмертної репродукції не сприймають. Як зауважує А. О. Дутко, у ситуаціях, коли статеві клітини померлого чоловіка використовує для зачаття та народження жінка, яка є його вдовою, то якихось складнощів не виникає: юридично батьками народженої дитини будуть визнані жінка та її померлий чоловік [3, с. 194].

Загалом, принципова позиція держави до питання про припустимість посмертної репродукції залежить від різноманітних обставин, в тому числі історичного характеру. Так, наприклад Ізраїль вважається першопрохідником у сфері посмертної репродукції, де в 2011 році народилася дитина, зачата після смерті її генетичної матері. Позитивне ставлення Ізраїлю до посмертної репродукції, очевидно обґрунтовується травмою, нанесеною єврейському народу трагедією Голокосту, і наполегливим проведенням сприятливої для дітонародження (пронаталістиської) демографічної політики.

Пронаталістська політика – це політика заохочення росту народжуваності в суспільстві, як правило, з метою боротьби з депопуляцією. Прихильники наталізму закликають використовувати для підвищення народжуваності як заборонні (обмеження доступу широких верств населення до засобів контрацепції, заборона абортів тощо), так і заохочувальні методи: пропаганда

соціальних установок, що підсилюють роль материнства, матеріальна та соціальна підтримка багатодітних сімей. Іншими словами, це – частина державної соціальної політики, яка є системою заходів, що реалізуються державою через її органи по відношенню до інституту сім'ї, спрямованих на вирішення демографічних проблем країни шляхом збільшення народжуваності. Протилежну Ізраїлю позицію займає Німеччина. Очевидно, це пов'язане з генетичною пам'яттю, з подоланням нацистського минулого з його концепцією «расової гігієни» і нелюдськими медико-біологічними дослідженнями, які проводились в сфері репродукції [4].

Угорське законодавство також не допускає використання гамет померлих людей. Зазначено, що «гамети, отримані з мертвого тіла, включаючи клінічну смерть, або мертвого плоду, не можуть використовуватися для допоміжної репродукції». В Італії та Німеччині вдови позбавлені можливості скористатися замороженою спермою свого покійного чоловіка, оскільки вважається, що ніхто не має права розпоряджатися «частинами тіла» померлих, які вже не можуть дати своєї згоди або відповісти відмовою. Аналогічно заборонена посмертна репродукція в Австралії, Канаді, Словенії, Швеції [5, с. 35]. Данія, Франція, Швейцарія, Швеція належать до країн, в яких впродовж багатьох років посмертна репродукція була заборонена.

Як уже зазначалось є країни, в яких посмертна репродукція допускається. Більш того, вона визнається однією з гарантій забезпечення права людини на продовження роду. Хоча варто визнати і те, що жодна країна світу на сьогодні немає чіткого правового регулювання постмортальної репродукції.

Нині в Україні окремі питання репродукції регулюються відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства» [6]; наказу МОЗ України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [7].

Постмортальна репродукція – новий напрямок у сфері реалізації особами права на материнство, батьківство. Особливо актуальним це питання є сьогодні – в умовах воєнної агресії, коли кожного дня в Україні гинуть чоловіки та жінки репродуктивного віку.

Однак, безліч питань етичного, правового, соціального, психологічного плану залишаються не закритими. На скільки дитина готова до сприйняття свого народження через роки після смерті біологічних батьків (по суті, дитина народжується сиротою)? Якщо померлий бажав народження дитини при житті, і чи так само прагнув можливості її народження після своєї смерті? Питання важливі, складні, і потребують ґрунтовного та окремого розгляду.

Список використаних джерел

1. Рубець І. Проблеми правового регулювання посмертних репродуктивних програм. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2011. Вип. 54. С. 245–252.
2. Тріпак Ю., Михайліна Т. Реалізація права на посмертну та постморальну репродукція: порівняльно-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 221-225.
3. Дутко А.О. Право на відкладене батьківство/материнство – окремі питання правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 81. Ч. 1. С. 191-195.
4. Bahm M.S., Karkazis K., Magnus D. A content analysis of posthumous sperm procurement protocols with considerations for developing an institutional policy. *Fertility and sterility*. 2013. № 100. 10.1016. URL: www.researchgate.net/publication/239943354. A content analysis of posthumous sperm procurement protocols with considerations for developing an institutional policy (дата звернення: 19.11.2025).
5. Чечерський В.І. Використання кріоконсервованих гамет та ембріонів як гарантія реалізації права людини на репродуктивне відтворення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 34-37.
6. Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства. Постанова Кабінету Міністрів України № 78 від 24 січня 2025 (в ред. 02.07.2025). *Офіційний вісник України*. 2025. № 15. Ст. 1119. 13022/2025.
7. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Наказ МОЗ України № 787 від 09.09.2013 (в ред. 29.01.2025). *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. Стор. 446. Ст. 3064.

Марія МИХАЙЛІВ
професор кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ НЕРУХОМОГО МАЙНА ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) серед об'єктів цивільних прав виділяє речі, які відповідно до ст. 181 поділяє на нерухомі та рухомі. До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [11]. Отже Цивільний кодекс України оперує трьома термінами ототожнюючи їх зміст, а саме «нерухома річ», «нерухоме майно», «нерухомість». Тому, поняття як нерухомого майна, так і нерухомої речі чи нерухомості розкриваються через перелік окремих видів об'єктів, зокрема: земельні ділянки; об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

На відміну від ЦК України, в інших нормативно-правових актах (Закон України від 05.06.2003 р. №898-IV «Про іпотеку» [7], Закон України від 01.07.2004 р. №1952 IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [5], Закон України від 15.08.2022 р. №2518-IX «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [4], Закон України від 19.06.2003 р. №978-IV «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [9], Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. №1440 «Про затвердження Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»» [6] тощо) використовуються такі поняття як «нерухоме майно», «нерухоме майно (нерухомість)», «нерухомість», «об'єкти нерухомого майна», «нерухомий об'єкт», «об'єкт нерухомості», визначення яких переважно є ідентичними або схожими із визначенням нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість), яке міститься у ст. 181 ЦК України або ж в цих нормативно-правових актах зазначається, що терміни вживаються у значенні, наведеному в ЦК України та законах України. Закон України від 08.06.2000 р. №1805-III «Про охорону культурної спадщини» використовує термін «нерухомий об'єкт культурної спадщини» під яким у ст. 1 визначає його поняття як об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності [8].

Використання в нормативно-правових актах різних термінів, як наслідок, породжує запитання щодо їх співвідношення та змісту.

Як зазначає Р. А. Майданик, поняття «нерухомість», «об'єкт нерухомого майна», «нерухоме майно» варто розглядати як ідентичні, незважаючи на те, що у Цивільному кодексі України відсутнє загальне визначення категорії «об'єкт нерухомості» [3, с. 489]. Проте, вважаємо, що ці терміни необхідно розмежовувати за змістом та юридичними характеристиками, незважаючи на те, що, виходячи з аналізу ЦК України, їх об'єднує виключно перелік видів таких об'єктів, як: земельні ділянки; об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Відповідно до ст. 179 ЦК України, річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. З огляду на дане визначення можемо зробити висновок, що нерухома річ як об'єкт цивільних прав, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, виникає з моменту, визначеного законом, за умови наявності передбачених законодавством ознак, що дозволяють віднести її до нерухомості. Так, відповідно до ч. 1 ст. 79¹ Земельного кодексу України, формування земельної ділянки полягає у визначенні земельної ділянки як об'єкта цивільних прав. Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. Сформовані земельні ділянки підлягають державній реєстрації у Державному земельному кадастрі. Земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування (крім випадків суборенди, сервітуту щодо частин земельних ділянок) та державної реєстрації права власності на неї. Державна реєстрація речових прав на земельні ділянки здійснюється після державної реєстрації земельних ділянок у Державному земельному кадастрі [2]. Отже земельна ділянка визнається об'єктом цивільних прав з моменту внесення відомостей про неї до Державного земельного кадастру, а з моменту державної реєстрації речових прав на неї виникає право власності. До визначення її площі, меж та внесення відповідної інформації до Державного земельного кадастру земельна ділянка не може вважатися сформованим об'єктом нерухомості. З моменту внесення інформації до Державного земельного кадастру вона визнається нерухомою річчю як об'єктом цивільних прав, а після державної реєстрації речових прав - нерухомим майном як об'єктом речових прав.

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України від 15.08.2022 р. №2518-IX «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [4] передбачена проектною документацією на будівництво складова частина подільного об'єкта незавершеного будівництва стане самостійним об'єктом нерухомого майна (квартира, гаражний бокс, інше житлове або нежитлове приміщення, машиномісце тощо) лише після прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта. Отже до моменту введення в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта вони будуть відноситись до майбутніх об'єктів житлової чи нежитлової нерухомості.

Варто також розрізняти поняття «нерухома річ» та «нерухоме майно». Відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [11]. З огляду на це, за змістом поняття майна є ширшим за поняття речі, оскільки майно охоплює не лише окрему річ, а й сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Тому під нерухомим майном необхідно розуміти окрему нерухому річ, сукупність нерухомих речей (складні речі, наприклад, садиба (ст. 381), підприємство як єдиний майновий комплекс (ст. 191)), а також майнові права та обов'язки, що можуть виникати щодо нерухомого майна. Вище зазначене вказує і на необхідність розмежування реєстрації речових прав та їх обтяження на: спеціальне майнове право (право на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості); нерухому річ; нерухоме майно.

Віднесення до нерухомого майна земельних ділянок та об'єктів, розташованих на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення здійснюється за матеріальним критерієм, яким є ступінь зв'язку речі із землею. На віднесення вище зазначених об'єктів до нерухомого майна мають вплив як природні, так і фізичні властивості цих об'єктів. Так за природніми властивостями до таких об'єктів можемо віднести земельні ділянки, відокремлені водні об'єкти, ділянки надр, а за фізичними властивостями будинки, споруди тощо. На думку Н. І. Грущинської, необхідно виділяти дві групи об'єктів, які будуть відноситися до нерухомості, зокрема, до першої автор відносить земельні ділянки як самостійний і основний вид нерухомості, другу групу нерухомості становлять об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Об'єкти, які розташовані на земельній ділянці, на думку автора, можна також умовно поділити на два види, а саме: об'єкти природної нерухомості та об'єкти, створені в результаті людської діяльності. Природна нерухомість це – водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які не залежать або не завжди залежать від результатів людської діяльності [1, с. 24].

Як зазначає В. Я. Романів, до нерухомого слід відносити майно, яке є таким у силу відповідності встановленим законодавством критеріям віднесення до нерухомого майна. На думку автора, до таких критеріїв відносяться: 1) природне походження; 2) неможливість переміщення такого майна без їхнього знецінення чи зміни призначення; 3) реєстрація прав на таке майно; 4) індивідуальна визначеність [10, с. 368].

Враховуючи вище зазначене, для визначення правового режиму окремих видів нерухомого майна та розмежування всіх понять, які використовує законодавець необхідно не лише виокремлювати критерії віднесення майна до нерухомого, але й виокремити ознаки, які дозволять, враховуючи багатоманітність майна, віднести певне майно до нерухомого. З огляду на це можна виділити наступні ознаки віднесення майна до нерухомого: 1) визначеність таких об'єктів на законодавчому рівні як нерухоме, зокрема за функціональним призначенням, природніми властивостями чи створені штучно людською працею; 2) визначення просторових меж та площі (формування

земельної ділянки) або ж дотримання встановлених законодавством вимог щодо створення такого об'єкта (будинок, споруда); 3) неможливість переміщення таких об'єктів без їх знецінення та зміни їх призначення; 4) особливий правовий режим такого об'єкта та необхідність державної реєстрації речових прав на таке майно; 5) особливості оборотоздатності таких об'єктів та захисту прав на них.

Підсумовуючи, слід зазначити, що чітке визначення меж, критеріїв і ознак віднесення об'єкта до нерухомого майна та встановлення його правового режиму сприятиме вдосконаленню правового регулювання відносин, об'єктом яких виступає нерухоме майно.

Список використаних джерел

1. Грущинська Н. І. Характеристика нерухомого майна як об'єкта цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 23-30.
2. Земельний кодекс: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
3. Майданик Р. А. Речове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 1102 с.
4. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15.08.2022 р. №2518-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>
5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952 IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
6. Про затвердження Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text>
7. Про іпотеку: Закон України від 05.06 2003 р. № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text>
8. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
9. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19.06.2003 р. № 978-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15#Text>
10. Романів В. Я. Поняття «нерухомого майна» за цивільним законодавством України. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 346–352.
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Василь ПАРАСЮК

доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів
досудового розслідування Національної поліції України),
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ СПОКІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасне суспільство перебуває у стані постійного інформаційного навантаження, яке підсилюється розвитком цифрових технологій, соціальних мереж та засобів масової комунікації. В умовах воєнного стану інформаційне середовище стає особливо напруженим: поширення тривожних новин, фейкових повідомлень, маніпуляцій та пропаганди суттєво впливає на психоемоційний стан громадян. У таких умовах набуває значення право людини на інформаційний спокій – можливість особи контролювати обсяг, зміст та джерела інформації, яку вона отримує, а також захищати себе від надмірного або шкідливого інформаційного впливу.

Сучасні умови воєнного стану в Україні актуалізували потребу у переосмисленні змісту та механізмів реалізації особистих немайнових прав фізичної особи, серед яких особливе значення посідає право на інформаційний спокій. Інтенсифікація службових та побутових комунікацій, підвищене інформаційне навантаження, постійний доступ до цифрових технологій та засобів зв'язку формують нові виклики для забезпечення психологічної рівноваги та безпеки особи. У цих умовах право людини не відповідати на робочі чи службові повідомлення поза межами робочого часу, уникати надмірної інформаційної взаємодії та підтримувати особистий простір стає невід'ємним елементом охорони її ментального добробуту.

Запровадження у проєкті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої» від 21 вересня 2025 року № 14057 статті 306-4 «Право на інформаційний спокій» засвідчує визнання державою важливості забезпечення такого права в умовах цифрової комунікації й особливо в період воєнної агресії, коли інформаційне перевантаження може негативно позначатися на працездатності, психічному здоров'ї та особистій безпеці. Дослідження цього правового інституту в контексті воєнного стану дозволяє комплексно оцінити його зміст, межі, гарантії реалізації та можливі обмеження, а також визначити перспективи вдосконалення правового регулювання з метою забезпечення балансу між приватним життям особи та потребами держави й суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення ролі цивільно-правових механізмів захисту особистих немайнових прав у нових умовах інформаційних викликів, зокрема в період воєнного стану, коли інформаційна безпека безпосередньо пов'язана з національною безпекою та психологічною стійкістю суспільства.

Відповідно до ст. 306-4 вказаного проєкту Закону фізична особа має право на інформаційний спокій, зокрема можливість не брати участь у робочих, службових, професійних та/або інших комунікаціях (відповідати на дзвінки, електронні листи, повідомлення в месенджерах тощо) у неробочий час, вихідні, святкові дні, під час перебування у відпустці, або ж поза часом, який визначений договором.

Здійснення фізичною особою права на інформаційний спокій не може бути підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, погіршення умов праці, позбавлення премій або до будь-яких інших негативних наслідків.

Залучення фізичної особи до робочих, службових, професійних та/або інших комунікацій у неробочий час, вихідні, святкові дні, під час перебування у відпустці або поза часом, який визначений договором, здійснюється лише у виняткових випадках, визначених законом у разі загрози національній безпеці, забезпечення громадського порядку, охорони здоров'я населення, запобігання надзвичайним, аварійним ситуаціям, ризику завдання шкоди життю та здоров'ю інших осіб або у випадках визначених договором [1].

Дуже слухна ініціатива – запропонована стаття 306-4 «Право на інформаційний спокій» відповідає сучасним тенденціям права ЄС (зокрема, концепції *right to disconnect*), а її включення до ЦК України є логічним кроком у межах рекодифікації.

Думається, що запровадження ст. 306-4 проєкту Закону про право на інформаційний спокій є обґрунтованою як з правової, так і з соціально-психологічної позиції. Ця норма відповідає сучасним тенденціям захисту прав людини у сфері праці та інформаційних відносин, а також враховує специфічні виклики, що виникають в умовах воєнного стану, зокрема щодо:

✓ *забезпечення балансу між роботою та особистим життям.* У цифрову епоху кордони між робочим та приватним часом практично стираються. Постійна доступність через месенджери, електронну пошту та мобільний зв'язок створює додаткове навантаження на працівників, формує відчуття безперервного контролю та призводить до професійного вигорання. Норма ст. 306-4 сприяє відновленню цього балансу та захисту приватного життя фізичної особи;

✓ *гарантії психічного здоров'я та продуктивності працівників.* Наукові дослідження підтверджують, що постійна інформаційна напруга підвищує рівень стресу, знижує концентрацію уваги, погіршує реакцію та якість професійних рішень. В умовах війни, коли інформаційне середовище вже є критично загостреним, захист інформаційного спокою стає необхідністю для збереження ментального здоров'я та стійкості працівників;

✓ *запобігання зловживанням з боку роботодавців.* Стаття прямо встановлює заборону застосування дисциплінарних чи інших негативних заходів до працівника за реалізацію права на інформаційний спокій. Це гарантує захист від прихованого примусу, тиску та порушень трудових прав, а також сприяє формуванню цивілізованих, рівноправних трудових відносин;

✓ *врахування потреб держави та суспільства у виняткових випадках.* Важливо, що стаття не є абсолютною й передбачає можливість залучення працівника у неробочий час лише у виключних, чітко окреслених законом ситуаціях – загроза національній безпеці, громадській безпеці, охороні здоров'я, запобігання надзвичайним подіям тощо. Такий підхід забезпечує оптимальний баланс між правами особи та публічними інтересами;

✓ *відповідність європейським стандартам та практиці.* Право на «disconnection» (відключення) давно визнано у низці країн ЄС, зокрема у Франції, Іспанії, Італії, Ірландії. Запровадження аналогічного механізму в Україні сприятиме гармонізації національного законодавства з європейськими правовими стандартами, що є важливим у контексті євроінтеграційного курсу;

✓ *актуальність в умовах воєнного стану.* Війна супроводжується інформаційним перевантаженням, підвищеним рівнем тривожності, нестабільністю умов праці. У таких умовах закріплення права на інформаційний спокій є засобом захисту людини від надмірного психологічного тиску та інструментом забезпечення стійкості трудових колективів.

Таким чином, підтримка зазначеної статті є цілком логічною і виправданою, оскільки вона комплексно захищає фізичну особу в інформаційно-цифровому середовищі, усуває значні прогалини у трудовому законодавстві, узгоджується з міжнародними стандартами та враховує специфічні потреби суспільства в умовах воєнного стану.

Що стосується позиції експертів. Національна асоціація адвокатів України підтримує цю ініціативу, адже вона сприяє балансу між роботою та особистим життям. Водночас фахівці наголошують: для ефективної реалізації цього права потрібно внести зміни й до інших актів трудового законодавства, зокрема: Кодексу законів про працю України, Закону України «Про відпустки». Це дозволить узгодити нові норми з чинними правилами та уникнути колізій між Цивільним та трудовим законодавством.

Якщо ці законопроекти ухвалять, в Україні вперше на законодавчому рівні з'явиться чітке право працівників на «вимкнення» після завершення робочого дня. Це – крок до європейських стандартів трудових відносин та здоровішого балансу між роботою й особистим життям [2].

Право на інформаційний спокій, передбачене ст. 306-4 проєкту Закону, є важливим та своєчасним елементом сучасної системи захисту особистих немайнових прав фізичної особи, особливо в умовах воєнного стану. Закріплення можливості не брати участі у робочих і службових комунікаціях поза межами визначеного часу сприяє охороні приватного життя, збереженню психічного здоров'я та підвищенню ефективності праці. Водночас норма

містить необхідні винятки, що забезпечують баланс між інтересами працівника та потребами держави у кризових ситуаціях, що робить її гнучким та збалансованим правовим механізмом.

Заборона негативних наслідків за реалізацію даного права гарантує працівнику захист від зловживань та прихованого примусу, а орієнтація на європейські стандарти сприяє гармонізації українського законодавства із сучасними трудовими практиками. У підсумку, підтримка цієї статті є обґрунтованою та необхідною для формування комфортного, безпечного й правового інформаційного середовища, здатного забезпечити гідні умови життя та праці громадян навіть у період воєнних викликів.

Список використаних джерел

1. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57355>.

2. Право не відповідати після роботи: в Україні пропонують законодавчо закріпити «інформаційний спокій». Кадровик.UA 17.10.2025. URL: https://www.kadrovik.ua/novyny/pravo-ne-vidpovidaty-pislya-roboty-v-ukrayini-proponuyut-zakonodavcho-zakripyty-informatsijnyj-spokij?srsId=AfmBOoruVwPa9ElllOAuPJpQFtXPNfMLFsLV2cg_rJWjvUHFMLVfi0zT

Василь ПАРАСЮК

доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів
досудового розслідування Національної поліції України),
кандидат юридичних наук, доцент
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

Іван ФЕДЬКІВ

здобувач вищої освіти
факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів
досудового розслідування Національної поліції України)
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

ЦИФРОВІ ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Сучасне суспільство стрімко переходить у цифровий формат, що зумовлює появу нових правових категорій та необхідність їх належного нормативного врегулювання. Цифрові технології настільки глибоко інтегровані у всі сфери життя людини, що без їх використання неможливо уявити подальший розвиток суспільства, економіки, науки чи державного управління. У зв'язку з цим виникає потреба у чіткому визначенні та правовому закріпленні цифрових прав, які відображають особливості реалізації та захисту традиційних прав людини в цифровому середовищі.

Цивільне законодавство України лише частково регулює ці питання, зокрема через поняття «цифрової речі», проте відсутність чіткого визначення «цифрових прав» створює прогалини у правозастосуванні. Водночас цифрові права охоплюють широкий спектр суспільних відносин – від права на доступ до Інтернету до захисту персональних даних та свободи вираження поглядів онлайн.

Цивільне законодавство, а саме ст. 179-1 ЦК України, говорить нам наступне: «цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага» [1]. Цивільне законодавство у цій сфері дещо відстає і не дає вичерпного визначення, що саме слід вважати цифровою річчю. Попри те, що у ЦК України вже з'явилася норма, яка визначає поняття «цифрової речі», її зміст залишається доволі узагальненим і не охоплює всього розмаїття цифрових об'єктів, що існують у сучасному інформаційному просторі. Технологічний розвиток породжує нові форми цифрових благ – від віртуальних активів і цифрового контенту до NFT, криптовалют, об'єктів у віртуальній або доповненій реальності, які мають економічну цінність і стають предметом цивільного обігу.

Водночас законодавець не встигає оперативно реагувати на такі трансформації, унаслідок чого виникають складнощі з визначенням правового

статусу цифрових речей, встановленням прав власності на них, порядку їх передачі, спадкування чи захисту. Це створює правову невизначеність як для громадян, так і для суб'єктів господарювання, що активно використовують цифрові ресурси у своїй діяльності.

Так, що слід розуміти під виразом цифрові права в цивільному законодавстві? В. Володовська та М. Дворовий пропонують розглядати поняття «цифрові права» не як окрему групу прав людини, а як умовну категорію, що охоплює особливості реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в Інтернеті, зокрема свободи вираження поглядів і права на приватність онлайн [2, с. 6].

Н. Лесько та М. Антонов висловлюють думку, що ці явища є досить новими, і з практичного погляду їх краще розглядати не як окрему групу прав людини (наприклад, як політичні, економічні, соціальні тощо), а як умовну категорію, яка охоплює особливості реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в Інтернеті. Зауважено, що права людини еволюціонують під впливом цифрових технологій. Проблематика прав людини може сприяти виробленню цілісного уявлення про регулювання нових технологій. Права людини можуть стати «маяками» для регулювання інформаційно-комунікаційних технологій, вказуючи цілі, які повинні бути досягнуті, і шкоду, яка повинна бути попереджена відповідно до принципу пропорційності [3, с. 160].

Р. Еннан у праці «Цифровізація права та формування цифрового права» аналізує цифрові права та цифрове право як міжгалузевий правовий інститут, що регулює відносини, пов'язані з використанням цифрових технологій [4].

У деяких джерелах можемо віднайти визначення цифрових прав як прав людини, які полягають у праві людей на доступ, використання, створення і публікацію цифрових творів, доступ і використання комп'ютерів та інших електронних пристроїв, а також комунікаційних мереж, зокрема мережі Інтернет.

Думається, що у ЦК України слід доповнити окремою статтею, яка буде закріплювати цифрові права наших громадян, а саме поняття прав та особливості їх реалізації. До них слід віднести:

1. Право на доступ до Інтернету – полягає в тому, що кожен має право на рівний доступ і використання вільного та безпечного Інтернету;

2. Свобода вираження поглядів онлайн – означає право вільно висловлювати свої погляди, шукати, отримувати та поширювати інформацію онлайн;

3. Право на свободу та особисту безпеку онлайн – реалізація цього права потребує механізму захисту від протиправних дій, тобто певні державні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови нетерпимості, нетолерантності та ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; держава має сприяти розвитку та функціонуванню безпечних Інтернет-технологій;

4. Право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії – означає, що люди повинні мати свободу об'єднання та

використовувати будь-які сервіси, вебсайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях;

5. Право на приватність і захист персональних даних – кожен має право на приватність онлайн та захист персональних даних в Інтернеті (соціальних мережах, у заповненні Google-форм тощо);

Отже, можемо зробити висновок, що існує низка цифрових прав які повинні бути зазначені навіть в Конституції, наприклад: право на доступ до Інтернету, адже у сучасних реаліях без нього не обійтися.

Важливість впровадження цих прав полягає у їхній обов'язковості у сучасному світі, адже ось до прикладу – право на доступ до Інтернету є гарантією права на доступ до освіти.

Проте не лише учні та студенти стали залежними від Інтернету: медики, правоохоронці, підприємці та звичайні громадяни щодня обмінюються інформацією, пересилають документи, пропонують свої товари й послуги та всіляко кумунікують з органами публічної влади в режимі онлайн. Згідно зі звітом Національного антикорупційного бюро України за I півріччя 2020 року, понад 2 тис. листів надійшли до НАБУ за допомогою системи електронної взаємодії органів виконавчої влади, тоді як за II півріччя 2019 року цей показник становив близько 1,5 тис. листів [5].

Роблячи висновок, варто наголосити, що в сучасному світі електронні носії, а саме Інтернет-ресурси, до яких вони надають доступ, відіграють ключову роль у буденних сферах життєдіяльності людини. Мало хто може уявити своє життя без цифрових гаджетів, які є інструментом та способом отримання інформації, а для деяких це обов'язковий атрибут для отримання прибутку і забезпечення себе та сім'ї. Тому постає питання правового регулювання цифрових прав у найкоротші терміни. Вагомим внеском у вирішення цієї проблеми рішенням було б закріплення у Конституції України базових цифрових прав або включення цих прав у профільне законодавство, а також нагальним є розроблення ефективних механізмів для реалізації та захисту цих прав.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

2. Володовська В., Дворовий М. Права людини онлайн: Порядок денний для України. Київ: ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. 56 с.

3. Лесько Н., Антонов М. Цифрові права людини в епоху глобалізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 3. С. 160-166.

4. Еннан Р.Є. Цифровізація права та формування цифрового права. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія Право. Вип. 83. Ч. 1. С. 200-205.

5. Звіт про діяльність Національного Антикорупційного Бюро України за I півріччя 2020 року. 2020. URL: https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27962/zvit_i_pivrichchya_2020_roku_0.pdf.

Ірина ПАСАЙЛЮК

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗАКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ

Закриття провадження у справі – це форма закінчення розгляду справи без постанови рішення по суті спору внаслідок виявлення обставин, за яких подальший розгляд спору в суді є неможливим або безцільним [1, с. 120]. Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо: 1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; 2) відсутній предмет спору; 3) набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами; 4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом; 5) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом; 6) суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до ЦПК України; 7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; 8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана [2].

Усі підстави закриття провадження у справі за функціональною спрямованістю обставини, що становить підставу застосування цього інституту, можна поділити на: 1) підстави, які свідчать про неправомірність відкриття провадження у справі, у зв'язку з порушенням позивачем (заявником) порядку реалізації права на звернення до суду, а точніше через відсутність передумов реалізації цього права (п.п. 1, 3, 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України); 2) підстави, які свідчать про недоцільність продовження розгляду справи, у зв'язку з добровільним урегулювання учасниками справи правової вимоги після відкриття провадження у справі (п.п. 2, 4, 5 ч. 1 ст. 255 ЦПК України); 3) підстави, які свідчать про неможливість продовження розгляду справи з не залежних від учасників цивільної справи чи суду обставин (п. 7 ч. 1 ст. 255 ЦПК України) [3, с. 49-50]. Про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл між сторонами судових витрат, повернення судового збору з державного бюджету. Ухвала суду про закриття провадження у справі може бути оскаржена (ст. 255 ЦПК України). У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору

між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивачу від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ч. 2 ст. 256 ЦПК України).

Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України). На підставі п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України суд роз'яснює позивачеві право протягом десяти днів з дня отримання відповідної постанови звернутися до суду із заявою про направлення справи за встановленою юрисдикцією. Відповідно до ч. 1, 4 ст. 377 ЦПК України судові рішення першої інстанції, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню в апеляційному порядку повністю або частково з закриттям провадження у справі або залишенням позову без розгляду у відповідній частині з підстав, передбачених ст. 255 та 257 цього Кодексу. У разі закриття судом апеляційної інстанції провадження у справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 255 цього Кодексу суд за заявою позивача в порядку письмового провадження постановляє ухвалу про передачу справи до суду першої інстанції, до юрисдикції якого віднесено розгляд такої справи, крім випадків об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства. Відповідно до ч. 2 ст. 255 ЦПК України про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл між сторонами судових витрат, повернення судового збору з державного бюджету. Згідно з ч. 1 ст. 141 ЦПК України судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Якщо інше не передбачено законом, у разі закриття провадження у справі судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 7 ст. 141 ЦПК України). Згідно з ч. 13 ст. 141 ЦПК України якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, цей суд відповідно змінює розподіл судових витрат. Тобто, у разі закриття провадження у справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України суд апеляційної інстанції наділений повноваженнями постановити за заявою позивача ухвалу про її передачу для продовження розгляду до суду першої інстанції, до юрисдикції якого віднесено розгляд такої справи, тому її розгляд не закінчується і продовжується компетентним судом, за результатом якого буде здійснено розподіл судових витрат. Відповідно в разі, якщо справу направлено для продовження розгляду до належного суду першої інстанції, то розподіл судових витрат суд апеляційної інстанції не здійснює [4].

Щодо набрання законної сили рішенням суду або ухвали суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами, то для цієї підстави закриття провадження у справі необхідна наявність водночас трьох складових. А саме: тотожних сторін спору, тотожного предмета позову, тотожної підстави

позову, тобто коли позови повністю співпадають за складом учасників цивільного процесу, матеріально-правовими вимогами та обставинами, що обґрунтовують звернення до суду. Неможливість повторного розгляду справи за наявності рішення суду, що набрало законної сили, постановленого між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, ґрунтується на правових наслідках дії законної сили судового рішення. Закриття провадження у справі у цьому разі можливе лише за умови, що позов, з приводу якого ухвалено рішення, яке набрало законної сили, є тотожним з позовом, який розглядається. За змістом наведеної норми позови вважаються тотожними, якщо в них одночасно співпадають сторони, підстава та предмет спору. Нетотожність хоча б одного з елементів не перешкоджає повторному зверненню до суду заінтересованих осіб за вирішенням спору. У розумінні цивільного процесуального закону предмет позову – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої він просить ухвалити судові рішення. У матеріальному розумінні предмет позову – це річ, щодо якої виник спір. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 04 грудня 2019 року у справі № 917/1739/17 вказано, що предмет позову – це певна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої позивач просить прийняти судові рішення, яка опосередковується відповідним способом захисту прав або інтересів. Підстави позову – це обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги щодо захисту права та охоронюваного законом інтересу. Тобто зміна предмета позову означає зміну вимоги, з якою позивач звернувся до відповідача, а зміна підстав позову – це зміна обставин, на яких ґрунтується вимога позивача. Одночасно зміна і предмета, і підстав позову не допускається. Разом з тим не вважаються зміною підстави позову доповнення його новими обставинами при збереженні в ньому первісних обставин та зміна посилення на норми матеріального чи процесуального права (постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 червня 2019 року у справі № 924/1473/15. Аналогічні висновки містяться в постановках Верховного Суду від 28 липня 2021 року у справі № 640/9380/19, від 15 листопада 2021 року у справі № 428/9280/20, від 21 грудня 2021 року у справі № 295/983/21. Визначаючи підстави позову як елементу його змісту, суд повинен перевірити, на підставі чого, тобто яких фактів (обставин) і норм закону позивач просить про захист свого права. Отже, суд закриває провадження у справі, якщо в позовах, які розглядаються судами, одночасно збігаються сторони, підстави та предмет спору, тобто коли позови повністю співпадають за складом учасників цивільного процесу, матеріально-правовими вимогами та обставинами, що обґрунтовують звернення до суду [5].

Щодо змісту поняття предмета спору зауважимо, що предметом спору варто визнавати лише права і обов'язки, а не матеріальні правовідносини, оскільки права і обов'язки якраз й становлять зміст таких правовідносин. Не можна погодитись із віднесенням до предмета спору речей (майна), оскільки юридичний спір існує саме щодо прав на таке майно (права власності, права користування тощо). Тому предмет спору юридично може стосуватися лише

прав і обов'язків. До того ж, предмет спору є предметом судового розгляду, проте безпосередньо «річ» або «майно» не може бути предметом судового розгляду; останнім можуть бути лише права та обов'язки щодо такого майна. А тому навіть знищення речі при розгляді справи в суді не може означати відсутність предмета спору, якщо між сторонами залишилися неврегульовані спірні питання щодо прав на таке майно. Враховуючи, що права та обов'язки становлять зміст спірних матеріальних правовідносин сторін, варто погодитись, що відсутність предмета спору означає відсутність спірного матеріального правовідношення між сторонами (адже спірне матеріальне правовідношення, як було зазначено вище, розглядається як предмет судового розгляду). Отже відсутність спірного матеріального правовідношення, тобто відсутність предмета судового розгляду, тягне за собою припинення провадження у справі. А підстави припинення матеріального правовідношення як цивільного зобов'язання визначені ЦК України. І лише за відсутності спору сторін щодо відповідних прав та обов'язків і відсутності з боку жодної із сторін дій, які свідчать про наявність між ними неврегульованих спірних питань, може йтися про закриття провадження в справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України – у зв'язку із відсутністю предмета спору, тощо [6, с. 41-42].

Якщо провадження у справі закривається з підстави, визначеної п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, суд повинен роз'яснити позивачеві, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи. Суд апеляційної або касаційної інстанції повинен також роз'яснити позивачеві про наявність у нього права протягом десяти днів з дня отримання ним відповідної постанови звернутися до суду із заявою про направлення справи за встановленою юрисдикцією, крім випадків об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства. Заява подається до суду, який прийняв постанову про закриття провадження у справі. У разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства, провадження у справі не може бути закрите з підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 255 цього Кодексу. У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ст. 256 ЦПК України).

Список використаних джерел

1. Факас І. Б., Возняковська К. А., Біленець Д. А., Цивільний процес: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня; галузь знань - 08 «Право», спеціальність - 081 «Право» / Факас І. Б., Возняковська К. А., Біленець Д. А. 2025. 290 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України у редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48.

3. Воробель У. Б. Закінчення провадження без ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Львів, 2023. С. 49–50.

4. Огляд судової практики Верховного Суду щодо закриття провадження у справі. URL: <https://court.gov.ua/storage/portal/sud5023/SCzagr.pdf>.

5. Щодо закриття провадження у справі з підстав наявності судового рішення, яке набрало законної сили. URL: <https://advokatpost.com/shchodo-zakryttia-provadzhenia-u-spravi-z-pidstav-naivnosti-sudovoho-rishennia-iake-nabrало-zakonnoi-sily/>.

6. Короед С. Відсутність предмета спору як нова підстава закриття провадження в цивільній справі. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/8.pdf>.

Юлія ПЕТРОНЧАК

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ, НА ПРИКЛАДІ СНПК:
КОМПАРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Станом на сьогоднішній день у світовій юридичній практиці існують три види способів захисту для постраждалих від СНПК, сукупність яких становить собою цілісний механізм відшкодування шкоди або ж отримання компенсації. Так зокрема, зазначимо, що окрім описаних у статті національних способів захисту, існує також міжнародний, що здійснюється у формах реституції, компенсації, реабілітації, гарантій неповторення тощо. Прикладом дії міжнародного способу захисту можна вважати діяльність МКТЮ та його рішення щодо притягнення до відповідальності осіб винних у скоєнні актів СНПК, як воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Міжнародний спосіб захисту є у перспективі досяжною опцією для України після ратифікацією Верховною Радою України Римського Статуту.

Що ж стосується національних способів захисту, то їх умовно можна поділити на два: позовний, тобто судовий, що виражається у пред'явленні цивільного позову в порядку цивільного, або ж кримінального судочинства, а також адміністративний. Існує низка переваг кожного із них, про що зазначається в тексті, проте на загальних засадах перевага припадає на цивільний позов у кримінальному провадженні, зважаючи на оперативність та ефективність. У випадку пропуску строків подачі цивільного позову у кримінальному провадженні на допомогу може прийти цивільний позов в межах цивільного судочинства. Виплата відшкодування за результатами судового рішення відбувається за рахунок коштів обвинуваченого, або ж коштів Державного бюджету України.

Окрім того, як і балканським країнам (Боснії та Герцеговині, Косово, Хорватії), Україні властиво володіти адміністративним способом відшкодування шкоди, що має місце за рахунок фондів міжнародних організацій, або місцевих громад. Так своєрідним змістовним аналогом Закону Боснії та Герцеговини «Про основи соціального захисту жертв війни, захисту цивільного населення та сімей з дітьми» в Україні в короткий термін після окупації окремих її територій було прийнято Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України та надання їм невідкладних проміжних репарацій». Набувши чинності декілька місяців тому, він став запорукою отримання невідкладних репараційних виплат, а також

пожиттєвого отримання безкоштовних медичних послуг постраждалим від СНПК. На відміну від Балкан, а також імовірно враховуючи їх позитивних та негативний досвід, українські законотворчі своєчасно приступили до розробки та прийняття відповідного нормативно-правового акту, одним із основним принципом якого стала максимальна інформованість населення та конфіденційність. Дві останні засади напрочуд важливі в контексті надання можливості найширшому колу осіб звернутися за компенсацією, а також уникнення їх стигматизації та вторинної віктимізації. Адже, як зазначено у Глобальному кодексі поведінки щодо збору та використання інформації про систематичне сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, відомому як Кодекс Мурад, одним із визначальних принципів надання допомоги постраждалим від СНПК є засада «створюй користь, або не роби взагалі» [1]. Певні помилки в окресленій сфері (як наприклад спеціальна форма поштової кореспонденції із постраждалими) були допущені в Боснії та Герцеговині, де відсутність конфіденційності та недосконалість системи психологічної допомоги спричинили акти суїциду. Вважаємо, що саме своєчасна та фахова психологічна допомога постраждалим, яка має передувати, або надаватися синхронно із юридичною, є запорукою якісного отримання останньої.

Натомість органам державної влади Боснії та Герцеговини вдалося забезпечити постраждалим від СНПК системний характер виплат, відтак компенсація набула вигляду регулярного платежу, на зразок пенсійного. Такий стан речей здатен зменшити фінансове навантаження на державу (у випадку, коли виплата коштів постраждалим здійснюється за рахунок коштів Держбюджету), а також підвищити рівень соціальної захищеності громадян. Не слід залишати поза увагою й той факт, що поточний адміністративний спосіб захисту порушених внаслідок СНПК прав особи є лише проміжним заходом. Формування цілісної концепції державної політики в окресленій сфері перебуває у процесі становлення.

Список використаних джерел

1. Глобальний кодекс поведінки щодо збору та використання інформації про систематичне сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. URL: <https://www.muradcode.com/ukrainian>

Андрій ПИЦЬ
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ),
приватний виконавець
(виконавчий округ Львівської області)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВИ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ ПРО СТЯГНЕННЯ З БОРЖНИКА ОСНОВНОЇ ВИНАГОРОДИ

Оскарження постанови про винагороду приватного виконавця відбувається шляхом подання скарги до суду або звернення до Міністерства юстиції та Ради приватних виконавців України.

Винесення постанови про стягнення з боржника основної винагороди одночасно з постановою про відкриття виконавчого провадження є не правом, а обов'язком приватного виконавця, а саме лише існування такої постанови, прийнятої одночасно з постановою про відкриття виконавчого провадження, не означає безумовного та гарантованого стягнення основної винагороди, не надає права приватному виконавцю стягувати визначену ним суму без здійснення фактичних дій з виконання судового рішення.

Варто звернути увагу на судову практику розгляду даного питання. Так, постановою Верховного Суду від 03.03.2020 залишено в силі рішення суду першої інстанції про задоволення позову Особа 1 про визнання протиправними дії приватного виконавця щодо прийняття постанови про стягнення з боржника основної винагороди від 22.05.2019 в розмірі 20 633 грн. та постанови про стягнення з боржника основної винагороди від 22.05.2019 в розмірі 27 173 грн. шляхом їх скасування [1].

Позовні вимоги мотивовано тим, що у зв'язку із поверненням виконавчого документа Стягувачу без виконання у виконавчих провадженнях приватним виконавцем стягнуто з Особи 1 основну винагороду. Такі дії Приватного виконавця вважає протиправними з огляду на відсутність фактичного виконання виконавчих документів Боржником. Оскільки будь-яких коштів в примусовому порядку з неї стягнуто не було, то безпідставним є також стягнення й основної винагороди Приватного виконавця. Окрім того, зазначила, що Відповідачем в межах даних виконавчих проваджень жодних рішень на її адресу не надсилалось, а тому їй не було відомо про факт пред'явлення Стягувачем виконавчих документів для примусового виконання.

Верховний Суд зазначив, що аналізуючи положення ч.ч.4, 5 ст. 31 Закону №1403 – VIII можливо зробити висновок, що питання розміру основної винагороди приватного виконавця залежить від суми фактичної стягнутої ним суми, а не від суми зазначеної у виконавчому документі.

Також, Верховний Суд наголосив, що п. 19 Порядку № 643 визначено, що приватний виконавець, який забезпечив повне або часткове виконання виконавчого документа майнового характеру в порядку, встановленому Законом №1404 – VIII, одержує основну винагороду у розмірі 10 відсотків стягнутої ним суми або вартості майна, що підлягає передачі за виконавчим документом.

Системний аналіз наведених норм дає підстави для висновку, що за своїм призначенням основна винагорода приватного виконавця є його винагородою за вчинення заходів примусового виконання рішення, за умови, що такі заходи призвели до повного або часткового виконання рішення та стягується з боржника в пропорційному до фактично стягнутої суми розмірі.

За таких обставин, Верховний Суд вважав, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку про наявність підстав для задоволення позову оскільки, враховуючи положення ст. 31 Закону №1403 – VIII та п. 19 Порядку № 643, підставою для стягнення основної винагороди у межах виконавчого провадження є здійснення приватним виконавцем дій по фактичному стягненню з боржника на користь стягувача зазначених у виконавчому документі сум та основна винагорода обраховується лише від розміру фактично стягнутих сум.

Основна винагорода приватного виконавця є йому винагородою за вчинення заходів примусового виконання рішення, за умови, що такі заходи призвели до повного або часткового виконання рішення та стягується з Боржника в пропорційному до фактично стягнутої суми розмірі

Саме лише існування постанови про стягнення суми основної винагороди, винесеної одночасно з постановою про відкриття виконавчого провадження, не означає безумовного та гарантованого стягнення основної винагороди та не надає права Приватному виконавцю стягувати визначену ним суму без здійснення фактичних дій з виконання судового рішення.

Стягнення основної винагороди приватного виконавця за рішеннями майнового характеру вже після завершення виконавчого провадження (в тому числі в разі повернення виконавчого документа стягувачу або закінчення виконавчого провадження) за умови, що стягнення за рішенням фактично не відбулося, є неможливим, оскільки приватний виконавець зобов'язаний вирахувати розмір основної винагороди пропорційно від фактично стягнутої суми [2].

Варто звернути увагу і на рішення, що децю відступає від сформованої практики при розгляді скарг на дії приватного щодо стягнення основної винагороди – Верховний Суд частково задовольнив касаційну скаргу приватного виконавця у справі №620/4633/23 щодо основної винагороди.

24 вересня 2025 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду ухвалив постанову у справі №620/4633/23, якою частково задовольнив касаційну скаргу приватного виконавця виконавчого округу Чернігівської області щодо основної винагороди приватного виконавця.

До касаційної скарги приєднався інший приватний виконавець, в інтересах якого діяв адвокат, а також Асоціація приватних виконавців України (АПВУ).

У попередніх судових інстанціях, а саме: Чернігівському окружному адміністративному суді та Шостому апеляційному адміністративному суді, було зроблено висновок, що основна винагорода приватного виконавця, визначена у постанові про її стягнення, яка винесена одночасно з постановою про відкриття виконавчого провадження, не є винагородою, яка гарантовано має бути стягнута за наслідками фактичного виконання судового рішення у випадках коли дії виконавця не призвели до виконання рішення, або призвели до неповного виконання відповідного виконавчого документа.

Крім того, суд апеляційної інстанції у цій справі вказав, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку у частині визнання протиправною постанови приватного виконавця про стягнення основної винагороди в частині суми, яка була сплачена напряму на рахунок стягувача.

Оцінивши таку судову практику як негативну для професії приватного виконавця, Асоціація приватних виконавців України у вересні 2023 року вступила у справу №620/4633/23 на стороні приватного виконавця.

АПВУ обґрунтувала у суді необхідність відступу від попередніх висновків Верховного Суду з метою формування нової позитивної практики, яка визнає право виконавця на отримання основної винагороди навіть у випадках, коли боржник сплачує кошти безпосередньо стягувачу після відкриття провадження.

Постановою від 24 вересня 2025 року у справі №620/4633/23 Верховний Суд:

- скасував рішення Чернігівського окружного адміністративного суду від 10 травня 2023 року;

- скасував постанову Шостого апеляційного адміністративного суду від 17 липня 2023 року - у частині задоволених позовних вимог до приватного виконавця щодо визнання протиправною та скасування постанови про стягнення основної винагороди;

- направив справу №620/4633/23 у цій частині на новий розгляд до Чернігівського окружного адміністративного суду.

В іншій частині рішення апеляційного суду залишено без змін [3].

Це рішення Верховного Суду має важливе значення для правозастосовної практики у сфері примусового виконання рішень та створює передумови для формування послідовного та справедливого підходу до визначення підстав і порядку отримання основної винагороди приватними виконавцями.

Список використаних джерел

1. Постанова Верховного Суду від 03.03.2020 року по справі 260/801/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87963287>.

2. Постанова Верховного Суду від 08.02.2023 року по справі 160/26568/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108882333>.

3. Постанова Верховного Суду від 24.09.2025 року по справі 620/4633/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131281852>.

Руфіна ПОДА
здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
(Національний університет «Чернігівська політехніка»)
Валентина ЛИТВИНЕНКО
завідувач кафедри публічного та приватного права
навчально-наукового інституту права і соціальних технологій,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Чернігівська політехніка»)

РОБОЧИЙ ЧАС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24.02.2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України, що затвердив Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який зумовив запровадження змін у регулюванні великого кола суспільних відносин, зокрема і трудових.

Кодекс законів про працю України (далі – Кодекс) вважається головним джерелом регулювання трудових відносин, яким передбачена нормальна тривалість робочого часу – 40 годин на тиждень, можливість запровадження неповного робочого часу й обов'язок встановлювати скорочений робочий час для неповнолітніх осіб, працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, а також представників певного кола професій (викладацька, лікарська діяльність тощо) [1]. Важливим є той факт, що Кодекс закріплює лише максимальну тривалість робочого часу та можливості зменшення тривалості робочого часу, проте не передбачає зворотного процесу - збільшення кількості робочих годин для працівників. Безперечно, що таке формулювання норм є гарантією реалізації права на відпочинок. Отже, Кодексом передбачено нормальний, скорочений та неповний робочий час. Так, для працівників віком від 16 до 18 років встановлено норму 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) – 24 години на тиждень [1]. Тобто для цих категорій працівників передбачено скорочену тривалість робочого часу, втім, скорочений робочий час передбачається не тільки Кодексом.

Зокрема, кількість робочих годин на тиждень для працівників:

- зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці залежно від виду робіт визначається Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 року № 163 «Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад зі шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня»;

- закладів та установ охорони здоров'я визначається Наказом Міністерства охорони здоров'я від 28.08.2006 року № 580 «Про затвердження норм робочого часу для працівників закладів та установ охорони здоров'я»;

- науково-педагогічних і педагогічних працівників визначається в Законах України «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про повну загальну середню освіту». Отже, скорочена тривалість робочого часу, як і максимальна тривалість нормального робочого часу, встановлюється виключно на законодавчому рівні.

Натомість згідно з Кодексом є можливість встановлення за згодою сторін неповного робочого часу. Так, за згодою між працівником і роботодавцем може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Втім, на прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, у тому числі таку, що перебуває під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, роботодавець зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень [1]. Тобто неповний робочий час може встановлюватися не тільки за згодою сторін, але й в обов'язковому порядку. При цьому треба звернути увагу на такі фактори:

- 1) ініціатор встановлення неповного робочого часу: працівник чи роботодавець;
- 2) причина (категорія працівника), у зв'язку з якою виникає потреба у встановленні неповного робочого часу.

Якщо ініціатором встановлення неповного робочого часу є працівник, то залежно від причини (наприклад, догляд за хворим членом сім'ї або ж бажання менше працювати), за якої він хоче встановити неповний робочий час, чи залежно від статусу працівника (вагітна жінка, жінка, яка має дитину з інвалідністю) такий вид робочого часу встановлюється або за згоди роботодавця або ж обов'язково.

Якщо ж ініціатором встановлення неповного робочого часу є роботодавець, то тоді це є зміною істотних умов праці і згідно з Кодексом, якщо це в мирний час, працівника треба попередити про наступну зміну істотних умов праці не пізніше ніж за два місяці [1]. При цьому треба звернути увагу на наявність передування зміні істотних умов праці факту змін в організації виробництва і праці, наприклад, реорганізація. Під час дії воєнного стану попередження працівника про зміну істотних умов праці повинно бути не пізніше дня запровадження таких змін [2].

Разом з тим, на період дії воєнного стану згідно із Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX тривалість робочого часу змінюється. Зокрема, нормальна тривалість робочого часу в період дії воєнного стану може бути збільшена до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо). Водночас для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо), яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу в період дії воєнного стану

не може перевищувати 40 годин на тиждень [2]. Ключовими характеристиками для збільшення тривалості робочого часу під час воєнного стану є: можливість, а не обов'язковість збільшення; збільшення можливе для працівників, які працюють за нормальним робочим часом та скороченим; категорія працівників – для тих, хто працює на об'єктах критичної інфраструктури, зокрема в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо.

Питання критичності підприємства врегульовується спеціальним законом: Законом України «Про критичну інфраструктуру», який, крім зазначених вище сфер, включає, зокрема, енергозабезпечення (у тому числі постачання теплової енергії), водопостачання та водовідведення, продовольче забезпечення, охорону здоров'я, інформаційні послуги, транспортне забезпечення, оборону, державну безпеку, правопорядок, здійснення правосуддя та хімічну промисловість [3]. З огляду на перелік видів важливих функцій та/або послуг, які фактично визначають віднесення підприємства до об'єктів критичної інфраструктури, коло працівників, яким може бути збільшений робочий час, достатньо широке. При цьому варто зазначити, що за умови збільшення тривалості робочого часу оплата праці здійснюється в розмірі, збільшеному пропорційно до збільшення норми праці [2].

З огляду на зазначене можна зробити такі висновки:

- 1) основними видами робочого часу є нормальний, скорочений та неповний робочий час;
- 2) тривалість робочого часу в мирний час визначається як загальним законодавством, так і спеціальним та угодою сторін; під час дії воєнного стану – Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та угодою сторін;
- 3) під час дії воєнного стану тривалість нормального та скороченого робочого часу може бути збільшена для працівників, які зайняті на об'єктах критичної інфраструктури, до нормативів, чітко визначених Законом України «Про критичну інфраструктуру» - відповідно до 60 та 40 годин на тиждень;
- 4) збільшення тривалості неповного робочого часу під час дії воєнного стану не передбачається. Порядок його встановлення залежить від ініціатора встановлення та причини.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 24.11.2025).
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#n22> (дата звернення: 24.11.2025).
3. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення: 24.11.2025).

Василь РЕПЕЦЬКИЙ
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ),
адвокат, керуючий партнер
(АО «Автопоміч»)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ТРЕТІМ ОСОБАМ ВЗАЄМОДІЄЮ ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Євроінтеграційний шлях України супроводжується багатьма аспектами внутрішніх змін в економічній, політичній, соціальній, правовій та інших сферах. Зміни в правовій сфері характеризуються як глобальними реформами певних інституцій, так і вдосконаленням законів, які регулюють вузьке коло суспільних правовідносин. Так, на виконання вимог щодо вступу в Європейський Союз прийнято новий важливий закон, який регулює питання страхування цивільно-правової відповідальності осіб, які здійснюють діяльність, що пов'язана з використанням транспортних засобів, в тому числі й питання відшкодування шкоди.

Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21.05.2024 № 3720-IX (далі – ЗУ «Про ОСЦПВВНТЗ») [1] набрав чинності 01.01.2025 року та покликаний наблизити правове регулювання інституту обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності до європейських стандартів. У цьому контексті особливе значення має забезпечення належного захисту прав та інтересів осіб, потерпілих унаслідок ДТП. Однак на сьогодні залишилося ще багато питань, які потребують правового регулювання.

У випадках, коли ДТП відбувається за участю двох і більше транспортних засобів, тобто має місце взаємодія джерел підвищеної небезпеки, проблема відшкодування шкоди, заподіяної третім особам, постає особливо гостро. Страховики в таких ситуаціях першочергово переслідують власні майнові інтереси, а не ставлять в пріоритет відшкодування шкоди потерпілим – пасажиром, пішоходам, велосипедистам та іншим учасникам дорожнього руху, які не керують транспортними засобами. Однак такий підхід неправильний, адже першочергового захисту потребують саме інтереси потерпілих.

Новий ЗУ «Про ОСЦПВВНТЗ» імплементує Директиву Європейського Парламенту і Ради 2009/103/ЄС від 16 вересня 2009 року про страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням моторних транспортних засобів та забезпечення виконання обов'язку щодо страхування такої відповідальності.

У п. 22 Преамбули цієї Директиви передбачено, що шкоду для здоров'я та шкоду майну, яких зазнали пішоходи, велосипедисти та інші учасники

дорожнього руху, які не є користувачами моторних транспортних засобів та які зазвичай є найслабшою стороною у дорожньо-транспортній пригоді, потрібно покривати за рахунок обов'язкового страхування транспортного засобу, за участі якого сталася дорожньо-транспортна пригода, якщо такі учасники дорожнього руху мають право на одержання компенсації згідно з національним цивільним правом [2].

З наведеного формулювання випливає, що відповідна норма спрямована на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної третім особам. За національним законодавством відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, має здійснюватись незалежно від вини заподіювача шкоди. Треті особи мають право на відшкодування шкоди незалежно від того, чи вона, завдана одним транспортним засобом, чи внаслідок їх взаємодії. Така шкода має покриватися за рахунок обов'язкового страхування транспортного засобу.

Загальне правило щодо відшкодування шкоди третім особам у таких випадках врегульоване ч. 2 ст. 1188 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України). Зокрема, якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини [3].

Поряд із цим, відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів регулює ЗУ «Про ОСЦПВНТЗ», який спрямований забезпечити здійснення виплати за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та/або майну потерпілих осіб під час використання наземних транспортних засобів в Україні [1]. Зокрема, в ч. 5 ст. 34 ЗУ «Про ОСЦПВНТЗ» визначається, що у разі якщо відповідальними за заподіяння шкоди взаємопов'язаними, спільними діями є декілька осіб, розмір страхової (регламентної) виплати за кожну з таких осіб визначається страховиком, якому подано заяву про страхову виплату, а в разі подання заяви про регламентну виплату – МТСБУ, шляхом поділу розміру заподіяної шкоди пропорційно до кількості таких осіб [1].

Однак законодавством досі не передбачено норм, які б належним чином захищали всіх учасників відповідних відносин та чітко регулювали питання відшкодування шкоди, заподіяної третім особам взаємодією джерел підвищеної небезпеки. Таке врегулювання усунуло б можливість подвійного тлумачення чинних норм учасниками судового процесу. Це, в свою чергу, впливає на те, на чию користь суди вирішують спори, що виникають з цього питання. Для забезпечення мети страхування цивільно-правової відповідальності законодавцю варто враховувати судову практику, яка формується щодо відповідних питань. Протягом багатьох років суди по-різному вирішують спори про відшкодування шкоди, заподіяної третім особам взаємодією джерел підвищеної небезпеки, – як в користь потерпілих осіб, так і не в їхню користь.

Важливе значення для застосування судами при вирішенні спорів з цього питання має Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди,

завданої джерелом підвищеної небезпеки» від 01.03.2013 № 4. В абз. 2 п. 8 цієї Постанови передбачено, що особи, які спільно завдали шкоди, тобто завдали неподільної шкоди взаємопов'язаними, сукупними діями, несуть солідарну відповідальність перед потерпілими. У такому самому порядку відповідають особи, які здійснюють діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, за шкоду, завдану внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки іншим особам [4].

Важливим є роз'яснення про те, що суди мають розрізняти випадки, в яких внаслідок взаємодії декількох джерел підвищеної небезпеки шкоду було заподіяно самим володільцям таких джерел, від випадків, в яких шкоду заподіяно третім особам (наприклад, пасажиром, велосипедистам, пішоходам). У такому випадку особи, діяльність яких є джерелом підвищеної небезпеки, та які спільно заподіяли шкоду, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини.

Такої позиції притримувалися суди, і це було підкріплено, зокрема висновками щодо застосування норм права до спірних правовідносин викладених у постанові Верховного Суду від 24 жовтня 2018 року у справі № 501/3000/15-ц. Справа стосувалася ДТП, що виникла внаслідок зіткнення двох джерел підвищеної небезпеки (легкового автомобіля та вантажного тягача), під час якої пасажир одного з транспортних засобів отримала тяжкі тілесні ушкодження. Позивачка (потерпіла пасажирка) звернулася до суду з вимогами про стягнення матеріальної та моральної шкоди з власника тягача (роботодавця водія) та його страхової компанії. Ключовим моментом спору в касаційній інстанції стало твердження страховика тягача про те, що винуватцем ДТП був водій іншого автомобіля (який загинув), і тому шкоду має відшкодувати інший страховик [5].

Верховний Суд підтвердив, що у відносинах, де шкода завдана третім особам (зокрема, пасажиру) внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки, застосовується спеціальний принцип відповідальності, встановлений ч. 2 ст. 1188 ЦК України. Таким чином, наявність чи відсутність вини конкретного водія у зіткненні не має юридичного значення для вирішення питання про відшкодування шкоди на користь потерпілої третьої особи. Володільці обох джерел підвищеної небезпеки несуть перед потерпілим солідарну відповідальність [5].

Схожі позиції були висловлені й у рішеннях Верховного суду в справах 274/4882/17 [6], 195/646/19 [7], 742/554/19 [8]. Однак уточнено, що позивач як потерпіла третя особа, має право вимагати виконання солідарного обов'язку з відшкодування шкоди частково або в повному обсязі як від усіх володільців джерел підвищеної небезпеки разом, так і від будь-кого з них окремо.

При цьому, солідарний боржник, який відшкодовує спільно завдану шкоду, має право вимагати від кожного з інших завдавачів шкоди частку виплаченого потерпілому відшкодування. Оскільки боржник, який виконав солідарне зобов'язання, має право зворотної вимоги, тобто стає кредитором за регресним зобов'язанням до інших боржників. Розподіл відповідальності

солідарних боржників один перед одним (визначення часток) за регресним зобов'язанням здійснюється на загальних підставах за правилами ст. 1191 ЦК України, тобто у розмірі, що відповідає ступеню вини кожного з боржників [3].

Однак у 2022 році Велика Палата Верховного Суду змінила усталену практику щодо порядку та умов застосування ч. 2 ст. 1188 ЦК України в поєднанні з п. 36.3 ст. 36 ЗУ «Про ОСЦПВВНТЗ» від 01.07.2004 № 1961-IV (цей Закон втратив чинність, на сьогодні з незначними доповненнями це питання регулює ч. 5 ст. 34 ЗУ «Про ОСЦПВВНТЗ» від 21.05.2024 № 3720-IX [1]).

Зокрема, у своїй постанові від 29.06.2022 року (справа № 477/874/19) Верховний Суд висловив правову позицію про те, що відшкодування шкоди потерпілій третій особі можливе в разі встановлення неправомірної поведінки кожного з водіїв (володільців) транспортних засобів, або одного з них [9].

Суть справи полягала у стягненні матеріальної та моральної шкоди на користь пасажирки одного з двох транспортних засобів, які стали учасниками ДТП. Позивачка (пасажирка) постраждала в автомобілі, водій якого не був визнаний винним у порушенні Правил дорожнього руху. Позовні вимоги були спрямовані до винуватця ДТП (водія іншого автомобіля) та його страхової компанії з метою відшкодування витрат на лікування, втраченого доходу як підприємця та моральної шкоди.

Велика Палата Верховного Суду уточнила застосування ч. 2 ст. 1188 ЦК України, яка регулює відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки. Підхід суду полягав у тому, що правило про спільне відшкодування шкоди володільцями джерел підвищеної небезпеки, незалежно від їхньої вини, має застосовуватися лише за умови, що поведінка кожного з них була неправомірною (наприклад, порушення Правил дорожнього руху), і вони спільно завдали шкоди потерпілому внаслідок взаємодії цих джерел. Таким чином, обов'язок спільного відшкодування шкоди виникає лише у разі спільного протиправного спричинення шкоди.

У цій справі Суд наголосив на відсутності підстав для покладення відповідальності на водія автомобіля, в якому перебувала позивачка. Це обґрунтовано тим, що в його діях не було встановлено ознак неправомірної поведінки під час керування автомобілем, а також відсутній причинний зв'язок між його діями та завданою шкодою. Відтак, якщо в діях одного з володільців джерела підвищеної небезпеки відсутня неправомірна поведінка, яка призвела до взаємодії та спричинення шкоди третій особі, відповідальність несе лише той володільць (його страховик у межах ліміту відповідальності), чия неправомірна поведінка (протиправне діяння) була причиною ДТП та заподіяння шкоди.

Таким рішенням Велика Палата Верховного Суду змінила підхід до визначення можливості отримати потерпілими третіми особами відшкодування шкоди заподіяної взаємодією джерел підвищеної небезпеки без встановлення вини чи протиправності в діях осіб, що керують транспортними засобами та відійшла від усталеної практики.

Відповідно до чинного законодавства, процес відшкодування шкоди страховою компанією реалізується в межах встановлених страхових сум і розподіляється пропорційно до кількості потерпілих, яким заподіяна шкода, що передбачено ст. 14 ЗУ «Про ОСЦПВВНТЗ» [1].

Вважаємо, що ключовим аспектом цього механізму має бути його незалежність не лише від ступеня вини кожного з водіїв транспортних засобів, але й вини чи протиправної поведінки загалом. Такий підхід гарантує право на компенсацію потерпілим особам, що визначається самим фактом заподіяння їм шкоди, а не юридичною відповідальністю чи виною. Таким чином, ліміти розмірів відшкодування є законодавчо визначеними і повинні застосовуватися на основі критерію заподіяної шкоди, а не критерію вини.

Суть захисту права потерпілої особи полягає у забезпеченні гарантованого та повного відшкодування заподіяної їй шкоди. Принцип солідарної відповідальності та відповідальності незалежно від вини дозволяє потерпілому вимагати виконання обов'язку відшкодування шкоди заподіяної взаємодією джерел підвищеної небезпеки в повному обсязі як від усіх солідарних боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Пріоритет повинен надаватись захисту інтересів потерпілих осіб, а не страховиків. Страховик здійснює виплату страхового відшкодування з грошового фонду, який наповнюється зі страхових платежів, що сплачують страхувальники, одним з яких, в тому числі є один із заподіювачів шкоди.

Це дозволить уникнути ситуацій, коли потерпіла особа змушена чекати завершення кримінального провадження, в якому встановлять чи не встановлять винну особу, довготривалих спорів між власниками чи страховиками джерел підвищеної небезпеки щодо ступеня їхньої вини. Питання про розподіл відповідальності та встановлення вини між самими володільцями (чи їхніми страховиками) може вирішитися шляхом зворотної вимоги (регресу), відповідно до ст. 1191 ЦК України, вже після того, як потерпілому була виплачена компенсація [3].

Підсумовуючи можна зазначити, що для того, щоб максимальною мірою захистити права потерпілих осіб внаслідок ДТП, потрібно належним чином закріпити в законодавстві обов'язок страховиків першочергово відшкодовувати заподіяну їм шкоду, а вже в подальшому з'ясовувати питання розподілу солідарної відповідальності один перед одним. Такий підхід до законодавчого закріплення пріоритету інтересів потерпілих третіх осіб дозволить не лише належно захистити інтереси останніх, але й розвантажити, і без того перенавантажену спорами судову систему та уніфікувати судову практику щодо вказаного питання.

Список використаних джерел

1. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 21.05.2024 № 3720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-IX#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

2. Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/103/ЄС від 16 вересня 2009 року про страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням моторних транспортних засобів та забезпечення виконання обов'язку щодо страхування такої відповідальності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-09#Text (дата звернення: 25.11.2025).

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

4. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13/conv#n2> (дата звернення: 25.11.2025).

5. Постанова Верховного Суду у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24.10.2018 у справі № 501/3000/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77507183> (дата звернення: 25.11.2025).

6. Постанова Верховного Суду у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24.10.2018 у справі № 274/4882/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79214745> (дата звернення: 25.11.2025).

7. Постанова Верховного Суду у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24.10.2018 у справі № 195/646/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95315536> (дата звернення: 25.11.2025).

8. Постанова Верховного Суду у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24.10.2018 у справі № 742/554/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89137271> (дата звернення: 25.11.2025).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.06.2022 у справі №477/874/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264704> (дата звернення: 25.11.2025).

Інга СЕРЕДНИЦЬКА
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки,
кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ, МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАВОЗАСТОСОВЧА ПРАКТИКА

Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила масштабні зміни у функціонуванні публічної влади, соціальних інституцій та приватноправової сфери, що актуалізувало необхідність переосмислення механізмів реалізації та захисту права на сімейне життя. Це право, гарантоване ст. 51 Конституції України [1] та ст. 8 Європейської конвенції з прав людини [2], передбачає можливість підтримання сімейних зв'язків, участі у вихованні дітей, забезпечення умов для розвитку кожного члена сім'ї та захисту її автономії.

В умовах воєнного стану реалізація права на сімейне життя набуває низки специфічних рис, пов'язаних із тривалою мобілізацією, переміщенням населення, розривом соціальних і побутових зв'язків, зростанням кількості випадків зникнення безвісти та загибелі військовослужбовців. Дані чинники впливають на характер сімейних правовідносин, спричиняють збільшення кількості спорів щодо визначення місця проживання дитини, порядку участі батьків у вихованні, реалізації права на виїзд за кордон, оформлення соціальних статусів та доступу до пільг [3].

Крім юридичних аспектів, значний вплив на стабільність сімейних відносин мають психологічні чинники, зумовлені тривалим стресом, невизначеністю, травматичним досвідом членів сімей військовослужбовців та внутрішньо переміщених осіб. Поєднання цих факторів визначає складність реалізації сімейних прав у сучасних умовах та потребує комплексного міждисциплінарного аналізу, який охоплює правові механізми, психологічні наслідки та практичні шляхи їх подолання.

Право на сімейне життя у національному та міжнародному правопорядку є комплексною категорією, що охоплює систему особистих немайнових прав, спрямованих на збереження сімейної єдності, забезпечення участі батьків у вихованні дітей та автономії сімейних відносин. Конституція України (ст. 51) закріплює обов'язок держави охороняти сім'ю, дитинство, материнство і батьківство [1], тоді як Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 8 встановлює право кожної особи на повагу до приватного і сімейного життя та забороняє будь-яке втручання держави, що не ґрунтується на законі й не є необхідним у демократичному суспільстві [2].

Сімейний кодекс України конкретизує зміст відповідних прав, закріплюючи принципи рівності подружжя, пріоритет найкращих інтересів дитини, обов'язок

батьків щодо виховання та забезпечення розвитку дитини, а також механізми судового та позасудового врегулювання сімейних спорів [3]. В умовах воєнного стану особливої актуальності набувають норми щодо визначення місця проживання дитини, встановлення порядку участі одного з батьків у вихованні, виїзду дітей за кордон, підтвердження батьківства, оформлення опіки, а також порядок набуття чи підтвердження статусів (загиблого, зниклого безвісти, військовослужбовця в полоні).

Воєнний стан, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4], допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод, однак не передбачає можливості звуження сутнісного змісту права на сімейне життя поза межами, визначеними Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями держави. Спеціальні норми у сфері мобілізації, проходження військової служби й соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей формують додаткові гарантії, пов'язані з виплатами, соціальною підтримкою, реабілітацією та захистом прав дітей військовослужбовців.

Важливе місце у системі нормативного регулювання посідає практика Європейського суду з прав людини, яка наповнює ст. 8 Конвенції конкретним змістом у ситуаціях, пов'язаних із воєнними діями, кризовими обставинами та порушенням сімейних зв'язків. ЄСПЛ наполягає на необхідності забезпечення державою ефективних процесуальних механізмів для підтримання сімейних відносин, дотримання найкращих інтересів дитини та недопущення втручання, що порушує баланс між публічними і приватними інтересами [5].

Практика ЄСПЛ конкретизує вимоги ст. 8 Конвенції у ситуаціях, пов'язаних із кризами та обмеженнями у спілкуванні членів сім'ї. У справі *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* (2010) [5]. Суд підкреслив, що найкращі інтереси дитини є визначальними під час вирішення сімейних спорів, особливо коли зовнішні обставини (міграція, небезпека, нестабільність) впливають на місце проживання. У рішенні *Kutzner v. Germany* (2002) [6] наголошено, що втручання держави має ґрунтуватися на нагальній суспільній потребі та відповідати принципу пропорційності. У справах *Maire v. Portugal* (2003) [7] та *Ignaccolo-Zenide v. Romania* (2000) [8] ЄСПЛ акцентував на обов'язку держави забезпечувати ефективні процесуальні механізми підтримання сімейних зв'язків та своєчасне виконання рішень, що особливо актуально під час війни, коли спілкування між членами сім'ї об'єктивно ускладнене.

Таким чином, реалізація права на сімейне життя у період війни ґрунтується на поєднанні конституційних гарантій, норм сімейного та спеціального законодавства, положень Закону про воєнний стан та міжнародних стандартів у сфері прав людини. Однак ефективність цих гарантій значною мірою визначається здатністю національної правової системи адаптуватися до умов війни та забезпечити реальні механізми збереження сімейної єдності.

Воєнний стан сформував комплекс нових правових проблем, що безпосередньо впливають на здійснення права на сімейне життя, трансформуючи механізми судового розгляду, режим батьківських прав та обов'язків, а також доступ громадян до процедурного захисту. Зазначені

виклики охоплюють як матеріально-правові, так і процесуальні аспекти, оскільки пов'язані з мобілізацією громадян, переміщенням дітей і дорослих, обмеженнями пересування, необхідністю адаптації сімейного судочинства до умов війни та зростанням кількості сімейних спорів.

Мобілізація одного з батьків істотно змінює можливості здійснення батьківських прав, зокрема щодо участі у вихованні дитини, підтримання регулярного контакту, визначення порядку спілкування та прийняття ключових рішень щодо розвитку дитини. Відсутність фізичної присутності військовослужбовця та обмежений доступ до засобів комунікації ускладнюють виконання батьківських обов'язків [3].

Це зумовлює збільшення кількості спорів про визначення місця проживання дитини, встановлення чіткого порядку комунікації, а також спорів про виїзд дітей за кордон з одним із батьків. Судова практика свідчить про необхідність оцінки об'єктивних умов воєнного часу та забезпечення пріоритету найкращих інтересів дитини під час вирішення таких справ.

Внутрішнє переміщення сімей, зміна безпечних регіонів проживання, евакуація та виїзд за межі України призводять до появи юридичних колізій щодо визначення місця проживання дитини. Нерідко один із батьків приймає рішення про переміщення самостійно, керуючись потребами безпеки, що породжує конфлікти, судові позови та звинувачення у перешкоджанні спілкуванню.

Воєнні обставини ставлять перед судами складне завдання – поєднати критерій безпеки з вимогами збереження сімейних зв'язків та рівності батьківських прав, забезпечивши судові рішення, які не погіршують становище дитини в умовах війни.

Воєнні умови спричиняють затримки судового розгляду, ускладнюють участь сторін у засіданнях та збирання доказів. У низці справ участь мобілізованого батька можлива лише дистанційно або через представника. ЄСПЛ у справі *Maire v. Portugal* [7] підкреслює, що обмеження у комунікації між батьками та дітьми не можуть бути підставою для порушення їхнього права на сімейне життя, а держава має забезпечити максимально можливі форми підтримання контактів навіть в умовах об'єктивних перешкод.

Судова система змушена адаптуватися до нових форматів процесуальної участі (відеоконференції, письмові пояснення), що не завжди забезпечує повноцінну реалізацію права бути почутим.

Позиція ЄСПЛ у справі *Ignaccolo-Zenide v. Romania* [8] підтверджує, що держава повинна забезпечувати реальне та оперативне виконання рішень у справах щодо дітей, оскільки зволікання або процесуальні труднощі можуть завдати непоправної шкоди сімейним зв'язкам.

Особливим викликом є ситуації, коли один із батьків перебуває у полоні, зник безвісти або не має зв'язку. У таких випадках виникають труднощі з реалізацією ним процесуальних прав, що потребує окремих законодавчих рішень.

Воєнний час істотно збільшив кількість справ про надання дозволу на виїзд дитини за межі України без згоди одного з батьків. Суди мають враховувати потреби безпеки, наявність загрози життю, рівень ризиків у регіоні проживання, можливість забезпечення освіти та психологічного благополуччя дитини. Згідно з підходом, сформульованим у справі *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* [5], оцінка ризиків, прив'язаності дитини та стабільності її середовища повинна здійснюватися з урахуванням пріоритету її найкращих інтересів, навіть якщо це впливає на обсяг здійснення батьківських прав.

У таких справах часто виникає конфлікт між правом батька на участь у вихованні та необхідністю убезпечити дитину, що вимагає застосування принципу пропорційності та зважування інтересів сторін відповідно до європейських стандартів.

Зростає кількість звернень щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема факту смерті, зникнення безвісти, перебування у полоні, які безпосередньо впливають на реалізацію права на сімейне життя, отримання соціальних гарантій, оформлення опіки або зміни правового статусу материнства/батьківства.

Складність збору доказів у районах бойових дій, відсутність документів та обмеження комунікації ускладнюють судовий розгляд таких справ і потребують удосконалення процедур.

Отже, підсумовуючи викладене, необхідно наголосити, що воєнний стан актуалізував низку проблем, пов'язаних із доступом до правосуддя, виконанням судових рішень та забезпеченням ефективної участі батьків у сімейних правовідносинах. Їх вирішення потребує подальшого вдосконалення законодавства, уніфікації судової практики та гармонізації національних підходів зі стандартами ЄСПЛ [2; 5–8]. Саме інтеграція цих елементів здатна гарантувати реальне та дієве здійснення права на сімейне життя в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. Рада Європи. *Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97.*
- 3 Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. ст. 135.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня. 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
5. *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* : Judgment of the European Court of Human Rights of 6 July 2010, Application no. 41615/07.
6. *Kutzner v. Germany* : Judgment of the European Court of Human Rights of 26 February 2002, Application no. 46544/99.
7. *Maire v. Portugal* : Judgment of the European Court of Human Rights of 26 June 2003, Application no. 48206/99.
8. *Ignaccolo-Zenide v. Romania* : Judgment of the European Court of Human Rights of 25 January 2000, Application no. 31679/96.

Антон ХИЖНИЙ
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та психології
(Національна академія внутрішніх справ)

КОНЦЕСІЙНА УГОДА ЯК НОВИЙ ВИД ДОГОВОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Інститут державно-приватного партнерства виник досить давно, але широкого застосування набув у нашій державі упродовж останніх десятиліть. І безумовно, його значення посилюється нині, коли у зв'язку повномасштабним вторгненням росії до України, нагальним постає питання відбудови багатьох інфраструктурних об'єктів.

На сьогодні в Україні спостерігається чималий потенціал розвитку державно-приватного партнерства у таких сферах як: оброблення відходів, збір, очищення та розподілення води, інфраструктури та виробництва, транспортування та постачання тепла тощо [1, с. 641]. За даними Світового банку, найбільш поширеною формою державно-приватного партнерства при здійсненні великих, капіталомістких проектів є концесії. Концесія – це система відносин між державою (концедентом) і приватною юридичною або фізичною особою (концесіонером), що виникає внаслідок надання концедентом концесіонеру прав користування державною власністю за договором, за плату і на поворотній основі, а також прав на здійснення видів діяльності, які становлять виняткову монополію держави [2, с. 49-53]. Застосування позитивного досвіду реалізації проектів державно-приватного партнерства дає змогу органам державної і місцевої влади вирішити низку проблем в інфраструктурі господарчого комплексу, для підвищення якості послуг та ефективності їх надання [3, с. 109].

У зв'язку з наведеним, не зайве згадати, що первісно концесія взагалі не була договором. Це був односторонній акт дарування прав феодалним сувереном своєму підданому на здійснення певних дій, що складають прерогативу суверена. Існувала та застосовувалась так звана система «відкуп», в процесі якої відбувалася передача державою приватній особі права стягувати податки, таким чином, частина доходів розподілялася між ними [4, с. 25]. В сучасних умовах, концесія – це домовленість двох рівноправних сторін.

Отже, як і на початку впровадження, так і в сучасних умовах, підставою виникнення концесійних відносин, є – укладення договору.

Варто наголосити, концесійний договір, в сучасному правовому розумінні за своєю правовою природою, слід вважати цивільно-правовим. Такий договір, наділений, декількома особливостями, одна з яких стосується суб'єктного складу: сторонами договору виступають держава, органи державної влади та приватні особи. Наступною особливістю концесійного договору є його специфічний предмет – об'єкт державної власності, який за рахунок приватного

капіталу підвищує ефективність свого застосування [5, с. 129-130]. Таким чином, концесійний договір виступає правовим засобом індивідуалізації та конкретизації концесійних умов реалізації відповідного інфраструктурного проєкту. Конструкція концесії може включати: створення та/або будівництво відповідного об'єкта транспортної інфраструктури у формі нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту, технічного переоснащення тощо. Управління об'єктом концесії охоплює користування, експлуатацію, технічне обслуговування, надання інших суспільно значущих послуг, які визначені концесійним договором [6, с. 349].

В правничій літературі виділено такі ознаки концесійного договору: предметом концесії є державна та комунальна власність, а також монопольні сфери діяльності органів державної та місцевої влади; суб'єктами концесійного договору є органи державної влади і органи місцевого самоврядування як власники майна; цілі концесії – забезпечення суспільних інтересів та потреб населення; концесія завжди має договірну основу; обмеженість концесійного терміну; концесія узаконює відшкодування і повернення предмета договору, який надається приватному партнеру на виконання її умов на оплатній основі, визначеній умовами договору [7].

Як бачимо, головна особливість концесійної угоди полягає у тому, що об'єкти договірних відносин (майно, певні види діяльності) перебувають в безроздільному, монопольному володінні тільки однієї із сторін угоди, а саме держави чи іншого публічно-правового утворення. Друга сторона – це завжди приватна особа, яка перебирає на себе визначені обов'язки в обмін на надані їй права. Саме тому, на відміну, до прикладу, від звичайного цивільно-правового договору, відповідного до якого сторони просто обмінюються правами та обов'язками, концесійна угода, первісно виступає як акт наділення з боку держави правами, які виключені або обмежені з цивільного обороту. У сенсі наведеного, необхідно погодитися із міркуваннями О. В. Шаповалової, яка зазначає, що для сприяння розвитку концесійних відносин, як таких, що відповідають інтересам суспільства і держави, є необхідним: чітке визначення компетенції органів державної влади у процесі отримання ними статусу концесієдавця та виявлення оптимального типу правового регулювання відносин на умовах концесійного договору і угод, які йому передують, або супроводжують [8, с. 62].

Ведучи мову про об'єкт (предмет) концесійного договору, можна умовно виділити три їх групи: перша група – природні ресурси; друга – об'єкти економічної та соціальної інфраструктури (залізничні, автомобільні дороги, мости, транспортні розв'язки, житлово-комунальне господарство, енергетичні мережі тощо); третя – об'єкти, які визначаються в порядку, визначеному законом (належать лише певним учасникам відносин – публічно-правовим утворенням) або перебування яких допускається за спеціальним дозволом. Серед законодавчих актів, необхідно назвати наступні: «Про критичну інфраструктуру», «Про морські порти України», «Про управління об'єктами

державної власності», «Про залізничний транспорт», «Про автомобільні дороги».

Що стосується зарубіжного досвіду, то концесійні угоди так само, як і в більшості країн, широко розповсюджені у сфері природокористування (гірські, лісові, водні і інші концесії), економічній та соціальній інфраструктурі (так звані концесії публічної служби, концесії громадських робіт).

В зарубіжних країнах континентальної правової сім'ї, основна маса таких об'єктів складає публічно-правове майно держави та інших приватно-правових утворень. Такі об'єкти невідчужувані, невіддільні, на них не може бути накладено арешт. Договори з використання такого виду майна є не цивільними, а публічними (до прикладу, в Німеччині) чи адміністративними (як у Франції). Адміністративний (публічний) договір держави з приватною особою, що за своєю сутністю і є концесійною угодою. Орган публічної влади надає визначені права на обмежений строк і на оплатній основі. Тим самим концедент зберігає повний контроль над належним використанням об'єкта, перекладаючи в той же час на концесіонера тягар витрат з утримання та експлуатації об'єкта. В якості винагороди концесіонер отримує у власність вироблену ним продукцію.

Отже, за допомогою концесійного договору (здійснення концесійної діяльності загалом) забезпечується ефективне управління об'єктами державної (комунальної) власності, правовий режим яких визначається їх суспільною природою та неможливістю передання у приватну власність; здійснюється удосконалення існуючих методів використання державного майна. Концесійний договір має ряд особливостей. Зокрема, ключовою особливістю є те, що держава передає концесіонеру тільки права володіння і користування об'єктом, залишаючи за собою право розпорядження ним. Особливістю виступає також те, що участь держави за договором, має умовно кажучи дві форми – як сторона договору, і як гарант дотримання всіх домовленостей [9, с. 100].

Список використаних джерел

1. Пирог О.В., Процик І.С., Томич М.І. Концесія як перспективна форма державно-приватного партнерства: переваги та недоліки. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 641-646.
2. Попович Д.В. Концесія як форма державно-приватного партнерства: сутність, переваги і недоліки застосування. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 1 (17). С. 49–53.
3. Дмитрієва О.І. Еволюція інституту концесії як основи розвитку транспортної інфраструктури. *Економіка транспортного комплексу*. 2020. Вип. 36. С. 23-40.
4. Дутко Н. Г. Державно-приватне партнерство: перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 4. С. 109–114.
5. Хижний А.В. Правове регулювання концесійної діяльності на прикладі окремих зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 124-130.

6. Турченко І.В. Окремі проблеми сучасного правового регулювання концесійних відносин за чинним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 86. Ч. 2. С. 347-354.

7. Дутко Н.Г. Концесія, як перспективна форма державно-приватного партнерства. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 3. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/Duug_2020_3_13.

8. Шаповалова О. В. Правове забезпечення підтримки і розвитку господарювання. Монографія. Луганськ: Видво СНУ ім. В. Даля, 2004. 280 с.

9. Терещенко С.В. Вдосконалення законодавства про концесійну діяльність в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 1 (37). С. 95-102.

Олена ЦЕРКОВНА
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки,
кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет внутрішніх справ)
Ганна ФЛОРЕНКО
здобувач вищої освіти
Інституту права та безпеки
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Необхідність дослідження питань, пов'язаних з особистими немайновими правами фізичної особи зумовлена зростаючою роллю людської гідності, свободи та приватності в сучасному суспільстві. В умовах розвитку цифрових технологій, глобалізації та посилення правосвідомості громадян питання захисту честі, гідності, ділової репутації, права на особисте життя, недоторканність житла та свободу самовираження стають дедалі важливішими. Особливо це актуально у зв'язку з викликами кіберпростору, де порушення немайнових прав, зокрема через поширення неправдивої інформації чи незаконний збір персональних даних, набуває нових форм. Відтак, дослідження правових механізмів їх захисту є необхідним для забезпечення гармонійного розвитку суспільства та зміцнення правової держави.

Вивченням даної теми займалися такі науковці як: Григоренко О.В., Кізлова О.С., Риженко Н., Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін.

Особисті немайнові права є невід'ємною частиною кожної фізичної особи, що виникають з моменту народження або згідно з законом, не мають економічної цінності, тісно пов'язані з особистістю, не можуть бути відчужені або відмовлені, та належать особі протягом усього життя, про це говориться в статті 269 Цивільного кодексу України [2].

Григоренко О.В. зазначає, що українське законодавство у Книзі другій Цивільного кодексу надає детальну регламентацію особистих немайнових прав, ґрунтуючись на загальних принципах цивільного права, таких як рівність, диспозитивність, неприпустимість втручання в особисте життя, справедливість та добросовісність [3, с. 71].

Конституція України закріплює широкий спектр особистих немайнових прав, серед яких: право на життя (ст. 27), охорону здоров'я (ст. 49), безпечне довкілля (ст. 50), свободу та особисту недоторканність (ст. 29), недоторканність особистого та сімейного життя (ст. 32), повагу до гідності та честі (ст. 28), таємницю кореспонденції (ст. 31), недоторканність житла (ст. 30), свободу пересування (ст. 33) та свободу творчості (ст. 54) [1].

Юркевич Ю. М. та Дутко А. О виокремлюють, що Конституція України, як основний закон, встановлює загальні засади та виділяє основні особисті немайнові права, оскільки головним обов'язком держави є їх забезпечення. Конкретне регулювання та захист цих прав здійснюється цивільним законодавством, яке визначає їх правову природу у відповідних суспільних відносинах [6, с. 37].

Цивільний кодекс України поділяє особисті немайнові права фізичної особи на дві групи: ті, що забезпечують природне існування, і ті, що регулюють соціальне буття людини. До першої категорії належать права, пов'язані із життям, здоров'ям та безпекою, зокрема право на життя, охорону здоров'я, медичну допомогу, особисту недоторканність, донорство, безпечне довкілля, сім'ю, опіку та піклування. Друга група охоплює права, що стосуються соціального статусу та особистої ідентичності: право на ім'я та його зміну, повагу до гідності та честі, таємницю особистого життя та кореспонденції, захист ділової репутації, свободу творчості, вибір місця проживання, недоторканість житла, свободу пересування, мирні зібрання та інші важливі особисті права [2].

Особисті немайнові права, що гарантують фізичне існування, є невід'ємними від людини і не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану. Це включає право на життя, свободу, особисту недоторканність, захист здоров'я, медичну допомогу, право на безпечне довкілля. У медичних закладах людина має право на повну інформацію про свій стан та її конфіденційність, а також на доступ до неї адвоката, священнослужителя та інших осіб, згідно із законом. Україна забезпечує право на медичну допомогу, дозволяючи внутрішньо переміщеним особам звертатися до медичних закладів за місцем перебування. Заборонено будь-який тиск, приниження чи тортури.

Незважаючи на зусилля України, реалізація прав громадян може бути ускладнена через обставини, що не залежать від влади, зокрема через дії держави-агресора. На тимчасово окупованих територіях, де українська влада не діє, забезпечення базових прав, таких як життя, медична допомога та охорона здоров'я, стає неможливим. Прикладом цього є Маріуполь, зруйнований російською армією, де обмежений доступ до необхідних ресурсів [5, с. 46].

Права, що регулюють соціальне буття людини, охоплюють особисті немайнові та соціальні права, які забезпечують її існування в суспільстві. До них належать право на ім'я, право на повагу до гідності та честі, право на особисте життя та його таємницю, право на недоторканність ділової репутації, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на недоторканість життя, таємницю кореспонденції, право на свободу об'єднання тощо [2].

Кізлова О.С., зазначає, що особисті немайнові права, як фундаментальні права людини, мають потужний захист, закріплений як в Конституції України, так і в міжнародних документах, таких як Конвенція про захист прав людини. Для ефективного захисту цих прав існує комплекс правових механізмів,

детально описаних у Цивільному кодексі України та роз'яснених у постановах Верховного Суду [4, с. 71].

Таким чином, особисті немайнові права фізичної особи є ключовим елементом правової системи України, спрямованим на забезпечення гідності, свободи та особистої автономії людини. Вони охоплюють як природні аспекти існування (право на життя, охорону здоров'я, особисту недоторканність), так і соціальні аспекти (право на ім'я, честь, гідність, недоторканність житла та таємницю особистого життя). Українське законодавство забезпечує їх комплексний захист, проте в умовах цифровізації, військового стану та окупації частини територій виникають значні виклики у їх реалізації.

Захист особистих немайнових прав вимагає постійного вдосконалення законодавчих механізмів, зокрема щодо боротьби з порушеннями у кіберпросторі, незаконним збором персональних даних та обмеженням прав на тимчасово окупованих територіях. Також важливим є забезпечення реальних гарантій прав людини через ефективну діяльність судових та правоохоронних органів.

Враховуючи сучасні виклики, особливо в умовах війни, держава повинна посилювати правовий захист особистих немайнових прав, використовуючи міжнародний досвід та адаптуючи національне законодавство до нових реалій. Це сприятиме не лише захисту прав громадян, а й загальному зміцненню правової системи України та розвитку демократичного суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Григоренко О.В. Особисті немайнові права: генеза правового регулювання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. № 67. С. 69-72.
4. Кізлова О.С. Окремі питання здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичних осіб в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2024. № 3. С. 67-72.
5. Риженко Н. Немайнові права в період воєнного стану: Євроінтеграційний контекст. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 5 . С. 40-51.
6. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.

Галина ЯНОВИЦЬКА
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Відносно інституту компенсації моральної шкоди, у цивілістичній науці і судовій практиці, наявна проблема тлумачення та застосування двох статей Цивільного кодексу України: статті 23 ЦК та статті 611 ЦК. Згідно з частиною першою статті 611 ЦК України, у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, серед яких і відшкодування моральної шкоди. Тобто, можливість стягнення моральної шкоди узалежнюється від закріплення цього права нормою закону або положеннями договору. Стаття 23 ЦК України містить правило про те, що «особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав». Саме ця загальна норма, на думку суду, закріплює право на відшкодування моральної шкоди у будь-якому випадку, якщо вона їй завдана [1].

У цьому контексті, щодо недоговірних зобов'язань застосовуємо ст. 1167 ЦК України. За її змістом, «моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків... 1) якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки; 2) якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт; 3) в інших випадках, встановлених законом».

Зобов'язання про компенсацію моральної шкоди виникають за таких умов: наявність моральної шкоди; протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою особи яка завдала моральної шкоди та її результатом – моральною шкодою; вина особи, яка завдала моральної шкоди.

У разі встановлення конкретної особи, яка завдала моральної шкоди, відбувається розподіл тягара доказування: (а) позивач повинен довести наявність моральної шкоди та причинний зв'язок; (б) відповідач доводить відсутність протиправності та вини. Завдання моральної шкоди – явище завжди негативне. Проте з цього не слідує, що будь-яка завдана моральна шкода породжує зобов'язання з її відшкодування. Покладення обов'язку відшкодувати

завдану моральну шкоду може мати місце лише за умови, коли шкода була викликана протиправною поведінкою відповідальної за неї особи [2].

Протиправною вважається така поведінка особи, яка порушує норми закону чи іншого нормативного акта або виразилась у невиконанні чи неналежному виконанні договірної зобов'язання або в заподіянні недоговірної шкоди життю, здоров'ю чи майну іншої особи, незалежно від того, чи знав правопорушник про протиправність своєї поведінки, чи ні. При цьому порушуються не лише норми об'єктивного права, а й суб'єктивне право тієї чи іншої особи.

Суб'єктами права вимоги компенсації моральної шкоди є потерпілі особи, а також інші особи на підставі положень ЦК України та іншого законодавства.

Наприклад, моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю.

У Постанові ККС ВС від 04 квітня 2018 року в справі № 212/2362/16-ц виокремлено, що «з урахуванням справедливості та розумності (статті 3 ЦК України), до суб'єктів, яким компенсується моральна шкода внаслідок смерті потерпілого, потрібно віднести зачатих дітей, але народжених після смерті потерпілого» [3].

Право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди є важливою гарантією захисту прав та законних інтересів юридичних осіб. Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності.

Ділова репутація набувається юридичною особою не з моменту її створення, а у процесі здійснення нею професійної чи підприємницької діяльності, внаслідок чого формується позитивна громадська оцінка або широко розповсюджена думка стосовно ділових якостей юридичної особи, іміджу, престижу та довіри до її діяльності.

Отже, в силу того, що ділова репутація юридичною особою набувається з часом, юридична особа повинна довести, що бездіяльність органів досудового розслідування вплинула на сформовану і широко розповсюджену позитивну думку відносно її діяльності. Сам по собі факт тривалого розслідування в кримінальному провадженні, не може бути наслідком заподіяння їй моральної шкоди у вигляді у приниження ділової репутації.

При визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту. Тому грошова сума компенсації моральної шкоди є лише ймовірною, і при її визначенні враховуються характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для

відшкодування, інші обставини, які мають істотне значення, вимоги розумності і справедливості.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 15.12.2020 року у справі № 752/17832/14-ц (провадження № 14-538цс19) міститься висновок про те, що визначаючи розмір відшкодування, суд має керуватися принципами розумності, справедливості та співмірності. Розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим, ніж достатньо для розумного задоволення потреб потерпілої особи, і не повинен приводити до її безпідставного збагачення [4].

У постанові КЦС Верховного Суду від 27.01.2021 року у справі № 263/16183/18 [5] суд зазначив, що при визначенні розміру стягнення на відшкодування моральної шкоди судова колегія приймає до уваги розмір завданої моральної шкоди та її тривалість. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення.

Окремим законодавством встановлено розмір відшкодування моральної шкоди. У Законі України від 21.05. 2024 року «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», виокремлено: «потерпілій фізичній особі, яка зазнала ушкодження здоров’я внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, ... виплачується моральна шкода у розмірі 10 відсотків страхової (регламентної) виплати у зв’язку з її лікуванням та/або втратою нею працездатності. ... Особам, які мають право на компенсацію моральної шкоди у зв’язку із втратою годувальника, виплачується – 25 розмірів мінімальної місячної заробітної плати, встановленої законом на дату настання страхового випадку» [6]. Наступним прикладом може слугувати ст.13 Закону України від 1 грудня 1994 року «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», де зазначено, що «відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом» [7].

Як вбачається з наведених законодавчих положень, доречним є конкретна цифра, а відсоткове відношення до сталої величини. Тобто, не існує універсальних формул для відшкодування моральної шкоди, оскільки її розмір визначається індивідуально залежно від обставин кожної справи. Однак, існують принципи та методики, які допомагають визначити суму компенсації, наприклад, шляхом посилення на судову практику, використання показників, встановлених законом (мінімальна зарплата, прожитковий мінімум), або ж через страхові виплати у випадках, передбачених законодавством.

Наведене також дає підстави вважати, що відшкодування моральної школи недовіри в правовідносинах має свої особливості. Насамперед це проявляється в підставах та умовах відповідальності, особливостях суб'єктного складу, а також у самому складі правовідносин з відшкодування завданої моральної (немайнової) шкоди.

Список використаних джерел

1. Справа № 216/3521/16-ц від 13 листопада 2019 р. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77801547>. Справа № 569/20510/19 від 16 червня 2022 р. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104849701>
2. Справа № 214/7462/20 від 5 грудня 2022р. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108238968>
3. Справа № 212/2362/16-ц від 4 квітня 2018 р. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73408624>
4. Справа № 752/17832/14-ц від 15 грудня 2020 р. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177479>
5. Справа № 263/16183/18 від 27 січня 2021 р. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94591740>
6. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Законі України від 21.05. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text>
7. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>

Яна ЯНУШЕВСЬКА

здобувач вищої освіти

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Галина ЯНОВИЦЬКА

професор кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ

Право на життя – одне з найвищих соціальних благ, основоположне право, без реалізації якого втрачає сенс існування вся система прав і свобод людини. Це право є основною гарантією існування людини, як біосоціальної істоти, адже саме життя є передумовою реалізації будь-яких інших прав – від свободи до власності [1].

Це право гарантоване Конституцією України, і захищене державою у статті 27, «кожна людина має невід’ємне право на життя» і що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Держава, відповідно до цієї статті, не лише зобов’язана утримуватись від протиправного позбавлення життя, але й має позитивний обов’язок забезпечити його охорону – створити належні правові, соціальні й медичні механізми для його збереження.

Право на життя має природній характер, тому і є невідчужуваним і не може бути обмежене навіть у період воєнного чи надзвичайного стану, що закріплюється у частині 2 статті 64 [2].

Цивільно-правове регулювання права на життя має комплексний та різносторонній характер, який охоплює як матеріальні, так і процесуальні гарантії охорони цього права, так стаття 281 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) вказує, що ніхто не може бути позбавлений життя, забороняє проведення медичних, наукових чи інших експериментів, щодо фізичної особи, адже на проведення їх, потрібна добровільна згода повнолітньої особи, на якій проводяться подібні експерименти. Також забороняє евтаназію – навіть за згодою особи, тим самим підкреслено абсолютність і невідчужуваність права на життя [3].

Перш за все стаття ЦК України розкидає зміст права на життя значно ширше, аніж Основний Закон чи міжнародні договори, адже вони зосереджуються на забороні свавільного позбавлення життя, то частина 2 статті 281 ЦК України встановлює абсолютну заборону позбавлення життя будь-якої людини, закріплюючи життя, як вищу соціальну цінність, що не підлягає жодним формам заперечення.

Але є і винятки, коли позбавлення життя не є протиправним, зокрема під час необхідної оборони, у процесі законного застосування зброї чи в умовах воєнних дій. Однак навіть у таких випадках дії, що призводять до смерті, мають бути правомірними, тобто такими, що здійснені в межах закону, пропорційно небезпеці та без перевищення меж самозахисту, але тут ми акцентуємо увагу на тому, що це не «дозвіл вбивства», а захист свого життя чи життя іншої особи [4, с. 243].

Також, важливу увагу приділено правомірності проведення медичних і наукових дослідів над людиною. Законодавець пов'язує їх із дотриманням принципу добровільності, інформованої згоди, повноліття та дієздатності, це забезпечує етичні межі наукового прогресу, не допускаючи перетворення людини на об'єкт експерименту.

Заборона проведення евтаназії, яка відображає етико-правовий підхід, відповідно до якого навіть добровільне прохання про припинення життя не може бути підставою для його позбавлення. Життя вважається абсолютною цінністю, на яку не може посягати навіть сама особа, а лікар зобов'язаний підтримувати його до настання незворотної смерті.

Крім того, розглядаються й інші аспекти реалізації права на життя такі, як стерилізація, штучне переривання вагітності, застосування допоміжних репродуктивних технологій. Це свідчить про прагнення законодавця забезпечити межу між особистою автономією людини та охороною життя, встановлюючи медичні, соціальні та етичні обмеження.

Право на життя в цивільному праві України розглядається не лише як біологічний факт, а як юридична категорія, що включає: охорону фізичного існування людини; регулювання допустимих меж втручання у сферу життя; встановлення гарантій захисту у випадках посягання; визначення етичних і правових меж медичного впливу [4, с. 244-245].

Важливо зазначити, що право на життя охоплює і питання початку людського життя, згідно з інструкцією Міністерства охорони здоров'я України № 179 живонародження визначається, як поява дитина у світі з будь-якими ознаками життя, тобто держава визнає життя з моменту появи ознак життєдіяльності, що юридично закріплює його захист із моменту народження [5].

Окрім цього глава 21 ЦК України регламентує, що фізична особа окрім того що має невід'ємне право на життя, має і право захисту цього права у вигляді медичної допомоги у статті 284, адже право на життя тісно пов'язане з обов'язком держави забезпечувати належні механізми його захисту, наприклад, право на медичну допомогу, за рахунок чого особа у критичних ситуаціях, що загрожують її життю завжди отримує допомогу медиків (і для цього отримувати згоду уповноважених законом осіб чи самої особи не потрібно, щоб не витратити дорогоцінного часу, який необхідний для порятунку особи) [3].

Отже, право на життя – фундаментальний принцип, на якому ґрунтується вся система прав людини, його реалізація ключовий показник рівня демократичності та гуманності держави.

Це не лише правовий інститут, а ціннісна основа правової системи, що охоплює комплекс гарантій від заборони позбавлення життя до створення законодавцем ефективних механізмів його збереження.

На нашу думку, існує 4 основні обов'язки, які виходять з права на життя:

- негативний обов'язок, тобто заборона будь-яким особам, в тому числі державі, позбавляти фізичних осіб життя;
- позитивний обов'язок, а саме забезпечення належних умов, які мінімізують ризики для життя (медицина, безпека, екологія, якість харчових продуктів і так далі);
- процесуальний обов'язок, тобто проведення ефективного розслідування кожного випадку, який загрожує життю, здоров'ю особи;
- обов'язок законодавця створити належні механізми захисту від протиправних посягань на це право.

Цивільно-правове регулювання права на життя виступає елементом системи охорони основних прав людини, спрямованим на забезпечення недоторканності людського життя, його гідності та цінності, а також на узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прав людини.

Список використаних джерел

1. 4.2.1. Право на життя. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44, Ст. 356.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2-ге, змін. і доп. / за ред. В. М. Коссака. Київ: Істина, 2008. 992 с.
5. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006р. № з0427-06. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 179.

СЕКЦІЯ 5

КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ

Дар'я БАЛОБАНОВА

професор кафедри кримінально-правових дисциплін,
доктор юридичних наук, професор
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

Доктринальна оцінка практики застосування тих чи інших норм про кримінальну відповідальність є необхідною передумовою вибудови якісного кримінального законодавства. Такий підхід є виправданим і в контексті вдосконалення норм про кримінальну відповідальність за порушення недоторканості житла.

Аналіз розвитку правозастосування в сфері кримінальної юстиції в нашій країні свідчить, що воно (правозастосування) здійснюється під впливом різних факторів, до яких можна віднести й звичай (звичаєве право).

Звичаєве право, незважаючи на те, що не завжди його визнавали та визнають в якості джерела права, відіграє значну роль у застосуванні норм кримінально-правового характеру в нашій державі. Навіть на теперішній час не можна стверджувати, що в практиці реалізації кримінального права ми повністю позбулися використання звичаїв як своєрідних джерел.

Наприклад, однією з основних форм санкціонування звичаю виступає судові рішення. У випадку, якщо суди систематично застосовують ту чи іншу норму звичаєвого права, така норма перетворюється на санкціонований звичай. За певних історичних умов сама юридична практика може призвести до утворення своєрідних судових звичаїв. Саме до такого роду «судових звичаїв» можна віднести спочатку постанови Пленуму Верховного Суду України, потім постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Наразі Верховний Суд «...забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» (п. 6 ч. 2 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус судів») [1].

Статистичні дані Верховного Суду свідчать, що протягом останніх 5 років (2020-2024 рр.) кількість осіб, засуджених за порушення недоторканості житла (ст. 162 КК України), впевнено утримує перші «сходинки» серед всіх кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Так, у 2024 р. було засуджено 479 осіб (що

становить 37% від усієї кількості засуджених за дану категорію кримінальних правопорушень осіб), у 2023 р. – 414 осіб (31%), у 2022 р. – 315 осіб (35%), у 2021 р. – 412 осіб (31%), у 2020 р. – 327 осіб (34%). Отже, ця категорія засуджених складає приблизно третину від усіх осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, та постійно займає друге місце після засудження за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) [3, 4, 5].

Тому не випадково, що Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду звертав увагу в своїх рішеннях й на проблемні питання застосування норми про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України). Такими проблемними питаннями кваліфікації відповідних діянь можна визначити наступні:

- 1) встановлення ознак потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України;
- 2) особливості визначення предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України;
- 3) спрямованість умислу на порушення недоторканності житла чи відсутності його;
- 4) кваліфікація за ст. 162 КК України у випадку викрадення майна, поєднаного з проникненням в житло, інше приміщення або сховище, в розмірі, який є недостатнім для притягнення до кримінальної відповідальності.

Що стосується встановлення ознак потерпілого від порушення недоторканності житла або іншого володіння (ст. 162 КК України), то ККС ВС дійшов висновку, що ним може бути не лише юридичний власник житла або іншого володіння, а й особа, яка фактично ним користується. Порушення недоторканності іншого володіння (ст. 162 КК України) має місце у разі протиправного проникнення обвинуваченого на територію огороженого домоволодіння, яким постійно користується потерпілий, однак який не є власником такого домоволодіння, а здійснює правомочності з користування домоволодінням у встановленому законом порядку [6].

В якості предмету порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України) ККС ВС визнав квартиру, призначену для постійного або тимчасового проживання, проте в конкретний проміжок часу не придатну для цього через відсутність відповідного внутрішнього оздоблення та ремонту, оскільки вона відповідає всім ознакам житла. ККС вказав, що ознаки кримінального правопорушення визначаються виключно в КК України. Обсяг і зміст поняття «житло» в розумінні ч. 1 ст. 162 КК України обумовлений вимогами ч. 1 ст. 2 та ч. 1 ст. 11 цього Кодексу, водночас не підпорядковується і не змінюється приписами ст. 233 КПК України, оскільки в цій статті йдеться про поняття і ознаки житла суто в процесуальному його розумінні, визначені задля забезпечення і реалізації приписів ст.ст. 2, 7 КПК України та відповідних процесуальних норм щодо їх впровадження у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування та суду, зокрема і щодо недопущення порушень в аспектах, пов'язаних із дотриманням приписів ст. 8 Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони будь-якого незаконного втручання в приватний простір людини. В кримінально-правовому розумінні поняття житло має свої специфічні ознаки, які лише частково збігаються із тими, про які йдеться в ч. 2 ст. 233 КПК України, оскільки за своїм обсягом є більш широким поняттям, яке охоплює його ознаки як в цивільно-правовому вимірі, так і кримінальному процесуальному аспекті. Частина 1 ст. 162 КК України передбачає відповідальність за незаконне проникнення до житла, а так само інші дії, що порушують недоторканність житла, під яким потрібно розуміти як приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо), а також ті його частини, де може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай, баня, льох тощо), так і будь-яке приміщення, незалежно від його призначення і правового статусу, яке знаходиться у фактичному володінні особи та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі його складові частини. Проникнення в квартиру, яка належить на праві власності іншій особі і перебуває у її фактичному володінні, без дозволу та відома власника, який є й фактичним володільцем, і без законних на те підстав, є порушенням недоторканності житла, що тягне настання відповідальності за ч. 1 ст. 162 КК України [7].

Беззаперечним свідченням спрямованості умислу службових осіб на незаконне проникнення у володіння особи є дії таких осіб, які були достеменно обізнані про перебування земельної ділянки у володінні потерпілого і після невдалих спроб отримати його дозвіл на огляд увійшли на подвір'я, зруйнувавши огорожу, та обстежили домогосподарство проти волі потерпілого. Сам факт протиправного володіння особою житловим приміщенням та/або земельною ділянкою, навіть якщо вони мають іншого власника, не надає права нікому, у тому числі службовим особам, входити й оглядати ці об'єкти без дозволу фактичного володільця за межами встановлених законом процедур [8].

На відміну від попередньої ситуації, проникнення поліцейським на огорожену територію без згоди власників домоволодіння та без рішення суду в невідкладному випадку, пов'язаному з безпосереднім переслідуванням особи для припинення правопорушення, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України. Так, інспектор поліції під час несення служби, переслідуючи водія автомобіля у зв'язку з підозрою у вчиненні адміністративного правопорушення, незаконно проник за останнім на огорожену територію домоволодіння, чим порушив конституційне право власників на недоторканність житла чи іншого володіння. ККС ВС вказав на відсутність в діях інспектора поліції як умислу на незаконне проникнення до житла (іншого володіння) особи, так і самого незаконного проникнення, оскільки його дії підпадають під положення ч. 3 ст. 30 Конституції України й ст. 38 ЗУ «Про Національну поліцію», тобто є проникненням на земельну ділянку потерпілих без їх згоди та без рішення суду в невідкладному випадку, пов'язаному з безпосереднім переслідуванням особи, яку підозрюють у

вчиненні адміністративного правопорушення, яке в розумінні практики ЄСПЛ вважається кримінальним, а також з урахуванням того, що керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння має підвищену суспільну небезпеку, адже несе безпосередню і пряму загрозу людині, її життю, здоров'ю та безпеці, що згідно зі ст. 3 Конституції України визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 38 ЗУ «Про Національну поліцію» поліція може проникнути до житла чи іншого володіння особи без умотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із: 1) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; 3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні. З огляду на вказане проникнення інспектора поліції на територію іншого володіння особи було обумовлено виключно метою припинення вчинення адміністративних правопорушень водієм, який достеменно для обвинуваченого керував транспортним засобом, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, і така поведінка інспектора поліції є виправданою, а оскільки в його діях не простежується мотиву, мети й прямого умислу на незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи, наявність у його діях складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 162 КК України, виключається [9].

Нарешті, найбільш дискусійною є практика, за якою проникнення до автомобіля, поєднане з крадіжкою майна, вартість якого на час заволодіння не перевищувала 2 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, після декриміналізації крадіжки на цю суму, утворює незаконне проникнення до іншого володіння особи (ст. 162 КК України). ККС вказав, що приписами ч. 1 ст. 162 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян. Отже, у розвиток конституційних положень про недоторканність житла та іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України) у ст. 162 КК України встановлено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення не лише до житла, а й до іншого володіння фізичної особи. Хоча положення КК України й не містять нормативного визначення поняття «іншого володіння особи», однак на законодавчому рівні вказане питання унормовано, зокрема у ст. 233 КПК України, де під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які перебувають у володінні особи. Для визначення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України, має значення лише встановлення, чи підпадає цей об'єкт під ознаки житла чи «іншого володіння». З огляду на викладене вище, незаконне проникнення до транспортного засобу охоплюється складом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 162 КК України, як незаконне проникнення до іншого володіння особи [10].

Не заперечуючи проти такого розуміння «іншого володіння особи», неможна погодитись з практикою кваліфікації відповідних дій за ст. 162 КК України, якщо розмір викраденого з проникненням майна є недостатнім для кримінальної відповідальності. Кримінально-правова кваліфікація здійснюється за спрямованістю умислу особи на заподіяння шкоди певним суспільним відносинам, благам, цінностям. Отже, особа, яка вчиняє викрадення, хоча б й поєднане з проникненням в житло, інше приміщення чи сховища, спрямовує свій умисел на заподіяння шкоди відносинам власності, а не особистому праву людини на недоторканність житла. Тому й в аналізованих випадках мова повинна йти про відповідальність (навіть не завжди кримінальну) тільки за правопорушення проти власності.

Отже, сучасна практика застосування норм про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України) характеризується наявністю певних проблемних моментів для кваліфікації аналізованого кримінального правопорушення, на які звертає свою увагу Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду. Враховуючи положення КПК України та ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» ці рішення стають обов'язковими правилами кваліфікації відповідного кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

2. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

3. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році. URL:

https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stany%20zdiisnenna%20pravosydda%20y%20kruminalnyh_provadgennah_admin_pravoporyshen_2024.pdf (дата звернення 21.11.2025).

4. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Stany_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf (дата звернення 21.11.2025).

5. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2020 році. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Stany_Pravosuddya_Criminal_2020.pdf (дата звернення 21.11.2025).

6. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 19.04.2023 р. у справі № 606/719/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428051> (дата звернення 21.11.2025).

7. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 17.07.2025 р. у справі №686/4313/20 (провадження №51-25км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129015163> (дата звернення 21.11.2025).

8. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 12.03.2024 р. у справі № 722/151/20 (провадження № 51-71км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757909> (дата звернення 21.11.2025).

9. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.09.2025 р. у справі № 165/2454/21 (провадження № 51-513км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1304569075> (дата звернення 21.11.2025).

10. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 03.09.2025 р. у справі № 755/12775/23 (провадження № 51-1802км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130025806> (дата звернення 21.11.2025).

Ірина БАХМАТ

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Однією з ключових проблем у кримінальному правосудді в Україні є недостатній рівень захисту прав та інтересів дітей, які є учасниками кримінального провадження. Діти відносяться до категорії вразливих учасників кримінального провадження, оскільки потребують постійного догляду та захисту, мають мінливий психоемоційний стан, залежні від тих, хто їх виховує, через низьку психостійкість вразливі до різних форм насильства (фізичного, психологічного та сексуального), неспроможні повноцінно надавати правову оцінку власним діям та діям оточуючих.

В Конвенції ООН про права дитини 1989 року (далі – Конвенція) зазначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [1]. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК) чітко визначає вікові категорії дітей у кримінальному процесі. Малолітньою особою вважається дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітньою – малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років [2].

Щодня в Україні діти різного віку беруть участь у кримінальному правосудді, як потерпілі, свідки, підозрювані та обвинувачені. У кримінальному провадженні обсяг прав та обов'язків дитини залежить від її процесуального статусу та віку.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України **від 14 липня 2025 р. № 708-р** схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року (далі – Стратегія). Стратегія ґрунтується на положеннях Конвенції про права дитини; Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються відправи правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), 1985 рік; Керівних принципах ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи), 1990 рік; Міжнародних стандартах здійснення правосуддя щодо підлітків, позбавлених волі (Гаванські правила), 1990 рік; Мінімальних стандартних правилах ООН щодо заходів впливу, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), 1990 рік; Керівних принципах ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, 2005 рік; Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 2007 рік; Керівних принципах Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, 2010 рік; інших міжнародних стандартах, директивах ЄС та рекомендаціях Комітету

Міністрів Ради Європи щодо питань забезпечення прав дитини та здійснення правосуддя щодо дітей [3].

В Стратегії визначено дві основні категорії дітей, на яких спрямована діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду: дитина у контакті з законом – дитина, яка є потерпілою чи свідком у кримінальному провадженні та дитина у конфлікті з законом – дитина, яка підозрюється, обвинувачується або визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, або щодо якої є дані про вірогідне вчинення нею після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України [3].

В усіх діях щодо дітей першочергова увага має приділятися якнайкращому забезпеченню інтересів дитини та недопущення вторинної травматизації дитини. У ч.2 ст. 10 КПК України визначено, що неповнолітні під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями [2].

Для неповнолітнього його участь у кримінальному провадженні, насамперед у статусі підозрюваного чи обвинуваченого, є психологічно важким випробуванням, оскільки діти є психофізіологічно незрілими та соціально неадаптованими. Деякі з них погано читають, пишуть з помилками, не можуть чітко висловити свою думку. Тому без кваліфікованої допомоги та підтримки дорослих вони не в змозі забезпечити свої законні права та інтереси

Ефективна участь дитини у кримінальному провадженні забезпечується багатьма факторами, серед яких: право на правничу допомогу; право на представництво; право на відмову давати показання; врахування особливостей кримінального провадження; пришвидшений розгляд кримінального провадження; спеціальне облаштування простору дружнього до дитини (зелена кімната, модель «Барнахус», зал судових засідань дружній до дитини); використання мови та термінології, зрозумілої для вільного сприйняття дитиною; забезпечення належної участі захисника, законного представника, педагога, психолога та лікаря, у встановлених випадках; заслуховування та врахування думки дитини під час прийняття будь-яких рішень у провадженні; залучення фахівців, які навчені та обізнані з правами дітей та вміють спілкуватися з дітьми відповідно до їхнього рівня розуміння.

Особливої уваги потребує питання забезпечення доступу дітей до безоплатної правничої допомоги (далі БПД). БПД надається як дітям, які перебувають у конфлікті з законом, так і дітям у контакті з законом. Серед дітей у контакті з законом є діти, які: перебувають у складних життєвих обставинах; постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту; потерпілі від кримінальних правопорушень, у тому числі проти статевої свободи та статевої недоторканості; постраждали від домашнього насильства. Норми КПК гарантують право на безоплатну вторинну правову допомогу для неповнолітніх дітей, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення [2]. Згідно з інформацією Координаційного

центру з надання правничої допомоги у 2022 році було зареєстровано 139 випадків надходження звернень до центрів з надання безоплатної правничої допомоги щодо представництва інтересів дітей, потерпілих та свідків у кримінальних провадженнях, відкритих за вчинення злочинів, зокрема, проти життя та здоров'я особи; статевої свободи та статевої недоторканості особи; порушення законів та звичаїв війни; проти власності. У 2023 році таких звернень вже надійшло 416, а у період з січня по вересень 2024 року – 462 [4]. Проте, й надалі залишається актуальним питання забезпечення усіх дітей, які є потерпілими у кримінальних провадженнях, професійною правничою допомогою. За даними Офісу Генерального прокурора кількість кримінальних правопорушень, вчинених стосовно дітей становить у 2022 році – 4718, у 2023 році – 6517, у 2024 році – 5744, а за січень-жовтень 2025 року – 5383[5]. Показник вчинення кримінальних правопорушень стосовно дітей залишається високим, що потребує особливої уваги органів досудового розслідування та прокуратури щодо забезпечення прав та інтересів дітей, які є потерпілими від кримінальних правопорушень з врахуванням міжнародних стандартів.

Такий незначний показник забезпечення безоплатною правничою допомогою дітей у контакті із законом зумовлений тим, що КПК не гарантує обов'язкового забезпечення зазначеній категорії дітей права на БПД, зокрема представництва прав та інтересів дітей, які є потерпілими або свідками у кримінальному провадженні щодо усіх видів кримінальних правопорушень. Внаслідок того, що законодавство не передбачає обов'язкового залучення адвоката, який буде здійснювати представництво інтересів потерпілої дитини у кримінальному провадженні, наявність у дитини власного адвоката, який допоможе реалізувати її процесуальні права, залежить від того, чи звернеться законний представник дитини, або особа, яка його замінює до центру з надання БПД із письмовим зверненням про надання дитині таких правничих послуг. У більшості випадків наявність конфлікту інтересів між інтересами дитини та її законними представниками мають свій негативний наслідок - позбавлення дитини доступу до правосуддя. Все більш актуальним постає питання щодо законодавчого впровадження механізму залучення «представника за призначенням» для найбільш вразливих категорій осіб, зокрема дітей, які є потерпілими чи свідками в кримінальному провадженні. Слідчим або прокурором має бути обов'язково роз'яснено потерпілій дитині право на безоплатну правничу допомогу зрозумілою для неї мовою та надано реальну можливість таким правом скористатись.

Відповідно до п. 15.1 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), дитина повинна мати право бути представленою адвокатом, а також мати право на звернення за безоплатною правничою допомогою. Це право гарантуються як дітям, які обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, так і дітям-жертвам чи свідкам злочину [6]. Згідно з Керівними принципами, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків

злочинів, діти-жертви і свідки злочинів повинні користуватися правом на ефективну допомогу, зокрема правничу [7].

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» діти є суб'єктами права на безоплатну вторинну правничу допомогу, яка включає здійснення захисту, складання процесуальних документів, представництво інтересів у судах та інших органах. Безоплатна вторинна правнича допомога усім дітям до 14 років надається через законних представників - батьків, усиновителів, опікунів тощо [8]. Отже, всупереч міжнародним стандартам процедура доступу дитини до безоплатної правничої допомоги не є спрощеною а навпаки, дитині складніше реалізувати своє право, оскільки відповідно до закону доступ до безоплатної правничої допомоги здійснюється лише через її законного представника. Особливо важливим є надання правничої допомоги дитині у ситуаціях конфлікту інтересів між дітьми та їхніми законними представниками (батьками, опікунами), коли останні з якихось причин не діють в інтересах дитини. У таких випадках міжнародні стандарти вимагають призначити дитині спеціального представника, який повинен дбати про її інтереси.

У п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 52 КПК зазначено, що в кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, а також стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [2].

Участь захисника є обов'язковою і у тих кримінальних провадженнях, коли особа вчинила кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці, однак на час досудового розслідування досягла повноліття.

Неповнолітній, як і будь-який підозрюваний, відповідно до ч. 1 ст. 54 КПК має право замінити захисника [2]. Тому, вирішуючи питання про відмову від захисника чи заміну на іншого, передусім необхідно враховувати думку неповнолітнього.

Якщо неповнолітній підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, для здійснення захисту за призначенням [2]. У такому випадку дізнавач, слідчий, прокурор виносить постанову про доручення призначити адвоката, яку негайно направляють для виконання до відповідного центру з надання безоплатної правничої допомоги. За період з 2022 року по жовтень 2024 року системою БПД було забезпечено призначення захисників 5 963 неповнолітнім особам, які перебували у конфлікті з законом (2022 рік - 2033 осіб; 2023 рік - 2193 осіб; січень-жовтень 2024 року - 1737 осіб). Якщо дитині не призначено адвоката, необхідно вимагати у слідчого, прокурора, слідчого судді або суду винести відповідну постанову або ухвалу та направити її до центру з надання БПД [4].

Відповідно до ст. 45 КПК захисником у кримінальному провадженні є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого,

виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного та медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування [2].

За ч. 4 ст. 46 КПК, захисник користується процесуальними правами підозрюваного, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним [2].

У кримінальному провадженні залучається законний представник дитини, незалежно від її процесуального статусу, при проведенні з нею усіх слідчих (розшукових) та процесуальних дій, відповідно до вимог передбачених статтями 44, 59, 64, 226, 227, 488, 491 КПК України [2]. На відміну від захисника (адвоката), який надає неповнолітній особі правову допомогу, законний представник, передусім залучається до кримінального провадження для надання їй загальної психологічної та емоційної підтримки. Присутність законного представника спрямована на зменшення негативного впливу кримінального провадження на ще не сформовану психіку дитини та є додатковою гарантією дотримання її прав та законних інтересів.

Тому важливо визначати законного представника з урахуванням думки неповнолітнього, якщо з огляду на його вік та рівень розвитку він може її висловити, з числа близьких родичів чи членів сім'ї, з якими у нього склалися довірливі стосунки.

Відповідно до ч. 4 ст. 44 КПК України, у разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, які можуть бути залучені як законні представники [2].

Заміна законного представника необхідна, у випадках зловживання законним представником наданими йому повноваженнями; невиконання обов'язків, у тому числі щодо виховання неповнолітнього, негативний вплив на нього; створення перешкод для з'ясування обставин у справі та встановлення істини у справі; здійснення психологічного тиску на дитину із метою зміни показань. [9, с. 83]. Також заміна законного представника може бути ініційована, коли особу позбавили батьківських прав; особа є підозрюваним або обвинуваченим; особа має наркотичну або алкогольну залежність; особа страждає на психічне захворювання; особа вибула за межі країни на невизначений строк; особа не з'являється на виклик дізнавача, слідчого, прокурора; особа подала клопотання про її заміну тощо [10, с. 139]. Про заміну законного представника дізнавач, слідчий, прокурор виносять мотивовану постанову.

В Україні вже зроблено певні кроки, що спрямовані на розвиток та вдосконалення інститутів захисту та представництва інтересів дітей у кримінальному провадженні, але деякі аспекти все ще залишаються невирішеними. Зокрема, необхідно:

- кримінальне процесуальне законодавство привести у відповідність з міжнародними стандартами правосуддя, дружнього до дитини;

- розробити єдині критерії підготовки, що будуть враховувати вікові та психологічні особливості дітей, для слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів та захисників, які беруть участь у кримінальному провадженні за участю дитини;
- запровадити обов'язкову підготовку захисників (адвокатів), які залучаються для надання правничої допомоги дитині у кримінальному провадженні;
- розробити ефективний механізм забезпечення належного представництва інтересів дитини в кримінальному провадженні, у випадках відсутності законного представника або коли інтереси дитини та її представника конфліктують;
- запровадити обов'язкове залучення захисника та психолога до всіх етапів кримінального провадження за участю дітей, незалежно від їхнього процесуального статусу (потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений).

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини 1989 року. Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 22.11.2025)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.11.2025)
3. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках Розпорядження Кабінету Міністрів України **від 14 липня 2025 р. № 708-р.** URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2025)
4. Безоплатна правнича допомога дітям: доступ до дружнього правосуддя. Інформаційно-аналітичний звіт за 2022–2024 роки. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/zvit-bpd-dityam-dostup-do-druzhnogo-pravosuddya-2022-2024.pdf>
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
6. Правила № 995_211 від 29.11.1985 Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила"). URL: https://zakononline.ua/documents/show/158593___158593
7. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>

8. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 51, ст.577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 22.11.2025)

9. Артеменко І.І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 35. Частина І. Том 3. 2015. С. 82 - 85.

10. Харченко С.В., Симчук А.С. Залучення законного представника у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2021. С. 137-144.

Артем БОНДАРЕНКО
курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування НПУ
(Донецький державний університет внутрішніх справ)
Ірина ФЕДОРЧАК
старший викладач
кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування НПУ
(Донецький державний університет внутрішніх справ)

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) мають суттєвий вплив на формування та розвиток кримінально-правової доктрини України, оскільки вони визначають стандарти захисту прав людини, які є обов'язковими для держав — учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція). Відповідно до ст. 9 Конституції України, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного законодавства, що забезпечує інтеграцію практики ЄСПЛ у національну правову систему.

У кримінальному праві України ця імплементація проявляється, насамперед, у переосмисленні фундаментальних принципів, до прикладу: законність, презумпція невинуватості, справедливість покарання, індивідуалізація відповідальності та заборона катувань і нелюдського поводження. Практичним аспектом є справа «Салов проти України» ЄСПЛ наголосив на необхідності дотримання принципу правової визначеності у кримінальному судочинстві, що стало важливим орієнтиром для українських судів при тлумаченні диспозицій кримінально-правових норм[1].

Справи «Шабельник проти України» та «Яременко проти України» акцентували увагу на порушеннях права на захист, гарантованого статтею 6 Конвенції. ЄСПЛ визнав, що здобуті під примусом зізнання не можуть бути використані як докази у кримінальному процесі, що безпосередньо вплинуло на підходи Верховного Суду до допустимості доказів[2].

Вагомим є й вплив практики ЄСПЛ на інститут справедливого покарання. У справах «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» та «Кафкаріс проти Кіпру». Суд сформулював критерії пропорційності довічного позбавлення волі, що стало підґрунтям для переосмислення в Україні питання гуманізації покарання. Конституційний Суд України у своєму Рішенні №7-р/2021 від 16 вересня 2021 року послався саме на підходи ЄСПЛ, визнавши необхідність

запровадження реальної перспективи звільнення для осіб, засуджених до довічного ув'язнення[3].

Таким чином, рішення ЄСПЛ стали каталізатором для формування в Україні доктрини «плодів отруєного дерева», що не була притаманною радянській традиції кримінального права.

Таким чином, вплив рішень ЄСПЛ на українську кримінально-правову доктрину є системним і глибоким. Він виявляється як у вдосконаленні національного законодавства, так і у гуманізації покарання і права в цілому. Практика Суду сприяє переходу від формально-репресивного до правозахисного розуміння кримінального права, в якому пріоритетом виступає гарантування прав людини перед владним примусом. Що утверджує європейську правову ідентичність української кримінальної юстиції та забезпечує поступову гармонізацію її з правовими стандартами Ради Європи.

Список використаних джерел

1. Європейський суд з прав людини. *Salov v. Ukraine*, № 65518/01, рішення від 6 вересня 2005 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70082> (дата звернення 05.11.2025).

2. Верховний Суд України. Касаційний кримінальний суд. (2020, 15 січня). Постанова у справі №127/16223/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86942113> (дата звернення 05.11.2025).

3. Конституційний Суд України. (2021, 16 вересня). Рішення №7-р/2021 у справі щодо довічного позбавлення волі URL: <https://ccu.gov.ua/docs/3740> (дата звернення 05.11.2025)

Степан БУРДА

доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів
досудового розслідування Національної поліції України),
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ ЯК ШЛЯХ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Чинне кримінальне законодавство України донедавна не розрізняло належним чином суспільну небезпеку злочинів невеликої тяжкості та менш значних злочинних діянь. Це призводило до криміналізації дрібних правопорушень, надмірного навантаження на систему кримінальної юстиції та стигматизації осіб. Реформування кримінальної юстиції України та її гармонізація з європейськими стандартами передбачає гуманізацію кримінального законодавства. Важливим кроком на цьому шляху стало запровадження інституту кримінального проступку, який дозволяє диференціювати кримінальні правопорушення залежно від ступеня їхньої суспільної небезпеки.

Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [2]. Відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України таке визначення кримінального проступку було встановлено на законодавчому рівні 01.07.2020 року.

Кримінальний проступок є різновидом кримінального правопорушення, який характеризується меншим ступенем суспільної небезпеки порівняно зі злочинами. Критерієм для розмежування є характер і тяжкість вчиненого діяння, що дозволяє застосовувати більш м'які заходи реагування.

Національні правові системи держав континентальної Європи в останні десятиріччя зближуються. Процес гармонізації, зближення кримінального законодавства цих держав є об'єктивно необхідним для підвищення ефективності боротьби з міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру. Україна, яка є членом Ради Європи, також задіяна в цьому процесі [3, с. 198].

Запровадження інституту кримінального проступку є прямим елементом гуманізації законодавства, оскільки дозволяє уникнути застосування суворих кримінальних покарань (наприклад, позбавлення волі) за діяння, які не становлять значної суспільної небезпеки. Це сприяє зниженню рівня репресивності кримінального права. Для кримінальних проступків передбачена спрощена процедура досудового розслідування та судового розгляду, що

розвантажує слідчі органи та суди, прискорює процес притягнення до відповідальності. Це також сприяє більш ефективному та законному захисту прав і свобод громадян, які вчинили менш тяжкі правопорушення.

Кримінальні проступки встановлюються лише у Кримінальному Кодексі України що дає змогу встановити їх вичерпний перелік, всього запропоновано 126 складів кримінальних проступків. Під це поняття потрапили 126 із 780 усіх складів кримінальних правопорушень, для чого законодавець щодо окремих із них знизив суворість покарання, а щодо інших підняв його рівень у порівнянні з раніше існуючим [4, с. 184].

Перекваліфікація деяких нетяжких злочинів в кримінальні проступки дозволяє зменшити кількість осіб, засуджених за злочини, що позитивно впливає на їх подальшу соціалізацію та не призводить до стигматизації, пов'язаної з судимістю за тяжкі правопорушення. Запровадження цього інституту відповідає практиці багатьох європейських країн, де існує подібна диференціація правопорушень.

Інститут кримінального проступку є важливим та необхідним кроком на шляху до гуманізації кримінальної юстиції в Україні. Він забезпечує пропорційність покарання вчиненому діянню, оптимізує роботу правоохоронних та судових органів, а також відповідає європейським принципам побудови правової держави. Незважаючи на дискусії щодо деяких аспектів його реалізації, загалом він розглядається як позитивний елемент реформи.

Впровадження інституту кримінальних проступків є прогресивним кроком до гуманізації кримінальної юстиції в Україні, забезпечуючи пропорційність покарання вчиненому діянню який відповідає принципам верховенства права та гуманізму.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр>. (дата звернення: 25.11.2025).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.11.2025).
3. Песцов Р. Г. Запровадження кримінальних проступків у кримінальному законодавстві України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2014. Вип. 26. С. 198-203.
4. Волобуєв А. Ф., Орлова Т.А. Кримінальні проступки: забезпечення якісного розслідування. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 183-187.

Інна ВИШНЕВСЬКА

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор філософії з права
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стандартизація досудового розслідування в сучасній системі кримінальної юстиції України поступово перетворюється з інноваційної концепції на реальний інструмент підвищення якості та ефективності кримінальних проваджень. Потреба у формуванні чітких, універсальних процесуальних орієнтирів виникла задовго до повномасштабної війни, однак саме воєнний контекст загострив необхідність уніфікації практик та вироблення спільних підходів для слідчих і прокурорів у ситуаціях, де відсутні апробовані алгоритми дій. У цьому сенсі стандарти досудового розслідування виконують подвійну функцію: з одного боку, вони забезпечують інституційну сталість, передбачуваність і правову визначеність, а з іншого — створюють підґрунтя для захисту прав людини та мінімізації ризиків непропорційного втручання з боку органів правопорядку. Як явище, стандартизація є відповіддю на низку системних викликів, характерних для української практики, і водночас логічним кроком у напрямку гармонізації із європейськими стандартами.

Поява ідеї розроблення стандартів досудового розслідування була зумовлена насамперед суттєвою неоднорідністю практик у різних регіонах держави. Одні й ті самі процесуальні дії — внесення відомостей до ЄРДР, оформлення затримання, порядок повідомлення про підозру — здійснювалися по-різному залежно від локальних традицій, навантаження, кадрових умов та внутрішніх розпоряджень. Така фрагментарність ставала джерелом правової невизначеності як для учасників кримінального провадження, так і для самих правоохоронців. Те, що вважалося належною практикою в одному регіоні, могло трактуватися як порушення в іншому. Відсутність єдиного процесуального стандарту не лише ускладнювала роботу прокурора та слідчого, а й створювала ризики для подальшого судового контролю, адже оцінка законності дій залежала від випадкових факторів, а не від системного підходу. Другою проблемою, що спричинила формування стандартів, була поширеність практик, які містили ризики порушення прав людини. Йдеться про випадки неналежного документування затримань, формального підходу до проведення слідчих дій, недостатньої процесуальної фіксації або відсутності належної комунікації із захисниками та потерпілими. Такі порушення, навіть коли вони не були умисними, зумовлювали подальші проблеми в суді, спричиняли втрату доказів та підживляли довіру до системи. Нарешті, третім значущим чинником стала слабка інституційна взаємодія між ключовими

суб'єктами досудового розслідування. На практиці нерідко виникали ситуації, коли слідчий не отримував відповіді на направлені прокурору проекти процесуальних документів, або коли вказівки прокурора та керівника органу досудового розслідування вступали у суперечність між собою. Відсутність єдиного орієнтиру щодо ролей та пріоритетів породжувала хаос і створювала додаткові перешкоди для ефективного розслідування.

У цих умовах у 2017–2019 роках була створена експертна група, до складу якої увійшли представники різних професійних спільнот: слідчі, прокурори, судді, науковці, представники громадянського суспільства та міжнародні експерти. Їх робота була спрямована на розроблення перших узагальнених «Стандартів досудового розслідування» [1]. Документ не мав на меті замінити процесуальні норми; він виконував функцію методичного орієнтиру, що дозволяє забезпечити однаковість практики, системність підходів і передбачуваність рішень.

Початок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України висунув питання стандартизації на новий рівень. В умовах воєнних дій органи досудового розслідування зіткнулися з безпрецедентними викликами: необхідністю працювати в надмірно навантажених умовах, на окупованих і деокупованих територіях, у ситуаціях, де відсутні напрацьовані механізми документування подій. Було очевидно, що для належного розслідування міжнародних злочинів необхідно виробити чіткі та практичні алгоритми, які забезпечать правильну фіксацію злочинів, належний збір доказів, їх зберігання та подальшу інтерпретацію. Саме тому була розроблена «Стандарти досудового розслідування воєнних злочинів. Загальна частина», спрямована на унормування базових процесуальних підходів [2]. Документ встановив єдині орієнтири щодо формування предмета доказування, визначив пріоритетні слідчі дії, методи роботи з матеріальними доказами, правила комунікації з потерпілими та свідками. Застосування таких стандартів дозволило уникнути ситуацій, коли одна й та сама категорія злочинів розслідувалась у різних регіонах різними методами, що призводило до нерівномірності якості досудового розслідування та ставило під загрозу юридичну стійкість його результатів.

Наступним етапом стала розробка спеціалізованих стандартів для окремих категорій воєнних злочинів. Уже оприлюднено стандарти щодо незаконного позбавлення волі та катувань, а також щодо незаконної депортації або переміщення цивільного населення. Це злочини, де доказування пов'язане зі значною кількістю специфічних нюансів, а відсутність усталеної національної практики вимагає особливо уважного вибору підходів. Наразі триває робота над стандартами щодо сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, розграбування, нападів на цивільні об'єкти, заподіяння смерті захищеним особам, примусової мобілізації, а також стандартами взаємодії з потерпілими від воєнних злочинів. Такий послідовний розвиток дозволяє формувати комплексну, стійку та адаптивну систему, зорієнтовану на тривалу перспективу.

Окремо слід підкреслити, що стандарти досудового розслідування не є оцінкою роботи конкретного слідчого чи прокурора. Вони вимірюють якість самого процесу, тобто того, наскільки розслідування відповідає загальним очікуванням, принципам конвенційного права та технічним вимогам належного фіксування доказів. Дотримання або недотримання стандартів не може бути прямою підставою для суспільної оцінки професійності окремого правоохоронця. Стандарти слугують не каральним механізмом, а інструментом синхронізації, узгодження та професійного зростання, завдяки їм підвищується узгодженість між слідчим і прокурором, мінімізується ймовірність помилок, забезпечується передбачуваність доказування, що, у свою чергу, посилює довіру до результатів розслідування як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Впровадження стандартів у практику продемонструвало низку позитивних ефектів. Насамперед, відбулася поступова уніфікація підходів: слідчі та прокурори отримали спільну «карту дій», що дозволяє коректно формувати предмет доказування, визначати послідовність слідчих дій, уникати дублювання та мінімізувати ризики втрати доказів. Це особливо важливо в умовах війни, де розслідування часто відбуваються в територіях із обмеженим доступом, у ситуаціях небезпеки та при нестачі ресурсів. Крім того, стандарти сприяли більш чіткому розумінню ролей кожного учасника процесу, що особливо актуально для великих міждисциплінарних команд, залучених до документування міжнародних злочинів. Вони забезпечили передбачуваність у комунікації, зменшили конфлікти юрисдикцій і дозволили налагодити більш ефективну співпрацю між різними органами.

Загалом стандартизація досудового розслідування, особливо у сфері воєнних злочинів, є важливим елементом інституційного розвитку кримінальної юстиції України. Вона формує підґрунтя для підвищення професійності слідчих і прокурорів, сприяє зміцненню взаємодії між ними та забезпечує відповідність національної практики міжнародним стандартам. У перспективі розвиток і розширення системи стандартів дозволять не лише підвищити якість розслідувань, а й створити передумови для становлення сталої, передбачуваної та правової кримінальної юстиції, здатної ефективно реагувати на злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Таким чином, Стандарти не підміняють закон, але створюють умови для його більш якісного та передбачуваного застосування, сприяючи формуванню довіри до роботи слідчих і прокурорів на національному та міжнародному рівнях. У перспективі їх подальший розвиток та розширення стануть фундаментом для побудови сталої, професійної та орієнтованої на права людини системи досудового розслідування, здатної ефективно реагувати на сучасні та майбутні виклики.

Список використаних джерел

1. Стандарти досудового розслідування: методичні рекомендації. Київ. 2020. URL: <https://cutt.ly/3QS2j3J>
2. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: методичні рекомендації. Київ. 2023. URL: <https://cutt.ly/aty3Bz0s>

Зоряна ДІЛЬНА

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РОЛЬ ПРОКУРОРА У ХОДІ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ ПРИМУСОВОГО ГОДУВАННЯ

Під час відбування покарання, процесуальний статус засуджених включає коло прав, обов'язків, а також і гарантій. Зокрема, перш за все, засуджені мають право на гуманне ставлення до себе, а також на повагу до їх людської гідності. Європейські пенітенціарні правила регламентують положення про те, що із усіма особами, які позбавлені волі, потрібно поводитись дотримуючись їхніх прав людини. Положення ст.8 Кримінально-виконавчого кодексу також регламентує право засуджених на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди (ст.8)[1].

Примусове годування є специфічним заходом впливу, який може бути застосований до засуджених у передбачених законом випадках. Питання моральності застосування примусового годування і досі залишається спірним, хоча на законодавчому рівні це питання вже вирішено, адже цей захід полягає у безпосередньому втручанні в особисту автономію особи, порушує особисту недоторканість засудженого.

Чинне законодавство нашої держави, зокрема положення Кримінально-виконавчого кодексу України (ч. 3 ст. 116), Кримінального процесуального кодексу України, а також Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 р. передбачає можливість застосування примусового годування до засуджених, які заявили відмову у прийнятті їжі, і якщо така відмова може призвести до погіршення стану здоров'я або очевидної загрози життю засудженого, про що складено висновок лікаря.

Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що примусове годування заявників без жодних медичних підстав, доведених урядом, з використанням засобів, передбачених національним законодавством, але якому заявники вчиняли спротив, вважається поводженням такого жорстокого характеру, що відповідає характеристиці катування[2]. Отже, позиція Європейського суду з прав людини щодо застосування фізичної сили до особи,

яка позбавлена волі є такою, що не можна визнавати порушенням права, яке гарантується у ст. 3 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод (а саме заборона катування), якщо таке застосування сили не було зумовлено суворою необхідністю, яка була викликана поведінкою самого засудженого. Відтак, ЄСПЛ не визнає саме по собі примусове годування катуванням, якщо воно не здійснюється безпідставно. Відповідно ситуація, коли засуджений опирається законним вимогам працівників пенітенціарної установи щодо його примусового годування не може вважатись такою, що порушує положення про заборону катування.

Із аналізу вищенаведеного, вбачаємо, що ЄСПЛ встановив наступні вимоги щодо можливості застосування примусового годування: 1) повинна існувати саме медична, обґрунтована підстава примусового годування; 2) повинна бути дотримана чітка, врегульована законом процедура прийняття рішення про примусове годування; 3) не допускати жорстокого або такого, що принижує честь і гідність поводження із засудженими під час застосування примусового годування.

Кримінальний процесуальний закон передбачає чітко врегульовану законом процедуру прийняття рішення про примусове годування. Зокрема рішення таке приймає місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого відбуває покарання засуджений, у найменш короткі строки, а саме 24 години із того моменту, коли відповідне клопотання чи подання про примусове годування надійде до суду.

Прокурор у ході вирішення питання примусового годування займає провідну роль також. Перш за все варто зазначити, що відповідно до наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах» від 29.12.2021 року, на прокурора покладено обов'язок забезпечення нагляду за додержанням прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, відповідно до законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також законодавства щодо запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із затриманими, взятими під варту та засудженими чи їх покаранню тощо[3].

Відповідно до ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України, начальник установи виконання покарань при встановленні факту відмови засудженого від прийняття їжі повинен скласти акт про відмову від прийняття їжі, у якому зазначити причини такої відмови, та протягом однієї доби письмово поінформувати прокурора, який здійснює на відповідній території нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян[1]. Отже, після того, як буде складений лікарський висновок про відмову від їжі, начальник відповідної установи виконання покарань невідкладно (у той самий день) повинен

надіслати усі матеріали, в яких міститься інформація про необхідність застосування примусового годування до прокурора. Такими документами є також акт про відмову від їжі, копія направлення на госпіталізацію тощо. І вже безпосередньо сам прокурор є тією уповноваженою особою, який надсилає клопотання до суду про застосування до особи примусового годування.

Власне роль прокурора в ході такого провадження зводить не лише до того, щоб довести необхідність застосування примусового годування до засудженого, також він повинен свою діяльність спрямовувати на дотримання вимог закону в цілому, прав засудженого в тому числі. Так, наприклад, засуджений або його захисник мають право подавати клопотання про виклик іншого лікаря для того, щоб встановити стан здоров'я засудженого та чи дійсно існує загроза його життю та здоров'ю. Такий лікар повинен отримати можливість ознайомитись із матеріалами, які подані разом з клопотанням. При цьому судове засідання повинно бути відкладене до 24 годин. Це також повинно бути предметом нагляду прокурора.

Із аналізу положень кримінального процесуального закону вбачаємо, що неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття (ст. 539)[4]. Однак, видається, що якраз участь прокурора в даному випадку є безумовно обов'язковою. Також прокурор може клопотати і про продовження строку примусового годування у випадку наявності для цього підстав.

Окрім того, реалізація прокурором своєї правозахисної функції саме в ході залучення його до провадження із застосування примусового годування повинна розпочинатись ще задовго до залу судових засідань, а ще у період проведення прокурором перевірок в місцях позбавлення волі. Зокрема: 1) вивчати ефективність вжитих заходів щодо усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяли, виявлених попередніми перевітками, виконання законних вимог прокурора, притягнення винних до відповідальності; 2) вживати заходів щодо усунення порушень закону, прав людини, причин і умов, що їм сприяли; 3) перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів, установ, закладів та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели; 4) опитувати осіб шляхом отримання письмових пояснень; 5) вживати заходів щодо притягнення до відповідальності винних у допущених порушеннях закону осіб (у тому числі за письмовою вказівкою), оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність посадових чи службових осіб; 6) забезпечувати участь осіб, які перебувають у слідчих ізоляторах або установах виконання покарань, їхніх законних представників у розгляді направлених ними скарг, надавати їм можливість звертатися з питаннями до представників адміністрації слідчого ізолятора або установи виконання покарань тощо[3].

Також керівники відповідних прокуратур зобов'язані проводити особистий прийом засуджених: 1) керівники окружних прокуратур або їх перші

заступники чи заступники- не рідше разу на місяць; 2) керівники обласних чи спеціалізованих (на правах обласних) – не рідше разу на квартал. Саме це буде гарантувати найбільш повне розуміння для прокурора причин оголошення засудженими голодування, а відтак дасть змогу об'єктивно та повно приймати рішення, що стосуються його участі при вирішенні питання примусового годування та виявляти інші можливі порушення прав засуджених осіб.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 10.11.2025).

2. Nevmerzhitsky v. Ukraine (Application no. 54825/00) : Judgment of European Court of Human Rights from 5 April 1978 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-3914> (дата звернення: 05.05.2023); Yakovlyev v. Ukraine (Application no. 42010/18) : Judgment of European Court of Human Rights from 8 January 2022 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-13925> (дата звернення: 05.11.2025).

3. Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах: Наказ Офісу Генерального прокурора № 400 від 29.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21#Text> (дата звернення: 10.11.2025 р.)

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року: зі змінами і доповненнями. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17> (дата звернення: 10.11.2025 р.)

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАПАДУ:
ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДУ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

У межах Особливої частини кримінального права України одним із актуальним питань наукового пізнання є кримінально-правова характеристика нападу. Так, юридична дефініція – напад є складовою частиною визначення таких складів кримінального правопорушення, як розбій (стаття 187 Кримінального Кодексу України [2] (далі за текстом – КК України)), бандитизм (стаття 257 КК України), тощо. Таким чином, в юридичній дефініції – напад, наявний доктринальний взаємозв'язок таких сфер кримінальних правопорушень, як кримінальні правопорушення проти власності, проти громадської безпеки.

Вбачається, що формально-логічний аналіз нападу в якості юридичного терміну, доцільно розпочати з наукового пізнання об'єкту, об'єктивної сторони та суб'єкту, суб'єктивної сторони розбою.

Так, визначення розбою, як кримінального правопорушення, ґрунтується на дефініції нападу, яка прямо та безпосередньо вказується в приписах частини 1 статті 187 КК України. Внаслідок чого, в тексті даного наукового пошуку буде зазначатися юридична категорія: напад-розбою, розбою-напад.

Стосовно об'єкту кримінального правопорушення необхідно зазначити, що основним (безпосереднім) об'єктом вказаного розбою-нападу є власність, як соціальна цінність, що обумовлено тим фактором, що розбій віднесений законодавцем до категорії кримінальних правопорушень проти власності. Й внаслідок чого, кримінально-правова норма – стаття 187 КК України, структурно розміщена в межах відповідного Розділу VI Особливої частини КК України. Разом з цим, напад у формі розбою посягає також і на інші більш значущі соціальні цінності, аніж власність, а саме: посягає на особу, яка зазнала нападу. Очевидно, що вказана особа, яка зазнала нападу, як людина має конституційні права на життя та на здоров'я, які передбачені положеннями частини 1 статті 27 та частини 1 статті 49 Конституції України [1], відповідно. Разом з цим, зауважимо, що в межах даної наукової розвідки об'єкт кримінального правопорушення буде розглядатися у вимірі соціальної цінності, оскільки:

1) норми частини 1 статті 3 Конституції України, встановлюють припис згідно якого прямо та безпосередньо зафіксовано дефініцію соціальної цінності.

2) норми частини 1 статті 3 Конституції України, встановлюють припис згідно якого: Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Таким чином, у формально-логічному розумінні права людини (передусім права на життя і здоров'я), охоплюються більш широкою юридичною категорією, а саме: категорією – соціальна цінність.

Внаслідок чого, вбачається, що життя та здоров'я людини, як соціальні цінності є можливим визначити в якості додаткового обов'язкового об'єкту нападу-розбою, як кримінального правопорушення, яке завжди спричиняє шкоду власності людини й життю і здоров'ю особи, що зазнала нападу.

Юридичні ознаки об'єктивної сторони нападу-розбою встановлені положеннями частини 1 статті 187 КК України згідно якої – це: напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (розбій).

Із вказаної дефініції, вбачається, більшість юридичних ознак об'єктивної сторони розбою-нападу. Передусім, спосіб (точніше два способи) вчинення розбою-нападу: 1) із застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу; 2) з погрозою застосування такого насильства. Вбачається, що на підставі способу вчинення кримінального правопорушення, можливо визначити й інші ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема, ознаки діяння. Так, вбачається, що в даному випадку для діяння характерним є те, що воно зовнішньо виражено у формі дії (активної злочинної поведінки особи).

При чому, вказана дія може бути, як фізичною дією у вигляді реального застосування насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, так і інформаційною дією у виді погрози застосування такого насильства. Із урахуванням того, що один із способів скоєння розбою-нападу обумовлений реальним застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу; вбачається, що шляхом тлумачення вказаного способу вчинення кримінального правопорушення, можливо визначити суспільно небезпечні наслідки дії (нападу у виді розбою), а саме: суспільно небезпечні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень відповідного ступеня тяжкості. Необхідно зауважити те, що в багатьох випадках скоєння нападу-розбою, тілесні ушкодження спричиняються за допомогою зброї вбачається, що зброя (холодна і/або вогнепальна) має значення знаряддя кримінального правопорушення під час скоєння розбою-нападу.

Окрім цього, демонстрація зброї потерпілому може використовуватися у випадку нападу-розбою разом та одночасно з погрозою застосування насильства, яке є небезпечним для життя та здоров'я особи, шляхом погрози застосування зброї. У зв'язку з цим, звертаємо увагу на той факт, що скоєння нападу-розбою із застосуванням зброї, за всіх інших рівних обставин свідчить про більшу суспільну небезпечність кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, у порівнянні з випадком коли напад-розбій вчинено без

застосування зброї, наприклад, із застосуванням мускульної (фізичної) сили суб'єкта кримінального правопорушення. Окрім цього, вбачається, що в даному випадку, факт застосування зброї, тобто, знаряддя вчинення кримінального правопорушення обумовлює додатковий факультативний об'єкт кримінального правопорушення у виді громадської безпеки, як соціальної цінності.

У вимірі суб'єкта кримінального правопорушення, розбій-напад характеризуються загальним суб'єктом кримінального правопорушення. При цьому, в даному випадку, вказаний загальний суб'єкт кримінального правопорушення характеризується пониженням віком з якого настає кримінальна відповідальність (тобто, з віку – 14 років). Передусім, у якості такого нападу необхідно розглядати розбій (у тому числі, спеціальні види розбою) кримінальна відповідальність за скоєння яких прямо визначена в приписах частини 2 статті 22 КК України. Разом з цим, скоєння нападу будь-якого виду (зокрема, скоєння умисного вбивства) особою, якій притаманні ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення (наприклад, службовою особою з використанням наявних у неї навичок застосування зброї, спеціальних засобів, а також із використанням фізичної сили у вигляді завдання травм потерпілому, шляхом застосування прийомів, які є характерними для виду спорту по якому винний має спортивний розряд (наприклад, перший розряд по боксу) підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння. Адже, в даному випадку, шкода завдається додатковому факультативному об'єкту (передусім, авторитету органів державної влади, порядку управління). Очевидно, що скоєння нападу особою, якій притаманні ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, може розглядатися судом в якості юридичного факту, що свідчить про необхідність призначення винуватій особі найбільш суворого покарання, яке передбачено у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за вчинення певного виду нападу.

Водночас, у деяких випадках, участь спеціального суб'єкта кримінального правопорушення (наприклад, службової особи) у вчиненні нападу або причетності до нього можуть утворювати окремий, самостійний склад кримінального правопорушення проти громадської безпеки (частина 3 статті 255 КК України або частина 2 стаття 256 КК України). В такому разі, дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень по одній із вищеназваних статей КК України та по певній статті КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за напад (наприклад, розбій (стаття 187 КК України)).

У вимірі суб'єктивної сторони кримінального правопорушення напад-розбій характеризується виключно прямим умислом (частина 2 статті 24 КК України). Одночасно з цим, для певних видів нападу, наприклад, для розбою, обов'язковою ознакою його суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є наявність мети вчинення кримінального правопорушення у виді мети заволодіння чужим майном. Разом з цим, саме по собі скоєння нападу, також може бути метою скоєння кримінального правопорушення. Так,

форма співучасті у кримінальному правопорушенні у виді озброєної банди (стаття 257 КК України) має мету у виді нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Вбачається, що такий напад може полягати не лише у вчиненні розбою, але у скоєнні інших злочинів у вигляді нападу, передусім, умисних вбивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень, згвалтувань, тощо. Перелік вказаних діянь обґрунтовано підтверджує тезу про те, що додатковим обов'язковим об'єктом нападу є соціальні цінності у виді життя і/або здоров'я особи.

Із вищевикладеного, вбачається, що кримінально-правову характеристику нападу (передусім, розбою) доцільно досліджувати в чотирьохаспектному вимірі, а саме: у вимірі його об'єкту, об'єктивної сторони, суб'єкту, суб'єктивної сторони, як чотирьох елементів складу кримінального правопорушення. Враховуючи при цьому, норми Особливої частини КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за скоєння окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема, кримінальних правопорушень проти власності та проти громадської безпеки.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.11.2025 року).

2. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.11.2025 року).

Микола КОВАЛЬЧУК

аспірант кафедри кримінального права і кримінології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОБ'ЄКТ СКЛАДУ «ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ» (СТ. 111-2 КК УКРАЇНИ)

Традиційно аналіз будь-якого складу кримінального правопорушення розпочинають із його об'єктивних ознак. Як слушно відзначено в одному з підручників, через те, що кримінальний закон покликаний забезпечувати охорону найбільш важливих відносин (цінностей тощо), визначенню підлягає передусім об'єкт посягання на них [1, с. 323]. Очевидно, що й належне дослідження складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2], неможливе без аналізу його об'єкта.

Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу об'єкта складу пособництва державі-агресору, варто зазначити, що поняття об'єкта складу кримінального правопорушення залишається чи не найбільш дискусійним у науці кримінального права навіть попри наявність чималої кількості публікацій із зазначеної проблематики. Вчені пропонують різні концепції об'єкта кримінального правопорушення. Так, В.К. Грищук наводить десять найбільш поширених сучасних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права [3, с. 199]. У сучасній навчальній літературі навіть робляться спроби систематизувати ці концепції та виділити певні групи концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення. Зокрема, в одному з підручників усі існуючі концепції запропоновано звести до чотирьох груп:

- *традиційна концепція*, відповідно до якої об'єктом складу кримінального правопорушення виступають охоронювані КК України суспільні відносини (прихильниками цієї концепції є, зокрема, В.К. Грищук, В.В. Кузнецов, Є.В. Лашук, А.А. Музика, М.В. Сенаторов);

- *альтернативні концепції*, прихильники яких, в основному, заперечують доцільність визнання об'єктом складу кримінального правопорушення охоронюваних КК України суспільних відносин. Натомість, пропонується об'єктом складу кримінального правопорушення визнавати, зокрема: соціальні цінності (П.П. Андрушко, П.С. Матишевський, Т.І. Присяжнюк, Є.В. Фесенко) правові блага (С.Б. Гавриш, О.С. Яра), суб'єктивні права, свободи та законні інтереси (В.М. Трубніков), сфери життєдіяльності людей (В.П. Ємельянов);

- *комбіновані концепції*, коли в рамках нової самостійної концепції поєднуються елементи декількох вже існуючих концепцій – як правило, поєднуються елементи традиційної концепції із елементами однієї або декількох альтернативних концепцій. Наприклад, під об'єктом складу кримінального правопорушення пропонують розуміти «...охоронювані кримінально-правовими нормами суспільні відносини та соціальні блага, на які

посягає злочин» (А.М. Ришелюк), «...суспільні відносини, блага та інтереси, які прийняті під кримінально-правову охорону і яким внаслідок вчинення злочину спричиняється або може бути спричинена шкода» (П.Л. Фріс), «...суспільні відносини, певні блага, інтереси та соціальні цінності, що захищаються нормами кримінального права» (О.Ф. Бантишев);

- *адаптивні концепції*, прибічники яких підкреслюють неможливість розробки єдиної універсальної концепції об'єкта, насамперед, у зв'язку із складністю та багатоманітністю охоронюваних нормами КК України соціально-правових феноменів [4, с. 211-213].

Видається, прихильники останньої групи концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення мають рацію: кожна з існуючих концепцій має право на існування і жодну з них не можна назвати абсолютно правильною чи, навпаки, помилковою.

Водночас найбільш поширеною та адаптованою до сучасних умов залишається традиційна концепція, відповідно до якої об'єктом складу кримінального правопорушення визнають суспільні відносини, які у зв'язку зі своєю особливою цінністю охороняються положеннями КК України [4, с. 214]. Як цілком слушно відзначають у науковій та навчальній літературі, за допомогою концепції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» можна зрозуміти, на який елемент суспільних відносин відбувається посягання, тобто ця концепція дає змогу відстежити механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінального правопорушення [1, с. 325]. За твердженням В.Я. Тація, висновок про те, що об'єкт будь-якого кримінального правопорушення – поставлені під охорону кримінального закону суспільні відносини, поділяють у теорії кримінального права переважна більшість науковців і тому не потребує особливої аргументації [5, с. 56]. Зважаючи на це, далі будемо виходити саме із цієї концепції.

Статтю 111-2 «Пособництво державі-агресору» розміщено законодавцем у Розділі І «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України. Законодавче рішення щодо такого розміщення цієї статті в структурі КК України не викликає застережень. У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» відзначається: «Пособництво державі-агресору як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України» [6].

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених Розділом І Особливої частини КК України, є суспільні відносини у сфері охорони національної безпеки України. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про національну безпеку України», національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного

конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [7]. Тобто, національна безпека України як родовий об'єкт відповідної групи кримінальних правопорушень охоплює собою суспільні відносини, що складаються з приводу охорони державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України. У п. 10 ч. 1 ст. 1 згаданого ЗУ визначено і поняття національних інтересів України, під якими розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [7]. Як відзначено в Науково-практичному коментарі до статті 111-2 Кримінального кодексу України, родовим об'єктом цих кримінальних правопорушень є суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції України) [8;9, с. 3].

Аналіз ст. 1 ЗУ «Про національну безпеку України» дає підстави для висновку, що законодавець виокремлює такі складові національної безпеки України, як воєнна безпека та державна безпека. Воєнною безпекою є захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз (п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ), а державною безпекою – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (п. 4 ч. 1 ст. 1 ЗУ) [7]. Аналіз ст. 111-2 КК України, яка встановлює відповідальність за умисні дії, *спрямовані на допомогу державі-агресору, збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора*, дозволяє зробити висновок, що основним безпосереднім об'єктом складу передбаченого нею кримінально правопорушення є така складова національної безпеки України, як воєнна безпека. Такий висновок робиться і в наукових публікаціях, присвячених питанням кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору [10, с. 44]. Додатковим факультативним об'єктом аналізованого складу кримінального правопорушення можуть виступати життя та здоров'я особи, власність, громадська безпека, інші суспільні відносини.

Погоджуємося з тезою про те, що цей злочин спрямований на підірив окремих елементів національної безпеки або одночасно всіх загалом, які у свою чергу виступають по суті засадами української державності. Завдання шкоди національним інтересам у розумінні ЗУ «Про національну безпеку України» (може йдеться про системне знищення транспортної, енергетичної, соціальної інфраструктури, створення техногенних катастроф, руйнування системи державного управління тощо), зрештою, пов'язане з загрозою самому існуванню Української держави як суверенного учасника міжнародно-правових відносин [9, с. 10-11].

Таким чином, аналіз об'єкта складу пособництва державі-агресору дозволяє констатувати значну суспільну небезпечність відповідного посягання, що ще раз підтверджує важливість наукового обґрунтування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК України, з метою забезпечення правильного застосування відповідних законодавчих положень на практиці.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О.О. Дудорова, А.А. Стрижевської. Київ : Видавництво «Норма права», 2025. Книга 1 : Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. 824 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.11.2025).
3. Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Львів, 2019. 666 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В.М. Бурдіна, В.І. Маркіна. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 1148 с.
5. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1247318> (дата звернення: 17.11.2025).
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.11.2025).
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.11.2025).
9. Науково-практичний коментар до статті 111-2 Кримінального кодексу України / О.І. Радченко, Є.В. Вакуленко ; за заг. ред. О.І. Радченка. Київ : ДП Видавництво Верховної Ради України, 2024. 32 с.
10. Kuznetsova L., Kuznetsov V., Matushenko O. Peculiarities of legal assessment of aiding and abetting the aggressor state: National and international dimensions. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. Vol. 14. № 2. P. 41-51. DOI: 10.56215/naia-chasopis/2.2024.41.

Ольга КОВАЛЬЧУК
начальник сектору ювенальної превенції,
кандидат юридичних наук
(ГУНП у Львівській області)

ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО ШЛЯХУ У РЕФОРМУВАННІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРАКТИЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації національної системи правосуддя до міжнародних стандартів у реформуванні кримінальної юстиції України. Сучасні виклики, пов'язані із зростанням дитячої злочинності та віктимності, вимагають ефективних превентивних заходів для забезпечення прав неповнолітніх і запобігання їх залученню до злочинної діяльності. Метою дослідження є аналіз правових механізмів ювенальної превенції, їх ефективність і порівняння з міжнародним досвідом. Ювенальна превенція спрямована на попередження правопорушень серед неповнолітніх, забезпечення їхніх прав та інтеграцію в соціум через надання допомоги і підтримки. Основними цілями є зниження злочинності, попередження віктимності та реабілітація правопорушників. Принципи включають індивідуальний підхід, використання найменш обмежувальних заходів і фокус на реабілітації замість покарання, що є основою ефективної превенції злочинності серед молоді [1, 2].

Ювенальна превенція є важливою складовою кримінальної юстиції України, оскільки вона спрямована на збереження прав неповнолітніх і запобігання їх залученню до кримінальної відповідальності. Вона виступає як превентивний інструмент, що передує покаранню, орієнтуючись на виправлення і реабілітацію молодих правопорушників. Однак існують проблеми в ефективності цієї системи через недостатню інтеграцію ювенальних заходів у загальну стратегію кримінальної політики. Нормативно-правові засади базуються на Кримінальному кодексі України та інших законах, зокрема Законі «Про Національну поліцію», який передбачає створення спеціальних підрозділів для роботи з неповнолітніми. Важливою частиною ювенальної юстиції є імплементація міжнародних стандартів, таких як Конвенція ООН про права дитини та Пекінські правила, які визначають мінімальні стандарти захисту прав неповнолітніх у кримінальній юстиції [1, 3].

Наукові дослідження акцентують увагу на важливості комплексного підходу до ювенальної превенції, який враховує соціальні, економічні та психологічні фактори в запобіганні злочинності серед неповнолітніх. Порівняльно-правовий підхід дозволяє оцінити міжнародний досвід і вдосконалити вітчизняну практику. Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України мають чітко визначену структуру, що включає моніторинг злочинності серед дітей, профілактичні заходи та співпрацю з

іншими соціальними установами. Важливим принципом є тісна взаємодія з освітніми закладами, службами у справах дітей, пробацією, соціальними службами та прокуратурою, що дозволяє своєчасно виявляти дітей у групах ризику та застосовувати превентивні заходи, що підвищує ефективність роботи [2, 4-6].

До адміністративних і соціально-превентивних інструментів ювенальної превенції належать заходи, спрямовані на попередження правопорушень і підтримку дітей і сімей груп ризику, такі як обов'язкове навчання для батьків, тренінги та адміністративні стягнення за порушення правил поведінки неповнолітніх. Важливу роль відіграють соціальні служби, що надають допомогу сім'ям у складних ситуаціях. Окремо виділяються ризик-орієнтовані моделі, що включають індивідуальні плани роботи з дітьми, враховуючи кримінальні, соціальні та психологічні аспекти, що допомагає більш ефективно виявляти потреби неповнолітніх та інтегрувати їх у соціум. Однак існують серйозні проблеми, такі як відсутність чіткої координації між різними органами, недостатнє фінансування і низький рівень кваліфікації кадрів, що знижує ефективність цих заходів і потребує удосконалення нормативно-правового забезпечення та розвитку інфраструктури [1, 3, 7].

Превентивна діяльність є ключовим елементом реформування кримінальної юстиції в Україні, орієнтуючись на попередження правопорушень серед неповнолітніх, зокрема через психологічну підтримку та профілактичні програми. Гуманізація кримінальної відповідальності для неповнолітніх акцентує на застосуванні реабілітаційних заходів замість покарань, що знижує рівень рецидивів. Відновне правосуддя та медіація, як альтернативи традиційному правосуддю, набирають популярності в Україні, хоча впровадження цих методів зустрічає труднощі через відсутність кваліфікованих кадрів та належної нормативно-правової бази. Водночас міжнародний досвід, зокрема в Канаді та США, демонструє ефективність таких підходів у реабілітації неповнолітніх без застосування покарання [2, 3, 5].

Запобігання рецидиву серед неповнолітніх є важливим аспектом ювенальної превенції, де оцінка ефективності превентивних програм, поліцейського супроводу та соціальних інтервенцій дозволяє знизити рецидив на 30-40%. Поліцейський супровід і соціальні інтервенції, такі як психологічна допомога та соціальна адаптація, відіграють ключову роль у корекції поведінки неповнолітніх правопорушників. Водночас міжнародні стандарти, зокрема Конвенція ООН про права дитини та Пекінські правила, активно впроваджуються в Україні, що сприяє наближенню до європейських стандартів у ювенальній юстиції. Статистика показує зменшення злочинності серед неповнолітніх на 12%, однак проблема рецидиву залишається актуальною, що підкреслює важливість соціальної реабілітації, особливо для дітей з неблагополучних сімей [1, 5-7].

Робота ювенальної превенції в Україні дала певні позитивні результати, зокрема зниження рівня повторних правопорушень завдяки програмам соціальної реабілітації, які включають роботу з родинами та соціальними

службами. Оцінка ефективності показала, що діти, які проходили індивідуальні консультації та групову роботу з психологами, краще адаптуються до соціуму і менше схильні до повторних правопорушень. Проте існують проблеми, зокрема недостатня кількість кваліфікованих кадрів, ресурсні обмеження та відсутність чіткої правової регламентації. Аналіз кейсів демонструє як успішні приклади, так і проблеми, зокрема недостатній контроль за програмами у Києві через відсутність координації та належної підтримки від місцевих органів влади [1-3].

Порівняння української системи ювенальної превенції з міжнародними моделями показує, що багато аспектів української практики ще потребують вдосконалення. У США та Канаді активно використовуються програми медіації та альтернативного правосуддя, що дозволяє неповнолітнім правопорушникам уникати кримінального покарання за допомогою ресторативних практик. В Європейському Союзі значну увагу приділяють ранньому виявленню дітей із груп ризику та впровадженню комплексних соціальних програм, що включають освітні, психологічні та медичні аспекти. Україна вже зробила кілька кроків у напрямку запозичення цих моделей, зокрема через розвиток медіації та відновного правосуддя, але все ще відстає в частині інтеграції всіх цих компонентів в єдину систему. Окрім цього, в Україні недостатньо розвинута практика використання спеціальних центрів для неповнолітніх, що дозволяє детально працювати з кожним окремим випадком і надавати індивідуальну підтримку.

Список використаних джерел

1. Михайлов О.С. Теоретичні засади функціонування ювенальної юстиції в Україні. 2020. 80 с. URL: <https://rep.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aceed6bc-e499-40cc-abe5-e1e4bdb10104/content>
2. Сорочан Д.А. Міжнародно-правові стандарти прав дитини та ювенальна юстиція. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С. 207-208. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/101.pdf
3. Андрійчук, М. (2025). Окремі аспекти впровадження міжнародних стандартів ювенальної юстиції. *UNIVERSUM*, (19), 45–53. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1720>
4. Серкевич І., Устрицька Н., Навроцька В. та ін. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія. За ред.: І. Гловюк, Н. Лащук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с. ISBN 978-617-7815-48-7
5. Дмитришин Т.І. Шляхи гуманізації кримінальної політики України відносно неповнолітніх. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 383-388. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ca90105-c021-410b-aae0-84882c37213c/content>
6. Устрицька Н.І., Дільна З.Ф. Ювенальна юстиція: окремі аспекти щодо її розуміння. *Науковий вісник УжНУ. Серія право*. Вип. 63. 2021. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4060/1/%D1%83%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>

7. Порядок реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення», затверджений наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>

Вікторія КОНДРАТ
здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Ірина СЕРКЕВИЧ
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ

Збройна агресія Російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 році, а 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабне вторгнення, стала безпрецедентним викликом для системи національної безпеки, правопорядку та правосуддя України. Масові факти співпраці окремих громадян з окупаційною владою, підтримка збройної агресії та сприяння діяльності ворога створили необхідність законодавчого врегулювання відповідальності за такі діяння.

З метою належного реагування на ці загрози Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 року, яким у Кримінальний кодекс України було внесено статтю, що визначає відповідальність за співпрацю з державою-агресором. Цей закон став важливим кроком у зміцненні правових засад захисту державного суверенітету та безпеки України, хоча його практичне застосування супроводжується певними труднощами кримінально-правової кваліфікації на практиці [1].

Кішак Б. І. У своєму дослідженні «особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю» розглядає колабораціонізм як явище співпраці з окупантами, зокрема, військової влади на території підконтрольної їм держави [2, с. 57].

Більш детально розкрити поняття колабораційної діяльності можна шляхом аналізу статті 111-1 Кримінального кодексу України, у якій законодавець комплексно визначає усі діяння, що належать до цієї категорії. У зазначеній нормі конкретизовано форми співпраці громадян України з державою-агресором, зокрема інформаційну, політичну, економічну, трудову, адміністративну та військову [3].

Відповідно до частини 2 статті 297-1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), щодо діянь, передбачених статтею 111-1 Кримінального кодексу, проводиться спеціальне досудове розслідування. Особливості такого розслідування, визначені Главою 24-1 КПК України,

стосуються, зокрема, порядку подання та розгляду клопотання про його проведення, безпосереднього вирішення питання щодо здійснення спеціального досудового розслідування, а також вручення процесуальних документів підозрюваному [4].

Початковий етап досудового розслідування визначається внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а його завершення - виконанням передбачених законодавством процесуальних дій. Скічко І. А. розглядає завершення вищевказаного етапу крізь призму дій щодо накопичення інформації про всі обставини кримінального провадження, а саме після проведення огляду місця події, детального опрацювання заяви потерпілого, проведення допиту всіх учасників, після чого настає новий етап досудового розслідування. Також авторка, аналізуючи думки інших науковців, виділила деякі особливості здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності: «Так, з моменту вчинення колабораційної діяльності до факту повідомлення про нього, а також внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може пройти значний період часу, що, безперечно, унеможливить встановлення низки фактів та обставин, що прямо чи опосередковано впливають на доказування вини правопорушника». [5, с. 84].

Серед науковців особливе значення набуває вивчення інституту доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю. Це зумовлено не лише складністю встановлення фактів та обставин таких правопорушень, а й необхідністю глибокого аналізу ролі кожного учасника, характеру їхніх дій і взаємозв'язків.

Один із найпоширеніших проявів колабораційної діяльності є діяння, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України. Як зазначають деякі науковці, особливістю доказування у кримінальних провадженнях щодо даного кримінального правопорушення є проведення широкого комплексу процесуальних дій, зокрема різноманітних судових експертиз (комп'ютерно-технічних, фоноскопичних, криміналістичних, почеркознавчих, портретних, лінгвістичних тощо). Так, лінгвістичні експертизи дозволяють встановити наявність публічних закликів до злочинних дій, оцінити публічний характер інформації та її вплив на свідомість і соціальні установки осіб, які з нею ознайомились. Експерти аналізують тексти, публікації та висловлювання в соціальних мережах на предмет схвалення, підтримки чи заперечення збройної агресії Росії проти України, виявляючи психологічно значущі ознаки, що можуть стимулювати формування відповідних установок у користувачів. Використання результатів таких експертиз забезпечує всебічне та обґрунтоване встановлення обставин кримінального правопорушення [6, с. 123-124].

Розслідування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, вимагає від українських слідчих ретельної фіксації та систематизації всіх доступних фактів, що стосуються підозрюваних осіб, зокрема з матеріалів засобів масової інформації - як національних, так і місцевих, у тому числі з інтернет-ресурсів та теле- чи радіоефірів. До цього процесу входить також збір аудіо-, фото- і відеосвідчень очевидців та потерпілих із числа місцевих жителів тимчасово

окупованих територій, аналіз інформаційних повідомлень медіа країни-агресора щодо подій на цих територіях, а також виявлення та дослідження документів, що мають доказове значення (розпорядчих актів так званих «керівників» населених пунктів, фінансових відомостей, письмових заяв тощо).

Однак практичне застосування цих заходів суттєво ускладнене тим, що більшість відповідних злочинів вчиняється на тимчасово окупованій території України, де перебувають свідки, очевидці, документи, речові докази й самі підозрювані. Це значно обмежує можливість їх безпосереднього дослідження, що, своєю чергою, зумовлює необхідність проведення спеціального досудового розслідування у справах про колабораційну діяльність [7, с. 204].

Отже, аналізуючи вищевикладене, можна підсумувати, що розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, є складним і багатоетапним процесом, який вимагає застосування спеціальних методів збору та перевірки доказів. Такі обставини потребують удосконалення процесуальних механізмів, спрямованих на забезпечення повного та об'єктивного встановлення істини у справах цієї категорії.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

2. Кіщак Б. І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. № 37. С. 56–61.

3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

5. Скічко І. А. Розслідування колабораційної діяльності / *Міністерство внутрішніх справ України Національна академія внутрішніх справ*. Київ, 2025. 196 с. URL:

6. Абламський С. Є., Ковтун О. В., Абламська В. В. Особливості доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. – 2024. – № 3 (106). - С. 116-127.

7. Шаповалова А. О., Немировська П. В. Особливості досудового розслідування колабораційної діяльності. *Modern problems of the environment, youth and the new. Croatia*, 2024. С. 202–205.

Микита ЛІЛКОВИЧ

здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту з підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Анатолій МОВЧАН

професор кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Пункт 11 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за вбивство, вчинене на замовлення. Під таким злочином розуміється умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Замовлення може мати форму наказу, розпорядження або угоди, за якою виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – здійснити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру, або, навпаки, утриматися від їх вчинення. У разі, якщо замовлення набуває форми угоди, відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України настає незалежно від моменту виконання обіцяних дій – до чи після вбивства, а також незалежно від того, виконав чи не виконав замовник свої зобов'язання, або навіть якщо не мав наміру їх виконувати. До дій матеріального характеру належать, зокрема, сплата винагороди виконавцю, передача чи збереження за ним прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Дії нематеріального характеру – це будь-які дії або бездіяльність, що не мають безпосереднього матеріального змісту, але здійснюються в інтересах виконавця [1].

Відмінною рисою вбивства на замовлення є специфічний механізм організації та вчинення, який у більшості випадків характеризується відсутністю попередніх особистих зв'язків між виконавцем і потерпілим. Такі злочини мають складну структуру та високий рівень конспірації. Це суттєво ускладнює ідентифікацію не лише виконавців, але й замовників, які часто залишаються поза межами безпосереднього місця злочину та використовують посередників або організовані злочинні групи для реалізації своїх намірів.

Вбивства, вчинені на замовлення, вирізняються поєднанням типових ознак: мотиву, способу виконання, предмета злочину, місця й часу події, а також специфіки взаємозв'язків між учасниками та обставинами скоєння.

За оперативно-криміналістичними ознаками такі вбивства умовно поділяються на чотири основні групи.

Сімейно-побутові замовлення. Мотиви цих злочинів ґрунтуються на побутових конфліктах, аморальній поведінці одного з подружжя або майнових суперечках. Замовник, як правило, належить до найближчого оточення потерпілого; виконавець – знайомий, сусід або колега, іноді раніше судимий. Напади найчастіше відбуваються в помешканні потерпілого; характерні засоби – холодна зброя або прийоми удушення. Після вбивства трапляються спроби приховати тіло або спланувати інсценування.

Кримінальні (бізнес-) замовлення. Мотиви цих вбивств пов'язані з економічними, комерційними або фінансовими інтересами. У таких випадках зазвичай фігурують посередники, що дистанціюють замовника від виконавця. Переважно застосовується вогнепальна зброя; місця нападу – біля під'їздів, на звичних маршрутах потерпілого або в місцях відпочинку. Виконавець діє в більшій мірі автономно: відстежує жертву, підбирає засоби нападу та забезпечує алібі.

Вбивства, пов'язані з організованою злочинністю. Характеризуються високим ступенем підготовки: кілька виконавців, детально опрацьований план, технічне забезпечення (автомобілі, спеціальна апаратура). Для нейтралізації охорони або створення безпечних умов виконання злочину застосовують автоматичну зброю та вибухові пристрої. Виконавці мають обмежену автономію – їхні ролі чітко розподілені в межах угруповання.

Політично мотивовані та професійні замовлення. До цієї групи належать вбивства з політичних причин (суперництво за владу, під час виборчих кампаній) та вбивства осіб за професійну діяльність (судді, правоохоронці, журналісти, свідки). У сучасних геополітичних обставинах політичні замовлення набувають особливої актуальності. Тактика виконання часто перегукується з тактикою бізнес-замовлень, проте може передбачати більшу конспірацію та залучення спеціалізованих ресурсів.

Класифікація за вказаними групами допомагає відтворити мотивно-оперативну модель злочину, спрямовує оперативно-розшукові заходи та визначає пріоритети криміналістичної експертизи. Водночас на практиці спостерігаються численні перехрещення ознак між групами, що вимагає комплексного підходу та міжвідомчої координації при розслідуванні.

Зокрема, одним із найбільш резонансних випадків стало вбивство народного депутата Євгена Щербаня в 1996 році. У 2003 році суд засудив до довічного ув'язнення двох осіб, які виконали це вбивство, а замовником визнано колишнього прем'єр-міністра України Павла Лазаренка. Безпосередньо вбивство Щербаня скоїв громадянин росії Вадим Болотських двома пострілами впритул, а решта людей померла внаслідок хаотичної стрільби з автомата його напарника Геннадія Зангеліді. Болотський після рішення Луганського апеляційного суду в 2003 році та наступного розгляду скарги у Верховному суді отримав пожиттєвий термін, а Зангеліді на той момент вже не було в живих. Цей випадок став важливим прецедентом у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією в Україні [2].

У 2011 році було вбито голову партії промисловців та підприємців України Олександра Коробчинського. Правоохоронці встановили, що вбивство було вчинено на замовлення, і розкрили злочин завдяки оперативно-розшуковій діяльності та аналізу доказів. Цей випадок підкреслює важливість комплексного підходу до розслідування вбивств на замовлення

У 2013 році було вбито директора державного підприємства «Готельний комплекс Феоданія» Юрія Фоміна, селищного голову Сімеїзу Кирила Костенка, мера Феодосії Олександра Бартенєва. Правоохоронці встановили, що ці вбивства було вчинено на замовлення, і розкрили злочини завдяки оперативно-розшуковій діяльності та аналізу доказів. Зазначені випадки продемонстрували ефективність співпраці між різними підрозділами правоохоронних органів у розкритті складних злочинів, ефективність використання сучасних технологій у розслідуванні тяжких злочинів [3].

Загибель полковника Головного управління розвідки Міноборони України Максима Шаповала у Києві стала продовженням серії резонансних смертей в Україні останніх років. Автомобіль Максима Шаповала вибухнув на одній зі столичних вулиць у вівторок 27 червня 2017 року. Вибуховий пристрій був закріплений під днищем автомобіля, а уламки авто розлетілися на сотню метрів. За даними ЗМІ, загиблій, 1978 року народження, очолював управління спеціального резерву Головного управління воєнної розвідки. Його підлеглі проводили операції в зоні АТО та на непідконтрольних територіях Донбасу. Військова прокуратура розслідує смерть Максима Шаповала як терористичний акт.

Машину полковника Олександра Хараберюша, який працював у контррозвідці СБУ, підірвали близько 8:30 ранку 31 березня 2017 року у житловому кварталі Маріуполя. Після вибуху джип повністю вигорів.

Екс-депутата Державної думи Росії Дениса Вороненкова, який отримав українське громадянство, розстріляли у центрі Києва 23 березня 2017 року. Охоронець Вороненкова відкрив вогонь у відповідь, поранивши нападника, який згодом помер у лікарні. Вбивцею виявився уродженець Павлограда Павло Паршов, який раніше служив у Нацгвардії, але був звільнений за невиконання умов контракту. За даними українських правоохоронців, перед вчиненням убивства Паршов певний час перебував у росії. Вороненков був одним із головних свідків «російської агресії проти України та ролі Януковича у введенні російських військ».

Автомобіль білоруського журналіста Павла Шеремета, який працював в Україні кілька років, вибухнув від закладеної у нього міни в центрі Києва 20 липня 2016 року. Журналіст залишався живим ще кілька хвилин, але помер на місці від отриманих травм. Пізніше в мережу потрапили відео з камер спостереження, на яких видно, як у ніч перед вибухом кілька людей закладають міну під авто [4].

Детальний аналіз вчинених убивств на замовлення показує, що стрільба зазвичай здійснюється з малої або середньої дистанції (приблизно до 40–50 метрів). Прицільні вогневі ураження спрямовані на життєво важливі зони

(голова, грудна клітина, черевна порожнина). У випадках, коли злочинці прагнуть ураження на великій відстані або протидіють охороні жертви, використовуються снайперські гвинтівки, автоматичну зброю або вибухові пристрої.

Виконавці таких злочинів умовно поділяються на дві великі групи: економічно вразливі особи – безробітні, боржники та інші особи з низьким рівнем економічної стабільності; професіонали, яких, у свою чергу, доцільно розглядати в кількох підгрупах: «легіонери» – молоді колишні військовослужбовці; «ветерани / відставники» – колишні офіцери середнього віку (приблизно 30–40 років); «елітні підрозділи» – спеціально підготовлені кадри з досвідом служби у силових структурах; «одинаки» – самостійні виконавці, які зазвичай діють через посередників.

Стандартний комплекс слідчих і криміналістичних дій при розслідуванні подібних злочинів включає: огляд місця події та тіла потерпілого; огляд і вилучення зброї та транспортних засобів; опитування свідків; призначення судово-медичної, балістичної, вибухотехнічної, біологічної та інших необхідних експертиз.

На підставі зібраних доказів слідчі здійснюють моделювання механізму злочину та поведінки виконавців до, під час і після його скоєння. Це дає змогу визначити ймовірні шляхи відходу, місця можливих схованок зброї, транспорту чи одягу, а також розробити реалістичні слідчі версії та план подальших оперативно-розшукових і процесуальних дій.

Під час огляду трупа обов'язково фіксують положення тіла, стан одягу, характер і локалізацію тілесних ушкоджень. Огляд місця події здійснюється шляхом поступового розширення периметра з метою пошуку слідів злочинців, зразків зброї, технічних засобів спостереження або позицій, зручних для ведення вогню. Особливу увагу приділяють розкиду гільз, слідам руху та можливим точкам пострілів – ці дані дозволяють відтворити просторову структуру події.

Важливим джерелом інформації є свідки. Їх умовно поділяють на дві групи: очевидці нападу – мешканці, перехожі, водії, які можуть надати дані про перебіг події, кількість нападників, напрямок їх відходу, зовнішність або транспортні засоби; опосередковані свідки – родичі, колеги, ділові партнери потерпілого, чий свідчення допомагають з'ясувати мотиви злочину, характер взаємин та ймовірних замовників.

Комплексне опрацювання зібраних матеріалів і свідчень дозволяє побудувати детальну модель злочину, що є ключовим етапом у викритті замовників і виконавців таких особливо тяжких кримінальних правопорушень. Розслідування активно використовує довідково-інформаційні бази та оперативні обліки органів Національної поліції для встановлення зв'язків, перевірки версій та ідентифікації осіб, причетних до замовлення злочину [5].

Основна складність у розкритті вбивств на замовлення полягає у чіткому розмежуванні ролей між замовником, організатором і виконавцем. Замовники зазвичай не контактують із виконавцями безпосередньо, а діють через

посередників. Тому в роботі слідчих застосовуються спеціальні методи розшуку: негласні слідчі (розшукові) дії – зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, спостереження за особою, аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 260–271 КПК України), а також контроль за вчиненням злочину (оперативна комбінація), що дозволяє зафіксувати момент передачі коштів або зброї [6].

Розкриття умисних убивств на замовлення є складним та багатоетапним процесом, що потребує поєднання криміналістичних знань, сучасних технологій і оперативної майстерності. Успіх розслідування значною мірою залежить від швидкого реагування на подію, правильного проведення огляду місця події, ефективного використання НСРД та ретельного аналізу зв'язків між потенційними суб'єктами злочину.

У процесі розкриття вбивств на замовлення все більшого значення набуває цифрова криміналістика. Аналіз трафіку телефонних з'єднань, геолокацій, даних із камер відеоспостереження, GPS-трекерів і безпілотних апаратів дає змогу відтворити маршрути пересування виконавців і замовників. Так, у справі № 757/44126/22- к (Печерський районний суд м. Києва) виконавця вбивства на замовлення було ідентифіковано завдяки аналізу IMEI телефонів та даних про переміщення SIM-карт у зоні події [7].

Вбивства на замовлення належать до найнебезпечніших і найскладніших злочинів у розкритті, оскільки зазвичай ретельно сплановані, мають високий рівень конспірації та передбачають розподіл ролей між кількома особами. Замовники прагнуть уникнути прямого контакту з виконавцями, використовуючи посередників, що значно ускладнює роботу правоохоронних органів.

Ефективність розкриття таких злочинів залежить від швидкого реагування, якісної взаємодії між слідчими підрозділами, оперативними службами та експертами, а також від глибокого аналізу мотивів і зв'язків потерпілого та підозрюваних. Лише комплексний підхід, який поєднує криміналістичний аналіз, оперативно-розшукові заходи та сучасні технології, дозволяє успішно розкривати і запобігати таким тяжким злочинам.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. URL: <https://surl.lu/dczupo>
2. Убивство Євгена Щербаня. Офіційна версія. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2011/12/09/6826576/?utm_source=chatgpt.com
3. МВС назвало 4 найгучніших вбивства на замовлення в Україні URL: https://24tv.ua/mvs_nazvalo_4_nayguchnishih_vbivstva_na_zamovlennya_v_ukrayi_ni_n359451?utm_source=chatgpt.com
4. Резонансні вбивства в Україні за три роки. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40418876>
5. Розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи. URL: <https://surl.li/xeafee>

6. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.03.2012 №4651-VI.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

7. Ухвала суду №119254901, від 20.05.2024. Печерський районний суд міста Києва URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119254901>

Юлія ЛІСЦИНА

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНЬОЇ МЕТОДИКИ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ

Протидія злочинам проти статевої свободи є однією з надактуальних проблем сучасного правового простору, оскільки становить загрозу правам людини. Важливим напрямом забезпечення протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості, на переконання вчених, є розроблення дієвої криміналістичної методики їх розслідування. Вказана криміналістична методика має будуватися як комплексна, адже критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки.

Основні докази щодо злочинів проти статевої свободи мають свої особливості, що ускладнюють забезпечення їхньої безпеки, а саме: свідчення осіб (заявниці, можливого гвалтівника, свідків-очевидців та ін.), що ґрунтуються на інформації інтимного характеру, яку вони повідомляють; матеріальні сліди насильства (так звані «німі свідки») у вигляді пошкоджень на тілі та статевих органах; сліди біологічного походження на одязі (кров, сперма тощо). Проте, як свідчить слідча практика, часто такі докази знищує сама потерпіла з етичних та гігієнічних міркувань. Тому справи про зґвалтування мають розслідуватись, так би мовити, «за гарячими слідами», а саме швидкий і ретельний огляд місця події, вилучення й огляд одягу зі слідами насильства, своєчасний огляд і призначення судово-медичної експертизи потерпілої та підозрюваного тощо.

Сучасні методи розслідування цього виду злочинів значно змінили підхід до їх розкриття й підвищили ефективність роботи правоохоронних органів. В Україні технології й інноваційні методи допомагають слідчим органам більш оперативно й точно розкривати злочини, покращувати якість розслідувань та забезпечувати захист прав громадян України. Впровадження передових технологій сприяє оптимізації роботи національної поліції, підвищенню прозорості розслідувань і посиленню довіри населення до правоохоронних органів.

Розглянемо, які ж сучасні методи розслідувань допомагають працівникам правоохоронних органів у їхній повсякденній діяльності.

За статистикою Міністерства внутрішніх справ України, за останні роки практично кожен третій злочин у статевій сфері скоєно з використанням інформаційних технологій, соціальних мереж і месенджерів [1]. Це дає інформацію для розробки криміналістики (техніки, тактики й методики

розслідування), задля розкриття й розслідування статевих злочинів, встановлення особи, яка його скоїла. Особливого доказового значення для розкриття й розслідування злочинів розглянутої категорії, вчинених способами, пов'язаними з використанням інформаційних технологій, набувають так звані цифрові сліди.

Безперечно, серед найбільш значущих змін у практиці розслідування злочинів проти статевої свободи є активне впровадження цифрових технологій. Програми для обліку злочинів, автоматизація процесу реєстрації звернень громадян України та цифровізація всієї бази даних з розслідування дозволяють значно скоротити час на збір інформації й покращити взаємодію між різними підрозділами поліції. Однією з важливих інновацій є створення єдиної автоматизованої системи для управління справами та розслідуваннями, яка забезпечує слідчим швидкий доступ до даних про всі скоєні злочини. Це значно прискорює пошук інформації та сприяє кращому плануванню розслідувань.

Станом на сьогодні штучний інтелект (далі – ШІ) є одним із найперспективніших напрямів у галузі технологій, який активно впроваджується в роботу правоохоронних органів у всьому світі, зокрема і в Україні. Використання ШІ в розслідуванні злочинів проти статевої свободи допомагає значно прискорити процес виявлення злочинців, підвищити точність розслідувань тощо [2]. Дедалі більше слідчих процедур і криміналістичних аналізів здійснюється з використанням високотехнологічних пристроїв і програмного забезпечення. Це охоплює: цифрову криміналістику – аналіз комп'ютерних даних, електронного листування, файлів, що особливо важливо для розслідування злочинів проти статевої свободи неповнолітніх; біометричні технології – сканування відбитків пальців, розпізнавання осіб; аналіз ДНК. Ці методи вже активно використовуються для ідентифікації злочинців тощо.

Технології ШІ дозволяють значно скоротити час на пошуки доказів, підвищують точність аналізу даних та виявлення підозрюваних. Основні напрями використання ШІ в розслідуваннях злочинів проти статевої свободи: 1) прогнозування злочинності (ШІ аналізує дані про попередні злочини й виявляє закономірності, допомагаючи передбачити місця й час вчинення можливих злочинів). Це дає змогу поліцейським ефективніше планувати свою роботу, а також запобігти злочинам до їх скоєння. Програмні рішення можуть оцінювати такі параметри, як географічне положення, час доби, тип злочину та інші чинники, щоб запропонувати найімовірніші сценарії; 2) аналіз відео та фотоматеріалів (використання ШІ в аналізі відеозаписів із камер спостереження допомагає швидко ідентифікувати злочинця, а також виявити закономірності в поведінці людей у громадських місцях). Це включає системи розпізнавання осіб, які здатні відстежувати рухи людей і знаходити збіги з базами даних злочинців і підозрюваних; 3) аналіз цифрових слідів: при розслідуванні статевих злочинів проти неповнолітніх, пов'язаних із цифровими технологіями, ШІ допомагає в аналізі великих обсягів даних, таких як електронні листи, повідомлення, телефонні дзвінки й інші онлайн-активності дитини з дорослим, наприклад, у соціальних мережах.

Сьогодні активно розвиваються методи цифрової криміналістики, до яких входить аналіз даних, отриманих з електронних пристроїв (мобільних телефонів, комп'ютерів, серверів), а також відновлення віддаленої інформації. За допомогою цих технологій слідчі можуть отримувати важливі докази для розкриття злочинів, пов'язаних із сексуальним насиллям [3]. Тобто це так звані програми для аналізу інтернет-активності, а саме аномальної активності в інтернеті сексуального спрямування. Програми ІІІ можуть автоматично виявляти підозрілі патерни чи аномалії, що прискорює процес розслідування тощо.

Ще одним новим кроком у цифровізації стало використання технологій відеоспостереження для фіксації правопорушень та забезпечення доказів у розслідуванні злочинів проти статевої свободи. Наразі активно встановлюються камери на вулицях, у громадських місцях та на дорогах, а також використовуються системи розпізнавання осіб і номерів автомобілів. Ці системи дають змогу не тільки фіксувати порушення, а й оперативно відстежувати злочинців, які перебувають у розшуку, а також збирати докази для розслідувань.

Ефективно зарекомендували себе не тільки відеокамери, але й апаратно-програмні комплекси і криміналістичні комплекти для роботи з різними слідами, виявлення ДНК-профілю злочинця, досягнення криміналістичної одорології, пересувна криміналістична лабораторія, інша сучасна спеціальна техніка тощо. Створення спеціалізованої бази криміналістичного обліку дає змогу ідентифікувати особу злочинця, навіть через роки. Тож на основі вищезначеного аналізу можна встановити фактичний і правовий зміст події, що розслідується, мотиви дій її учасників, а також виділити навички особистості злочинця, індивідуально-психологічні ознаки особистості.

Отож, застосування новітньої методики в процесі розкриття й розслідування злочинів проти статевої свободи дасть змогу спрогнозувати й попередити такі злочини. Зокрема, дасть змогу вдосконалювати тактику окремих слідчих дій (огляд місця злочину, допит потерпілої, допит підозрюваного). При цьому, важливо використовувати сучасний рівень цифрових технологій в Україні для створення єдиного реєстру осіб, які страждають на педофілію та інші розлади сексуального характеру; використовувати інші можливості цифрових технологій. Доцільно створити окрему електронну базу даних (або об'єднану з попередньою) для постановки на спеціальний облік осіб, стосовно яких надійшла навіть «незначна інформація» про спроби онлайн-грумінгу щодо неповнолітніх, яких схиляють до сексуальних злочинів.

Список використаних джерел

1. Офіц. вебсайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/> (дата звернення: 23.11.2025).
2. Белова М. В., Белов Д. М. Імплементация штучного интеллекта в досудовое расследование криминальных дел: международный опыт. *Аналитично-*

порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 448–453. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/80.pdf> (дата звернення: 23.10.2025).

3. Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 378–380. URL: http://lsei.org.ua/4_2022/90.pdf (дата звернення: 23.10.2025).

Роман МАКСИМОВИЧ

професор кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИМАГАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

У слідчо-прокурорській і судовій практиці переважна більшість випадків одержання неправомірної вигоди пов'язані із вимаганням предмета відповідного складу кримінального правопорушення. У ч. 4 ст. 354, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4, ч. 3 ст. 369-2 КК України вимагання неправомірної вигоди є однією із кваліфікованих ознак відповідних складів кримінальних правопорушень. У ч. 5 ст. 354 КК України передбачено, що у ст. 354, 368, 368³ і 368⁴ цього Кодексу під вимаганням неправомірної вигоди слід розуміти вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів. Одразу з першого погляду видно, що зміст поняття вимагання про яке йдеться в ч. 3 ст. 369-2 КК України не роз'яснено в ч. 5 ст. 354 КК України. В даному контексті необхідно пам'ятати, що поняття „вимагання” є одним із наскрізних, а тому воно повинно мати однакове змістове навантаження у межах всього нормативно-правового акту і навіть всієї системи законодавства. Діючий найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції неодноразово висловлювався про розглядувану ознаку відповідних складів кримінальних правопорушень. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 12 листопада 2024 року у справі № 554/6546/19 зазначено, що прохання чи пропозиція надати неправомірну вигоду відрізняється від її вимагання відсутністю погрози законним інтересам особи. Якщо поведінка надавача неправомірної вигоди свідчить про те, що, погоджуючись на пропозицію, він усвідомлював, що тим самим незаконно уникає настання для себе негативних наслідків, які б настали за відмови дати хабар, то така кваліфікуюча ознака, як «вимагання неправомірної вигоди», виключається [1]. Усталеною в судовій практиці є наступна правова позиція. . Вимагання неправомірної вигоди як кваліфікуюча ознака кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, виключається, якщо особа, яка її надає, зацікавлена в незаконній, неправомірній поведінці службової особи, прагне обійти закон, установлену процедуру вирішення того чи іншого питання, досягти задоволення своїх незаконних інтересів, одержати незаконні пільги, переваги, уникнути відповідальності [2,3].

Серед завдань КК України, які законодавцем визначені в ст. 1 є, зокрема, правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним

поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа проохоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 року (справа № 1-10/2004) зазначено, що «поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально-правовим засадам» [4]. В першу чергу права і свободи людини і громадянина в даному контексті це ті, що передбачені II Конституції України.

О. О. Дудоров зазначав, що під час вимагання неправомірної вигоди у контексті ч.3 ст. 368 КК «законний інтерес, який належить особі відповідно до чинного законодавства та який страждає при вимаганні неправомірної вигоди, з'являється не в момент заявлення відповідної погрози й сприйняття її потерпілим, а раніше при виникненні у сфері службової діяльності відносин між особою, яка вимушена згодом надати неправомірну вигоду, і службовою особою» [5].

З вказаного законодавчого припису і правових позицій Верховного Суду впливають наступні ознаки розглядуваної кваліфікованої ознаки: 1) обов'язково ініціатором давання (одержання) неправомірної вигоди є службова особа, як суб'єкт вищевказаних кримінальних правопорушень; 2) пропозиція про давання (одержання) неправомірної вигоди має характер примусу, який підкріплюється, по-перше, відкритою погрозою, по-друге, створенням таких умов, які переконують особу, яка надає неправомірну вигоду в наявності реальної небезпеки його правам і законним інтересам, що по суті примушує його погодитися із вимогою одержувача неправомірної вигоди; 3) дії, вчиненням (невчиненням) яких погрожує суб'єкт обумовлені його службовим становищем і мають протиправний характер та направлені на заподіяння шкоди правам і законним інтересам особи, яка надає неправомірну вигоду. В контексті останньої ознаки ще варто звернути увагу на те, що у рішенні Конституційного Суду України від 30 жовтня 2003 року (справа № 18-рп/2003) вказано, що «службові злочини (за винятком давання хабара) пов'язані зі службовою діяльністю службових осіб, порушенням ними функціональних обов'язків. Діяння, що становлять їх об'єктивну сторону завжди вчиняються всупереч інтересам служби, тобто є незаконними» [6].

У кримінально-правовій літературі відзначається, що зокрема, вимагання неправомірної вигоди має місце в наступних ситуаціях: особа повідомляє про «ціну» питання, тобто доводить інформацію за яку вигоду вона готова виконати

прохання; розкажує про складнощі вирішення питання, за розв'язанням якого звернувся прохач, та інформує, що вона готова докластися до їх подолання за певну вигоду, скаржитися на матеріальні та інші труднощі особистого характеру чи які стосуються діяльності установи, підрозділу, у якому працює, пропонує долучитися до подолання цих труднощів, розповідає про необхідність «стимулювання» до виконання своїх обов'язків інших працівників, які будуть брати участь у вирішенні питання та виражає готовність передати кошти, затыгає розгляд питання під приводом бажаності оплати за вчинення службових дій [7].

Правильне визначення меж вимагання неправомірної вигоди здійснюється крізь призму змісту і прав та інтересів особи (їх законність чи незаконність), можливості реалізації цих прав та інтересів з допомогою неправомірної вигоди, законність чи протиправність дій особи, яка одержує неправомірну вигоду, якими вона погрожує к випадку відмови від давання неправомірної вигоди, а також через направленість погроз суб'єкта на заподіяння шкоди правам і законним інтересам особи, що надає неправомірну вигоду.

Список використаних джерел

1. Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2024 року у справі № 554/6546/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123141171> (дата звернення: 02.12.2025)
2. Постанова Верховного Суду від 05 грудня 2023 у справі № 520/15653/16-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598827> (дата звернення: 02.12.2025)
3. Постанова Верховного Суду України від 28 травня 2015 року (справа № №5-14кc15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855961> (дата звернення: 02.12.2025)
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 року (справа № 1-10/2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 02.12.2025)
5. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 80–98.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Гулеватого Олександра Івановича про офіційне тлумачення частини другої статті 164 Кримінального кодексу України 1960 року (справа про службових осіб підприємств, установ та організацій) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-03#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
7. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування. К.: Москаленко О.М., 2019. - 464 с.

Віра НАВРОЦЬКА

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

**БЕЗПІДСТАВНЕ ОБМЕЖЕННЯ
ПРАВ ПОСТРАЖДАЛОГО У СПРАВАХ,
КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯХ
ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ
У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ²**

Таким, що викликає відверте здивування з огляду на явну невідповідність нормам матеріального кримінального законодавства, є положення ст.478 КПК України («Початок кримінального провадження у справах приватного обвинувачення»), де йдеться про те, що потерпілий має право подати заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення. Вочевидь, у працівника правоохоронного органу, уповноваженого на прийняття відповідної заяви, є обов'язок у разі впливу такого строку заяву не приймати та не вносити відомості про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР. Але як на момент подання та прийняття заяви беззаперечно встановити, чи точно вплив такий давнісний строк, для мене загадка. Причому ці неподоланні сумніви мали б виникати і у постраждалого від такого діяння (або того, хто, принаймні, себе таким вважає), і у слідчого, дізнавача, прокурора чи іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування. Адже не виключено, що особа, яка, як стверджується у заяві, вчинила кримінальне правопорушення, в межах строків давності вчинила ще одне таке діяння (окрім нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років). Відповідно, перебіг строків давності буде перерваний.

До речі, у КПК України 1960 р. схоже положення було відсутнє. Тобто до вступу в силу нового КПК 2012 р. постраждалого від діянь, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, не обмежували у часі подання скарги, що була приводом до початку таких проваджень (хоча якщо у подальшому в ході досудового розслідування таки було встановлено, що строк давності справді вплив, то кримінальна справа, звісно ж, підлягала закриттю). Зараз же, судячи з того, про що йдеться у ст.478 чинного КПК України), законодавець ставить постраждалого у більш вузькі рамки. Це ж явно суперечить положенню ч. 3 ст. 22 вітчизняної Конституції [1],

² Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (ЕАСЕА). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (ЕАСЕА) не можуть нести за них відповідальність

згідно з яким при прийнятті нових законів (чи внесенні змін до уже діючих) звуження обсягу існуючих прав та свобод неприпустиме. Це іде врозрід і з підходом, відображеним у рішенні ЄСПЛ «У. проти Словенії» [2], де Суд вказує на те, в низці справ такої категорії, пов'язаних із сексуальним насильством (а в Україні це діяння, передбачені ст.151-2, ч.1 ст.152, ч.1 ст.153, ст.154 КК України), потрібно відмовитися від застосування таких правил доказування, які полягають у вимозі оперативно заявити про інцидент (бо, начебто затримка у заявленні про подію є підставою для сумнівів у правдивості показань постраждалої особи; вимога забезпечити доказ такого типу закріплює стереотипне уявлення про «ідеальну», «справжню» жертву насильства, яка оперативно заявляє про насилля) [3, с.288-289; 4, с.143-145].

Зверну увагу ще й на те, що у т. зв. провадженнях публічного обвинувачення вимога, передбачена у ст.478 КПК України, відсутня (хоча законодавець, начебто, мав би демонструвати ідентичне бачення аналізованого питання і щодо діянь цієї категорії, і щодо діянь, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення). Це ж вчергове підтверджує нелогічність критикованого підходу, відображеного у ст.478 КПК України.

А тому, ведучи мову про особливості кримінального провадження у справах приватного обвинувачення, у своїх публікаціях я абсолютно свідомо не вказувала на таке законодавче положення як на те, де, начебто, йдеться про особливість цього виду проваджень, таке, що дозволяє відмежувати їх від проваджень публічного обвинувачення. Бо це їх характерною рисою не є, і бути не може [5, с.41-43; 6, с.414-415; 7, с.262-280; 8, с.16]. З огляду на вищенаведене ст.477 із КПК України пропоную виключити.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06. 1996 р. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>.

2. У. проти Словенії: рішення Європейського суду з прав людини (application №41107/10) 28.08. 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-154728>.

3. Навроцька В. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування домашнього насильства, методи і засоби їх вирішення. Специфіка висунення і перевірки версій при розслідуванні домашнього насильства. *Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства: навчальний посібник*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

4. Навроцька В.В. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 листопада 2018 року) /упор. О.В. Авраменко, С.С. Гнатюк, І.В. Красницький, С.І. Мельник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С.143-145.

5. Навроцька В.В. Особливі порядки кримінального провадження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 169с.

6. Кримінальний процес: підручник /Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч.2. 616с.

7. Навроцька В.В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України: дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.09. Львів, 2025. 491с.

8. Навроцька В.В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2025. 36с.

**РЕФОРМА ПРОКУРАТУРИ
ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИКА:
ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ Й УКРАЇНСЬКІ РІШЕННЯ**

Міжнародне співтовариство, включаючи ООН та Раду Європи, сформувало базові принципи діяльності прокурорів у демократичному суспільстві. Зокрема, Керівні принципи щодо ролі обвинувачів, прийняті на VIII Конгресі ООН (Гавана, 1990), наголошують на необхідності незалежності прокурорів від зовнішнього впливу, забезпечення належних умов їхньої діяльності, а також прозорих процедур призначення та звільнення [1]. Рада Європи та Венеційська комісія неодноразово підкреслювали потребу в інституційній незалежності прокуратури, зокрема в Україні. У Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи відзначено, що прокурори можуть здійснювати процесуальне керівництво та нагляд за діяльністю органів досудового розслідування. Подібна модель закріплена у законодавстві таких країн, як Німеччина (1974), Італія (1988), Іспанія (1995), Австрія (2004), Франція (2010) [2, с. 49]. Ще у 2015 році Консультативна рада європейських прокурорів у Висновку № 10 особливо підкреслила значення ролі прокурора у досудовому розслідуванні, наголосивши на важливості координації з органами слідства, дотриманні неупередженості та ефективному кримінальному переслідуванні [3].

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна постала перед потребою перегляду ролі прокуратури відповідно до демократичних принципів. Важливою віхою стало прийняття Концепції судово-правової реформи (1992), яка на нормативному рівні закріпила необхідність приведення функцій прокуратури у відповідність до стандартів правової держави та обмеження її надмірних повноважень [4]. Значний поступ у реформуванні прокуратури відбувся з ухваленням Закону України "Про прокуратуру" від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, яким ліквідовано функцію загального нагляду, скасовано повноваження на досудове розслідування та структурно адаптовано інституцію до європейських моделей [5]. Наступним кроком стали конституційні зміни 2016 року, в результаті яких розділ VII "Прокуратура" було виключено з Конституції, а оновлені положення інтегровано до розділу VIII "Правосуддя" [6]. Водночас на конституційному рівні скасовано низку функцій, несумісних зі статусом прокуратури в демократичній державі: загальний нагляд, контроль за виконавчою владою, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, а також за виконанням судових рішень і застосуванням примусових заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи. Хоча згідно з перехідними

положеннями Конституції України останню функцію прокуратура виконує і по даний час.

Відтоді, основну увагу зосереджено на функції процесуального керівництва, яка в європейській практиці розглядається як визначальна роль прокуратури в системі кримінального правосуддя. Аналіз ключових міжнародних документів, які регулюють питання прокурорської діяльності, свідчить про те, що органи прокуратури розглядаються міжнародним співтовариством переважно в контексті здійснення кримінального переслідування. [7, с. 36]. Прокуратура в демократичних правових державах сприймається передусім як орган, відповідальний за кримінальне переслідування в межах правових процедур, які забезпечують баланс між повноваженнями обвинувачення і правами сторони захисту.

Цей підхід був імплементований в Україні із запровадженням Кримінального процесуального кодексу 2012 року (далі – КПК України), який закріпив центральну роль прокурора як процесуального керівника досудового розслідування. Прокурор у новій системі не лише здійснює контроль за законністю процесуальних дій, а й визначає стратегію кримінального переслідування, дає обов'язкові до виконання вказівки слідчому, ухвалює рішення про повідомлення про підозру, затверджує обвинувальний акт, а також підтримує публічне обвинувачення в суді. Таким чином, українська модель прокурора все більшою мірою наближається до тієї, що реалізована в країнах ЄС, де прокурор є активним суб'єктом кримінального провадження з чітко окресленою процесуальною автономією.

Незалежність прокурора, зокрема процесуального керівника, є однією з ключових засад кримінального провадження. Закон України "Про прокуратуру" (ст. 16) передбачає, що прокурор є незалежним у здійсненні своїх повноважень. Однак одного лише нормативного закріплення принципу незалежності недостатньо. На практиці рівень довіри суспільства до прокуратури залишається критично низьким. Так, за результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у 2024 році, лише 9% громадян довіряють прокуратурі [8]. Цей показник, на жаль, фактично не змінюється впродовж останніх років і є одним із найнижчих серед органів правопорядку.

На нашу думку, однією з ключових причин такої ситуації є збереження чинників, що потенційно впливають на незалежність прокурора у кримінальному провадженні. Зокрема, мова йде про надмірну дискрецію керівників органів прокуратури, відсутність процедурних гарантій незмінності процесуального керівника та інституційної автономії прокурора в межах кримінального процесу.

Так, відповідно до частини 1 статті 37 КПК України, керівник прокуратури має право самостійно визначати прокурора, який здійснюватиме процесуальне керівництво у конкретному кримінальному провадженні. Закон не містить жодних процедурних обмежень чи вимог щодо мотивування такого призначення, що фактично дозволяє обирати «зручного» або лояльного прокурора на власний розсуд. Більше того, частина 2 цієї ж статті надає

керівнику право замінити прокурора, якщо для цього існують «інші поважні причини». Водночас закон не розкриває змісту цього поняття, залишаючи його тлумачення на розсуд керівника, що створює широке поле для зловживань та піддажує принцип незалежності прокурора.

Окрім законодавчих норм, які надають керівникам прокуратури значні дискреційні повноваження, джерелом потенційного впливу залишаються і відомчі акти, зокрема накази Генерального прокурора. Вони надають прокурорам вищого рівня право витребувати й аналізувати матеріали кримінального провадження, у тому числі без ознак порушень, а також контролювати дотримання вимог кримінального процесуального законодавства. Формально таке регламентування обґрунтовується потребою методичного нагляду, проте на практиці створює можливості для втручання у процесуальну діяльність уповноваженого прокурора.

Унаслідок цього процесуальне керівництво часто втрачає свою автономність, перетворюючись на адміністративно-звітну функцію, коли прокурори вимушені готувати численні довідки, інформації та інші матеріали, не передбачені КПК України. Особливе занепокоєння викликає витребування матеріалів досудового розслідування в порядку «вивчення за потреби стану додержання вимог кримінального процесуального законодавства», що у низці випадків порушує вимоги ст. 222 КПК України щодо нерозголошення інформації без згоди процесуального керівника. Така практика суперечить як національному законодавству, так і міжнародним стандартам незалежності прокурора в межах кримінального провадження.

Вважаємо доцільним розглянути можливість внесення комплексних змін до КПК України та профільного законодавства з метою зменшення ризиків адміністративного впливу та посилення інституційної незалежності прокурора. Передусім, варто запровадити автоматизований розподіл кримінальних проваджень між прокурорами за аналогією із судовою системою, що дозволить мінімізувати вплив людського фактору при визначенні процесуального керівника. Заміна прокурора повинна здійснюватися лише за наявності чітко визначених підстав та бути документально обґрунтованою. Водночас слід заборонити витребування кримінальних проваджень прокурорами вищого рівня без згоди процесуального керівника або рішення незалежного органу. Крім того, варто переглянути практику узагальнення стану досудового розслідування вищими прокурорами, яка часто використовується не з метою аналітичного аналізу чи методичної допомоги, а як інструмент адміністративного впливу на процесуальних керівників, що суперечить принципам їхньої процесуальної самостійності.

На нашу думку, запровадження таких змін дозволить суттєво зменшити ризики адміністративного впливу, посилити персональну відповідальність прокурора, забезпечити реальну незалежність процесуального керівника та підвищити довіру суспільства до інституту прокуратури як такого.

Список використаних джерел

1. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, прийнятих восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками. Гавана, Куба, 27 серпня - 7 вересня 1990 року URL: <https://kdkp.gov.ua/page/inshi-dokumenty> (дата звернення - 10.05.2025).
2. Толочко О. // Вісник НАПУ. 2013. № 4. С. 49–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_4_11 (дата звернення - 10.05.2025).
3. Висновок № 10 (2015) КРЄП. URL: <https://rm.coe.int/1680747720> (дата звернення - 10.05.2025).
4. Концепції судово-правової реформи (1992) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text> (дата звернення - 06.05.2025).
5. Закону України "Про прокуратуру" від 14 жовтня 2014 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення - 06.05.2025).
6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n99> (дата звернення - 06.05.2025).
7. Копиленко О. Міжнародні стандарти та вітчизняний досвід правового регулювання статусу прокуратури (на основі аналізу проєктів законодавчих актів, внесених на розгляд Верховної Ради України шостого скликання). Вісник Національної академії прокуратури України. 2011. № 2. С. 35–44.
8. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> (дата звернення - 14.05.2025).

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ
ТЯЖКОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХИСТУ
ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА З НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ**

Одним із законодавчих критеріїв класифікації кримінальних правопорушень, яка передбачена у ст. 12 КК України, є саме ступінь тяжкості. Відповідно до правої позиції Верховного Суду, яка визначена у постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 червня 2018 року у справі № 740/5424/15-к (провадження № 51-3076км18), зазначається, що ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, у значенні ст. 414 КПК України, означає з'ясування судом, насамперед, питання про те, до злочинів якої категорії тяжкості відносить закон (ст. 12 КК України) вчинене у конкретному випадку злочинне діяння. Беручи до уваги те, що у ст. 12 КК дається лише видова характеристика ступеня тяжкості злочину, що знаходить своє відображення у санкції статті, встановленій за злочин цього виду, суд при призначенні покарання на основі всебічного, повного та неупередженого врахування обставин кримінального провадження в їх сукупності визначає тяжкість конкретного кримінального провадження, враховуючи його характер, цінність суспільних відносин, на які вчинено посягання, тяжкість наслідків, спосіб посягання, форму і ступінь вини, мотивацію кримінального правопорушення, наявність або відсутність кваліфікуючих ознак тощо [1].

Відповідно до цієї класифікації виділяють дві групи кримінальних правопорушень – кримінальні проступки та злочини. Своєю чергою лише злочини диференціюються на окремі види – нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Визначення типового ступеня тяжкості кримінального правопорушення здійснюється через закріплення у санкціях певного набору видів покарань.

Склади кримінальних правопорушень, які посягають на порядок здійснення захисту та представництва з надання правової допомоги систематизовано у структурі розділу XVIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя». До цієї групи слід віднестиклади кримінальних правопорушень, які передбачені, зокрема, ст. 374 «Порушення права на захист», ст. 397 «Втручання в діяльність захисника чи представника», ст. 398 «Погроза або насильство щодо захисника або представника», ст. 399 «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника», ст. 400 «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги» та ст. 400-1 «Представництво в суді без повноважень» КК України.

Типовий ступінь тяжкості розглядуваних кримінальних правопорушень визначається віднесенням їх до певного кваліфікаційного виду, зокрема:

- кримінальними проступками є ч. 1 ст. 397, ч. 2 ст. 397, ч. 1 ст. 400-1 КК України;

- нетяжкими злочинами є ч. 1 ст. 374, ч. 1 ст. 398, ч. 2 ст. 398, ч. 1 ст. 399, ч. 2 ст. 400-1 КК України;

- тяжкими злочинами є ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 399 КК України;

- особливо тяжкими злочинами є ч. 3 ст. 398, ч. 3 ст. 399, ст. 400 КК України.

В.І. Лутчин пише, що тяжкість кримінального правопорушення – це якісний критерій, який відображає суспільну небезпеку (шкідливість) кримінально-протиправного діяння, а ступінь суспільної небезпеки (шкідливість) діяння – це кількісний критерій. На думку ученого, у разі досягнення необхідної межі кількісного критерію можливий перехід до нової якості [2, с. 295]. Іншими словами за певних обставин може відбуватися перехід кримінального правопорушення з одного виду в інший. Тяжкість кримінального правопорушення змінюється у зв'язку із наявністю у складі кримінального правопорушення ознак, які посилюють або навпаки пом'якшують кримінальну відповідальність.

Вищий ступінь суспільної небезпеки кримінально протиправного діяння обумовлює необхідність підвищення ступеня тяжкості кримінального правопорушення. Недоліки законодавчого визначення ступеня тяжкості кримінальних правопорушень, які посягають на порядок здійснення захисту та представництва з надання правової допомоги вбачаються у деяких випадках. Один із них має місце у ст. 397 КК України. Так, у ч. 2 ст. 397 КК України передбачено кваліфікований склад втручання в діяльність захисника чи представника особи, який утворюється у спосіб додавання до ознак основного складу обтяжуючої ознаки – вчинення службовою особою з використанням свого службового становища.

Разом з тим, типовий ступінь тяжкості кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1 та 2 ст. 397 КК України, виражений через приналежність до кримінального проступку. Санкції цих кримінально-правових норм є альтернативними та передбачають майже однакові основні види покарань:

- штраф. Частиною 1 ст. 397 КК України встановлено цей вид основного покарання у розмірі від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Межа штрафу відповідно до ч. 2 ст. 397 КК України – від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Принагідно слід зауважити, що максимальний розмір штрафу для неповнолітніх, відповідно до ч. 2 ст. 99 КК України, становить якраз до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Вочевидь, що надто спірно відображати адекватність цього покарання до ступеня суспільної небезпеки кваліфікованого виду втручання у діяльність захисника чи представника особи;

- виправні роботи на строк до двох років як основний вид покарання передбачений лише у санкції ч. 1 ст. 397 КК України. В даному випадку визначено лише максимальний строк виправних робіт, тоді як мінімальний строк має визначатися відповідно до ч. 1 ст. 57 КК України і становитиме – 6 місяців. Для

неповнолітніх у цьому випадку має бути застосовано ч. 2 ст. 100 КК України, тобто – від двох місяців до одного року;

- пробаційний нагляд як основний вид покарання включено до санкцій ч.ч. 1 та 2 ст. 397 КК України. Строк пробаційного нагляду в цих кримінально-правових нормах однаковий – до трьох років. Межі строку пробаційного нагляду становитимуть, зокрема: а) для дорослих – від одного до трьох років; б) для неповнолітніх – від одного до двох років;

- обмеження волі на строк до трьох років – основний вид покарання який також передбачений у санкціях ч.ч. 1 та 2 ст. 397 КК України, який є найсуворішим серед усіх інших покарань. Цей вид покарання не призначається для неповнолітніх осіб. А для дорослих мінімальний строк становитиме від одного року;

Проведений аналіз санкцій цієї кримінально-правової норми засвідчує відсутність якісної диференціації кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 397 КК України. Звідси і недолік у визначенні типового ступеня тяжкості цього кримінального правопорушення.

Не рятує ситуації включення до санкції ч. 2 ст. 397 КК України додаткового обов'язкового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Наявність додаткового покарання не впливає на зміну типового ступеня тяжкості кримінального правопорушення. Разом з тим, у абз. 1 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 зазначається, що виходячи з того, що додаткові покарання мають важливе значення для запобігання вчинених нових злочинів як самими засудженими, так і іншими особами, рекомендувати судам при постановленні вироку обговорювати питання про застосування поряд з основним покаранням відповідного додаткового [3]. Якщо припустити, що у санкції цієї статті не було вказівки на додатковий вид покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то керуючись ч. 2 ст. 55 КК України, суд міг би призначити його до осново покарання за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнав за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

При визначенні типового ступеня тяжкості кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 397 КК України, законодавець мав би оцінити включення до ознак складу саме спеціального суб'єкта, яким визнається службова особа. Підвищений ступінь суспільної небезпеки вчинення кримінального правопорушення службовою особою обумовлюється тим, що шкода охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам заподіюється одним із суб'єктів цих відносин, який одночасно визнається суб'єктом кримінального правопорушення. Передбачення кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта на рівні із іншими особами, які такими додатковими

ознаками не характеризуються, нівелює засаду справедливого застосування заходів кримінально-правового характеру.

Враховання ступеня тяжкості кримінальних правопорушень, які посягають на порядок здійснення захисту та представництва з надання правової допомоги, має кримінально-правове значення, зокрема, при вирішенні таких питань: а) звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45-49, ч. 1 ст. 97, ч.ч. 1, 2 ст. 106 КК України); б) призначення покарання (ч.ч. 3, 5 ст. 53, п.п. 2, 3 ч. 1 ст. 65, ч.ч. 1, 8 ст. 68, ч. 2 ст. 70, ч. 2 ст. 71, ст.ст. 102, 103 КК України); в) звільнення від відбування покарання та його відбування (ч.ч. 4, 5 ст. 74, ст. 75, ч. 1 ст. 79, ст.ст. 80- 83, ч. 2 ст. 84, ч. 4 ст. 86, ч. 3 ст. 87, ст. 94, ст. 104, 105, ч. 3 ст. 106, ст. ст. 107,); г) судимості (ст.ст. 89, 91, 108 КК України).

Отож, при конструюванні санкцій кримінально-правових норм має бути враховано зміну ступеня тяжкості кримінального правопорушення залежно від кількісного показника суспільної небезпеки кожного кримінально протиправного діяння, яке передбачене у кожній статті/частині статті Особливої частини КК України.

Список використаних джерел

1. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 740/5424/15-к (провадження № 51-3076км18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963820> (дата звернення: 05.12.2025).

2. Лутчин В. Критерії класифікації кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки у кримінальному праві України та Республіки Польща. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 292-299.

3. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 05.12.2025).

Наталія ПАРАСЮК

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін ННІ ППД,
кандидат юридичних наук, доцент
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА КЕРУВАТИ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ЯК ДОДАТКОВЕ ПОКАРАННЯ ЗА ТРАНСПОРТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Кримінально-правова природа додаткових покарань є дискусійною темою у доктрині кримінального права. У ч. 4 ст. 52 КК України законодавець чітко викреслив межі застосування додаткових покарань. За одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених цим кодексом.

Розробники проекту нового КК України є прихильниками звуження судової дискреції, в тому числі і за рахунок зменшення додаткових покарань. Деякі із них визначені у проекті як обмежувальні заходи. Обґрунтовується така позиція тим, що окремі заходи кримінально-правового впливу не мають реального карального впливу, щоб віднести їх до системи покарань [1, с. 158-159].

Ю.А. Пономаренко погоджується з тим, що хоча закон і передбачає одночасну можливість призначення двох покарань за єдине кримінальне правопорушення, але при цьому додаткове покарання не має самостійного характеру, а за своїм змістом спрямовується на індивідуалізацію відповідальності засудженого. Призначені одночасно засудженому основне й додаткове покарання становлять єдину міру покарання, яку він має відбути [2, с. 410].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 року № 1231-IX [3] у структурі ст. 55 КК України було окремо виділено покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами. Це покарання було віднесене до групи додаткових покарань. Законом України від 16 лютого 2021 року № 1231-IX було встановлено максимальний строк позбавлення права керувати транспортними засобами – до десяти років. З 17 березня 2021 року цей закон набрав чинності.

У правовій позиції Верховного Суду, яка висловлена у постанові колегії Суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 17 серпня 2021 року у справі № 333/6785/19 (провадження № 51-2583км21), зазначається, що позбавлення права керувати транспортними засобами є різновидом позбавлення права займатися певною діяльністю [4]. Мінімальна межа цього виду покарання визначається відповідно до загального виду покарання у виді

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і становить один рік. Тоді як максимальний строк позбавлення права керувати транспортними засобами виходить за межі строку загального покарання і може бути призначений судом на строк до десяти років.

У КК України відсутні обмеження щодо призначення цього виду покарання як додаткового виключно за транспортні кримінальні правопорушення. Такий висновок впливає із законодавчого положення ч. 3 ст. 55 КК України, яка передбачає, що позбавлення права займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права займатися певною діяльністю.

Транспортні кримінальні правопорушення передбачені розділом IX Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху або експлуатації транспорту» (ст.ст. 276-292 КК України) та у розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» (ст. 415 КК України). Позбавлення права керувати транспортними засобами передбачається у санкціях двох кримінально правових норм, зокрема:

- ч. 1 ст. 286 – додатковий обов'язковий вид покарання – на строк до трьох років;

- ч. 2 ст. 286 – додатковий факультативний вид покарання – на строк до трьох років;

- ч. 3 ст. 286 – додатковий обов'язковий вид покарання – на строк до трьох років;

- ч. 1 ст. 286-1 – додатковий обов'язковий вид покарання – на строк від трьох до п'яти років;

- ч. 2 ст. 286 – додатковий обов'язковий вид покарання – на строк від п'яти до восьми років;

- ч. 3 ст. 286 – додатковий обов'язковий вид покарання – на строк від п'яти до десяти років;

- ч. 4 ст. 286 – додатковий обов'язковий вид покарання – на строк від семи до десяти років.

Насамперед слід звернути увагу на те, що у ст. 286 КК України строк покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами визначається у межах загального строку, встановленого для позбавлення права обіймати певні посади або займати певною діяльністю. Незважаючи на те, що кожна наступна частина передбачає ознаки кваліфікованого складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортними засобами, строк додаткового покарання визначений в однакових межах – від одного до трьох років. Посилення кримінальної відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, яке відбулося відповідно до Законом України від 16 лютого 2021 року № 1231-IX, не торкнулося ст. 286 КК України. Фактично новий строк додаткового

покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами було застосовано лише у межах ст. 286-1 КК України.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 04 вересня 2023 року у справі № 702/301/20 провадження № 51-944кмо23 акцентує увагу на тому, що у кожному випадку призначення покарання за ст. 286 КК України необхідно обговорювати питання про доцільність застосування до винного додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами. Наголошуючи на важливій каральній меті цього додаткового покарання Верховний Суд формулює правовий висновок про те, що особі, яку визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого відповідною частиною ст. ст. 286 та 286-1 КК України, суд може призначити додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами незалежно від того, чи мала та особа на момент вчинення кримінального правопорушення отримане у передбаченому законом порядку посвідчення на право керування транспортними засобами [5].

В результаті аналізу судової практики зроблено висновок про те, що у сфері правосуддя відсутня єдина тенденція щодо застосування цього додаткового покарання у всіх випадках порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. Окрім цього, в одних випадках суди взагалі уникають обговорення питання про призначення додаткового покарання у виді позбавлення права керування транспортними засобами [наприклад, 6; 7], а в інших – просто зазначається про призначення основного покарання, але «без додаткового покарання у виді позбавлення права керування транспортним засобом» [наприклад, 8].

Чи можна вважати повністю зреалізованим кримінально-правовий ресурс позбавлення права керувати транспортними засобами в якості додаткового покарання? Законодавчо передбачуваною є норма про те, що позбавлення права займатися певною діяльністю як додатковий вид покарання може бути призначене судом й у випадках, коли воно не передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. При цьому, як уже зазначалося вище має бути враховано характер кримінального правопорушення, вчиненого у зв'язку із зайняттям певною діяльністю. У розглядуваному випадку мається на увазі у зв'язку із керуванням транспортним засобом.

Відповідь на питання, яке поставлене вище може дати лише судова практика. На 25 вироків постановлених судами за порушення правил водіння або експлуатації машин відповідно до ст. 415 КК України припав лише один вирок, у якому на підставі ч. 2 ст. 55 КК України, було застосоване додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами строком на три роки [9]. Ще в одному вирокі суд мотивує відмову від застосування цього додаткового виду покарання тим, що «законодавцем в ч. 1 ст. 415 КК України вже передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил водіння транспортної машини, що спричинило загибель потерпілого. Інших тяжких наслідків в результаті дій обвинуваченого не

настало. Згідно наказу командира частини обвинувачений переведений з посади водія на посаду стрільця-радіотелефоніста, тому суд вважає можливим збереження за обвинуваченим права керування транспортними засобами» [10].

Вочевидь, що наведена аналітика свідчить про ігнорування судами каральної мети додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, яка відповідно до правової позиції Об'єднаної палати Верховного Суду «досягається як безпосередньою заборonoю керувати транспортними засобами (позбавлення суб'єктивного права), так і покладенням на особу у зв'язку з цим уповноваженим органом обов'язків, а також роз'яснення особі наслідків невиконання покладених обов'язків та ухилення від відбування додаткового покарання» [5].

Список використаних джерел

1. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумоав О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ : Компанія ВАІТЕ. 494 с.

2. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія / Ю.А. Пономаренко. Харків : Право, 2020. 720 с.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: Закон України від 16 лютого 2021 року № 1231-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#n110> (дата звернення: 02.12.2025).

4. Постанова колегії Суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 17 серпня 2021 року у справі № 333/6785/19 (провадження № 51-2583км21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99063124> (дата звернення: 02.12.2025).

5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 вересня 2023 року у справі № 702/301/20 (провадження № 51-944кмо23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396675> (дата звернення: 02.12.2025).

6. Вирок Кременчуцького районного суду Полтавської області від 04 січня 2024 року у справі № 536/2567/23 (провадження № 1-кп/536/73/24) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116373732> (дата звернення: 02.12.2025).

7. Вирок Шумського районного суду Тернопільської області від 04 січня 2024 року у справі № 609/1437/23 (провадження № 1-кп/609/21/2024) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116099428> (дата звернення: 02.12.2025).

8. Вирок Сумського районного суду Сумської області від 03 січня 2024 року у справі № 587/3621/23 (провадження № 1-кп/587/103/24) / Єдиний

державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116089719> (дата звернення: 02.12.2025).

9. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 01 липня 2022 року у справі № 357/3410/22 (провадження № 1-кп/357/839/22) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105048441> (дата звернення: 02.12.2025).

10. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28 лютого 2023 року у справі № 185/7415/22 (провадження № 1-кп/185/288/23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109326276> (дата звернення: 02.12.2025).

Михайло РОМАНЮК
аспірант кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ПРИЙНЯТИХ ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Важливим механізмом забезпечення справедливого кримінального судочинства є апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, зокрема, прийнятих у порядку спеціального судового провадження. Так, у Резолюції Комітету міністрів Ради Європи (75)11 від 21 травня 1975 року «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться у відсутність обвинуваченого» одним зі стандартів захисту прав особи передбачено право кожного, чия справа розглядалася *in absentia*, мати можливість оскаржити це судове рішення будь-якими доступними йому засобами, якби він був присутній [1]. Положення про можливість перегляду вироку передбачено також у Директиві (ЄС) 2016/343 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2016 року «Про посилення певних аспектів презумпції невинуватості та права бути присутнім на судовому процесі у кримінальному провадженні», де у ст. 9 передбачено, що «держави-члени забезпечують, щоб у випадках, коли підозрювані або обвинувачені особи не були присутні на судовому розгляді їхньої справи та умови, викладені у статті 8(2), не були виконані, вони мали право на новий судовий розгляд або інший засіб правового захисту, який дозволяє нове вирішення справи по суті, включаючи розгляд нових доказів, і який може призвести до скасування початкового рішення. У зв'язку із цим держави-члени забезпечують, щоб ці підозрювані та обвинувачені особи мали право бути присутніми, брати ефективну участь відповідно до процедур, передбачених національним законодавством, та здійснювати право на захист» [2].

Зауважимо, що діючий порядок оскарження вироку суду першої інстанції у спеціальному судовому провадженні має свою специфіку. Законодавець у ч. 3 ст. 400 КПК України закріпив положення, яке дозволяє обвинуваченому, щодо якого ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження, подати апеляційну скаргу на судове рішення поза межами встановленого законом строку на апеляційне оскарження за умови надання ним підтвердження наявності поважних причин нез'явлення ним за судовим викликом, визначених у ст. 138 КПК України. Згідно правової позиції Верховного Суду, викладеній у постанові від 20 грудня 2023 року у справі №759/22254/19: «Засуджений навіть після закінчення строків на апеляційне/касаційне оскарження не позбавлений права подати скаргу разом із клопотанням про поновлення строку на оскарження судових рішень, якщо причини його неявки дійсно виявляться поважними, під час якого особа також не буде позбавлена можливості ставити

питання про усунення порушень, які, на його думку, були допущені під час спеціального досудового розслідування та судового розгляду» [3].

У цьому контексті слід зазначити, що відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ заочно засуджена особа не матиме можливості оскаржити судові рішення у випадках, коли встановлено, що вона добровільно відмовилася від права з'явитися до суду та захищати себе (*Colozza v. Italy* [4]) чи вона прагнула уникнути судового розгляду (*Medenica v. Switzerland* [5]). Водночас, повинно бути встановлено, що така відмова є ефективною, тобто підтвердженою недвозначним чином (*Poitrimol v. France*) [6], і не суперечити будь-якому важливому суспільному інтересу (*Hakansson and Stureson v. Sweden*) [7]. Обов'язок доведення відповідних обставин лежить на стороні обвинувачення. Надані докази повинні бути достатньо переконливими, аби виключити будь-які припущення чи двозначності (*Stoyanov v. Bulgaria*) [8].

У цій частині слід погодитись із думкою Т.Г. Фоміної, що не кожний заочний вирок має бути переглянутий. Право вимагати перегляду справи в засудженого може виникати лише за умови, що розгляд справи у спеціальному судовому провадженні відбувся за обставин, коли не були дотримані основні вимоги здійснення провадження, тобто особа не була належним чином повідомлена про судовий розгляд та наслідки неявки. При цьому, за законодавством України механізм перегляду вироку, ухваленого у спеціальному судовому провадженні може бути реалізований через процедури апеляційного оскарження або в межах здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами. Недосконалість чинних законодавчих положень, на думку вченої, можливо усунути через запровадження спеціальної підстави для оскарження вироку суду у разі встановлення фактів або доведення засудженим неналежного повідомлення про виклик, необізнаності щодо факту притягнення до кримінальної відповідальності, а також неможливості з об'єктивних причин реалізувати право на участь у судовому розгляді (зокрема, у зв'язку з воєнними діями, окупацією чи статусом біженця) [9, с. 157 - 158].

Слід підтримати позицію вченої та визнати, що хоча у КПК України і передбачено можливість апеляційного оскарження вироку, ухваленого за результатами спеціального судового провадження, чіткого механізму його перегляду не визначено. Саме тому, ми вважаємо, що з метою забезпечення права особи, засудженої *in absentia*, на справедливий судовий розгляд, у КПК України слід передбачити порядок його оскарження або перегляду.

Отже, відсутність обвинуваченого під час спеціального судового провадження зумовлює наділення його додатковими гарантіями шляхом підвищених вимог до обґрунтованості судових рішень. При цьому, процедура оскарження таких рішень повинна забезпечити право особи, засудженої в порядку *in absentia*, на справедливий судовий розгляд.

Список використаних джерел

1. Res (75)11 – on the criteria governing proceedings held in the absence of the accused. 21.05.1975 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016804f7581>.

2. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings// EUR - Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016L0343>
3. Постанова Верховного Суду від 20 грудня 2023 року у справі №759/22254/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115822485>
4. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі «Colozza v. Italy» від 12 лютого 1985 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462>
5. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі «Medenica v. Switzerland» від 14 липня 2001 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59518>
6. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі «Poitrimol v. France» від 23 жовтня 1993 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57858>
7. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі «Håkansson and Stureson v. Sweden» від 21 лютого 1990 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57638>
8. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі «Stoyanov v. Bulgaria» від 31 січня 2012 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108856>
9. Фоміна Т.Г. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia): трансформації законодавства та сучасне унормування. *Право і безпека*. 2025. № 97 (2). С. 147-161.

Софія СНІЖКО
курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
(Донецький державний університет внутрішніх справ)
Діна ДРОБЕНКО
викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
(Донецький державний університет внутрішніх справ)

РОЛЬ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ

Судова експертиза відіграє ключову роль у кримінальному провадженні, забезпечуючи наукове підґрунтя для встановлення обставин, що мають значення для розслідування та судового розгляду. В умовах технічного прогресу та ускладнення способів учинення злочинів значення експертних досліджень дедалі зростає. Кримінальне судочинство потребує точності, об'єктивності та наукової обґрунтованості доказів, а тому удосконалення методів судових експертиз та їх організаційних форм є одним із ключових напрямів розвитку кримінальної юстиції в Україні.

Правове регулювання судово-експертної діяльності ґрунтується на положеннях Кримінального процесуального кодексу України [1], який визначає порядок призначення експертиз, права та обов'язки експертів і вимоги до висновку. Закон України «Про судову експертизу» деталізує організаційні засади проведення експертиз, питання атестації, професійної підготовки та незалежності експертів [2]. Водночас важливими залишаються підзаконні акти, що встановлюють практичні правила організації експертних досліджень. Одним із них є Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998, яка визначає порядок направлення матеріалів на експертизу, вимоги до оформлення висновку та правила застосування методик [3]. Саме ця Інструкція відіграє значну роль у стандартизації експертної діяльності та забезпечує єдиний підхід до організації досліджень.

На нашу думку сьогодні однією з ключових проблем розвитку судової експертизи залишається застарілість окремих методик дослідження. Стрімкий розвиток кіберзлочинності, цифрових технологій, фінансових інструментів потребує постійного оновлення експертних методів. Часто експерти стикаються з новими типами цифрових доказів, які не врегульовані чинними методичними рекомендаціями або потребують спеціального програмного забезпечення. Невідповідність між темпами розвитку технологій та темпами оновлення

нормативної бази створює ризики для повноти та достовірності експертних висновків.

Суттєвим викликом залишається матеріально-технічне забезпечення експертних установ. У сфері криміналістичних, молекулярно-генетичних, балістичних та трасологічних досліджень точність результатів безпосередньо залежить від наявності сучасної лабораторної апаратури. Нестача сучасних приладів, відсутність актуального програмного забезпечення та потреба у спеціалізованих лабораторіях призводять до збільшення строків проведення експертиз і можуть негативно впливати на якість висновків. У той же час нормативні акти, які регулюють проведення експертиз, передбачають досить високі вимоги до якості досліджень, і тому, на нашу думку, недостатність технічних ресурсів іноді створює додаткові труднощі у дотриманні цих стандартів.

Вважаємо, що удосконалення організаційних форм судової експертизи передбачає також розвиток недержавного сектору експертної діяльності. Законодавство дозволяє залучати недержавних експертів, які пройшли атестацію, однак на практиці їх участь обмежується низкою чинників: високими вимогами до акредитації, недовірою з боку органів досудового розслідування та відсутністю достатньо чіткої системи контролю за якістю їх роботи. Запровадження єдиних стандартів діяльності для державних та недержавних експертів, розширення можливостей професійної сертифікації та створення прозорої системи перевірки якості на нашу думку сприятиме розвитку конкуренції та підвищенню рівня експертних послуг.

Важливою проблемою у практиці кримінального провадження залишається взаємодія експертів із слідчими та прокурорами. Неправильне формулювання запитань до експерта або надання неповного обсягу матеріалів нерідко призводить до неповноти висновку. Це свідчить про необхідність підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів та суду у сфері застосування спеціальних знань. Положення нормативних актів, зокрема КПК України та Інструкції Мін'юсту, чітко визначають вимоги до матеріалів, що направляються на експертизу, однак їх дотримання потребує належного навчання та практичного розуміння.

Незалежність експерта є однією з ключових гарантій достовірності висновків. Хоча Закон України «Про судову експертизу» містить положення про недопустимість будь-якого тиску на експерта, фактичні спроби впливу можуть проявлятися у виборі установи, спробах нав'язати певну методику чи інтерпретацію результатів. Удосконалення механізмів процесуального захисту експертів є актуальним питанням, особливо у резонансних кримінальних провадженнях.

Цифровізація кримінального процесу в Україні також створює нові можливості для розвитку експертної діяльності. Автоматизовані криміналістичні обліки, електронні бази даних, спеціалізоване програмне забезпечення для порівняльного аналізу дозволяють підвищити точність і швидкість досліджень. Використання таких інструментів передбачено

відповідними методичними та нормативними документами, що формують основу для модернізації роботи експертних установ.

Таким чином, ми вважаємо, що роль судової експертизи у кримінальному провадженні є фундаментальною, адже саме вона забезпечує наукову об'єктивність та достовірність доказів. Вирішення проблем методичного, організаційного та технічного характеру, удосконалення нормативної бази та підвищення кваліфікації експертів дозволять підвищити рівень експертної діяльності й забезпечити ефективність кримінального судочинства відповідно до принципів верховенства права.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
2. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
3. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

Ірина СЕРКЕВИЧ

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

БОРОТЬБА З КІБЕРТЕРОРИЗМОМ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У сьогоденні тероризм у всіх його формах та проявах несе загрозу життю та правам людини, дестабілізує діяльність державних органів, перешкоджає економічному та соціальному розвитку суспільства. На відміну від способів терористів минулого, коли жертвами ставали представники влади, сучасний тероризм носить більш жорстокий і нелюдський характер та торкається навіть жінок і дітей, проникає в Інтернет простір. Епоха цифровізації, в якій існує сьогодні суспільство, призвела до виникнення нової форми тероризму – кібертероризму – найнебезпечнішої загрози, боротьба з якою стає все більш актуальною в сучасному світі.

У період активного розвитку цифрових технологій Україна також інтегрована у світовий цифровий простір і, відповідно, зазнає різних загроз і негативних впливів, пов'язаних з кібертероризмом та кіберзлочинністю. Так, наприклад, у грудні 2024 року відбулися кібератаки на державні реєстри України – хакерські атаки на сайти Національних інформаційних систем (НАІС) та Міністерства юстиції України [1]. Також варто назвати найбільш відомі справи про кіберзлочинність у Європі, зокрема: справа шведсько-німецької хакерської групи BOTNET. Її учасники створювали ботнети для кібератак на сайти та сервери різних компаній. Заподіяна шкода сягнула позначки у 85 млн євро; справа хакерської групи Rex Mundi, яка зламала системи низки провідних компаній Франції та вимагала викуп за неопублікацію викрадених даних; гучна справа хакерів Gussifer 2.0, які зламали сервери Демократичної партії США під час виборчої кампанії 2016 року. Належним чином ця справа не розслідувалась аж до сьогодні; кілька резонансних справ проти учасників Anonymous – міжнародного руху «хактивістів», які зламували урядові, військові, корпоративні сайти на знак протесту; низка гучних арештів членів Lizard Squad – хакерської групи, відомої атаками на Sony, Facebook, Пентагон, а також ігровий сервіс Xbox Live [2].

Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [3]. Це одна із головних загроз національним інтересам та національній

безпеці України Справді, кібертероризм є серйозною загрозою національній безпеці України. Росія активно використовує різні форми інформаційного тероризму для досягнення своїх політичних і військових цілей. Це передбачає поширення дезінформації, кібератаки, порушення роботи ЗМІ та використання соцмереж для розпалювання соціальної напруги [4]. При цьому важливо, що кіберзлочинність має тенденцію розвиватися, саме через це правоохоронним органам України необхідно перебудовувати свою систему відповідно до нових вимог. Саме тому, розвиток цифрового суспільства залежить від того, наскільки ефективно правоохоронні органи зможуть протистояти кіберзлочинності, які заходи вживатимуть для попередження, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, які нормативно-правові акти регулювання цієї сфери суспільних відносин будуть розроблені.

Насамперед необхідно вдосконалювати чинне кримінальне законодавство України, оскільки саме воно є основою боротьби з тероризмом загалом та кіберзлочинністю зокрема. З цих підстав вбачається за необхідне внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України) в частині питань використання комп'ютерних технологій в терористичних цілях. Оскільки, цей напрямок є багатоаспектним і розглянути його повністю в межах однієї наукової проблеми неможливо, розглянемо кілька запропонованих змін на прикладі боротьби з тероризмом.

Отже, одним із проблемних аспектів виступає визначення місця цього виду злочину, тобто кібертероризму в КК України, адже наразі відсутня спеціальна стаття, яка регулює саме кібертероризм. КК України містить низку статей, спрямованих на боротьбу з кіберзлочинами, зокрема це: стаття 361 – несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж; стаття 361-1 – створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут; стаття 361-2 – несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації; стаття 362 – несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї; стаття 363 – порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється; стаття 363-1 – перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку [5]. При цьому аналіз судової

практики свідчить про те, що більшість справ про кіберзлочини розглядаються за ст. 361 ККУ України.

У цьому аспекті варто зазначити, що у більшості зарубіжних країн прийняті спеціальні нормативно-правові акти, або норми кримінального законодавства, присвячені безпосередньо кібертероризму та кримінальній відповідальності за його здійснення. Як приклад можна навести США, де прийнято низку федеральних законів, спрямованих на протидію загрозам у кіберпросторі, зокрема, Закон про шахрайство та зловживання комп'ютерами (Computer Fraud and Abuse Act) встановлює кримінальну відповідальність за незаконний доступ до комп'ютерів, поширення шкідливих програм, кібертероризм, шахрайство із використанням комп'ютерів; Закон про захист кіберпростору (Cyber Security Enhancement Act), який посилює покарання за кіберзлочини та розширює повноваження правоохоронців у даній сфері; Акт про боротьбу з кібершахрайством та підробками (Cybercrime and Counterfeiting Act) криміналізував торгівлю краденими даними користувачів, обладнанням для злов'язу систем тощо; Акт про захист дітей в інтернеті (Children's Internet Protection Act) зобов'язав школи й бібліотеки встановлювати фільтри, що блокують доступ неповнолітніх до неетичного контенту [2].

Юристами-експертами вже давно пропонується створення нового складу кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України, іменованого «кібертероризмом». Як альтернативне вирішення цієї проблеми можна запропонувати внесення в КК України кваліфікованих складів кримінальних правопорушень з підвищеною кримінальною відповідальністю за злочини терористичної спрямованості з використанням інформаційних технологій. Прийняття таких змін дасть можливість законодавчо визначити поняття кібертероризму й встановити кримінальну відповідальність за вчинення актів кібертероризму, що у свою чергу посилить заходи боротьби з кіберзлочинами спрямованими на підриг національної безпеки, залякування населення, провокацій військового конфлікту, створення небезпеки для життя і здоров'я громадян України та інших тяжких наслідків.

Ще одним важливим проблемним питанням законодавства України у сфері тероризму та його різновиду – кібертероризму є доступ до сайтів терористичного спрямування. Слід пам'ятати, що для злочинців головним плюсом скоєння правопорушень в мережі Інтернет є анонімність. При цьому механізми анонімного використання ІТ-технологій постійно вдосконалюються за рахунок появи нових програм та сайтів. Їх сутність полягає в тому, щоб допомогти користувачам приховати інформацію про себе та своє місцезнаходження. Наприклад, останнім часом, особливо в умовах війни в Україні з боку РФ багато користувачів соцмереж стали використовувати приховані профілі на кшталт «Анонімний учасник», їхні сторінки у Facebook закриті.

З цього випливає, що надалі протидія тероризму повинна включати розробку правових засад контролю за використанням Інтернет ресурсів. Особливо це має торкнутися здійснення фінансових операцій (через частіші випадки фінансування тероризму). Допомогти в цьому може, наприклад, запровадження зобов'язань для власників програм (ресурсів) та анонімайзерів про надання даних про зареєстрованих користувачів, за аналогією до зобов'язань операторів криптовалютних бірж. Отже, для вдосконалення правового механізму контролю за використанням анонімайзерів слід внести зміни до чинного законодавства про інформацію, закріпивши обов'язок власників сервісів зберігати інформацію про користувачів Інтернет мереж та обов'язок надавати таку інформацію на запит правоохоронних органів при розслідуванні злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю.

Крім зазначених законодавчих пропозицій, вартими уваги також є профілактичні заходи, які сприятимуть боротьбі з кібертероризмом, зокрема, необхідно розширити перелік суб'єктів, які беруть участь у боротьбі з тероризмом у мережі Інтернет. Як правило, цю діяльність реалізують органи державної влади та освітні установи (оскільки вони безпосередньо працюють з молоддю, яка є найбільш схильною до цього виду злочину). Також важливою є участь громадських організацій та об'єднань у боротьбі з кібертерористичною діяльністю.

Таким чином, використання терористичними організаціями у своїй злочинній діяльності інформаційно-телекомунікаційних технологій зумовило нові проблеми в частині протидії тероризму. Організація такої протидії можлива лише на основі комплексного підходу, в основі якого стоїть перегляд чинного законодавства та криміналізація кібертероризму.

Список використаних джерел

1. Російські хакери зламали державні реєстри України. Що відомо. *BBC Україна*. 2024. 20 груд. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c7ve1298ndgo> (дата звернення: 25.10.2025).

2. Мироненко В. Армія кібервоїнів: міжнародно-правовий досвід у сфері боротьби з кіберзлочинністю і що може взяти, а що вже взяла до уваги Україна. *Mind*. 2024. 24 лют. URL: <https://mind.ua/openmind/20270195-armiya-kibervoyiniv-mizhnarodno-pravovij-dosvid-u-sferi-borotbi-z-kiberzlochinnistyu> (дата звернення: 25.10.2025).

3. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

4. Галайко А. В., Василенко В. Ю. Кібертероризм як загроза національній безпеці України. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень*. 2024. Січень. С. 14–15.

5. Кримінальний кодекс України: *Закон* від 05.04.2001 р. № 2341-III «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

Олександр ТОРБАС
завідувач кафедри кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧИХ СУДДІВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ СТРОКУ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У ст. 6 Європейської конвенції зазначено, що «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права... б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту». Таким чином достатній для підготовки захисту час є складовою права на захист, а тому дана категорія потребує додаткової оцінки. ЄСПЛ, аналізуючи категорію достатності часу, зазначав, що «при оцінці наявності у обвинуваченого необхідного часу для підготовки свого захисту, особливу увагу слід звертати на характер провадження, а також складність справи і стадію провадження» (справа «Грегачевич проти Хорватії»). «Вивчаючи питання про те, чи був дотриманий пункт (б) статті 6 3, слід враховувати також звичайну завантаженість юриста; однак, нерозумно вимагати від адвоката сторони захисту вчинити хоча б деяку зміну основних сфер своєї роботи, якщо це необхідно з огляду на особливу актуальність конкретної справи» (справа «Меттік проти Німеччини»).

Ч. 10 ст. 290 КПК України передбачає можливість обмеження в часі ознайомлення сторін кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування у випадках, якщо відбувається затягування такого ознайомлення. В такому випадку зацікавлений учасник кримінального провадження подає до слідчого судді клопотання, а слідчий суддя, в свою чергу, має дослідити обсяг, складність матеріалів та умови доступу до них, після чого він встановлює час, по завершенню якого учасник вважається таким, що ознайомився з матеріалами.

Власне сама можливість обмеження сторони захисту в часі на ознайомлення з матеріалами не є незаконною та може бути застосована для забезпечення ефективності кримінального провадження. Головною умовою має бути те, що встановлений для ознайомлення з матеріалами час має бути достатнім для підготовки до захисту. Власне це ж і було неодноразово зазначено в рішеннях ЄСПЛ «Клоков проти України» 2023-го року. ЄСПЛ не визначив в якості порушення сам факт обмеження строку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження судом, проте досліджував, чи правильно суд визначив час, який має бути достатнім в даному конкретному випадку. Отже сама процедура такого обмеження не суперечить праву на справедливий суд та, відповідно, праву на захист, проте в межах такої процедури сторона захисту повинна мати змогу надавати аргументи щодо того, скільки саме часу їм потрібно на ознайомлення, адже це є важливою гарантією забезпечення права на захист.

Крім того в цьому рішенні ЄСПЛ також вказав, що «не було надано відповіді на скаргу заявника у зв'язку з цим: хоча він мав право подати апеляційну скаргу і зробив це, апеляційний суд визнав її такою, що не підлягала розгляду, оскільки це питання мало бути розглянуто судом першої інстанції, тоді як останній, у свою чергу, посилався на те, що обмеження було встановлено постановою, яка набрала законної сили». Тобто ЄСПЛ привертає особливу увагу на питання можливості оскарження рішення про обмеження в часі ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, адже це напряму буде стосуватись права на захист. Звертаємо увагу, що в даному випадку велике значення має саме момент оскарження такого рішення, адже можливість заявлення заперечень, як це зазначено в ч. 3 ст. 309 КПК України, буде залежати від того, наскільки добре сторона захисту обізнана з матеріалами кримінального провадження. Ненадання достатнього часу для ознайомлення суттєво впливає на подальшу можливість реалізувати відповідні права, а тому можливість оскарження відповідного рішення має бути надана стороні захисту негайно.

У зв'язку з цим можна зазначити, що ч. 3 ст. 309 КПК України в частині неможливості оскарження стороною захисту ухвали слідчого судді про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, винесеною в порядку ч. 10 ст. 290 КПК України обмежує право підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Також необхідно зазначити, що існує достатня кількість прикладів, коли сторона захисту намагалась оскаржити відповідні ухвали до суду апеляційної інстанції. Так, в одному з випадків захисник «посилається на висновки в постанові Верховного Суду України від 12.10.2017 у справі № 757/49263/15-к, у відповідності з якими у разі постановлення слідчим суддею ухвали, що не передбачена кримінальними процесуальними нормами, до яких відсилають положення ч.3 ст.309 КПК України, суд апеляційної інстанції не вправі відмовити у перевірці її законності, посилаючись на приписи ч.4 ст.399 КПК України» [1]. На такі аргументи суд відповів, що «Оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді за наслідками розгляду клопотання про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування процесуальним законом не передбачено, про що і зазначено в її резолютивній частині. Що стосується посилань на висновок Верховного Суду України, то він не є релевантним для цього судового провадження. У цьому провадженні слідчий суддя діяв у межах наданих йому повноважень та відповідно до визначеної ч.10 ст.290 КПК України процедури. До того ж, виходячи зі змісту ухвали слідчого судді, вона не перешкоджає можливості подання заперечень проти неї під час підготовчого провадження в суді першої інстанції» [1]. Таким чином судді відмовлять у відкритті проваджень за апеляційними скаргами, що в цілому відповідає чинному кримінальному процесуальному законодавству, проте суперечить можливості повної реалізації права на захист. Проте ця

проблема може бути вирішена лише шляхом внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Список використаних джерел

1. Ухвала Київського апеляційного суду від 28.02.2025, справа № 760/14758/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125505482>

Христина ЮРКЕВИЧ
здобувачка вищої освіти
юридичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)
Науковий керівник:
Дмитро ЗАБЗАЛЮК
завідувач кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У контексті війни проти України, викликаній злочинним вторгненням російської федерації, дослідження обставин, які виключають кримінальну протиправність діянь, набуває виняткової важливості. Ці положення Кримінального кодексу України (далі – КК України) покликані забезпечити рівновагу між охороною суспільних інтересів, правами індивіда на самозахист та запобіганням можливим зловживанням. При цьому, варто погодитися, що оновлення, впроваджені в 2022 році, пристосували існуюче регулювання до реалій воєнного часу, хоча досі тривають дискусії на тему інтерпретації, обмежень використання та судової практики, зокрема, в кримінальних справах щодо дій військовослужбовців чи цивільних осіб.

Мета дослідження полягає в аналізі суті обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь, відповідно до розділу VIII КК України.

КК України в окремому розділі VIII під назвою «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» [1] визначає конкретні випадки, за яких дії, незважаючи на можливе спричинення шкоди, не класифікуються як кримінальні правопорушення. Такі обставини відіграють вирішальну роль в оцінці рівня небезпеки діяння, дозволяючи відокремлювати суспільно небезпечні правопорушення від тих, що є обґрунтованими чи необхідними.

Правопорушення, подібно до інших порушень норм закону, тісно пов'язані з концепціями суспільної небезпеки та протиправності, адже це передбачене КК України суспільно небезпечне, винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Суспільна небезпека є соціально-політичною ознакою, тоді як протиправність виступає її юридичним проявом, формуючи співвідношення між суттю правопорушення та його формою [2, с. 17]. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь, можуть характеризуватися відмінним соціально-політичним змістом при подібній юридичній формі або навпаки, зберігаючи зміст, але змінюючи форму. Такі вчинки відрізняються від злочинів або за суттю, або за формою, або за обома

аспектами водночас, вказуючи на відсутність суспільної небезпеки, кримінальної протиправності чи обох. Згідно з думками деяких авторів, фізичний примус, непереборна сила, виконання законного наказу чи заподіяння шкоди неосудним залишаються суспільно небезпечними, але не призводять до відповідальності для особи через відсутність вини, і не визнає інші обставини, оскільки вони не передбачені законодавством, мають відмінну юридичну природу та не схожі зовнішньо на злочин [3, с. 47].

Серед загальних ознак, притаманним цим обставинам, – необхідна оборона (ст. 36), уявна оборона (ст. 37), затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38), крайня необхідність (ст. 39), фізичний чи психічний примус (ст. 40), виконання наказу або розпорядження (ст. 41), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності (ст. 43) [1]. Ці обставини мають спільні риси, пов'язані зі свідомими та вольовими діями особи, що можуть проявлятися як у активній поведінці, так і в бездіяльності. Деякі з них, як-от необхідна оборона, уявна оборона, крайня необхідність чи затримання злочинця, вимагають певних особливих умов, що обґрунтовують заподіяння шкоди, і можуть бути реалізовані як діями, так і утриманням від них, за умови відповідності конкретній ситуації [3, с. 72]. Інша ключова ознака цих обставин – зовнішня подібність до злочинів. Наприклад, позбавлення життя під час необхідної оборони нагадує вбивство, а застосування сили поліцейським при затриманні може виглядати як перевищення повноважень. Тому, кримінально-правова кваліфікація вимагає детального аналізу фактів для визначення правомірності відповідно до закону [2, с. 5].

До цього варто зазначити, що Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду констатував, що: «не вважається перевищенням меж необхідної оборони та не призводить до кримінальної відповідальності використання особою зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для відбиття нападу озброєної особи чи групи осіб, а також для запобігання незаконному насильницькому вторгненню в житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості заподіяної шкоди посягаючому; – проникнення до автомобіля, поєднане з крадіжкою майна вартістю, яка на момент заволодіння не перевищувала 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, після декриміналізації такої крадіжки становить порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи (ст. 162 КК України); якщо в особи, яка вчинила правопорушення, існував єдиний умисел на незаконне придбання, зберігання та збут наркотичного засобу, психотропної речовини або їх аналогів в особливо великому розмірі, і ці дії стосувалися одного й того ж предмета злочину без суттєвого розриву в часі, вони мають розглядатися як єдиний (одиничний) злочин, що кваліфікується за ч. 3 ст. 307 КК України [4].

Воєнний стан в Україні також вплинув на перелік досліджуваних нами обставин. Зокрема, зважаючи на сучасні виклики, розділ VIII було доповнено ст. 43-1 Законом України № 2124-IX від 15 березня 2022 року, який набрав чинності 21 березня 2022 року. Згідно зі ст. 43-1 КК України, не є

кримінальним правопорушенням діяння в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, спрямоване на відсіч агресії російської федерації чи іншої країни, якщо воно заподіяло шкоду агресору або правоохоронюваним інтересам, за відсутності катування, заборонених засобів ведення війни чи інших порушень міжнародного права. Кожна особа має право на такий захист незалежно від можливості уникнути зіткнення, а також може застосовувати зброю, боєприпаси чи вибухівку проти агресорів або пошкодити їхнє майно. Не визнаються правомірними дії, що є непропорційними, непотрібними чи створюють більшу небезпеку (наприклад, загрозу життю інших осіб, екологічної катастрофи чи надзвичайних подій більшого масштабу). Ці обставини мають особливий, спеціальний характер, обумовлений режимом воєнного стану, та суттєво відрізняються від класичних інститутів розділу VIII КК України.

Підсумовуючи, доцільно зауважити, що суди при вирішенні конкретних справ додатково покликаються на міжнародні стандарти, які впливають, зокрема, з Європейської конвенції з прав людини. Варто погодитися, що законодавчі нововведення, обумовлені введенням воєнного стану в Україні, спрямовані на виключення кримінальної протиправності дій, пов'язаних з обороною держави. Їх юридична природа, безумовно, вимагає подальшого теоретичного осмислення та удосконалення підходів у судовій практиці, адже саме у такому руслі можливим буде забезпечення балансу між національною безпекою, правами людини та ефективністю правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3899> (дата звернення: 03.12.2025).
2. Парайко Т. В. Проблематика поняття уявної оборони як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. 2022. С. 52.
3. Мирошниченко Н.А. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. *(до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.).
4. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за вересень 2025 року. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_09_2025.pdf (дата звернення: 03.12.2025)

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В УКРАЇНІ

Збірник матеріалів
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Львів, 12 грудня 2025 року

За загальною редакцією
Івана Красницького

Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 32,55.
Зам № 109-25.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.